

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Александар Д. Иванов

БАНАТ У ДОБА КРАЉА МАТИЈЕ
КОРВИНА (1458-1490)

докторска дисертација

Београд, 2017.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOSOPHY

Aleksandar D. Ivanov

**BANAT IN THE AGE OF KING MATTHIAS
CORVINUS (1458-1490)**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2017.

**ПОДАЦИ О МЕНТОРУ И ЧЛАНОВИМА КОМИСИЈЕ
ЗА ОДБРАНУ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ**

Ментор:

проф. др Милош Антоновић, ванредни професор
Универзитет у Београду, Филозофски факултет

Чланови комисије:

1. проф. др Смиља Марјановић-Душанић, редовни професор
Универзитет у Београду, Филозофски факултет
2. др Александар Крстић, научни сарадник
Историјски институт Београд

Датум одбране: _____

БАНАТ У ДОБА КРАЉА МАТИЈЕ КОРВИНА (1458-1490)

Сажетак: Докторска дисертација *Банат у доба краља Матије Корвина (1458-1490)* има за циљ да пружи потпун преглед прилика на територији Баната као географске целине за време владавине угарског краља Матије Корвина, и да попуни празнину у српској медијевистици, у којој су веома ретка дела чији је предмет проучавања био Банат као географска целина. Ослањајући се на многобројне изворе, као и на релевантну литературу, аутор је утврдио да је у времену када је Османско царство уништило појас вазалних држава који је до почетка владавине Матије Корвина штитио јужне границе Краљевине Угарске, Банат био, после Београда, најважнији одсек одбране Угарске од турских напада, у коме се, у граду Темишвару, налазило седиште генералног капетана Доњих Крајева. Потреба за насељавањем опустошених области и привлачењем нових ратника под заставу угарског краља Матије Корвина довели су до краљевог даривања поседа у Банату српској властели, и планског досељавања Срба са балканског полуострва у Банат. Ове миграције су одлучујуће утицале да етничка и верска структура становништва Баната почне да се преокреће у смеру јачања словенског и православног становништва ове области. Дисертација такође разматра типологију и положај урбаних насеља, утврђења и великих поседа који су припадали монарху, црквеним установама и значајним властелинским породицама, као и битне одлике сеоских насеља, прилике у римокатоличкој и православној цркви у Банату, и одлике тамошње привреде, како руралне тако и урбане, и саобраћаја у времену владавине краља Матије Корвина, при чему нису коришћени само писани извори и историографска литература, него и објављени резултати археолошких истраживања. Ова дисертација је допринела бољем познавању прилика на једном јасно омеђеном географском простору данас познатом под именом Баната у времену велике историјске прекретнице, и бољем разумевању како тамошњих прилика током тога периода, тако и угарско-српских, угарско-влашких и угарско-османлијских односа.

Кључне речи: Банат, Угарска, Матија Корвин, Османско царство, насеља, становништво, привреда

Научна област: Историја

Ужа научна област: Општа историја средњег века

УДК број: 94(497.113 Банат) “1458/1490”

BANAT IN THE AGE OF KING MATTHIAS CORVINUS (1458-1490)

Abstract: PhD dissertation *Banat in the Age of King Matthias Corvinus (1458-1490)* aims to offer a complete overview of the situation in the region of Banat as a geographical entity during the reign of Hungarian King Matthias Corvinus, and to fill a gap in the Serbian medieval studies, in which works whose subject was Banat as a geographical entity are very rare. Drawing from numerous sources, as well as the relevant literature, the author finds that at the time when the Ottoman Empire destroyed the belt of vassal states, which protected the southern border of the Kingdom of Hungary until the beginning of the reign of Matthias Corvinus, the Banat was, after Belgrade, the most important section of Hungarian defence from Turkish attacks, in which, in the city of Timișoara, was situated the seat of the captain-general of Lower Parts. The need for the settlement of the devastated areas and attracting new warriors under the banner of Hungarian king Matthias Corvinus led to the king's donations of lands in Banat to Serbian nobility, and planned migrations of Serbs from the Balkan Peninsula to Banat. These migrations were of the crucial influence under which the ethnic and religious composition of the population of Banat began to turn into the direction of increasing Slavic and Orthodox population of the area. The dissertation also discusses the typology and the position of urban settlements, fortifications and large estates which belonged to the monarch, ecclesiastical institutions and important noble families, as well as the essential characteristics of rural settlements, the situation in the Roman Catholic and the Orthodox Church in Banat, and the characteristics of the local rural and urban economy and transport during the reign of king Matthias Corvinus, whereby not only written sources and historiographical literature were used, but also the published results of archaeological research. This dissertation has contributed to a better knowledge of the situation on a clearly demarcated geographical area known today as Banat at the time of a great historical turning point, and a better understanding of the local conditions during the period, as well as Hungaro-Serbian, Hungaro-Wallachian and Hungaro-Ottoman relations.

Key words: Banat, Hungary, Matthias Corvinus, Ottoman Empire, settlements, population, economy

Scientific field: History

Scientific subfield: Medieval history

UDC number: 94(497.113 Banat) “1458/1490”

САДРЖАЈ

УВОД	1
О предмету истраживања	1
Наративни извори	3
Необјављени извори	10
Објављени историјски извори	10
Картографски извори	14
Литература: општа дела, приручници, биографије и лексикони	16
Литература: важнија дела о Банату у средњем веку	20
Структура рада	26
ПОДНЕБЉЕ И ЖУПАНИЈЕ	29
Назив области у позном средњем веку	29
Физичка географија Баната	31
Жупаније и њихове надлежности	37
Територијално простирање жупанија у Банату	41
БАНАТ – ПОГРАНИЧНА ОБЛАСТ УГАРСКЕ	45
Избијање Турака на границе Угарске и одбрамбена политика краља Жигмунда	45
Угарски покушаји противнапада: доба Јована Хуњадија	56
Српска деспотовина се шири на банатску обалу Дунава	76
Прве године владавине краља Матије Корвина и уништење угарских вазалних држава (1458-1464)	80
Деценија затишја (1465-1474)	114
Активна одбрана границе: турско-угарски сукоби 1474-1483	132
Несигурни мир на дунавској граници (1483-1490)	167
НАСЕЉА	185
Урбана насеља: градови и трговишта	185
Градови	190
Трговишта у банатском Подунављу	200
Трговишта у планинском Банату	207
Трговишта у сливовима Тамиша и Бегеја	214
Трговишта у Поморишју	229
Трговишта у банатском Потисју и дуж тока Галацке	233
Села	238
Утврђења	246
Владареви поседи	255
Поседи Римокатоличке цркве	258
Најзначајнији поседници из редова властеле	266
Разматрања о распореду велепоседа	290

СТАНОВНИШТВО	292
Етничке заједнице: Мађари, Словени и Власи	292
Малобројне етничке заједнице	321
Римокатоличка црква	327
Стварање култа Јована Капистрана и банатски фрањевци	339
Православна црква	343
ПРИВРЕДА И САОБРАЋАЈ	361
Рурална привреда	361
Привреда у урбаним насељима	371
Саобраћај	378
ЗАКЉУЧАК	386
БИБЛИОГРАФИЈА	401
ПРИЛОЗИ	419
БИОГРАФИЈА АУТОРА	446

УВОД

О предмету истраживања

Пред читаоцем се налази дисертација која има за циљ да представи једну географски јасно дефинисану област и њене становнике у времену када је њој суседно Балканско полуострво пролазило кроз велику историјску прекретницу, османлијско освајање балканских држава, и када се војиште између двеју моћних држава које су се у XV веку надметале за надмоћ на Балканском полуострву, Краљевине Угарске и Османског царства, одлучујуће померило ка обалама доњег Дунава и доњег тока Саве, чиме се ова област, Банат, нашла непосредно изложена турским нападима.

У овако битно измењеним политичким и стратешким условима, последњи велики краљ средњовековне Угарске Матија Корвин, који је изабран за владара 1458. и владао је Угарском све до своје смрти 1490, морао је да дела на другачији начин од свог славног оца Јована Хуњадија, као и краља Жигмунда за време чије владавине се Угарска први пут ухватила укоштац са Турском, не би ли се успешно супротставио моћном непријатељу који је на почетку његове владавине успео да непосредно избије на угарске границе, уништивши појас вазалних држава који је до тада штитио Угарску са југа. Један од циљева ове дисертације јесте да одреди значај и улогу Баната у склопу политике краља Матије Корвина према Османском царству. Смрт овог владара Угарске означила је и крај успешног супротстављања краљевства Светог Стефана експанзији Османског царства на европском континенту, и као таква представља хронолошку границу теми овога рада.

Међутим, будући да је историја наука која проучава живот људи у прошлости, историја Баната у доба владавине краља Матије Корвина била би непотпуна уколико би се свела само на политичку и војну историју, те је стога овима посвећена једна трећина дисертације. Њен аутор настоји да представи што обухватнији приказ прилика на овом подручју, те ће тако достојна пажња бити

посвећена и друштвеним приликама које су у тадашњем Банату владале, историјској географији ове области, великим миграцијама становништва које су у другој половини XV века захватиле Банат, посебно масовним досељавањима Срба после пропасти Српске деспотовине која су била и свесно подстрекивана од стране Матије Корвина, и која су довела до почетка ресловенизације ове области и великог повратка хришћанства источног обреда на простору Баната, затим простирању владаревих, црквених и племићких поседа, као и материјалној култури људи који су живели у тадашњем Банату. Из овог разлога, дисертација *Банат у доба краља Матије Корвина (1458-1490)* обухвата и опширна поглавља о насељима, становништву, привреди и саобраћају, јер без тога, извесно је, преглед прилика у Банату за време владавине краља Матије Корвина не би био потпун.

Важно је нагласити да се овде под Банатом не подразумева само онај део територије између Мориша, Тисе и Дунава који припада данашњој Републици Србији, већ Банат у географском смислу, који чини територија омеђена рекама Моришом, Тисом, Дунавом и Черном, и планинским венцем Карпата. Ова територија је данас подељена између Србије, Румуније и Мађарске, и историографије све три поменуте државе су за њу заинтересоване. Због тога се при истраживању морају укључити релевантна дела не само српске, већ и румунске и мађарске историографије, која покривају простор Баната.

Овај рад је заснован превасходно на писаним изворима, који су највише угарског порекла, и који су објављени у тематским збиркама извора, или се њихови оригинали или копије чувају у Мађарском националном архиву у Будимпешти. Осим угарских, коришћени су и други западни извори, као и српски и један турски извор писан на српском језику. Како би се стекла потпуна слика о многим аспектима живота становника Баната, било је неопходно ослањати се и на материјалне изворе, и стога се аутор у свом истраживању морао да ослања и на резултате досадашњих археолошких истраживања која су вршена на територији Баната. Приликом рада на овој дисертацији коришћено је и мноштво релевантних историографских дела, којима се приступало критички.

Аутор ове дисертације је мишљења да овај рад може да, макар донекле, попуни празнину у српској историографији, у којој су дела која су као предмет

свог проучавања имала Банат као географску целину веома ретка, посебно када је реч о медиевистици. Природно је да се занимање српске медиевистике када је проучавала Банат било усредредило на садржаје који имају значаја у контексту прошлости Срба на просторима јужне Угарске. Стога се већина досадашњих радова српских медиевиста који су проучавали прошлост Баната бавила историјом Срба у јужној Угарској, Срба племића у Угарској и њихових поседа, или прошлости појединих насеља. На следећим страницама овог рада, настоји се да се овај приступ који је морао да из средишта посматрања изостави друге етничке заједнице које су живеле у Банату напусти, и да се пружи један целовит приказ прилика у Банату у једном динамичном периоду његове историје и живота људи који су тада били његови житељи.

Наративни извори

Међу наративним изворима који говоре о владавини краља Матије Корвина, а који су коришћени приликом израде ове дисертације, најранији је *Будимска хроника (Chronicon Budense)*.¹ Ова хроника је издата 1473, захваљујући будимском препозиту Ладиславу Караију, који је био и судија суда краљевског присуства, и њен текст је био заснован на ранијим угарским хроникама, допуњеним штурим текстом о владавини оних владара који су на угарски престо дошли после Лајоша I Великог, у коме је и кратко поглавље о дотадашњој владавини краља Матије. *Будимска хроника* је прва књига штампана у Угарској, али је по своме карактеру била типична средњовековна хроника, и као таква већ у време када је настала није задовољила образоване читаоце, који су узор налазили у хуманистичким писцима и историчарима. Није могла да задовољи ни самога краља Матију Корвина, који се веома старао о својој репутацији, поготову међу страним владарима.

---

¹ *Chronicon Budense*, Budaе 1838.

У претпоследњој деценији Матијине владавине је у Угарској, источно од реке Тисе, настала *Дубничка хроника (Chronicon Dubnicense)*,² која представља својеврсни одговор њеног анонимног аутора на *Будимску хронику*. *Дубничка хроника* у свом највећем делу представља компилацију других угарских хроника, међу којима је и *Будимска хроника*, коју је писац *Дубничке хронике* у највећем делу свога дела чак дословце преписивао. Међутим, последње странице ове хронике су потпуно оригиналне, и из њих се могу сазнати вредни подаци. Посебно је упечатљив опис турске похаре Великог Варадина, тако да се не би могло искључити да је аутор био очевидац овог догађаја. Хронолошки последњи догађај који помиње *Дубничка хроника* је битка на Хлебном пољу 1479. Аутор *Дубничке хронике* према краљу Матији Корвину има изразито негативан став: знамените су његове речи да су краља због његових пореза пратиле клетве удовица и сирочади.

Жеља краља Матије Корвина и његових дворјана да се створи велико историјско дело које ће прослављати Угарску и њеног тадашњег владара је довело до тога да је краљ помогао рад двојице писаца који су дали до тада најбоља историографска дела о историји Угарске, Мађара Јована Туроција, и Италијана Антонија Бонфинија.

Јован Туроци је био први угарски историчар који није припадао свештенству. Рођен око 1435. у жупанији Туроц, у породици нижег племства, Туроци је образован у црквеној школи, да би потом градио каријеру као бележник и судија. Сасвим је извесно да он никада није стекао универзитетско образовање. Током девете деценије XV века, написао је дело *Хроника Мађара (Chronica Hungarorum)*,³ које је 1488. штампано у чак два издања: најпре у Брну, а потом у Аугзбургу. Туроцијево дело је у свом највећем делу компилација, често и дословно преписивање ранијих угарских хроника, и део који је у већој мери оригиналан је тек последњи, који почиње догађајима након убиства Карла II, а завршава Матијиним освајањем Беча 1485. Очигледна је Туроцијева жеља да

---

² *Chronicon Dubnicense, Cum Codicibus Sambuci Acephalo et Vaticano, Chronicisque Vindobonensi Picto et Budensi Accurate Collatum, Historiae Hungaricae fontes domestici, Pars prima, Scriptores III, Quinque-Ecclesiae* 1884.

³ Johannes de Thurocz, *Chronica Hungarorum*, Budapest 1985.

прослави свог владара, и последње поглавље његове хронике претвара се у нескривен панегирик. Међутим, када је реч о чињеницама, Туроцијев опис Матијине владавине ипак је веома сажет и оскудан, а када је реч о борбама против Турака, Јован Туроци описује само оне походе које је краљ лично предводио, и то не све од њих; поход у Босну 1480. потпуно је прећутао, вероватно због тога што се није завршио никаквим освајањем, нити блиставом победом у бици на отвореном пољу. Прећуткује чак и угарску победу на Хлебном пољу, и тешко је наћи неки разлог томе осим што у овој бици краљ није предводио угарску војску. Хронолошки последња битка против Турака о којој је Туроци писао је освајање Шапца 1476. Стога се аутор ове дисертације није могао у знатнијој мери ослањати на Туроцијеву хронику када је реч о владавини Матије Корвина. Међутим, Туроцијева хроника нуди драгоцену обавештења о делатности краљевог оца, Јована Хуњадија. Иако је одобравао рад Јован Туроција, посебно због његове пропагандне вредности, Матија Корвин ипак ни њиме није био сасвим задовољан, те је одлучио пред крај своје владавине да писање једне велике и репрезентативне историје Угарске повери ученом странцу, Антонију Бонфинију.

Антоније Бонфини, Италијан рођен око 1434. године у Асколи Пицену у Маркама, свакако је и данас најпознатији савременик краља Матије Корвине који је писао о његовој владавини. Пореклом из грађанског сталежа, веома добро образован, и већ афирмисан међу ученим људима свога доба захваљујући својим преводима античких грчких дела на латински језик, прекинуо је каријеру учитеља у Реканатију 1486. како би ступио у службу краља Угарске. Најпре је служио као читач краљици Беатричи Арагонској, да би га ускоро краљ Матија Корвин задужио да напише историју Угарске од најстаријих времена, то јест од времена Хуна, који су тада сматрани народом од кога су Мађари потекли. Плод овог Бонфинијевог рада било је његово најзнаменитије дело, *Rerum Hungaricarum decades*, које је било довршено тек после Матијине смрти, и захваљујући којем га је Матијин наследник на престолу Владислав II Јагелонац уздигао у редове племства. Дело свој назив дугује подели на декаде од по десет књига; Бонфини је написао четири целе декаде, и половину пете, дакле укупно 45 књига. Као изворе за своје дело, користио је старије угарске хронике, укључујући и Туроцијеву. У погледу извора за владавину краља Матије, поред онога чему је сам био сведок,

обавештавао се из исказа очевидаца догађаја. Бонфини је умро 1503. у Будиму, а његово дело је у наредним столећима, све до XIX века, сматрано за врхунац историографије у Угарској, и имало је одлучујући утицај у стварању слике о Матији Корвину као о моћном и мудром ренесансном владару која је и данас веома жива.

Владавини Матије Корвина је у Бонфинијевим *Декадама* посвећена приближно четвртина целокупног дела – од девете књиге треће декаде, па све до осме књиге четврте декаде. Иако је највећи део његове пажње када је реч о ратовима посвећен Матијиним борбама против Хабзбурговаца, хусита и Пољака, Бонфини није занемаривао ни борбу против Турака, и о њој пише далеко опширније него Туроци, без сумње ослањајући се на оно што је сазнао од очевидаца тих бојева. Између осталих писаних извора који су му били на располагању, користио се и Туроцијевом хроником, те су понеки делови његових *Декада* речитија парафраза Туроцијевог дела. И он је, баш као и Туроци, прећутао и Матијин поход у Босну 1480, и Кинижијеве походе на Србију. Но, Бонфини се у свом писању не ограничава само на владарева дела, већ говори и о победама које су однеле његове војсковође. Тако, на пример, док Туроци битку на Хлебном пољу уопште не помиње, Бонфини о њој пише врло опширно, посветивши јој знатан део шесте књиге у четвртој декади; помиње и друге мање окршаје које су угарске војсковође водиле против Турака, попут битке код Бечеја. У сваком случају, Бонфинијево дело је далеко речитији извор, и пружа много више сазнања него ма која од претходних хроника, укључујући и Туроцијеву. Једна мана Бонфинијевог дела је што је пре свега водио рачуна о стилској лепоти свога исказа, због чега је често занемаривао потребу да свом читаоцу јасно представи ток збивања и за хронолошком тачношћу. Бонфинијеви хронолошки подаци су, када је реч о догађајима који су се одиграли пре његовог доласка у Угарску, често непрецизни.⁴

---

⁴ У изради ове дисертације, аутор је користио два издања Бонфинијевих *Декада*. Прво је издање Бонфинијевог дела издато 1771: Antonius Bonfini, *Rerum Hungaricarum decades libris XLV comprehensae ab origine gentis ad annum MCCCCXCV*, Lipsiae 1771.

Када је реч о трећој, четвртој и петој декади Бонфинијевог дела, аутору ове дисертације је било на располагању модерно критичко издање *Декада*, које је издато у четири тома током четврте и пете деценије XX века, а ово издање су приредили Јожеф Фогел, Бела Ивањи и Ласло Јухас. Пишући о

У српској историографији доста је пажње посвећивано Ђурађу Сремцу, дворском капелану краљева Лајоша II и Јована Запоље, чије је дело *Посланица о пропасти угарског краљевства (Epistola de perdition regni Hungarorum)* преведено 1987. на српски језик.⁵ Исказе Ђурађа Сремца увек треба узимати са изузетним опрезом, поготово када је реч о догађајима којима он није могао да буде сведок. Пишући своју *Посланицу*, Ђурађ Сремац се веома мало ослањао на ма какве писане изворе, а и са онима којима се служио изузетно се рђаво сналазио. Главни извор којим се он служио су приче и гласине које је чуо, а које готово потпуно некритички усваја и уноси у своје дело. Поред свега тога, у њему долази до чудновате мешавине лаковерности и сумњичавости: како је то приметио Сима Ђирковић у предговору српском издању Сремчеве *Посланице*, лајтмотив читавог овог дела је издаја – аутор је склон да поверује у свакојакe издаје, завере, потајна убиства и шпијунирања, чак и у оно што је толико невероватно да делује као детињаста измишљотина. Стога је ово дело данас много корисније проучавати као сведочанство менталитета једнога времена него као фактографски извор. У погледу догађаја из времена владавине Матије Корвина, као и свих других којима Ђурађ Сремац није био савременик, *Посланица о пропасти угарског краљевства* је крајње непоуздана.⁶

Наративни извори који говоре о догађајима након смрти краља Матије Корвина, а који су коришћени приликом писања ове дисертације, су *Коментари о своме времену* дубровачког бенедиктинског опата Лудовика Цријевића Туберона, који обухватају период од смрти краља Матије до смрти папе Лава X (1521.), у коме његов аутор опширно пише о догађајима у Угарској за време владавине Јагелонаца, а које је своје прво штампано издање доживело у Франкфурту 1603, 76 година после ауторове смрти,⁷ као и историја Угарске од смрти Матије Корвина до 1605, чији је писац био мађарски хуманистички историчар Никола Иштванфи, који је крајем XVI и почетком XVII века вршио и важне дворске и

догађајима који се помињу у трећој, четвртој и петој декади, аутор се служио овим, новијим издањем: Anthonius de Bonfinis, *Rerum Ungaricarum decades III*, Leipzig 1936; *Ibid. IV*, Budapest 1941.

⁵ Ђурађ Сремац, *Посланица о пропасти угарског краљевства*, Београд 1987.

⁶ *Ibid.*, VII-XXVII.

⁷ Ludovicus Tubero, *Commentariorum De Rebus, Quae Temporibus Eius In Illa Europae Parte, Quam Pannonii & Turcae eorumq; finitimi incolunt, gestae sunt, Libri Undecim*, Francofurti 1603.

државне дужности у хабзбуршкој Угарској. Аутор је користио издање овог потоњег дела које је објављено у Келну 1724. под насловом *Историја угарског краљевства после смрти најславнијега краља Матије Корвина*.⁸

Ван Угарске је настало једно велико историографско дело које пружа вредна сазнања и о владавини краља Матије Корвина. Јован Длугош, учени краковски каноник који је био школован на Универзитету у Кракову, и непосредно пред своју смрт 1480. именован за лавовског надбискупа, био је веома плодан писац, који је своје најзначајније дело стварао од 1455. па до своје смрти. Длугошеви *Анали, или хронике славнога Краљевства Пољске (Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae)*⁹ обухватају, у својих дванаест књига, период од преко пет векова, од 965. до 1480, и пружају важна сазнања не само о пољској историји, већ и о историји многих других европских земаља. Последња књига Длугошевих *Анала* нуди нам важна обавештења о владавини краља Матије, и то не само о његовим ратовима у средњој Европи, већ и о његовим борбама против Турака. Приликом коришћења овога дела, треба имати на уму да је став Јована Длугоша према његовом савременику, угарском краљу Матији Ковину, изразито негативан, што није изненађујуће ако знамо да је у то време Пољска водила ратове против Угарске које је изгубила.

У наративне изворе о историји Угарске у доба Јована Хуњадија и Матије Корвина могу да се уброје и хагиографски списи посвећени Јовану Капистрану и чудима која су му приписивана. Након смрти фрањевачког проповедника, теолога и инквизитора Јована Капистрана у Илоку, отпочела је кампања за његову канонизацију, и до 1521. састављено је неколико збирки чуда овога светитеља. Већина догађаја описана у овим збиркама догодила се на подручју источне Славоније, Срема и Бачке, а знатан број и у Банату. Прва збирка чуда Јована Капистрана, која укључује и неколико случајева који су се догодили у Банату, је написана 1460. на подстицај грађана Илока, и овај извор је објавио хрватски

---

⁸ Nicolaus Isthuanffi, *Regni hungarici historia post obitum gloriosissimi Mathiae Corvini regis*, Coloniae Agrippinae 1724, 10.

⁹ У изради ове дисертације је коришћен само један, последњи том најновијег критичког издања Длугошевих *Анала*, који садржи други део њихове последње књиге: Ioannis Dlugossii, *Annales seu Cronicae Incliti Regni Poloniae. Liber Duodecimus 1462-1480*, Varsaviae 2005.

историчар Иве Мажуран под насловом *Čudes a Ivana Kapistrana (Miracula Ioannis de Capistrano, ILOK A. D. 1460)*.¹⁰

Остале збирке чуда Јована Капистрана из овога времена, разасуте у библиотекама у Риму и Напуљу нису објављене у целини, и међу рукописима који нису објављени су и управо они који садрже обавештења о већини чуда која су се догодила у Банату. Међутим, аутор ове дисертације је могао да се, посредством монографије хрватског филолога и медиевисте Станка Андрића *Čudes a svetoga Ivana Kapistrana*,¹¹ упозна са деловима ових хагиографских извора који су у њој објављени, а који се односе на чудотворна избављења из турског заробљеништва, као и на неке друге случајеве чуда приписиваних Јовану Капистрану која су се догодила у Банату током друге половине XV века, и да их искористи у изради дисертације.

Од српских наративних извора, најзначајнији су они које је Љубомир Стојановић објавио у збирци *Стари српски родослови и летописи*,¹² као и дело Константина Михаиловића познато као *Јаничарове успомене или турска хроника*, у којима се могу пронаћи и подаци релевантни за предмет истраживања ове дисертације.¹³

На крају, треба поменути и путопис Берtrandона де ла Брокијера, дворанина бургундског војводе Филипа Доброг, који је, враћајући се са ходочашћа у Свету Земљу које је било и обавештајна мисија, јер се бургундски војвода тада носио мишљу да предузме крсташки поход, прошао и кроз Банат и у неколико кратких пасуса оставио штуре, али драгоцене податке о местима кроз које је прошао. Аутор дисертације се служио српским преводом Брокијеровог дела, које је објављено 2002.¹⁴

---

¹⁰ Ive Mažuran, *Čudes a Ivana Kapistrana (Miracula Ioannis de Capistrano, ILOK A. D. 1460)*, Osijek 1972.

¹¹ Stanko Andrić, *Čudes a svetoga Ivana Kapistrana*, Slavonski Brod – Osijek 1999.

¹² Љубомир Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, Београд – Сремски Карловци, 1927.

¹³ Константин Михаиловић, *Јаничарове успомене или турска хроника*, Београд 1986.

¹⁴ Bertrandon de la Brokijer, *Putopis. Putovanje preko mora kroz Palestinu, Malu Aziju, Srbiju i Francusku*, Beograd 2002, 122.

Необјављени извори

Од историјских извора који нису објављени, аутор ове дисертације се служио изворима који се чувају у Мађарском националном архиву (Magyar Nemzeti Levéltár), установи која је настала 2012. године интеграцијом Мађарског државног архива (Magyar Országos Levéltár) и архива мађарских жупанија. Ова установа је у сарадњи са компанијом Арканум извршила дигитално снимање у високој резолуцији целокупног архивског фонда који се односи на Предмохачку збирку из фонда некадашњег Мађарског државног архива (Mohácsolótti gyűjtemény; Collectio Antemohacsiana) и постављање ових снимака повеља и аката на интернет презентацији, тако да су они сада доступни сваком истраживачу. На овај начин, изворна грађа је сачувана од могућих оштећења која могу настати при уобичајеном архивском раду, и пружена је на увид свакоме историчару у свету који је за њу заинтересован. Извори из фонда Мађарског националног архива којима је аутор приступао путем интернета су били од прворазредног значаја за израду ове дисертације.¹⁵

Објављени историјски извори

Када је реч о објављеним историјским изворима, на овом месту ће бити казано више речи само о оним збиркама које је аутор дисертације најчешће користио. Најранија од таквих збирки која је интензивно коришћена при изради ове дисертације била је *Црквени и световни дипломатички кодекс Угарске (Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis)* који је у Будиму између 1829. и 1844. издавао Ђерђ Фејер. Иако у њој нема извора који говоре о владавини краља Матије, јер су најпознији извори које је Фејер издао они које је датирао у 1440. годину, у овој збирци се могу наћи они извори који пружају вредна сазнања о Банату у позном средњем веку.

---

¹⁵ Ови извори су доступни на следећој веб адреси: <https://archives.hungaricana.hu/en/charters> (приступљено 17. јануара 2017).

Гроф Јожеф Телеки, први председник Мађарске академије наука, био је замислио да напише велико дело о историји Угарске у доба Хуњадија, које је остало незавршено. Поред првих шест од девет планираних томова његовог дела *Угарска у доба Хуњадија*, који су историографско дело, Јожеф Телеки је издао и десети, једанаести и дванаести том, који су садржавали до тада необјављене историјске изворе из периода 1437-1498, међу којима има и извора значајних и за српску историју;¹⁶ Телеки је први издао текст Смедеревског уговора који су 1451. склопили Јован Хуњади и деспот Ђурађ Бранковић.

У другој половини XIX века на издавању писаних извора који говоре о Банату је вредно радио мађарски историчар Фриђеш Пешти. Он је у завршним томовима својих дела посвећених историји Северинске бановине¹⁷ и историји Крашовске жупаније¹⁸ објавио све повеље и акте којима се служио у писању ових дела, и ове збирке су и данас корисне. Велики део Пештијевог дела о историји влашких округа у Северинској жупанији такође чине историјски извори.¹⁹ Заједно са Тивадаром Ортвајем, Пешти је објавио први том *Дипломатара за историју Тамшшке жупаније и града Темшшвара*,²⁰ који обухвата изворе настале између 1183. и 1430. године. Други том овог дела задуго није изашао из штампе, већ је после Пештијеве смрти доспео у архив Мађарске академије наука, и тек су га 2014. објавили румунски историчари Адријан Мађина и Ливија Мађина, који су га допунили својим критичким напоменама.²¹

Још једна значајна збирка извора која је коришћена у изради ове дисертације је *Дипломатар о међусобним односима Угарске и Србије 1198-1526* (*A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára 1198-1526*),²² који су издали двојица мађарских историчара, Лајош Талоци, иначе блиски сарадник Бењамина Калаја, и Антал Алдаши, а који садржи углавном изворе из угарских,

---

¹⁶ József Teleki, *Hunyadiak kora Magyarországon X-XII*, Pesten 1852-1857.

¹⁷ Frigyes Pesty, *A szörényi bánság és Szörény vármegye története III*, Budapest 1878.

¹⁸ Frigyes Pesty, *Krassó vármegye története III*, Budapest 1882.

¹⁹ Frigyes Pesty, *A Szörény vármegyei hajdani oláh kerületek*, Budapest, 1876.

²⁰ Frigyes Pesty, *Tivadar Ortway, Oklevelek Temesvármegye és Temesvárváros történetéhez I, 1183–1430*, Pozsony 1896.

²¹ Frigyes Pesty, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara. Oklevelek temesvármegye és Temesvár város történetéhez II, 1430-1470*, Cluj-Napoca 2014.

²² Lajos Thallóczy, Antal Aldásy, *A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára 1198-1526*, Monumenta Hungariae historica, Diplomataria XXXIII, Budapest 1907.

италијанских и ватиканског архива. Главна мана овог дела, која значајно отежава рад истраживачу, је то што значајан део извора није дат у целини, већ само у виду регеста, са упућивањем на друге до тада објављене збирке извора, које у таквим случајевима треба користити како би се стекао увид у изворни текст.

Дипломатар Српског Ковина (Diplomatarium Ráczeviense. Ráczevei okmánytár), који је 1888. објавио Иштван Магдич, је данас ретка књига, која је аутору ове дисертације остала недоступна. Међутим, Антал Мишкеи је 2015. објавио нови *Дипломатар Српског Ковина (Ráczevei okmánytár)*,²³ модерно критичко издање извора који говоре о историји Српског Ковина у периоду између XV и XVII века, и којим су обухваћени извори који су били објављени и у Магдичевом *Дипломатару*. Поред савременог критичког апарата, Мишкеијево ново издање ових извора пружа и преводе текстова извора на мађарски језик. Ова збирка извора је значајна за тему ове дисертације јер су у њој објављени и многи важни извори који говоре о историји града Ковина у јужном Банату, укључујући и повеље које му је издавао краљ Жигмунд Луксембуршки, а из којих су нам познате привилегије које је овај угарски владар доделио грађанима Ковина, те се због тога аутор при изради ове дисертације служио и њоме.

Када је реч о владаревој преписци, и данас је незаобилазна збирка извора *Дипломатски извори из доба краља Матије (1458-1490)*, коју су после темељног рада у мађарским и другим, посебно италијанским архивима, у четири књиге између 1875. и 1878. објавили Иван Нађ и Алберт Њари.²⁴ Две деценије доцније, титуларни бискуп Римокатоличке цркве и велики познавалац епохе краља Матије, Вилмош Фракнои, је у два тома објавио писма која је краљ Матија писао странцима. Фракноијева збирка краљеве преписке, *Писма краља Матије. Спољни односи 1458-1490.* је објављена у Будимпешти. Њен први том је изашао из штампе 1893, а други 1895. године.²⁵ Бискуп Фракнои је учествовао и у издавању извора који се баве историјом Угарске из ватиканских архива, од које је изашла само прва серија у шест томова, и он је приредио последњи том, који садржи преписку

²³ Antal Miskei, *Ráczevei okmánytár*, Ráczeve 2015.

²⁴ Ivan Nagy, Albert Nyáry, *Magyar diplomacziak emlékek Mátyás király korából (1458-1490) I-IV*, Monumenta Hungariae Historica, Acta Extera IV-VII, Budapest 1875-1878.

²⁵ Vilmos Fraknoi, *Mátyás király levelei. Külügyi osztály. 1458-1490. I-II*, Budapest 1893-1895.

краља Матије Корвина са папама.²⁶ У изради ове дисертације су коришћени и први, трећи и четврти том ове серије.²⁷ Први том садржи спискове сакупљања папске десетине у Угарској у XIII и XIV веку, а трећи и четврти буле које је римски папа Бонифације IX (1389-1404) издавао, и које се односе на Угарску. Писма и буле које су папе тога доба издавале поводом питања која су се тичала Угарске су објављена у другом тому збирке *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, коју је приредио Аугустин Тајнер.²⁸

Збирке у којима су објављени извори који имају посебан значај за проучавање делатности фрањевачког просјачког реда у средњовековном Банату су *Босанске, особито црквене исправе с унетим регестима докумената насталих од 925. до 1752.*²⁹ коју је објавио фрањевац Еузебије Ферменцин, иначе пореклом Бугарин католичке вере из Баната, као и анали фрањевачког реда које је написао између 1625. и 1654. ирски фрањевац Лука Вадинг. Вадинг је у своје анале укључио и преписе важних докумената о делатности Јована Капистрана у Угарској, попут писама Јована Капистрана и Јована Хуњадија која говоре о уништењу православне епископије у Хуњаду, и описа опсаде Београда 1456. из пера очевица који је био близак Капистрану, италијанског фрањевца Јована Таљакоца. Ови извори су објављени у дванаестом тому, који је изашао из штампе 1735, римског издања Вадингових анала из прве половине XVIII века, којим се аутор ове дисертације служио.³⁰

Веома важан извор су и одлуке које су доносили угарски сабори, и у изради овог рада коришћене су четири збирке саборских одлука. Најстарија је *Корпус угарског права 1000-1526 (Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár 1000–1526)*, објављена у Будимпешти 1899.³¹ Будући да је, када је реч о одлукама сабора који су били одржани између 1301. и 1490. аутор располагао модерним критичким издањима ових извора, ова збирка је коришћена само за оне саборске одлуке за које није било на располагању неко новије издање. Током друге

²⁶ *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia I/6*, Budapest 1891.

²⁷ *Ibid. I/1*, Budapest 1887; *Ibid. I/3*, Budapest 1889; *Ibid. I/4*, Budapest 1889.

²⁸ Augustino Theiner, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia II*, Osnabrück 1968.

²⁹ Eusebius Fermendžin, *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum regestis ab anno 925 usque ad annum 1752*, Zagrabiae 1892.

³⁰ Luca Wadding, *Annales minorum seu trium ordinum a S. Francisco Institutorum XII*, Romae 1735.

³¹ *Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár 1000–1526*, Budapest 1899.

половине XX века, Мађарска академија наука је почела са новим издавањем ових извора, намењеним пре свега иностраним истраживачима, те је сходно томе читав пропратни апарат ових збирки, насловљених *Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns* у овим збиркама на немачком језику.³² Како би ове изворе приближили англоамеричким истраживачима, током последње деценије XX века су текстови одлука најзначајнијих угарских сабора објављени у новом издању, под насловом *The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary*, које садржи паралелни изворни текст и превод на енглески језик, као и опсежан увод и критички апарат намењен читаоцима. Аутор овог рада се служио трећим томом ове збирке, који садржи текстове саборских одлука из времена владавине краља Матије Корвина.³³

Од српских извора, превасходно су коришћени они које је Љубомир Стојановић издао у другом тому збирке *Старе српске повеље и писма*.³⁴ Када је реч о повељама које је издавала српска властела у Угарској, аутор се служио њиховим издањима која су изашла као чланци у часопису *Стари српски архив*, и у оквиру збирке *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae Bosnae Ragusii* Франца Миклошича, при чему је коришћено издање ове збирке из 2006. године, које је приредио Раде Михаљчић.³⁵

Картографски извори

Казивања писаних извора допуњавају картографски извори, који нам могу пружити многе драгоцене податке. Међу њима, најважнији је свакако прва штампана карта Угарске, *Tabula Hungariae*, чији је творац био Лазар, секретар естергомског надбискупа Томе Бакача, који је ову карту штампао 1528, али је главнину података о местима која је у њу унео сакупио знатно раније, око 1514. Ова карта је временски најближа теми ове дисертације, и њено електронско

---

³² *Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns. 1301-1457*, Budapest 1976; *Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns. 1458-1490*, Budapest 1989.

³³ *The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary III, 1458-1490*, Los Angeles 1996.

³⁴ Љубомир Стојановић, *Старе српске повеље и писма II*, Београд 2006.

³⁵ Franc Miklosich, *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae Bosnae Ragusii*, Београд 2006.

издање доступно преко интернета, у високој резолуцији која омогућава детаљно прегледање карте, је интензивно коришћено при њеном писању.³⁶

Аутор се служио и аустријским картама насталим у XVIII веку, јер оне, за разлику од Лазарове карте, имају за данашње појмове прихватљив ниво тачности, а приказују многе од одлика банатског поднебља које су доцније ишчезле, пре свега захваљујући мелиорационим радовима које су на том подручју спровеле власти Хабзбуршке монархије током XVIII и XIX века. Прве од таквих коришћених карата су војне карте коју су сачинили аустријски војни инжењери за време владавине Марије Терезије и њеног сина Јосифа II, и тада су картографисане све земље којима су владали Хабзбурговци. Тадашње камерално добро Тамишки Банат је било картографисано између 1769. и 1772. Захваљујући Аустријском државном архиву и компанији Арканум, ове карте су сада доступне преко интернета, и овакво издање је коришћено у изради дисертације.³⁷ Поред овога, коришћене су и упадљиво прецизније и подробније карте, које су такође сачинили војни инжењери и геометри Хабзбуршке монархије, а које су настале у периоду између 1869. и 1889. И ове карте су, захваљујући Аустријском државном архиву и компанији Арканум, доступне путем интернета.³⁸ На основу војних карата из времена Марије Терезије, Франческо Гризелини је 1776. сачинио своју карту Баната, која је такође коришћена у изради овог рада.³⁹

Горе поменуте карте се, барем када је реч о оним територијама које данас припадају Републици Србији, могу поредити са садашњим стањем захваљујући топографским картама у размери 1:50000 које је издао Војногеографски институт. Збирка ових карата је такође доступна путем интернета.⁴⁰

---

³⁶ Доступна је на следећој веб адреси: http://lazarterkep.oszk.hu/lazar_scroller_enhu/scroller_en.php; приступљено 17. јануара 2017.

³⁷ *Historical Maps of the Habsburg Empire. The First Military Survey (1763-1787)* (<http://mapire.eu/en/map/firstsurvey/>; приступљено 17. јануара 2017).

³⁸ *Historical Maps of the Habsburg Empire. The Third Military Survey (1869-1887)* (http://mapire.eu/en/map/hkf_75e/; приступљено 17. јануара 2017).

³⁹ *Francesco GRISELINI - BANAT OF TEMESWAR: Tabula Banatus Temesiensis a Geometris S.S.M.I.I. et R.A. confecta, quam in minoren formam reduxit, gradusque* (http://www.pahor.de/media/catalog/product/cache/2/pahor_original/9df78eab33525d08d6e5fb8d27136e95/6/2/62553.jpg; приступљено 17. јануара 2017).

⁴⁰ *Topografske karte Srbije, Hrvatske, BiH, Crne Gore, Slovenije i Makedonije; SFRJ – KARTOGRAFIJA* (http://www.kartografija.ba/v3/php/menu/karte/tk/tk50/srbija/tk50_srbija.php; приступљено 17. јануара 2017).

Литература: општа дела, приручници, биографије и лексикони

На почетку овога поглавља, аутор се осећа дужним да каже неколико речи о општим делима, биографијама и лексиконима које је у своме раду користио. Почетком XXI века, појавила су се два изузетна дела, која су незаобилазна када треба да се истражује средњовековна историја Угарске.

Четворица предавача Одсека за историју Филозофског факултета у Новом Саду, Петер Рокаи, Золтан Ђере, Тибор Пал и Александар Касаш, су 2002. објавили на српском језику дело *Историја Мађара*, које даје подробен приказ најзначајнијих догађаја и историјских процеса у прошлости мађарског народа, све до 1990. године.⁴¹ Петер Рокаи је био аутор првог поглавља овог дела, које обухвата историју Мађара од најстаријих времена до Мохачке битке. Годину дана пре овога, знаменити мађарски медиевиста Пал Енгел је објавио на енглеском језику дело *Краљевство Св. Стефана. Историја средњовековне Угарске 895-1526*.⁴² Ово дело се данас сматра главним приручником за средњовековну историју Угарске.

Од дела која говоре о историји јужнословенских народа који су живели у средњовековној Угарској, мора се на првоме месту истаћи капитално дело *Историја српског народа*, које је у својих десет томова обухватило историју Срба од њиховог досељавања на Балканско полуострво до оснивања прве југословенске државе 1918. Писали су га тадашњи најистакнутији научници, и оно представља најцеловитији приказ прошлости српског народа који је до данас објављен. Приликом писања ове дисертације, аутор се служио пре свега другом књигом овога дела, која обухвата период између 1371. и 1537. године, али и обема томовима његове треће књиге.⁴³ Дело хрватског историчара Вјекослава Клаића *Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX stoljeća* усредсређено је, како му то и наслов говори, на историју Хрватске, али садржи и подробен преглед

---

⁴¹ Петар Рокаи, Золтан Ђере, Тибор Пал, Александар Касаш, *Историја Мађара*, Београд 2002.

⁴² Pal Engel, *The Realm of St. Stephen. A History of Medieval Hungary, 895-1526*, London – New York 2005.

⁴³ *Историја српског народа II-III*, Београд 1994.

прошлости тадашње Угарске; аутор овог рада се служио другом, трећом и четвртом књигом овог дела.⁴⁴ Као општи преглед историје Румуна, аутор дисертације се користио делом румунског историчара Николе Јорге *Историја Румуна и њихове цивилизације*.⁴⁵

Будући да је међу најважнијим питањима којима се дисертација бави улога Баната у ратовима између Угарске и Османског царства, морала су да буду коришћена и општа дела која говоре о историји ове државе. Коришћена су дела немачког историчара Јозефа фон Хамер-Пургштала, која, упркос томе што су умногоме застарела, и данас пружају значајна фактографска обавештења. Поред скраћеног издања његове *Историје Османског царства*, објављеног 1979. у Загребу,⁴⁶ аутор се служио и оригиналним ауторовим делом, наиме другим томом немачког издања објављеног 1828. године у Пешти, а у коме је приказан период османлијске историје између 1453. и 1520. године.⁴⁷ Поред овог дела које је старо готово два столећа, коришћено је и новије дело о историји Турског царства, *Историја Османског царства* коју је приредио Робер Мантран.⁴⁸ Када је реч о турској историји овог периода, незаобилазно је дело Халила Иналцика *Османско царство. Класично доба 1300-1600*.⁴⁹

До данас су објављене две значајне научне биографије краља Матије Корвина. Прву је објавио бискуп Вилмош Фракнои, значајан не само као један од зачетника систематичног проучавања и издавања историјских извора у тадашњој Угарској, већ и као писац обимне и веома често цитиране биографије краља Матије Корвина. Ово дело, које је постало незаобилазно у проучавању догађаја везаних за Матијину владавину, најпре је 1890. објављено на мађарском језику, да би 1891. уследило немачко издање под насловом *Mathias Corvinus, König von Ungarn 1458-1490*.⁵⁰ Немачким издањем се служио и аутор ове дисертације. Биографија краља Матије из пера Вилмоша Фракноија је чедо свога времена, што

---

⁴⁴ Vjekoslav Klaić, *Vjekoslav Klaić, Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX stoljeća II-IV*, Zagreb 1988.

⁴⁵ Никола Јорга, *Историја Румуна и њихове цивилизације*, Вршац 1935.

⁴⁶ Joseph von Hammer-Purgstall, *Historija Turskog (Osmanskog) carstva I-III*, Zagreb 1979.

⁴⁷ Joseph von Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches II*, Pest 1828.

⁴⁸ Робер Мантран, *Историја Османског царства*, Београд 2002.

⁴⁹ Халил Иналцик, *Османско царство. Класично доба 1300-1600*, Београд 2003.

⁵⁰ Wilhelm Fraknoi, *Mathias Corvinus, König von Ungarn 1458-1490*, Freiburg im Breisgau, 1891.

се огледа у томе што је аутор готово целу своју пажњу посветио односима краља Матије и Угарске са Хабзбурговцима и средњоевропским државама, у којима су читаоци из двојне монархије могли да траже аналогije са у њихово време актуелним догађајима, док је ратовима против Турске посвећено далеко мање и пажње и простора. Упркос томе, дуже од столећа је ова књига остала најбоља и међу историчарима најчешће коришћена биографија краља Матије Корвина, све док се на самом почетку XXI века није појавила нова биографија овог владара из пера Андраша Кубињија. Кубињи, кога убрајају међу најзначајније мађарске медиевисте који су стварали у другој половини XX века и првој деценији XXI века, написао је ову биографију на основу резултата до којих је дошла савремена медиевистика. Кубињијева биографија Матије Корвина је такође најпре објављена на мађарском језику, да би ово дело доцније било преведено на енглески језик и 2008. објављено под насловом *Matthias Rex*.⁵¹

Немогуће је писати историју Угарске у време владавине Матије Корвина, а не имати у виду личност и дела његовог најсилнијег супарника, султана Мехмеда II Освајача, и до сада непревазиђену биографију овог владара, *Мехмед Освајач и његово доба*, коју је написао немачки историчар Франц Бабингер.⁵² Међу биографска дела кога говоре о личностима из овога периода историје можемо да убројимо и дисертацију Мелине Рокаи *Елизабета Силађи*, одбрањену на Филозофском факултету у Београду 2013. До данас, колико је аутору ове дисертације познато, ово дело које даје исцрпан животопис мајке краља Матије Корвина није објављено као књига.⁵³

Од дела чији је предмет историјска географија Угарске у XV веку, најзначајније дело је плод рада Фракноијевог савременика, историчара Дежеа Чанкија, и носи наслов *Историјска географија Угарске у доба Хуњадија*. Раду на овоме делу Чанки је посветио више од четвртине столећа, али је оно остало незавршено; наиме, издати су први (1890), други (1894), трећи (1897) и пети том (1913); четврти, који је требало да прикаже територију Хрватске, никада није завршен. Чанкијево највредније дело, рађено са великом систематичношћу, је и до

---

⁵¹ András Kubinyi, *Matthias Rex*, Budapest 2008.

⁵² Франц Бабингер, *Мехмед Освајач и његово доба*, Београд 2010.

⁵³ Мелина Рокаи, *Елизабета Силађи*, Београд 2013. (рад у рукопису)

данас остало незаобилазно када је реч о проучавању историје Угарске у XV веку. Од значаја за тему ове дисертације су први том, у коме је садржана историјска географија Чанадске и Арадске жупаније, и други, у коме су представљене јужне жупаније тадашње Угарске, између осталих и Тамишка, Торонталска, Крашовска и Ковинска.⁵⁴

Од лексикона, у овом раду су коришћени *Лексикон српског средњег века*,⁵⁵ који је до данас постао један од стандардних приручника за готово све аспекте живота људи у средњовековним српским земљама, потом *Мађарски католички лексикон (Magyar Katolikus Lexikon)* чијих је 15 томова објављено између 1993. и 2010, а који је доступан и путем интернет сајта,⁵⁶ као и једно новије дело објављено 2004. на немачком језику, *Лексикон за историју југоисточне Европе*.⁵⁷ Као приручник, аутору је корисно послужио и *Вестерманов велики атлас светске историје*,⁵⁸ као и други том *Католичке јерархије у средњем веку*⁵⁹ Конрада Ојбела, који даје преглед дијецеза целе Римокатоличке цркве и прелата који су им били на челу између 1431. и 1503. године. Веома добар приказ политике краља Матије Корвина према Османском царству даје опширна расправа чији је аутор Ђула Ражо, а која носи наслов *Политика Матије Корвина према Турцима*.⁶⁰ Напоследку, потребно је поменути и два дела која пружају боље разумевање друштвених односа у средњовековној Угарској. То су монографије *Замак и друштво у средњовековној Угарској* Ерика Фигедија⁶¹ и *Племство, земља и служба у средњовековној Угарској*⁶² Мартина Радија.

---

⁵⁴ Dezső Csánki, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I-II*, Budapest 1890-1894.

⁵⁵ *Лексикон српског средњег века*, Београд 1999.

⁵⁶ *Magyar Katolikus Lexikon* (<http://lexikon.katolikus.hu>; приступљено 17. јануара 2017).

⁵⁷ *Lexikon zur Geschichte Südosteuropas*, Wien – Köln – Weimar 2004.

⁵⁸ *Westermann Großer Atlas zur Weltgeschichte*, Braunschweig 1978.

⁵⁹ Conradus Eubel, *Hierarchia catholica medii aevi II*, Regensburg 1914.

⁶⁰ Gyula Ráczó, *Die Türkenpolitik Matthias Corvinus'*, Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae 32 (1986), 3-50.

⁶¹ Erik Fügedi, *Castle and Society in Medieval Hungary (1000-1437)*, Budapest 1986.

⁶² Martyn Rady, *Nobility, Land and Service in Medieval Hungary*, Basingstoke – New York, 2000.

Литература: важнија дела о Банату у средњем веку

Пада у очи да у досадашњој историографији у није било много покушаја да се напише монографско дело о историји Баната, подразумевајући под тиме Банат као географску целину, посебно када је реч о скорашњим деценијама. Посматрајући Банат као целину, први је писању његове историје приступио у XVIII веку Франческо Гризелини. Његово дело, *Историја темишварског Баната*, објављено је у Бечу 1780, и данас је потпуно застарело.⁶³ Осамдесет и једну годину доцније, самоуки немачки историчар из Беле Цркве Леонард Бем је објавио *Историју Тамишког Баната*,⁶⁴ а његов сународник Феликс Милекер је између светских ратова на немачком језику објавио *Кратку историју Баната, приказану према веродостојним изворима*,⁶⁵ дело које је веома штуро и које нуди само кратак преглед прошлости овога краја. У новије време, Вукова задужбина је објавила опширан зборник радова *Банат кроз векове*, који садржи и историографске чланке.⁶⁶ Међу овим чланцима је и прилог Александра Крстића *Банат у средњем веку*, који пружа преглед прошлости Баната између Велике сеобе народа и турског освајања у XVI веку, писан на основу резултата до којих је дошла модерна историографија, и који, једини од ова четири прегледа, може да задовољи садашњег читаоца.⁶⁷

Српска историографија је у делима која се баве Банатом и јужном Угарском уопште углавном била усредсређена на историју српског народа у тим крајевима током средњег века, и ту је дала своја највреднија дела када је реч о проучавању прошлости Баната. Од дела српске историографије о Србима у јужној Угарској, и данас су цењени радови Алексе Ивића и Душана Ј. Поповића. Алекса Ивић је најпре, уочи Првог светског рата, објавио *Историју Срба у Угарској од*

---

⁶³ Franz Grisellini, *Versuch einer politischen und natürlichen Geschichte des temeswarer Banats in Briefen an Standespersonen und Gelehrte I-II*, Wien 1780.

⁶⁴ Leonhard Böhm, *Geschichte des Temeser Banats I-II*, Leipzig 1861.

⁶⁵ Felix Milleker, *Kurze Geschichte des Banats. Nach glaubwürdigen Quellen geschildert*, Wrschatz 1925.

⁶⁶ *Банат кроз векове: слојеви култура Баната*, Београд 2010.

⁶⁷ Александар Крстић, *Банат у средњем веку*, Банат кроз векове, Београд 2010, 65-90.

пада Смедерева до сеобе под Чарнојевићем,⁶⁸ коју је између светских ратова значајно проширио и петнаест година доцније издао под насловом *Историја Срба у Војводини*.⁶⁹ Ова синтеза је била најважнији преглед историје Срба у данашњој Војводини све док Душан Ј. Поповић није, између 1957. и 1963, објавио своје тротомно дело *Срби у Војводини*.⁷⁰ Поред овог дела које је и данас читано и употребљиво за научни рад, Душан Ј. Поповић је 1955. објавио и један рад посебно посвећен Србима у Банату.⁷¹ Већ ови аутори су расветлили многа питања везана за подручја насељавања Срба у Угарској у периоду након боја на Косову и српској властели у средњовековној Угарској. Поменута дела Алексе Ивића и Душана Ј. Поповића су деценијама била веома утицајна, и почетна тачка истраживањима прошлости данашње Војводине, па и Баната; међутим, она су углавном усредсређена на прошлост српског народа на територији средњовековне Угарске, а током деценија након објављивања ових дела, појавио се низ нових, које су расветлила многа питања из историје Срба у јужној Угарској. Овде треба посебно поменути рад српских медијевиста из друге половине XX века и са почетка XXI века, који су у својим делима расветлили многа важна питања из историје Срба у Угарској, односа између Србије и Угарске у средњем веку и историјске географије јужне Угарске.

Уочи Другог светског рата, српски историчари окупљени око Историског друштва у Новом Саду, међу којима и Душан Ј. Поповић и Јован Радонић, су радили на синтетичком делу о историји Војводине, под једноставним насловом *Војводина*. До рата су успели да објаве само први том, који је уредио Душан Ј. Поповић, и којим су обухваћени догађаји до Велике сеобе Срба 1690.⁷² Штампане и издавање већ завршеног другог тома је омело избијање Другог светског рата.

Међу модерним српским историчарима који су се бавили историјом Срба у средњовековној Угарској на првome месту треба поменути Симу Ћирковића, који

---

⁶⁸ Алекса Ивић, *Историја Срба у Угарској од пада Смедерева до сеобе под Чарнојевићем (1459-1690)*, Загреб 1914.

⁶⁹ Алекса Ивић, *Историја Срба у Војводини*, Нови Сад 1929.

⁷⁰ У изради ове дисертације коришћени су први и други том издања овог дела из 1990. године: Душан Ј. Поповић, *Срби у Војводини I-II*, Нови Сад 1990.

⁷¹ Душан Ј. Поповић, *Срби у Банату до краја осамнаестог века. Историја насеља и становништва*, Београд 1955.

⁷² *Војводина I. Од најстаријих времена до Велике сеобе*, Нови Сад 1939.

је написао поглавља која се баве сеобама српског народа на север и историјом Срба у јужној Угарској у другој књизи *Историје српског народа*. У бројним чланцима и расправама, Сима Ћирковић је такође решио нека важна питања, и указао на погрешке неких од ранијих истраживача.⁷³ Веома значајан допринос проучавању српско-угарских односа у XIV и XV веку дао је у својим бројним расправама Петер Рокаи. Историјом Срба у јужној Угарској су се такође бавили и Јованка Калић, Душанка Динић-Кнежевић и Момчило Спремић. Јован Пејин је 2003. објавио монографију *Преглед прошлости Срба у Банату*, изразито патриотски интонирану, али која као научно дело, поготово када је реч о средњем веку који не спада у ужу област досадашњих проучавања овог аутора, не може да се мери са старијим делима Алексе Ивића и Душана Ј. Поповића о Србима у јужној Угарској.⁷⁴ Међу истраживачима средње и млађе генерације, треба издвојити Ненада Лемајића, који је своја истраживања усредсредео на проучавање српске властеле и других слојева друштва који завређују назив друштвене елите у добу након пропасти српске средњовековне државе, и Александра Крстића, који је, поред већ поменутог прегледа средњовековне историје Баната, објавио низ вредних радова о Подунављу у периоду између XIV и XVI века, а међу којима највећи део чине расправе о историјској географији и економској историји. Посебно су за тему којом се ова дисертација бави вредни његови радови из историјске географије, затим о историји Вршца у средњем веку,⁷⁵ и о војводи Милошу Белмужевићу.⁷⁶ Золтан Чемере је, поред низа прилога у научним часописима и зборницима радова, од којих су најважнији, који се углавном баве средњовековном историјом његове родне Кикинде и њене околине, сабрани у књизи *Ognjišta i močvari*,⁷⁷ објавио и монографију о средњовековним

---

⁷³ Тако, на пример, и на дуго понављан погрешан податак да се у периоду између 1479. и 1483. у Угарску доселило 200 хиљада Срба. Види: Сима Ћирковић, *Сеобе српског народа у Краљевину Угарску у XIV и XV веку*, Сеобе српског народа од XIV до XX века, Београд 1990, 43.

⁷⁴ Јован М. Пејин, *Преглед прошлости Срба у Банату*, Београд – Зрењанин – Кикинда – Панчево 2003.

⁷⁵ Александар Крстић, *Вршац у средњем веку I део: од раног средњег века до 14. столећа*, Историјски часопис LIX (2010), 77-102; Александар Крстић, *Вршац у средњем веку II део: од почетка 15. до средине 16. столећа*, Историјски часопис LX (2011), 193-212.

⁷⁶ Александар Крстић, *Нови подаци о војводи Милошу Белмужевићу и његовој породици*, Иницијал. Часопис за средњовековне студије 1 (2013), 161-185.

⁷⁷ Zoltan Čemere, *Ognjišta i močvari. Prilozi za srednjovekovnu istoriju kikinškog kraja i Vojvodine*, Kikinda 2007.

манастирима у Банату и Поморишју,⁷⁸ а на Филозофском факултету Универзитета у Новом Саду је 2016. одбранио дисертацију *Утврђења и фортификације на тлу Баната од 10. до 16. века.*⁷⁹ Међу српским археолозима који су истраживали средњовековна налазишта на подручју Баната и проучавали материјалне изворе који су на њима откривени, најважнији је рад Небојше Станојева, Весне Манојловић-Николић и Марка Вуксана, чији су објављени радови коришћени приликом израде ове дисертације.

Поред већ поменуте синтезе о историји Румуна из пера Николе Јорге, у изради ове дисертације је коришћен и знатан број дела која су написали румунски историчари. Најраније међу њима је *Историја Румуна у Банату.*⁸⁰ Њен аутор, Георге Поповићу, је био заговорник аутохтоности Румуна у Банату, и оштро се супротстављао тврдњама тадашње мађарске историографије да су се Румуни населили у Банату тек након досељавања Мађара у Панонију, те га можемо сматрати за једног од зачетника ове хипотезе која је и данас прихваћена у румунској историографији.

Двојица румунских историчара из групе окупљене око Музеја планинског Баната у Решици су, поред низа расправа које се баве појединим мањим питањима банатске средњовековне историје, објавила и низ радова о разним питањима прошлости Баната, посматрајући ову област као целину. Директор Музеја планинског Баната је историчар и археолог Думитру Цејку, ванредни професор Западног универзитета у Темишвару, чија је докторска дисертација о планинском Банату у средњем веку објављена као књига најпре на румунском језику, да би 2002. била преведена на енглески језик и објављена под насловом *Mountainous Banat in the Middle Ages.*⁸¹ Ово издање је коришћено и при изради ове дисертације, као и значајне монографије истог аутора *Средњовековна утврђења у Банату*⁸² и *Црквена географија средњовековног Баната.*⁸³ Думитру Цејку је такође, заједно са Јоаном Хацеганом и Лигијом Болдеом, објавио *Хронологију Баната*, чији је том

---

⁷⁸ Zoltan Čemere, *Srednjovekovni manastiri Banata i Pomorišja*, Kikinda 2008.

⁷⁹ Золтан Чемере, *Утврђења и фортификације на тлу Баната од 10. до 16. века*, Нови Сад 2016. (рад у рукопису)

⁸⁰ George Popoviciu, *Istoria românilor bănăţeni*, Lugoj 1904.

⁸¹ Dumitru Ţeicu, *Mountainous Banat in the Middle Ages*, Cluj-Napoca 2002.

⁸² Dumitru Ţeicu, *Cetăţi medievale din Banat. Medieval fortifications in Banat*, Timişoara 2009.

⁸³ Dumitru Ţeicu, *Geografia ecleziastică a Banatului Medieval*, Timişoara 2007.

у коме су обрађени догађаји између 934. и 1552. коришћен приликом израде ове дисертације.⁸⁴ У Музеју планинског Баната ради и историчар млађе генерације Адријан Мађина, који је објавио низ чланака који се баве разноврсним питањима из историје средњовековног Баната, посебно из привредне и друштвене историје, а издавао је и историјске изворе.

У мађарској историографији је први значајан рад о Банату била књига адвоката и доцнијег архивара Торонталске жупаније Агоштона Барања, која носи наслов *Торонталска жупанија у прошлости*, и која је објављена 1845. у Будиму.⁸⁵ Поред сажетог прегледа историје ове жупаније, често пуног великих празнина, Агоштон Барањ је у овој књизи објавио више историјских извора, али поређаних без неког јасног реда. Неке од ових извора је преузео из збирке Ђерђа Фејера, док су други по први пут објављени у Барањевом делу, попут повеље краља Матије Корвина од 20. августа 1458. Барањ се интензивно служио Бонфинијевим делом, али је начинио неколико тешких грешака, неочекиваних од угарског државног чиновника из прве половине XIX века који би требало да има веома добро знање латинског језика, и тако постао отац неких заблуда које и до дана данашњег опстају у завичајној историји града Зрењанина, некадашњег Бечкерека.

Мађарска историографија је у другој половини XIX века одлучно следила позитивистички правац, и највреднија тековина овог периода мађарске историјске науке су тадашње збирке објављених извора. Међутим, утицај тадашње дневне политике на историографију је био видан, јер су многи од историчара били и државници, попут Лајоша Талоција. Политичке тенденције су веома видљиве у делу једног од најпознатијих тадашњих историчара из Баната, Јенеа Сентклараија. Рођен као Евгеније Недић од оца Србина унијатске вере и мајке Мађарице католикиње, постао је 1866. католички свештеник, а годину дана касније је променио име и презиме у мађарско. Са жаром како народносног тако и верског прозелита, ватрено је бранио тезе о историјском праву Угарске на њене јужне територије и заступао тезу да су ти крајеви до позног средњег века били насељени већински мађарским живљем. У његовим радовима који се баве историјом Баната

---

⁸⁴ Ioan Hațegan, Ligia Boldea, Dumitru Țeicu, *Cronologia Banatului II/2. Banatul între 934-1552*, Timișoara 2006.

⁸⁵ Ágoston Bárány, *Torontálvármegye' hajdana*, Buda 1845.

у средњем веку, посебно у *Бечкеречкој тврђави*,⁸⁶ научни апарат је оскудан, и данас неке његове закључке које је у том делу изнео можемо да сматрамо за плод домишљања које нема потврду у историјским изворима.

У другој половини XIX века се у Угарској зачео покрет писања монографија, који је свој врхунски израз стекао захваљујући тадашњем угледном историчару Шамуу Боровском. После успеха његове монографије о Чанадској жупанији,⁸⁷ Боровски се прихватио великог подухвата да објави енциклопедијско дело *Угарске жупаније и градови*, коме је био уредник и редактор појединих поглавља (али не у томовима који се баве банатским жупанијама). До своје преране смрти 1912, Боровски је успео да заврши 26 томова, који су објављивани од 1896. до 1914. године. Од значаја за тему ове дисертације су монографије Торонталске жупаније⁸⁸, Тамишке жупаније⁸⁹ и града Темишвара.⁹⁰ Историјска поглавља у монографијама Тамишке жупаније и Темишвара написао је Јене Сентклараи, а у монографији Торонталске жупаније, део о њеној прошлости до 1779. написао је Еде Рејсиг.

Из овог покрета писања монографија који је потекао у мађарској средини изникао је и Феликс Милекер, немачки историчар из Баната, и најплоднији од банатских завичајних историчара, чија се делатност одвијала у последњим деценијама XIX века и у међуратном периоду, обухвативши преко 60 година. Милекер је, као и Леонард Бем, био историчар аматер, али и данас значајан јер је својим неуморним радом написао мноштво радова о прошлости банатских насеља, и развио издавачку делатност која је довела до објављивања серије публикација названих *Банатска библиотека (Banater Bücherei)*, у којој је објављено преко 70 мањих монографија, од којих је већину сам написао. Иако је највећи део његових радова данас застарео, Милекер је приступао изворима знатно скрупулозније од других његових савременика, историчара аматера, који су се бавили банатском историјом, и значајан је због тога што је отворио многе теме из банатске прошлости које до тада нису биле проучаване. Његово дело

---

⁸⁶ Jenő Szentkláray, *A becskereki vár*, Budapest 1886.

⁸⁷ Samu Borovszky, *Csanád vármegye története 1715-ig I-II*, Budapest 1896-1897.

⁸⁸ Samu Borovszky, *Magyarország vármegyéi és városai: Torontál vármegye*, Budapest 1912.

⁸⁹ Samu Borovszky, *Magyarország vármegyéi és városai: Temes vármegye*, Budapest 1914.

⁹⁰ Samu Borovszky, *Magyarország vármegyéi és városai: Temesvár*, Budapest 1914.

никако не би требало заобићи приликом писања историје Баната, упркос томе што се у историји средњег века није нарочито сналазио, и делови његових монографија које говоре о средњовековној историји често су веома штур и свде се на преглед помена места у тадашњим изворима, без озбиљнијих настојања да се ови подаци анализирају.

Међу нашим савременицима, мађарским историчарима који су писали о Банату, значајан је Иштван Петрович, професор Универзитета у Сегедину, коме је главна сфера интересовања и проучавања историја угарских градова. Петрович је у историјским часописима објавио неколико вредних чланака о средњовековном Темишвару. Такође су веома значајне две монографије које се баве османским пописима санџака који су се простирали на територији Баната. У овим монографијама, подаци ових пописа су систематизовани, тако да пружају мноштво података, посебно када је реч о историјској географији, који су од велике користи и медиевистима. Већ помињани знаменити мађарски медиевиста Пал Енгел је објавио књигу *Насеља Темишварског и Молдовског санџака у турско доба 1554-1579*,⁹¹ која даје преглед података садржаним у турским пописима из тога доба, а Ђула Калди-Нађ је објавио монографију *Пописи Чанадског санџака из година 1567. и 1579*.⁹²

Структура рада

Поред увода, који треба да пружи објашњење методолошког приступа теми дисертације и преглед најважнијих извора и литературе који су коришћени у њеној изради, и закључка, у коме су сумирани резултати истраживања, дисертација се састоји од поглавља, од којих свако представља посебну тематску целину.

Прво поглавље носи наслов *Поднебље и жупаније*. Оно би у обухватило кратку целину о пореклу назива Банат, потом приказ физичке географије Баната у

---

⁹¹ Pál Engel, *A temesvári és moldovai szandzsák törökkori települései 1554-1579*, Szeged 1996.

⁹² Gyula Káldy-Nagy, *A csanádi szandzsák 1567. és 1579. évi összeírása*, Szeged 2000.

посматраном периоду, и анализу просторног простирања шест жупанија, Чанадске, Арадске, Тамишке, Торонталске, Крашовске и Ковинске, које су се у позном средњем веку простирале на подручју Баната. Такође ће бити објашњени и организација жупанија као локалних управних јединица и које су биле њихове надлежности. Тако би у овом поглављу били изнети основни подаци о територији која је предмет истраживања дисертације.

Друго поглавље, под насловом *Банат – погранична област Угарске*, било би посвећено, после уводног дела које би представило политику одбране Угарске од насртаја Османског царства између Боја на Косову и избора Матије Корвина за угарског краља, приказу важних догађаја који су се одиграли на подручју Баната између 1458. и 1490. Године, анализа политике краља Матије Корвина према Османском царству и места Баната у њој, као и то како се на ову област одражавала краљева средњеевропска и унутрашња политика.

Треће поглавље, *Насеља*, има превасходно историјскогеографски карактер, и његова тема ће бити убикација и карактеристике насељених места која су тада постојала, њихова типологија и административни статуси. Ово поглавље ће дати и преглед утврђења која су у другој половини XV века постојала у Банату, и која су штитила његова насеља и немирну јужну границу од турских напада. Где је то, на основу извора, могуће, извршена је и убикација краљевих, племићких и црквених поседа.

Четврто поглавље, *Становништво*, садржи анализу расположивих података о становништву Баната у другој половини XV века. Посебно се бави међуетничким односима, сеобама Срба у Банат и подручјима њиховог насељавања, као и подручјима на којима је живело мађарско и остало несрпско становништво и његовим сеобама, и етничком аутономијом влашког становништва. Будући да у то време становништво Баната нису чинили само Мађари, Словени и Власи, достојна пажња је посвећена и припадницима мањих етничких заједница који су тада живели у Банату. У оквиру овог поглавља, аутор се такође бави и тадашњим односима између Римокатоличке и Православне цркве у јужној Угарској и политиком краља Матије Корвина према православном становништву.

Последње, пето поглавље, *Привреда и саобраћај*, приказује преглед привредних прилика у Банату у време владавине краља Матије Корвина, и то како руралне привреде засноване на пољопривредним делатностима, тако и градске привреде чије су главе делатности биле занатство и трговина. У овом поглављу је дат и преглед трговачких путева који су се простирали у Банату, и сувоземног и речног саобраћаја.

После закључка, који ће представити резултате истраживања, дата је потпуна библиографија у којој су набројани сви извори и литература који су коришћени приликом писања ове дисертације, и прилози, којима је циљ да визуелним средствима употпуне целину текста дисертације и приближе га читаоцу. Прилози се састоје од историјских карата, факсимила повеља, илустрација преузетих из литературе, и фотографија које су делом преузете са презентација на интернету, а делом из приватне колекције самога аутора.

ПОДНЕБЉЕ И ЖУПАНИЈЕ

Назив области у позном средњем веку

Назив Банат за ову област у периоду који је предмет ове дисертације није био употребљаван. Познато нам је да је у позном средњем веку у Угарској за област коју данас зовемо Банатом коришћен мађарски назив Темешкез (Temesköz), који у преводу на српски значи Прекотамишје, што може да завара, јер овим називом није означавао само простор између Тамиша и Дунава, како би се на основу дословног превода могло претпоставити, већ цео Банат. Темешкез је назив који је посведочен како у наративним, тако и у документарним изворима из XV века. Као Temeskeoz⁹³ помиње се у нацрту одбране Угарске који је током 1432. и 1433. сачинио краљ Жигмунд, а у *Допуни* уз њега као Themeskewz⁹⁴. У наративним изворима, Јанош Туроци га једном помиње у својој *Хроници Мађара*, пишући о подвизима Николе Македонија, властелина из Тамишке жупаније, у борбама у Босни и против Турака који су упали у Банат. Туроци је писао ову именицу Themeskez⁹⁵. О Николи Македонијау писао је и Антоније Бонфини, очигледно се ослањајући на Туроцијеву *Хронику*; Бонфини је назив области писао Temeschezum.⁹⁶

Како су у то време Банат називали Срби, не можемо бити сигурни. Мађарски израз Темешкез, који се и у угарским изворима ретко помиње, нису прихватили, а не знамо да ли су у XV веку имали неки посебан назив за ову област. Пишући о српском освајању Ковина 1457, српски летописци не помињу никакво одређено име области у којој се та тврђава налази; они освојене територије, које нису обухватале само Ковин већ и суседне тврђаве, називају „обалом“ (поврѣжиє).⁹⁷ Да је деспот Лазар Бранковић освојио „*Ковинъ въ Банатѣ*“⁹⁸,

⁹³ *Decreta regni Hungariae 1301-1457*, 419.

⁹⁴ *Ibid.*, 427.

⁹⁵ *Chronica Hungarorum*, 226.

⁹⁶ Bonfinis, *Rerum Ungaricarum decades III*, 62.

⁹⁷ Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, 241.

⁹⁸ *Ibid.*, 241.

односно да је деспот Вук Гргуревић расипао „*Ковинь оу Банат*”⁹⁹ се помиње у *Остојићевом летопису* и *Верковићевом летопису* који су настали у XVIII веку, и тај израз, кога у ранијим летописима нема, је заправо интерполација из времена када је област већ била позната под овим, новим именом, то јест из XVIII века. Помињање територије данашњег Баната под именом Влашка у српским изворима је забележено у знатно каснијем добу; насупрот Банату, Влашка низија је називана Каравлашком. Под именом Влашка Банат се помиње средином XVII века, у *Катастигу Пећке патријаршије*.¹⁰⁰ И у српској народној епској песми *Смрт војводе Кајице*, забележеној у XIX веку, Банат је називан Влашком, што је одјек ранијег доба у коме је ова песма спевана:

*„Подигже се итар лов ловити.
На Ковину Дунав пребродило,
Па се маши Влашке земље равне,
Док с' доити Вршачке планине,
Лов ловио Вршачком планином,
Лов ловио летњи дан до подне”*¹⁰¹

Међутим, у српским изворима из XV века немамо помена да је ово подручје тада називано Влашком.

Садашњи назив Банат је настао релативно недавно, тачније у XVIII веку. Примера ради, у тексту Карловачког мира, Банат се не помиње под тим именом, већ се назива Темишварском провинцијом, под чиме треба подразумевати Темишварски ејалет. Насупрот овоме, у истом извору помињу се данашња имена Бачке и Срема.¹⁰² Очигледно, назив Банат за ову област настао је тек када је после Пожаревачког мира 1718. хабзбуршко царство основало на новоосвојеним територијама северно од Дунава и Карпата покрајину којој је дато име Тамишки Банат, по узору на некадашње пограничне крајеве у Угарској који су називани банатима (латински *banatus*; у српској литератури је уобичајени израз за ове

---

⁹⁹ *Ibid.*, 250.

¹⁰⁰ *Војводина I*, 159.

¹⁰¹ Вук Стефановић Караџић, *Српске народне пјесме II*, Београд 1969, 343.

¹⁰² Жарко Димић, *Велики бечки рат и Карловачки мир 1683-1699*, Београд 1999, 301-303.

покрајине „бановина“). Тамишки Банат је постојао до 1778, и био је дворско камерално добро независно од хабзбуршких угарских земаља.¹⁰³

За тврдњу да је назив Банат старијег порекла нема ма каквог убедљивог доказа, нити потврде у историјским изворима. Тврдња како је назив Банат дошао од Северинске бановине се не може одржати;¹⁰⁴ под судском надлежношћу северинских банова се налазио тек мали део југоисточног Баната, и у време свог највећег простирања, главнина територија које су припадале Северинској бановини су се налазиле у не у Банату, већ у Олтенији. Сасвим је неутемељена теорија, која би се могла сврстати међу пучке етимологије, да је назив Банат настао од имена аварског кагана Бајана.¹⁰⁵ Остале теорије о древности имена Банат долазе махом од аутора који нису историчари од струке, и могу се сматрати плодовима фантазије који немају потврду у историјским изворима.¹⁰⁶

Физичка географија Баната

Област коју називамо Банат је део Панонског басена и, у физичкогеографском смислу, чини прилично јасно омеђену целину. Као њене границе, узимају се токови трију река, који га омеђују са три стране света. Северна граница Баната је река Мориш; западна је Тиса, која га одваја од Бачке. На југозападу и југу, Дунав дели Банат од Срема, Шумадије и Браничева. Јужна граница Баната прати ток Дунава до Оршаве где се у њега улива река Черна. Одатле, источна граница Баната следи ток реке Черне, и гребен планинског венца Карпата, преко Банатских гвоздених врата до врха планине Појана Руска, и одакле

---

¹⁰³ *Lexikon zur Geschichte Südosteuropas*, 89-90 (одредница *Banat*).

¹⁰⁴ Овој тврдњи су били склони Фриђеш Пешти и Агоштон Барањ. Види: Агнеш Озер, *Мађарска историографија 19. века о Банату*, Банат кроз векове, Београд 2010, 651-652.

¹⁰⁵ Милан Туторов, *Мала Рашка а у Банату*, Зрењанин 1991, 181-182.

¹⁰⁶ Вреди, ради куриозума и као пример, поменути једну такву теорију која се појавила недавно, а чији је аутор Љилјана Баиловић, која је објавила прилог *Како је Банат добио име* у зборнику радова *Banat je kao priča*. У том прилогу се тврди да су стари Словени у Панонију дошли предвођени песником Бојаном, који се помиње у *Слову о полку Игореву*, и да је од имена њиховог предводника Бојана настао назив Банат. Види: Ljiljana Bailović, *Како је Банат добио име*, *Banat je kao priča*, Zrenjanin 2011, 15-17.

се наставља у правцу севера, са истока заобилазећи извор и слив Бегеја у његовом горњем току, до обале реке Мориш код Пожогe.¹⁰⁷

Банат чине две географске целине – равничарски и планински Банат. Унутар равничарског дела Баната можемо, пак, да разликујемо три особите регије. Прва од њих, позната као Доња равница, која досеже између 80 и 100 метара надморске висине, пружа се не само рубовима Баната, дуж река Дунава, Тисе и Мориша, већ и задире у дубину ове области, пратећи токове Бегеја и Тисе, све до Карансебеша и Фагета. Између Бегеја и Мориша пружа се Горња равница, простирући се у облику лука од Зрењанина и Кикинде до Лугоша. Њена надморска висина износи између 90 и 120 метара, а тамошња црница је најплодније обрадиво земљиште у Банату. Најзад, последњи део равничарског Баната је Делиблатска пешчара, које се пружа између Дунава, Тамиша и Вршачког брега. То је највећа континентална пешчара у Европи. Планински део део Баната захвата његове источне и југоисточне делове, и постепено се од ниских Банатских планина уздиже у правцу југоистока, све до гребена планина Семеника, Царку и Појане Руске. Планине које припадају планинском Банату су Локва, Алмаш, Черна, Семеник, Анина, Догначка, Вршачки брег, Царку и Појана Руска. Поред ових планина, значајно је узвишење и Липовски брег, који се пружа између Мориша и горњег тока Бегеја, а највиши врх му је Калија Алба, са свега 430 метара надморске висине, те се ово узвишење због тога не може сврстати у планине.

Реке које протичу кроз Банат извиру у његовом планинском делу, и теку од истока ка западу, пружајући се у облику лука и уливају се у Дунав или Тису. Две највеће су Бегеј и Тамиш, које највећим делом теку упоредо; Бегеј се улива у Тису код Титела, а Тамиш у Дунав код Панчева. Најважнија притока Тамиша је Брзава, која се улива у њега код села Ботош. Поред Бегеја, банатска притока Тисе је речица Златица, која данас настаје од потока који извиру код села Секусигиу југозападно од Арада, а у Тису се улива недалеко од Аде; у средњем веку, Златица је била једна од отока Мориша, која се код Перјама одвајала од његовог тока. Осим Тамиша, у Дунав се уливају и банатске реке Караш, која се у Дунав улива

---

¹⁰⁷ Bruce Mitchell, Saša Kicošev, *Geographical and Economic Influences on the Colonisation of the Banat*, *Geographica Pannonica* 2 (1998), 20-25.

код Беле Цркве, потом Нера, која се улива у Дунав код Банатске Паланке, и Черна. Ове равничарске реке ниског нагиба често су се изливале из својих корита, плавећи околину и стварајући простране мочваре и бројне рукавце. Мелиорационим радовима који су се одвијали на подручју Баната од XVIII века до данас исушени су многи рукавци, мочваре и ритови: стога, данашњи крајолик равничарског дела Баната није исти као што је данас.¹⁰⁸

Потребно је поменути и реку Галацку, која је била отока реке Мориша, и текла готово паралелно са Златицом јужно од ње. Њен ток се може прилично поуздано пратити на аустријској војној карти Баната, израђиваној између 1769. И 1772. године. Од Мориша се Галацка, заједно са Златицом, издвајала код данашњег Перјама, недалеко од извора Златице, коју је поред сопственог извора напајао водом и Мориш, те је и Златица била у то време отока ове реке. Галацка је, пак, текла покрај данашњих насеља Ловрина, Комлоша, Кикинде и Бикача, и уливала се у Тису северно од Бечеја. У свом доњем току, разливала се у језеро Патакто, од чијег назива је остао назив потеса Пактов на месту где се ово језеро простирало,¹⁰⁹ између Бикача, Беодре (данашњег Новог Милошева) и Араче.

Бертрандон де ла Брокијер, који је прошао југозападним Банатом 1433, овим речима је описао пределе које је видео:

„После Београда, пређох Дунав који је у ово време имао добрих десет (латинских) миља у ширину. И рекоше ми да се људи не сећају да су га икад видели толико широког, а и дубоког за висину од шест стопа (да је надмашио своју највишу висину). И није се могло ићи право за Будим. А затим стигох у једну паланку, која се зове Пансеј (Панчево). А одатле пројахах по најравнијој земљи коју сам икад видео, не налазећи на брегове и долине, и пређох једну реку¹¹⁰ на скели код једног села.

---

¹⁰⁸ Ibid., 20-25; Бранислав Букуров, *Воде*, Војводина, знаменитости и лепоте, Београд 1968, 50-69; Adrian Magina, *From Swamp to Blessed Land: Transforming Medieval Landscape in the Banat*, Banatica 25 (2015), 118-121; Поповић, *Срби у Војводини II*, 24.

¹⁰⁹ Букуров, *Воде*, 63-64; Золтан Чемере, *Средњовековна насеља на доњем току Галацке*, *Attendite*. Гласник Историјског архива у Кикинди 8 (2011), 351.

¹¹⁰ Тамиш.

*Отуд дођох у једну варош коју зову Бекерел (Велики Бечкерек), која припада реченом деспоту¹¹¹ и пређох ту преко две реке мостом.¹¹² А отуд стигох у једну варош која припада реченоме деспоту и зове се Вершет (Бечеј), а ту пређох једну врло велику реку и јако дубоку, коју зову Тиса. А отуд дођох у Сегедин (Сегедин) који је врло велика паланка, а налази се на реченој реци Тиси. Дошао сам догде, а нисам нигде наишао ни на једно дрво, изузев у два малим шумицама заокружених реком. На путу који сам прешао ложе ватру само сламом или трском које има на рекама или по баруштинама, којих има веома великих на неким местима у тим великим равницама.*¹¹³

Поред ових које су се пружале дуж обала Тисе, о којима сведочи Брокијер, велике мочваре су се пружале у околини Темишвара, између Кикинде и Сегедина, и у крају око Вршца, Алибунара и Иланце. Због ових мочвара и рукаваца, често је било тешко разлучити где је ток Бегеја, а где Тамиша, поготово тамо где су корита ових река веома близу једно друге. Тако се и догодило да су обе ове реке у свом средњем току често сматране за једну; Темишвар, чије име значи „град на Тамишу“, се заправо налази на реци Бегеј, док се у извештају о сакупљању папске десетине из четврте деценије XIV века за неке од парохија помиње да се налазе „између двеју река Тамиш“.¹¹⁴ На Гризелинијевој карти Баната, сачињеној 1776. године, може се видети да су још и тада, након великих мелиорационих радова у претходним деценијама, у Банату постојале велике мочваре, нарочито поред Тисе. Као највећа мочварна подручја у унутрашњости Баната на Гризелинијевој карти се издваја велика троугласта територија, чији би углови били код насеља Јанкахид, Кикинда и Санмихаиу, западно од Темишвара, као и велике мочваре које се налазе у близини Алибунара и Иланце.

О променама у пределу, интересантна сведочанства оставља и најстарија сачувана карта Угарске, коју је 1528. Начинио ју је Лазар, секретар естергомског

---

¹¹¹ Деспот Ђурађ Бранковић, кога је Бертрандон де ла Брокијер раније приликом овог путовања срео.

¹¹² Код Бечкерек, река Бегеј је правила неколико рукаваца, што се може видети на аустријској војној карти хабзбуршких посела, чији су делови који представљају Банат сачињени 1769-1772. Стога, један од мостова је морао да води преко Бегеја, а други не преко неке друге реке, већ преко неког рукавца који се пружао упоредо са левом обалом Бегеја, а који је данас исушен.

¹¹³ Brokijer, *Putopis*, 122.

¹¹⁴ *Monumenta Vaticana I/1*, 157; Mitchell, Kicošev, *Geographical and Economic Influences*, 20-25; Поповић, *Срби у Војводини II*, 24-25.

надбискупа Томе Бакача.¹¹⁵ Иако је карта штампана 1528, подаци који су унети у њу су сакупљени много раније, око 1514. године.¹¹⁶

Репродукција дела карте који приказује Банат садржана је у прилогу бр. 1. На њој можемо уочити да, од горе поменутих река, Лазар на карти приказује само највеће: Дунав, Тису, Мориш и Тамиш. Међутим, и он не прави разлику између тока Тамиша и Бегеја; према Лазаровој карти, Тамиш протиче кроз Темишвар, допире до језера које се налази код Бечкерека, а потом се дели у два крака, од којих један утиче у Тису, и без сумње представља, у ствари, ток Бегеја који се и улива у Тису код Титела, баш као што је то и приказано на Лазаровој карти, а други у Дунав. Ако упоредимо Лазарову карту са аустријском војном картом сачињеном 1769-1772 и на њој заснованој Гризелинијевој картом (прилог бр. 2), можемо да видимо да на се Лазаревој карти места забележена под називима *Iretred* („*Clary, oder Peterda*“ код Гризелинија, данашње Радојево) и *Tzona* („*Ceneu*“ код Гризелинија, данашњи Ченеј у Румунији) налазе крај северне обале Тамиша, док су у Гризелинијевој забележени крај северне обале старог тока Бегеја. На основу тога, можемо да закључимо да ток Тамиша између Бечкерека и Темишвара, какав је представљен на Лазаревој карти, заправо следи стари ток Бегеја, који је на Гризелинијевој карти забележен како протиче кроз поменуте мочваре између Кикинде, Јанкахида и Санмихаиуа.

На Лазаревој карти упада у очи једно велико језеро које је приказано у околини Бечкерека. Изузев овог језера, које је у каснијим издањима Лазареве карте названо Бечкеречким језером, на Лазаревој карти Угарске су забележена само још два језера: Балатон и Нежидерско језеро. Бечкерек је приказан како се налази на острву у том језеру, што је без сумње нетачно, јер Бертрандон де ла Брокијер не помиње овакав положај места у свом опису Бечкерека, а да се Бечкерек налази на језерском острву не помиње ни турски путописац Евлија

---

¹¹⁵ О овој карти више се може наћи у расправама: Јованка Калић, *Најстарија карта Угарске*, Зборник радова Византолошког института 24-25 (1986), 423-435, и Тивадар Гаудењи, Млађен Јовановић, *Лазарева карта Угарске*, Зборник радова Географског института „Јован Цвијић” САНУ 62/2 (2012), 117-131.

¹¹⁶ Лазарев пријатељ и сарадник на изради карте, Јакоб Циглер, у једном свом писму помиње да је са Лазаром учествовао у изради карте у време сељачког устанка Ђерђа Доже. Види: Калић, *Најстарија карта Угарске*, 426.

Челебија, који је у овим крајевима боравио 1665.¹¹⁷ Међутим, нема разлога сумњати да је ово велико језеро заиста и постојало, јер је оно приказано и на другим картама ових крајева сачињеним током XVI и XVII века, и то на приближно истом месту, источно од Бечкереча.¹¹⁸ Стога, можемо да закључимо да је на Лазаревој мапи погрешно приказано да је Бечкерек на острву, док је заправо језеро било у његовој близини.

Бечкеречко језеро са Лазареве карте се заправо простирало на простору између Јанкахида, Кикинде, Жомбоље и Санмихаиуа, и оно је мелиорационим радовима у XVIII и XIX веку исушивано, па се најпре претворило у мочварно подручје, какво се на томе месту може видети на аустријској војној карти из 1769-1772. и карти Франческа Гризелинија, да би доцније било потпуно исушено. Западно од Бечкереча, дуж Тисе између Тараша и Ченте, као и на бачкој страни насупрот њима, пружало се једно друго језеро, заправо разливени ток Тисе окружен мочварама, које је исушено у исто време када и оно источно од Бечкереча. Остаци тог језера су Царска бара, Бело језеро код Ечке и Ченђанско језеро.¹¹⁹ Зато ће се у овом раду говорити о Западном бечкеречком језеру и Источном бечкеречком језеру. Положај трговишта Бечкереча између ова два језера објашњава како је дошло до грешке на Лазаревој мапи – он је два језера која су се налазила једно близу другог на својој карти спојио, а Бечкерек, који се налазио на уздигнутом терену између њих, приказао као острво.

Брокијеров опис путовања по југозападном Банату потврђује да је и тада, као и данас, равничарски Банат оскудевао дрветом, будући да о његовим становницима пише да ватру ложе сламом и трском, и да је успут видео само две шумице. Такође, у равничарском Банату скоро уопште нема камена погодног за градњу кућа и утврђења, нити минералних руда. У планинском Банату су се пружале простране шуме – Лазарева мапа их приказује у пределу између Мориша и горњег тока Тамиша, то јест у околини Карансебеша и Лугоша. У овом делу Карпата налазе се насlage гвожђа, олова, бакра, сребра, злата, угља и сумпора. Експлоатација овог рудног богатства је почела већ у позном средњем веку, али

---

¹¹⁷ Evlija Čelebi, *Putopis. Odlomci o jugoslavenskim zemljama*, Sarajevo 1967, 533-534.

¹¹⁸ Види карте у Поповић, *Срби у Војводини I*, 103, 105, 177, 183.

¹¹⁹ Милан Ђуканов, *Бечкерек до доласка Турака 1551*, Рад Музеја Војводине 39 (1997), 333.

није досегла ни обим ни значај експлоатације која је владала у Трансилванији и Горњој Угарској, где је била један од главних замајаца урбанизације. Много касније, крајем XIX века, ови крајеви, које је тада обухватала Крашовско-северинска жупанија ће захваљујући свом рудном богатству постати један од главних индустријских центара Угарске.¹²⁰

Поред тога, на карти такође треба скренути пажњу на пустош у југозападном Банату, где нема забележених градова нити замкова. То је подручје на којем се пружала Делиблатска пешчара, која је на његовој мапи забележена под именом Максонско поље („*Campus Maxons*“), тако названо по насељу Максонд које се налазило на месту данашњег Алибунара.

Жупаније и њихове надлежности

Жупаније, као главне управне јединице у Угарској, први пут се помињу током владавине Светог Стефана. Преовлађујуће је мишљење да су оне биле прихватање грофовијске организације франачког порекла. Оно се заснива на сличности организације и надлежности жупана у ово време са дужностима грофова у Немачкој; до стварања овог вида организације долази захваљујући интензивним везама са Немачком, а такође су и међу странцима који се у великом броју појављују у служби владара недавно христијанизоване државе, и били увођени у редове жупана, су Немци били нарочито бројни.¹²¹ Друга претпоставка је да су жупаније поникле на јединицама организације панонских Словена које су Мађари покорили након свог досељавања у Панонску низију; ова теорија се заснива на томе што важни термини везани за жупаније у мађарском језику су речи које су потпуно или делом славизми (вармеђа, ишпан, тарник, пристав). Трећа теорија о настанку жупанија, коју је заступао Ђерђ Ђерфи, али за коју нема

---

¹²⁰ Mitchell, Kicošev, *Geographical and Economic Influences*, 20-25; Поповић, *Срби у Војводини I*, 26; Teicu, *Mountainous Banat in the Middle Ages*, 166-167; *Историја Мађара*, 507.

¹²¹ Engel, *The Realm of St Stephen*, 39-41.

озбиљне потврде, је теорија да су жупаније територијална организација која нема ни словенске ни франачке корене, већ су је сами Мађари створили.¹²²

Ова територијална јединица била је окупљана око краљевских замкова који су у XI веку почели да ничу диљем Угарске. У време Светог Стефана, у владаревом поседу биле су четири петине територије Угарске, па владару премрежавање државе замковима из којих ће његови представници управљати околним подручјем није представљало нарочиту тешкоћу. Ово није било нешто типично за Угарску, готово идентичан начин организације централне власти у управним јединицама чије су тежиште били краљевски замкови био је и у њој суседним државама, Чешкој и Пољској.¹²³ Током владавине првог угарског краља, основано је између 40 и 45 жупанија.¹²⁴ До времена Матије Корвина, број жупанија ће нарасти на 68. Поред жупанија, у Угарској су настале посебне управне јединице Кумана и Јаса у средњој Угарској, и Секеља и Саксонаца у Трансилванији, које су постојале и у време краља Матије.¹²⁵ Ниједна од таквих територија није се простирала на подручју Баната, оно је било обухваћено искључиво жупанијском управном организацијом.

У прва два столећа њиховог постојања, жупаније су биле инструменти централне власти. Са јачањем властеле као друштвене класе, у XIII веку Угарска је претворена у сталешку државу попут других европских монархија тога доба, и локална властела почиње да стиче све већи утицај у њима; иако је жупане и окружне племићке судије постављао владар, властела у жупанијама је у шестој деценији XIV века почела да одржава жупанијске скупштине (*proclamatae congregationes*) на којима су вршена званична испитивања догађаја од локалног значаја. У доба владавине Анжујаца и касније, жупани су све чешће постајали властелини са краљевог двора, који су жупанским приходима награђивани за своју службу владару; у то време, почели су да се појављују поджупани. Поджупани су настали из веома очигледног разлога: жупан који је боравио на краљевом двору, а често је био војсковођа који је проводио време са војском на

---

¹²² Fügedi, *Castle and Society in Medieval Hungary*, 18-26.

¹²³ *Ibid.*, 26; *Историја Мађара*, 26-28.

¹²⁴ Engel, *The Realm of St Stephen*, 41.

¹²⁵ *Ibid.*, 333.

ратишту, или је био вазал странац кога је давањем жупанске части требало привезати за себе, није могао обављати свакодневне управне дужности у жупанији. Примера ради, незамисливо је да би деспот Стефан Лазаревић могао да се лично посвети управом над угарским жупанијом, или да Филип Сколари или Павле Кинижи обављају такве дужности у Тамишкој жупанији у време када су када су на војном походу. Због тога су жупани именовали поджупане, обично из редова локалне властеле, како би они вршили свакодневне послове управљања жупанијом.¹²⁶ У свом *Већем декрету*, закону који је донет на сабору 1486. године, краљ Матија Корвин је одредио да жупан мора да буде један од велможа, или неки други властелин који је довољно богат и способан да врши ту дужност, а да жупан мора да одабере свога поджупана из редова поштованих људи из те жупаније; до тада, жупан је на положај поджупана могао именовати било ког човека у кога је имао поверења, и многи су то право користили да на те положаје поставе своје фамилијаре. Жупан је, према *Већем декрету*, полагао пред краљем заклетву да ће непристрасно делити правду, чији је текст био прописан још за време владавине краља Жигмунда, а пожупан је истоветну заклетву полагао пред жупанијском властелом.¹²⁷

Као краљеви представници, жупани су сакупљали краљевске приходе у својим жупанијама, од којих су две трећине слали владару, а једну трећину су добијали за сопствено издржавање. Од управних ингеренција жупанија, најважније је било право суђења, које је укључивало и право изрицања смртне казне, затим право вршења истраге и кажњавања насилног отимања поседа. У оваквим истрагама и судским процесима често су имали помоћ каноника неког од суседних каптола, или какве друге верске установе са јавном вером, који су у Угарској имали ону улогу коју је у другим европским земљама играо нотаријат. Самостална властела, то јест они властелини који нису били фамилијари краља или велможа, су у случају непријатељског напада служили у жупанијској војсци. Жигмунд и каснији владари су такође војним ингеренцијама жупанија додали

---

¹²⁶ Engel, *The Realm of St Stephen*, 120, 179-181, 218-220. *Историја Мађара*, 82-83.

¹²⁷ *Decreta regni Hungariae 1458-1490*, 299, 305-306; *The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary III*, Los Angeles 1996, 63, 67-68; Rady, *Nobility, Land and Service*, 139-140, 170. Тврдња аутора поглавља *Матијина унутрашња политика (1480-1490)* у *Историји Мађара* да *Већи декрет* прописује да жупанијски поседници сами бирају поджупана и окружне судије није тачна. У 60. члану *Већег декрета* стоји да поджупана именује жупан. Види: *Историја Мађара* 174.

окупљање *militiae portalis*. На сабору у Сегедину 1459, донета је наредба да властела која држи своје бандерије такође мора да са својих поседа обезбеди одговарајући број ратника *militiae portalis*, и да ови неће бити под командом господара чији их је посед обезбедио, већ ће служити под заповедником одреда њихове жупаније.¹²⁸

Поред жупана и поджупана, у жупанијске званичнике можемо да убројимо племићке судије, које је именовао владар. Било је уобичајена пракса да у жупанијама постоје четворица људи са звањем племићких судија, који би територију жупаније поделили у одговарајући број дистриката у којима би они вршили дужност. Поред тога, постојали су и заклети краљеви људи, које су из редова жупанијске властеле именовали владар и судија краљевског двора, да би као њихови представници вршили истрагу у случајевима насиља, спорова око граница поседа, и учествовали у увођењу власника у поседе.¹²⁹

На овоме месту треба поменути да су постојала и ограничења у судским надлежностима жупана, и да су жупанијски судови били у Угарској средњег века најнижа судска инстанца. Најважније ограничење, која је постојала још од XIII века, је била да ниједан властелин у Угарској није могао да од ма кога буде осуђен на смрт или губитак поседа ако ту пресуду није одобрио владар. Поред тога, властела је имала право да се обраћа краљевским судовима, као и самоме владару који је, као и у другим средњовековним државама, представљао највишу судску инстанцу. У XV веку, у Угарској су постојале четири краљевске судске инстанце: суд краљевског присуства (*personalis presentia regia*), палатин, судија краљевског двора (*iudex curiae regiae*), и главни ризничар. Под надлежношћу овога последњег било је осам најзначајнијих слободних краљевских градова. Краљевски судови у Угарској су обично називани и октавним судовима, јер су њихова заседања почињала на октаве, наиме осам дана након четири велика празника: Богојављења, Ђурђевдана, дана Светог Јакова и дана Светог арханђела

---

¹²⁸ *Decreta regni Hungariae 1458-1490*, 110-111; *The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary III*, 9-10.

¹²⁹ *The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary III*, 123, 128, 130; *Rady, Nobility, Land and Service*, 70-74.

Михаила.¹³⁰ Исто тако, слободни краљевски градови су имали сопствене судове, и међу привилегијама њихових грађана често је било право да су за доношење пресуде у случајевима у које су грађани ових градова умешани надлежни њихови градски судови, а не жупанијски.¹³¹ Попут градова, постојала је и властела која је уживала привилегију да је изузета од надлежности жупанијских судова и којој су само краљевски судови смели да суде, а посебан случај у планинском Банату су били влашки окрузи, који су имали судску самоуправу, чији су становници имали сопствене судове, а судској власти жупана и северинских банова нису били подређени.¹³²

Територијално простирање жупанија у Банату

Територију Баната је у XV веку захватало шест жупанија. Две, Чанадска и Арадска, су се налазиле у Поморишју, Тамишка у сливу река Бегеја и Тисе, Торонталска у приобаљу Тисе, а Ковинска и Крашовска у банатском Подунављу. Није увек могуће да се прецизно одреде њихове границе, пошто се понека насеља на границама жупанија у изворима помињу као део различитих жупанија. Од 1405. године, краљ Жигмунд је дао право властели, без обзира на њихов положај и звање, да се обраћа сваком жупанијском суду. Ова Жигмундова одлука је претворила жупаније у скуп суседних властелинских поседа повезаних судским надлежностима, и њихове границе често више нису следиле природне границе. Властела је настојала да сви поседи у оквиру једног пространијег властелинства буду обухваћени судском надлежношћу исте жупаније, или да се над њима прогласи надлежност неке суседне жупаније са чијим су жупаном или властелом

---

¹³⁰ *The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary III*, XXVII, 126, 128, 130-131; Engel, *The Realm of St Stephen*, 220-221, 254; Martyn Rady, *Customary Law in Hungary: Courts, Texts, and the Tripartitum*, Oxford 2015, 121.

¹³¹ У Банату је за то узоран пример града Ковина, чије су нам привилегије познате захваљујући томе што је сачуван препис оригиналне повеље краља Жигмунда. Види: MNL OL, DL 12025; Miskei, *Rácskevei okmánytár*, 33-36; Душанка Динић-Кнежевић, *Словенски живаљ у урбаним насељима средњовековне јужне Угарске*, Зборник Матице српске за историју 37 (1988), 26-27; Александар Крстић, *Из историје средњовековних насеља југозападног Баната (15. век - прва половина 16. века)*, Зборник Матице српске за историју 73 (2006), 35.

¹³² Adrian Magina, *From Custom to Written Law: Ius Valachicum in the Banat*, Government and Law in Medieval Moldavia, Transylvania and Wallachia, London 2013, 71-77.

били у бољим односима, и за то је настојала да добије владарево одобрење.¹³³ Стога се у XV веку нека насеља помињу као део различитих жупанија. Ова појава је на подручју Баната била изражена у крајевима на граници Чанадске и Арадске жупаније источно од реке Галацке, те стога није увек једноставно одредити границу између њих. Међутим, ипак је могуће са приличном тачношћу утврдити где су се налазиле границе ових жупанија.¹³⁴

Ковинска жупанија је обухватала, поред појаса уз обалу Дунава између ушћа Тисе и ушћа Караша, и доњи ток Тамиша и подручје Делиблатске пешчаре. Од ушћа Тисе у Дунав, њена граница је пратила ток Тисе до места где се з њу улива Бегеј, одакле је скретала у правцу североистока, и Ковинска жупанија је захватала и подручје дуж десне обале Тамиша, на којем се данас налазе насеља Чента, Орловат, Јаша Томић, Међа и Јоханисфелд, излазила на јужну обалу Источног Бечкеречког језера између Сент Ђерђа, данашњег Житишта, и Итебеја. Од данашњег Јоханисфелда граница Ковинске жупаније је, следећи ток Тамишца, данас ишчезлог воденог тока који је спајао Бегеј и Тамиш, поново избијала на Тамиш код данашњег Јаше Томића, тадашњег Модоса, прелазила га, и обилазећи Боку са истока спуштала се ка Селеушу, а потом ка Алибунару, тадашњем Максонду. Тако је, мочвара код Иланце и Алибунара, источна граница Ковинске жупаније избијала на Караш, и пратила његов ток до Дунава.¹³⁵

Крашовска жупанија је обухватала знатан део планинског терена у југоисточном Банату. Њена граница је од ушћа Караша, па све до Љубораждије. Одатле је пратила гребен планине Алмаш пружајући се у правцу севера, преко планина Алмаш и Семеник, све до највишег врха Семеника, Пјатра Гознеја, одакле је граница са истока заобилазила горњи ток Брзаве, и на ову реку избијала у околини Кевежда. Потом је северна граница Крашовске жупаније следила ток Брзаве све до околине села Конак, где је излазила на источну границу Ковинске

---

¹³³ Engel, *The Realm of St Stephen*, 222.

¹³⁴ За описе територија које су ове жупаније захватале и њихових граница, спискове насељених места у њима, и референце ка изворима, види: Csánki, *Magyarország történelmi földrajza I*, 688-717, 757-788; *Ibid. II*, 1-130.

¹³⁵ Крстић, *Из историје средњовековних насеља југозападног Баната*, 33-41, 50-54; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 114-121.

жупаније. Она је, поред горњег тока Брзаве, обухватала и подручја у сливу река Нере, Караша и Моравице и њихових притока.¹³⁶

Торонталска жупанија је била најмања од свих банатских жупанија, и налазила се у приобаљу Тисе, где су се у ову реку уливали Бегеј и Галацка. Јужна граница Торонталске жупаније је почињала на ушћу Бегеја у Тису, одакле је следила ток Бегеја све до обале Источног бечкеречког језера. Обухватала је и територије на левој обали Бегеја, и граница између ње и Ковинске жупаније је, заобилазећи Ечку са југа, ишла средокраћом између Бегеја и Тамиша. Код Источног бечкеречког језера, граница Торонталске жупаније је скретала ка северу, заобилазећи Честерег са истока и Башаид са севера, да би изашла на реку Галацку северно од Башаида, а јужно од места где се на овој реци, северозападно од данашње Банатске Тополе, налазило насеље Галад. Потом је граница скретала ка западу, завршавајући се на обали Тисе. Северна граница Торонталске жупаније је ишла северно од данашњег Новог Милошева, а јужно од Иђоша и Бочара. Река Тиса је представљала границу између Торонталске и Бачке жупаније.¹³⁷

Чанадска жупанија, која се налазила у доњем току Мориша, захватала је територију и јужно и северно од ове реке. Њена граница у Банату била је својим највећим делом јасно омеђена токовима двеју река: Тисе на западу, која ју је делила од Бачке и Чонградске жупаније, и Галацке на истоку, која ју је делила од Тамишке и Арадске жупаније. На југу је граница према Торонталској жупанији, као што је већ поменуто, пролазила јужно од насеља Бочар и Иђош.¹³⁸ Међутим, Чанадска жупанија је за време краља Матије понекад задржала и на леву обалу Галацке, те се тако насеља Сечењ, данашњи Сечеани, Нађфалу, данашњи Сату Маре, и ишчезло насеље Керекеђхаз, у другој половини XV века помињу као део Арадске, али и као део Чанадске жупаније током девете деценије XV века, када су припали браћи Јакшићима, којима је највећи део њихових имања у Банату и Поморишју припадао Чанадској жупанији.¹³⁹

---

¹³⁶ Крстић, *Из историје средњовековних насеља југозападног Баната*, 41-54; Teicu, *Mountainous Banat in the Middle Ages*, 181-185; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 93-109.

¹³⁷ Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 124-128.

¹³⁸ *Ibid.* I, 688-707.

¹³⁹ *Ibid.*, 698, 700, 702, 711, 773, 776, 779, 785.

Арадска жупанија је, попут Чанадске, обухватала појас дуж обе обале Мориша. Њена јужна граница је почињала на обали Галацке јужно од Перјама, потом ишла северно од данашњих села Шандра, Сачинез и Орцишоара, затим јужно од Сеченија и Мале Ремете после које је, пратећи гребен и јужне падине Липовског брега, допирала до Трансилваније.¹⁴⁰

Највећи део Баната је обухватила Тамишка жупанија, која је обухватила горњи и средњи ток Бегеја и Тамиша, затим ток реке Поганиша која је притока Тамиша и, са јужно од гребена планина Семеник и Царку, долине Черне и њене притоке Беле Реке, као и обалу Дунава између Љубораждије и Северина, чиме је задрала и са источне стране Черне, у Олтенију.¹⁴¹ Јужни крајеви ове жупаније чинили су део Северинске бановине, те су како у војном тако и у судском погледу били потчињени северинском бану, и они су обухватили горњи ток Тамиша са градом Карансебешом, долину Черне и Беле реке, и обалу Дунава.¹⁴² Када се овоме дода и постојање влашких округа у Крашовској и Тамишкој жупанији, није изненађујуће што је неке раније истраживаче, попут Фриђеша Пештија, овакво преклапање подручја надлежности на делу територије југоисточног Баната довело до закључка да је Тамишка жупанија била знатно мања него што је то заиста била.¹⁴³ За Тамишку жупанију можемо да кажемо да је, захваљујући њеној величини, путевима који су кроз њу пролазили и њеном средишњем положају на простору између Дунава, Тисе и Мориша, у позном средњем веку била са правом препозната као срце Баната и подручје од кључне важности за одбрану од турских упада, те је стога за време владавине Матије Корвина постала жупанија која је додељена генералном капетану Доњих Крајева, коме је била поверена одбрана целе јужне границе између Славоније и Трансилваније.

---

¹⁴⁰ Ibid., 757-782.

¹⁴¹ Pesty, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara II*, 7-10; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 1-72.

¹⁴² MNL OL, DL 21279, DL 30913; Pesty, *A szörényi bánság III*, 68-69, 98-99, 137-139, 153-155.

¹⁴³ На ово указују Ливија Мађина и Адријан Мађина у своме предговору другом тому Пештијевог *Дипломатара за историју Тамишке жупаније и града Темшваре*. Види: Pesty, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara II*, 7-10.

БАНАТ – ПОГРАНИЧНА ОБЛАСТ УГАРСКЕ

Избијање Турака на границе Угарске и одбрамбена политика краља Жигмуда

Током највећег дела XIV века, јужни крајеви Угарске били су поштеђени ратних разарања и пустошења. У то време, није било ниједне државе на Балканском полуострву која је тежила да се прошири на ово подручје, а ратови које су краљеви из Анжујске династије водили против Немањића и српских обласних господара су се одигравали на територијама јужно од Саве и Дунава и у Срему, не захватајући Банат.¹⁴⁴ Међутим, након боја на Косову, јужни крајеви Угарске бивају по први пут изложени нападима Турака. Након што су 1390. заузели Голубац, Турци су први пут продрли дубоко у Банат. Они су том приликом прешли Тамиш и опустошили околину Темишвара.¹⁴⁵ Још један велики поход Турака против ових територија је уследио 1393. Године, а у њему су, поред Турака, учествовали и одреди њиховог српског вазала кнеза Стефана Лазаревића, јер је у наредним годинама, када је говорио о одбрани јужне границе, угарски краљ помињао одбрану од напада Турака и Срба.¹⁴⁶

Угарски краљ Жигмунд (1387-1437), који је одмах по погибији кнеза Лазара заузео поседе које је овај држао као угарски вазал, предузео је између 1390. и 1392. неколико похода против Моравске Србије. У походу вођеном 1392, угарска војска је на територију Србије продрла са територије Баната, прешавши Дунав код Ковина.¹⁴⁷ Четири године потом је угарски краљ узео учешћа у крсташком походу који се окончао катастрофалним поразом у бици код Никопоља. Користећи се овом победом и одсуством угарског краља из земље, турске акинције су опустошиле Банат и Срем, продрле у Славонију, а потом у

---

¹⁴⁴ *Историја Мађара* 98, 114-115; Олга Зиројевић, *Турско војно уређење у Србији 1459-1683*, Београд 1974, 23-24.

¹⁴⁵ Borovszky, *Torontál vármegye*, 350; Pal Engel, *The Realm of St Stephen*, 203; Milleker, *Kurze Geschichte des Banats*, 11.

¹⁴⁶ Fügedi, *Castle and Society in Medieval Hungary*, 133, 146.

¹⁴⁷ Klaić, *Povijest Hrvata II*, 317.

Подравину, и на крају су стигле све до Птуја.¹⁴⁸ Жигмунд је након овог пораза турску опасност изузетно озбиљно схватио, и предузео је кораке да заштити Угарску од нових напада.

Ради организовања одбране краљевства од Турака, краљ је за октобар 1397. сазвао Угарски земаљски сабор у Темишвару. Охрабрен уништењем хрватских присталица анжујске странке на Крвавом сабору у Крижевцима неколико месеци раније, Жигмунд је на овом сабору покушао да ограничи права која је угарска властела уживала још од Златне буле. Иако је већина чланова одлука овог сабора била потврда одредаба Златне буле и Декрета Лајоша I Великог из 1351, у осталима су права властеле знатно умањена. Свакако најзначајније међу њима било је то што је Жигмунд властели одузео право на побуну у случају да владар прекрши одредбе Златне буле.¹⁴⁹ Поред тога, дошло је и до новина у војној организацији, управо у циљу успешније одбране краљевства од турских напада.

До Темишварског сабора, војна организација Угарске се заснивала на бандеријама – одредима које су око себе окупљали владар и велможе, и то како крупна властела, тако и епископат. Ратници који су служили у бандеријама су најчешће били њихови фамилијари. Ниже племство које је очувало самосталност и није ступило у редове фамилијара неког велможе се, када је било позивано у одбрану земље, окупљало у жупанијске бандерије. Сада је, међутим, као новина у угарској војној организацији уведена обавеза властеле да, на сваких двадесет кметовских сесија које имају, опреме и са собом поведу у рат по једног коњаника стрелца (*pharetrarius*)¹⁵⁰. Ова наредба нам говори у прилог томе да су већ тада, када су турски напади на Угарску тек отпочели, краљ Жигмунд и његове војсковође схватиле да тешко наоружана и оклопљена коњица која је тада чинила окосницу угарске бандеријалне војске, упркос својој убојитости у биткама на отвореном пољу, није подесна за борбу против бржих и покретљивијих одреда турских акинција који су изненада упадали преко границе. Сходно томе, требало је обезбедити и лаку коњицу способну да гони овакве нападаче. Наређен је и

---

¹⁴⁸ *Историја Мађара* 126-128; Петар Рокаи, *Краљ Жигмунд и Угарска према Србији после Косовске битке*, Глас САНУ 378 (1996) 145-150; Borovszky, *Torontál vármegye*, 350; Engel, *The Realm of St Stephen*, 202-204.

¹⁴⁹ *Историја Мађара* 128-129.

¹⁵⁰ *Decreta regni Hungariae 1301-1457*, 162.

попис свих поседника у држави како би се ова саборска одлука спровела, и та мера је заиста и остварена; међутим, готово целокупан попис је изгубљен, и до данас је сачуван једино попис жупаније Унг¹⁵¹. Иако је овим одлукама Темишварског сабора створена *militia portalis*, која ће доцније чинити важан део угарске војске, она сасвим сигурно није могла бити организована у кратком року, нити би могла да се довољно брзо окупи, и у наредним деценијама ће се војна организација Угарске и даље заснивати на бандеријама краља, прелата и велепоседничке властеле.¹⁵²

Од доношења Златне буле за време владавине Андрије II, скоро два столећа раније, угарска властела није била у обавези да о сопственом трошку ратује ван граница краљевства. Уколико би желео да поведе војску на страну територију, владар је био обавезан да своју властелу за то плаћа. На Темишварском сабору 1397, правдајући такву одлуку преким потребама одбране краљевства од неверника, Жигмунд је обавезао властелу да лично учествују у походима против Турака које ће предводити владар или палатин Угарске, па чак и ако се ти ратови воде ван територије краљевства; за оне који се не би одазвали прописане су новчане казне.¹⁵³ Осим тога, Жигмунд је под изговором борбе против Турака себи приграбио право да преузме половину свих прихода Цркве у Угарској, обећавши да ће тако прикупљени новац заиста и искористити у ту сврху.¹⁵⁴

Поред покушаја реформи угарске војске, Жигмунд је предузео још неколико мера којима је циљ био да се Угарска успешно супротстави турским нападима. Те мере су биле стварање низа вазалних држава дуж граница Угарске које ће представљати препреку продорима Турака, стављање одбране јужних области Угарске под јединствену команду и градњу утврђења на граници. Упадљиво је да Жигмунд након пораза код Никопоља никада није покушао да

---

¹⁵¹ Engel, *The Realm of St Stephen*, 205.

¹⁵² *Историја Мађара* 128-129; Engel, *The Realm of St Stephen*, 205; Rady, *Nobility, Land and Service*, 146-151. У историографији постоје тврдње да ова одредба Темишварског сабора није била остварена; види: Душан Бабац, *Српски хусар*, Београд 2010, 12. Петер Рокаи такође сматра да одлуке донете у Темишвару у вези са одбраном од Турака нису остварене; види: Петер Рокаи, *Последње године балканске политике краља Жигмунда (1435-1437)*, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду XII/1 (1969), 89.

¹⁵³ *Decreta regni Hungariae 1301-1457*, 161-162.

¹⁵⁴ *Decreta regni Hungariae 1301-1457*, 172.

поведе поход коме би циљ био потискивање Османлија из Европе. Своју делатност у погледу суочавања са турском претњом је свео на одбрану, и то, сасвим је сигурно, не само под утиском никопољског пораза, већ и зато што је након 1410. све више био заокупљен другим подухватима, везаним за подручје средње Европе, као што су били избор за владара Светог римског царства и борба против хусита у Чешкој, и политику према Цркви са циљем превазилажења вишедеценијског раскола.

У измењеним приликама на Балканском полуострву које је донела појава Турака у Европи, Жигмунд је морао да угарску политику према балканским државама прилагоди новим околностима. Угарска је још од XI века настојала да прошири свој утицај на балканске земље. Након освајања Хрватске, тај утицај је пре свега имао облик успостављања сизеренства над владарима балканских држава. Тако су владари српских земаља и Влашке често бивали приморани да постану вазали угарских краљева. У XIV веку, краљ Лајош I Велики је добио знатне успехе следећи такву, у његово време већ традиционалну политику угарских краљева, а особито у времену након распада Српског царства. У последњим годинама Лајошеве владавине, његови вазали су били кнез Лазар Хребелановић, босански владар Твртко Котроманић, и владари Влашке и Молдавије. Међутим, треба на овоме месту поменути да Лајош Велики никада није сматрао Османлије за непосредну претњу Угарској, и у његовој политици према балканским државама питање борбе против Турака није имало битну улогу.¹⁵⁵

Са нарастањем турске опасности по Угарску на почетку Жигмундове владавине, успостављање превласти над суседима на јужним и југоисточним границама постало је за угарског краља питање од прворазредног значаја. Темељ Жигмундове политике одбране против Турака је била мисао да се дуж граница Угарске успостави појас вазалних држава које ће представљати баријеру према Османлијама, и на тај начин заштити територија Угарске. Највећи успех у овом сегменту политике краља Жигмунда без сумње је било то што је успео да на своју страну придобије деспота Стефана Лазаревића, који је крајем 1403. или почетком

---

¹⁵⁵ *Историја српског народа II*, 41; *Историја Мађара* 113-119; Engel, *The Realm of St Stephen*, 163-167.

1404. постао угарски вазал, не прекидајући при томе своје вазалске везе према турским султанима.¹⁵⁶ Како би деспота што чвршће везао за себе, угарски краљ му је, поред Београда и Мачве, који су тада ушли у састав Српске деспотовине, доделио многобројне поседе у јужној и источној Угарској, те је тако српски владар уведен у редове угарске властеле, и нема сумње да је био најважнији и најмоћнији од Жигмундових вазала. По величини поседа којима је располагао у Угарској, српски деспот је био један од најмоћнијих велможа у том краљевству.¹⁵⁷ Међу жупанијама које су му додељене на управу била је и Торонталска жупанија у западном делу Баната. Банатска насеља у поседу Стефана Лазаревића били су утврђење и трговиште Бечеј и трговиште Бечкерек. Српски деспот их је добио већ 1411, када му је угарски краљ као своме вазалу даровао велике поседе у Угарској како би га, учинивши српског деспота једним од велможа угарског краљевства, што чвршће привезао за себе.¹⁵⁸ Успомена на деспотске поседе у Банату се очувала столећима, па је тако на аустријској војној карти из 1769-1772. југоисточно од Бечкереча, а североисточно од села Ечка, забележена пустара Деспотовац („*Despotovaz Predium*“; види прилог бр. 3). Овај топоним је забележен и на Гризелинијевој карти, и сведочи да је још у другој половини XVIII века постојало сећање на деспотске поседе који су постојали у Торонталској жупанији. Када је Голубац дошао у руке деспота Стефана Лазаревића, а то се догодило најкасније 1410, Турци су остали без најважније тврђаве која им је била полазна тачка за продоре у Банат.¹⁵⁹ Српска деспотовина је тада представљала баријеру која је штитила целу јужни границу Угарске између ушћа Дрине и Ђердапске клисуре.

За разлику од Српске деспотовине, Краљевина Босна и Војводство Влашка су биле далеко непозданији вазали, чему је превасходни разлог било то што су у њима вођене династичке борбе, у којима су завађене стране тражиле помоћ својих моћних суседа, Угарске и Турске. На њихове владаре Жигмунд није могао да се поуздано ослони као на деспота Стефана Лазаревића. Давање поседа у Угарској

---

¹⁵⁶ *Историја српског народа II*, 70-71; Андрија Веселиновић, *Држава српских деспота*, Београд 2006, 115.

¹⁵⁷ *Војводина I*, 138.

¹⁵⁸ *Историја српског народа II*, 322, 328; Ивић, *Историја Срба у Војводини*, 7-8; *Војводина I*, 138.

¹⁵⁹ Сима Ћирковић, *Голубац у средњем веку*, Пожаревац 1968, 11-12.

владарима балканских држава како би били што чвршће привезани за угарског краља је показатељ колико се ситуација на Балканском полуострву променила за само четврт столећа. Лајош Велики је могао да над господарима балканских држава оствари потпуну премоћ засновану на сили његове војске, и натера их да му положе заклетве вазалске верности а да није морао ништа заузврат да им да, док је Жигмунд морао да се за утицај над тим истим државама надмеће са турским султанима и својим вазалима пружи материјалну корист од прихватања вазалских обавеза према њему и војну помоћ у случају потребе.

Обједињавање команде над јужној граници је било постепено. Већ за време Жигмундове владавине, тежиште око којег ће се оно вршити је била Тамишка жупанија: пространа, и у средишту подручја које су турски упади највише угрожавали. Хиљаду тристо деведесет и четврте године је на дужност великог жупана Тамишке жупаније именовано не једног, већ двојицу властелина изабраних за то зато што су били искусни ратници, Николу Чакија и Николу Марцалија. Њима је поверио и кастеланство над краљевским градом Темишваром. Њима је следеће године поверио и Чонградску жупанију, како би могли да зарад вршења своје дужности одбране границе располажу приходима од коморе соли у Сегедину. Ово решење очигледно није обезбедило да одбрана јужних крајева Угарске располаже довољном снагом. Чаки и Марцали су заједно вршили дужност жупана Тамишке жупаније осам година, до 1402, када их је сменио Јован Горјански, старији брат тадашњег хрватског бана а доцнијег палатина Угарске Николе Горјанског Млађег, који је остао жупан Тамишке жупаније до 1404. Тада је Жигмунд донео одлуку да одбрану угрожене јужне границе повери једном од својих најспособнијих људи, Фирентинцу Филипу Сколарију, познатом и под именима Пипо од Озоре и Пипо Спано („Спано“ је искварени облик речи „ишпан“, која на мађарском значи „жупан“), и да му обезбеди велика средства са којима би тај задатак могао да ефикасно изврши.¹⁶⁰

---

¹⁶⁰ László Szabó Bártfai, *Oklevéltár a gróf Csáky család történetéhez I*, Budapest 1919, 172, 217, 227; Borovszky, *Temes vármegye*, 390; Engel, *The Realm of St Stephen*, 212; Fügedi, *Castle and Society in Medieval Hungary*, 133. Хронологија тамишких жупана која је дата у монографији Боровског није тачна, а писање Ерика Фигедија о овоме може да збуни читаоца, јер Фигеди не помиње да двоструко жупанство Чакија и Марцалија и именовање Филипа Сколарија за жупана дели период када је жупан био Јован Горјански. Као жупан Тамишке жупаније, Никола Чаки се у повељама

Филип Сколари се налазио на челу одбране јужне границе све до своје смрти 1426. Под његовим заповедништвом нашло се осам жупанија: Тамишка, Торонталска, Ковинска, Крашовска, Чанадска, Арадска, Чонградска и Зарандска. На овом подручју, Сколари је предузео велико грађење утврђења која су требала да зауставе турске нападе. До његовог времена, дуж Дунава су једина утврђена места била Ковин, Храм и Оршава, а сада је отпочела изградња нових замкова на јужној граници. Колико је тачно краљевских замкова у овим крајевима било потчињено Филипу Сколарију не може се прецизно утврдити, али их сигурно није било мање од петнаест. Сколари је успешно штитио јужну границу од Турака, и у случају нужде је притицао у помоћ српском деспоту.¹⁶¹

После Сколаријеве смрти, Жигмунд је одбрану границе поверио четворици грађана Дубровника, браћи са Корчуле Матку, Петру, Франку и Ивану Таловцу. Најистакнутији међу њима, Матко Таловац, започео је своју каријеру у Угарској као кастелан Ковина, ускоро потом, 1432, је добио кастеланство над Београдом и положај Ковинског жупана, а потом је двојици браће, Матку и Франку, додељена управа над два јужним жупанијама, Ковинском и Крашовском, као и над Чанадском жупанијом. Матко Таловца је краљ Жигмунд ускоро потом, 1435, поставио за бана Славоније. Тада је, како би могао да се у потпуности посвети овој новој дужности, Матко Таловац препустио брату Франку кастеланство над Београдом и управљање Ковинском и Крашовском жупанијом. Тамишку жупанију, коју је раније поверавао онима који су били задужени за одбрану јужне границе, краљ Жигмунд није доделио Таловцима, већ је одлучио да за њеног жупана постави Стефана Розгоњија. Када је реч о Северинској бановини, Жигмунд је 1429. покушао да овај најистуренији део краљевине обезбеди на неубичајен начин. Одбрану Северинске бановине је препустио Тевтонском витешком реду, преузимајући на себе да витезовима реда обезбеди новчана средства како би тај задатак могли да врше. Заповедник тевтонских витезова у

помиње од фебруара 1395. до 1402, када је, 20. септембра 1402, издао повељу потписујући се као војвода Трансилваније, али не и као жупан Тамишке жупаније. Тачна хронологија жупана Тамишке жупаније је следећа: Никола Чаки и Никола Марцали су заједнички вршили дужност великог жупана Тамишке жупаније од 1394 до 1402, а Јован Горјански је био жупан од 1402. до 1404, када га је на том положају наследио Филип Сколари.

¹⁶¹ Engel, *The Realm of St Stephen*, 236-237, 376; Момчило Спремић, *Десном Ђурађ Бранковић и његово доба*, Београд – Бања Лука 1999, 100; Fügedi, *Castle and Society in Medieval Hungary*, 133-134, 136.

Северинској бановини, Никола фон Редвиц, добио је титулу северинског бана, коју је носио до 1435. Овај краљев подухват се неславно окончао. Тевтонски ред је захтевао огроман новац да би вршио своју дужност, а резултат никако није оправдао уложена средства. Турци су 1432. потукли тевтонце и чак су успели да, додуше накратко, заузму Северин, па је због тога Жигмунд морао да Тевтонском реду одузме Северинску бановину и преда је Франку Таловцу.¹⁶²

За Жигмундове владавине можемо да уочимо да се као стожер око кога се окупљала одбрана угарске границе на Дунаву низводно од Београда, где је Угарска била најизложенија турским нападима, истиче Тамишка жупанија. Они којима је била поверена одбрана границе од Турака носили су титулу жупана те жупаније, а носиће је и када у време краља Матије и његових јагелонских наследника буде постојао положај генералног капетана Доњих крајева Угарске; једини изузеци од овог правила били су браћа Таловци у време владавине краља Жигмунда, Михаило Силађи за време свог краткотрајног држања положаја генералног капетана, и калочки надбискуп Павле Томори у периоду 1523-1526.

На овом месту треба поменути и Жигмундов план одбране Угарске, који је 1435. изнео пред сабор, на коме су учествовали и деспот Ђурађ Бранковић и босански краљ Твртко II. Краљев предлог је био написан између новембра 1432. и јануара 1433, и Жигмунд је њиме предвиђао према Турској пет сектора одбране, назначивши и снаге које су предвиђене за одбрану свакога од њих. Ти сектори били су, од запада према истоку: Далмација, област Уне, област Усоре, област Темешкеза (тј. Банат) и Трансилванија. За одбрану банатског сектора, своје бандерије су требали да пошаљу краљ, надбискуп Калоче, чанадски и великоварадински бискупи, као и осам жупанија (Тамишка, Арадска, Чонградска, Ковинска, Чанадска, Зарандска, Крашовска и Торонталска), затим Власи, Кумани и Јаси, као и деспот Србије са свим својим снагама. Сачуван је и додатак овоме документу, који говори о војној снази поменутих жупанија. Зарандска и Чанадска би, према плану краља Жигмунда, давале за одбрану бандерије по 300 коњаника,

---

¹⁶² *Magyar Katolikus Lexikon*, одредница *Tallóci* (<http://lexikon.katolikus.hu/T/Tallóci.html>; приступљено 17. јануара 2017); Viorel Achim, *Locul Ordinului teuton în istoria Banatului de Severin*, *Banatica* 24/2 (2015), 37-46; Borovszky, *Temes vármegye*, 390; Engel, *The Realm of St Stephen*, 238; Klaić, *Povijest Hrvata III*, 155-157; Fügedi, *Castle and Society in Medieval Hungary*, 133, 136-138; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 113, 123.

Тамишка, Арадска и Чонградска по 200, а Торонталска, Ковинска и Крашовска само по 100. Насупрот краљу, који је обезбеђивао одред од хиљаду коњаника, и калочког надбискупа и великоварадинског бискупа, који су излазили на бојиште са целом бандеријом, чанадски бискуп је имао обавезу да обезбеди одред од 200 коњаника. Такође су, узети заједно, одред од 200 коњаника требали да обезбеде Власи, Јаси и Кумани. Сабор је овај владарев предлог усвојио, и одлука је била спроведена у дело. На овом сабору је такође поновљена одредба о формирању *militiae portalis*, али овога пута један коњаник стрелац није опреман на 20 кметовских сесија, већ су три коњаника стрелца опремана на сваких сто кметовских сесија.¹⁶³

До Жигмундовога времена Угарској није претила никаква озбиљна опасност са југа, па зато и њена граница дуж банатске обале Дунава није била особито утврђена. Крајем XIV века, утврђена места која су бранила границу на Дунаву били су само Ковин, Храм, Оршава и Северин. Такво стање је остало све док одбрану у своје руке није преузео Филип Сколари. У његово време је предузета изградња нових тврђава дуж обале Дунава, те су тако подигнути или обновљени замкови Торњиште, Домбо (Дубовац), Пожежена, Пећ (у Крашовској жупанији), Љубораждија, Дранко, Станиловац, Свиница и још један под именом Пећ. Овом низу утврђења Жигмунд је придодао замак звучног назива Свети Ладислав, који су италијански мајстори сазидали 1428, приликом Жигмундовога неуспелог покушаја да освоји Голубац.¹⁶⁴ Ова утврђења, која су припадала угарском краљу, ће у наредних стотину година представљати прву линију утврђења на граници Угарске према Турској, а краљ Матија Корвин ће посебну пажњу посветити онима на најзначајнијим тачкама тога дела границе: Ковину, Храму и Пожежени. Ускоро по доласку на престо, Матија Корвин више није могао да рачуна на баријеру вазалних држава јужно од Дунава и Саве, али је обједињавајући команду својих оружаних снага на јужним границама чинио исто оно за чиме је потребу видео и краљ Жигмунд деценијама раније, док ће се и у Матијино време систем угарских

---

¹⁶³ *Decreta regni Hungariae 1301-1457*, 277-282, 418-427; Petar Rokai, *Poslednje godine balkanske politike kralja Žigmunda (1435-1437)*, *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu* XII/1 (1969), 89-91,

¹⁶⁴ Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 13-14, 95-96, 115-116; Крстић, *Банат у средњем веку*, 78; Спремић, *Деспот Бураж Бранковић*, 113.

пограничних утврђења заснивати на тврђавама које су подигнуте у Жигмундово време.

Разматрање положаја ових замкова доводи до закључка да је Филип Сколари највише њих саградио на потпуно погрешном месту, у Ђердапској клисури, где нису браниле никакав важан трговачки пут нити пролаз кроз који би турска војска могла да продре дубље у Угарску. Вероватно се уздајући у снагу деспота Стефана Лазаревића, између ушћа Саве у Дунав и улаза у Голубачку клисуру Сколари је саградио само замкове у Торњишту, Домбу и Пожежени. Како прекодунавска вазална држава буде слабила, а потом и пала под турску власт, показаће се да је ова обала била недовољно утврђена. Такође је недовољно био утврђен пут који је од Оршаве водио уз ток Черне и њене притоке Беле реке до Мехадије, а одатле даље, преко превоја између планина Царку и Семеник, у долину горњег тока Тамиша, одакле су се код Карансебеша рачвали путеви ка Хаџегу и Трансилванији са једне, и Лугошу и Темишвару са друге стране. На томе путу, између Карансебеша и Оршаве једино утврђење је била мала, али неприступачна тврђава у Мехадији.

Жигмундова политика према Турској била је током читаве његове дуге владавине превасходно дефанзивна, и његов главни ослонац одбране од Турака су били балкански вазали који су имали да приме на себе главну снагу турских напада, а међу њима је главна улога била додељена српским деспотима, који су владали најбогатијом и војнички најбоље уређеном од хришћанских држава на Балкану. Задовољавајући се тиме што је на тај начин од турских напада обезбедио Угарску, која је била основа његове моћи, Жигмунд се посветио подухватима на западу, и убудуће ће се веома ретко лично ангажовати у борби против Турака, препуштајући је балканским вазалима и људима у које се могао поуздати, какви су били Филип Сколари и браћа Таловци. Једини случај после 1396. када је овај владар поново лично кренуо у војевање против Турака било је након смрти деспота Стефана Лазаревића, када је, као његов сизерен, похитао да преузме поседе које је даровао преминулом владару, и 1428. се сукобио са Турцима који су заузели Голубац годину дана раније.¹⁶⁵ Када је војвода Јеремија претходне године

---

¹⁶⁵ *Историја српског народа II*, 221; Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић*, 110-114.

продао султану Голубац, Турци су поново непосредно избили на границу Угарске, и Жигмундов систем одбране је пред поново нарастајућом моћи Османлија почео да се круни. Оно што је предузео ради непосредне одбране краљевства, а посебно покушаји да се обједини команда над одређеним деловима угрожене границе, и систем утврђења који је за време његове владавине подигнут, показаће се трајнијим постигнућем, и на овим основама ће и Матија Корвин развијати свој систем одбране угарских јужних граница.

Колико је искуство катастрофе код Никопоља имало утицаја на Жигмунда да одустане од сваког одлучног офанзивног потеза према Османском царству, чак и када је оно било изузетно рањиво након пораза код Ангоре, је психолошко питање које ће увек моћи да буде предмет дискусије. Оно о чему можемо са извесношћу говорити, и што много уверљивије објашњава пасивну политику угарског краља према Турцима него што би то учинило ма какво довијање о његовим унутрашњим мотивима, је то да је Жигмунд био типичан средњовековни владар свога времена које је, особито у средњој Европи, карактерисала политика стварања компактних алодијалних династичких поседа (Hausmacht), и у складу са тиме је био далеко склонији да се посвети увећавању сопствене моћи и угледа крунисањем за цара Светог римског царства, и покоравању побуњене хуситске Чешке, која је дуже од столећа била посед куће Луксембурга. То су били циљеви који су му, са његове тачке гледишта, били од прече важности, и који су могли да му донесу више непосредне користи и у материјалном погледу и када се ради о престижу, него да се, следећи крсташки занос, лати покушаја да изгна Турке из Европе, једног подухвата чији би исход био неизвестан. Две деценије које су протекле док се Османско царство није опоравило од пораза Жигмунду су биле добро дошле да се мирније посвети својој средњоевропској политици. Ламентирање над њима као над периодом када је пропуштена прилика да се Турци протерају у Малу Азију више приличи књижевницима него историчарима, јер је илузорно да би ико на Жигмундовом месту основне циљеве своје политике поставио другачије него што је то он учинио.

Угарски покушаји противнапада: доба Јована Хуњадија

Последњих година Жигмундове владавине поново су се распламсале борбе између Угарске и Турске, те је и Банат поново постао поприште турских напада који су долазили из Голупца. Турска опасност је принудила Жигмунда да проведе средину априла 1436. у Темишвару и Чанаду, надзирући припреме своје војске за борбу против Турака, на чији напад није требало дуго да се чека. Маја 1436, Турци су напали Трансилванију и Банат, и тада је видински санџакбег похарао целу територију Баната од Дунава па све до Темишвара. Током 1437, последње године владавине краља Жигмунда, из Баната је пошао нови поход против Турака, који су предводили Јован Марџали и северински бан и жупан јужнобанатских жупанија Франко Таловац. Овај, по Угре успешан поход, у коме су спалили Крушевац и уништили турске лађе на Морави, окончао се битком на Годоминском пољу у којој су Турци потучени, а том приликом се нарочито истакао Јован Хуњади, који ће ускоро постати најмоћнији властелин у Угарској.¹⁶⁶

Дотадашња Хуњадијева каријера била је искључиво војничка каријера припадника угарске ниже властеле, и њу је вероватно отпочео као фамилијар у служби породице Чаки. Служио је деспота Стефана Лазаревића, потом је постао фамилијар породице Илочки, а неко време је служио и војводи Милана Филипу Марији Висконтију. Имао је, дакле, прилике да се сретне са многим знаменитим личностима свога времена, и видео је света. Један од дворских витезова краља Жигмунда постао је 1434. Међутим, Јован Хуњади није знао латински језик, и до своје смрти је остао потпуно неписмен. Иако није припадала велможама угарског краљевства, и у изворима се помиње тек на почетку XV века, породица Хуњади, за које је извесно да је била пореклом из Влашке, није спадала у сиромашну властелу, јер је познато да су Јован Хуњади, будући губернатор Угарске а тада дворски витез краља Жигмунда, и његов млађи брат, такође именом Јован, могли да 1434. дају своме краљу позајмицу од 1200 флорина, за коју им је он дао у залог трговиште Папи у Арадској жупанији, и половину прихода од тамошње скеле на

---

¹⁶⁶ Крстић, *Банат у средњем веку*, 80; Rokai, *Poslednje godine balkanske politike kralja Žigmunda*, 104-108.

Моришу. У повељи коју је том приликом издао, Жигмунд Луксембуршки о Јовану Хуњадију говори као о „*Јовану званом Влах, сину Војка Хуњадија, нашем дворском витезу*“.¹⁶⁷

Након пола столећа владавине над Угарском, смрт је сустигла краља Жигмунда 9. децембра 1437. у граду Знојму у јужној Моравској. Иако није имао мушког потомства, није дошло до кризе око наследства, јер је угарска властела прихватила Жигмундову последњу вољу и признала његовог зета, аустријског војводу Алберта Хабзбуршког, за краља Угарске. Међутим, то не значи да нису искористили прилику да уцене новог владара: ступајући на престо, Алберт је морао да се закуне да ће укинути све „новотарије и штетне обичаје“ које је његов претходник увео. Жигмундови напори да ојача краљевску власт били би тиме поништени, укључујући ту и његове покушаје да реформише одбрану земље. Краљ Алберт, који је од свога таста наследио и власт над Немачком и Чешком, и његова супруга Јелисавета, која је у његовом одсуству 1438. управљала у његово име Угарском, покушали су да игноришу захтеве властеле, али су на крају приморани да на сабору који је одржан 30. маја 1439. у Будиму попусте пред свим њиховим захтевима. У вези са одбраном краљевства, најзначајније је било то што је обавеза властеле да ратује и ван граница краљевства, коју је Жигмунд увео 1397, била укинута. Поново је уведено правило да је властела дужна да врши војну службу само у случају непријатељског напада, и само унутар граница Угарске. За војевање ван граница, краљ није могао да рачуна на другу војску осим својих бандерија и одреда чију је службу својим новцем плаћао. Најгоре је било то што је одбрана земље била овим мерама ослабљена управо у тренутку када се султанова војска поново покренула, а Мурату II је у овом походу био циљ да освоји Српску деспотовину.¹⁶⁸

Деспот Ђурађ Бранковић, који је знао да се толикој турској сили његова држава не може одупрети сама, је на вести о турском нападу отишао краљу Алберту да тражи помоћ, у јуну 1439 сусрео се са њиме у Будиму. Алберт Хабзбуршки је био потпуно свестан какав би ударац за Угарску био пад

---

¹⁶⁷ MNL OL, DL 12574; Pesty, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara II*, 42-43; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza I*, 765; Kubinyi, *Matthias Rex*, 7-14, 23-24, 203.

¹⁶⁸ *Историја Мађара* 150-151; Engel, *The Realm of St Stephen*, 278-280.

деспотовине, и стога спреман да помогне Ђурђу Бранковићу, али припреме за поход против Турака су се отегле због тога што су угарске велможе и прелати желели да ову прилику искористе како би од владара изнудили још уступака. У то време, краљ Алберт је именовao Јована Хуњадија за северинског бана. Најзад, у јулу 1439, краљева војска је кренула у помоћ Смедереву; 1. августа краљ је био у Сегедину, где је издао повељу деспоту Ђурђу. До краја тога месеца, војска је стигла тек до ушћа Тисе у Дунав, где је дочекала вест да се Смедерево 27. августа, после тромесечне опсаде, предало султану. Вести о паду деспотове престонице и да Турци прелазе Дунав су изазвале панику у угарској војсци, у којој је баш тада избила и епидемија дизентерије, те су многе угарске велможе са својим одредима напустиле владарев табор, и војска се расула а да није ни ступила у борбу против Турака. Највећи део Српске деспотовине пао је под турску власт, и Турци једино Ново Брдо и Зету још нису били заузели.¹⁶⁹

Гласине да Турци прелазе Дунав које су изазвале панику у угарској војсци нису биле измишљотине. Султанова војска је морала да изврши блокаду тврђаве и са леве обале реке како би је са свих страна опколила; према Константину Михаиловићу, тек је глад натерала браниоце Смедерева на предају.¹⁷⁰ Тада је турска војска два пута прелазила преко Дунава, пустошећи јужни Банат. Заузела и ковинску тврђаву, разорила је заједно са насељем, а много становника овог града одвела је у робље. Од овог непријатељског разарања град Ковин се није опоравио. Српско становништво Ковина које је успело да утекне од Турака преселило се на дунавско острво Чепел, јужно од Будима, где су српске избеглице основале град Српски Ковин, коме је краљ Владислав I доделио привилегије које је јужнобанатски Ковин добио од краља Жигмунда. Знамо да су, осим Ковина, тада од Турака пострадали и Храм и Торњиште, јер су средином XV века неки од становника Чонградске жупаније поменути као избеглице из тих места.¹⁷¹

---

¹⁶⁹ Johannes de Thurocz, *Chronica Hungarorum*, Budapest 1985, 234; Спремић, *Деспот Ђурђ Бранковић*, 246-254.

¹⁷⁰ Константин Михаиловић, *Јаничарове успомене или турска хроника*, Београд 1986, 105.

¹⁷¹ Thallóczy, Áldasy, *Magyarország és Szerbia*, 138-139; *Историја српског народа II*, 320; Динић-Кнежевић, *Словенски живаљ у урбаним насељима средњовековне јужне Угарске*, 25-29; Крстић, *Из историје средњовековних насеља југозападног Баната*, 34, 40.

Стање се још више погоршало након смрти краља Алберта 27. октобра 1439. Иза себе је оставио супругу у благословеном стању, али страх од турске опасности је навела угарску властелу да не чека хоће ли бити рођен мушки наследник престола. Закључили су да је за државу у опасности неопходно да се на њеноме челу нађе одрастао владар, те су за новог угарског краља изабрали краља Пољске Владислава III Јагелонца (који ће у Угарској носити владарско име Владислав I), у нади да ће тако и снага пољског краљевства бити ангажована у борби против Турака. Жигмундова кћи Јелисавета се са овим избором сложила, уз услов да, ако новорођенче буде мушко, њен син наследи Владислава на престолу, а буде ли женско, да се када одрасте уда за краља Владислава. Међутим, пошто је родила сина коме је дала име Ладислав, Јелисавета је погазила договор и побринула се да њен син буде крунисан круном Светога Стефана. На овај се потез не би одважила да није имала подршку Улриха Цељског, а по крунисању Ладислава V Посмрчета за краља, хабзбуршкој странци су се придружили и двојица моћних угарских велможа, Ладислав Горјански и Никола Илочки. Поврх турске опасности, у време када је Мурат II опседао Београд, Угарска је била гурнута у рат између присталица Хабзбурговаца и присталица Јагелонаца. Међу онима који су подржали Владислава Јагелонца био је и Јован Хуњади, који ће за време његове владавине започети свој успон, пре свега захваљујући својој улози у одлучујућој победи јагелонске странке у бици код Батасека 1441.¹⁷²

После ове битке, краљ Владислав I је одлучио да одбрану јужне границе од Турака на њеном најугроженијем делу, у Банату и Трансилванији, повери свом најспособнијем војсковођи, Јовану Хуњадију, и његовом пријатељу Николи Илочки. Године 1441, он им даје читав низ дужности које су ова двојица требали да заједнички врше, а међу њима су били положаји војводе Трансилваније, грофа Секеља, жупана Тамишке жупаније, кастелана града Темишвара и заповедника свих пограничних тврђава на Дунаву.¹⁷³ И млади Владислав I и Јован Хуњади су намеравали да не чекају нови напад Турака, већ да сами крену у противнапад, а краљ се чак носио мишљу да своје ратовање оконча истеривањем Турака из

---

¹⁷² *Историја Мађара* 152-154; Engel, *The Realm of St Stephen*, 280-285.

¹⁷³ Borovszky, *Temes vármegye*, 390; Engel, *The Realm of St Stephen*, 283.

Европе. Тако је подручје Баната изнова постало место преко кога су угарске војске прелазиле граничну реку у својим походима против Османлија.

У Дугој војни 1443-44, угарско-српска војска која је продрла на турску територију и поход успешно окончала је заобишла Банат, већ је на турско земљиште продрла из Београда. Споразум између зараћених страна је склопљен у Једрену, превасходно заслугом деспота Ђурђа, и ускоро је претворен у Сегедински мир, чије су одредбе биле веома повољне по Угарску. Обновљена је Српска деспотовина, што је Угарској свакако ишло у прилог. Осим тога, Угарска је од султана требало да добије сто хиљада златних флорина, и помоћ од тридесет хиљада војника у случају рата. Међу тврђавама које су Турци требали да предају српском деспоту био је и Голубац, коме је као најважнијем утврђењу из кога су Турци могли да непосредно нападају Угарску даван велики значај, дотле да су угарски и српски посланици наговорили Мурату II да без предаје Голупца њихови владари неће пристати на ратификацију уговора о миру, па је султан на крају попустио и одлучио да ову тврђаву преда српском деспоту. Хуњади је турску понуду сматрао за веома повољну, и залагао се за склапање мира са Турцима. На то га је подстицао и деспот Ђурађ, који је на име трошкова за вођење Дуге војне, али и како би га приволео на склапање мира, знатан део својих угарских посета, међу којима и Вршац, заложии код Хуњадија. Мир је заиста и био склопљен, и требало је да траје наредних десет година, али није потрајао ни два месеца. Вести о успеху Дуге војне су подгревале ратоборно расположење у Европи, а папски легат у Угарској, кардинал Јулијан Чезарини, је подгревао крсташки занос младог краља, и под његовим утицајем се на сабору у Сегедину 1444. краљ Владислав заклео да се неће држати мира. И заиста, већ у септембру 1444. угарски краљ је прекршио договорени мир и са својом војском, коју је повео из Сегедина, је прешао Дунав код Оршаве, крећући у сусрет својој погибији. Ратни план краља Владислава I и Јована Хуњадија је био да се пробију кроз Бугарску до Црног Мора, где ће војсци бок штитити хришћанска флота, а потом да дуж обале напредују до Цариграда и Једрена, и тако задају Турцима уништавајући ударац. Лоше припремљен а са преамбициозним циљевима, поход угарског краља је окончан катастрофалним поразом хришћанске војске у бици код Варне, 10. новембра 1444. Упркос почетним успесима хришћанске војске, због

којих се испрва чинило да ће у бици код Варне Турци бити надјачани, на крају је двоструко бројнија турска војска уништила непријатеља, краљ Пољске и Угарске је погинуо, као и кардинал Чезарини, а Јован Хуњади и његов шурак Михаило Силађи били су међу малобројнима који су успели да се спасу и утекну са бојишта, а то су успели понајвише због тога што је Мурат II, још несигуран у исход битке, оклевао са гоњењем потученог непријатеља.¹⁷⁴

Погибија Владислава I Јагелонца је окончала династички сукоб у Угарској, али малолетни краљ Ладислав Посмрче је остао у Бечу под старатељством свога рођака, краља Римљана Фридриха III. Угарски сабор који се састао у априлу 1445. је именовao веће седморице капетана, међу којима је био и Јован Хуњади, који се вратио у Угарску након краткотрајног заточеништва у Влашкој, да управља краљевством за време владаревог малолетства, и упутио захтев Фридриху III да Ладислава V и свету круну врати у Угарску. У то време, војска Фридриха III је запосела неколико угарских тврђава недалеко од границе са Аустријом, а присталице Хабзбурговаца Фридрих и Улрих II Цељски су, после смрти Матка Таловца успели да запоседну његове поседе у Славонији. Том приликом, Улрих Цељски је приграбио себи звање славонског бана. Уопште, може се уочити како погибија Владислава Јагелонца није окончала сукобе угарске властеле, већ их је само пренела на ново питање. Сада нико није спорио да је Ладислав Посмрче законити краљ Угарске, већ је језгро некадашњих присталица Јагелонаца, окупљена око Јована Хуњадија, желела да обезбеди превласт домаће властеле у Угарској, и спречи да, користећи се малолетством краља, Фридрих III обезбеди превласт над краљевством.

Како краљ Римљана није удовољио захтеву угарског сабора да се одрекне старатељства над Ладиславом Посмрчетом, нови угарски сабор се састао на Ракошком пољу код Пеште, и Јован Хуњади је врхунац свога успеха досегао 6. јуна 1446, када је као најмоћнији властелин у Угарској, који је уживао и широку

---

¹⁷⁴ Александар Крстић, *Документи о угарским поседима деспота Ђурђа датим у залог Јовану Хуњадију 1444. године*, Мешовита грађа (Miscellanea) XXXIII, Београд 2012, 125-156; *Историја српског народа II*, 254-260; Бабингер, *Мехмед Освајач*, 26-27, 30-41; Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић*, 318-356; *Историја Мађара* 155; Engel, *The Realm of St Stephen*, 285-288, Joseph von Hammer-Purgstall, *Historija Turskog (Osmanskog) carstva I*, Zagreb 1979, 137-138; Ћирковић, *Голубац у средњем веку*, 19-20.

подршку међу нижим племством, дочекао да га сабор изабере за губернатора Угарске – регента који ће владати за време краљевог малолетства. Међутим, то није значило да је био краљ по свему сем по титули. Хуњадијева власт је у односу на власт краљева у редовним временима била умањена у погледу управљања финансијама, ни у ком случају није смео да ма коме додели посед већи од 32 кметовске сесије, а и то само једном. Поред тога, губернатор није имао врховну судску власт.¹⁷⁵ После Хуњадијевог продора у Аустрију у јесен 1446, када, упркос пустошењу околине Беча и опсади Бечког Новог Места, није успео да натера Фридриха III да пошаље у Угарску Ладислава Посмрчета и свету круну, склопљено је наредне године примирје између краља Римљана и угарског губернатора, које ће потрајати до 1459.¹⁷⁶

За све ово време, велика је срећа за Угарску била то што Османско царство није било искористило победу код Варне да узврати ударац нападачу. Султан Мурат II је, непосредно након ове победе, донео одлуку да се повуче са престола и препусти власт своје дванаестогодишњем сину Мехмеду II. Прва владавина будућег султана Освајача није била дуга века, јер се његов отац на престо вратио већ у мају 1446, после побуне јаничара коју је организовао велики везир Халил не би ли дао изговор бившем султану да се врати на чело државе и уклони са престола Мехмеда над којим је почео да губи утицај. Нова смена на османском престолу означила је повратак опасности по европске суседе Турске. Док је млади Мехмед II, повинујући се својим саветницима, током своје прве владавине покушавао да се споразуме са европским државама, па је 23. фебруара 1446. склопио мировни споразум са Млетачком републиком, од Мурата II се могло очекивати да ће и у својој новој владавини наставити са агресивном политиком према хришћанским државама.¹⁷⁷ Хуњади је то свакако знао, и одлучио је да први зада ударац. Отпочео је са припремама за нови велики поход против Турака, поново са намером да их протера из Европе. Овога пута, план му је био да преко државе српског деспота крене на југ, сусретне се са снагама Ђорђа Кастриота

---

¹⁷⁵ *Decreta regni Hungariae 1301-1457*, 353-359; Thurocz, *Chronica Hungarorum*, 254-255; Engel, *The Realm of St Stephen*, 288-289; Klaić, *Povijest Hrvata III*, 253-256.

¹⁷⁶ Engel, *The Realm of St Stephen*, 289-290; Klaić, *Povijest Hrvata III*, 257-261.

¹⁷⁷ Бабингер, *Мехмед Освајач*, 40-46; Мантран, *Историја Османског царства*, 88-89; Hammer, *Historija Turskog (Osmanskog) carstva I*, 138-139.

Скендербега, и у бици на отвореном пољу уништи главнину турске војске. Како би осигурао Трансилванију од непријатељских упада и обезбедио помоћ Влашке у овом походу, Хуњади је 1447. изненада упао у Влашку и на њен престо довео Владислава II.¹⁷⁸

Упркос томе што му још није пристигла никаква помоћ од папе, и што је учешће Скендербега у овом походу и даље било неизвесно јер Хуњади није могао да му обезбеди новчана средства које је овај захтевао, угарски губернатор је у септембру 1448. ипак кренуо у свој балкански поход. Турци су поново почели да упадају у Угарску, и Хуњади је сматрао да се припрема велики турски напад, па да зато нема смисла да се поход даље одлаже, већ би требало да се непријатељ предухитри. Своју војску, чија је бројност највероватније била око 24000 људи, и у којој је осим Угара било и Немаца, Чеха и Влаха, Јован Хуњади је окупио у Темишвару. Поход је започео 11. августа 1448, када је ова војска кренула на југ и, након што је код Ковина прешла преко Дунава, ступила је на тло Српске деспотовине. Утаборивши се на ушћу Мораве, Хуњади је позвао деспота Ђурађа Бранковића да му се придружи. Међутим, деспот је то одбио. Као искусан државник који добро зна каквом силом располажу Турци, Ђурађ Бранковић је сматрао да овај поход није добро припремљен, и да нема изгледа да се получи ма какав значајан успех против Турака. Штавише, јесен се ближила, а са њом и временске прилике које ће отежати војевање, и отежати да се, ако и дође до некога успеха, исти и у пуној мери искористи. Деспот се добро сећао недаћа Дуге војне, и колико су хришћански војници пропатили борећи се против Турака зими. Узевши све то у обзир, у таквим околностима није имао никаквих разумних разлога да предузме ризик и поново изложи своју државу султановом гневу и разарању, а можда и новом, коначном освајању. Ако је било и личних разлога да деспот Ђурађ у овом рату против Турака не узме учешћа, они ни у ком случају нису били од пресудне важности: српски деспот је био свестан да ће, придружи ли се Хуњадију,

---

¹⁷⁸ Бабингер, *Мехмед Освајач*, 50-51; Engel, *The Realm of St Stephen*, 291; Јорга, *Историја Румуна*, 100-100, 333; Мантран, *Историја Османског царства*, 89.

довести у опасност само постојање своје државе, и то је било оно што је довело до тога да донесе одлуку да Хуњадију не помогне.¹⁷⁹

Не успевши да обезбеди помоћ деспота Ђурђа, Јован Хуњади се искалио на његовој земљи и поданицима. Угарска војска је, када се крајем септембра покренула пут југа, похарала долину Мораве као да је пролазила кроз непријатељску земљу. Њему у сусрет је хитао Мурат II, и турска и угарска војска су се 17. октобра 1448. среле на Косову, на истоме месту на коме су се на Видовдан 1389. бориле српска и турска војска. Бројчана према је поново била на страни Турака. Двесто хиљада турских ратника о којима говори Јован Туроци је сасвим очигледно претеривање; према турским изворима на које се позивао Франц Бабингер, војска Мурата II је Другој бици на Косову бројала између 50000 и 60000 људи.¹⁸⁰ Битка је трајала три дана, од 17. до 19. октобра, и окончала се потпуним поразом угарске војске. Ни Хуњадијева вештина војсковође, ни боља опрема његове војске, нису успели да превагну над многобројношћу Турака. Угарска војска је до ногу потучена, а међу погинулим великашима били су и војвода Трансилваније Емерик Пелшењи, бан Хрватске и Далмације и некадашњи северински бан Франко Таловац, затим Јован Секељ од Сентђерђа, Хуњадијев рођак кога је губернатор поставио за бана Славоније, и краљевски коморник Емерик Марцали. Погинуло је 17000 угарских ратника, док је број погинулих Турака био двоструко већи, и због оволиких жртава је Мурат II поново одлучио да не настави гоњење угарских војника који су у расулу бежали са бојишта, и да не искористи своју победу да продре у Угарску. По султановом наређењу, Власи, који су усред битке издали Хуњадија и пребегли Турцима, су побијени до последњег. Јован Хуњади је покушао да преко Србије допре до Београда и угарске територије, али су га деспотови поданици ухватили, и заточен је у Смедереву.¹⁸¹ У новембру се у Петроварадину састао угарски сабор, који је српском деспоту послао изасланике са захтевом да губернатора Угарске ослободи. Ђурађ Бранковић је то урадио тек када је Хуњади пристао на његове захтеве: да деспоту

---

¹⁷⁹ Thurocz, *Chronica Hungarorum*, 256-257; Бабингер, *Мехмед Освајач*, 51-52, Borovszky, *Temes vármegye*, 300; Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић*, 393-398.

¹⁸⁰ Thurocz, *Chronica Hungarorum*, 257; Бабингер, *Мехмед Освајач*, 52.

¹⁸¹ Thurocz, *Chronica Hungarorum*, 256-259; Бабингер, *Мехмед Освајач*, 53-54; Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић*, 399-404; Hammer, *Historija Turskog (Osmanskog) carstva I*, 139-140.

врати све поседе у Угарској осим оних које је држао по уговору о веридби свога старијег сина Ладислава са деспотовом унуком Јелисаветом Цељском, плати деспоту сто хиљада дуката као надокнаду за штету коју је Хуњадијева војска направила у Србији, да помаже деспоту против сваког непријатеља осим Угарске, и да угарска војска не прелази у рату преко Србије осим ако пружа помоћ деспоту или његовом сину у борби против Турака. У Смедерево је у децембру дошао Ладислав Хуњади да остане као талац док његов отац не исплати деспоту обећаних сто хиљада дуката, и тада је, после два месеца заточеништва, Јован Хуњади ослобођен.¹⁸²

Током маја 1449, палатин Угарске Ладислав Горјански и војвода Трансилваније Никола Илочки су боравили у Смедереву, где је деспот Ђурађ заједно са њима начинио нацрт примирја између Угарске и Турске, који на крају није био упућен султану јер се угарски сабор није сложио са њиме. Палатин је успео и да 9. маја 1450. постигне привремени споразум између српског деспота и угарског губернатора.¹⁸³ Од испуњења овог споразума није било ништа јер је у међувремену Хуњади настојао да се на сваки начин ослободи заклетве коју је прошле године положио у Смедереву и освети деспоту Ђурђу за његово делање у време прошлгодишњег похода против Турака. Вршац и Вилагош, који су били међу поседима које је Ђурађ Бранковић заложил Хуњадију неколико година раније, ипак је морао да врати деспоту. Али, пошто је Јован Хуњади у јуну 1450. од папе Николе V добио булу којом је разрешен од заклетве коју је у заточеништву дао деспоту Ђурђу, сукоб између њега и Бранковића се наставио, па је исте те године Хуњади, на челу војске у којој је било мноштво пољских и чешких најамника, боравио у Ковину и Београду, претећи деспоту упадом у Србију. Међутим, он је сада био у тешкој ситуацији, јер су га његови угарски непријатељи кривили за катастрофалне поразе код Варне и на Косову, и није могао да допусти себи да искаљујући свој гнев због повређеног поноса улеће у овакве подухвате од којих ни он ни Угарска не би имали ишта осим штете, и који би изазвао нове сукобе са угарским велможама које су желеле да се губернатор и деспот споразумеју и измире. Не треба сметати са ума да се тих година чинило да

---

¹⁸² *Историја српског народа II*, 264-265, Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић*, 395, 403-404.

¹⁸³ Thallóczy, Áldasy, *Magyarország és Szerbia*, 159-162.

је Хуњадијева звезда на заласку, јер је поразима у бојевима вођеним против Турака уследио неуспех у ратовању против Јована Лискре од Брандиса, вође чешких најамника који се прогласио генералним капетаном краља Ладислава Посмрчета, а кога је Јован Хуњади безуспешно покушавао да изагна из тврђава у Горњој Угарској које је заузео. Губернатор је тада већ радио на томе да са новим султаном склопи мир, а знао је да му је то немогуће учинити ако се претходно не буде помирио са српским деспотом.¹⁸⁴

Палатин Ладислав Горјански највише је допринео да се овај сукоб између деспота Ђурђа и Јована Хуњадија најзад оконча. Коначни споразум, при чијем су склапању поред палатина Угарске посредовали и великоварадински бискуп Јован Витез, трансилванијски војвода Никола Илочки и судија краљевског двора Ладислав Палоци, склопљен је у Смедереву 7. августа 1451. и потврђен повељама које су издали палатин у име угарске стране, и деспот Ђурађ у своје име.¹⁸⁵ Договорено је да се Јелисавета Цељска уда за губернаторовог млађег сина Матију на дан Светог Николе 1453, јер су младенци још били премлади за склапање брака. Изричито је речено да ће Јелисавета и после удаје остати у православној вери, и моћи да у својој пратњи има православне свештенике, као и властелине и дворске госпође и девојке који ће бити њене вере. Ако се ма из кога разлога буде десило да не дође до договореног брака, обе стране се обавезују да ће међу њима и у том случају трајати вечито пријатељство. Што се тиче деспотових угарских поседа, Јован Хуњади је добио право да задржи скоро све поседе које му је раније деспот заложио а које је тада држао у рукама, наиме Мункач у Берешкој жупанији, Немети, Сатмар и Нађбању у Сатмарској жупанији, и Дебрецин и Бесермењ у Бихорској жупанији. После склапања брака његовог сина са деспотовом унуком, Хуњади би добио и Купиник, Митровицу, Сланкамен и Земун у Сремској жупанији, Бечеј и Бечкерек у Торонталској жупанији, Вршац у Крашовској жупанији, и Вилагош у Зарандској жупанији. Док брак не буде био склопљен, деспоту је било забрањено да на својим поседима поставља кастелане и

---

¹⁸⁴ Крстић, *Документи о угарским поседима*, 127-129; Klaić, *Povijest Hrvata III*, 274-276; Martyn Rady, *Jiskra, Hussitism and Slovakia*, Confession and Nation in the Era of Reformations: Central Europe in Comparative Perspective, Prague 2010, 62-63; Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић*, 408-412, 428, 431.

¹⁸⁵ MNL OL, DL 37614; József Teleki, *Hunyadiak kora Magyarországon X*, Pesten 1853, 305-312.

друге службенике који нису Угри.¹⁸⁶ После склапања овог споразума, деспоту су враћени набројани поседе у жупанијама Сремској, Торонталској, Крашовској и Зарандској, који су раније били у Хуњадијевим рукама откако су били заплењени. Да је угарске поседе Бранковића угарски губернатор заиста држао под својом управом, и да су они тек након склапања мира између њега и Бранковића враћени деспоту, казује нам то што је једну своју повељу Јован Хуњади издао 18. јула 1451. у Бечкерек, што не би могао учинити да је у том тренутку Бечкерек био упориште у коме су му се одупирали људи деспота Ђурђа.¹⁸⁷

Пошто се измирио са деспотом, губернатор је добио његову подршку и посредовање приликом склапања мира са Мехмедом II. Мир између Угарске и Турске коначно је склопљен 13. априла 1452, и предвиђено је да ће трајати три године. Угарска ће неко време бити безбедна, пошто је Мехмед II морао да се на почетку своје владавине посвети сређивању стања у Анадолији и припремама за освајање Цариграда.¹⁸⁸

Када је 1. септембра 1452. цар Фридрих III предао Улриху Цељском старатељство над Ладиславом V, Хуњадијево регентство је почело да броји своје последње дане. Повратак владара у Угарску је учинило установу губернатора непотребном, и Јован Хуњади се овог достојанства на самом крају те године одрекао. Ипак, задржао је огромне повластице: као генерални капетан краљевства био је заповедник угарске војске, у својим рукама је задржао све краљевске земље и замкове и приходе са њих, изузев 24000 златних флорина које је сваке године морао да исплати краљу, а добио је и звање наследног жупана Бистричке жупаније. И даље је био најмоћнији угарски велможа, али остали магнати Угарске су почели да стварају савез против њега. На челу овог савеза нашли су се Улрих Цељски, Ладислав Горјански, Никола Илочки и Ладислав Палоци, који су имали намеру да се истицањем ауторитета краљевске власти супротставе бившем губернатору који је себи приграбио огромну силу. И бискуп Јован Витез је тада напустио Хуњадија и придружио се његовим супарницима.¹⁸⁹

---

¹⁸⁶ Ibid., 305-312; Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић*, 429.

¹⁸⁷ Szabó Bártfai, *Oklevéltár a gróf Csáky I*, 395.

¹⁸⁸ Бабингер, *Мехмед Освајач*, 61-79; Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић*, 430-432.

¹⁸⁹ Engel, *The Realm of St Stephen*, 292-295; Klaić, *Povijest Hrvata III*, 281-292.

У међувремену, Мехмед II је 29. маја 1453. освојио Цариград. Византијско царство је престало да постоји, а европски и азијски делови Османског царства су чврсто повезани. Током остатка своје владавине, политика коју је Мехмед Освајач водио према Балканском полуострву је била вођена намером да прошири своју државу, при чему је, као добру препреку и јасну природну границу, одредио доњи ток Дунава, као и да освоји преостале балканске државе, укључујући ту и угарске вазале Србију и Босну, и тако да спречи да ма која од њих постане упориште неке од хришћанских држава, а пре свега Краљевине Угарске. Од европских држава у суседству Османског царства, Угарска је била најпространија и најснажнији супарник, главна препрека турском ширењу на европском континенту у XV веку, и због тога је њен утицај на Балкану најпре требало уклонити тако што ће бити разорена одбрамбена баријера угарских вазалних држава. Најснажнија од њих, Српска деспотовина, имала је и стратешки најважнији положај, и зато је после пада Цариграда Мехмед Освајач донео одлуку да прво њу дотуче, и освоји Београд који је био кључна тврђава за одбрану јужне Угарске.¹⁹⁰

Турци су поново загрозили Угарској у лето 1454, када је султан Мехмед II кренуо у први од својих похода против Српске деспотовине, и опсео је Смедерево. Хуњади се одмах са војском упутио на јужну границу, очекујући упад Турака у јужне крајеве или њихов напад на Београд. На вест о доласку угарског војсковође, султан је дигао опсаду Смедерева и преко Крушевца се упутио у Софију, успут у Крушевцу оставивши тројицу санџакбегова са 32000 војника да пустоше околину и предупреду покушаје противнапада које би могли да предузму српски деспот или Јован Хуњади. Овај потоњи је са својом војском, којој су се придружили и деспотови војници које је Ђурађ Бранковић сакупио у Угарској, прешао Дунав у околини Београда и потукао турску војску која се налазила у околини Крушевца, и чији заповедник Фериз-бег није ни слутио да је главнина Хуњадијеве војске прешла границу Српске деспотовине. Турска војска је у овој бици уништена, њени заповедници погинули или пали у заробљеништво, а Хуњади је продужио поход ка Нишу, Пироту и Видину. Пошто је спалио Видин, преко Србије се

---

¹⁹⁰ Иналџик, *Османско царство*, 40-41; Мантран, *Историја Османског царства*, 96-101, 105-106.

вратио у Београд. После ове победе се, очекујући нове нападе Турака, Хуњади са својом војском задржао у јужној Угарској.¹⁹¹

Султанов поход наредне године је био много промишљеније усмерен против главног извора богатства деспотовине, рударског града Новог Брда, које се 1. јуна 1455. предало Мехмеду Освајачу; када је оно пало, и цео јужни део деспотовине је врло брзо потпао под турску власт.¹⁹² Да по Српску деспотовину ствари крену са зла на горе допринело је и то што се у позну јесен и зиму те године изнова распламсао сукоб између Ђурђа Бранковића и Јована Хуњадија. Одавно планирани брак између Матије Хуњадија и Јелисавете Цељске је склопљен у августу исте те године, када је младожењи било дванаест, а невести четрнаест година. Супружници су одмах после венчања раздвојени, јер је Матија послат на двор краља Ладислава да тамо буде коморник. Јелисавета Цељска је врло брзо после свадбе преминула, већ почетком септембра 1455, и тако је игром судбине неуспешно завршен покушај да се односи између породице Хуњади са једне, и породице Бранковић и Улриха Цељског са друге стране, поправе брачном везом.¹⁹³ У јесен 1455, деспотови људи су покушали да убију Михаила Силађија, кога је његов зет Јован Хуњади поставио за заповедника београдске тврђаве. Михаило Силађи се спасао, али је његов брат Ладислав убијен. Када се у децембру 1455. деспот пред кугом која је већ другу годину харала његовом државом склонио на своје поседе у Срему, Михаило Силађи је улучио прилику да му се освети. Ноћни препад неколико стотина Силађијевих људи на Купиник, 17. децембра 1455, окончан је рањавањем и заробљавањем деспота Ђурђа Бранковића, кога је Силађи заточио у Београду, и није га ослободио све док српски владар није приморан да плати велики откуп, и Силађију преда своје поседе Бечеј и Вршац; деспотица Јерина је остала у Београду као талац док деспот не сакупи откупнину. До предаје овихседа на крају ипак није дошло јер је краљ

---

¹⁹¹ Thallóczy, Áldasy, *Magyarország és Szerbia*, 185-187; Thurocz, *Chronica Hungarorum*, 262-263; *Историја српског народа II*, 295-297; Бабингер, *Мехмед Освајач*, 99-100; Јованка Калић-Мијушковић, *Београд у средњем веку*, Београд 1967, 123-125; Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић*, 489-498.

¹⁹² Бабингер, *Мехмед Освајач*, 114-115.

¹⁹³ Fraknói, *Mathias Corvinus*, 23-25; Kubinyi, *Matthias Rex*, 25. Андраш Кубињи је приметио да је овакав развој догађаја одмах по склапању брака, где младожења бива послат на краљев двор у Будиму а невеста у свекров замак Хуњад, заправо веома налик на размену талаца између двеју супротстављених страна.

Ладислав V, када је сазнао шта се догодило, стао у заштиту свог верног присталице, забранивши даље скупљање откупа и наредивши да му се врате његови заузети поседи.¹⁹⁴

Након свих ових догађаја, једино је поново нарастање турске опасности могло да натера Ђурђа Бранковића и Јована Хуњадија да оставе своје размирице по страни и притекну један другоме у помоћ. За време док је беснео нови сукоб међу њима, султан Мехмед II је припремао нови поход на Угарску. После смиривања прилика у Азији и освајања Константинопоља, Мехмед II је своју пажњу скренуо ка Европи, намеравајући да своје царство прошири до Дунава и Саве и уништи вазалне државе које су представљале баријеру према Угарској, те да тако непосредно избије на границе краљевства које је у то време представљало главну препреку ширењу Османског царства на европском континенту. Знајући колики је значај Београда за одбрану Панонске низије, намеравао је да освоји овај утврђени град и тако стекне важно упориште за продоре у европску државу која је у том тренутку Турцима представљала највећу препреку, и из кога ће се моћи повести будући освајачки походи против Угарске. Турска војска је у пролеће 1456. кренула на Београд и Смедерево. Пошто је припремио Смедерево за одбрану, деспот је прешао на своје поседе у Торонталској жупанији, где је организовао помоћ не само Смедереву, већ и угарској војсци, будући, свакако, свестан да би пад Београда у турске руке убрзао и уништење његове државе. У истим крајевима је боравио и Јован Хуњади, који је усред опште панике у коју је Угарска пала на вест да султан напредује ка Београду, и када је сам Ладислав V у страху од Турака утекао из Будима у Беч, покушавао да окупи колико год војске може и притекне у помоћ најважнијем тврдом граду на јужној граници. Пошто је у Сланкамену припремио шајкаше, Хуњади је стигао у Сегедин, одакле је 12. јуна упутио позив Саксонцима из Трансилваније да се до празника Светог Јована Крститеља, са свим својим коњаницима и главнином пешадије, окупе у Карансебешу; позив је био узалудан.¹⁹⁵ Одатле је, окупљајући око себе сву војску коју је могао, Хуњади пошао ка јужној граници следећи већ уобичајени пут којим се његова војска кретала у походима на Турке, тако да је 22. јуна био у

¹⁹⁴ Калић-Мијушковић, *Београд у средњем веку*, 127; Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић*, 552-556.

¹⁹⁵ Teleki, *Hunyadiak kora X*, 525-526; Калић-Мијушковић, *Београд у средњем веку*, 140.

Темишвару, а 3. јула у Ковину, одакле је наставио пут Београда.¹⁹⁶ У помоћ му је пристигао одред Срба и Угара који му је послао деспот Ђурађ. Међу тим војницима извесно су били Срби шајкаши из деспотовог Сланкамена. Помињање Угара у деспотовом писму које о њему говори могао би да указује да су, поред шајкаша, Хуњадију у помоћ упућени и ратници сакупљени на деспотовим поседима у Угарској. Крајем јуна и почетком јула 1456. деспот Ђурађ је боравио у Бечеју, одакле је организовао помоћ браниоцима Београда, и писао кардиналу Јовану Карвахалу о томе.¹⁹⁷

У међувремену, Мехмед Освајач је стигао у околину Београда. Након кратке опсаде коју је главнина његове војске предузела против Смедерева, које је одолело овом нападу, султан је одлучио да не наставља напад на српску престоницу коју, било је сада сигурно, не би могао ни брзо ни лако да заузме. Подигао је опсаду Смедерева, и усредредио се на освајање Београда, коме је у помоћ са банатске стране притицао Хуњади са својом војском, док се на сремској страни, у Земуну, сакупљала шаролика гомила слабо наоружаних и још слабије организованих крсташа, које је у бој против неверника водио чувени фрањевачки проповедник и инквизитор Јован Капистран. Захваљујући шајкашима који су 14. јула 1456. однели победу над турском речном флотилом, Хуњадијева војска и најбоље наоружани део крсташа су бродовима пребачени преко Саве и Дунава у београдску тврђаву, што је омогућило њену успешну одбрану и одлучило исход битке. После неуспеха општег турског напада 21. јула, и хришћанског противнапада који му је уследио, Мехмед II, који је и сам тога дана рана допао, одлучио је да одустане од опсаде и повуче своју у јуришима на београдске бедеме искрвављену ордију.¹⁹⁸

Прилика да се ова велика победа потпуно искористи тако што ће се турска војска која је била у расулу гонити и тако јој бити нанети још тежи губици није искоришћена. Одмах после победе почело да ври незадовољство међу крсташима.

---

¹⁹⁶ Teleki, *Hunyadiak kora X*, 526-528.

¹⁹⁷ MNL OL, DL 55597; Thallóczy, Áldasy, *Magyarország és Szerbia*, 204-206.

¹⁹⁸ Thuróc, *Chronica Hungarorum*, 267-273; *Историја српског народа II*, 299-302; Бабингер, *Мехмед Освајач*, 124-132; Калић-Мијушковић, *Београд у средњем веку*, 127-171; Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић*, 560-570. Монографија *Београд у средњем веку* Јованке Калић-Мијушковић садржи веома детаљан опис турске опсаде Београда 1456.

Браниоци су осуђивали моћнике који су избегли да изађу на поприште и пруже им помоћ у одбрани тврђаве која је била капија Угарске, а и самог Хуњадија, кога су кривили због претеране опрезности приликом противнапада из тврђаве. Због тога, Капистран и Хуњади нису имали избора осим да војску распусте како би избегли да избије отворена буна. Ни међу њима двојцом није било слоге, јер је Јован Капистран настојао да умањи Хуњадијеву улогу у бици и све заслуге за победу над неверницима прибере само за себе. Јован Хуњади није остао у животу дуго после своје највеће победе. Почетком августа, у логору његове војске је избила куга, од које је најславнији војсковођа и најмоћнији властелин тадашње Угарске преминуо 11. августа 1456. Јован Капистран га није дуго надживео; умро је 23. октобра 1456. у Илоку.¹⁹⁹

Резултате Хуњадијеве политике према Турцима, која је највише повезана са темом ове дисертације, не можемо назвати другачије но неуспехом насталим из прецењивања снага. Хуњадијева стратегија је била да не чека на нове турске нападе, већ да крене у противнапад, и покуша да Турке протера из Европе, што је било очигледно потцењивање противника, какво ниједан стратег не би смео себи да допусти. И када је био склон да склопи мир са Турцима, као уочи Сегединског мира, брзо би променио мишљење и враћао се идејама о агресивном војевању против Турака и походима великих размера против њих. Због тога су његови походи против Турака из 1444. и 1448. имали преамбициозне циљеве које једноставно није било могуће остварити, а поврх тога су били у журби и рђаво припремљени. Стога, да су се битке код Варне и на Косову окончале другачијим исходом, такав исход је могао бити само Пирова победа, јер је Османско царство већ тада било превише снажно да би се могло истерати из Европе само једним ратним походом. Слободно се може рећи и да је Хуњади у оба случаја имао врло много среће што је његов супарник Мурат II био исувише опрезан и није искористио своје победе да угарске војске дотуче, па потом продре на територију непријатељског краљевства, што би Угарској могло да нанесе огромне штете у материјалним разарањима и људима који би пали од руке Турака или били одведени у робље. Поред ова два велика пораза у биткама на отвореном пољу,

---

¹⁹⁹ Thurocz, *Chronica Hungarorum*, 271-273; Andrić, *Čudesna svetoga Ivana Kapistrana*, 34-36, 58-59; Engel, *The Realm of St Stephen*, 265; Калић-Мијушковић, *Београд у средњем веку*, 161-165, 168-171;

Јован Хуњади је за време своје владавине доживео, превасходно сопственом заслугом, још један неуспех који је ослабио одбрану јужних граница Угарске. У жељи да што пре заподене одлучујући бој са султаном, покварио је односе са најважнијом од угарских вазалних држава, Српском деспотовином, и ослабио њену способност да се супротставља Турцима када су је уочи Друге битке на Косову угарски војници пљачкали као да се налазе у непријатељској земљи, а између своје породице и Бранковића изазвао је злу крв која није минула са потписивањем споразума у Смедереву 1451. У годинама које ће уследити, Бранковићи ће у угарским унутрашњим сукобима суделовати у табору противника Хуњадија, а понашање самога Јована Хуњадија и, још више, његовог бескрупулозног шурака Михаила Силађија је препречило пут помирењу. Свакако да уништење Српске деспотовине није, и није ни могао бити циљ Јована Хуњадија. И он и деспот су били свесни да су им Турци главни непријатељ, и знали су да пређу преко својих сукоба када би турска опасност озбиљно запретила, као што је био случај 1454, и поново када је Мехмед Освајач опсео Београд. Али нереална амбиција угарског војсковође, који је по свом позиву био војник и до највиших положаја се пробијао пре свега захваљујући својој слави војсковође, да протера Османско царство из Европе је неминовно водила у сукобе са опрезним и реалистичним српским владаром, који су могли да буду избегнути, и од којих и Краљевина Угарска и Српска деспотовина нису имале ништа осим штете. Но, и поред великих неуспеха код Варне и на Косову, и упркос томе што главни циљ његове турске политике није постигнут, Јован Хуњади је у Угарској и даље са правом сматран за јединог војсковођу који је способан да се успешно супротстави Турцима и брани краљевство од њихових напада. Захваљујући томе је и успео да очува своју превласт у Угарској у годинама након што је изгубио положај губернатора, и свој најславнији час ће доживети бранећи Београд од османлијске војске 1456.

Улога Баната у Хуњадијевом војевању против Турака је била условљена тиме што је то подручје било главно место где су се угарске војске које је предводио у походе против Османлија 1444, 1448. и 1454. године окупљале, и одакле се најлакше могло прећи на територију Српске деспотовине, па преко ње ући на османско земљиште. У походу 1444, угарска војска је пошла на Турке из

Сегедина, прешла преко Баната до Оршаве и одатле крочила на непријатељско земљиште. Четири године потом, у походу који је окончан поразом на Косову, Хуњади је своју војску окупио у Темишвару, повео је до Ковина, и тамо је прешао у Србију. Истим путем повео је војску 1454, када ју је најпре довео до Ковина, а затим је преко Дунава пребацио у близину Београда. Када буде 1456. пошао да брани Београд од султановог напада, поново ће повести своју војску преко Темишвара ка Ковину, а одатле ка Београду. Из ових разлога, Темишвар је постао једно од главних упоришта Јована Хуњадија. Он је почео да градска утврђења обнавља 1443, прибавивши за то дозволу краља Владислава I, и саградио је нови замак у том за њега значајном граду. Хуњадијев замак у Темишвару је био завршен 1447.²⁰⁰ Доцније се Јован Хуњади побринуо да себи и својим потомцима обезбеди управу над овим краљевским градом тако што је краљу Ладиславу V позајмио новац, а заузврат је тражио да му се да замак у Темишвару у залог, што је краљ и урадио, тако да је 3. септембра 1455. Јован Хуњади уведен у посед темишварског замка.²⁰¹ После нове позајмице од 8000 флорина, чиме се укупан краљев дуг према Јовану Хуњадију повисио на 20000 флорина, Хуњади је као залог добио положај жупана Тамишке жупаније и све приходе од поседа и дажбина који су припадали темишварском замку.²⁰² Хуњади је, иначе, у два наврата сам вршио дужност жупана Тамишке жупаније: први пут од 1441. до 1446, када је именован за губернатора Угарске, и поново од 1455. до своје смрти.²⁰³ Не само ради јачања сопственог положаја, већ и како би себи обезбедио контролу над градом и жупанијом који су одавно сматрани као изузетно важни за одбрану јужних граница Угарске, Јован Хуњади је настојао да их уврсти међу поседе које је његова породица држала, и Тамишку жупанију претвори у једно од њених главних упоришта.

За Јована Хуњадија су ови крајеви били важни и због значајних поседа које је у њима држао његов противник, српски деспот. Та чињеница је посебно

---

²⁰⁰ Borovszky, *Temesvár*, 19-27; Крстић, *Банат у средњем веку*, 80; Ћеицу, *Cetăți medievale din Banat*, 111-112; Чемере, *Утврђења и фортификације*, 323.

²⁰¹ MNL OL, DL 14981; Teleki, *Hunyadiak kora X*, 479-481.

²⁰² MNL OL, DL 24764; Teleki, *Hunyadiak kora X*, 497-498.

²⁰³ Borovszky, *Temes vármegye*, 390; Engel, *The Realm of St Stephen*, 283; István Petrovics, *John Hunyadi, Defender of the Southern Borders of the Medieval Kingdom of Hungary*, *Banatica* 20-2 (2010), 71-72.

добила на значају када је Хуњади одлучио да се учврсти у Тамишкој жупанији. Због тога су Јован Хуњади и Михаило Силађи упорно покушавали да се домогну банатских поседа Бранковића, али ти покушаји су за живота деспота Ђурђа Бранковића остали без трајног успеха. Нарочито су били заинтересовани за његове поседе у Торонталској жупанији, због чега се Јован Хуњади побринуо да над овом жупанијом оствари чврсту контролу преко себи оданог човека. Двадесет и петог августа 1451. као један од двојице поджупана Торонталске жупаније поменут је губернаторов шурак Михаило Силађи.²⁰⁴ На то место морао је да буде именован ради тога да би надзирао торонталску властелу, међу којима било Бранковићевих фамилијара, као и тамошње деспотове поседе, посебно да би се у случају смрти Ђурђа Бранковића побрине да они, у складу са Смедеревским споразумом, пређу у руке породице Хуњади. Можемо да претпоставимо да у то време српски деспоти више нису вршили дужност великог жупана Торонталске жупаније, јер да није било тако, мало је вероватно да би деспот Ђурађ пристао да на место поджупана постави некога из тазбине свога непријатеља. Поред тога, можемо сматрати немогућим да је ма ко из породице Бранковић могао да држи положај жупана у време када је малолетни Ладислав Посмрче био ван земље, под старатељством Фридриха III, а Хуњади господар Угарске. Нови покушај хуњадијеваца да се докопају деспотових поседа збио се када је Михаило Силађи заробио Ђурђа Бранковића у Купинику. Као што је то већ речено, Силађи је од њега тражио не само новац, већ и да му преда Бечеј и Вршац, то јест обе банатске тврђаве које је деспот поседовао.

Смрти Јована Хуњадија је уследио судар амбиција угарских великаша, који је довео до новог, крвавог обрачуна између дворске и хуњадијевске странке, а за време тога обрачуна се први пут догодило да се српска држава ширила на левој обали Дунава, јер нови српски деспот Лазар Бранковић, који је ступио на српски престо после смрти свога оца Ђурђа на Бадњи дан 1456. није хтео, нити је могао, да остане по страни од тих догађаја.

---

²⁰⁴ Pesty, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara II*, 240-241; Borovszky, *Torontál vármegye*, 365; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 130.

Српска деспотовина се шири на банатску обалу Дунава

После неславног бекства из Угарске у Беч на вести да се султанова војска креће ка Београду, краљ Ладислав V је морао да покуша да спасе образ и оно мало угледа који је имао међу својим поданицима. Последње дане јула 1456. провео је сакупљајући војску најамника, како би оставио утисак да је његов одлазак из Угарске био у циљу сакупљања војске за одбрану земље, у чему му је свесрдно помагао његов рођак Улрих Цељски. Када су сазнали за смрт Јована Хуњадија, сакупити војску им је постало још прече, јер се већ назирао нови сукоб двора са породицом Хуњади и њеним присталицама. Ладислав Посмрче и Улрих Цељски су се вратили у Угарску крајем августа 1456. и упутили се у Футог, где је требало да се одржи угарски сабор.

Двадесеттворогодишњи Ладислав, наследник Јована Хуњадија, се у то време налазио у Београду заједно са својим ујаком Михаилом Силађијем. На сабору у Футогу се појавио после много одлагања, и тек када је од краља добио чврста уверења да му се ништа нажао неће догодити. Пошто се пред сабором заклео да ће са Улрихом Цељским, који се у међувремено прогласио генералним капетаном Угарског краљевства, убудуће живети у слози, и обавезао се да ће краљу предати Београд. Међутим, када су 8. новембра краљ и Улрих Цељски дошли у Београд, млади Ладислав Хуњади је, осећајући се довољно силним и жељан да уклони свог најопаснијег противника, који је поврх тога хуњадијевској странци био отелотворење опасности да ће странци приграбити најважнија звања у краљевству, повукао потез који се најблаже може назвати несмотреним. Следећег дана, Ладислав Хуњади и његови војници су мучки убили Улриха Цељског, а краља заробили и одвели у Темишвар. Тамо је Ладислав Хуњади свог краљевског заробљеника ослободио када му се овај заклео и писмено обавезао да се ни њему ни његовоме брату Матији неће светити за убиство Улриха Цељског. Ладислав Хуњади је искористио прилику и да за себе и свог најближег сарадника од краља изнуди високе положаје: сам је добио положај генералног капетана краљевства, а за Михаила Силађија је обезбедио заповедништво над Београдом. Тек тада је ослободио Ладислава V. Овим убиством и заробљавањем владара, Ладислав

Хуњади је самоме себи потписао смртну пресуду, јер је сасвим потценио своје супарнике, Ладислава V, за кога је озбиљно веровао да ће се држати изнуђеног обећања, и палатина Ладислава Горјанског, а од себе је удаљио многе своје дотадашње присталице које нису могле да се помире са тиме да мучко убиство једног велможе може остати некажњено. Четрнаестог марта 1457, Ладислав и Матија Хуњади су на превару заточени у Будиму. Краљевско веће је ускоро потом осудило Ладислава Хуњадија на смрт, и старијем сину Јована Хуњадија је 16. марта 1457. јавно мачем одрубљена глава на Тргу Светог Ђорђа у Будиму. Млађи од двојице браће, Матија, је заточен. Ако је дворска странка сматрала да је успела да се обрачуна са својим супарницима, ускоро се морала у томе разуверити. Присталице Хуњадија су одмах по погубљењу Ладислава подигле побуну, на чијем су челу били удовица Јована Хуњадија, Јелисавета Силађи, и њен брат Михаило, а њима су на располагању били поседи и војска Хуњадија, што су предводници дворске странке потпуно сметнули са ума.²⁰⁵

Док је Краљевина Угарска поново тонула у расуло, у Смедереву је преминуо деспот Ђурађ Бранковић. Нови владар српске деспотовине је постао његов најмлађи син Лазар, последњи српски деспот који је то звање добио од византијског цара, и који је био очев савладар од 1446, када је добио деспотски венац.²⁰⁶ Пошто је већ у јануару 1457. успео да се споразуме са султаном, деспот Лазар Бранковић се умешао у угарске унутрашње сукобе чим су они избили, и то на страни краља Ладислава. Угарском владару је српски деспот тада морао да буде важан и користан савезник, јер су се и Српска деспотовина и угарски поседи Бранковића у Банату налазили у непосредној близини Темишвара и Тамишке жупаније, где се тада налазила Јелисавета Силађи. Ови крајеви су, уз Трансилванију, били главно упориште хуњадијевске странке.²⁰⁷

Крајем априла 1457, српска војска је прешла Дунав и 24. априла је запосела Ковин и друга утврђења на левој обали Дунава наспрам деспотовине. Најважније

---

²⁰⁵ Teleki, *Hunyadiak kora X*, 546-553; Thurocz, *Chronica Hungarorum*, 273-280; *Историја Мађара*, 158; Engel, *The Realm of St Stephen*, 296-297; Fraknoi, *Mathias Corvinus*, 30-33; Калић-Мијушковић, *Београд у средњем веку*, 171- 179; Kubinyi, *Matthias Rex*, 26-29.

²⁰⁶ *Историја српског народа II*, 303; Веселиновић, *Држава српских деспота*, 30-31, 85-89, 96-97.

²⁰⁷ *Историја српског народа II*, 304; Сима М. Ћирковић, *Прилози за историју Ковина у средњем веку*, Зборник Матице српске за историју 1 (1970), 85-86.

међу њима је био Ковин, чије запоседање изриком помињу српски летописци: „прими господињ деспотъ Лазарь градъ Ковинъ и ине градове поврежьке априла ·кд·.“²⁰⁸ Међу овим у српским летописима неименованим тврђавама сигурно је био замак Свети Ладислав, што је посведочено у писму које је млетачки посланик Петар Томази упутио 24. априла 1458. дужду Паскалу Малипјеру.²⁰⁹ Сасвим је логична претпоставка да су војници Лазара Бранковића тада заузели и Домбо, Храм и Пожежену, који су се налазили између Ковина и Светог Ладислава.²¹⁰ Када је предузео ово освајање, српски деспот је то учинио у дослуху са противницима хуњадијеваца међу локалном угарском властелом. Тако знамо да му је Ковин био предат без борбе захваљујући томе што је сачувана једна повеља коју је краљ Матија Корвин 9. маја 1458. издао Михаилу Силађију.²¹¹ У овој повељи, краљ своме ујаку дарује шест села у Ковинској жупанији: Омољицу, Ковачицу, Драгосинац, Деселинац, Болчиновац и Дерму.²¹² Речена села краљ је тада био због невере одузео браћи Јовану и Антонију Жидо, синовима Петра Жида („*Johannis et Anthonii filii condam Petri Sydo dictorum*“), који су Србима предали краљевски замак у Ковину. Поред тога што из ње сазнајемо да је српска војска ушла у Ковин без борбе, ова повеља нам пружа још нека сазнања. Из њенога текста можемо да видимо да је међу властелом у јужним банатским жупанијама било присталица Хабзбурговаца који су били спремни да сарађују са српским деспотом као савезником у борби против противничке странке, и да нису сви становници из јужне Угарске који су тада стали уз Лазара Бранковића били Срби из тих крајева, већ да је међу њима било и Мађара, као што то презиме Жидо указује, и то имућних, јер браћа Жидо су била међу највећим поседницима у Ковинској жупанији за које знамо.²¹³

²⁰⁸ Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, 241.

²⁰⁹ Nágy, Nyágy, *Magyar diplomáciai emlékek I*, 19-21.

²¹⁰ Крстић, *Банат у средњем веку*, 82.

²¹¹ MNL OL, DL 15239. Текст ове повеље је објавио Сима Ћирковић у: Ћирковић, *Прилози за историју Ковина*, 85-86.

²¹² Сва ова села су убицирана, осим Дерме (Derma) и Деселинца (Dezeljncz). Омољица (Molwiicza) и Ковачица (Kowasdiincz) постоје и данас. Драгосинац (Dragosiincz) се налазио код Драгојеве баре између Опова и Сефкерина, а Болчиновац (Bolchiinowcz) између Црвене Цркве и Врачева Гаја. Према тој убикацији, иако је у повељи наведен као место у Ковинској жупанији, Болчиновац, који се налазио недалеко од Храма би, заправо, припадао Крашовској жупанији. Види: Крстић, *Из историје средњовековних насеља југозападног Баната*, 51-52, 54; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 95, 97, 118-119.

²¹³ Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 121-123.

После заузимања утврђења на обали, деспотова војска је продрла у дубину Баната, али ју је Михаило Силађи победио 25. маја 1457. на Тамишу. Тачно место ове битке није могуће утврдити на основу писаних извора, али може се претпоставити да је српска војска морала да напредује или у правцу Темишвара, где је било важно непријатељско упориште, или да крене у помоћ деспотовим присталицама са поседа Бранковића у Торонталској жупанији, који су се те године нашли на удару хуњадијеваца. Бечејски замак је пао у руке Силађијеве војске, која се није задовољила тиме да закоље његовог заповедника, мађарског фамилијара деспота Лазара Бранковића, већ је побила и целу његову породицу.²¹⁴ Упркос овим поразима, деспотова војска је држала Ковин и замак Свети Ладислав до почетка 1458. године. У марту или почетком априла 1458, Михаило Силађи је принудио српску војску да напусти ове тврђаве. Иако у поменутоме писму млетачки посланик тврди да Силађи не само што је повратио тврђаве на левој обали Дунава, већ и да су Угри прешли Дунав и освојили Голубац, у том случају се радило о гласини у коју је Петар Томази поверовао. Уопште није немогуће да се Силађи носио мишљу да запоседне Голубац, али то није био учинио, јер у писму које је иста личност упутила дужду 13. маја Голубац се помиње као тврђава у српским рукама; незамисливо је да би га Силађи најпре освојио, потом предао Србима, а онда преговарао са њима о томе да Голубац опет предају Угарској уз велику надокнаду, и све то у року од само два месеца. Узевши све то у обзир, у свом писму дужду од 24. априла млетачки посланик је пренео погрешну вест. Силађи 1458. није заузео Голубац, већ је ова тврђава остала у српским рукама.²¹⁵

Тако је окончан једини покушај да се средњовековна српска држава прошири преко Дунава. Пошто није дошло до пораза хуњадијеваца, и не располажемо никаквим изворима који би говорили о томе да ли су Ладислав Посмрче и деспот Лазар склапали некакве договоре, а сва је прилика да због велике удаљености и одвојености територијама у рукама хуњадијеваца нису, залудно би било нагађати да ли би, у случају да је Ладислав V надјачао своје супарнике, граница Српске деспотовине била померена северно од Дунава, и да

---

²¹⁴ Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, 241; *Историја Мађара*, 158-159; Крстић, *Банат у средњем веку*, 82.

²¹⁵ Nágy, Nyágy, *Magyar diplomáciai emlékek I*, 19-21, 28-29.

ли би последњи владари Српске деспотовине владали јужним Банатом онако како је Стефан Лазаревић владао Београдом и Мачвом. До друге половине 1457, ни дворска ни хуњадијевска странка нису могле да однесу одлучујућу победу над својим противником, и хаос угарских унутрашњих борби је прекинула пука случајност. Ладислав Посмрче је, пошто је пред побуном Михаила и Јелисавете Силађи преместио свој двор из Будима у Беч, а потом прешао у Праг, водећи са собом као заточеника младога Матију Хуњадија, изненада преминуо у чешкој престоници 23. новембра 1457. Будући да за собом није оставио потомства, и у Чешкој и у Угарској је дошло до избора нових владара, који су, када су окончани, могли да делују као оснивање нових народних династија. У Чешкој су staleжи изабрали за краља хуситског велможу Ђорђа Пођебрада, док је у Угарској за краља изабран Матија, син Јована Хуњадија.²¹⁶

Прве године владавине краља Матије Корвина и уништење угарских вазалних држава (1458-1464)

Када су вести да је Ладислав Посмрче преминуо у Прагу стигле у Угарску, у Будиму се састао сабор ради избора новог владара. Нико од зетова покојног краља није успео да дође на угарски престо: Вилхелм III Храбри, војвода Луксембурга и ландграф Тирингије, за кога је била удата Ана, старија сестра Ладислава Посмрчета, због удаљености његових поседа од Угарске није добио никакву подршку међу угарском властелом, док је супруг млађе сестре Јелисавете, пољски краљ Казимир IV, који је 1456. са својом супругом добио сина Владислава који ће доцније постати угарски краљ, у време смрти свога шурака био усред исцрпљујућег Тринаестогодишњег рата против Тевтонског реда, и није могао да се у таквим околностима надмеће за круну Светог Стефана. Цар Фридрих III је такође могао да буде озбиљан кандидат за престо. Иако је био далеки рођак Ладислава Посмрчета, тек у седмоме колону, ипак му је био најближи мушки рођак, и одмах је запосео војводство Аустрију. У његовим

---

²¹⁶ *Историја Мађара*, 158-159; Engel, *The Realm of St Stephen*, 297-299; Fraknói, *Mathias Corvinus*, 34-54; Kubinyi, *Matthias Rex*, 28-32.

рукама била је и света круна Угарске, коју је мајка Ладислава Посмрчета заложила код њега заједно са неколико градова и замкова у западној Угарској.

Међутим, избор краља су одлучиле унутрашње околности. Знатан део Горње Угарске био је под контролом Јована Лискре и његових хуситских најамника, који су увек могли да се понуде неком од страних кандидата, било то Јагелонци или Хабзбурговци. Предводници доскорашње дворске странке међу угарским велможама, Ладислав Горјански и Никола Илочки, нису могли да однесу превагу над Силађијем и снагама Хуњадијеваца. Када се Силађи усудио да удари на њих у време када је његов сестрић Матија био заточеник Ладислава Посмрчета, и живот му висио о нити, није било никакве сумње да ће наставити да и сада, када је претње Матијином животу нестало, наставити да војује против супарничке властеле. У таквој ситуацији је Ладислав Горјански морао да се одрекне својих амбиција да постане краљ Угарске, и потражи компромис са хуњадијевцима, а такав компромис би подразумевао опроштај онима који су осудили Ладислава Хуњадија на смрт у замену за подршку избору Матије Хуњадија на угарски престо. Поред силе оружја своје родбине, Матија Хуњади је уживао и подршку папског легата у Угарској Јована Карвахала. Свестан да неће моћи да буде изабран за краља и желећи да осигура сопствену безбедност и положај своје породице када брат човека у чијем је погубљењу учествовао постане краљ, Ладислав Горјански се 12. јануара 1458. у Сегедину сусрео са Михаилом и Јелисаветом Силађи, и споразумео да ће помоћи да се Матија избави из заточеништва у коме га је држао Ђорђе Пођебрад и подржати његову кандидатуру за краља Угарске, а да ће му заузврат бити опрштено учешће у погубљењу Ладислава Хуњадија, да ће остати на положају палатина, и да ће се Матија оженити његовом кћери Аном, која је раније била верена за Ладислава Хуњадија. Било је договорено и да се заклетва понови пред двојицом кардинала, Јованом Карвахалом и естергомским надбискупом Дионисијем Сечијем, али то никада није било испуњено.

Сабор сазван ради избора новог владара је почео да се окупља у јануару 1458, и сва властела је лично морала да му присуствује, што је хуњадијевцима ишло на руку. Док су се велможе и прелати, међу којима су били и Ладислав

Горјански, краљевски коморник Павле Банфи, и Никола Илочки, сместили у будимском замку, Михаило Силађи је у пратњи великог војног одреда који су чиниле присталице хуњадијевске странке из Трансилваније и јужних жупанија Угарске, дакле и из Баната, стигао 20. јануара у Пешту. Уз њега су били и неки од велможа Угарске који су одраније били повезани са хуњадијевцима: Понграц од Светог Николе, Себастијан Розгоњи, Ладислав Кањишки и врански приор Тома Секел. Око себе су стали да окупљају властелу која се сабирала у Пешти, и велможе у будимском замку су имале разлога да страхују од силе која се била окупљала на левој обали Дунава. Очигледно је да Михаило Силађи није желео да ишта препусти случајности, па се потрудио да уз себе има силу која ће спречити вође некадашње дворске странке да прекрше договор који је ни две седмице раније постигнут у Сегедину. Двадесет и четвртог јануара 1458, петнаест хиљада наоружаних људи, са Михаилом Силађијем на челу, кренуло је из Пеште пут будимског замка, прешавши преко залеђеног Дунава, извикујући Матију за краља. У таквим приликама, велможе нису могле ништа друго до да се сложе са избором Матије за краља, било им то драго или не.²¹⁷ Користећи се тиме што је краљ био одсутан из краљевства и млад (још није навршио петнаесту годину живота),²¹⁸ Михаило Силађи је улучио прилику да се прогласи за губернатора краљевства, и тако оствари амбицију којој је подредио и судбину јединог још увек живог детета своје сестре.²¹⁹

---

²¹⁷ Thurocz, *Chronica Hungarorum*, 282-284; *Историја Мађара*, 159; Engel, *The Realm of St Stephen*, 298-299; Fraknói, *Mathias Corvinus*, 37-54; Kubinyi, *Matthias Rex*, 29-35.

²¹⁸ Данас је у историографији прихваћено да је Матија Корвин рођен 23. фебруара 1443. у Клужу; види: Engel, *The Realm of St Stephen*, 299; Kubinyi, *Matthias Rex*, 23, 32-33. Вилмош Фракнои је сматрао да је Матија Корвин рођен 1440, али ограђујући се да се дан рођења краља Матије не може потпуно сигурно установити; у својим претпоставкама се ослањао на писање савременика који Матију Корвина у тренутку ступања на престо описују као осамнаестогодишњака; види Фракнои, *Mathias Corvinus*, 9. Са овим се слаже и тврдња Антонија Бонфинија да је Матија Корвин имао седамнаест година када је изабран за краља; види: Bonfinis, *Rerum Ungaricarum decades III*, 212. У наше време, са мишљењем Вилмоша Фракноија по овом питању се у својој дисертацији слаже Мелина Рокаи, види: Рокаи, *Елизабета Силађи*, 44-48. Аутор ове дисертације се по овом питању слаже са мишљењем Пала Енгела и Андраша Кубињија. Поред доцнијег хороскопа краља Матије на који се позивао Пал Енгел (види: Engel, *The Realm of St Stephen*, 299), важан аргумент у корист тврдње да је Матија Корвин рођен 1443. године је деловање Михаила Силађија у време избора његовог сестрића за краља, које много говори о томе које би доби Матија морао да тада буде. Силађи сигурно не би могао да за себе захтева губернаторство не до повратка изабраног владара у земљу, већ у наредних пет година (види: Bonifinis, *Rerum Ungaricarum decades III*, 212-213; Engel, *The Realm of St Stephen*, 299), да Матија Корвин није у то време био веома млад.

²¹⁹ Bonifinis, *Rerum Ungaricarum Rerum Ungaricarum decades III*, 212-213; Engel, *The Realm of St Stephen*, 298-299; Михаило Силађи се још одмах након погубљења свога старијег сестрића

Изасланство са великоварадинским бискупом Јованом Витезом на челу је послато у Чешку како би договорило откуп за новог краља Угарске који ће бити предат Ђорђу Пођебраду, који је тада припремао свој избор за новог краља Чешке, и који је желео да свог заточеника укључи у сопствене планове. У њих је спадало да своју кћер уда за Матију и тако највећег угарског властелина веже за себе, а када је сазнао да је Матија изабран за краља, то му је постало још важније. На крају је договорено да ће откуп износити 60000 флорина, али се Пођебрад, који се у међувремену договорио са Матијом да ће узети за супружницу његову кћер Катарину, одрекао откупа, одлучивши да се то сматра делом Катарининог мираза. Деветог фебруара, Пођебрад је ослободио Матију на угарско-чешкој граници, и непуну седмицу доцније, 14. фебруара 1458, краљ Матија Корвин је ушао у Будим, само девет дана пре него што ће напунити петнаесту годину. Изгледа да нико од личности које су имале одлучујућу улогу у његовом избору, ни Михаило Силађи ни Ладислав Горјански, нису очекивале да ће он на почетку своје владавине бити више од фигуре иза које ће моћи да се заклањају док буду управљали краљевством. Изгледа да су сви о њему размишљали као о тринаестогодишњем дечаку кога је Ладислав Посмрче заточио. Међутим, готово годину дана заточеништва током кога му је живот био у неизвесности је учинило да Матија Корвин сазри и стекне поверење у своје способности. Врло брзо након што је ступио на тло земље којом ће наредне тридесет и две године владати, показао је да нема намеру да трпи ничије туторство, па ни његовог ујака који је доскора био обичан фамилијар Јована Хуњадија. Михаило Силађи је ускоро видео да ће његова жеља да постане нови Јован Хуњади остати пука маштарија, јер је Матија ускоро након доласка у угарску почео да влада самостално.²²⁰

Невоље са којима се млади владар суочио у првим годинама своје владавине су биле велике. Најпре, није се могао сматрати сигурним на престолу докле год се не буде крунисао светом круном, а круна се налазила у рукама Фридриха III. Унутар државе, жеља владара да успостави чврсту централну власт

Ладислава надао да ће постати губернатор Угарске, попут свога зета Јована Хуњадија, и своја дела је подредио тој амбицији. Да није тако, било би необјашњиво зашто је у марту 1457. подигао побуну против краља и дворске странке, без икаквог обзира на озбиљну опасност да одговор на такав његов поступак буде погубљење и млађег сестрића. Види: Kubinyi, *Matthias Rex*, 29.

²²⁰ Engel, *The Realm of St Stephen*, 299; Kubinyi, *Matthias Rex*, 32-35, 53-56.

је морала да изазове сукобе са велможама, како из некадашње дворске странке тако и са некима од хуњадијеваца, поготово зато што од Жигмундове смрти јаке власти владара у Угарској није било. Јужне крајеве су угрожавали Турци, док су суседни владари који би могли да претендују на угарски престо лако могли да улуче прилику да такве амбиције остваре уколико се у угарској буде створила јака странка великаша која би била спремна да им се стави у службу. Управо ово потоње се и збило једва годину дана по избору Матије за краља и, што много говори о наравима које су тада владале међу угарском властелом, против краља су се 26. јула 1458. удружили доскорашњи љути противници Ладислав Горјански, Михаило Силађи и Никола Илочки. Поред свега тога, у Горњој Угарској је и даље био Јован Јискра са својим ратницима, и није се могло лако предвидети шта ће овај чешки кондотијер да учини. И заиста, мало након што се под притиском Ђорђа Пођебрада заклео на верност Матији Корвину, Јискра се већ у марту 1458. одметнуо од њега и упутио у Краков да пољском краљу Казимиру IV понуди угарску круну.²²¹

Када је сазнао да Ладислав Горјански кује заверу против њега, краљ Матија му је одузео звање палатина Угарске и предао га властелину из Горње Угарске Михаилу Орсагу од Гута, који ће остати палатин током скоро целе Матијине владавине. Не мирећи се са тиме, Ладислав Горјански се, заједно са Николом Илочким, у фебруару 1459. заклео на верност Фридриху III, и побуњеници су прогласили избор Фридриха III за краља Угарске, чиме је отпочео четворогодишњи рат између Матије Корвина и Хабзбурговаца. Пошто је његова понуда угарске круне пољском кандидату одбијена, Јован Јискра је поново стао на страну Хабзбурговаца. Међутим, покушаји да се Хабзбурговац доведе на угарски престо нису били успели. Већина угарске властеле је остала уз Матију Корвина, као и Католичка Црква у Угарској, која је јасно изразила кога сматра законитим владаром када се примас Угарске Дионисије Сечи изјаснио да подржава Матију Корвина. На страни краља Матије је био и Енеја Силвије Пиколомини, који је 1458. изабран за папу, узевши себи име Пије II. Папи је особито било стало да постигне измирење цара и угарског краља, јер се заносио плановима о крсташком походу против Турака, у коме би обојица владара имали значајну улогу.

---

²²¹ Kubinyi, *Matthias Rex*, 53-61.

Захваљујући свему томе, исход рата се окренуо у корист Угарске, и уз папино посредништво је 19. јула 1463. потписан мир између Фридриха III и Матије Корвина у Бечком Новом Месту. Фридрих III је признао Матију за угарског краља и, уз велики откуп, предао му је свету круну Угарске. Матија је, са своје стране, морао да допусти Фридриху да задржи титулу краља Угарске и градове у западној Угарској које је држао као залог; исто тако је договорено да ће ако Матија умре без наследника Фридрих или његови наследници наследити угарски престо. Са друге стране, и Матија се могао надати да ће он или његови наследници наследити Хабзбурговце укаже ли се прилика, јер га је Фридрих III усвојио. Услови овог мира нису били лаки, али је Матија Корвин захваљујући њему успео да коначно обезбеди мир са Хабзбурговцима и дође у посед свете круне, којом је коначно крунисан 29. марта 1464. у Столном Београду.²²²

Још пре склапања мира са Хабзбурговцима, Матија Корвин је средио своје односе са Јованом Лискром. Чешки војсковођа је на време увидео да се нашао на страни која ће да изгуби, и да ће му, када једном буде остао без подршке страног владара, бити немогуће да се успешно супротстави војсци угарског краља. Сходно томе, одлучио је да се нагоди са својим непријатељем, и 1462. је пристао да краљу Матији преда утврђења која је још држао. Заузврат, добио је богате поседе у Банату и Поморишју: град Липову и замак Шољмош, једно насупрот другоме на реци Мориш, и трговиште Борзљук североисточно од Темишвара. Од тада па све до своје смрти Лискра је остао одан угарскоме краљу, у чију је службу прешла већина његових војника.²²³ Иако је део некадашњих Лискриних људи одбио да се покори Матији Корвину, ове чете нису представљале никакву озбиљну претњу, и последњу од њих, која се под вођством Јована Швехле утаборила у замку Костолањ у Горњој Угарској, краљ је потукао 1467.²²⁴

---

²²² *Историја Мађара*, 159-161; Engel, *The Realm of St Stephen*, 299-300; Kubinyi, *Matthias Rex*, 57-61, 63-66, 73-74.

²²³ Bonifinis, *Rerum Ungaricarum decades III*, 240-241; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza I*, 760-762, 764-765, 784; *Ibid. II*, 61-17, 80; Engel, *The Realm of St Stephen*, 300; Kubinyi, *Matthias Rex*, 57-59; Rady, *Jiskra, Hussitism and Slovakia*, 63.

²²⁴ Bonifinis, *Rerum Ungaricarum decades IV*, 5-8; Kubinyi, *Matthias Rex*, 59. Према хроничару Ешенлоеру из Бреслауа, у Костолању је заробљено 400 хуситских жена, које су после заузимања утврђења по наређењу краља Матије послате у Срем да их удају за тамошње Србе; види: *Историја Мађара*, 162; *Историја српског народа II*, 432. Антоније Бонфини је, међутим, тврдио да су заробљеници из Костолања, 300 мушкараца и 200 жена, послати у тврђаву Манка у Будиму где их

У међувремену, прилике на јужној граници Угарске су се компликовале, а опасност од турског напада је поново нарастала. Двдесетог јануара 1458. у Смедереву је изненада умро деспот Лазар Бранковић, не оставивши мушког потомства. Власт у Српској деспотовини је преузело намесништво које су чинили удовица деспота Лазара, Јелена Палеолог, брат преминулога деспота Стефан и велики војвода Михаило Анђеловић. Тиме се појавила могућност да се на српски престо доведе проугарски деспот. Пошто је пренео посмртне остатке свога синовца Ладислава у Алба Јулију да тамо буду сахрањени поред гроба његовога оца, Михаило Силађи је пошао на јужну границу, и запосео је Ковин, Голубац и замак Свети Ладислав. Осам хиљада угарских војника је распоредио дуж леве обале Дунава, да би спречили упаде Турака, али је присуство ове војске било и средство притиска на деспотовину. У међувремену је у Смедереву дошло до преврата када је Михаило Анђеловић, који се надао да ће постати деспот Србије уз помоћ Турака и свога брата великог везира Махмуд-паше Анђеловића, заточен у смедеревској тамници, а за новог владара је постављен слепи Стефан Бранковић. То је била победа проугарске струје међу српском властелом, и турска војска је кренула против Српске деспотовине, чија је снага била тек бледа сенка онога чиме је располагала у време Стефана Лазаревића, када је била у свакоме погледу најснажнија од балканских држава. Сада, осим на смедеревским зидинама, деспотовина није могла да пружи озбиљан отпор Османлијама без угарске помоћи, и њен нови владар је био болно свестан тога. Угри су покушавали да ову ситуацију искористе колико год могу, не само да на власт у деспотовини доведу странку која ће се ослањати на њих, већ и да приграбе колико год могу од њене територије. Папски легат Карвахал и Михаило Силађи су се тих дана позивали на тобожњи тестамент деспота Лазара Бранковића којим је овај своју државу предавао папи, а Силађи је чак водио преговоре са деспотицом Јеленом надајући се да ће од ње, у замену за поседе српских деспота у Угарској које су држали хуњадијевци, да за себе добије целу Српску деспотовину. Као што се може очекивати, та његова замисао није била прихваћена; Срби су Угарској нудили само Голубац. Изгледало је да ће споразум какав је предлагала српска страна да

је заповедник утврђења Михаило Чобор тајно погубио бацајући их везане и оптерећене камењем у Дунав, те су тако Швехлини људи побијени до последњег; види Bonfinis, *Rerum Ungaricarum decades IV*, 7-8.

буде склопљен, јер су се у мају 1458. краљ и барони Угарске сложили са њиме, али од договора на крају није било ништа, јер краљева мати Јелисавета није желела да угарске поседе српских деспота, који су се тада налазили у њеним рукама, врати Бранковићима. Због свега тога је, упркос свести да су ради одбране од Турака упућени једни на друге, међу угарским и српским властодршцима нарастало међусобно неповерење.²²⁵

Мир између деспотовине и Османског царства који је склопио деспот Лазар је након његове смрти престао да важи, и Мехмед II је одлучио да искористи прилику да освоји српску државу и тако избије право на границу Угарске. Преврат у Смедереву га је учврстио у таквој одлуци, и против Србије је послао војску под командом великог везира. Махмуд-паша Анђеловић је продро у Србију, најпре пустивши своју војску да пљачкањем опустоши непријатељску земљу, да би после тога стао да осваја српске тврђаве, и ускоро је запосео скоро целу територију српске деспотовине, осим околине Смедерева и Голупца.²²⁶ Са турском војском у Србију је долазио и слепи Гргур Бранковић, најстарији син деспота Ђурђа, кога су у то време Турци намеравали да поставе за новог деспота Србије. На бојишту се те године појавио и Гргуров ванбрачни син Вук, који није био само пука фигура, већ је заповедао једним војним одредом који је учествовао у бојевима против Угара који су се заподели 1458.²²⁷ Турски одреди су допрли до Смедерева и надомак Београда, због чега се Михаило Силађи налазио на јужној граници са угарском војском. Опасност по јужне крајеве Угарске је нарастала. Једна турска војска је три дана опседала Голубац, да би онда прекинула напад и отишла пут Островице на Руднику.²²⁸ Док су се ови догађаји одвијали, велики везир је довео у Крушевац бродоградитеље да саграде лађе које је намеравао да

---

²²⁵ Nágy, Nyágy, *Magyar diplomaciai emlékek I*, 19-21, 27-29; *Историја српског народа II*, 307-309; Веселиновић, *Држава српских деспота*, 89-91; Kubinyi, *Matthias Rex*, 56-58; Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић*, 604-617; Велимир Стефановић, *Краљ Матија и српска деспотовина*, Нови Сад 1932, 6-11; Frankó, *Mathias Corvinus*, 66-67.

²²⁶ Српски летописи помињу да је Махмуд-паша 1458. освојио утврђени манастир Ресаву (Манасију), као и тврђаве Вишеслав, Белу Стену, Жрнов и Голубац (који је освојио у августу). Види: Стојановић, *Родослови и летописи*, 243.

²²⁷ *Историја српског народа II*, 307-308; Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић*, 609-617

²²⁸ Nágy, Nyágy, *Magyar diplomaciai emlékek I*, 25.

низ Мораву спусти у Дунав, а турски бродови су се, заједно са одредима копнене војске, окупљали и у Видину.²²⁹

Када је крајем јула 1458. сазнао за заверу велможа којој се придружио и његов ујак, краљ Матија је посредством Јована Витеза успео да договори да се он и његова мајка састану са Михаилом Силађијем. Краљ се још није усуђивао да због тога казни свога амбициозног и моћног ујака, али је желео да га натера да се окане својих амбиција да постане прави регент Угарске, и у томе је и успео, јер су се краљ, његова мајка и његов ујак састали 8. августа недалеко од Будима и, после неколико дана преговарања, Михаило Силађи се одрекао титуле губернатора, која је, иначе, последњих месеци постала празно достојанство. Краљ је Силађију потврдио положај жупана Бистричке жупаније у Трансилванији и све поседе које је држао.²³⁰ Могуће је да је на томе састанку донета и одлуку да, у случају предаје Голупца Турцима, Михаило Силађи запоседне банатске поседе Бранковића, која је садржана у повељи коју је краљ Матија издао у Будиму 20. августа 1458. Као поседи који би требало да буду заузети набројани су замкови Бечеј у Торонталској жупанији и Вршац у Крашовској жупанији, са свим трговиштима, селима и поседима који поменутих замковима припадају, као и трговиште Бечкерек у Торонталској жупанији.²³¹

Али у време када је повеља издата, оно од чега су угарски властодршци страховали се обистинило. Ноћу 24. августа, на будимски двор је стигао гласник са вестима да су Турци освојили голубачку тврђаву. Краљ је одмах сазвао веће барона и прелата, а потом са војском кренуо према Београду.²³² Османско царство је поново избило непосредно на границу Угарске, стекавши важно утврђење које је имало и заклоњено пристаниште, и стога веома погодно да се из њега покрену нови напади на Угарску.²³³ Турски напади су уследили, али не из Голупца, него преко Саве. Велики везир је пребацио војску у Срем, и освојио и опљачкао Митровицу. Краљевска војска је у септембру стигла у Срем, и 22. септембра је

---

²²⁹ Ibid., 25-28; Јованка Калић, *Дунав у ратовима XV века*, Пловидба на Дунаву и његовим притокама кроз векове, Београд 1983, 118-119.

²³⁰ Kubinyi, *Matthias Rex*, 61.

²³¹ MNL OL, DL 15276; Bárány, *Torontálvármegye' hajdana*, II 15-16.

²³² Thallóczy, Áldasy, *Magyarország és Szerbia*, 241; Fraknoi, *Mathias Corvinus*, 69.

²³³ Thallóczy, Áldasy, *Magyarország és Szerbia*, 241.

однела победу над војском великог везира.²³⁴ Према *Остојићевом летопису*, изгледа да се у овоме походу, на турској страни, истакао Вук Гргуревић, јер летописац ове догађаје описује речима „*постави се Матиашъ деспотомъ, и оуби Вълка и Срѣмоу.*“²³⁵ Уместо да пређе преко Саве, краљевска војска се утаборила у Митровици, а очекивало се да јој се придружи и војска крсташа коју је окупио кардинал Карвахал. Потом је Матија Корвин, након краћег боравка у Петроварадину, са својом војском којој су се прикључили и крсташа а за коју је млетачки посланик у свом писму дужду од 9. октобра 1458. тврдио да је бројала 40000 људи, отишао у Београд, где је стигао почетком октобра.²³⁶ У то време је дошло и до једног упада турске војске преко Дунава, који је остао забележен у *Остојићевом летопису*, а тај упад је предводио Вук Гргуревић. Том приликом је заузет и опљачкан Ковин: „*И расипа Воукъ Ковинъ*“, забележио је летописац.²³⁷

Док су се одвијали ови окршаји између краља и великог везира, Михаило Силађи је, уз знање и сагласност краљеву, настојао да убеди деспота Стефана Бранковића да му преда Смедерево у замену за поседе које је његов отац Ђурађ раније држао у Угарској, и обећавао му је да ће му Смедерево и остатак деспотовине бити враћени када буду ослобођени од Турака. Силађи се тада заносио мислима да, када није могао да постане господар Угарске, заузме Смедерево и постане нови деспот Србије. Но ови планови су се потпуно изјаловили, јер Стефан Бранковић није наседао на таква невешта лукавства, и упорно је одбијао да преда Смедерево Угрима.²³⁸

У Београду је у октобру 1458. изнова букнуо сукоб између ујака и сестрића; краљ Матија је ухапсио Михаила Силађија, и озбиљно је намеравао да свога претерано амбициозног ујака погуби. На наговор кардинала Карвахала, краљ је одустао од намере да Силађију одузме живот, али га је затворио у замку Вилагош, где је бивши губернатор Угарске провео скоро годину дана у заточеништву. После око месец дана боравка у Београду, током којих се бавио

²³⁴ Nágy, Nyágy, *Magyar diplomaciai emlékek I*, 36-37; Стојановић, *Родослови и летописи*, 243.

²³⁵ Стојановић, *Родослови и летописи*, 243.

²³⁶ Nágy, Nyágy, *Magyar diplomaciai emlékek I*, 38-40; Калић-Мијушковић, *Београд у средњем веку*, 183-184

²³⁷ Стојановић, *Родослови и летописи*, 243; Крстић, *Банат у средњем веку*, 82.

²³⁸ Nágy, Nyágy, *Magyar diplomaciai emlékek I*, 36-37; Thallóczy, Áldasy, *Magyarország és Szerbia*, 242; *Историја српског народа II*, 309; Стефановић, *Краљ Матија и српска деспотовина*, 12-13.

утврђивањем границе, Матија Корвин је отишао у Темишвар, а затим у Сегедин, где се у децембру 1458. окупио угарски сабор.²³⁹

Саборске одлуке су објављене 5. јануара 1459, и већина њих се односила на питање одбране од Турака. Поновљена је обавеза барона и прелата да, ако краљ окупи своју бандерију ради одбране земље од страног напада или своје личности (што говори да се краљ, са правом, и даље није осећао сигурним већ је стрепео од завера и побуна), сви барони и прелати су морали да му се придруже са својим бандеријама. Сваки властелин који је имао барем десет кметова, морао је да лично учествује у рату. Поред тога, баронима, прелатима и поседницима уопште прописана је обавеза да се на сваких 20 кметовских сесија опреми по један коњаник наоружан копљем, мачем, луком и стрелама и штитом, док је сиромашна властела, која је имала десет кметова или мање, на сваких десет кметова обезбеђивала по једног коњаника стрелца, опремљеног како је горе речено; сиромашни властелини су заједнички сносили трошкове опремања таквог ратника. Краљ је потврдио властелинско древно право да нема обавезу да учествује у рату преко граница Угарске, али коњаници стрелци у саставу *militiae portalis* су били дужни да три месеца војују где год је то владару било потребно. Пребројавање поседа како би се одредиле обавезе властеле и градова у погледу обезбеђивања *militiae portalis* је требало да врше људи које је одабрао краљ, а не жупанијске власти, несумњиво да би се осигурало да нико не успе да избегне своје обавезе које се тичу одбране краљевства. Од нарочитог је значаја десета тачка саборских одлука којом је прописано да, ако мноштво непријатеља опседне Београд и друге тврђаве у његовој близини на обали река Дунава и Саве, и ако краљ у том случају сазове своју бандерију, не само што ће прелати и барони имати обавезу да ураде исто то, него ће и сва угарска властела бити обавезна да лично узме учешћа у одбрани ових тврђава.²⁴⁰ Сигурно је да, иако нису именоване у саборским одлукама, овом одредбом су биле обухваћена утврђења на банатској обали Дунава: сигурно Торњиште и Ковин, а можда и Домбо и Храм. Не делује

---

²³⁹ *Историја српског народа II*, 309; Калић-Мијушковић, *Београд у средњем веку*, 184; Kubinyi, *Matthias Rex*, 61; Fraknói, *Mathias Corvinus*, 70-71.

²⁴⁰ *Decreta regni Hungariae 1458-1490*, 109-118; *The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary III*, 9-14, 84-87; Fraknói, *Mathias Corvinus*, 72.

вероватно да би се тврђавама у близини Београда могли сматрати Пожежена, Свети Ладислав и утврђења у Ђердапској клисури.

Босански краљ Стефан Томаш, вазал краља Матије, учествовао је на овом сабору, са намером да приволи свог сениора да пристане на његове планове да Котроманићи завладају Српском деспотовином. Претпоследњи владар Босне је при крају своје владавине кројио разнолике планове, којима је била заједничка жеља да своју државу прошири, а Српска деспотовина је била примамљив плен. Већ после смрти деспота Лазара Бранковића, у јануару 1458, босанска војска је запосела једанаест градова на левој обали Дрине. Толика је била глад босанског краља за проширењем, да је у то време чак водио преговоре са Млечанима, надајући се да ће уз њихову помоћ отети Хрватску од Угарске, у којој се тада решавало питање ко ће бити краљ после смрти Ладислава V; будући да је Угарска била једина држава која је могла да Босни пружи заштиту од турских напада, овакви планови Стефана Томаша били су крајње непромишљени.²⁴¹

У пролеће 1458, пошто су се изјаловили његови планови да свога наследника ожени неком западном принцем, краљ Стефан Томаш је почео да ради на томе да се једна од кћери деспота Лазара уда за босанског престолонаследника, чиме би се омогућило Котроманићима да, позивајући се на право наслеђа, преузму власт над Српском деспотовином. Овај план није могао проћи без сагласности угарског краља. Почетком октобра 1458. босанско посланство је стигло на двор краља Угарске, нудећи Матији Корвину помоћ у борби против Турака, и тражећи да угарски краљ као сениор и Босне и деспотовине пристане на женидбу Стефана Томашевића, наследника босанског престола, са Јеленом, најстаријом кћери деспота Лазара. Након што су се краљеви Угарске и Босне и лично састали у Сегедину, Матија Корвин се сложио са намерама босанског краља, штавише је захтевао да Стјепан Томашевић што пре оде у Смедерево и тамо преузме српски престо. За краља Матију, долазак деспотовине под власт Котроманића деловало је као пробитачан план, јер се могао надати да ће се уједињењем Босне и Србије створити јача вазална држава која ће штитити угарске јужне границе. Осим тога, угарски краљ и властела су

---

²⁴¹ Сима Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, Београд 1964, 316.

сумњали у Бранковиће да одржавају везе са Турцима, и имали би више поверења у Котроманиће, који су усто били католици, на српском престолу, него на потомке деспота Ђурђа.²⁴²

Пошто је успео да се спасе из Бобовца, који су Турци држали под опсадом, Стефан Томашевић је у марту 1459. стигао у Смедерево у пратњи угарских војника, и 21. марта преузео власт над Српском деспотовином, поставши тако први од српских деспота које је на то достојанство поставио краљ Угарске.²⁴³ Првог априла нови владар се оженио Јеленом Бранковић, а 8. априла је слепи деспот Стефан протеран из Смедерева. У *Габровском летопису* се вели да су Стефана Бранковића из отачаства његових родитеља изгнали „*трикљѣти и злочѣстны невѣрници*“,²⁴⁴ док нове властодршце деспотовине *Други београдски летопис* назива „*властелице зле*“,²⁴⁵ што језгровито говори колика је била омраза Смедереваца према њиховом новом господару католику и Угрима који су га довели на престо, и потврђује писање Константина Михаиловића, који је записао да су, због непоштења Михаила Силађија, Срби радије желели да Смедерево допадне Турцима него Угрима.²⁴⁶

Долазак босанског краљевића на престо не само што није спречио пад Смедерева у турске руке, него га је убрзао. Стефан Томашевић и његов отац нису могли да бране ни сопствено краљевство од Турака, а камоли још и деспотовину која се у то време свела на Смедерево. У међувремену, Мехмед Освајач се спремао да лично поведе своју војску на овај тврди град, и турска војска се још у марту 1459. стала окупљати у Крушевцу. Пошто је султан дошао под Смедерево и захтевао предају, Радивој, стриц Стефана Томашевића, је у име новог деспота преговарао са турским владаром и пристао да без борбе преда Смедерево Турцима. А грађани Смедерева, који су сигурно знали да њихови нови господари немају намеру да се супротставе Турцима, су пошли у сусрет султану и предали му кључеве града како би спречили да Смедерево буде опљачкано. Двадесетог

---

²⁴² *Историја српског народа II*, 309-310; Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић*, 626-631; Стефановић, *Краљ Матија и српска деспотовина*, 14-17; Ђирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, 317-318.

²⁴³ Веселиновић, *Држава српских деспота*, 92-93, 149-150.

²⁴⁴ Стојановић, *Родослови и летописи*, 243.

²⁴⁵ *Ibid.*, 243.

²⁴⁶ Михаиловић, *Јаничарове успомене*, 125.

јуна 1459, Смедерево је отворило своје капије Мехмеду Освајачу, и Српска деспотовина је престала да постоји. Босанска властела и војници који су били у граду, деспотица Јелена Бранковић и њена мајка Јелена Палеолог су могли да са свом својом имовином напусте град, али су угарски војници из посаде града заробљени. Гласови о паду Смедерева, за чија се снажна утврђења знало надалеко и на која се много рачунало у одбрани Угарске од Турака, изазвали су страх у Европи. Матија Корвин је, разложно гневан на Котроманиће, запленио све поседе српских деспота у Угарској, јер је сумњао да су Стефан Томашевић и његов стриц Радивој за новац продали Смедерево Мехмеду Освајачу. Оптужбе о босанској издаји су се рашириле Европом, поготово када се оптужбама угарскога краља придружио и папа Пије II, и краља Стефана Томаша је стајало много труда да папу разувери. Оптужба за неверу није била на месту, али двојица Котроманића су 1459. године показали малодушност и кукавичлук који су већ били наговештај тога како ће Босна шапатом пасти.²⁴⁷

Други пад Смедерева под Турке није био катастрофа само за династију Бранковића и за српски народ. Коначни пад Српске деспотовине под власт османског султана је био највећи од пораза које је Угарска до тада у својој борби против Турака до тада доживела, јер је нестала најснажнија од вазалних држава, и већ се могло слутити да ће Жигмундов систем одбране помоћу вазала ускоро бити уништен, и да ће Турци непосредно избити на угарску границу, и то у знатно ширем појасу но икада раније, а јужни крајеви Угарске ће тада бити непосредно изложени њиховим нападима.

Одмах по освајању српске престонице, султан Мехмед Освајач је основао Смедеревски санџак, на чије је чело постављао искусне ратнике којима је главна дужност било да са својим трупама упадају преко Дунава и Саве и огњем и мачем разарају јужне крајеве непријатељског краљевства са којима се њихов санџак граничи, а ти крајеви су били Банат и Срем. На чело санџака је постављен искусни ратник Мехмед-бег Минетоглу. Поред Смедеревског санџака, на дунавској граници према Банату је био и Видински санџак. За субашу браничевске области, која је припадала Видинском санџаку, постављен је још млади, али већ искусни

---

²⁴⁷ *Историја српског народа II*, 311-313; Бабингер, *Мехмед Освајач*, 149-151, 154-156; Спремић, *Деспот Вурађ Бранковић*, 636-639; Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, 318-319.

заповедник акинџија Али-бег Михалоглу, члан једне од најугледнијих породица у Османском царству, који ће се током наредних деценија прославити својим упадима у Угарску.²⁴⁸

Колики је страх од упада турских акинџија обузео јужне угарске жупаније у данима након пада Смедерева говори нам прича која је до данас сачувана у Бонфинијевим *Декадама* о томе како је у лето 1459. године Михаило Силађи утекао из заточеништва у вилагошком замку, који се налазио у Зарандској жупанији, и на знатној удаљености од Дунава. Према тој причи, у време када су кастелани Вилагоша био одсутни, људи одани Михаилу Силађију су најпре лажним вестима да су Турци у близини замка навели готово целу посаду да напусти тврђаву и крене у сусрет непостојећем непријатељу, после чега су без нарочите муке савладали малобројне наоружане људе који су остали у замку и ослободили краљевог ујака из заточеништва.²⁴⁹ Силађи је почео да окупља војску, због чега га је краљ Матија, иако се у септембру 1459. поново са њиме помирио, ускоро после тога ставио у кућни притвор у тврђави Вишеград, где је остао неколико наредних месеци. Тек у мају 1460. је између Матије Корвина и Михаила Силађија дошло до помирења које је изгледало да ће бити трајно, и краљ је Силађија послао на јужну границу, којој су претили нови турски напади.²⁵⁰ Михаилу Силађију су додељене титуле жупана Бистричке жупаније, мачванског бана и губернатора Трансилваније, а у августу 1460. је постао прва личност која је понела звање генералног капетана Доњих крајева, и поверена му је одбрана јужне угарске границе. Изгледа да је ова титула тада измишљена не због неке одбрамбене нужности, већ пре свега да би се задовољила Силађијева сујета, јер након што је Михаило Силађи пао у заробљеништво пуних деветнаест година неће бити именован нови генерални капетан Доњих крајева.²⁵¹

У међувремену су се Турци спремали да се са новоосвојених територија поново баце на Угарску. На Духове, 1. јуна 1460, чанадски бискуп Алберт је писао

---

²⁴⁸ *Историја српског народа II*, 312; Олга Зиројевић, *Смедеревски санџакбег Али-бег Михалоглу*, Зборник Матице српске за историју 3 (1971), 9-11.

²⁴⁹ Bonfinis, *Rerum Ungaricarum decades III*, 235-236.

²⁵⁰ Nágy, Nyágy, *Magyar diplomáciai emlékek I*, 65-66; Kubinyi, *Matthias Rex*, 61-62.

²⁵¹ Михаило Силађи је први пут назван “*capitaneus partium inferiorum*” у писму које му је 16. августа 1460. упутио краљ Матија, а које се тиче ослобађања неколицине властеле од војне службе у ратовима против Јискриних Чеха и Турака. MNL OL, DL 55670.

да су до њега дошле веродостојне вести да је увече на празник Вазнесења, то јест 22. маја 1459, недалеко од прелаза преко Дунава, дакле наспрам Ковину, виђена многобројна турска војска како подиже своје шаторе, и да се скупљају лађе на којима Турци намеравају да пређу реку. Непријатељска војска је била толико бројна, тврдио је бискуп, да се веровало да ће се ускоро тамо појавити или султан главом, или велики везир. Чанадски бискуп је у писму поменуо да је за ово сазнао од Николе Ердедија, фамилијара Михаила Силађија, који је на челу одреда од 300 коњаника извиђао поменути прелаз преко реке.²⁵² У недељу по празнику Вазнесења, 25. маја, Михаило Силађи је из Јегра упутио писмо кардиналу Карвахалу у коме му је саопштио да се код Смедерева скупља велика турска војска са намером да опустоши јужне крајеве краљевства и освоји тамошње замкове. У истоме писму је предлагао папском легату да се састану у бечејском замку, што казује да је у том часу Силађи био спреман да што пре крене на угрожену јужну границу.²⁵³

На овоме месту треба поменути да се страх да је султан поново кренуо на Угарску, који је довео до тога да се почетком маја 1460. озбиљно веровало да је Мехмед Освајач са свом својом војском у Скопљу и да се спрема да поново нападне Београд, на крају показали као неоснован.²⁵⁴ Султан је заиста лично кренуо из Једрена у нови ратни поход на дан Ускрса, 13. априла 1460, али овога пута циљ му није била Угарска, већ Мореја. Пут дотле га је водио кроз Грчку, и није се ни приближио Скопљу.²⁵⁵

Османлијска војска која се окупљала у Смедереву је ударила на две угарске тврђаве које су биле тачно насупрот двема најважнијим утврђењима у турским рукама. Пошто је прешла Дунав, турска војска коју је предводио Али-бег Михалоглу је опсела и освојила Ковин, и потпуно га је разрушила, док су турски пљачкашки одреди допрли до обале Тисе у околини Титела, да би потом ова

---

²⁵² Nány, Nyágy, *Magyar diplomáciai emlékek I*, 77-78.

²⁵³ Ibid., 79.

²⁵⁴ Ово помиње Симеон Нађ, мачвански бан и заповедник Београда, у своме писму чанадском бискупу Алберту од 10. маја 1460. У збирци извора *Дипломатски извори из доба краља Матије* ово писмо је погрешно датирано на 4. мај 1460. Види: Ibid., 78-79; Thallóczy, Áldasy, *Magyarország és Szerbia*, 247.

²⁵⁵ Бабингер, *Мехмед Освајач*, 158; Иналцик, *Османско царство*, 41; Hammer, *Historija Turskog (Osmanskog) carstva I*, 186-188.

војска кренула ка замку Свети Ладислав, насупротив Голупца, и опсела и њега. Предводећи војску од осам хиљада људи, Михаило Силађи је стигао у помоћ замку Свети Ладислав, и Али-бег Михалоглу је морао да прекине опсаду замка и повуче се на десну обалу Дунава. Одмах пошто су се Турци повукли, Силађи се побринуо да се обнови замак у Ковину.²⁵⁶ Бриге око одбране јужне границе нису, међутим, спречиле Михаила Силађија да са Александром, удовицом Ладислава Горјанског, кује нове завере против свога сестрића краља.²⁵⁷

У овим пограничним окршајима истакли су се чланови породице Доци, а посебно Петар Доци, будући славни војсковођа на граници према Турцима, у српским народним песмама запамћен под именом Петар Дојчин, који је у лето 1460. био кастелан два најугроженија замка на Дунаву, Ковина и Светог Ладислава. Краљ Матија је 31. јула 1460. тројици браће Доци, северинском бану Ладиславу Доцију, Петру Доцију, кастелану поменутих краљевских замкова, и своме дворанину Емерику Доцију, као награду за њихову верну службу даровао у баштину село Сентелт, које се налазило у Чанадској жупанији.²⁵⁸

Но Али-бег није дуго мировао, и поново је у јесен 1460. провалио преко Дунава на челу осам хиљада људи, што је представљало изненађење за Михаила Силађија. На брзину сакупивши војску од 2000 коњаника и 3000 пешака, Силађи је кренуо у сусрет непријатељу, и између угарске и турске војске се 8. новембра 1460. код Пожежене на Дунаву приметна битка која ће по Михаила Силађија бити кобна.²⁵⁹ Према турским изворима, Али-бег је искористио брдовит терен да сакрије највећи део своје војске у заседу, и наредио своме брату Искендеру и војводи Кара Халилу да са хиљаду људи навабе Силађијеву војску у замку. И Бонфини, који је ову битку погрешно датирао у 1464. годину,²⁶⁰ се слаже са турским изворима да су у овој бици Турци потукли угарску војску тако што су је обухватили са крила и опколили. Док Бонфини пише да се Михаило Силађи, када

---

²⁵⁶ Bonfinis, *Rerum Ungaricarum decades III*, 238; Thallóczy, Áldasy, *Magyarország és Szerbia*, 248; *Историја Мађара*, 160; Зиројевић, *Али-бег Михалоглу*, 11; Зиројевић, *Турско војно уређење у Србији*, 66.

²⁵⁷ Kubinyi, *Matthias Rex*, 62.

²⁵⁸ Pesty, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara II*, 328-329. Село Сентелт се налазило код данашњег села Мокрина. Види и: Csánki, *Magyarország történelmi földrajza I*, 704.

²⁵⁹ Thallóczy, Áldasy, *Magyarország és Szerbia*, 249-250.

²⁶⁰ Бонфини погрешно тврди да је битка код Пожежене била два месеца после угарске опсаде Зворника, а ова опсада се одиграла 1464. Види: Bonfinis, *Rerum Ungaricarum decades IV*, 11-12.

му је постало јасно да је битка изгубљена, бацио у најгушће редове Турака који су га савладали и заробили, турски књижевник Сузи Челебија је тврдио нешто што се чини вероватнијим, да се угарски војсковођа дао у бекство, али га је сустигао и заробио један акинџија.²⁶¹ Михаило Силађи је са групом заробљених угарских војника одведен у Цариград, где је Мехмед Освајач наредио да га држе у тамници док се не буде вратио са свога похода против трапезунтског цара. Када се 1461. султан вратио у своју престоницу, најпре је погубљено двадесет и осам угарских заробљеника, а три дана после тога је и њихов заповедник Силађи погубљен тако што му је одрубљена глава. Тврдње да је тестером жив сечен на комаде, које се и данас могу срести у литератури,²⁶² изгледа да су плод склоности Ђурђа Сремца према чудноватим и морбидним причама.²⁶³ Бонфини је писао да су сви у Угарској ожалили Силађијеву погибију, а да ју је краљ Матија тешко поднео, сматрајући је великим губитком за краљевство. Вероватно је да то није било далеко од истине, иако је Петер Рокаи приметио да је погибија његовог ујака спасила краља једне бриге; знајући шта је све краљ Матија претрпео од Силађија, морамо да такву оцену сматрамо умесном.²⁶⁴

Победа у овој бици код Пожежене и заробљавање Михаила Силађија били су догађај од највеће важности за напредовање Али-бега Михалоглуа, кога је, ако је веровати Константину Михаиловићу, мало пре тога султан намеравао да смакне, можда због тога што је прекинуо опсаду Светог Ладислава не желећи да

---

²⁶¹ Ibid., 12. О казивањима турских извора, нарочито Сузи Челебије, о овој бици, види: Зиројевић, *Али-бег Михалоглу*, 11-13. Потпуно је неутемељена тврдња Вјекослава Клаића да је Михаило Силађи 1460. прешао Дунав и кренуо ка Смедереву, па тамо био заробљен. Види: Klaić, *Povijest Hrvata IV*, 34.

²⁶² На пример, у: Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић*, 639.

²⁶³ Сремац, *Посланица*, 12. За разлику од Сремца, који је своје дело писао готово столеће након битке код Пожежене, Константин Михаиловић, савременик ових догађаја, тврди да је Мехмед II наредио да Силађија посеку. Млетачки посланик у Цариграду Доминик Балби је 5. фебруара 1461. писао да је Силађи „окрутно искасањен“ („*crudeliter trucidatus est*“), али то не указује да је погубљење извршено онако како је то тврдио Ђорђе Сремац. Са исказом Константина Јаничара се слаже и писање Бонфинија, који тврди да је Силађи био посечен („*obtruncatur*“), а сам краљ Матија у своме писму мантовском маркгрофу Лудовику III Гонзаги, писаном 28. априла 1462, каже да је султан дао да се Михаилу Силађију одруби глава („*eum decollari fecit*“). Види: Bonfinis, *Rerum Ungaricarum decades IV*, 12, 66; Михаиловић, *Јаничарове успомене*, 132; Nágý, Nyáry, *Magyar diplomaciai emlékek I*, 67; Fraknói, *Mátyás király levelei I*, 18-19.

²⁶⁴ Bonfinis, *Rerum Ungaricarum decades IV*, 12; *Историја Мађара*, 160.

сачека Силађијеву војску.²⁶⁵ Али-бег је на свечаном пријему који му је био уприличен на двору, где га је султан срдечно дочекао, предао свом владару Силађија и неке друге угарске заробљенике, а Мехмед Освајач је Али-бега богато обдарио и поставио за видинског санџакбега.²⁶⁶

Угри који су са Силађијем у ланцима доведени на султанов двор, извесно је, нису били сви ратници које су Турци заробили у овој бици. У збирци чуда Јована Капистрана коју је 1461. саставио фрањевац Јован из Геста, опширно је описано шта се догодило властелину Димитрију Коњи који је био становник села Сајана у Чанадској жупанији. Он је 1460. у војсци Михаила Силађија пошао у борбу против Турака и био заробљен у бици код Пожежене. Димитрије Коња је тврдио да су га Турци продали за шест дуката неком Дубровчанину који је, када је схватио да је његов сужањ властелин, тражио од њега да му плати превисоки откуп, 110 дуката. Заробљеник је тврдио да га је из овог безнадежног положаја спасило чудо Јована Капистрана које се огледало у томе што му је, пошто се заветовао да ће, буде ли ослобођен из турског ропства, ходочастити на Капистранов гроб у Илоку, један Мађар који се сажалио на његове одмакле године дао кључ од окова, и пошто се, улучивши погодан тренутак за бекство, ослободио окова, Димитрије Коња је успео да неопажен утекне из Смедеревске тврђаве и докопа се Београда.²⁶⁷

Из истог извора сазнајемо да су у време када су се ови догађаји одвијали акинџије продирале дубоко у средиште Баната, све до околине Темишвара. Међу људима које су Турци тада заробили био је и Павле, столар из трговишта Черија које се налазило југоисточно од Темишвара, и где је у то време био значајан фрањевачки манастир. Овај човек је испричао да су га, заједно са многим другим сужњима, Турци повели ка Дунаву, и да је, док је још био на угарској страни реке, успео ноћу да зубима развеже уже којим су му биле везане руке, а потом ослободи и ноге и, користећи се тамом ноћи, утекне својим отмичарима. Успех свога

---

²⁶⁵ Константин Михаиловић је тврдио да се, из разлога који му је остао непознат, Мехмед Освајач расрдио на Али-бега и желео да га погуби, али је Али-бег повратио султанову милост када је заробио Силађија, и кривица му је опроштена. Види: Михаиловић, *Јаничарове успомене*, 132.

²⁶⁶ Зиројевић, *Али-бег Михалоглу*, 13.

²⁶⁷ Andrić, *Čudesna svetoga Ivana Kapistrana*, 15, 320; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza I*, 702; Enikő Csukovits, *Miraculous Escapes from Ottoman Captivity, Ransom Slavery Along the Ottoman Borders*, Leiden – Boston 2007, 10-11. Село Сајан постоји и данас, а налази се западно од Кикинде.

бекства Павле из Черија је, баш као и Димитрије Коња, приписивао чуду Јована Капистрана коме се молио за помоћ, и када је у јуну 1461. испунио свој завет да ће ходочастити у Илок, као вотивне дарове на Капистрановој гробници је оставио ужад којима су га Турци били свезали.²⁶⁸

Током наредне две године, 1461. и 1462, није било упада великих турских одреда у Банат. Тврдња у монографији Торонталске жупаније Боровског, где се тврди да је 1462. Али-бег Михалоглу провалио у Торонталску жупанију и тамо био поражен од Михаила и Петра Соколија, тамашког жупана, је веома груба грешка, која је настала тиме што је потпуно погрешно протумачено казивање из последње књиге треће од Бонфинијевих *Декада*, и Али-бегов поход у Срем 1463. погрешно смештен у Торонталску жупанију.²⁶⁹ Заправо, Бонфини је писао да је, за време док је краљ Матија радио на постизању споразума са Јованом Јискром, Али-бег провалио преко Саве, похарао Сремску Митровицу и Купиник, и угрозио Футог, који Бонфини назива богатим трговиштем на Дунаву, али које је било слабо заштићено зидом од дрвета. Футог су у последњем часу од турског напада спасили Андрија Понграц од Денгелега, краљев главни пехарник и брат војводе Трансилваније Јована Понграца од Денгелега, и Михаило и Петар Соколи, који су потукли турску војску, а малобројни Турци који су ову битку преживели су са својим коњима препливали Саву и успели да се домогну Смедерева. Сва имена заповедника супротстављених војски, осим Андрије Понграца, и топоними су у дугачком пасусу Бонфинијевог дела који о овом догађају изричито наведени, и не остављају никаквог места сумњи да су угарске војсковође потукле Али-бега недалеко од Футога, а не у Торонталској жупанији.²⁷⁰ Сима Ћирковић је тврдио да се овај напад преко Саве одиграо 1462,²⁷¹ ослањајући се на казивање Бонфинија,

---

²⁶⁸ Andrić, *Čudesna svetoga Ivana Kapistrana*, 321-322.

²⁶⁹ Borovszky, *Torontál vármegye*, 354. Ова погрешна тврдња је поновљена у монографији града Зрењанина изdatoј 1966, при чему је Љубомир Табачки, који је писао део монографије који говори о историји Бечкерека пре пада под Турке, грешку начинио још већом тиме што је утврдио да су у Торонталској жупанији Михаило и Петар Соколи чак два пута потукли Турке, 1462. и 1463. Види: *Zrenjanin*, Zrenjanin 1966, 24.

²⁷⁰ Bonfinis, *Rerum Ungaricarum decades III*, 241-242. Веома је необично то што међу угарским војсковођама Бонфини помиње само Михаила и Петра Соколија, а не и Андрију Понграца, који је као главни пехарник и краљев рођак спадао међу главне великодостојнике Угарске. Јован и Андрија Понграц од Денгелега су били синови Кларе, сестре Јована Хуњадија. Види: *Kubinyi, Matthias Rex*, 11-13, 203.

²⁷¹ Сима М. Ћирковић, *Civitas Sancti Demetrii*, Сремска Митровица: у част двадесетпетогодишњице ослобођења града, Сремска Митровица 1969, 68-69.

који износи да се овај турски напад одиграо у исто време (“*sub iisdem temporibus*”) када се краљ Матија коначно измирио са Јованом Лискром, а до тог помирења је дошло 14. маја 1462.²⁷² Међутим, Бонфини је погрешно датирао ове догађаје. Из писма краља Матије Корвина папи Пију II, које је написано 27. јануара 1464, и у коме је краљ описао своје ратовање против Турака 1463, сазнајемо да је Али-бег упао у Срем управо те године, а не 1462.²⁷³ Главни ризничар Угарске Јован Розгоњи је у писму које је 19. новембра 1463. упутио Улриху фон Графенеку поменуо победу над Алибегом, за коју каже да се одиграла прошлог лета и да је за њу био заслужан тамишки жупан Петар Соколи.²⁷⁴ Још један извор, који не оставља места сумњи када се заправо догодио Али-бегов упад у Срем, нити да је Андрија Понграц учествовао у овој победи коју су Угри однели над Али-бегом, је то што је заслуге двојице браће Понграц у борби против Турака краљ поменуо у повељи коју је издао 23. маја 1464, где помиње да је Андрија Понграц победио Али-бега у Срему прошлог лета, то јест 1463. године.²⁷⁵

Банат је 1462. био поштеђен турских напада по свој прилици због тога што је у јуну те године најагресивнији од турских пограничних заповедника на дунавској граници Али-бег Михалоглу учествовао са одредом из свога санцака у новом султановом походу против једнога од угарских вазала, влашког војводе Влада III Цепеша Дракуле, који је одбио да плаћа данак Османском царству и претходне зиме прешао Дунав и опустошио османлијске територије у Бугарској. У пролеће, Мехмед Освајач је покренуо своју војску против Влашке, водећи са собом Владовог брата Радуа, кога је желео да постави на влашки престо. Султан је у рат пошао из Цариграда 26. априла 1462, а почетком јуна је са главнином своје ордије стигао на Дунав. Ту му се прикључио и видински санцакбег. Влад Цепеш се султановој војсци, када је прешла Дунав, није супротставио у отвореној бици, већ је покушавао да заседама, изненадним нападима и тактиком спаљене земље изнури непријатеља и натера га на повлачење, али, иако је турској војсци нанео

---

²⁷² Bonfinis, *Rerum Ungaricarum decades III*, 240-241; Kubinyi, *Matthias Rex*, 58-59; Fraknói, *Mathias Corvinus*, 87-88.

²⁷³ *Monumenta Vaticana I/6*, 26-27; Fraknói, *Mátyás király levelei I*, 45-46.

²⁷⁴ Adolf Bachmann, *Urkundliche Nachträge zur österreichisch-deutschen Geschichte im Zeitalter Kaiser Friedrich III*, Wien 1892, 28.

²⁷⁵ MNL OL, DL 15988.

осетне губитке, није успео да заустави њено напредовање. Када је било очигледно да му угарска помоћ неће стићи, Влад Цепеш се повукао у Молдавију. У Влашкој, Мехмед Освајач се после освајања престонице Трговишта са главнином војске вратио преко Дунава, оставивши као намесника заузетог војводства управо Али – бега Михалоглуа, коме је дао задатак да на војводски престо поставили Владовог млађег брата Радуа Лепог. Влашки бојари, који су мрзели Влада Цепеша због његове суровости и покушаја да успостави чврсту централну власт у Влашкој, а усто и уверени да не могу да се турској сили супротставе, признали су његовог брата за новог владара. Раду Лепи ће све до своје смрти остати одани султанов вазал.²⁷⁶

Имајући у виду овакав исход влашког похода, погрешно је сматрати да се радило о поразу Мехмеда Освајача,²⁷⁷ јер је, упркос високим губицима које је његова ордија претрпела, султан испунио свој главни циљ, да уклони са влашког престола Влада Цепеша који је почео да му задаје невоље, и доведе на власт владара који ће бити послушан турски вазал. Само три године после пада Српске деспотовине, и друга од вазалних држава које су штитиле јужне угарске границе је била изгубљена, и преко територије вазалне Влашке Турцима је био слободан пут према карпатским превојима који су водили из Влашке низије ка Трансилванији, што је веома олакшало Турцима да нападају ову богату угарску покрајину.

Влад Цепеш је отишао у Трансилванију, и у Брашову се сусрео са краљем Матијом. После пет недеља преговора, Матија је пристао да изгнаном влашком војводи да одред војника под командом Јована Јискре. Знајући ово, изгледа да је краљ Матија у то време имао намеру да искусног чешког војсковођу употреби у борби против Турака, и да му је баш из тог разлога дао поседе у Арадској и Тамишкој жупанији, рачунајући да ће Јискра савесно штитити Угарску од непријатеља са југа ако се његови поседи буду налазили у крајевима које су Турци

---

²⁷⁶ Bonfinis, *Rerum Ungaricarum decades III*, 243; Михаиловић, *Јаничарове успомене*, 135-139; Бабингер, *Мехмед Освајач*, 183-188; Зиројевић, *Али-бег Михалоглу*, 13; Иналцик, *Османско царство*, 41; Јорга, *Историја Румуна*, 104-105; Kubinyi, *Mattias Rex*, 67; Rejmond Mekneli, Radu Floresku, *U potrazi za Drakulom*, Beograd 2006, 54-71.

²⁷⁷ Олга Зиројевић тврди да је поход Мехмеда Освајача у Влашку 1462. био неуспешан. Зиројевић, *Али-бег Михалоглу*, 13; Зиројевић, *Турско војно уређење у Србији*, 67.

угрожавали. Међутим, када су у руке краља Матије dospela писма која је наводно Влад Цепеш упутио султану, великом везиру и молдавском војводи, а у којима је Турцима обећавао да ће му, ако га врати на престо у Влашкој, бити одан вазал и помоћи му да освоји Трансилванију и Угарску, Матија је наредио Јискри да зароби војводу Влада. Краљ Матија је одустао од похода на Влашку, а Влад Цепеш ће наредних дванаест година провести у заточеништву у Угарској.²⁷⁸

У то време се очекивао нови напад на Угарску и, да би се краљевство што боље припремило да се супротстави очекиваном нападу, краљ Матија је сазвао угарски сабор, који се састао у марту 1463. у Толни. Успео је да постигне толико да је ојачана *militia portalis*, јер је донета одлука да се на сваких десет кметовских сесија опреми по један коњаник, и ни градови и трговишта нису били изузети од ове мере.²⁷⁹ Извесно је да се у Угарској сматрало да ће се те године султан појавити на граници Угарске. Међутим, Мехмед Освајач је имао другачије намере. Желео је да уништи последњу од вазалних држава које су биле баријера на јужним границама Угарске. После коначног освајања Србије и покорвања Влашке довођењем на власт послушног вазала, циљ новог похода који је султан предузео било је освајање босанског краљевства и припајање његове територије Османском царству.

Пошто је са посланицима босанског краља који су у пролеће 1463. стигли на султанов двор договорено примирје на петнаест година само да би се исто што пре, чим се жртва уљуљка у нади да је безбедна од нових напада, прекршило и босанска одбрана савладана на препад, о чему је сликовито сведочанство оставио Константин Михаиловић, који је тврдио да је лично чуо разговор Махмуд-паше Анђеловића и Исхак-паше током којег су двојица турских великодостојника сковала овај план, Турска војска се упутила на Косово, што је могло да пробуди сумњу да ће кренути у правцу Угарске.²⁸⁰ У мају 1463, Мехмед Освајач је продро у Босну и опсео Бобовац, а Махмуд-пашу Анђеловића је на челу претходнице од 20000 лаких коњаника послао под утврђени град Јајце да покуша да зароби

---

²⁷⁸ Бабингер, *Мехмед Освајач*, 188; Mekneli, Floresku, *U potrazi za Drakulom*, 106-110; Rady, *Jiskra, Hussitism and Slovakia*, 63.

²⁷⁹ *Decreta regni Hungariae 1458-1490*, 134-137.

²⁸⁰ Михаиловић, *Јаничарове успомене*, 139-141; Михаило Динић, *Балкан од 1018. до 1499*, Из српске историје средњег века, Београд 2003, 53.

босанског краља. Велики везир је сустигао и опколио краља у Кључу, пошто је од једнога издајника сазнао да се Стефан Томашевић крије у том утврђењу. Као и у Смедереву четири године раније, Стефан Томашевић није пружао отпор Турцима, и предао је Кључ великом везиру када му је овај обећао да га неће заробити. Чим је имао непријатељског владара у својим рукама, Махмуд-паша Анђеловић је погазио обећање, и послао је заробљеног Стефана Томашевића султану, који се тада налазио у Јајцу, а Мехмед Освајач је наредио да босанског краља, након што је издао наређење преосталим градовима у његовој области да се предају Турцима, погубе. За мање од месец дана, босанско краљевство је пало у руке султану, јер знамо да је 10. јуна 1463. у Венецију стигла вест да је највећи део босанске државе, са њеним најважнијим градовима, заузела турска војска, а босански краљ пао у заробљеништво. Турци су тада запосели области босанског краља и Павловића, док област херцега од Светог Саве, иако су је турски одреди својим упадима узнемиравали, још није била освојена.²⁸¹ На чело новог санцака који је основан у Босни именован је дотадашњи смедеревски санцакбег Мехмед-бег Минетоглу, а нови смедеревски санцакбег је постао Али-бег Михалоглу.²⁸²

Задатак Али-бега Михалоглуа је тога пролећа био да поново поведе акинције преко Саве и Дунава, пљачка непријатељску територију и својим упадима омете угарске снаге да притекну у помоћ босанском краљу. Тако је, да би омео краља Матију да пређе у Босну, упао у Срем и био поражен од Андрије Понграца и Михаила и Петра Соколија. Међутим, овај пораз га није спречио да ускоро потом поведе 4000 људи преко Дунава, са амбициозном намером да се преко Баната пробије чак у Трансилванију и тамо пустоши, али и овога пута је наишао на спремну угарску одбрану. Угарски краљ је слутио да ће те године Турци да упадају у Угарску, и стао је да припрема одбрану земље, а заповедницима пограничних одреда је наредио да пажљиво извиђају границу према Турској.²⁸³ У своме писму које је у мају 1463. упутио своме шураку Викторину Пођебраду, сину чешкога краља Ђорђа Пођебрада, Матија Корвин је поменуо да очекује напад Турака и да се припрема за њега. Штавише, краљ

²⁸¹ Бабингер, *Мехмед Освајач*, 196-201; Динић, *Балкан од 1018. до 1499*, 53; Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, 323-330.

²⁸² Зиројевић, *Али-бег Михалоглу*, 14; Hammer, *Historija Turskog (Osmanskog) carstva I*, 196.

²⁸³ Bonfinis, *Rerum Ungaricarum decades III*, 242.

Угарске је писао како се у Доњим крајевима налази Јован Понграц са снагама које су довољне да дочека и одбије нападе непријатељске претходнице.²⁸⁴ Понграц, војвода Трансилваније и гроф Секеља, је у Темишвару окупио своју војску, коју су углавном чинили Секељи. Али-бег је, када је прешао Дунав, баш у том правцу повео своју војску, и код Темишвара се заметнула крвава битка у којој је на обе стране мноштво ратника пало, али су на крају Јован Понграц и његови Секељи надјачали нападача и натерали Турке у бекство, па су их гонили све до Дунава. Али-бег се вратио у Смедерево поражен и осрамоћен због тога што су му два пута заредом Угри нанели тежак пораз.²⁸⁵ И овај окршај је поменут у краљевој повељи изdatoј 23. маја 1464, којом је браћи Јовану и Андрији Понграцу као награду за њихове заслуге у борбама против Чеха и Турака дати у баштину поседи у Тамишкој жупанији: замак Жидовар и трговиште Лугош. У тој повељи стоји и да је тада Јован Понграц ослободио многобројне сужње које су Турци били заробили.²⁸⁶

Матија Корвин, који је у мају 1463. стигао у јужну Угарску, није хитао у помоћ Стефану Томашевићу; морало му је бити јасно да је главнина султанове војске превише снажна да би се са њоме ухватио у коштац без врло озбиљног ризика да претрпи велики пораз. Тек када се султан повукао из Босне, одважио се да поведе своју војску против Турака.²⁸⁷ У августу је стигао у Београд, одакле је са својом војском кренуо у напад на Србију. Ослободио је 15000 хришћана из турског ропства, али изгледа да ниједно важно утврђење није било освојено и придружено угарској територији, те се тако овај поход у Србију свео на

---

²⁸⁴ Fraknói, *Mátyás király levelei I*, 40. На основу овог писма је Велимир Стефановић донео закључак да се Али-бегов упад у Банат морао одиграти пре упада у Срем, јер је Јован Понграц био у мају 1463. у Доњим Крајевима, док је краљ Матија тек 23. јуна 1463. стигао у Футог. Међутим, то што је војвода Трансилваније у мају 1463. био у Доњим Крајевима, не значи да је Али-бег нужно морао да баш тада пређе Дунав; сходно томе, ово краљево писмо не може се сматрати непобитним доказом да је Бонфини погрешно када је тврдио да је Али-бег прво провалио у Срем, па тек после тога у Банат. Тачне хронолошке податке даје повеља коју је краљ Матија издао Андрији и Јовану Понграцу 23. маја 1464, у којој се изричито помиње да се Али-бегов упад у Банат догодио после упада у Срем. Види: MNL OL, DL 15988; Велимир Стефановић, *Краљ Матија према Влашкој и Босни*, Нови Сад 1932, 23-26.

²⁸⁵ Bonfinis, *Rerum Ungaricarum decades III*, 242.

²⁸⁶ MNL OL, DL 15988. Победа Јована Понграца над Али-бегом у Тамишкој жупанији се помиње и у повељи коју је краљ издао Матија Корвин 5. априла 1470, када је наградио Јована Понграца за његове заслуге поседима у Трансилванији; види: MNL OL, DL 71528; Szabó Bártfai, *Oklevéltár a gróf Csáky I*, 434-437.

²⁸⁷ Kubinyi, *Mattias Rex*, 71.

пустошење непријатељске територије у знак одмазде за турске упаде у Угарску и пресељавање становништва како би се населили опустошени крајеви. У међувремену; краљ Матија је послао Стјепана Франкопана у Италију, да тражи савез са Млетачком републиком против Турака. Млечани су и сами били одлучили да зарате против Турака који су нападали њихове поседе у Грчкој. Осмог септембра 1463. краљ Матија Корвин је напустио Београд да би се 12. септембра у Петроварадину сусрео са млетачким послаником, и тада су две хришћанске државе склопиле савез у циљу заједничког ратовања против Османског царства. У складу са одредбама споразума, Матија Корвин је повукао своју војску из околине Београда, и повео је у напад на Турке у Босни.²⁸⁸

Овај, први од босанских похода краља Матије, био је усредсређен на утврђени град Јајце. Подграђе Јајца се врло брзо предало, али је посада тврђаве састављена од јаничара којима је заповедао Харамбаши Иљас-бег угарском краљу пружила одлучан отпор, и коначно се предала угарском краљу тек 16. децембра 1463. Западна Босна, са крајевима у средњем и доњем току Врбаса, била је ослобођена од турске власти; међутим, у султановим рукама су остали источни и централни делови државе, где су се поред важних утврђења која су могла да буду полазишта будућих напада на Угарску налазили и најважнији босански рудници.²⁸⁹ Ипак, може се рећи да је краљ Матија постигао колико је то било у његовој моћи. Војска којом је располагао 1463. године бројала је 2000 коњаника и 5000 пешака који су чинили краљевску војску; поред тога, прелати и барони су у својим бандеријама имали укупно 12000 коњаника.²⁹⁰ Та војска је очигледно била премала да се супротстави султановој ордији која је продрла у Босну,²⁹¹ и краљ Матија, и да је поуздано знао какви су турски планови и стигао у помоћ Стефану Томашевићу, не би успео да спречи турско освајање Босне.

---

²⁸⁸ Калић-Мијушковић, *Београд у средњем веку*, 189-190; Klaić, *Povijest Hrvata IV*, 59-60; Kubinyi, *Matthias Rex*, 71; Мантран, *Историја Османског царства*, 112; Fraknói, *Mathias Corvinus*, 95-97.

²⁸⁹ *Историја Мађара*, 161; Бабингер, *Мехмед Освајач*, 206-207; Engel, *The Realm of St Stephen*, 301; Ђирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, 330-332; Fraknói, *Mathias Corvinus*, 97-99.

²⁹⁰ Nágy, Nyágy, *Magyar diplomáciai emlékek I*, 263-264; Fraknói, *Mathias Corvinus*, 95.

²⁹¹ Твдрња да је турска војска која је освојила Босну бројала 150000 људи, и то без азапа и коморе, је очигледно претеривање, али није неразумно претпоставити да је бројем двоструко или троструко надмашивала укупан број војске којом је краљ Матија располагао. Ако узмемо у обзир да великашке и прелатске бандерије нису биле обавезне да ратују ван граница Угарске, однос снага би био још неповољнији по угарског краља. О бројности турске војске види: Бабингер, *Мехмед Освајач*, 196.

Нова, 1464. година, за краља Матију је почела врло успешно, јер је света круна коначно дошла у његове руке и, када је 29. марта њоме крунисан, испуњени су сви услови да буде сматран легитимним и пуноправним краљем Угарске. После овога чина, Матија Корвин је коначно могао да сматра да се учврстио на престолу, и да започне са спровођењем мера које ће централну власт у Угарској, која се растакала још од смрти краља Жигмунда, поново учврстити и обезбедити владару премоћ над угарским велможама.²⁹² Но, на јужним границама ситуација је стала да се погоршава јер је Мехмед Освајач поново пошао у Босну да Угрима преотме Јајце, које је бранио Емерик Запоља. Од 10. јула до 24. августа трајала је турска опсада Јајца, под које је најпре дошао велики везир, а потом и сам султан. Током ове опсаде је угарска посада успела да одбије све нападе Турака, који су покушавали да зидове утврђења руше лагумима и тешким топовима. Матија Корвин, коме је тога лета стигла новчана помоћ од папе и Млечана помоћу које је могао да прикупи нову војску која је бројала 12000 коњаника и 8000 пешака, је на вести о томе кренуо са својом војском на југ, и утаборио се на Сави, спремајући се да пређе реку и посади Јајца притекне у помоћ. Када су до Мехмеда Освајача стигле вести од турских извидница да је угарска војска на Сави, султан је, уверен да без тешких губитака не може да освоји Јајце, наредио да се опсада подигне, тешки топови баце у Врбас да не би пали непријатељу у руке, и војска повуче.²⁹³

Када је коначно прешао Саву, краљ Матија је војску поделио на три дела. Са главнином је опсео Зворник, други део војске, који су чинили коњаници, је као резерву оставио на обали Саве под командом калочког надбискупа Стефана Вардаија, док је трећи део Емерик Запоља повео на Сребреник, богати рударски град у Усори. Надахнути похлепом, војници Емерика Запоље су заузели Сребреник на јуриш, опљачкали га и потом је, пошто је у Сребренику оставио посаду, Емерик Запоља своје људе натоварене пленом повео ка Зворнику да ојачају опсаду овог утврђења. Зворник је бранио Искендер-бег Михалоглу, брат смедеревског санџакбега, који је непосредно пре почетка опсаде стигао у ову тврђаву са појачањем од 500 људи. Али-бег Михалоглу је пружао помоћ

---

²⁹² Kubinyi, *Mattias Rex*, 73-75.

²⁹³ Bonfinis, *Rerum Ungaricarum decades III*, 246-247; Fraknói, *Mátyás király levelei I*, 62-63; Бабингер, *Мехмед Освајач*, 208-209; Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, 333; Fraknói, *Mathias Corvinus*, 106.

опседнутом Зворнику, и објашњење због чега 1464. није дошло до великих продора Турака у Срем или Банат је вероватно то што је Али-бег своје снаге, веома проређене поразима које је претходне године претрпео, морао да усредсреди на борбу против угарске војске на Дрини.²⁹⁴

Опсада Зворника се одужила, и трајала је већ два месеца када су се међу угарским војницима прошириле гласине да ка Зворнику у помоћ опседнутим Турцима хита султан главом, предводећи 40000 људи. Страх је обузео и Емерика Запољу, који је током опсаде тешко рањен, и он је стао да убеђује краља Матију да подигне опсаду Зворника и повуче се преко Саве док не буде било касно. Како је пометња у војсци све више расла, Матија Корвин је наредио повлачење, које је извршено у највећем метежу, толиком да је угарска војска на обали Саве насупрот Срему оставила своје топове и другу опрему. Бонфини је, пишући о овоме, приметио како је Матију Корвина снашла иста судбина као Мехмеда Освајача приликом турске опсаде Јајца. Ово војевање ипак је краљу Матији донело Сребрник и знатне територије у Усори. На крају се може рећи да је 1463. и 1464. краљ Матија успео да последице пада Босне унеколико ублажи тиме што је постигао да његова војска из турских руку отме значајан део Босне, и запоседањем те територије омогући стварање двеју бановина, Јајчке и Сребрничке, које ће штитити Хрватску и Славонију од турских упада из Босне.²⁹⁵

Током 1464. године, дошло је и до, по политику према Турцима, значајне смене на Светој столици. Папа Пије II, који је свој понтификат посветио упорном, али на крају узалудном настојању да европске владаре поведе у нови крсташки рат против Турака је, после пропасти саветовања у Мантови за које се папа надао да ће се окончати покретањем крсташког рата, и низа потоњих безуспешних позива хришћанским владарима да се лате оружја и прогнају Турке из Европе, у децембру 1463. је предузео последњи, очајнички покушај да пробуди занос борбе за веру. Објавио је да лично узима крст и да му је намера да сам поведе крсташки поход, уверен да ниједноме владару нити властелину осећај части неће допустити

---

²⁹⁴ Bonfinis, *Rerum Ungaricarum decades IV*, 2-3; Бабингер, *Мехмед Освајач*, 209; Зиројевић, *Али-бег Михалоглу*, 14; Kubinyi, *Matthias Rex*, 72. Франц Бабингер је погрешно тврдио да је Емерик Запоља освојио Сребреницу.

²⁹⁵ Bonfinis, *Rerum Ungaricarum decades IV*, 3-4; Бабингер, *Мехмед Освајач*, 209; Fraknói, *Mathias Corvinus*, 107.

да пренебегне позив када се сам папа запути у крсташки поход. Пије II је озбиљно стајао иза својих речи, и 18. јула 1464. се, већ смртно болестан, из Рима запутио у Анкону, где је одредио да се окупи крсташка војска. Одзив је био далеко испод папиних очекивања, чак је и млетачки дужд, чија је држава тада била у рату са Турском, покушавао да избегне да у овом походу учествује. У Анкони је 15. августа 1464. Пије II преминуо, а ратници окупљени у томе граду су се разишли. За новог папу је изабран Млечанин Петар Барбо, који је узео име Павле II. Он није делио крсташко одушевљење свога претходника. Штавише, Павле II ће Матију Корвина бодрити да ступи у борбу против непријатеља католичанства, али ти непријатељи неће бити Турци, већ хусити.²⁹⁶

Када ратовање између Турске и Угарске које се одвијало током првих шест година владавине краља Матије посматрамо у његовој целости, не може се порећи да је оно било велики пораз за Угарску, а да је Мехмед Освајач свој главни циљ успео да испуни. Српска деспотовина и босанско краљевство, вазалне државе које су јужно од Дунава и Саве штитиле границе угарског краљевства, пале су под османлијску власт, а на њиховим територијама су успостављени санџаци из којих ће се у будућим деценијама покретати напади на угарске, млетачке и хабзбуршке територије. Од балканских вазала Угарске опстала је Дубровачка република, али она није могла да Угарској пружи иоле значајну војну помоћ нити би се, због свога положаја, посебно након 1465, када је била потпуно окружена турском територијом, усудила да тако шта учини. Дубровачки допринос угарском војевању против Турака је остао ограничен на новчану помоћ, допуштање да угарски одреди који су ишли у помоћ Косачама пређу преко територије републике Светог Влаха, и пружање помоћи при издржавању ових одреда. Нешто више од тога Дубровчани се не би усудили, како не би изазивали Турке, а и краљ Матија није више од њих ни захтевао.²⁹⁷ Када је реч о Влашкој, ово војводство је након што је Мехмед Освајач потукао Влада Цепеша вазалним обавезама чврсто везано за Османско царство и, упркос повременим покушајима влашких владара да се

---

²⁹⁶ Бабингер, *Мехмед Освајач*, 153-157, 166-171, 210-217; Engel, *The Realm of St Stephen*, 303-304; Kubinyi, *Mattias Rex*, 109; Fraknoi, *Mathias Corvinus*, 106-107.

²⁹⁷ За односе између Матије Корвина и Дубровачке републике види: Душанка Динић-Кнежевић, *Дубровник и Угарска у средњем веку*, Нови Сад 1986, 134-152.

осамостале, њихово вазалство према Османском царству ће потрајати пуна четири столећа.

Систем одбране јужне границе који је успоставио краљ Жигмунд био је потпуно разорен, и дуж Саве и Дунава, од Омиша на Јадранском мору до Северина на Дунаву, а јужно од граничних река једино је утврђени Београд остао у угарским рукама. Сада су се Краљевина Угарска и Османско царство непосредно граничили на стотинама километара дугој граничној линији, и не само што је Угарска била дуж ове линије изложена нападима Турака Османлија као никада раније, већ су турски пљачкашки одреди успевали да преко угарских граничних покрајина допру у средњу Европу и да и њу разарају огњем и мачем, а становништво одводе у робље.²⁹⁸ Банат је био нарочито угрожен турским упадима, јер су освајањем Српске деспотовине Турци стекли два снажна утврђења на Дунаву, Смедерево и Голубац. Ове тврђаве нису биле само снажне бране угарским продорима преко Дунава, већ су биле и одличне полазишне тачке за нападе на угарску територију, јер су имале пристаништа у којима су могле да се сместе флотиле лаких и брзих бродова на једра. Смедерево и Видин су постале главне базе турске речне морнарице која је на Дунаву дејствовала против Угарске, а међу њеним најважнијим задацима је било пребацивање турских одреда преко граничних река. Снажење турске морнарице на Дунаву је Угрима отежавало снабдевање пограничних утврђења и довожење појачања, јер пловидба Дунавом и Савом више није била безбедна.²⁹⁹

Такав развој прилика на јужној граници своје државе угарски владар није могао да спречи. Силној војсци Мехмеда Освајача није могао да супротстави снаге које би се са турском војском могле мерити, а поучен поразима које је његов отац претрпео код Варне и на Косову, одлучио се за једино што је у том тренутку било могуће, да очува сопствене снаге и избегава директне сударе са турском војском докле год она не запрети Угарској. Током целог овог шестогодишњег периода, војска краља Матије се на отвореном пољу сударила са великим турским снагама само једном, 1458. године у Срему, када је потукла војску Махмуд-паше

---

²⁹⁸ Engel, *The Realm of St Stephen*, 301, 306-307.

²⁹⁹ Калић, *Дунав у ратовима XV века*, 120; Богумил Храбак, *Османлијска морнарица у порецју средњег Дунава 1428-1566*, Годишњак града Београда XXVI (1979), 16-19.

Анђеловића, а ова војска није пошла у Срем да га освоји, већ да га пустоши припремајући коначни ударац Српској деспотовини. После тога, Матија Корвин је намерно избегавао да се суочи са главнином турске војске. Остали сукоби у Срему и Банату били су борбе против одреда турских пограничних санџакбегова и субаша, а ни за време босанских похода 1463. и 1464, ниједном се нису судариле главнине војски угарског краља и султана, и за угарску војску су се оба ова похода свела на опсаде важних утврђења.

Чињеница коју не треба сметати са ума када се говори о борби Матије Корвина против Турака у првим годинама његове владавине је да је у ово време положај овога краља био тежи него у ма ком другом периоду његове владавине. Поред турских напада са југа, морао је да се бори и против бунтовних велможа који су покушавали да га свргну, међу којима и против сопственог ујака који је снивао да постане нови господар Угарске. Цар Фридрих III је такође настојао да Угарску приграби себи, а дуго времена је у Горњој Угарској велику претњу представљао Јован Лискра са својим чешким најамницима.

Равница на левој обали Дунава је у ово време четири пута доживела велике упаде османлијских снага са границе: најпре 1458, када је Вук Гргуревић пленио Ковин, потом два упада Али-бега Михалоглуа у 1460. години, и Али-бегов поход из 1463. који је осујетио Јован Понграц. Извесно је да су јужни крајеви Баната који леже уз Дунав били опустошени, јер знамо да је 1460. Али-бег успео чак и да освоји ковински замак и потом напредује све до замка Свети Ладислав на улазу у Ђердапску клисуру, а 1463. је, пре него што је у Тамишкој жупанији претрпео пораз, у јужном Банату заробио мноштво робља. Поред ових великих упада, у којима су учествовале хиљаде турских коњаника и чији су нам ток, правци кретања турских војски и исходи из извора, посебно наративних извора, добро познати, можемо да будемо сигурни да је током ових година дошло и до низа мањих упада акинџијских одреда преко границе, са циљем пустошења и, преваходно, хватања заробљеника који би потом били продани у робље у Османском царству.

Овакви продори су допирали дубоко у угарску територију, и можемо бити сигурни да је њима био захваћен готово читав простор равничарског дела Баната.

Већ је поменуто да је Михаило Силађи 1459. успео да утекне из тамнице тврђаве Вилагош у Зарандској жупанији када су његове присталице одвукле гарнизон из тврђаве подигавши лажну узбуну да су Турци у близини. Ако је казивање Бонфинија овоме догађају истинито, оно нам казује да се ни људи који су живели северно од Мориша нису осећали безбедно од турских упада, а да су ускоро након Силађијевог бекства Турци заиста продирали у те крајеве нам је познато из неколико сачуваних дипломатичких извора. Из једне повеље сазнајемо да је властелин Блаж Назпал, који је имао поседе у више жупанија у северозападној и југоисточној Угарској, међу којима и у Зарандској жупанији, морао да 21. априла 1460. заложи код Андрије Јуста свој замак Блатнице у Туроцкој жупанији, која се налазила у Горњој Угарској, скупа са целокупним властелинством које је припадало овој замку, како би добио 6000 златних флорина. Тим новцем је желео да своју супругу Јелисавету откупи из турског ропства, у које је она пала у време када је, можемо то сматрати сасвим извесним, боравила на јужноугарским поседима свога супруга.³⁰⁰ Блаж Назпал је тада успео да пронађе и откупи супругу, али је она у јесен 1465. поново пала Турцима у руке и то заједно са троје њихове деце, синовима Ђорђем и Ладиславом и кћери Јелисаветом; у слободи је уз оца остао само син Фрања. Како би ослободио супругу и децу, Блаж Назпал је 30. октобра 1465. заложио свој посед Бетленевши у Зарандској жупанији за 200 златних форинти код поджупана Тамишке жупаније Николе Арањада како би могао да их откупи.³⁰¹ Децу је успео да пронађе и избави, али је његова супруга и наредне године била у турском ропству.³⁰² На основу ових извора, са сигурношћу можемо да тврдимо да су турске акинције у то време не само досезале Мориш, већ су га и прелазиле.

Хагиографски извори потврђују да су акинције досезале Мориш, допирући и до оних кутака равничарског дела Баната који су били најудаљенији од границе. У једној систематисаној збирци чуда Јована Капистрана, која је настала крајем XV века, уз већ поменутог властелина Димитрија Коњу помиње се као један од

---

³⁰⁰ MNL OL, DL 63196.

³⁰¹ MNL OL, DL 63215. Да је Јелисавета Назпал у међувремену била спашена из ропства у које је пала 1460. засигурно знамо захваљујући једној повељи Великоарадинског каптола издатог 4. маја 1465, у којој се говори да је оптужила Јована Карола, коме је продала посед Апати у Сатмарској жупанији, да јој није исплатио договорену суму. Види: MNL OL, DL 63209.

³⁰² MNL OL, DL 63217.

сужања спасених из турског ропства и Јаков из Великог Бешенова, села у Чанадској жупанији, недалеко од града Чанада. Пошто је поменут заједно са Димитријем Коњом, можемо да претпоставимо да Јаков у турско ропство није пао много доцније од њега.³⁰³

Већина робља које су Турци одвели су били кметови и становници трговишта, који се нису могли надати да ће неко моћи да за њих плати откуп, и они су обично остатак живота проводили у ропству. Робље заробљавано у Банату бивало је продавано и у азијском делу Турске, и могло је да заврши и на веома удаљеним местима. Из збирке чуда приписаних Светом Павлу Тивејском која је део житија овога светитеља које је у паулинском манастиру који се налазио у Будасентлеринцу написао Валентин Хаднађ на почетку XVI века, забележена су бројна чудесна избављења из турског ропства која су се догађала између 1422. и 1505. На основу извора и литературе који су аутору ове дисертације били доступни не може се поуздано утврдити када су турског ропства допали становник Чанада Блаж Шаркањ и његова супруга. Њих двоје су имали велику срећу да их ни у ропству нису раставили, па су за време свога ропства чак добили две кћери. Напослетку, били су продати у Свету Земљу, где су дочекали своје ослобођење. Мамелучки султан је погубио њиховог господара, после чега су сви робови који су му припадали били ослобођени. Тако се ова породица, после десет година ропства, најзад вратила у Угарску.³⁰⁴

На основу овога можемо да будемо сигурни да је због учесталих турских напада дошло до значајне депопулације не само Баната, већ и других области које су се нашле уз границу Угарске са Османским царством. Речито сведочанство о томе је тврдња краља Матије Корвина из 1461. године да су, за само последње три године, Турци из његове земље одвели у робље 200000 душа.³⁰⁵ Двадесет и

---

³⁰³ Andrić, *Čudesna svetoga Ivana Kapistrana*, 15, 326, 341.

³⁰⁴ Csukovits, *Miraculous Escapes from Ottoman Captivity*, 9, 15. Извор у коме се овај догађај помиње, *Vita divi Pauli* из пера Валентина Хаднађа, је аутору ове дисертације остао недоступан.

³⁰⁵ Nágy, Nyágy, *Magyar diplomaciai emlékek I*, 112. Због грешке у једној старој мађарској збирци регеста, у старијој литератури је навођено да је овај извор настао 1483, и да се у њему говори да се 200000 људи преселило из Турске у Угарску, а та грешка се често понавља у историографији, нпр. у: Славко Гавриловић, *Срби у Угарској, Славонији и Хрватској у борбама против Турака од XV до XVIII века*, Срби у европској цивилизацији, Београд 1993, 42; Ивић, *Историја Срба у Војводини*, 24, 348; Константин Лиречек, *Историја Срба I*, Београд 1988, 407; Јован Пејин, *Преглед прошлости Срба у Банату*, Београд – Зрењанин – Кикинда – Панчево 2003, 41. На ову грешку је

седмога јануара 1464, краљ Матија је у свом писму папи Пију II говорио о томе како су крајеви Угарске око Дунава, под којима треба подразумевати Банат и Срем, изложени честим турским пустошећим упадима.³⁰⁶ Становништво које је избегло да постане жртва турских напада је напуштало ове крајеве, што му је било олакшано и тиме што пре буне Ђорђа Доже 1514. угарски кметови нису били везани за земљу.³⁰⁷ Депопулација јужних крајева ће подстаћи краља Матију да предузима мере како би опустеле крајеве населио, а то ће бити и узрок његове трпељивости према православној вери.

До краја 1464. године, окончан је први период великих борби краља Матије против агресивног јужног суседа. На подунавској граници је дошло до дуготрајног затишја. Иако су Угарска и Турска и даље биле у рату, задуго после 1465. није било излазака војски предвођених владарима на границу, продори многобројних одреда дубоко у непријатељску територију су били знатно ређи, а проредили су се и акинџијски упади. За то време, и Мехмед Освајач и Матија Корвин су своје напоре усредсредили на друга подручја. Мехмед Освајач се после 1464. посветио ратовању против Млечана на источном Средоземљу, против Скендербега у Албанији, и у Малој Азији где је однео одлучујуће победе против Карамана и Ак Којунлуа, и учврстио превласт Османлија над целом Малом Азијом. Матију Корвина су, пак, очекивала искушења устанака изазваних краљевим мерама усмерених на јачање централне власти и повећање државних прихода, завера великодостојника који су желели да га збаце, и ратова на подручју средње Европе које је сам запоседавао, или су му били наметани. У наредних десет година, угарска јужна граница на Дунаву је неуобичајено утихнула.

указао Сима Ћирковић; види: *Историја српског народа II*, 431; Ћирковић, *Сеобе српског народа у Краљевину Угарску у XIV и XV веку*, 43.

³⁰⁶ *Monumenta Vaticana I/6*, 26; Fraknói, *Mátyás király levelei I*, 45.

³⁰⁷ Engel, *The Realm of St Stephen*, 328.

Деценија затишја (1465-1474)

У пролеће 1465. године, у Италију је стигло посланство угарског краља Матије, које је послато у Рим и Венецију да преговара о наставку заједничког ратовања против Турака, и које је носило краљево писмо папи. Захваљујући томе писму знамо да су се већ у марту 1465. код Смедерева окупљале турске војсковође, спремне да се на султаново наређење баце на пустошење Доњих крајева Угарске и пошто се врате из овог похода опколе Београд.³⁰⁸ Међутим, иако су турске акинције те године проваљивале у Угарску, овакве претње се нису обистиниле.

Посланство су чинили учени печујски бискуп Јован Чесмички, који ће постати чувени песник познат по своме књижевном псеудониму Јанус Панонијус, и некадашњи војвода Трансилваније Јован Розгоњи, који је тада био главни ризничар краљевства, у пратњи одабраног одреда од три стотине витезова. Такође, посланству се придружио и дотадашњи млетачки посланик на двору краља Матије Јован Емо, који је био сведок краљевог војевања против Турака. Преко млетачке и фирентинске територије, посланици су стигли у Рим, где их је папа Павле II примио пред двором и окупљеним кардиналима. Овом збору се обратио Јован Чесмички, и његова мисија је имала успеха. Поред реликвије која је садржавала честицу Часног крста, папа је краљу Матији даровао 57500 дуката да их употреби за ратовање против Турака, што је била само прва исплата папске помоћи угарскоме краљу за ту сврху. Добијена је и папска дозвола за отварање универзитета у Угарској, а прихваћена је и краљева молба да калочки надбискуп Стефан Вардаи буде уздигнут у редове кардинала, те је 1467. на првој промоцији нових кардинала за време понтификата Павла II добио звање кардинала презвитера Светих Нереја и Ахилија.³⁰⁹ У повратку, посланство је боравило у Венецији, без чије савезничке помоћи Угарска не би могла да се супротставља Мехмеду Освајачу. Тога су били свесни и властодршци Млетачке републике, који су 1. јуна 1464, када је Мехмед Освајач кренуо у нови поход против Угарске,

³⁰⁸ Fraknói, *Mátyás király levelei I*, 82-83.

³⁰⁹ Bonfinis, *Rerum Ungaricarum decades IV*, 8-9; Eubel, *Hierarchia catholica medii aevi II*, 14, 64; Klaić, *Povijest Hrvata IV*, 75-77, 80; Kubinyi, *Matthias Rex*, 80; Fraknói, *Mathias Corvinus*, 108.

писали папи да угарски краљ није у стању да сам сакупи војску којом би могао да се сам супротстави толико силном непријатељу.³¹⁰ Следећи папин пример, Млечани су краљу Угарске обећали новчану помоћ од 50000 дуката, од којих су 15000 одмах предали посланству. И Млечани су стрепели да не остану усамљени у рату против Турака, што би се могло догодити ако њиховог савезника оскудица у новцу натера на склапање примирја са непријатељем.³¹¹

Управо у то време турски султан је покушавао да разбије угарско-млетачки савез тако што је нудио склапање мира обема државама понаособ. Порта је започела преговоре по том питању са Млечанима у фебруару 1465. Преговарање између Османског царства и Млетачке републике се отегло до новембра, када су Млечани одлучили да прекину све преговоре.³¹² Преговоре са Угарском султан је покушавао да започне двапут, у фебруару 1465, и поново у августу исте године. Прве понуде Мехмед Освајач је упутио Матији Корвину преко влашког војводе Радуа, потом преко неких личности из Босне, да би потом то урадио преко Вука Гргуревиха и неких личности из Србије. Пишући о овим понудама дужду Кристифору Мору 18. фебруара 1465, краљ Матија је поменуо да је прозreo намеру султана да разбије савез двеју хришћанских држава, и да је све турске понуде одбио.³¹³ Склапање мира са Угарском султан је изнова покушао у лето, када је, почетком августа, у угарску дошло султаново посланство које је било спремно, како се наводи у писму посланика миланског војводе у Венецији, да понуди угарском краљу целу Србију и Босну, али Матија Корвин није пристао чак ни да прими ове посланике, те су се они вратили необављена посла.³¹⁴ У јесен 1465, угарски краљ је са војском кренуо на јужну границу и ушао на подручје Босне које је било у угарским рукама, али тамо једва да је провео две седмице, границу није прешао, већ је упутио један велики одред под заповедништвом славонског бана Јована Витовца и главног ризничара Јована Розгоњија да преко

---

³¹⁰ Nány, Nyáry, *Magyar diplomáciai emlékek I*, 277-278.

³¹¹ Klaić, *Povijest Hrvata IV*, 75-77; Fraknói, *Mathias Corvinus*, 109.

³¹² Бабингер, *Мехмед Освајач*, 217-220.

³¹³ Fraknói, *Mátyás király levelei I*, 77-79; Калић-Мијушковић, *Београд у средњем веку*, 191.

³¹⁴ Nány, Nyáry, *Magyar diplomáciai emlékek I*, 351-352; Калић-Мијушковић, *Београд у средњем веку*, 191; Klaić, *Povijest Hrvata IV*, 78.

Дубровника дође у помоћ херцегу Стефану и прими градове у Хуму, и већ почетком новембра краљ је поново био у Славонији.³¹⁵

У време када је учествовао у овим преговорима између султана и угарског краља, Вук Гргуревић је већ био прешао у Угарску. Ванбрачни син слепога Гргура је, након што се његов отац замонашио и убрзо потом преминуо на Светој Гори, себе сматрао за његовог пуноправног наследника, и отуда га извори помињу као деспота и пре него што му је краљ Матија доделио ту титулу. После пада деспотовине борао је у Турској, али му је временом морало постати јасно да Мехмед Освајач неће обновити српску државу и поставити га на њен престо, већ да ће морати да се задовољи улогом хришћанина спахије, који у Турској тога доба нису били нешто необично. Вероватно је баш зато Вук Гргуревић, иако је међу Турцима уживао углед, па су у мају 1464. Дубровчани папско писмо румелијском беглербегу упутили посредством њега, донео одлуку да пређе у Угарску и стави се у службу краља Матије. На доношење такве одлуке морале су да имају утицаја и вести о успешном угарском ратовању у Босни 1463. Данас знамо да је Вук Гргуревић у Угарску прешао у другој половини 1464, али нам сачувани извори не пружају могућност да кажемо тачно када се то догодило.³¹⁶ У миланском архиву сачувано је једно писмо написано у Венецији, које помиње да је султан ушао у Србију са 300000 војника, а да је српски деспот са свом покретном имовином побегао у Угарску. Ово писмо је Вићентије Макушев датирао на 21. август 1464, и на први поглед се чини да је деспот кога писмо помиње био Вук Гргуревић. Но одмах после тога се помиње да је деспот оставио главна утврђења добро припремљена, али да тешко да ће се она одупрети.³¹⁷ Ово помињање утврђења нам говори да је Макушев погрешно датирао писмо и да се оно односи на ранији поход који је вођен против деспота Ђурђа, јер Вук Гргуревић, док је био у турској служби, сигурно није имао никакве тврђаве.

---

³¹⁵ Динић-Кнежевић, *Дубровник и Угарска*, 141-145; Klaić, *Povijest Hrvata IV*, 79-80; Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, 335-336.

³¹⁶ *Историја српског народа II*, 376-377; Dušanka Dinić-Knežević, *Sremski Brankovići*, Istraživanja 4 (1975), 7-9; Катарина Митровић, *Вук Гргуревић између Мехмеда II и Матије Корвина (1458-1465)*, Браничевски гласник 2 (2003), 23-31; Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић*, 640; Сима Ћирковић, *О деспоту Вуку Гргуревићу*, Зборник Матице српске за ликовне уметности 6 (1970), 285-287.

³¹⁷ Вићентије Макушев, *Историјски споменици јужних Словена и околних народа II*, Београд 1882, 207-208. Ово писмо је заварало Стојана Новаковића; види: Стојан Новаковић, *Последњи Бранковићи, у историји и у народном певању 1456-1502 II*, Летопис Матице српске 147 (1886), 5-6.

Које је поседе Вук Гргуревић добио по доласку у Угарску, и да ли му је припао део некадашњих банатских поседа његове породице, је питање на које не може да се да потпуно поуздани одговор, али извори којима располажемо не говоре томе у прилог. Повеље које је Вук Гргуревић морао да добије када му је краљ Матија доделио прве поседе су изгубљене, а у сачуваним изворима се не помињу никакви његови поседи у Банату, већ само у Срему и Славонији.³¹⁸ У монографији Торонталске жупаније Боровског се помиње да је трговиште Бечкерек било 1482. посед Вука Гргуревића, али без указивања на било какав извор или литературу који би то могли да потврде, па овај податак морамо да сматрамо довијањем без икаквог основа у сачуваним изворима,³¹⁹ и да закључимо да после 1458. године Бранковићи нису држали ниједан посед у Банату, јер о тако нечему нема помена ни у ком од сачуваних извора.

Деспотска титула коју је Вук Гргуревић носио и питање када ју је добио од краља Матије такође заслужује да јој се на овом месту посвети нешто више пажње. Иако о Вуку у своме писму дужду од 18. фебруара 1465. помиње деспота Рашке, нема доказа да је Матија Корвин ову титулу тада признао Вуку Гргуревићу. Претпоставка да је ту титулу морао да добије до 1468, а која се заснива на писању Бонфинија, јер Бонфини помиње да је те године деспот Вук био у пратњи краља који је пошао у рат против хусита,³²⁰ није тачна. Сачуван је препис једне повеље коју је краљ Матија издао 4. октобра 1468, када је рат у Чешкој био у пуном јеку, и у њој се Вук Гргуревић не помиње као деспот, већ као „син деспота краљевства Рашке“ („*magnifico Wok, filio despoti regni Rascie*“), и деспотску титулу је могао да добије тек после тог датума.³²¹ Бонфини, дакле, у другој књизи своје четврте декаде Вуку придаје титулу коју он у време када су се догађаји о којима је писао још није добио од краља Матије, али по којој је у време када је Бонфини дошао у Угарску био добро познат. У изјави Радивоја Радосалића пред дубровачким судом да је његова кућа у Сребреници изгорела када је око

---

³¹⁸ Dinić-Knežević, *Sremski Brankovići*, 9-10.

³¹⁹ Borovszky, *Torontál vármegye*, 557.

³²⁰ Bonfinis, *Rerum Ungaricarum decades IV*, 27; Dinić-Knežević, *Sremski Brankovići*, 8; Митровић, *Вук Гргуревић између Мехмеда II и Матије Корвина*, 30.

³²¹ MNL OL, DL 29828.

нове 1471. године деспот Вук разорио овај град,³²² изгледа да се не ради о томе да је тада Вук Гргуревић носио титулу деспота коју му је краљ доделио већ да су Вука његови сународници називали деспотом, па га је зато и Радосалић тако назвао. Извесно је да му титулу деспота у то време угарски краљ још није био доделио, јер га још почетком јануара 1471. Матија Корвин у једном свом писму поново назива сином деспота краљевства Рашке.³²³ Али убрзо потом, у повељи коју је 26. марта 1471. издао угарски палатин Михаило Орсаг поводом тужби Јова Горјанског, сина и наследника Ладислава Горјанског, на његове суседе, међу којима и на једног Вуковог фамилијара, Вук Гргуревић је поменути као деспот.³²⁴ Титулу деспота краљевства Рашке Матија Корвин је, дакле, Вуку Гргуревићу доделио између средине јануара и краја марта 1471. године. Имајући све напред речено у виду, може се потпуно сигурно рећи да нису тачне тврдње у старијој литератури да је Вук Гргуревић добио своју деспотску титулу за време заседања угарског сабора у августу и септембру 1471, то јест у исто време када је Никола Илочки добио титулу босанског краља.³²⁵

Синови војводе Јакше који је предводио српски одред у опсади Цариграда, Стефан Јакшић и Дмитар Јакшић, су прешли у Угарску исте године када и Вук Гргуревић, и своје прве поседе су добили у Чанадској жупанији. Врло је вероватно да су ускоро по пресељењу у Угарску добили трговиште Нађлак на десној обали Мориша, који ће постати седиште породице која ће по њему понети и властелински предикат „од Нађлака“. Са овим предикатом су први пут поменути у повељи којом им је краљ Матија 2. новембра 1467. доделио поседе у Трансилванији.³²⁶ Као и у случају Вука Гргуревића, повеља којом су им додељени њихови први поседи у Угарској није сачувана. Одмах по досељавању у Поморишје, Јакшићи су показали своју наглу и насилну нарав. Најстарији

---

³²² Михаило Динић, *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни*, Из српске историје средњег века, Београд 2003, 540; Митровић, *Вук Гргуревић између Мехмеда II и Матије Корвина*, 30.

³²³ MNL OL, DL 81717; Ernő Kammerer, Ferencz Döry, *Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vasonkeo XI*, Budapest 1915, 79-80.

³²⁴ MNL OL, DL 17199.

³²⁵ Ивић, *Историја Срба у Војводини*, 17; Жиречек, *Историја Срба I*, 411; Новаковић, *Последњи Бранковићи II*, 9-11.

³²⁶ MNL OL, DL 26897; Samu Borovszky, *A Nagylaki uradalom története*, Budapest 1900, 16-18; Ивић, *Историја Срба у Војводини*, 16; Ненад Лемајић, *Српска елита на прелому епоха*, Сремска Митровица – Источно Сарајево 2006, 88-89.

сачувани извор у коме се у Угарској помињу браћа Јакшићи је писмо које је 10. јануара 1465. упућено поджупану Чанадске жупаније. У њему су судија, већници и становници трговишта Донаторње изнели како су синови српског војводе Јакше упали у кућу властелина Јована Варјаша, који је био фамилијар Јелисавете Силађи и један од њених службеника на овом њеном имању, уверени да је оштетио њихове кметове. Гневни Јакшићи су тада опљачкали не само дом Јована Варјаша, већ и цело његово село Варјаштелек. Овим поводом, судија и већници Донаторње су, заједно са свим њеним становницима, такође изјавили да је Јован Варјаш невин и да ничим није нашкодио Јакшићима, као и да би кметови Јакшића, ако сматрају да су нечим оштећени, требало да од суда ишту задовољење.³²⁷ Ово писмо, најраније од многих извора који говоре о сукобима између браће Јакшића и њихових суседа, међу којима је био и Јован Варјаш са којим су се Јакшићи и касније парничили, доказује да су почетком 1465. Стефан и Дмитар Јакшић боравили у Чанадској жупанији и тамо имали поседе и кметове које су морали добити током претходне, 1464. године, а такође је упадљиво да их судија и већници Донаторње називају војводама, што су свакако титуле које су стекли пре доласка у Угарску. Не можемо да будемо сигурни да ли су титуле војвода, какву је и њихов отац носио, добили док су били у турској служби или још и раније, у последњим годинама постојања Српске деспотовине.

Трговиште Донаторња је у то време било власништво краљеве мајке Јелисавете Силађи, али је ускоро прешло у руке властелина Радича Бановића од рода Дивјака, католичке вере, који је из Босне пребегао у Угарску. Краљ Матија је својој мајци још пре пада Босне даровао Донаторњу, заједно са још неколиким

---

³²⁷ MNL OL, DL 16153; Pesty, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara II*, 378-379; Момчило Спремић, *Породица Јакшић у Банату*, Банат кроз векове, Београд 2010, 35. Донаторња се налазила северно од Мориша, недалеко од данашњег града Сентеша на обали Тисе; види: Csánki, *Magyarország történelmi földrajza I*, 691-692. Село које је у овом писму названо Варјаштелеком заправо је било село Телек које је било у поседу Јована Варјаша, што знамо из повеље којом је 4. априла 1470. краљ Матија решио спор око међе између Јакшића и Јована Варјаша, који је у овој повељи забележен са племићким предикатом „од Телека“, у корист овога потоњег. Деже Чанки је село Телек убицирао у околину Нађлака и Егреша, дакле недалеко од првог поседа браће Јакшића, а његово убицирање потврђују туски пописи Чанадског санцака из XVI века, у којима се ово место помиње под називима Телек и Кенез Телек; налазило се у близини леве обале Мориша, источно од Егреша. Види: MNL OL, DF 287452; Káldy-Nagy, *A csanádi szandzsák*, 23, карта у прилогу; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza I*, 705. На поменути повељу, која се чува у Архиву САНУ, скренула је пажњу Мелина Рокаи; види: Рокаи, *Елизабета Силађи*, 130.

поседима, о чему је повеља издата 19. фебруара 1463.³²⁸ Међутим, касније је исти посед дао, заједно са селом Кираљшаг у Чанадској жупанији, Радичу Бановићу, о чему је издао повељу 7. марта 1465. Осам дана касније, Јелисавета Силађи је послала писмени налог својим службеницима на тим имањима, Јовану Темешкезу, Јовану Варјашу и Бенедикту de Сура да предају речене поседе новом власнику.³²⁹ Касније је Јелисавета Силађи истерала са ових поседа Радича Бановића, због чега се он жалио папи, те је поводом тога Павле II упутио 18. маја 1471. писмо у коме је тражио да Јелисавета Силађи врати Радичу Бановићу поседе које му је отела.³³⁰

Раније се веровало да је у седмој деценији XV века, када су Вук Гргуревић и браћа Јакшићи прешли у Угарску, то учинио и војвода Милош Белмужевић.³³¹ Међутим, данас је познато да то не одговара истини, јер га попис Смедеревског санцака сачињен 1476/7. помиње као једнога од хришћана спахија, који је као свој тимар држао Јагодину.³³² Према томе, Милош Белмужевић, који ће у служби угарских краљева стећи велике поседе у Банату и Бачкој, је највероватније прешао из Турске у Угарску тек 1480. или 1481, када су долину Велике Мораве захватили велики напади угарске војске. То потврђује и навод из тестамена Милоша Белмужевића, где он сам помиње да је прешавши у Угарску стао право и верно служити краљу Матији, који му је за такву службу дао у посед Мојшу и Познад у Тамишкој жупанији. Повеља којом су Милошу Белмужевићу додељени ови, његови први поседи, издата је 21. децембра 1483.³³³

У деценијама које ће уследити, Јакшићи ће добити нове поседе у Поморишју и Славонији. Као и Вук Гргуревић, и они ће се прославити на бојним пољима, војујући за краља Матију не само на јужној граници већ и на бојиштима средње Европе. Дајући Вуку Гргуревићу поседе у Срему, а Јакшићима у

---

³²⁸ MNL OL, DL 15814.

³²⁹ E. Laszowski, *Prinos historiji bosanskih porodica. Pripadnici roda »Divjak«*, Vjesnik Kr. Državnog arkiva u Zagrebu 7 (1937), 27-34.

³³⁰ Theiner, *Vetera monumenta historica Hungariam II*, 422.

³³¹ *Историја српског народа II*, 377-378; Лиречек, *Историја Срба I*, 407; *Ibid. II*, 390; Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић*, 851.

³³² Александар Крстић, *Нови подаци о војводи Милошу Белмужевићу и његовој породици*, Иницијал. Часопис за средњовековне студије 1 (2013), 167-170; Лемајић, *Српска елита на прелому епоха*, 200-202; Поповић, *Срби у Војводини I*, 155.

³³³ MNL OL, DL 26646; Алекса Ивић, *Неколико ћирилских споменика из XVI. и XVII. века*, Vjesnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskoga arkiva XV/2 (1913), 93; Лемајић, *Српска елита на прелому епоха*, 354.

Поморишћу, краљ је желео да ојача одбрану угрожених јужних крајева Угарске, али не треба због тога што су ове личности биле славни ратници губити из вида да су они Матији Корвину и на друге начине били од користи. Свом новом владару ови српски властелини ће служити и као дипломате преко којих ће водити преговоре са Турцима, чију су државу добро познавали. У пребеглој српској властели којој је пружио уточиште у Угарској и дао јој поседе, Матија Корвин није видео само искусне ратнике који ће бранити његово краљевство од спољних непријатеља, него и људе за које је могао веровати да ће му бити поузданији ослонац него што су то били угарске велможе. Матија Корвин није тако поступао само када је реч о Србима. Пишући о Чесима који су били у служби Матије Корвина, чешки историчар Антоњин Калоус је дао и врло убедљиво објашњење због чега се овај краљ Угарске ослањао углавном на странце, попут Италијана и Чеха, и угарске хомоновусе, у које можемо убројати и српску властелу у Угарској која је своје поседе добила од краља као феуде, и стога имала интереса да му одано служи. То су били људи који нису били укорењени у породичне савезе угарских велможа, те се зато краљ, који је и сам међу европским владарима који су потицали из старих династија био попут хомоновуса, на њих могао знатно поузданије ослонити него на угарске велможе.³³⁴ Такво Матијино ослањање на странце веома подсећа на политику његовог претходника Жигмунда Луксембуршког, који је у својој унутрашњој политици у Угарској тежио истоме циљу коме је тежио и Матија, јачању централне власти. И други Срби су следили пример ових угледника и селили се у јужну Угарску, али појединости о томе нису сачуване у изворима. Међутим, да је број насељеника морао да буде знатан, и да је међу њима било много ситне властеле, вичне оружју а спремне да се стави у службу угарског краља, говори нам податак да је у војсци краља Матије, када је 14. априла 1468. из Пожуна кренуо у рат против чешког краља Ђорђа Пођебрада, било хиљаду српских коњаника.³³⁵

Почетком 1466. поново су се проносили гласови о турској опасности и предузете су мере ради одбране краљевства, а посебно кључног града Београда.

---

³³⁴ Antonín Kalous, *Bohemians and Moravians in the Court of Matthias Corvinus*, Matthias Corvinus the king: tradition and renewal in the Hungarian Royal Court, Budapest 2008, 65-75.

³³⁵ Fraknói, *Mathias Corvinus*, 133.

Седамнаестог априла краљ Матија је поручио племству Ђерске жупаније у западној Угарској да, будући да је султан у Софији, буду спремни да се петнаест дана после Ђурђевдана прикључе краљевој војсци која ће кренути ка Београду, и да ће свако ко се буде о то оглушио бити сматран за издајника и изгубити и главу и сво своје имање.³³⁶ Мехмед Освајач се побринуо да се такви гласови намерно шире како би што дуже могао да скрива прави циљ свога похода. Тог пута није кренуо на Угарску, већ против Скендербега и Млечана у Албанији.³³⁷

Уместо турског напада на јужну границу, краља Матију су у наредним годинама чекала нова велика искушења. Велика препрека у одбрани Угарске било је што су владарски приходи били недовољни за одржавање многобројне и добро опремљене војске каква је била неопходна за борбу против Турака. Како би повећао своје приходе, краљ је 1467. спровео пореску реформу. Дотадашњи редовни порез (*lucrum camerae*) и тридесетина, царина која је до тада плаћана, су укинута. На њихово место дошли су нови намети: нови редован порез, назван порезом краљевске ризнице (*tributum fisci regalis*), док је уместо тридесетине плаћана у истом износу нова царина, названа крунском царином (*vestigal coronae*). Смисао овога је било да се укидањем старих пореза пониште и сва ослобађања од њих које су ранији краљеви додељивали, те да се владареви приходи повећају тако што ће убудуће порезе и царине плаћати сви који су по своме друштвеном положају обавезни да то чине. Тако би порез краљевске ризнице требали да плаћају сви кметови, без обзира на то да ли живе на краљевским, властелинским или црквеним поседима.³³⁸ Ова пореска реформа није обезбедила Матији Корвину довољне приходе, због чега је и надаље, све до краја своје владавине, морао да прибегава разрезивању ванредних пореза, који су током целе његове владавине сакупљани укупно четрдесет и три пута, и постали главни извор прихода.³³⁹ Али је зато изазвала устанак у Трансилванији, где су војводу Јована од Светог Ђорђа прогласили за краља, и ову буну Матија Корвин је морао да угуши силом. Пошто је Трансилванија умирена, кренуо је у Молдавију да казни тамошњег владара

³³⁶ *Decreta regni Hungariae 1458-1490*, 161.

³³⁷ Бабингер, *Мехмед Освајач*, 226-228; Мантран, *Историја Османског царства*, 113-114.

³³⁸ *Decreta regni Hungariae 1458-1490*, 162-168; Историја Мађара, 162-163; Engel, *The Realm of St Stephen*, 310-311; Kubinyi, *Matthias Rex*, 76-79; Fraknói, *Mathias Corvinus*, 119-120.

³³⁹ Kubinyi, *Matthias Rex*, 77-78.

Стефана III Великог, који је пружао помоћ трансилванијским побуњеницима. У децембру 1467. молдавски војвода је код Баје потукао угарскога краља, који је и сам у овој бици допао рана, и натерао угарску војску да се повуче из његове земље.³⁴⁰

Док је краљ ратовао у Молдавији, у Угарску је дошао посланик којег је упутио смедеревски санџакбег Мехмед-бег Минетоглу; он је 1464. на том месту сменио Али-бега Михалоглуа, који је враћен на чело видинског санџака. Пошто посланик није могао да се састане са краљем јер је Матија Корвин тада био ван земље, вратио се у Турску необављена посла, да би се ускоро угарском краљу упутило посланство које је послао сам султан.³⁴¹

Велико турско посланство је у пролеће дошло Матији Корвину, који се тада налазио усред припрема за поход против Чешке. До састанка је дошло у Великом Варадину. Угарски краљ, писао је Бонфини, поново није султанове посланике удостојио тога да их лично прими, већ је, као својеврсну претњу Турцима, послао Влада Цепеша да у његово име преговара са њима. Преко њега је краљ Матија Корвин поручио да му углед не допушта склапање мира са неверницима. Међутим, сматраће незваничним примирјем престанак турских напада и похара његове земље.³⁴² Веродостојнији приказ ових преговора је садржан у извештају посланика миланског војводе у Венецији, који је написан 27. марта 1468. Он је од очевица преговора у Великом Варадину сазнао да су мале разлике у мишљењима између Угара и Турака, да је султану веома стало да дође у посед Јајца из кога би његове чете могле да упадају до Истре, чак дотле да је понудио Угарској да јој препусти Смедерево; ту последњу понуду милански посланик није сматрао за озбиљну. Веровао је да је циљ ових преговора намера султана да разбије савез Угарске и Млетачке републике, како би потом лакше остварио своје намере.³⁴³ Али, на крају никакав споразум није потписан, и ратно стање између Турске и Угарске се наставило.

---

³⁴⁰ Bonfinis, *Rerum Ungaricarum decades IV*, 12-18; Kubinyi, *Matthias Rex*, 82-84. Fraknói, *Mathias Corvinus*, 121-128.

³⁴¹ Nány, Nyáry, *Magyar diplomacziak emlékek II*, 92-93.

³⁴² Bonfinis, *Rerum Ungaricarum decades IV*, 25.

³⁴³ Nány, Nyáry, *Magyar diplomacziak emlékek II*, 79-80.

Савезник Млечана и папе, од којих су му стизала велика новчана средства, угарски краљ не би могао да тада прихвати формално примирје са султаном. Али, будући да се спремао за рат против свога некадашњег таста Ђорђа Пођебрада, Матији Корвину је било потребно да јужна граница буде мирна и безбедна, те је сасвим могуће да нису без основа тврдње да је у Великом Варадину ипак дошло до некаквог договора између угарског краља и Турака, и да су то обе стране држале у тајности. Пошто су од 1469. турске акинције проваљивале у хабзбуршке земље преко угарске територије, кроз коју су обично пролазили не узнемиравајући месно становништво, Фридрих III је оптуживао Матију Корвина да је у замену за примирје допустио Турцима да неометани прелазе преко Угарске и нападају његове поданике.³⁴⁴ Мађарски историчар Пал Енгел је чак тврдио да је 1465. склопљен тајни мир између Угарске и Турске који је продужаван све до 1473.³⁴⁵

Такав тајни споразум је, ако га је уопште било, у Подунављу са турске стране био кршен од самог почетка. Акинције су између 1468. и 1471. преко Дунава проваљивале у Банат најмање два пута. Према турским изворима, Али-бег Михалоглу, који је претходне године враћен на чело Смедеревског санцака, и нови видински санцакбег Даут-бег су 1468. повели акинције у Угарску, и вратили се са великим пленом. Ради одмазде за овај напад, угарски војници су прешли Дунав и спалили Видин, али су потом поражени у бици, где су Турци заробили много непријатељских ратника.³⁴⁶ Из овог описа, пошто се помиње угарски напад на Видин који је није могао да стигне преко Влашке, већ једино да буде покренут само из тврђава на Дунаву, можемо да претпоставимо да су Турци тада поново провалили у Банат.

Сведочанство да су се почетком у то време водили окршаји између Угара и Турака је повеља Чанадског каптола која је издата 29. маја 1469. Властелин Јован Телегди, који је пао у турско заробљеништво, је, немајући другог начина да дође до новца потребног да се из њега откупи, преко своје супруге Ане и синова Фрање и Андрије обавио продају свог дела поседа Темеркењ у Чанадској жупанији.

---

³⁴⁴ Engel, *The Realm of St Stephen*, 307; Kubinyi, *Matthias Rex*, 96, 109.

³⁴⁵ Engel, *The Realm of St Stephen*, 307.

³⁴⁶ Зиројевић, *Али-бег Михалоглу*, 15.

Купац је био Будимски каптол, који је за овај посед платио 450 златних флорина. Ова повеља не говори ништа поближе под којим околностима је Јован Телегди допао турског ропства. Можемо да нагађамо да је можда био ратник кога су Турци заробили у неком окршају, или да су га били отели приликом неког акинџијског упада, али се о томе у овом извору ништа не говори. Судаћи по датуму када је повеља издата, не делује вероватним да је овај властелин који је располагао средствима да дође до новца за откуп заробљен приликом прошлогодишњег Али-беговог акина у Угарску, већ касније, по свој прилици током зиме или пролећа 1469.³⁴⁷

Збирка чуда у житију Светог Павла Тивејског које је написао Валентин Хаднађ нам такође нуди сазнање да су 1471. турске акинџије упале у Тамишку жупанију. Те године, кмет по имену Стефан је радио у пољу када су га опколили Турци. Успео је да им умакне, и своје спасење је приписивао чуду светитеља који је био патрон паулинског реда.³⁴⁸

Угарска страна је на акинџијске упаде одговорила равном мером у зиму 1470-1471, када је Вук Гргуревић продро до Сребренице и разорио је. Могуће је да су са Вуком Гргуревићем тада на јужној граници били и браћа Јакшићи, Петар Доци, Гргур Бетлен и Никола Деже, јер почетком јануара 1471. краљ Матија шаље писмо адресовано на све горе поменуте личности и остале своје капетане, којим им обавештава о својој забрани да оштете поседе који припадају Симеону, Николи и Аладару Вардаију од Кишварде, рођацима калочког надбискупа.³⁴⁹

Спремајући се за нове нападе на Угарску, и користећи се тиме што је угарски краљ био заузет ратовањем у Чешкој, турски погранични бегови су одлучили да подигну једно утврђење на обали Саве којим би са запада стегли свој обруч око Београда, и које ће им служити као полазиште за нападе не само на Угарску, посебно на Срем и источну Славонију, већ и у хабзбуршке земље. У априлу 1471. већ је била започела изградња утврђења које су Турци назвали

---

³⁴⁷ MNL OL, DL 106013. Село Темеркењ се налазило на обали Тисе, између данашњих места Санада и Чоке; види: Csánki, *Magyarország történelmi földrajza I*, 705.

³⁴⁸ Csukovits, *Miraculous Escapes from Ottoman Captivity*, 11.

³⁴⁹ MNL OL, DL 81717; Kammerer, Döry, *Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy XI*, 79-80; *Историја српског народа II*, 382; Динић, *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни*, 540.

Бугхурделен, док су га хришћани називали Заслоном и Шапцем; тада је милански посланик у Венецији писао да Турци желе да саграде једно утврђење у близини Београда.³⁵⁰ Под заштитом 20000 коњаника којима су заповедала двојица субаша, турски неимари су почели да дижу нову тврђаву. Краљ Матија је реаговао када је већ било касно. У лето 1471. је послао Гаврила Матучинаија, који је 24. маја 1471. рукоположен за калочког надбискупа,³⁵¹ и свога фамилијара Јована Унгора, искусног ратника који се већ био борио против Турака код Јајца и Зворника, на челу једне војске са задатком да спрече градњу шабачке тврђаве.³⁵² Када су дошли на Саву, писао је Бонфини, угарске војсковође су виделе да је њихова војска бројем једнака турској, и да је прелазити Саву при таквом односу снага врло ризично. Покушали су да омету изградњу тврђаве гађајући је топовима, али то је остало без успеха. Упркос томе што су угарски тобције и стрелци нанели знатне губитке непријатељу, Турци нису прекидали изградњу започетог утврђења, те су на крају надбискуп Гаврило и Јован Унгор одлучили да неће успети да спрече непријатеља да подигне тврђаву, и да не могу ништа друго да учине што би му нашкодило до да подигну једно утврђење насупрот Шапцу како би ометали тамошњу посаду.³⁵³ У једном писму датираном на 15. септембар 1471. борбе око Шапца су описане другачије. Према овом извору, Турци су изашли из тврђаве у сусрет угарској војсци и тешко је потукли.³⁵⁴ Први поход из шабачке тврђаве је кренуо већ у лето 1471, и тада су акинције допрле до Љубљане.³⁵⁵

Тешко да су били могући какви енергичнији покушаји да се спречи градња Шапца и акинцијски упади преко Дунава и Саве, јер је за Матију Корвина 1471. била веома тешка година, када се чинило да је његова власт угрожена као никада до тада. Двадесет и другог марта те године, преминуо је чешки краљ Ђорђе

---

³⁵⁰ Bonfinis, *Rerum Ungaricarum decades IV*, 38; Thallóczy, Áldasy, *Magyarország és Szerbia*, 260-261. Топоним Заслон је посведочен у српским летописима, а име Шабац се врло брзо усталило, те ово место краљ Матија је тако назвао већ у своме писму папи Сиксту IV које је написано 16. јануара 1476. Види: Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, 250; Fraknói, *Mátyás király levelei I*, 330.

³⁵¹ Eubel, *Hierarchia catholica medii aevi II*, 132; Kubinyi, *Matthias Rex*, 75-76, 91.

³⁵² Bonfinis, *Rerum Ungaricarum decades IV*, 38. О заслугама Јована Унгора у борбама против Турака, Швехлиних одметника, Молдаваца и хусита говори се у повељи коју му је краљ Матија Корвин издао 18. августа 1479, а чији је препис сачуван; види: MNL OL, DL 18257.

³⁵³ Bonfinis, *Rerum Ungaricarum decades IV*, 38-39

³⁵⁴ Thallóczy, Áldasy, *Magyarország és Szerbia*, 262.

³⁵⁵ Ibid., 262; Бабингер, *Мехмед Освајач*, 293.

Пођебрад. На сабору који се састао у Кутној Хори да изабере новог владара Чешке, кандидатура Матије Корвина, кога су чешки католици две године раније изабрали за краља Чешке, и чија је војска тада држала Моравску, Шлеску и Лужицу, није била успешна. Хусити су са правом сматрали краља Угарске за свог најопаснијег непријатеља, и превасходно захваљујући њима је за новог краља изабран петнаестогодишњи Владислав Јагелонац, унук немачког, чешког и угарског краља Алберта Хабзбуршког кога је претходне године, надајући се да ће тако обезбедити помоћ Пољске у борби против угарског краља, Ђорђе Пођебрад одабрао за свога наследника.³⁵⁶ Ово је значило да ће се наставити исцрпљујући рат против Чешке, јер је Матија Корвин већ тада дошао на мисао да своју државу шири и тиме јача своју силу освајањем суседних земаља у средњој Европи, јер је ратовање против моћног Османског царства захтевало велике материјалне из људске жртве, а није било нимало сигурно да ће се доћи до освајања пространих и богатих територија које ће оправдати толике жртве. Особито велико оптерећење је било то што се Матија Корвин од почетка рата против Чешке све више ослањао на најамничку војску, која је била ефикасна у боју а одана једино ономе ко је плаћа, те је стога могла да буде употребљена не само против спољашњег непријатеља већ и против непокорне властеле. Издржавање најамника, који су постали језгро Матијине војске, је изискивало огроман новац, и до потребне своте се могло доћи само разрезивањем ванредних пореза.³⁵⁷

Наставку чешког рата се придружила још већа невоља, јер је исте године у Угарској дошло до велике завере прелата и властеле која је озбиљно претила збацивањем Матије Корвина са престола. На челу завере нашли су се примас угарске и некадашњи Матијин васпитач Јован Витез, који је после смрти Дионисија Сечија 1465. постао естергомски надбискуп, и Витезов сестрић, печујски бискуп Јован Чесмички. Разлози због чега су се одлучили да збаце краља били су бројни. Сматрали су да Матија Корвин влада све самовољније, пренебегавајући савете прелата и властеле, да је претераним ванредним порезима који су земљи тешко падали придодао отимање прихода цркве, и да води скупи

---

³⁵⁶ Bonfinis, *Rerum Ungaricarum decades IV*, 33-38; Френсис Дворник, *Словени у европској историји и цивилизацији*, Београд 2001, 259-260; Klaić, *Povijest Hrvata IV*, 93, 95; Kubinyi, *Matthias Rex*, 91-92; Karl Nehring, *Matthias Corvinus, Kaiser Friedrich III. und das Reich*, München 1975, 46-51.

³⁵⁷ Engel, *The Realm of St Stephen*, 309-311.

рат који више нема смисла јер је католик изабран за краља Чешке. У заверу су се постепено укључили сви прелати осим калочког надбискупа, и скоро сва угледна властела. Међу велможама, најчвршћи у својој подршци краљу био је палатин Михаило Орсаг. На крају, завера се толико проширила да је, према речима Бонфинија, од 75 угарских жупанија само 9 остало верно краљу и наставило да му плаћа порез. Које су жупаније остале одане Бонфини је прећутао, па не можемо рећи да ли је и нека од банатских била међу њима.³⁵⁸ Завереници су одлучили да на угарски престо доведу пољског краљевића Казимира, другог сина краља Казимира IV, у нади да ће остварити угарско-пољски савез потпомогнут владарем Чешке, који ће бити непремостива препрека османлијском ширењу. Идеал им је очигледно била угарско-пољска персонална унија, каква је већ постојала у време Лајоша Великог и Владислава I Јагелонца. Послали су изасланство краљу Казимиру IV, који је, како би и другоме сину обезбедио престо, пристао да помогне завереницима. Међутим, краљ Матија, који је тада био на ратишту у Чешкој, сазнао је шта му се спрема, и одмах предузео кораке да преухитри заверенике. Тринаестог јула је стигао у Пожун, одакле је сазвао сабор да се 1. септембра састане у Будиму, и упутио позив свој угарској властели да на њему учествује, у исто време се спремајући да дочека очекивани напад из Пољске тако што је у Угарску довео војску из Чешке и Моравске. Делећи имања и титуле, успео је да на своју страну привуче многе од завереника који су се дали поткупити или су се још увек колебали.³⁵⁹ Коловођа завере међу велможама, Никола Илочки, добио је титулу краља Босне, и од тада је некадашњи љути супарник краљев заузео место међу његовим најоданијим присталицама.³⁶⁰

Одлуке сабора, које је краљ потврдио 18. септембра 1471, потврдиле су права које је уживало угарско племство, и обећавале су да ће се престати са поступцима на које се властела особито жалила. Сабор је требало да се одржава сваке године, и убудуће нису смели да се сакупљају никакви порези које сабор не би одобрио, док је потврђено ослобођење свештенства од плаћања свих пореза;

---

³⁵⁸ Bonfinis, *Rerum Ungaricarum decades IV*, 40-41.

³⁵⁹ *Decreta regni Hungariae 1458-1490*, 190; Bonfinis, *Rerum Ungaricarum decades IV*, 41-43; Dlugossii, *Annales*, 276; Engel, *The Realm of St Stephen*, 304-305; Kubinyi, *Matthias Rex*, 91-92; Fraknói, *Mathias Corvinus*, 158-163.

³⁶⁰ Сима Ћирковић, *Властела и краљеви у Босни после 1463. године*, Историјски гласник 3 (1954), 130; Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, 339.

ваља нагласити да се то односило на свештена лица као на личности, а не и на световњаке које живе на црквеним поседима. Властела није смела да буде хапшена, нити њихово имање заплењено, без покретања одговарајућег правног процеса, а краљ се обавезао да неће поништавати судске пресуде. На положају жупана више није могао да се нађе нико ко не припада племству. Краљевим службеницима је забрањено да одузимају робу ако за њу не плате праведну цену, а војсци да узима храну од становништва не плаћајући је; за такве преступе војника одговорност и казну су сносиле и њихове старешине.³⁶¹

Шести члан одлука овог сабора се односио и на одбрану јужне границе, и он такође показује да је међу угарском властелом поново почео да расте страх да ће се важни положаји давати странцима. Овај члан је забрањивао да се странци постављају за заповеднике пограничних замкова у Доњим Крајевима, као и у Горњој Угарској, Далмацији, Хрватској, Славонији и Трансилванији, без обзира да ли ти замкови припадају краљу, баронима или пак неком другом властелину. Те дужности би убудуће требали да обављају само они Угри који су тога достојни и за такву дужност способни. Седмим чланом је одређено да ће се сакупљање бандерија прелата и барона вршити на исти начин као и у време краља Жигмунда.³⁶²

Најважнији циљ који је имао на уму сазивајући сабор, да преведе на краљеву страну што више оних који су пристали уз заверенике или се колебали, био је остварен. Већ три дана после закључења сабора, десеторица прелата и тридесет шесторица барона су потписали изјаву оданости краљу Матији. Од прелата, нису је потписала само тројица: Јован Витез, Јован Чесмички и загребачки бискуп Освалд Туз. Међу велможама, једино су још главни ризничар Рајналд Розгоњи, хрватски бан Блаж Мађар, Никола Перењи, и Јован Туз, брат загребачког бискупа, суделовали у завери када је у октобру 1471. краљевић Казимир на челу 12000 војника, међу којима је било и хиљаду Татара, пошао у Угарску да освоји краљевство које су му завереници нудили. Пошто су му његове присталице предале град Њитру и још неколико тврђава у северној Угарској,

---

³⁶¹ *Decreta regni Hungariae 1458-1490*, 192-202; *The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary III*, 24-28; Kubinyi, *Matthias Rex*, 92-93.

³⁶² *Decreta regni Hungariae 1458-1490*, 194; *The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary III*, 24-25.

Казимир је допустио да га угарски краљ опколи у Њитри. После краљевог прогласа да ће сви бунтовници који се у року од три дана предају добити опрост, и на вест да су се краљ и примас Угарске помирили, редови завереника су се осули, и пољски краљевић није имао избора сем да крајем децембра крадом напусти Угарску. Његов неславни поход се окончао када се 7000 пољских војника који су остали опкољени у Њитри предали опсађивачима.³⁶³ Упркос томе што се измирио са Јованом Витезом, краљ Матија га је ухапсио 1. марта 1472. Разлози за овакав краљев поступак били су како да на примеру највећег међу угарским архијерејима покаже да ће сваког бунтовника против круне убудуће стизати казна,³⁶⁴ тако вероватно и да се изврши притисак на његовог сестрића Јована Чесмичког, који се заједно са браћом Туз и даље одупирао краљу.³⁶⁵ Ако је ово потоње била краљева намера, није уродила плодом, јер је Јован Чесмички 27. марта преминуо у Медведграду, недалеко од Загреба, до последњег часа тврдоглаво одбијајући да се покори краљу Матији. Првог априла, Матија Корвин је ублажио заточеништво естергомског надбискупа, ставивши га у кућни притвор под надзором свога поузданика, Немца Јована Бекеншлоера, који је био јегарски бискуп, и Јован Витез ће у притвору остати све до своје смрти 9. августа 1472. На месту естергомског надбискупа наследио га је Јован Бекеншлоер.³⁶⁶

Побуна је била сломљена, али је она донела краљу Матији нову невољу која се неће брзо окончати. Односи Угарске са скоро свим њеним суседима били су, ако већ са њима није била у отвореном рату, на ниској тачци. Поред Чешке, сада је Матија Корвин морао да води рат и против Пољске, и оваква ситуација је претила да се претвори у антиугарски савез коме би се поред двеју краљевина којима су владали Јагелонци прикључио и Матијин давнашњи супарник Фридрих III. У таквоме рату, Матија Корвин је могао да рачуна једино на помоћ Свете Столице, будући да Млечани нити су имали интереса да се у такав рат укључе, нити би то могли да учине док је рат против Турске изискивао све њихове снаге. Нарочита невоља је било то што је укључење Пољске у рат против Угарске

---

³⁶³ Bonfinis, *Rerum Ungaricarum decades IV*, 42-46; Dlugossii, *Annales*, 275-279; Engel, *The Realm of St Stephen*, 304-305; Klaić, *Povijest Hrvata IV*, 109-111; Kubinyi, *Matthias Rex*, 93; Fraknói, *Mathias Corvinus*, 164-166.

³⁶⁴ Bonfinis, *Rerum Ungaricarum decades IV*, 46-48.

³⁶⁵ Kubinyi, *Matthias Rex*, 93.

³⁶⁶ *Ibid.*, 93; Fraknói, *Mathias Corvinus*, 166-167.

значило да би, да би се у томе рату однела победа, требало уложити још више материјалних средстава у ратне подухвате усмерене против Јагелонаца, и да ће угарске снаге у средњој Европи морати да још више буду ојачаване науштрб заштите границе према Османлијама. Једино је развој ситуације у Малој Азији, где се Мехмед Освајач намерио да однесе одлучујућу победу над својим главним азијским такмацем Узун Хасаном, осујетио велике нападе Турака на Угарску, који би у таквим приликама могли да доведу до огромних разарања и могућег губитка важних пограничних утврда. Али-бег Михалоглу и босански санџакбег Иса-бег су 1472. опустошили Срем, да би Али-бег затим пошао из свога санџака у Малу Азију где ће у борбама против Ак Којунлуа учествовати под заповедништвом султановог сина Мустафе, и 1473. је био постављен на чело Сиваског санџака у Анадолији. Санџакбег Сиваса је био само докле је трајао рат у Азији, после чега је враћен на свој стари положај.³⁶⁷

За време док је Мехмед Освајач сламао Узун Хасанову силу, изгледало је да су у средњој Европи прилике стале да се крећу у правцу повољном по Угарску. Пољски краљ је 1. фебруара 1474. потписао мир са Угарском, али ће ускоро тај мир погазити. Цар Фридрих III, који је стрепео од јачања угарског краља, упорно је радио на стварању једног антиугарског савеза, који је остварен 11. марта 1474, када су цар и изасланици чешког краља Владислава склопили споразум у Нирнбергу, коме се врло брзо прикључила и Пољска.³⁶⁸ За ово кратко време, када је деловало да је ратовање против Пољске окончано, и док још није слутио да се против њега припрема хабзбуршко-јагелонски савез, угарском краљу је стигла вест о катастрофи која је задесила Велики Варадин.

---

³⁶⁷ Макушев, *Историјски споменици јужних Словена II*, 38-39; Зиројевић, *Али-бег Михалоглу*, 15-16.

³⁶⁸ Dlugossii, *Annales*, 325; Kubinyi, *Matthias Rex*, 96; Nehring, *Matthias Corvinus, Kaiser Friedrich III. und das Reich*, 70-71.

Активна одбрана границе: турско-угарски сукоби 1474-1483.

Велики Варадин је у XV веку био богати град, седиште бискупије која је носила назив по њему и простране Бихарске жупаније. У овом граду је настало једно од најважнијих угарских светилишта у позном средњем веку, јер су у његовој катедрали почивале мошти краља Ладислава I, који је умро 1095, а 1192. је канонизован као светитељ. Поштовање Светог Ладислава је нарасло дотле да је за владавине Лајоша Великог, који је први међу угарским краљевима на свом златном новцу почео да кује лик овог светитеља, надмашило чак и поштовање апостолског владара и оснивача краљевства Светог Стефана. До времена владавине Анжујаца Свети краљ Ладислав постао не само светитељ заштитник угарских краљева, него и свети ратник у коме су биле отелотворене све витешке врлине, те је као такав овај светитељ био близак угарској властели која је много допринела ширењу његовог култа. Захваљујући популарности свога култа међу властелом, овај владар до владавине краља Жигмунда постао и прави симбол угарског краљевства. Знајући то, није било случајно што је Жигмунд, подижући насупрот Голупцу замак који је требало да брани угарско краљевство од неверника Турака, одабрао да га назове именом Светога Ладислава, победника над незнабожачким Куманима знаног свима његовим поданицима у Угарској.³⁶⁹

Ове чињенице свакако нису биле непознате султану Мехмеду Освајачу када је послао Али-бега Михалоглуа, који је тада поново био видински санџакбег, да управо ово место опустоши. Водећи војску коју је чинило између шест и седам хиљада ратника, од којих је највише било акинџија, и три хиљаде помоћника хришћана који су имали статус влаха, Али-бег је последњег дана јануара прешао Дунав и кроз Банат се запутио према Моришу. Потом је, први међу турским војсковођама, прешао реку Бели Кереш, и после осам дана неометаног напредовања кроз непријатељску земљу се нашао пред Великим Варадином. Седмога фебруара 1474, још пре него што је зарудела зора, турска војска је упала у град чији становници ништа нису слутили. Целога тога дана, Турци су харали по Великом Варадину, и у руке им је пало огромно богатство у злату и сребру. У

---

³⁶⁹ Gábor Klaniczay, *Holy Rulers and Blessed Princesses*, Cambridge 2002, 173-194, 364-366, 387-394.

градским црквама су опљачкали скупоцене реликвијаре и предмете за богослужење. Сви становници који би им пали шака, без обзира на сталеж, пол или узраст, постали су робље. Међу њима, Турци су немилосрдно побили старе и ситну децу, за које нису били сигурни да ли би издржали пут до Дунава, нити би код трговаца робљем постигли добру цену. Пошто је читавог тог дана Велики Варадин био изложен пљачки, Турци су га сутрадан, 8. фебруара, запалили, и кренули назад ка Дунаву, пустошећи околину и водећи са собом заробљенике. Када су отишли, у Великом Варадину су једино читави остали замак и базилика са манастиром, које непријатељ није успео да заузме на јуриш. Све остало је било претворено у прах и пепео.³⁷⁰ Сигурно је да је број људи које су Турци тада одвели у ропство био огроман, мада наводе турских извора о томе да је између 32000 и 60000 људи заробљено треба узети са резервом. Поред робља и отете стоке, Али-бегови војници су одсецали носеве и уши њиховим жртвама, па је њихов заповедник послао у Цариград као трофеје неколико џакова пуних одсечених носева и ушију.³⁷¹

Дрскост са којом је овај напад предузет је превазилазила све раније подухвате турских акинџија, а то што је велика турска војска успела да продре толико дубоко у Угарску не наишавши успут ни на какав отпор јасно је показало колико је зарад чешког рата одбрана јужне границе била занемарена. Охрабрани тим успехом, Турци су поново прешли Дунав у августу 1474. Десет хиљада Турака су тада, према речима писца *Дубничке хронике*, пустошили Банат и Поморишје, и у своме походу стигли све до Белог Кереша, заробивши много људи и заплевши мноштво волова и друге стоке. Међутим, супротставила им се бандерија калочког надбискупа кога је краљ послао да штити Доње Крајеве, и којој су се придружили и други витезови. Овај одред, који је бројао 2000 људи, је

---

³⁷⁰ Dlugossii, *Annales*, 370; *Chronicon Dubnicense, Cum Codicibus Sambuci Acephalo et Vaticano, Chronicisque Vindobonensi Picto et Budensi Accurate Collatum*, Quinque-Ecclesiae 1884, 197-199; Engel, *The Realm of St Stephen*, 307-308; Зиројевић, *Али-бег Михалоглу*, 16; Kubinyi, *Matthias Rex*, 109. Најопширнији опис похаре Великог Варадина и тачне датуме када се она догодила пружа *Дубничка хроника*. Пољски хроничар Јован Длугош је напад на Велики Варадин погрешно датирао у 1475. годину; исту грешку је у својој биографији Матије Корвина поновио Вилмош Фракнои; види: Fraknoi, *Matthias Corvinus*, 175.

³⁷¹ Зиројевић, *Али-бег Михалоглу*, 16.

у жестоком окршају који се одиграо око дана Светог Егидија, то јест 1. септембра, успео да нанесе пораз Турцима.³⁷²

Тешко да би угарски краљ могао да у то време ма шта више учини, јер се тада са војском налазио у Шлеској. Упркос томе што Фридрих III због својих спорова са бургундским војводом Карлом Смелим није могао да зарати против њега,³⁷³ Матија Корвин је тада морао да се носи са удруженим снагама Чешке и Пољске, која је у лето 1474. поново ступила у рат против Угарске. Чинило се да у томе часу изгледи на успех никако нису били на угарској страни. Пољски краљ је 12. августа почео да у логору код Ченстоховом окупља војску коју је намеравао да поведе у Шлеску. Чекајући да му се придруже Литванци и Татари, Казимир IV је изгубио много времена, и окупљање пољске војске је завршено тек 26. Септембра, али је зато сила којом је располагао била многоструко већа од Матијине војске у Шлеској. Да су војске којима су располагали двојица Јагелонаца својом бројношћу вишеструко надмашале војску Матије Корвина је сигурно, али су казивања наративних извора о томе сасвим очигледно претеривање. Према Бонфинију, пољски краљ је око себе окупио 30000, а према пољском хроничару Јовану Длугошу чак 60000 људи, док је угарска војска у Шлеској бројала, према првome, између осам и десет хиљада ратника, а према другоме 6000.³⁷⁴ Када су се 24. октобра спојиле пољска и чешка војска, целокупна сила која је кренула да се обрачуна са угарским краљем бројала је, према Бонфинијевим наводима, 60000, а према Длугошевим 80000.³⁷⁵

Са бројчаном надмоћи која је очигледно била на страни његових непријатеља, деловало је као нешто немогуће да краљ Матија Корвин однесе победу над толиком силом. Угарски краљ се са својом војском утврдио у Броцлаву, добро снабдевенom да издржи дуготрајну опсаду, и почео је да ради оно што је једино могло да савлада противника, а то је да га постепено исцрпљује и да омета снабдевање непријатељске војске која га је опколила. У том циљу, угарска војска је најпре опустошила околину Броцлава како би непријатељу

---

³⁷² *Chronicon Dubnicense*, 199-200.

³⁷³ Kubinyi, *Matthias Rex*, 96.

³⁷⁴ Bonfinis, *Rerum Ungaricarum decades IV*, 49-50; Dlugossii, *Annales*, 337-338.

³⁷⁵ Bonfinis, *Rerum Ungaricarum decades IV*, 49; Dlugossii, *Annales*, 341.

онемогућила да своју војску одатле снабдева. Када је непријатељска војска опколила град, угарски ратници су свакодневно заподевали чарке и изненадне нападе на опсађиваче. Поред тога, Матија је послао брзе коњичке одреде под заповедништвом Стефана Запоље и Павла Кинижија да онемогуће снабдевање Казимирове војске и опустоше Пољску дубоким продорима. Ови одреди су опустошили Великопољску, и стигли су чак и до Кракова. Пошто су из Пољске стално стизале вести о томе како угарски коњички одреди разарају земљу, док није било изгледа да ће се опсада Вроцлава завршити, и да ће морати да се води и по зими, што пољска војска у којој су почеле да харају глад и епидемија куге не би могла да издржи, Казимир IV и његов син Владислав нису имали избора до да отпочну преговоре са краљем Матијом, који су окончани тако што је 8. децембра између зараћених стана склопљено примирје које је требало да траје до 25. маја 1477. Када Бонфини говори о властели која се истакла у овоме рату и за то од краља добила богате дарове, поред Стефана Запоље и Павла Кинижија помиње и деспота Вука Гргуревића и Дмитра Јакшића; за Јакшића вели да је био заповедник лаких коњаника.³⁷⁶ Земље чешке круне Моравска, Шлеска и Лужица су остале у Матијиним рукама. Док је рат још трајао, у Вроцлаву је краљу Матији Корвину стигла и вест да је напуљски краљ Фердинанд I пристао да му да руку своје кћери Беатриче. Ваља казати да су обојица владара који ће се овим браком ородити међу европским крунисаним главама били својеврсни аутсајдери. Матија Корвин, иако легитимно изабран за краља након смрти претходника и крунисања светом круном, ипак је био изданак породице Хуњади која је и међу породицама угарских велможа као што су били Горјански, Чаки или Илочки спадала у хомоновусе, а да о европским владарским династијама и не говоримо. Фердинанд I је, пак, био ванбрачно дете свога претходника Алфонса V Арагонског, али упркос томе изданак једне од старих европских владарских кућа. Јужноиталијанско краљевство је било савезник Угарској у рату против Османлија, те је и из тога разлога било пробитачно да се између двеју владара на овај начин

---

³⁷⁶ Bonfinis, *Rerum Ungaricarum decades IV*, 49-59; Dlugossii, *Annales*, 341-347; Бабац, *Српски хулар*, 20-21; Nehring, *Matthias Corvinus, Kaiser Friedrich III. und das Reich*, 71-73; Fraknoi, *Matthias Corvinus*, 170-175.

успоставе родбинске везе. Осим тога, за Матију Корвина је овај, трећи по реду брак био, наравно, важан и како би могао да добије законитог наследника.³⁷⁷

Чете пољских одметника биле су запоселе утврђења Нађмихал и Хомону у Горњој Угарској, и војвода Трансилваније Никола Чупор је након што је примирје са Пољском и Чешком склопљено добио наређење да речена утврђења заузме. У помоћ је позвао Дмитра Јакшића, који му се придружио са 500 лаких коњаника. Пошто су групу од 250 пољских коњаника из Нађмихала у оближњој шуми напали из заседе и потукли, Чупор и Јакшић су опсели утврђење. Нађмихал је убрзо пао, али је Никола Чупор погинуо јуришајући на његове бедеме, када га је погодио камен избачен из опсадне справе. Ускоро потом, угарска војска је после кратке опсаде савладала и одметнике у Хомони.³⁷⁸

Док је са војском боравио у Шлеској, краљ Матија Корвин је сазвао сабор да се састане у Будиму. Краљ овом сабору није присуствовао јер је морао да остане са својом војском, али је одлуке сабора, који је закључен 2. октобра 1474, потврдио посебном повељом. Донета је одлука да се разреже ванредни порез ради одбране краљевства од Турака у висини од једног златног флорина по кметовској сесији, а сабор је изричито забранио да се новац сакупљен на тај начин користи у било коју другу сврху. Сабор је донео и одлуку да се властела не позива на војну службу целих годину дана, изузев случаја да турски цар крене на Угарску, када би властела била дужна да се, у складу са старим обичајима, то јест одлукама ранијих сабора, придружи војсци. Последња поменута одлука има смисла ако је властела окупљена на сабору желела да спречи краља да убудуће ангажује угарску властелу у ратовима у средњој Европи, и побрине се да она остане на располагању за одбрану краљевства од великог турског напада.³⁷⁹

Током највећег дела следеће године, у Доњим крајевима је владало затишје. У литератури се често спомиње да је Али-бег упадао у околину

---

³⁷⁷ Kubinyi, *Matthias Rex*, 133-135. Друга Матијина супруга, Катарина Пођебрад, преминула је на порођају 1464. Убрзо потом умрло је и њено дете. Из везе са аустријском грађанком Варваром Еделпек, коју је највероватније упознао када је 1470. у Бечу био гост Фридриха III, краљ Матија је 2. априла 1473. добио ванбрачног сина Иваниша Корвина.

³⁷⁸ Bonfinis, *Rerum Ungaricarum decades IV*, 60-61; Спремић, *Породица Јакшић у Банату*, 37.

³⁷⁹ *Decreta regni Hungariae 1458-1490*, 210-219; *The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary III*, 24-29-31, 98-100.

Темишвара 1475. године,³⁸⁰ али то је грешка која је, изгледа, настала погрешним читањем трећег пасуса у четвртој књизи четврте декаде Бонфинијевог дела. Пажљивим читањем, може се утврдити да су тај поход у околину Темишвара и битка код Пожежене 1476. догађаји који су се одиграли један за другим.³⁸¹ У често у литератури навођеним писмима из збирке *Дипломатски извори из доба краља Матије* се не помињу никакви турски упади у темишварски крај 1475, већ она говоре о борбама молдавског војводе Стефана Великог против Турака.³⁸²

Турска војска је почетком 1475. провалила у Молдавију, да би потукла молдавског владара који је целу протеклу годину провео у покушајима да са влашког престола збаци Радуа Лепог и на њега доведе Басараба Лајоту. На крају је Лајота пришао Турцима, и заједно са њима кренуо против свога бившег заштитника. Стефану Великом је у помоћ дошао један мањи одред угарских војника, и 10. јануара 1475. молдавски војвода је у бици код Васлуја победио војску румелијског беглербегу Сулејман-паше, у којој је са својим одредом био и Али-бег Михалоглу.³⁸³ Стефан Велики је био свестан да је, упркос великој победи, немоћан да се без подршке неког снажног краљевства задуго супротставља Турцима, те је одлучио да постане угарски вазал, што је и остварено у августу 1475.³⁸⁴ У то време, краљ Угарске је почео да се припрема да освоји Шабац, утврђење које је стварало толике невоље. Дао је да се лију топови и граде опсадне справе, а млетачком посланику се хвалисао да ће на Турке да поведе 60000 људи и 100 бродова, што је било очигледно претеривање.³⁸⁵ Далеко реалније делује тврдња Јована Длугоша да је краљ Матија у напад на Шабац повео 10000 људи, али да је та војска била опремљена мноштвом топова, опсадних справа и запрежних кола.³⁸⁶ Поново је одлучио да у напад на непријатеља крене у позну јесен, када не буде било опасности да се судари са главнином османлијске војске коју би предводио султан.

---

³⁸⁰ Зиројевић, *Али-бег Михалоглу*, 17; Калић-Мијушковић, *Београд у средњем веку*, 195, 410; Крстић, *Банат у средњем веку*, 83.

³⁸¹ Bonfinis, *Regum Ungaricarum decades IV*, 64-66.

³⁸² Nány, Nyáry, *Magyar diplomáciai emlékek II*, 299-302.

³⁸³ Ibid., 299-302; Макушев, *Историјски споменици јужних Словена II*, 131-133; Бабингер, *Мехмед Освајач*, 307-308; Зиројевић, *Али-бег Михалоглу*, 17.

³⁸⁴ Teleki, *Hunyadiak kora X*, 539-542; Fraknói, *Mathias Corvinus*, 176.

³⁸⁵ Nány, Nyáry, *Magyar diplomáciai emlékek II*, 282; Rászó, *Die Türkenpolitik Matthias Corvinus'*, 44-45; Fraknói, *Mathias Corvinus*, 176-177.

³⁸⁶ Dlugossii, *Annales*, 369-370.

Пошто је посланицима страних држава на своме двору 12. октобра објавио да полази у поход на Турке и да је циљ похода Шабац, краљ Матија се 15. октобра са војском запутио из Будима на југ, и новембар је провео у Петроварадину, где су дошла два турска посланика нудећи примирје, али краљ је одбио да са њима преговара. Децембар 1475. Матија Корвин је провео у Београду, одакле је првих дана јануара пошао ка Шапцу, и 12. јануара 1476. отпочео опсаду утврђења коме су Турци, слутећи да ће оно бити циљ угарског напада, благовремено послали појачања, тако да је Шабац на крају бранило 1200 јаничара, и залихе потребне за дуготрајну опсаду. Угарска војска је опколила Шабац и стала га тући из топова и бацача камена, али се ускоро видело да ће се опсада наизглед слабог утврђења одужити. Браниоци су били одлучни, а зидови од дрвета и земље су се показали изненађујуће отпорним на топовску паљбу. Али-бег Михалоглу, који је 1475. враћен на место смедеревског санџакбега, пошао је из Смедерева ка Шапцу са намером да пробије опсаду, али у томе није успео. Када се 2. фебруара 1476. суочио са краљевом војском, која је пред њега изишла у бојном поретку и отворила паљбу из топова која је побила неколико његових људи, Али-бег је проценио да не може однети победу над непријатељем, и повукао се са попршта. Петнаестог фебруара, после 33 дана опсаде, Шабац је отворио своје капије Матији Корвину.³⁸⁷ За време опсаде Шапца уз краља су били деспот Вук Гргуревић и Влад Цепеш, кога је пре две године Матија Корвин ослободио из заточеништва, оженио својом рођаком Јустином Силађи и намеравао да га врати на престо Влашке. Када је Шабац пао, деспот и Влад Цепеш су провалили у Подриње, где су најпре ударили на Сребреницу, у којој су задобили веома богат плен, да би потом напали и Кучлат и Зворник, где је деспота стрела ранила у ногу. Заузете градове су спалили, целу област опустошили, а Влад Дракула је, веран својим навикама, својом руком одсецао удове заробљеним Турцима и набијао их на кочеве.³⁸⁸ *Други софијски летопис* бележи ове догађаје речима „*Прими Млаџешь краљ и Воукь*

---

³⁸⁷ Nágy, Nyáry, *Magyar diplomacziak emlékek II*, 282-283, 285, 287-291, 343-345; Стојановић, *Родослови и летописи*, 250; Thallóczy, Áldasy, *Magyarország és Szerbia*, 388-390; Fraknoi, *Mátyás király levelei I*, 317-320, 323-335; *Историја српског народа II*, 383-384; Бабингер, *Мехмед Освајач*, 315-317; Kubinyi, *Matthias Rex*, 109-110; Rászó, *Die Türkenpolitik Matthias Corvinus*, 44-45; Fraknoi, *Matthias Corvinus*, 177-179. Како је у то време Шабац изгледао, са каменим кулама које повезују зидови од исплетеног дрвета и земље, приказује дрворез у Шеделовој *Светској хроници*, која је штампана у Нирнбергу 1493; види репродукцију у: Klaić, *Povijest Hrvata IV*, 122.

³⁸⁸ Thallóczy, Áldasy, *Magyarország és Szerbia*, 265-268; *Историја српског народа II*, 384

*деспотъ Заслонъ градъ на Сави иже зовет се Шабациъ фер · к · и посла войскоу и плѣни Срѣбрьнициу и прѣгна оу Срѣбмъ.*³⁸⁹ Према *Остојићевом летопису* и *Верковићевом летопису*, произилази да су у то време Турци запосели Ковин, а да их је одатле отерао Вук Гргуревих. У овим летописима стоји: „*Прими Воукъ деспотъ и Матиашъ краљ макарски градъ Заслонъ на Сави, зове се Шабациъ. И расипа Воук деспотъ Ковинъ оу БанатѸ прамѸ Смедерева.*“³⁹⁰ Протеривање Турака из Ковина се морало десити после 7. марта 1476, а пре августа те године, јер у писму јегарског бискупа Гаврила Рангонеа папи Сиксту IV које је писано 7. марта, и у коме је поход деспота и Влада Цепеша у Подриње подробно описан, нема помена о борбама око Ковина, а ни извори који говоре о турском упаду у Банат у августу 1476. не помињу заузимање Ковина нити ма које друге тврђаве.³⁹¹ Узрок овога напада на Ковин могло би бити то што се Али-бег тада морао надати да ће, нападајући непријатеља, задобити победу која би му могла спасити живот. Наиме, у фебруару 1476. су Угрима од њихових ухода стизале вести како смедеревски санџакбег стрепи да ће га султан погубити.³⁹²

Бискуп Гаврило Рангоне је био сведок опсаде и освајања Шапца. Папи је 3. фебруара 1476. писао да му је деспот Вук говорио како је Шабац „*десно око Турака*“ којим су они „*стали ногом на врат хришћанства*“ јер одатле крећу турски напади на Славонију, Хрватску, угарске Горње Крајеве, Крањску, Карантанију и Штајерску, и да је зато ово утврђење опасније од Смедерева, из кога непријатељ, и због близине београдске тврђаве, може да напада само Доње Крајеве Угарске.³⁹³ Краљ Матија је морао у то време да размишља и о будућем освајању Смедерева, намењујући му улогу да штити Банат онако како је утврђени Шабац наредних 45 година штитио Срем и Славонију. Леонардо Бота, милански посланик у Венецији, писао је 27. јануара 1476. да су Угри подигли једно утврђење између Београда и Смедерева, које би био корисно како за одбрану Београда, тако и за освајање Смедерева. Оно је, по свој прилици, било изграђено

---

³⁸⁹ Стојановић, *Родослови и летописи*, 250. Наведени датум је погрешан, јер Шабац није освојен 20, већ 15. фебруара.

³⁹⁰ *Ibid.*, 250.

³⁹¹ Bonfinis, *Rerum Ungaricarum decades IV*, 64-66; Thallóczy, Áldasy, *Magyarország és Szerbia*, 265-270.

³⁹² Nágý, Nyáry, *Magyar diplomáciai emlékek II*, 345.

³⁹³ Thallóczy, Áldasy, *Magyarország és Szerbia*, 389.

за време док је краљ Матија боравио у Београду. Али та утврда је ускоро пала у турске руке, јер ју је напала и заузела војска од 20000 Турака, при чему је 2000 њених бранилаца изгинуло.³⁹⁴ На основу тога можемо рећи да је краљ Матија већ тада помишљао на заузимање Смедерева, али до покушаја да се ти планови остваре ће доћи тек у јесен.

Султан је 1476. повео своју војску у Молдавију како би потукао Стефана Великог. Иако је нанео молдавском војводи тежак пораз у бици у Белој долини и огњем и мачем опустошио Молдавију, није успео да натера непријатеља да му се покори. Како би угарске снаге везали за себе и спречио их да пођу у помоћ Молдавији, санцакбегови на граници са Угарском су током лета 1476. вршили акинџијске упаде.³⁹⁵ Тако је почетком августа 1476. Али-бег Михалоглу, заједно са својим братом Искендер-бегом, на челу војске која је бројала између пет и шест хиљада људи провалио у Банат и опљачкао околину Темишвара.³⁹⁶ Уништавао ју је огњем и мачем, и заробљавао становнике, тако да је, према Бонфинију, изгледало да ће угарске земље на левој обали Дунава Турци претворити у потпуну пустош. Угарске војсковође које су се у то време налазиле на граници брзо су се окупиле како би пресрели Али-бега када крене назад; изгледа да су и одреди из Темишвара, уместо да ударе на нападаче, заобишли турске снаге како би ојачали ову војску. У Београду су своје одреде удружили Дмитар Јакшић, Фрања Хараста, затим тројица браће Доци, Петар, Ладислав и Емерик, који су предводили лаке коњанике; Ладиславу Доцију су се придружили заповедници тешке коњице који су боравили у крајевима између Тамиша и Бегеја, а стигли су и тамишки жупан Амброзије Нађ и његов брат Алберт. Пошто су прешли Дунав, придружио им се и деспот Вук, који се до тада морао налазити у околини Ковина који је преотео Турцима. Три дана пред битку, угарске извиднице су пратиле кретање турске војске. И турске извиднице су откриле да је угарска војска у близини, али су погрешно закључиле да је непријатељска војска бројем далеко слабија него што је то одиста била. Најзад, војске су се суочиле код Пожежене, на истоме месту на

---

³⁹⁴ Nány, Nyáry, *Magyar diplomaciai emlékek II*, 339-340; Thallóczy, Áldasy, *Magyarország és Szerbia*, 264.

³⁹⁵ Бабингер, *Мехмед Освајач*, 316-320.

³⁹⁶ Thallóczy, Áldasy, *Magyarország és Szerbia*, 269. Овај извештај Леонарда Боте, писан 16. августа 1476, веродостојнији је од Бонфинијеве тврдње да је ова турска војска бројала 4000 коњаника. Види: Bonfinis, *Rerum Ungaricarum decades IV*, 64.

ком је пре непуних шеснаест година Али-бег потукао Михаила Силађија, где су Али-бегову војску чекали турски бродови спремни да је са пленом пребаце преко реке.³⁹⁷

Опис битке која је уследила нам је сачуван у Бонфинијевом делу. Угарска војска је пробдела ноћ уочи битке, не желећи да ризикује да буде изненађена, и у цик зоре је пошла у сусрет турској војсци која се налазила на једном брду. Угарски заповедници су распоредили тешку коњицу у средину, а лаку на крила, како би спречили да их Турци опколе, и да би покушали да они опколе њих. Угарским десним крилом је заповедао Петар Доци, а левим Фрања Хараста. Успели су да Турке опколе са крила, после чега је у редовима Али-бегове војске избила паника, те је стала да бежи у правцу обале; многи Турци који су избегли непријатељској оштрици су се утопили у Дунаву.³⁹⁸ Леонардо Бота је тврдио да је у овој бици пало 2000 Турака, не рачунајући оне који су се подавили.³⁹⁹ Тврдило се у то време и да је Искендер-бег Михалоглу пао у овој бици, а скоро двадесет година после битке, Бонфини је чак писао да су Искендер-бега када се дао у бекство сустигли и одрубили му главу,⁴⁰⁰ али то није било истина; заповедник Београда Хенрик Онуфрије од Бојњица га у писму које је написано непосредно после битке код Пожежене из 1476. помиње као живог.⁴⁰¹

У овој бици особито су се истакли Вук Гргуревић и Дмитар Јакшић, и управо су српски заповедници 8. септембра 1476. у Будиму свечано предали краљу Матији заплењене непријатељске барјаке и 200 заробљених Турака.⁴⁰² Људи који су пали у ропство Турцима су ослобођени, и Бонфини помиње да је

---

³⁹⁷ Bonfinis, *Rerum Ungaricarum decades IV*, 64-65.

³⁹⁸ Ibid., 65.

³⁹⁹ Thallóczy, Áldasy, *Magyarország és Szerbia*, 270.

⁴⁰⁰ Bonfinis, *Rerum Ungaricarum decades IV*, 65; Thallóczy, Áldasy, *Magyarország és Szerbia*, 270.

⁴⁰¹ Thallóczy, Áldasy, *Magyarország és Szerbia*, 283. Иако недатирано, ово писмо је морало да буде написано у септембру или октобру 1476, пошто заповедник Београда као вести које за које је сазнао помиње да су Турци похарали Молдавију, али да се враћају, и да је султан на путу за Једрене.

⁴⁰² Nágy, Nyáry, *Magyar diplomaciai emlékek II*, 325. Са овим се слаже то што се у извештају Леонарда Боте помиње да је Али-бега потукао деспот Вук, не помињући име ма ког другог угарског заповедника; види: Thallóczy, Áldasy, *Magyarország és Szerbia*, 269-270.

доскорашње робље похарало турски логор, толико да су неки остатак живота провели у богатству.⁴⁰³

Победа код Пожежене је учврстила угарског краља и његове војсковође у намери да те јесени нападну и освоје Смедерево. Краљ је теретним лађама низ Дунав слао опрему за градњу покретних утврђења, и то није могло да остане незапажено.⁴⁰⁴ Штавише, Искендер-бегу су стигле вести од његовог ухода који је био у Будиму да се у зиму припрема напад на Смедерево, за шта је ухода главом јамчио. Санџакбег је предузео све да спремно дочека опсаду: из града су исељени немоћни, жене и деца, спаљено је подграђе, док су даске које су покривале кровове зграда унутар тврђаве премазане блатом како би се спречили пожари. Као појачање, султан је послао појачање од 300 јаничара, а Али-бегу је поручи да ће му, буду ли Угри опсели Смедерево, сам притећи у помоћ. Да се Турци спремају за опсаду су Угри знали, јер су нам све наведене чињенице о Али-беговим припремама познате из већ поменутог писма које је краљу Матији послао заповедник Београда. Он је за њих сазнао од својих ухода: једног трговца који је боравио у Смедереву и неколико Срба за које каже да су одани угарском краљу.⁴⁰⁵

Опсада Смедерева је отпочела у јесен, по свој прилици крајем октобра или почетком новембра. Посланик миланског војводе у Угарској Лука Лупо је писао своме владару 26. октобра 1476. да се говори да ће угарски краљ лично поћи да опседне Смедерево, које је од Будима удаљено осам дана путовања. Лупо није био оптимистичан када се радило о исходу овог подухвата, истичући да се тако снажно утврђење не би могло освојити без великог крвопролића, и тешкоће опседања добро снабдевене тврђаве по цичи зими.⁴⁰⁶ Матија Корвин, који се спремао за венчање са Беатриче Арагонском које је управо крајем те године требало да буде одржано, није пошао да се придружи својој војсци под Смедеревом. Петнаестог новембра, угарски краљ је у писму саксонском војводи Ернесту детаљно описивао како се до тада развијала опсада.⁴⁰⁷ Угри су подигли

---

⁴⁰³ Bonfinis, *Rerum Ungaricarum decades IV*, 66.

⁴⁰⁴ Ibid., 65.

⁴⁰⁵ Thallóczy, Áldasy, *Magyarország és Szerbia*, 281-284; Момчило Спремић, *Борбе за ослобођење Смедерева (1459-1485)*, Смедеревски зборник 3 (2012), 21..

⁴⁰⁶ Nágy, Nyágy, *Magyar diplomáciai emlékek II*, 334-335.

⁴⁰⁷ Fraknói, *Mátyás király levelei I*, 354-358.

около Смедерева три утврђења од дрвета и земље, довољно јака да издрже и ватру из топова, у којима, окружена троструким шанчевима са водом, којима су блокирали Смедерево, и у којима је било три хиљаде пешака и коњаника. Највеће, које се уздизало на Дунаву баш наспрам Смедерева, названо је Витешка Трпеза. Такође су подигли и мост преко Мораве, а угарска војска је опустошила околину Смедерева. То што су овако малобројне угарске снаге опседале снажну тврђаву указују да је краљева намера била да не осваја Смедерево на јуриш, већ да посаду натера да се преда када буде потрошила своје залихе. Према Бонфинију, краљ је намеравао да и сам оде са војском под Смедерево, и почео је да опрема војску коју је намеравао да тамо поведе, али је одредио да ће полазак бити тек у зиму, после свадбених свечаности, јер је веровао да ће залеђени Дунав омогућити лакши прилаз Смедеревској тврђави и да ће његови војници који су боље подносили зиму него Турци захваљујући томе тада бити у предности над непријатељем. Свакако је мислио да ће за то време Мехмед Освајач распустити војску и чекати пролеће да крене у нови поход, као што је то до тада редовно радио. Међутим, када је сазнао да је Смедерево нападнуто, султан је упркос зими кренуо из Једрена да разбије опсаду. Осмог децембра 1476. краљ Матија је писао папи да су му стигле вести од његових заповедника да су против угарске војске пошла два беглербега, анадолијски и румелијски, са 60000 људи, али да се нада да ће им се, уз Божију помоћ, одупрети. Сам султан са главнином војске није стигао до Смедерева, и да су претходнице турске војске биле довољне да потуку угарску војску. Пошто се, писао је Бонфини, од зиме чак и Дунав заледио, Турцима је било лако да пређу замрзнуте шанчеве који су окруживали угарске дрвене утврде, и успели су да све три запале. Будући да нису могли да се супротставе турској сили, угарске посаде у овим утврдама су ступили у преговоре са Искендер-бегом Михалоглуом, који је до тада био постављен за никопољског санџакбега. У замену за предају утврђења, топова и бродова, угарским војницима је обећано да ће бити поштеђени и да ће слободно моћи да оду у Београд. Турци су ово обећање испунили, и после одласка Угара разорили њихова утврђења. Пошто је успео да спасе најмоћније утврђење на угарској граници, Мехмед Освајач је могао да распусти војску, и 22. децембра 1476. султан је стигао у Цариград.⁴⁰⁸ После ове

---

⁴⁰⁸ *Monumenta Vaticana I/6*, 124; Bonfinis, *Rerum Ungaricarum decades IV*, 63-64, 69; Стојановић,

опсаде Смедерева, Турци су Смедеревски град додатно утврдили тако што су испред зидина саграђених у време деспота Ђурђа подигли низак зид, са по једном осмоугаоном топовском кулом на свакоме углу тврђаве, и још једном таквом кулом наспрам капије на средишњем делу зида који гледа ка копну. Ова утврђења су била довршена 1480. године.⁴⁰⁹

Током 1476. године, када је угарска војска прешла Дунав, дошло је до пресељавања становништва из Кучева у Банат. Турски дефтер за Смедеревски санџак сачињен 1476/7. помиње у Кучеву 13 напуштених села, а за 8 од њих, пописивач изриком каже да су њихови становници побегли преко Дунава у Угарску. Та села су била Водице, Велевац, Дреновац, Прилеп Костадин, Тргодина, Јаблановац, Губовча и Градац.⁴¹⁰

Према турским изворима, Али-бег Михалоглу је 1477. извео неуспели акин у Угарску.⁴¹¹ Те године краљ Матија није поново кренуо против Турака, већ је, пошто је своје залеђе према Пољској обезбедио споразумима са Тевтонским редом и ернландском бискупијом, 12. јуна објавио рат Фридриху III. Као разлоге за објаву рата, Матија Ковин је навео Фридрихово противљење његовој кандидатури за краља Чешке и то што му није дао чешке краљевске инсигније, непријатељство помоћи у рату са Турцима, и нападе на Матијине савезнике у Аустрији. Међутим, било је и других разлога. Годину дана раније, естергомски надбискуп Јован Бекеншлоер је са огромним богатством побегао у Аустрију, где је цару понудио велики новац, који би му омогућио да потуче своје непријатеље у Аустрији, а Матија Корвин је то желео да спречи.⁴¹² Фридрих III је, како је то истакао најгорљивији заговорник рата против Аустрије међу угарском властелом Павле Кинижи, и даље носио титулу краља Угарске, и требало га је натерати да је

Родослови и летописи, 250-251; Fraknói, *Mátyás király levelei I*, 354-360; Бабингер, *Мехмед Освајач*, 320-321; Зиројевић, *Али-бег Михалоглу*, 18; Јиречек, *Историја Срба I*, 411; Александар Крстић, *Смедеревски крај у другој половини 15. и почетком 16. века*, Смедеревски зборник 2 (2009), 47; Спремић, *Борбе за ослобођење Смедерева*, 21-22.

⁴⁰⁹ Александар Дероко, *Средњовековни градови у Србији, Црној Гори и Македонији*, Београд 1950, 142-143, 148.

⁴¹⁰ Крстић, *Смедеревски крај*, 48.

⁴¹¹ Зиројевић, *Али-бег Михалоглу*, 19.

⁴¹² Fraknói, *Mátyás király levelei I*, 368-373; Kubinyi, *Matthias Rex*, 95-98; Nehring, *Matthias Corvinus, Kaiser Friedrich III. und das Reich*, 85-88; Fraknói, *Matthias Corvinus*, 190-193.

се одрекне.⁴¹³ Бонфини је у своме делу навео јој један разлог који делује убедљиво: да је славољубиви Матија Корвин, чија је држава била између два јака царства, знао да неће стећи много материјалне користи борећи се против Османлија, одлучуо да удари на слабијег противника и освоји богату Аустрију.⁴¹⁴ Бонфини такође тврди да су због рата против Фридриха III папа и Млечани престали да шаљу новчану помоћ, за коју помиње да се до тада попела на 100000 дуката, да Матија не би тај новац, који је добијао ради борбе против неверника, употребио за борбу против хришћанског владара.⁴¹⁵

Мноштво заповедника са јужне границе нашло се у редовима војске која је са краљем пошла у Аустрију: деспот Вук Гргуревић, Петар и Емерик Доци, и један од Јакшића; вероватно је то био Дмитар, кога Бонфини и на другим местима тога дела помиње. Поменуо је и да је угарски логор био подељен на три дела, и да су у једном логоровали Чеси, у другој Угри, а у трећем Срби. Описујући коњицу краља Матије, за Чехе је казао да су се борили као оклопници и стрелци на коњима наоружани самострелима, Угри и као оклопници и као лаки коњаници, а Срби само као лаки коњаници.⁴¹⁶ Из овога можемо да видимо да су српски ратници деспота Вука и браће Јакшића војевали на начин којим су се најбоље могли да супротставе турским акинцијама и њиховим муњевитим упадима преко границе. Осим тога, сигурно је да избегла српска властела у већини случајева није могла да располаже довољним средствима да себи приушти опрему какву су користили оклопници.⁴¹⁷ Ови српски лаки коњаници су одмах пошто је угарска војска ушла у Аустрију стали да крстаре по непријатељској земљи бесомучно убијајући становништво, пљачкајући и палећи сасвим попут турских акинција, при чему ни непријатељске богомоље нису поштедели, тако да су се многа места у страху од њих сама предала краљу Матији.⁴¹⁸ Ипак, током ове прве године ратовања против Хабзбурговаца, Матија Корвин није постигао ниједан одлучујући успех. Али, када су његови изасланици 28. марта 1478. у Брну потписали споразум са изасланицима чешког краља Владислава, који је био врло

---

⁴¹³ Bonfinis, *Rerum Ungaricarum decades IV*, 77-78; Kubinyi, *Matthias Rex*, 98.

⁴¹⁴ Bonfinis, *Rerum Ungaricarum decades IV*, 74.

⁴¹⁵ Ibid., 92.

⁴¹⁶ Ibid., 81.

⁴¹⁷ О њиховој опреми и оружју види: Бабац, *Српски хусар*, 31-37.

⁴¹⁸ Bonfinis, *Rerum Ungaricarum decades IV*, 81-82.

повољан по Угарску јер су, поред права да носи титулу краља Чешке, у Матијиним рукама остале Моравска, Шлеска и Лужица, краљ Угарске је могао да своју главну снагу употреби на бојишту у Аустрији. Примирје које је тада потписано је претворено у трајан мир 21. јула 1479, када су се Матија Корвин и Владислав Јагелонац састали у Олмуцу. Нешто раније, 2. априла 1479, потписан је и мировни споразум између Угарске и Пољске.⁴¹⁹

Само дан после склапања примирја са Чешком, 29. марта 1478, краљ Матија Ковин је у Будиму потврдио одлуке сабора који се тамо окупио још 14. фебруара. Међу овим одлукама, за јужне крајеве Угарске важне су биле одлуке садржане у шестом и седмом члану. Шестим чланом, краљ је прихватио молбу да становништво заштити од насиља и пустошења које чине његови војници, да се војска не смешта у домове и на баштинска имања властеле, и да ће сви становници краљевства бити ослобођени обавеза градозиданија и снабдевања тврђава, са изузетком три тврђаве на Дунаву: Ковина, Пожежене и Храма. Уколико се ове тврђаве буду обнављале, саборска одлука налаже да ће помоћ у томе пружити становници жупанија у којима су се поменуте тврђаве налазиле. Саборска одлука показује нарочити значај ових места за одбрану целе земље, јер су то биле једине тврђаве у краљевству за које обавеза градозиданија и снабдевања њихових посада остаје на снази. Поменуте тврђаве су заиста и обновљене, а имале су нарочити значај не само као погранична одбрамбена утврђења већ и зато што ће Банат и у наредним годинама бити место окупљања угарских војски које ће извршавати противударе дубоко унутар турске територије, а напади које је 1480. и 1481. Павле Кинижи предузео против Турака су као места на којима се вршио прелазак Дунава и улазило у султанову земљу, а потом враћало назад са пленом и насељеницима из Србије, имали управо ове тврђаве и њихову непосредну околину.⁴²⁰

Несумњиво је да су турски упади довели до великог пада јавне безбедности у крајевима који су њима били захваћени. Стога је седми члан одлука поменутог сабора налагао је да се, због сиромаштва народа који не може да обезбеди

---

⁴¹⁹ Engel, *The Realm of St Stephen*, 305; Kubinyi, *Matthias Rex*, 97-99; Fraknói, *Mathias Corvinus*, 197.

⁴²⁰ *Decreta regni Hungariae 1458-1490*, 235-237, 240; *The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary III*, 33; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 97, 116.

издржавање учесницима, генералне жупанијске скупштине у наредних пет година не држе у свим жупанијама краљевства, изузев у осам јужних жупанија, које су притом набројане, а три од њих су биле у Банату. Реч је о Пожешкој, Вуковској, Сремској, Чанадској, Тамишкој, Арадској и Зарандској жупанији, и делу Барањске жупаније „преко реке Драве“ (дакле, на њеној десној обали); ту је, пак, наглашено да се ове жупанијске скупштине сазване ради суђења имају одржавати тако да се трошкови за њихово одржавање не разрезају на становништво места у којима се сазивају. Објашњење због чега су ове жупаније изузете је да у њима „*веле да се догађају разне крађе, пљачке, сакаћења, продаје људи* (без сумње, у робље; прим. аут), *одсецања глава и мноштво других злодела*“.⁴²¹

Изгледа да је пред почетак рата против Аустрије угарски краљ склопио примирје са султаном. Посланик кога је маркграф Монферата послао Фридриху III је 15. маја 1478. писао да је код угарског краља турско посланство које ради на склапању мира, или барем продужењу примирја, и да је у изгледу да ће нешто од те две ствари да уследи.⁴²² Уплетен у рат против цара и остављен без папске новчане помоћи, краљ Матија је био знатно склонији него раније да дође до мира или макар примирја са овим непријатељем. Угарски краљ је примио султановог посланика Гел-бега, и у јулу је намеравао да пошаље Петра Доција као посланика у Цариград, те је о томе писао султану и смедеревском санџакбегу. У писму султану се жалио и да неки везири крше примирје, и да упадају у његову државу наносећи штету и одводећи људе у робље.⁴²³ Сва је прилика да ово посланство није било успешно, и да није дошло ни до каквог споразума, јер знамо да је исте те године краљ поново слао Петра Доција султану у Цариград.⁴²⁴ Један од извора несугласица због којих је примирје прекинуто био је и утврђени Шабац. Из једног писма које је судија краљевског двора и војвода Трансилваније Стефан Батори упутио Али-бегу Михалоглуу сазнајемо да је краљ Матија обећавао да ће срушити ову тврђаву, и Турци су за неуспех преговора оптуживали угарског краља који ово обећање није испунио. Но оно што је заправо било од кључног значаја да примирје није продужено био је, према тврдњи Стефана Баторија у поменутом

⁴²¹ *Decreta regni Hungariae 1458-1490*, 240; *The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary III*, 33.

⁴²² Nány, Nyáry, *Magyar diplomacziak emlékek II*, 369.

⁴²³ Fraknói, *Mátyás király levelei I*, 381-383.

⁴²⁴ *Ibid.*, 419.

писму, захтев Мехмеда Освајача који је султан био изнео Петру Доцију када је овај по други пут долазио као посланик у Цариград. Овај султанов захтев, на који Матија Корвин никако није хтео да пристане, био је да угарски краљ допусти несметан прелаз турске војске преко угарског земљишта кад год то буде сматрао за сходно и не тражећи претходно краљеву дозволу.⁴²⁵ Због овога, мир између Угарске и Турске није склопљен, али је Угарска изгубила вредног савезника, јер је после шеснаест година борби Млетачка република 25. јануара 1479, упркос тешким условима, потписала мир са Османским царством.⁴²⁶

Док су вођени ови преговори, краљ Матија Корвин је вршио ново уређење одбране јужних граница Угарске. Оно се заснивало на формирању три подручја одбране, а у свакоме од њих заповедништво је било обједињено. Прво од тих подручја је била Трансилванија; од 1472, Матија Корвин је увек постављао само једну личност на положај војводе Трансилваније. Западно подручје су биле Славонија, Хрватска и Далмација. За бана све три земље Матија Корвин је постављао једну личност, и то увек искусног војсковођу, почев од септембра 1476, када је за бана именовано Ладислава Егерварија.⁴²⁷

Средишњи део граничног подручја, између Славоније и Трансилваније, добио је обједињену команду када је Матија Корвин обновио звање генералног капетана Доњих Крајева. Одбрана Доњих Крајева је била усредсређена на Банат, који је због близине Смедерева био најизложенији непријатељским нападима, а генерални капетан Доњих Крајева је добио положај жупана Тамишке жупаније.⁴²⁸

Генерални капетан Доњих Крајева је тада постао искусни ратник Павле Кинижи. Овај човек импозантне телесне снаге, због које га Бонфини пореди са Херкулом и Ајантом Теламонидом,⁴²⁹ није у младости био млинарски шегрт нити син млинара као што се раније мислило,⁴³⁰ већ је припадао властели; потпуно је неутемељена тврдња који је заговарао Феликс Милекер, да је Павле Кинижи био

---

⁴²⁵ Никола Радојчић, *Пет писама с краја XV века*, Јужнословенски филолог XX 1-4 (1953-1954), 358-359, 362-363.

⁴²⁶ Бабингер, *Мехмед Освајач*, 339-340; Мантран, *Историја Османског царства*, 116-118.

⁴²⁷ Kubinyi, *Matthias Rex*, 112-116; Ferenc Szakály, *Phases of Turco-Hungarian Warfare Before the Battle of Mohács (1365-1526)*, Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungariae XXXIII/1 (1979), 99.

⁴²⁸ Kubinyi, *Matthias Rex*, 115-116.

⁴²⁹ Bonfinis, *Rerum Ungaricarum decades IV*, 27.

⁴³⁰ Ibid., 27; Бабингер, *Мехмед Освајач*, 344.

Србин.⁴³¹ Отац Павла Кинижија је био властелин Антоније Кинижи, који је поседовао село Киниж у горњоугарској Абаујској жупанији.⁴³² Павле Кинижи је своју војничку каријеру започео под заповедништвом Блажа Мађара, који му је дао руку своје кћери,⁴³³ и ратовао је за краља Матију најпре против молдавског војводе Стефана Великог 1467, а потом у Моравској против хусита, као и против Пољака; истакао се у опсади Њитре 1471, где је био и рањен.⁴³⁴ Поред војних дужности, вршио је и финансијске: 1472. га налазимо на челу Марамарошке жупаније и тамошње коморе соли.⁴³⁵

Сасвим је могуће да је Павле Кинижи постао жупан Тамишке жупаније 1478, јер се он у једној, веома оштећеној повељи издатој те године,⁴³⁶ помиње са титулом *magnificus*, која је припадала само баронима краљевства и велможама;⁴³⁷ ову титулу је, иначе, као потомак српских деспота носио и Вук Гргуревих. Пошто Павле Кинижи није потицао из породице која би могла да се уврсти у велможе, он је ову титулу могао да стекне једино ако је тада био неком положају који би га уврстио у бароне. Такав положај је био положај Тамишког жупана, који је у време Ладислава V и Матије Корвина спадао у баронска звања.⁴³⁸ Најранији извор који нам говори да је Павле Кинижи носио звање генералног капетана Доњих Крајева је писмо краља Матије папи Сиксту IV од 22. октобра 1479, у коме описује победу на Хлебном пољу.⁴³⁹

Краљ се такође побринуо да обнови утврђења која ће штитити земљу од турских напада. Систем утврђења која су штитила јужну угарску границу и даље је био систем тврђава које је саградио Жигмунд, који је био проширен тврђавама на освојеним територијама у Босни, и састојао се од две линије утврђења. Прву линију су чиниле тврђаве на граници, и она је почињала од Северина, пратила ток Дунава до Београда, а одатле се настављала ка Шапцу, сребрничке и јајачке

---

⁴³¹ Феликс Милекер, *Банатске историје*, Вршац 2003, 74-75.

⁴³² MNL OL, DL 97998.

⁴³³ Bonfinis, *Rerum Ungaricarum decades IV*, 27; Kubinyi, *Matthias Rex*, 115.

⁴³⁴ MNL OL, DL 81746; Kammerer, Döry, *Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy XI*, 123.

⁴³⁵ MNL OL, DL 90150.

⁴³⁶ MNL OL, DL 81808; Kammerer, Döry, *Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy XI*, 213-214.

⁴³⁷ Engel, *The Realm of St Stephen*, 342.

⁴³⁸ MNL OL, DL 14612; Teleki, *Hunyadiak kora X*, 470, 553.

⁴³⁹ *Monumenta Vaticana I/6*, 135-137; Fraknói, *Mátyás király levelei I*, 449-451.

бановине до Книна, и завршавала код Клиса и Скрадина на Јадранском мору. У Банату, то су била утврђења која је саградио још Филип Сколари. На Лазаревој карти, можемо видети да су на банатској обали Дунава као утврђена места забележени, од истока ка западу, следећи замкови: Оршава, Пећ (код Дубове; њима у залеђу је уцртана Мехадија), Љубораждија (Liberas), Пећ (код Свете Јелене), затим Пожежена, која изгледа особито добро утврђена, јер је баш она била место где су Турци често прелазили Дунав. Назив Пожежене је чак двапут уписан на карту, једно испод другог, најпре као Busotzin а други пут као Butotzin, и на том месту су нацртана чак три замка. Узводно од Пожежене били су Храм, Домбо (назив на карти гласи Dombo Julich) и Ковин. Сасвим је разложно сматрати да су ови замкови морали да постоје и буду поседнути угарском војском и у време Матије Корвина. Друга линија, у дубини територије, почињала је Карансебешом, који је штитио пут који је из долине Тамиша водио ка Трансилванији. Од банатских утврђења су га сачињавали и Лугош, који је штитио пут којим се са обале Тамиша одвајао према Поморишју, и Темишвар, најважнији град Баната у коме је било седиште генералног капетана Доњих Крајева. Друга линија тврђава се потом настављала преко тврђава у Срему, Дубице, Крупе, Бихаћа и Оточца све до Сења.⁴⁴⁰

О посадама банатских утврђења немамо сазнања из извора насталих у време краља Матије Корвина, али један извор из времена његовог наследника Владислава II Јагелонца може да пружи представу о приближној бројности и структури снага окупљених у банатским тврђавама које су штитиле границу према Османском царству. У питању су предрачуни од 24. априла 1504. у којима су набројане плате које је угарски сабор требало да одреди заповедницима угарске војске на јужној граници, заједно са бројним стањем одреда које заповедници из тих средстава издржавају.⁴⁴¹ У овим изворима не наводи се бројно стање посада утврђења, већ само одреда који су у њима смештени, спремни да из њих излазе и хватају се укоштац са непријатељском војском. Према овим списковима, тамишки жупан је имао одред од 720 хусара, и још 100 лако оклопљених коњаника за које

---

⁴⁴⁰ Крстић, *Банат у средњем веку*, 78; Kubinyi, *Matthias Rex*, 116; Szakály, *Phases of Turco-Hungarian Warfare*, 99; Fügedi, *Castle and Society in Medieval Hungary*, 133-136.

⁴⁴¹ MNL OL, DL 21279.

је имао посебну дозволу од краља да их може држати. После њега, највећим снагама су располагали Јакшићи, који су заповедали над укупно 600 хусара. Стефан Брадач, који се оженио удовицом Милоша Белмужевића и као њен мираз добио знатан део некадашњих Милошевих поседа, имао је под својим заповедништвом 200 хусара.⁴⁴² Два кастелана Темишвара су имала на располагању 98 коњаника, а у Темишвару су била и 267 хусара под командом деветорице војвода. У местима Чока и Етвен, која су се налазила у близини Темишвара,⁴⁴³ био је по један војвода са коњичком четом, која је у Чоки бројала 20, а у Етвену 50 коњаника. Још један војвода, са 35 коњаника, био је у трговишту Моноштор, које је лежало на обали Бегеја, и на путу који је повезивао Лугош са Поморишјем.⁴⁴⁴ У Карансебешу и Лугошу су била двојица војвода са укупно 200 хусара, који су били подређени тамишком жупану. Одмах пада у очи да су одреди сачињени само од коњаника, и то највише од лако наоружаних, хитрих и покретљивих хусара који су брзо могли да се баци у потеру за акинцијама, док се пешадија уопште не помиње. Такође се лако може уочити да су овакви покретни одреди смештени у утврђењима која су се налазила у дубини територије, одакле би кретали да пресећу непријатељске чете које пређу границу, што значи да је у граничним утврђењима било смештено само онолико људи колико је било потребно да их брани од непријатељске навале. Топовима су располагали само тамишки жупан и северински бан. За северинског бана се помиње и да су му тада били потчињени замкови у Карансебешу, Оршави и њој суседној Пећи. Поред заповедника краљевске војске и утврђења, новац за издржавање посаде свога замка у Кевежду су добијали Никола и Фрања Македонија. Годишње издржавање посаде једног замка можемо видети на примеру замкова у Вршцу и Кевежду. Њихови заповедници су у ту сврху годишње добијали 200 флорина, од чега им је половина исплаћивана у новцу, а друга половина у соли.

---

⁴⁴² О Стефану Брадачу и поседима које је стекао овим браком види: Крстић, *Нови подаци о војводи Милошу Белмужевићу*, 176-179.

⁴⁴³ Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 32, 36, 55, 76. Етвен је данашњи Утвин у Румунији, а Чока се такође налазила у околини Темишвара, на реци Бергсау северозападно од овог града, и турски пописи Темишварског санцака из XVI века је помињу као село; види: Engel, *A temesvári és moldovai szandzsák*, 43, 159, карта у прилогу. Вероватно је истоветна са замком Tzona на Лазаревој карти, који је уцртан западно од Темишвара.

⁴⁴⁴ Данашње насеље Манаштиур у Румунији. Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 19.

Сигурно је да структура одреда угарске војске који су се тамо налазили током последњих деценије и по владавине Матије Корвина није била битно различита од стања из 1504. године, и да њихова бројност сигурно није била мања.⁴⁴⁵ Овако организована одбрана је у Банату успешно испуњавала своју сврху. У своме опису Угарске, млетачки посланик на двору Матије Корвина је писао да, гледајући државу у њеној целисти, Угарска нема довољно утврђења која могу да се супротставе озбиљној сили каква су Турци, и да су главна заштита краљевства велике реке и срчаност његових становника. Али, за границу на Дунаву пише да је веома сигурна и да на угарској обали има доста утврђења. Међу њима издваја Ковин, који је насупрот Смедереву, Свети Ладислав насупрот Голупцу, и Северин, за који каже да стоји наспрам тврђаве Видин.⁴⁴⁶

Јесен 1479. видела је највећи упад у Угарску који су Турци до тада предузели, и највећу победу у бици на отвореном пољу коју је војска краља Матије Корвина однела над њима. Према Бонфинију, угарске извиднице су на време приметиле да се око Смедерева прикупља турска војска, и краљ је наредио Павлу Кинижију и војводи Трансилваније Стефану Баторију да буду спремни за напад. Турска војска, коју су предводили санџакбегови подунавских санџака, није ударила на Банат, већ је ушла у Влашку, где јој се придружила војска влашког војводе Басараба IV, а потом прешла Карпате и ушла у Трансилванију јужно од Себеша. Бројност ове војске најверодостојније је проценио писац *Дубничке хронике*, који је тврдио да је бројала 34000 коњаника. У своме писму папи, Матија Корвин је тврдио да је непријатеља било знатно више, и да је само Турака било 43000. Бонфини је очигледно претеривао тврдећи да је војска која је тада напала угарску бројала 60000 људи, а сасвим нереално звучи тврдња Јована Длугоша да је у турској војци било 100000 ратника. Длугош је тврдио да су турску војску предводила петорица паша. Као турске војсковође које су тада напале Угарску, у писмима краља Матије помињу се браћа Али-бег и Искендер-бег Михалоглу, затим Бали-бег Малкочевих и Иса-бег.⁴⁴⁷

---

⁴⁴⁵ Kubinyi, *Matthias Rex*, 116.

⁴⁴⁶ *Descrizione dell' Ungheria nei secoli XV, et XVI*, Budapest 1881, 32-33.

⁴⁴⁷ Bonfinis, *Rerum Ungaricarum decades IV*, 108; Dlugossii, *Annales*, 440-441; *Chronicon Dubnicense*, 201-202; Fraknói, *Mátyás király levelei I*, 450, 454; Бабингер, *Мехмед Освајач*, 343-346; Kubinyi, *Matthias Rex*, 111.

Турској сили која је стала да роби Трансилванију у сусрет је кренуо Стефан Батори, са војском састављеном од Угара, Секеља, Саксонаца и Влаха. Баторију је у помоћ из Баната хитао Павле Кинижи. Тринаестог октобра 1479, трансилванијски војвода се на левој обали Мориша, на Хлебном пољу, сударио са турском војском. Упркос храбрости Баторијевих ратника, Турци су стали да их својом бројношћу надвладавају када је, у последњем часу, на бојиште стигао Павле Кинижи и са својом коњицом, међу којом је била и група дворских витезова, ударио турској војсци у леђа. Међу изненађеним Турцима, које је непријатељ успео да опколи, је избила паника, и дали су се у бекство остављајући логор и до тада опљачкани плен. Према Бонфинију, угарска војска је штедела само оне Турке за које су мислили да се за њих може добити велики откуп, и он је тврдио да је у бици на Хлебном пољу пало 30000 Турака и Влаха, и 8000 угарских ратника. Мало шта би боље сведочило о томе колико су ратници на граници према Турцима били огрубели и колику су омразу гајили према непријатељима од описа ратничке гозбе у ноћи после битке, на самоме бојишту међу турским лешевима, и призора Павла Кинижија како плеше држећи убијеног Турчина у зубима.⁴⁴⁸

Поред Кинижија и Баторија, у овој бици је од угарских велможа учествовао, према *Дубничкој хроници*, Вартоломеј Драгфи, док Јован Длугош помиње да се у бици на Хлебном пољу борио један од Јакшића, вероватно под тиме подразумевајући Дмитра Јакшића, коме даје веома истакнуту улогу, раме уз раме са Баторијем и Кинижијем. Ђурађ Сремац је тврдио да је, поред Јакшића, у овој бици учествовао и деспот Вук Гргуревић, али за то нема потврде у изворима временски блиским догађају.⁴⁴⁹

Битка на Хлебном пољу је у Угарској прослављена као велика победа. Она је јасно показала да су снаге на јужној граници Угарске бројем и квалитетом довољне а њихови заповедници способни да се одбије било какав напад пограничних санџакбегова, који су претрпели изузетно тежак ударац. Но, не треба сметати са ума да је турски поход заправо био само један огроман акинџијски

---

⁴⁴⁸ Bonfinis, *Rerum Ungaricarum decades IV*, 108-114.

⁴⁴⁹ Dlugossii, *Annales*, 441; Сремац, *Посланица*, 16; *Chronicon Dubnicense*, 201-202.

напад, и да се султанова сила још увек није покренула да нанесе Угарској одлучујући пораз.

Користећи се победом на Хлебном пољу, угарски краљ је кренуо у противнапад, и два истовремена напада на Турке предузета су наредне јесени, током новембра 1480. Краљ Матија је лично предводио продор у Босну, који је био управљен на Врхбосну, седиште босанског санџакбега Даута. Већ је претходница, у којој су били деспот Вук, јајачки бан Петар Доци и хрватски бан Ладислав Егервари је потукла Турке и заузела Врхбосну коју је, заједно са њеном околином, опљачкала и разорила. Иако је угарски краљ у своме писму које је уочи поласка у поход из Будима упутио Мехмеду II тврдио да му је намера да казни босанског санџакбега који је нападао околне угарске територије и ометао преговоре о миру између двојице владара, босански поход краља Матије из 1480. је заправо био део шире акције, усмерене на пустошење пограничних крајева Османског царства дуж целе његове границе са Угарском. Истовремено са продором краља Матије у Босну, из Баната се у напад на подручје Смедеревског санџака упутио Павле Кинижи.⁴⁵⁰

Немамо податке колико је људи бројала војска којом је Кинижи располагао у овом походу. Она је морала прећи Дунав код Пожежене или на неком месту низводно од ње, али не даље од тврђаве Светог Ладислава, јер би искрцавање на десној обали Дунава на томе месту било ризично због близине турске посаде у Голупцу. Са тврдњом Алексе Ивића да је ова војска прешла Дунав код Смедерева не може се сложити, јер краљ Матија у своме писму папи Сиксту IV од 14. децембра 1480. говори да је Кинижи прешао Дунав 35000 корака испод, тј. низводно, од Смедерева („*in distantia triginta quinque milium passum infra Smederew*“),⁴⁵¹ али, изгледа, и од Пожежене, која је била од Смедерева удаљена 30000 корака.⁴⁵² Потом је прошао кроз Браничево у долину Мораве, стигавши до

---

⁴⁵⁰ *Monumenta Vaticana* I/6, 148-151, 154-157; Fraknói, *Mátyás király levelei II*, 65-69, 76-80; *Историја српског народа II*, 386; Klaić, *Povijest Hrvata IV*, 147-150.

⁴⁵¹ *Monumenta Vaticana* I/6, 156; Fraknói, *Mátyás király levelei II*, 79; Ивић, *Историја Срба у Војводини*, 23.

⁴⁵² Пишући о поразу и заробљавању Михаила Силађија код Пожежене, Бонфини је навео да је Пожежена удаљена 30000 корака од Смедерева, па из тога произилази да је 1480. Кинижијева војска прешла Дунав на неком месту низводно од ње. Види: Bonfinis, *Rerum Ungaricarum decades IV*, 12.

Крушевца, одакле се угарска војска окренула назад ка Дунаву. Цела територија између Смедерева и Крушевца је опустошена и остала без становништва, писао је угарски краљ папи, тврдећи да се 60000 људи из тога краја, са свим својим стварима и залихама жита које су могле у брзини бити натоварене на њихова кола, прикључило војсци и преселило из Србије у Угарску. Војска и исељеници су избили на Дунав недалеко од Смедерева, где се приметно окршај између турске и угарске војске, у коме је смедеревски санџакбег Бали-бег Малкочевевић потучен а његова војска нагнана у бекство. Пошто су се угарска војска и српске пребеглице потом стали да укрцавају на бродове не би ли прешли Дунав, напали су их турски ратни бродови, и у борби између турских и угарских бродова је угарска страна поново однела победу.⁴⁵³ По свему судећи, прелазак војске и српских исељеника морао је бити у близини Ковина. Успех овог похода је за последицу имао да је следеће године уследио нови продор угарске војске на турску територију са подручја Баната, који је такође предводио Павле Кинижи.

До угарског краља су у пролеће 1481. допрли гласови од угарских ухода и пограничних заповедника, као и од молдавског војводе, да се Мехмед Освајач спрема да лично на челу своје војске крене против Угарске како би се осветио за поразе које је претрпео, те је Матија Корвин о томе писао папи Сиксту IV, и предвиђао да ће напад на Угарску уследити на дан Светог Јована Крститеља.⁴⁵⁴ Ове вести су се испоставиле као нетачне, јер се у пролеће 1481. султан спремао за поход у Азију. Свакако је за хришћанску страну велико охрабрење, које је угарског краља морало да учврсти у његовој намери да поново пошаље своју војску у напад на турско земљиште, била вест да је Мехмед II Освајач 3. маја 1481. преминуо у Гебзи, која је на угарски двор стигла најкасније у јулу 1481, и што се већ тада знало да се спрема обрачун између Мехмедовог наследника Бајазита II и његовог млађег брата Цема.⁴⁵⁵ Још у лето 1481. се надалеко знало да краљ Угарске припрема велики поход, па је тако 14. јула 1481. Паладин Гундулић из Дубровника писао напуљском краљу да се угарски краљ спрема да крене на

---

⁴⁵³ *Monumenta Vaticana I/6*, 156-157; Fraknói, *Mátyás király levelei II*, 79.

⁴⁵⁴ *Monumenta Vaticana I/6*, 170-171; Fraknói, *Mátyás király levelei II*, 123-125.

⁴⁵⁵ *Monumenta Vaticana I/6*, 175-176; Fraknói, *Mátyás király levelei II*, 150-151; Бабингер, *Мехмед Освајач*, 371.

Смедерево.⁴⁵⁶ Седмог августа 1481, краљ Матија је послао папи писмо у коме је говорио о припремама за овај поход, који је требало да буде усмерен на Србију. Поход би требало да предводе Павле Кинижи и трансилванијски војвода Стефан Батори, а краљ помиње да ће у њему учествовати и деспот Вук Гргуревић; војска која је требало да крене у поход би бројала 28000 војника.⁴⁵⁷

Када је одиста дошло до упада на турско земљиште у новембру 1481, трансилванијски војвода у њему није учествовао, а угарске снаге које су се покренуле против Турака биле су нешто бројније него што се то три месеца раније очекивало. Из писама које је краљ Угарске упутио 10. децембра исте године папи и кардиналу Гаврилу Рангонеу, бискупу јегарском, који се крајем те године налазио у Риму, познат нам је готово целокупан ток овог похода.⁴⁵⁸ Допуну овим писмима Матије Корвина даје извештај о овим догађајима који је бискуп Адрије Тит Новело из Будима послао напуљском краљу 15. новембра 1481.⁴⁵⁹ Писмо које је краљица Беатриче послала своме оцу 19. новембра 1481. о овим догађајима говори веома штуро.⁴⁶⁰ Најзад, о Кинижијевом походу на Србију у јесен 1481. године говори и писмо које је Бартол Лукаревић из Дубровника упутио војводи Фераре Херкулу д'Есте 14. децембра 1481.⁴⁶¹

Према једном од писама које је упућено кардиналу Рангонеу, Павле Кинижи је војску коју је повео у овај поход окупио у Темишвару, и ове снаге су бројале 32000 војника.⁴⁶² Пошто се главнина војске окупила, кренула је из Темишвара на југ, према тврђави Храм, на дан после празника Свих Светих, то јест у петак, 2. новембра. Код Храма су се у недељу, 6. новембра, главнини придружили ратници који су имали наређење да се на томе месту прикључе главнини војске, и бродови који су требали да обезбеде пребацивање војске на супротну обалу; овим бродовима су заповедали деспот Вук и заповедник Београда

---

⁴⁵⁶ Макушев, *Историјски споменици јужних Словена II*, 102-103.

⁴⁵⁷ *Monumenta Vaticana I/6*, 183; Fraknói, *Mátyás király levelei II*, 158.

⁴⁵⁸ Fraknói, *Mátyás király levelei II*, 190-198.

⁴⁵⁹ Макушев, *Историјски споменици јужних Словена II*, 50-52; Eubel, *Hierarchia catholica medii aevi II*, 80.

⁴⁶⁰ Albert Berzeviczy, *Aragoniai Beatrix magyar királyné életére vonatkozó okiratok*, *Monumenta Hungariae historica, Diplomataria XXXIX*, Budapest 1914, 47-48; Макушев, *Историјски споменици јужних Словена II*, 52.

⁴⁶¹ Текст овог писма и његов снимак су објављени у: Јорјо Тадић, *Нове вести о паду Херцеговине под турску власт*, Зборник Филозофског факултета VI-2 (1962), 144-147.

⁴⁶² Fraknói, *Mátyás király levelei II*, 195.

Ладислав Розгоњи. Тада је Кинижијева војска почела да на лађама прелази Дунав. На прелазу их је дочекао смедеревски санџакбег Искендер Михалоглу и безуспешно покушао да спречи искрцавање угарске војске на десну обалу реке; након што је његова војска потучена, утекао је у Смедерево. Потом је Павле Кинижи послао Јована Јакшића, Дмитровога сина, у извидницу. Јакшић и његови ратници су се приближили Голупцу, и сусрели са турским војводом Голупца који је предводио одред од хиљаду коњаника. У борби која је уследила, Турци су били потучени: већина је пала у борби, преостали су заробљени и одведени Павлу Кинижију у оковима, а сам Јован Јакшић је пред капијом Голупца одрубио главу заробљеном непријатељском заповеднику. У међувремену, Ладислав Розгоњи и деспот Вук су на Дунаву водили борбу против турских ратних бродова који су покушали да омету пребацивање угарске војске на десну обалу Дунава; однели су победу, и двадесет и четири турске лађе су тада биле потопљене.⁴⁶³ После овог окршаја, турска војска више се није усуђивала да изађе из својих тврђава и пружи отпор непријатељу на отвореном пољу.

Након што се пребацила преко Дунава, угарска војска је почела да опседа Смедерево. У извештају адријског бискупа се помиње да су тада спаљена околна села и да су, као и приликом опсаде Смедерева пет година раније, саграђена три утврђења ради блокаде града, и да су поменута утврђења била опремљена и топовима. Овим утврђењима угарска војска је остварила контролу над током Језаве и спречила Турке да овом реком достављају потрепштине опседнутој тврђави. Турски браниоци Смедерева, које су чинили јаничари и азапи под вођством смедеревског војводе, су пружили јак отпор опсађивачима.⁴⁶⁴ Можемо сматрати за сигурно да је искусни војсковођа Павле Кинижи ускоро потом одлучио да, пошто се испоставило да због чврстих зидина и одлучне турске посаде Смедерево неће моћи да буде лако освојено, поготово у време када се ближила зима, одустане од покушаја да освоји ово важно утврђење, и настави продор у дубину непријатељске територије. Упадљиво је да у своме писму папи

---

⁴⁶³ Ibid., 196-197; Калић-Мијушковић, *Београд у средњем веку*, 198-199.

⁴⁶⁴ Макушев, *Историјски споменици јужних Словена II*, 50-52; Тадић, *Нове вести о паду Херцеговине*, 133-134, 144-145.

краљ Матија није ни једном једином речју поменуо овај покушај заузимања Смедерева, и сигурно је намерно прећутао овај неуспех своје војске.⁴⁶⁵

Угарска војска се поново окупила и из Подунавља, следећи ток Велике Мораве, стигла до Крушевца, где се утаборила и задржала дванаест дана, огњем и мачем уништавајући околину. Деспот Вук је, сведоче српски летописи, са својим ратницима био са угарском главнином, и најпре је пленио Браничево, а потом и околину Крушевца.⁴⁶⁶ Пошто је тих дванаест дана прошло, Павле Кинижи је кренуо назад према Дунаву, водећи са собом педесет хиљада Срба и хиљаду Турака који су се придружили његовој војсци; очигледно је да подручје између Смедерева и Крушевца није после прошлогодишњег похода потпуно опустело, када је само годину дана после тек незнатно мањи број људи могао да напусти исту територију и крене у сеобу преко Дунава. Угарска војска, која је задобила велики плен, и исељеници који су је пратили су се успут поделили, тако да је један део њих прешао Дунав код Храма, а други код Ковина. Пошто је прелазак војске и исељеника из Србије окончан, Павле Кинижи је кренуо да заузме једно турско утврђење подигнуто на Смедеревској ади, које је ометало пловидбу угарских бродова Дунавом. Не знамо како се тај подухват завршио; краљ Матија је у своме писму поменуо да до њега још нису биле стигле вести о његовом исходу.⁴⁶⁷ Истовремено са Кинижијевим походом до Крушевца, још један, знатно мањи одред угарске војске је провалио у Мачву, о чему сазнајемо из писма Бартола Лукаревића.⁴⁶⁸

Сумирајући резултате угарских продора на османску територију у Србији и Босни током 1480. и 1481. године, поуздано се може тврдити да се ово ратовање, упркос његовој повременој спектакуларности, биткама са хиљадама жртава, опсадама тврдох градова и походима у којима су учествовале за средњовековне појмове веома бројне војске, пре може назвати активном одбраном границе него правом офанзивом; активном у смислу да се није чекао непријатељски напад, већ се упадима великих размера на непријатељску територију настојало да се за дуже

---

⁴⁶⁵ Fraknói, *Mátyás király levelei II*, 190-198; Спремић, *Борбе за ослобођење Смедерева*, 24-25.

⁴⁶⁶ Стојановић, *Родослови и летописи*, 253.

⁴⁶⁷ Fraknói, *Mátyás király levelei II*, 197.

⁴⁶⁸ Тадић, *Нове вести о паду Херцеговине*, 134, 144-145.

време непријатељ онеспособи да изведе нападе великих размера на угарску територију и нанесе велику штету. У борбама између Угарске и Турске током осме и девете деценије XV века, једино трајно освајање које су Угри постигли било је заузимање Шапца, и само је још једанпут, приликом покушаја освајања Смедерева 1476, угарски краљ озбиљно покушао да своју државу прошири на рачун турске и заузме важно утврђење које би знатно ојачало одбрану његове државе. Походи који су овим догађајима следили били су подухвати предузети са другачијим циљевима. Ни краљ Матија у своме походу на Босну, нити Павле Кинижи када је упадао у Србију нису ма и једно утврђење придодали територији угарског краљевства, а камоли какву знатнију територију. Прилику да освоји Смедерево 1481. године Павле Кинижи није искористио. Уместо да настави са опсадом овог важног утврђења, он се, чим се испоставило да Смедерево неће брзо пасти у његове руке, упутио према Крушевцу да пљачка и разара, и пресељава становништво у Угарску. Ово нам говори да је права сврха свих ових угарских похода била разарање и пљачкање османлијских пограничних територија и, посебно када је реч о Кинижијевом војевању, милом или силом преселити у Угарску што више људи како би се населиле опустошене пограничне области те државе. Јер преселити становништво из неког другог краја Угарске представљало би само штету за крај одакле би се исељеници повели у јужне области, где би били изложени опасностима од турских напада, и тако решавати проблем запустелих пограничних крајева једноставно не би било разумно; једино право решење овога проблема било је да се досељеници у јужну Угарску доведу из других земаља. Зато је краљ Матија планирао насељавање народа из крајева који су под влашћу султана; уколико тиме истовремено ослаби свога непријатеља, утолико боље.

Питање које се са правом намеће у вези са овим походима је да ли су подаци о бројности угарске војске и људи који су са њом током ове две године прешли у Србију, а које нам дају краљева писма, преувеличавање? Претеривање се у овоме случају не може искључити, јер је краљ Матија свакако имао разлога да увеличава успехе своје борбе против неверника у писмима која је слао у Рим. Према писму које је послао кардиналу Рангонеу, Павле Кинижи је окупио 32000 људи у Темишвару, а то још нису биле укупне снаге које су учествовале у походу

на Србију; треба им додати и оне који су им се придружили код Храма, што би силу којом је Павле Кинижи располагало увећало за још неколико хиљада војника и шајкаша. Ово су, када се ради о средњовековним војскама, огромне бројке, и не делују особито убедљиво, поготово када их упоредимо са расположивим подацима о бројности угарске војске у другим походима краља Матије. На пример, описујући смотру главнине војске краља Матије која је учествовала у походу на Аустрију, а коју је својим очима гледао у Бечком Новом Месту 1487, Бонфини помиње да је она бројала 37000 људи: 20000 коњаника, 8000 пешака и још 9000 помоћника у комори.⁴⁶⁹ Данашња процена бројности војске краља Матије, коју је у својој биографији овог владара изнео Андраш Кубињи, говори о снази између 9000 и 15000 људи који су стално били под оружјем, и да се тај број могао барем удвостручити у ратовима и у време када је ситуација на ратиштима била критична; након 1472. Матија Корвин више није прибегавао прикупљању *militiae portalis*, која би могла да обезбеди велики број бораца, истина углавном сумњиве борбене вредности.⁴⁷⁰ Стога није вероватно да је војска од 32000 људи заиста била на располагању Павлу Кинижију за поход који је требало да буде пустошење непријатељске територије, а не велики освајачки поход као што је то било краљево ратовање у Аустрији. Тврдња Бартола Лукаревића у његовоме писму ферарском војводи да је угарска војска бројала 50000 људи је очигледно претеривање.⁴⁷¹ Будући да нам нису познати ма какви други извори који би изричито довели у питање оно што је краљ Угарске тврдио у својим писмима, залудно би било нагађати колико је заправо војника Павле Кинижи заиста предводио у своме походу на Србију 1481.

Са истим опрезом треба прихватити и исказ у вези са бројем Срба пресељених у Банат. Према писмима краља Матије, у Кинижијевим походима из је из Србије у Банат за мање од две године пресељено укупно 111000 људи: 60000 у 1480, и 51000 у 1481. години. Сима Ћирковић је са правом изразио сумњу у то да је толики број људи могао бити пресељен, истичући да би то значило да је у

---

⁴⁶⁹ Bonfinis, *Rerum Ungaricarum decades IV*, 153.

⁴⁷⁰ Kubinyi, *Matthias Rex*, 118-119.

⁴⁷¹ Тадић, *Нове вести о паду Херцеговине*, 134, 144.

Србији опустело око хиљаду села.⁴⁷² Праве размере ових миграција не могу да се утврде на основу турских извора, јер су изгубљени османски дефтери Смедеревског санџака за последње деценије XV века, који би у овом случају једини могли да пруже веома прецизна сазнања о томе колико је заиста становника прешло у Угарску.⁴⁷³ Међутим, и ако претпоставимо да је и тај број знатно преувеличан, остаје и даље чињеница да су се десетине хиљада Срба за само две године иселиле на угарске пограничне територије, што је био и један од основних циљева са којима су ови походи предузети, и да су насељени у Банату и Поморишју, значајно ојачавши бројност српског становништва православне вере у томе крају. О томе у којим су крајевима Баната и Поморишја ови Срби насељени ипак не можемо говорити са потпуном сигурношћу. Пошто су на угарско земљиште ступили прешавши Дунав код Храма и Ковина, сасвим је сигурно да су били насељавани у Банату. У поменутих писмима краља Матије није нигде изричито речено да су насељени у околини Темишвара, како је тврдио Алекса Ивић⁴⁷⁴; по свој прилици се ова његова тврдња, заправо, своди на претпоставку да је угарска војска, пошто се окупила у Темишвару, морала на истом месту по окончању похода и да се разиђе, а са њом и српске пребеглице које су је пратиле, те би зато било најлогичније да су се ти Срби населили у околини града Темишвара. Претпоставка Алексе Ивића јесте разложна, али у писмима краља Матије на која се он позивао нема за њу никакве изричите потврде. То, међутим, не значи да није тачно да је Банат био подручје на коме су ови Срби били насељени. Прелазећи Дунав, ступали су на подручје Баната, и не би било разлога да се оволики мноштво људи насељава игде дубље у територију Угарске, где није било великих турских пустошења, па стога ни онолике потребе за досељавање новог становништва колика је била у пограничним крајевима. Имајући све речено у виду, може се са потпуном сигурношћу сматрати да су Срби који су 1480. и 1481. прешли Дунав са угарском војском били насељени управо у Банату.

Хиљаду Турака који се помињу у другом писму кардиналу Рангонеу намећу нека питања на која досадашња истраживања, колико је то аутору ове

---

⁴⁷² *Историја српског народа II*, 433-434; Ћирковић, *Сеобе српског народа у Краљевину Угарску у XIV и XV веку*, 44-45.

⁴⁷³ Крстић, *Смедеревски крај*, 50-52.

⁴⁷⁴ Ивић, *Историја Срба у Војводини*, 25, 348.

дисертације познато, нису дала одговоре. Да ли су то стварно били етнички Турци, на шта би израз “*naturalibus Turcis*” требало да указује?⁴⁷⁵ Ако су они заиста својеволјно, заједно са својим породицама, прешли Кинижију и преселили се у Угарску, а таква могућност се на основу овог писма може допустити, због чега је тако много Турака то урадило? Чак и уз претпоставку да је број битно увеличан, и даље не би остао безначајан, тим пре што се ради о становништву за које се не може лако наћи објашњење због чега би се радије потчинили хришћанском владару него муслиманском падишаху, и отишли да живе у држави која је са Турском у то време била у рату. Нема одговора ни у ком крају Угарске су ови Турци били насељени. И најзад, остаје без одговора и питање да ли су, милом или силом, после пресељења прешли у хришћанство, или су остали муслимани, а ако су остали у својој вери, какав је био њихов положај у Угарској, посебно у поређењу са муслиманским заједницама које су у тој земљи живеле све до XIII века?⁴⁷⁶ За сада, морамо се помирити са тиме да на ова питања немамо одговора.

Вреди, најзад, обратити пажњу и на то у које доба године су угарски краљ и његове војсковође упадале на непријатељску територију да би је пустошили. У јесен и зиму, није постојала опасност да се сударе са главнином турске војске; добро је било познато да султан своје походе покреће у пролеће и војску распушта у јесен, што је значило да су се угарској војсци могли да супротставе само погранични санџакбегови, са чијим снагама су далеко лакше могли да се обрачунају.⁴⁷⁷ Поред тога, поход који пада у позну јесен доносио је још неке предности нападачу, а то је да се одигравао у време када је сва летина већ пожњевена и овршена, и када обично пада сетва озимих усева. Разарање „огњем и мачем“ је свакако уништавало ускладиштене залихе хране за предстојећу зиму и семена за наредну пролећну сетву, а могуће је да је Кинижи свој поход из 1481. намерно одредио почетак новембра управо да би омео и сетву озимих житарица, и на тај начин за дужи период упропастио пољопривреду нападнутих крајева.

---

⁴⁷⁵ Fraknói, *Mátyás király levelei II*, 197.

⁴⁷⁶ У српској историографији, о положају муслимана који су у Угарској живели од XI до XIII века писао је Борис Стојковски, *Правни положај муслимана у средњовековној Угарској*, Зборник радова/Правни факултет у Новом Саду 44 (2010), 171-179.

⁴⁷⁷ Kubinyi, *Matthias Rex*, 108.

Свакако му је морала бити намера да непријатељ да наредну годину, а можда и неколико година после ње, проведе у оскудици и буде му што теже да се опорави. Осим тога, нападач је лако могао да већ ускладиштене намирнице које зароби искористи за исхрану ратника и њихових коња. Овакво ратовање сигурно није ометало пољопривредне радове само на попришту војних дејстава, већ и у њиховој широј околини, пошто би гласине о војскама које се ближе нагнале у бекство онај део становништва који не би желео да се пресели у Угарску, или би страховало од упада војске и свих недаћа које су оне тада доносиле становништву ратом захваћених крајева.⁴⁷⁸ Но, упркос великој штети која је била нанета њиховим пограничним крајевима, није прошло ни годину дана а испоставило се да су турски погранични заповедници и даље способни да са знатним снагама пређу Дунав и угрозе јужне крајеве Угарске.

Следећа година је донела и нови упад значајних снага Турака у Банат. Шестог септембра 1482, одред од око десет хиљада турских коњаника, под командом петорице војвода, пошавши из Смедерева, прешао је Дунав и кренуо пут Темишвара. У случају овога похода, иако је по своме карактеру био типичан пљачкашки упад, изгледа да у њему нису учествовале само обичне акинције, већ, ако је веровати Бонфинију, можемо закључити да су у њега морале бити укључене и спахије. Бонфини, наиме, вели да су одред чинили „*одабрани турски коњаници*“⁴⁷⁹.

Стигавши у околину Темишвара, турски одред је опустошио 8-10 села и, са товаром плена, кренуо даље; по свој прилици, Турци се тада нису враћали према граници, него су своје пустошење наставили крећући се дуж северне обале Источног бечкеречког језера у нади да ће бити још прилике за задобијање богатог плена када буду напали насеља Торонталске жупаније, а после чега би, преко Бечкерека, кренули ка Дунаву и Смедереву. У прилог овој претпоставци говори то да се након пустошења околине Темишвара Турци нису кретали назад, према Дунаву, већ у правцу четири торонталска трговишта: Бечеја, Башаида, Араче и

---

⁴⁷⁸ Вршидба је обично у средњем веку била готова до краја августа, и семе је до позне јесени било ускладиштено, док је сетва озимих житарица почињала у октобру, и по потреби се настављала и у новембру. Види: *Лексикон српског средњег века*, Београд 1999, 238-239 (одредница *Земљорадња*).

⁴⁷⁹ У оригиналу „*cum delectus Turcorum equitatus*“. Bonfinis, *Rerum Ungaricarum decades IV*, 120.

Бечкерека. За Турцима је из Темишвара кренуо Павле Кинижи, коме су се са својим одредима придружили деспот Вук Гргуревић и Петар Доци. Угарска потера је 9. септембра 1482. сустигла Турке на пољу у близини Бечеја, и тамо је дошло до битке. Угри су своје најјаче коњичке одреде распоредили на крила; Павле Кинижи је предводио коњицу на десном крилу, а Вук Гргуревић на левом. Намера им је била да непријатељску војску обухвате са крила, опколе је и униште. Турци су им у овој бици пружили снажан отпор. Много ратника је страдало на обе стране, и тек је улазак тешко оклопљене угарске коњице у битку решио њен исход. Пред ударом угарских оклопника, Турци су се дали у бекство. Од петорице њихових војвода, један, крушевачки паша по имену Мехмед Босна (у оригиналу „*Voznameh meth*“⁴⁸⁰) је заробљен, а један други турски војвода, чије име није поменуто у изворима, је погинуо. Што се тиче губитака које су сукобљене војске претрпеле, Бонфини тврди да су у овој бици погинуле три хиљаде Турака, а да је још много њих израђавано или пало у заробљеништво, док је на угарској страни погинуло пет стотина људи. Од великог плена стеченог о овој бици, највећи део је послат угарском краљу, а заробљене турске заставе изложене су у црквама. Павле Кинижи је своју војску после ове битке повео у нови поход на непријатељско земљиште, како би Турцима истом мером узвратио.⁴⁸¹ Деспот Вук се после битке упутио за Хајнбург, и у краљев логор је стигао таман на време да узме учешћа у расплету опсаде; ово знамо јер Бонфини помиње да је Вук Гргуревић учествовао у завршним борбама овога подухвата, када је војска цара Фридриха III покушавала да пробије опсаду тврђаве.⁴⁸² Превалити за десетак дана удаљеност од Бечеја до Хајнбурга, која износи око 450 километара, не делује као немогућ подухват у то време ако знамо да су Срби сачињавали одреде лаких коњаника који су, према једноме опису угарске војске који је настао 1479, могли да превале 50 италијанских миља за дан и после се у току исте ноћи врате одакле су пошли.⁴⁸³

Из свега горе реченог, може се закључити да су у то време угарске војсковође сигурно сматрале да ће, након великих пустошења турских пограничних подручја током две претходне године, јужна граница бити безбедна

⁴⁸⁰ Fraknói, *Mátyás király levelei II*, 235.

⁴⁸¹ Ibid., 235-236; Bonfinis, *Rerum Ungaricarum decades IV*, 120.

⁴⁸² Bonfinis, *Rerum Ungaricarum decades IV*, 119.

⁴⁸³ *Историја српског народа II*, 436-437.

од великих упада непријатеља коме ће требати доста времена да се опорави од удараца које су им нанели, па се почетком септембра 1482. деспот припремао да се, несумњиво по краљевој наредби, са својом бандеријом прикључи Матијиној војсци у Аустрији. Међутим, пред полазак је стигла вест о неочекиваном упаду великог одреда Турака преко Дунава и њиховом харању по околини Темишвара, те се стога деспот придружио Кинижијевој потери, и тек када је овај турски одред био потучен кренуо је пут Хајнбурга.

О бици код Бечеја у историографији се и до данас успело да одржи мноштво заблуда у погледу како места на коме се одиграла, тако и времена када се догодила. Већина истраживача који су писали о њој служила се Бонфинијевим описом, и били су њиме доведени у забуну. Када је реч о месту битке, због неубичајеног назива места које је употребио Бонфини, „*in campum quiet Beccherem appellat, Sinderoviae proximum*”, неки од мађарских историчара из XIX и са почетка XX века су у овом топониму препознавали Бечкерек. Први је то учинио Агоштон Барањ,⁴⁸⁴ а после њега су податак о Бечкереку као месту код кога се ова битка одиграла у својим делима преузимали и други мађарски писци који су у то време писали о историји Бечкереча.⁴⁸⁵ Убицирање овог бојног поља у близину Бечкереча ушло је потом и у монографије овог града које су у писане XX веку, као и у неке касније радове српске историографије, јер су се њихови аутори који су писали о Бечкереку у средњем веку ослањали само на дела Барања и Сентклараија, и Ресингов прилог у монографији Торонталске жупаније Боровског.⁴⁸⁶ Поред ове забуне у погледу места битке, многе историчаре је збунило и то којим речима је Бонфини писао о томе када се битка догодила. Он, када о овим догађајима говори у шестој књизи четврте декаде, пише најпре о опсади и паду Хајнбурга, за који вели да се догодио дан пред октобарске календе: „*Hainburgum igitur pridie Kalendas Octobris capitur*“. Краљ Матија је, дакле, освојио Хајнбург 30. септембра 1482. Али пошто, прелазећи са заузимања

---

⁴⁸⁴ Bány, *Torontálvármegye' hajdana*, 20.

⁴⁸⁵ Borovszky, *Temes vármegye*, 311; Borovszky, *Torontál vármegye*, 355, 557; Szentkláray, *A becskereki vár*, 19.

⁴⁸⁶ Александар Станојловић, *Петровград (Велики Бечкерек)*, Петровград 1938, 36; Zrenjanin, 24. У наше време, и из истих разлога, овај погрешан податак наведен је у Ђуканов, *Бечкерек до доласка Турака*, 336-337, и Филип Крчмар, *Торонталска жупанија и њено наслеђе*, Зрењанин 2015, 16. Бојно поље у овој бици је такође погрешно убицирано код Бечкереча у: Hațegan, Boldea, Teicu, *Cronologia Banatului II/2*, 274; Чемере, *Утврђења и фортификације*, 251.

Хајнбурга на опис битке код Бечеја, Бонфини пасус у којем је она описана почиње речима „*Item edorem fere mense*“, такав израз је неке истраживаче који су се ослањали искључиво на његово дело довео у заблуду, и помислили су да се ради о октобру, који је у тексту поменут својим називом, а не, што је правилно, да се битка код Бечеја догодила у истом месецу када и пад Хајнбурга.⁴⁸⁷

Међутим, један извор првог реда, писмо које је краљ Матија из свог логора под тврђавом Хајнбург упутио 25. септембра 1482. немачким изборним кнежевима, расветљава много чињеница у вези са овом битком. Приметно је да краљ Угарске жели да се овом победом код Бечеја, за коју је управо сазнао, похвали у писму изборницима, јер је опис скорашњег пораза Турака на самом почетку писма. Алекса Ивић, коме је писмо краља Матије ван сваке сумње било познато, што се да јасно видети у његовом опису ове битке у *Историји Срба у Војводини*, је био у праву када је писао да се ова битка водила у близини Бечеја.⁴⁸⁸ Опис места где се битка одиграла у писму краља Матије не оставља места ма каквој сумњи, јер се у њему изричито каже да се водила „близу замка Бечеј“ („*iuxta castrum Beche*”).⁴⁸⁹ Помињање замка још више поткрепљује да је Бечеј место код кога се водила битка, зато што је Бечеј био утврђено место са замком, а трговиште Бечкерек замак није штитио.⁴⁹⁰ Тачан датум када су Турци прешли Дунав и када се водила битка такође нам је познат из овог писма, у коме су наведени датуми ових догађаја.⁴⁹¹

У сваком случају, битка код Бечеја је показала да се снага турских војсковођа са угарске границе знатно опоравила након тешког пораза на Хлебном пољу и Кинижијевих похода у Србију, ако су они већ 1482. године могли да покрену поход са овако бројном војском.

---

⁴⁸⁷ Bonfinis, *Rerum Ungaricarum decades IV*, 119-120; Fraknói, *Mathias Corvinus*, 206. Као примере погрешног датирања битке у октобар 1482, види: Borovszky, *Torontál vármegye*, 355; Szentkláray, *A becskerek vára*, 19.

⁴⁸⁸ Алекса Ивић, *Историја Срба у Војводини*, Нови Сад 1929, 25. Чудновато је да Славко Гавриловић, пишући о овој бици, чини чак две грешке: да се битка водила 1483, и да је у бици пало тринаест хиљада Турака. Види: Гавриловић, *Срби у Угарској, Славонији и Хрватској у борбама против Турака од XV до XVIII века*, 41.

⁴⁸⁹ Fraknói, *Mátyás király levelei II*, 235.

⁴⁹⁰ Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 124-126.

⁴⁹¹ Fraknói, *Mátyás király levelei II*, 235.

Сукоби на турско-угарској граници почели су тада да јењавају. Ни једној ни другој страни није било у интересу продужење рата, који се претворио у вишегодишњи низ удара и контраудара, у суштини пустошећих похода већих или мањих размера, који нису донели никакве територијалне промене, нити су какви одлучујући успеси могли да се очекују у скорој будућности. После пада Хајнбурга, Матија Корвин је главнину својих напора и војних снага посветио настојању да однесе одлучну победу над Хабзбурговцима; чак се надао и избору за краља Римљана. Бајазит II, ни одлучан нити ратоборан колико његов отац Освајач, поготово након што је пребродио кризу борбе за престо са братом Џемом и јаничарске буне, такође је желео да оконча рат против најсилнијег супарника на европским границама Османског царства.⁴⁹² Први потез је повукао султан.

Несигурни мир на дунавској граници (1483-1490)

Преговоре о склапању мира са Угарском Бајазит II је започео у пролеће 1482, када је био угрожен од стране свога брата Џема. Најпре је ступио у везу са деспотом Вуком Гргуревићем, који је прихватио улогу посредника и наставио преговоре уз знање и овлашћење краља Матије, што није нимало изненађујуће. Од све српске властеле у Угарској, носилац титуле деспота је несумњиво био најугледнији, а Вук је и раније учествовао у преговорима које је са краљем Матијом водио Бајазитов отац. Гласници који су преносили не само писма него и усмене поруке између султана и деспота били су султанов слуга Мурат и свештеник Јован. Данас можемо да жалимо због тога што је знатан део порука које су Бајазит II и Вук Гргуревић размењивали, међу којима сигурно и оне од највеће важности, био преношен усмено.

Од четири до данас сачувана писма која је током ових преговора деспот Вук Гргуревић упутио султану, два су опширнија и особито значајна. Прво од њих је датирано на 5 јул, и са сигурношћу се може рећи да је написано 1482.

---

⁴⁹² Мантран, *Историја Османског царства*, 124.

године.⁴⁹³ Бајазит II је, сазнајемо из овога писма, како би приволео деспота који је на угарском двору уживао велики углед, овоме чак обећавао да ће обновити Српску деспотовину и на њено чело поставити Вука Гргуревића, који ће бити истовремено и турски и угарски вазал. Не делује вероватно да је, без обзира колико се у томе тренутку налазио у неприлици због сукоба са својим братом, Бајазит II озбиљно био вољан да се одрекне једног важног санџака свога царства, али стављање деспоту Вуку у изглед да ће обновити државу његових предака је могло добро доћи да овога придобије за склапање мира са Османским царством, и да он својим утицајем придобије за ово још угарске властеле.

Следеће године се очекивао турски напад на Угарску, па је тако 16. априла 1483. фирентински посланик у Будиму Фрања Алтовити писао како краљ Угарске сакупља велику војску која треба да крене ка Београду и Смедереву у сусрет Турцима, и да се говори да ће турску војску предводити сам султан. Ако се то буде десило, вели Алтовити, угарски краљ ће лично повести против непријатеља војску од 70000 људи.⁴⁹⁴ Бајазит II је тада заиста повео своју војску ка угарској граници, али преговоре са непријатељем није прекидао. Баш у то време деспот Вук је упутио султану ново писмо, које је значајно јер открива и понешто од брига краља Матије у вези са околностима под којима ће бити склопљено примирје, и жељом угарског владара да сачува свој глас браниоца хришћанства.

Вук Гргуревић је, нема сумње, добио велика овлашћења од владара коме је служио. Пошто је у своме писму султана најпре обавестио да је пренео његову поруку краљу Матији те да је краљ спреман на склапање мира, али да хоће да султан да два своја великодостојника Угрима као таоце којима ће гарантовати за безбедност угарских поклицара, деспот је скренуо пажњу на то да „обе паше“, вероватно под тиме подразумевајући пограничне санџакбегове у Смедереву и Видину, граде на обали Дунава насупрот Угарској два утврђења, и да то отежава склапање мира, јер краљ намерава да покрене своју војску против тих утврђења. Деспот је такође поручио султану да је краљева воља да султан најпре заустави

---

⁴⁹³ Радојчић, *Пет писама с краја XV века*, 353. О датирању овог писма види: *Историја српског народа II*, 387; Катарина Митровић, *Пет писама деспота Вука Гргуревића*, Браничевски гласник 3/4 (2006), 71-73.

⁴⁹⁴ Nány, Nyágy, *Magyar diplomaciai emlékek III*, 22.

„обе паше“, под тиме поново мислећи на смедеревског и видинског санџакбега, и да турска војска стане у Нишу или у Крушевцу не приближавајући се граници, а турске ратне лађе да не плове ка Смедереву. Ако султан буде тако учинио, писао је деспот Вук, он ће заузврат да заустави угарске војске да остану у Сегедину и у Темишвару, а ратне лађе да не плове даље од Футога и Сланкамена (што значи да ратни бродови који су на Дунаву неће пловити низводно од Футога, а они који су на Тиси неће из ње упловљавати у Дунав, нити ће ратне лађе из Сланкамена напуштати своју луку), наглашавајући да има краљево овлашћење да то учини. Поново се, дакле, овом приликом истиче Темишвар као важно место концентрације угарских снага у борбама против Турака. Поред свега тога, Вук Гргуревић вели да, буде ли турска војска стигла до Дунава, краљ неће послати поклицаре, јер био онда свако веровао да то чини у страху од турске силе. Иако је деспот Вук уверавао султана да је разлог томе што краљ неће да мир буде због силе, већ ради братства и пријатељства међу владарима, много вероватнији узрок томе изгледа да лежи у ономе што је речено у претходној реченици. Свакако је краљу Матији, који је немали део свога угледа градио на представљању себе као заточника борбе против неверника, било стало да нико у хришћанском свету не стекне утисак да он из страха склапа мир са султаном.⁴⁹⁵

Бајазит II се са својом војском зауставио у Софији, одакле је водио преговоре са угарским владаром, и на крају се задовољио тиме да се војевање против Угарске у Подунављу оконча подизањем две тврђаве на десној обали Дунава, Кулича и Рама, па можемо да сматрамо сигурним да су управо оне биле она два каштела које је деспот Вук Гргуревић помињао у своме писму султану. Угри, дакле, нису успели да натерају султана да се изградња ових тврђава прекине, јер су оне Турцима биле важне за одбрану од нових угарских напада. Након што им је Павле Кинижи опустошио велике територије у три њихова санџака, Турци су морали да увиде да је део границе између Смедерева и Голупца недовољно брањен, и да ће стога морати да на Дунаву саграде нове тврђаве које ће да на тим најосетљивијим местима на граници препрече пут угарској војсци и осујете будуће нападе из Баната. Обе тврђаве које су Турци подигли на Дунаву 1483. године су се налазиле управо на местима где је 1480. и 1481. војска Павла

---

⁴⁹⁵ Стојановић, *Старе српске повеље и писма II*, 488-489.

Кинижија прелазила Дунав. Кулич се налазио низводно од Смедерева насупрот Ковину, док је Рам, који је био саграђен као модерно артиљеријско утврђење на чијим су кулама били сазидани топовски отвори, стајао насупрот Храму.⁴⁹⁶

Са турске стране, Али-бег Михалоглу је био укључен у преговоре, и њему су изасланике и писма слали и деспот Вук и трансилванијски војвода Стефан Батори. Из писма које је Батори тада послао смедеревском санџакбегу сазнајемо да се као основа за склапање примирја узимало оно примирје које је краљ Матија склопио са Мехмедом Освајачем. Осим тога, Батори у томе писму помиње захтев турске стране да се људи који су напустили Турску и прешли у Угарску врате назад. Стефан Батори је на то Али-бегу одговарао да ће их краљ вратити ако султан врати људе које су Турци одвели из Угарске. Уколико султан не би на тако шта пристао, Батори одмах затим даје компромисни предлог да, ако султан пусти свакога ко жели да пређе у Угарску, и угарски краљ ће пустити свакога ко жели да се врати у Турску да то учини.⁴⁹⁷ Из овога можемо да закључимо да је иселјавање хришћанског становништва из Турске, а посебно одлазак мноштва људи из Србије у Банат са Кинижијевом војском, задао озбиљне невоље турским пограничним санџакбеговима чије су области опустеле. Угарска страна би лако могла да пристане на то да се свакоме од милом или силом пресељених остави да слободно одлучи хоће ли живети у Турској или Угарској, јер би она у таквом случају на крају била на добитку: мало би ко од Срба који су се својом вољом преселили из Турске у Угарску одлучио да се врати под власт неверника, док би већина становника Угарске који су силом одведени у Турску сигурно одабрала да се врати у завичај.

Током друге половине 1483. најпре је угарски посланик отишао на Порту, после чега се султаново посланство упутило у Угарску ради коначног закључења мира. У међувремену, босански и смедеревски санџакбегови су са 7000 ратника преко Хрватске провалили у Крањску и Корушку; ову војску су у повратку на Уни дочекали хрватски бан Матија Гереб, деспот Вук Гргуревић и Бернардин

---

⁴⁹⁶ Стојановић, *Родослови и летописи*, 254; *Историја српског народа II*, 388; Дероко, *Средњовековни градови у Србији*, 133-135; Зиројевић, *Турско војно уређење у Србији*, 75-76, 129, 148-149, 285-286; Крстић, *Банат у средњем веку*, 85; Мантран, *Историја Османског царства*, 127-128.

⁴⁹⁷ Радојчић, *Пет писама с краја XV века*, 363.

Франкопан, потукли је и ослободили 10000 заробљеника.⁴⁹⁸ Недуго после ове битке, на двору краља Матије су боравили турски изасланици, и између Турске и Угарске је крајем 1483. склопљено примирје које је требало да траје пет година. Када се 1488. ово примирје ближило крају, краљ и султан су га продужили на још две године. После три деценије ратовања, мир се коначно спустио на јужну угарску границу.⁴⁹⁹ „*Оумирише се царь и краљ*“, забележио је под годином 1483/84. писац *Другог београдског летописа*.⁵⁰⁰

Бонфини је писао да је наредне године, када је Бајазит II ударио на Молдавију и освојио Килију и Акерман, краљ Матија Корвин био у искушењу да пошаље помоћ Стефану Великом, и да је чак опремио за то једну војску, која није стигла даље од Великог Варадина када су у Угарску стигле вести о паду Килије и Акермана, после чега се ова војска окренула пут Пожуна и ратишта у Аустрији.⁵⁰¹ Није, међутим, особито вероватно да би угарски краљ свесно ризиковао да прекрши примирје са Турцима које му је давало прилику да зада одлучујући ударац који ће Хабзбурговце принудити на склапање мира. У борби против Фридриха III угарски краљ је до краја девете деценије XV века постигао изузетне успехе. Примирје са Османским царством му је омогућило да на западну границу пошаље појачања и тако усредреди своју војну силу на ратишту у Аустрији, где му се 1. јуна 1485, после петомесечне опсаде, предао Беч. Две године касније, 17. августа 1487, и Бечко Ново Место је после дуге опсаде пало у руке краља Матије. До тада су амбиције угарског краља нарасле дотле да се надао да ће бити изабран за краља Римљана, и тако постати наследник Фридриха III на царском престолу. Ови његови планови су се изјаловили када су немачки изборници, који су упркос свим Матијиним напорима остали у пријатељским односима са Фридрихом III и пружили му помоћ у борби против угарског краља, изабрали 1486. Фридриховог сина Максимилијана за краља Римљана. Коначно је, 16. децембра 1487, потписано примирје у Санкт Пелтену, које је окончало ратовање између Хабзбурговаца и Матије Корвина. У Матијиним рукама су остале Доња Аустрија са Бечом и

⁴⁹⁸ Bonfinis, *Rerum Ungaricarum decades IV*, 123-124; Fraknói, *Mátyás király levelei II*, 267-271; *Историја српског народа II*, 388; Klaić, *Povijest Hrvata IV*, 164-167

⁴⁹⁹ Fraknói, *Mátyás király levelei II*, 273-275; Engel, *The Realm of St Stephen*, 308; Nehring, *Matthias Corvinus, Kaiser Friedrich III. und das Reich*, 160; Rászó, *Die Türkenpolitik Matthias Corvinus'*, 47.

⁵⁰⁰ Стојановић, *Родослови и летописи*, 254.

⁵⁰¹ Bonfinis, *Rerum Ungaricarum decades IV*, 123.

Штајерска. Ратовање против Хабзбурговаца се на крају показало као скуп подухват који је у најбољем светлу показао снагу угарског оружја, и донео Матији Корвину две богате покрајине, али баш ниједан од далекосежних циљева овога ратовања није био постигнут. Матија Корвин није успео да натера Хабзбурговце да се одрекну претензија на угарски престо, нити да постане краљ Римљана, а Угарска је пала у дипломатску изолацију. Покушаји Матије Корвина да успостави савезништва уперена против Хабзбурговаца са француским краљем и са баварским Вителсбасима нису се завршили успехом. Поред тога, склапање мира са Турцима је Матији Корвину одузело важно пропагандно оруђе које је он деценијама успешно користио: више није могао да себе представља као заточника хришћанства и непомирљивог борца против неверника.⁵⁰²

Не треба мислити да је мир на граници према Турској за време док је угарски краљ ратовао против Хабзбурговаца био ненарушен. На граници су повремено избијале чарке, али краљ и султан су били озбиљни у намери да не допусте да ове прерасту у нови рат, и настојали су да очувају добросуседске односе.⁵⁰³

Убиство Дмитра Јакшића било је догађај који је могао да доведе до новог рата, да је неко од двојице владара желео да га искористи као повод да обнови непријатељства; султан је од тога озбиљно страховао. Краљ Матија је у другој половини 1486. одлучио да као свог посланика султану пошаље Дмитра Јакшића, јер је он био човек од угледа који је познавао уређење турске државе, обичаје Турака, и усто био ратник на гласу.⁵⁰⁴ Јакшића је Бајазит II свечано примио у Једрену између 9. и 18. октобра 1486.⁵⁰⁵ Пошто је обавио мисију због које је

---

⁵⁰² Engel, *The Realm of St Stephen*, 306; Kubinyi, *Matthias Rex*, 98-100, 145-149; Nehring, *Matthias Corvinus, Kaiser Friedrich III. und das Reich*, 160-181; Fraknói, *Mathias Corvinus*, 206-216.

⁵⁰³ *Историја српског народа II*, 388-389; Güneş Işiksel, *Friendship and the principle of good neighbourhood between Bayezid II and Matthias Corvinus*, Matthias Corvinus und seine Zeit, Wien 2011, 36.

⁵⁰⁴ Стојановић, *Родослови и летописи*, 255; *Историја српског народа II*, 389; Спремић, *Породица Јакшић у Банату*, 40.

⁵⁰⁵ Işiksel, *Friendship and the principle of good neighbourhood*, 35.

послат и напустио Једрене, Јакшић је са својом пратњом стигао у Смедерево, где је 8. новембра 1486. пао као жртва крвне освете.⁵⁰⁶

До сада се у српској историографији,⁵⁰⁷ која се ослањала на казивања српских летописа,⁵⁰⁸ мост на Језави покрај улаза у Смедерево помињао као место где је убијен Дмитар Јакшић. Међутим, ово не одговара истини: Дмитар Јакшић је био убијен у самом Смедеревском граду. Сачувано је писмо које је Бајазит II 2. јануара 1487. послао краљу Матији Корвину са намером да угарског краља увери да краљев поклицар није убијен по његовом наређењу, и у султановом писму је описан цео ток догађаја који су претходили погибији Дмитра Јакшића. Пратиоци које је султан одредио су Дмитра Јакшића и његову пратњу са поштовањем какво приличи владарском поклицару отпустили до Смедерева, где га је пред градом дочекао смедеревски војвода, који је Јакшића увео у град и довео га близу стана који је одређен за смештај посланика и његових пратилаца. Ту су се смедеревски војвода и Дмитар Јакшић растали. Ускоро потом су Дмитар Јакшић и његови људи били нападнути управо у кући где су били смештени.⁵⁰⁹

Нападач је био турски ратник Гази Мустафа, који је у овоме подухвату очигледно имао саучеснике, вероватно турске ратнике који су му били подређени, као и веома јаке разлоге да у својој мржњи према Дмитру Јакшићу пренебегне обзире према страном поклицару и свест о томе какве невоље такав његов поступак може нанети његовом падишаху, и какве казне би могао да због тога допадне. Према Јозефу фон Хамер-Пургшталу, који се у своме казивању о овом догађају позивао на турске историчаре Сеаддедина и Солакзадеа, током рата између Угарске и Турске Дмитар Јакшић је заробио Гази Мустафу и његовог брата, и према њима се понео са крајњом бестијалношћу: пошто је Гази Мустафи најпре избио све зубе, Јакшић га је натерао да свога брата испече на ражњу на

---

⁵⁰⁶ Стојановић, *Родослови и летописи*, 255; Işiksel, *Friendship and the principle of good neighbourhood*, 35.

⁵⁰⁷ Ивић, *Историја Срба у Војводини*, 28; Поповић, *Срби у Војводини I*, 154; Спремић, *Породица Јакшић у Банату*, 40.

⁵⁰⁸ Стојановић, *Родослови и летописи*, 255.

⁵⁰⁹ Ово писмо Бајазита II је објављено у: Ivan Biliarsky, *Une page des relations magyaro-ottomanes vers la fin du XVe siècle*, *Turcica* 32 (2000), 296-299.

тихој ватри. Хамер такође помиње да се смртно рањени Јакшић храбро супротставио нападачу и успео да га убије.⁵¹⁰

У истоме писму, Бајазит II се жалио Матији Корвину да су јајачки банови Емерик Деренчин и Ладислав Фичор харали по босанском санџаку.⁵¹¹ Да је таквих инцидената било и на дунавској граници, и да су прекршиоци мира били Угри, док су се тамошњи турски заповедници доследно држали одредби мира, сведочи нам писмо краља Матије које је он 25. јуна 1487. из логора под Бечким Новим Местом послао султану. Краљ је уверавао султана да се никада није двоумио око тога да је турском владару стало до одржавања мира нити да је сумњао да су злодела почињена против његових поданика на граници почињена по жељи или заповести султана. Такође уверава да није умешан у злодела која су око Северина његови поданици починили на турској територији, и да пошто је у далеким земљама до њега не долазе гласови о свему што се на граници дешава. Смедеревског санџакбега угарски краљ хвали да је добар човек који воли мир и који ништа учинио ништа што би се могло сматрати кршењем мира. Насупрот њему, Матија Корвин се веома жалио на босанског санџакбега Скендера, за кога је тврдио да је чак отворено говорио да за мир и султанове заповести нимало не хаје, и да над угарским поданицима тера неку своју освету, па да ће зато против Угара чинити све што буде могао.⁵¹²

Још један показатељ да се у то време Турци на дунавској граници упркос склопљеном миру нису осећали сигурнима је изградња још једног каменог утврђења насупрот Ковину, и у непосредној близини Смедерева. Оно је било

---

⁵¹⁰ Joseph von Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches II*, Pest 1828, 296-297. Алекса Ивић, који се служио Хамеровим делом при писању своје *Историје Срба у Војводини* је прећутао разлог због којег је Гази Мустафа убио Дмитра Јакшића, по свој прилици зато што би помињање овакве бруталности оставила на његове читаоце рђав утисак о Јакшићу. Могуће је да је из истог разлога ова епизода искључена из скраћеног издања Хамеровог дела које је 1979. објављено у Загребу. Види: Ивић, *Историја Срба у Војводини*, 28, 349-350; Hammer, *Historija Turskog (Osmanskog) carstva I*, 261-263.

⁵¹¹ Biliarsky, *Une page des relations magyaro-ottomanes*, 294-298.

⁵¹² Радојчић, *Пет писама с краја XV века*, 363-366. Искендер-бег је као босански санџакбег именован у писму Бајазита II од 2. јануара 1487; види: Biliarsky, *Une page des relations magyaro-ottomanes*, 294, 296.

создано 1486/87. године на остацима Витешке Трпезе покрај Смедерева; писац *Габровског летописа* је забележио „*згради се Витешка Трпеза каменомъ*.”⁵¹³

Краља Матију Корвина је у његовим последњим годинама све више заокупљало питање наследства престола. Старост му се ближила, а био је већ дуже у браку са четрнаест година млађом супругом која му, ипак, за више од деценије брака није родила законитог наследника. Стога се угарски краљ све више носио мишљу да свог ванбрачног сина Иваниша Корвина прогласи за наследника престола, и како би осигурао да овај после његове смрти располаже довољном силом којом би могао да се супротстави осталим могућим претендентима, стао је да свог младог сина обасипа поседима, и до 1490. га је учинио највећим поседником у Угарској. Матија је у томе ишао дотле да су поседи угарског краља и краљице заједно били мањи од поседа који су се нашли у рукама Иваниша Корвина.⁵¹⁴ Поред тога, краљ је настојао да своме сину обезбеди и поседе ван Угарске, у освојеним земљама чешке круне. Тако је склопио договор са Јованом II Саганским, кнезом Глогова, који није имао мушког наследника, да ће после његове смрти Глоговску кнежевину у Шлеској наследити угарски краљ; Матија Корвин је намеравао да ову кнежевину преда Иванишу. Међутим, када је почетком 1488. глоговски кнез изненада променио мишљење и одлучио да своје поседе завешта зетовима, који су били чланови породице Пођебрад, Матија Корвин је послао војску да опседне његово седиште. Угарска војска од 12000 ратника, под заповедништвом Јована Хаугвица, однела је до новембра 1488. победу над Јованом Саганским.⁵¹⁵

Међу угарским ратницима који су учествовали у овом походу било је и хиљаду коњаника Срба из јужних крајева Угарске, због којих је међу шлеским сељацима Глоговски рат остао познат под именом Српски рат.⁵¹⁶ Многи од њих су били из Баната, и у Шлеску су дошли са Милошем Белмужевићем, који је то војевање у своме тестаменту овим речима описао: „*И пак слѣжихъ светломѣ краљу*

---

⁵¹³ Стојановић, *Подослови и летописи*, 255.

⁵¹⁴ Engel, *The Realm of St Stephen*, 333; Kubinyi, *Matthias Rex*, 140-141.

⁵¹⁵ Bonfinis, *Rerum Ungaricarum decades IV*, 156; Ioachim Cureus, *Gentis Silesiae annales*, Witebergae 1571, 337-356; Kubinyi, *Matthias Rex*, 122, 143; Hermann Markgraf, *Johann II. (Herzog von Glogau und Sagan)*, *Allgemeine Deutsche Biographie* 14, Leipzig 1881, 406; Fraknói, *Matthias Corvinus*, 245-246.

⁵¹⁶ Cureus, *Gentis Silesiae annales*, 345-346.

*Матеашъ њ Глизіє и ранє прїмих и крвь пролих и за мою крвь даде мї крал Матеашъ Шашьваръ њ вацинъ.*⁵¹⁷ Знајући за учешће српских коњаника у Глоговском рату, можемо да сматрамо решеним питање када се Милош Белмужевић борио у Шлеској. У старијим делима српске историографије тврдило се да је Милош Белмужевић тамо допао рана за време ратова против хусита и Пољака, који су вођени између 1468. и 1474.⁵¹⁸ Али, пошто је данас позната чињеница да Милош Белмужевић у овим ратовима никако није могао да учествује јер је још 1476. био један од хришћана спахија у Смедеревском санцаку, Ненад Лемајић је правилно закључио да се рањавање Милоша Белмужевића морало да одигра у неком каснијем сукобу, али није успео да утврди у којем.⁵¹⁹ Будући да су Глоговски рат и учествовање Срба у њему били у српској историографији до сада готово сасвим незапажени, и пошто се дуго веровало да је Милош Белмужевић прешао у Угарску знатно раније него што се то заиста догодило, међусобна повезаност ових чињеница је дуго измицала истраживачима. Сада, можемо да са потпуном сигурношћу кажемо да је једина прилика када је за време владавине краља Матије Корвина Милош Белмужевић могао да ратује у Шлеској и тамо буде рањен био Глоговски рат, који је вођен 1488, и у коме су у војсци краља Матије учествовали и српски ратници.⁵²⁰

Када је смрт сустигла краља Матију Корвина, питање наследства престола и даље није било решено. У пролеће 1489. угарски краљ је почео да озбиљно болова, дотле да су морали да га непокретног носе у носиљци. До почетка наредне године, здравље му се видно поправило, те је могао да из Будима отпутује у Беч, али је пред пут своме сину поверио замкове у Будиму и Вишеграду; у потоњем је била чувана света круна.⁵²¹ Бонфини је писао како је краљ слутио да му се смрт ближи, и да су му разна знамења указивала како на то

---

⁵¹⁷ Ивић, *Неколико ћирилских споменика*, 93.

⁵¹⁸ *Историја српског народа II*, 381-382; Ивић, *Историја Срба у Војводини*, 18.

⁵¹⁹ Лемајић, *Српска елита на прелому епоха*, 201-202.

⁵²⁰ Александар Д. Иванов, *Војвода Милош Белмужевић у Шлеској*, Зборник Матице српске за историју 94 (2016), 21-27. Учешће Срба у Глоговском рату је, колико је аутору ове дисертације познато, раније поменуто, и то без довођења у везу са рањавањем Милоша Белмужевића, једино у: *Историја српског народа II*, 446; Стефановић, *Краљ Матија према Влашкој и Босни*, 5.

⁵²¹ Kubinyi, *Matthias Rex*, 149; Fraknói, *Mathias Corvinus*, 267.

да ће ускоро умрети, тако и да ће се после тога поново разбуктати борбе за угарски престо.⁵²²

На Цветну недељу, 4. априла 1490, краљ је одслушао дуготрајну службу Божју, после које је примио млетачког посланика, прогласио га за витеза и даровао му скупocene поклоне. Још од јутра је патио од мучнине, због чега није доручковао, а наредни оброк је требало да буде послужен тек када се краљица Беатриче буде вратила из обиласка бечких цркава. Изгладнели краљ је затражио смокве, и пао је у јарост када се испоставило да му је слуга донео покварено воће. Док је краљица, која се баш тада вратила у двор, покушавала да га умири и нуткала га храном, Матија Корвин је осетио вртоглавицу и да му се вид мути, те је наредио да га одведу у постељу, где га је задесио мождани удар, и једина реч коју је још могао да разговетно изустити је била „Исусе“. Следећега дана, Матија Корвин је потпуно изгубио моћ говора, и ујутру 6. априла 1490. године, последњи велики владар средњовековне Угарске је преминуо.⁵²³ Одмах су почеле да колају гласине да је отрован, а за наводни злочин је оптуживана краљица Беатриче. Модерна медицина не искључује могућност тровања као узрок смрти краља Матије Корвина, али да се то заиста догодило нема никаквог чврстог доказа, и краљева смрт је сигурно била природна, а до можданог удара од којег је преминуо су довели гихт, од кога је већ дуже времена патио, и обољења унутрашњих органа.⁵²⁴

Иванишу Корвину је његов статус незаконитог детета био велика препрека да буде признат за новог угарског краља, али то није било оно главно што га је спречило у томе. У средњем веку је било владара који су доспели до престола упркос томе што су били ванбрачна деца својих претходника, као што је то био Матијин таст Фердинанд I Напуљски, да не помињемо раније такве случајеве попут португалског краља Јована I или Манфреда Хоенштауфена, па ни Иванишу Корвину то што му родитељи нису били у браку није била непремостива препрека да постане владар, посебно ако се има у виду чињеница да је он, према тадашњим схватањима у Угарској, могао да потпуно легитимно постане краљ уколико га властела изабере на сабору, макар немао никаквих родбинских веза са ранијим

---

⁵²² Bonfinis, *Rerum Ungaricarum decades IV*, 162-163.

⁵²³ Ibid., 161-162; Kubinyi, *Matthias Rex*, 149-150; Fraknói, *Mathias Corvinus*, 269-270.

⁵²⁴ Kubinyi, *Matthias Rex*, 150; Fraknói, *Mathias Corvinus*, 270-271.

краљевима. На тај начин су већ двојица владара дошла на угарски престо, Владислав I Јагелонац и Матија Корвин. А када је реч о подршци властеле, план Матије Корвина да га Иваниш наследи је управо због тога претрпео неуспех. Уместо да подржи Иваниша, угарска властела се окренула против њега, па чак и они, попут Стефана Запоље и Павла Кинижија, који су се уздигли до највиших положаја у краљевству захваљујући његовом оцу.⁵²⁵

Поред Иваниша Корвина, за угарски престо су се надметали краљ Римљана Максимилијан, који се позивао на споразум који је Матија Корвин закључио са његовим оцем 1463, а који је предвиђао да ће Матију, остане ли без законитог потомства, наследити Хабзбурговци, и двојица браће, чешки краљ Владислав Јагелонац и пољски краљевић Јован Алберт, који су се позивали на право наслеђа, јер је њихов деда по мајци био Алберт Хабзбуршки, отац Ладислава Посмрчета. Када се састао сабор ради избора новог краља, било је јасно да већина окупљене властеле подржава Владислава Јагелонца. Јака централна власт коју је завео краљ Матија им је, а посебно велможама, дозлогрдила, и желели су да изаберу владара који ће зависити од своје властеле и неће се усудити да дирне у оно што су сматрали својим привилегијама и слободама; краљ Матија још није био ни сахрањен када је Стефан Запоља, већ 21. априла 1490, саставио проглас у коме је говорио да је време да се Угарско краљевство ослободи страха и тлачења и да му се врате старе слободе.⁵²⁶ Владислав Јагелонац је током скоро две деценије своје дотадашње владавине Чешком показао да је управо слаб владар каквог је тада угарска властела себи тражила, и оно што је превагнуло у корист његовог избора за краља Угарске била је та чињеница, а не његово породично стабло. Владислављеву кандидатуру је подржавала и Матијина удовица Беатриче, која је због свога богатства и даље била личност од знатног утицаја. Беатриче је намеравала да свој положај у Угарској задржи удајом за новог краља, и то јој је у овај мах и пошло за руком. Петнаестог јула 1490. сабор га је изабрао за краља, а 21. септембра је крунисан у Столном Београду. Четвртог октобра, тајно се оженио удовицом свога претходника.⁵²⁷ Један од изасланика који су новог краља дочекали

---

⁵²⁵ Kubinyi, *Matthias Rex*, 151-155;

⁵²⁶ MNL OL, DF 215547; Kubinyi, *Matthias Rex*, 153.

⁵²⁷ Engel, *The Realm of St Stephen*, 345-346; Kubinyi, *Matthias Rex*, 152, 155, 157.

на угарској граници и пратили га до Будима је био и чанадски бискуп Јован Соколи, који је био одређен и за чувара свете круне када је она, очи крунисања, пренета из Вишеграда у будимску Богородичину цркву.⁵²⁸

Док је сабор трајао, Иваниш Корвин је, на наговор својих присталица, а пре свих Лаврентија Илочког, покушао да преухитри избор неког другог кандидата тако што би се крунисао светом круном, али овај покушај да се на препад дочепа престола није успео. Када су Стефан Батори и Павле Кинижи 4. јула 1490. потукли војску Иваниша Корвина у бици код Чонтхеђа у жупанији Толна, више није било никаквих изгледа да за краља Угарске буде крунисан син Матије Корвина. Помиривши се са поразом, Иваниш Корвин се уврстио се међу оне који су подржали Владислава Јагелонца, и чак је на његовом крунисању пред новим владарем носио свету круну. Далеко опаснији супарници Владислава II Јагелонца су били његов брат Јован Алберт, и посебно Максимилијан Хабзбуршки. Јован Алберт је продирао у горњу Угарску, а Максимилијан је успео да у јесен 1490. заузме Столни Београд и угрози Будим. Друга половина 1490. и цела 1491. година су протекли у знаку огорченог рата за угарску круну, у коме је Владислав II успео да потуче свога брата, и да у Пожуну склопи са Максимилијаном мир неповољан по Угаску којим је, између осталог, вратио Хабзбурговцима све територије у Аустрији и Штајерској које је краљ Матија освојио, и признао Хабзбурговцима право да га наследе умре ли без законитог наследника, управо како је то учинио и Матија Корвин 1463. Ипак, Владислав II је на крају, захваљујући томе што је уживао подршку већине угарске властеле, успео да се одржи на престолу, и Угарском ће краљевати све до своје смрти 13. марта 1516.⁵²⁹

Овај рат за угарски престо није прошао без учешћа банатске властеле, за коју се може закључити да је, насупрот деспоту Ђорђу Бранковићу и његовом брату Јовану, који су у овом сукобу мењали стране,⁵³⁰ следила пример најмоћнијег велможе у Банату, Павла Кинижија, и од почетка се сврстала уз Владислава II Јагелонца. Када је Максимилијан Хабзбуршки провалио у западну

---

⁵²⁸ Bonfinis, *Rerum Ungaricarum decades IV*, 184, 195.

⁵²⁹ Ibid., 196; *Историја Мађара*, 175-176; Engel, *The Realm of St Stephen*, 345-347, 365; Klaić, *Povijest Hrvata IV*, 193-219; Kubinyi, *Matthias Rex*, 155-158.

⁵³⁰ *Историја српског народа II*, 447-451; Dinić-Knežević, *Sremski Brankovići*, 29-30.

угарску у јесен 1490, у војсци Павла Кинижија која му се супротстављала био је Милош Белмужевић са својим коњаницима. Он је тада успео да, заједно са Валентином Черобом, код Столног Београда разбије један одред Немаца тако што су их напали после кише, када се непријатељу овлажио барут те није могао да се служи својим пушкама.⁵³¹ Дубровачки историчар Лудовик Цријевић Туберон је, када је описивао војску краља Владислава II која је крајем 1491. кренула против Јована Алберта који је поново упао у Угарску, међу властелом која се са својим одредима борила под заповедништвом Павла Кинижија поменуо и тројицу властелина из Баната. Прве помиње синове Стефана и Дмитра Јакшића, који су предводили 300 коњаника. Потом Милоша Белмужевића, који је био на челу одреда од чак 1000 коњаника, док је одред који је предводио Петар Доци био знатно мањи, и у њему је било свега 100 коњаника. Сам Кинижи је предводио 100 оклопника и 200 лако оклопљених коњаника.⁵³² У војсци Владислава II је била и бандерија чанадског бискупа од 100 коњаника.⁵³³

За то време, Турци нису мировали. Управо 1490. је истекло примирје које је краљ Матија склопио са њима, и док за време међувлашћа Турци нису нападали Угарску, јер је сам Бајазит II био обећао угарском изасланику који је у лето 1490. долазио на Порту да то неће чинити,⁵³⁴ већ крајем те године погранични санџакбегови су стали да насрћу на угарску границу. У јесен су Турци покушали да опседну и освоје Шабац, али их је ту потукао Павле Кинижи. Ускоро потом су се Турци толико осилили да су покушали да на препад освоје Београд, али Кинижи је на време притекао у помоћ граду.⁵³⁵ Према турским изворима, у фебруару 1491. је Али-бег Михалоглу са великим одредом акинџија прешао Дунав код Пожежене и разорио неколико трговишта пре него што се сударио са војском коју је предводио Павле Кинижи, и у овом судару Турци су претрпели знатне губитке.⁵³⁶ Али када је генерални капетан Доњих Крајева са већином својих војника у лето 1491. пошао у западну Угарску како би се тамо борио против

---

⁵³¹ Istvanffy, *Regni hungarici historia*, 10; Tubero, *Commentariorum De Rebus*, 75.

⁵³² Tubero, *Commentariorum De Rebus*, 84.

⁵³³ Ibid., 82.

⁵³⁴ Bonfinis, *Rerum Ungaricarum decades IV*, 194-195.

⁵³⁵ Ibid., 215; Nány, Nyáry, *Magyar diplomaciai emlékek IV*, 275, 281; Калић-Мијушковић, *Београд у средњем веку*, 203.

⁵³⁶ Зиројевић, *Турско војно уређење у Србији*, 77.

војске Максимилијана Хабзбуршког која је и даље држала Столни Београд, те је због тога одбрана границе била веома ослабљена, Турци су искористили ту прилику да продру у Банат. Њихове чете су најпре, предајући крајеве кроз које су прошли огњу а њихове становнике што убијајући, што одводећи их у робље без обзира на сталеж или пол, допрле на 20 миља од Великог Варадина, што значи да су акинције поново, после више од деценије, прешле реку Мориш, и вратили су се неузнемирени од угарске војске. Одмах потом, Турци су изнова провалили у Банат, продрили даље од Темишвара и уништили једно трговиште које је припадало Стефану Баторију. И овога пута, Турци су спаљивали све области кроз које су били прошли.⁵³⁷

Склапање мира са осталим претендентима на угарски престо омогућило је Кинижију да се врати на јужну границу, и да противнападима жестоко узврати Турцима за њихове нападе. Током три наредне године, успешно је одбио турски напад на Северин 1492, и у више наврата је продирао на непријатељско земљиште и заузимао и разарао мања непријатељска утврђења. Посао му није олакшало то што је краљ 1492. распустио Матијину најамничку војску која је потом стала да пљачка по Угарској, те је сам Кинижи морао да узме учешћа у уништењу својих некадашњих сабораца у бици на Коштаном пољу 1492. Последњи Кинижијев подухват, који је извео почетком новембра 1494, била је краткотрајна опсада Смедерева и пустошење околне територије. По повратку са овога похода, Павле Кинижи је 29. новембра 1494. преминуо. На положају генералног капетана Доњих Крајева и жупана Тамишке жупаније наследио га је Жожа Шом, за кога Бонфини каже да га је Кинижи учио ратној вештини, и да је телесном снагом био сличан своме претходнику.⁵³⁸

Бајазиту II није тада било до озбиљног ратовања против Угарске. Против ње је повео војску 1492, али није изашао на границу, већ се када је стигао у Софију окренуо према Албанији. Исте године је Владиславу II послао предлог примирја које би требало да траје 10 година. Но, угарски краљ је овај предлог

---

⁵³⁷ Bonfinis, *Rerum Ungaricarum decades IV*, 225; Зиројевић, *Али-бег Михалоглу*, 22; Калић-Мијушковић, *Београд у средњем веку*, 203-204.

⁵³⁸ Bonfinis, *Rerum Ungaricarum decades IV*, 245-247, 255-258; *Историја Мађара*, 176; Borovszky, *Temes vármegye*, 314-315; Engel, *The Realm of St Stephen*, 359-360; Зиројевић, *Али-бег Михалоглу*, 22-23; Калић-Мијушковић, *Београд у средњем веку*, 205-206, 208-215.

одбио, те је мир између Угарске и Турске склопљен тек у марту 1495, и то на рок од три године.⁵³⁹

За време владавине Јагелонаца, Владислава II и његовог сина Лајоша II, централна власт ће непрекидно слабити и држава ће запасти у расуло, све док коначно не постане плен Сулејмана Величанственог. Међутим, и да догађаји нису кренули тим током, изгледа да није било никакве озбиљне могућности да се Турци зауставе на јужном рубу Панонске низије.

Готово непрекидни ратови за време владавине Матије Корвина су представљали огроман финансијски терет за његово краљевство, умногоне и због краљеве одлуке да се ослања на најамничку војску коју није било јефтино издржавати. Матијина политика ширења у средњој Европи, на рачун прво Чешке, а потом и Хабзбурговаца, доносила је плодове у виду заузетих територија и прихода које су оне обезбеђивале, али је снага угарског краљевства и даље била недовољна да ухвати укоштац са главнином турске војске. Због тога се у своме војевању против Турака краљ Матија и одлучио да не покушава да улази у велике походе са амбициозним циљевима какве је предузимао његов отац Јован Хуњади, јер је знао да његова војска нема довољно снаге да би у таквим походима однела победу. До краја Матијине владавине, борба против Турака је узела облик активне одбране у виду упада на турско земљиште и одвођења становништва, уз ретке озбиљне покушаје да се заузме неко утврђење које би ојачало одбрану јужне границе. Матија Корвин је водио рачуна да постављени циљеви не премаше његове стварне могућности. У своме писму папи Павлу II из новембра 1465, краљ Матија пише да су Турци његови вечити непријатељи, али и да он неће склапати мир са Турцима докле год буде имао материјалних могућности да води рат против њих.⁵⁴⁰ И одиста, када се уплео у исцрпљујући рат против цара Фридриха III, Матија Корвин је 1483. пристао на склапање мира са султаном, јер без тога не би могао да се нада да ће однети одлучујућу победу над царем. Матијини блистави ратни успеси у Аустрији падају у време након склапања овог мира.

---

⁵³⁹ *Историја Мађара*, 177; Engel, *The Realm of St Stephen*, 360; Калић-Мијушковић, *Београд у средњем веку*, 208-209, 217-218, Мантран, *Историја Османског царства*, 130-131.

⁵⁴⁰ *Monumenta Vaticana I/6*, 68; Fraknói, *Mátyás király levelei I*, 126.

Са друге стране, ни Турци нису настојали да приметну одлучујућу битку са угарским краљем, и још увек се нису осмелили да крену у праве освајачке походе у дубину Панонске низије. Циљ Мехмеда Освајача је било освајање вазалних држава које су Угарску штитиле са југа и ширење Османског царства до обала Дунава и Саве, чиме би Угарска била непосредно изложена турским нападима. Мехмед Освајач је сматрао да још није куцнуо час за одлучујући бој са главним европским противником, и да га треба слабити и даље. Наиме, Османлије су освајања хришћанских земаља изводиле стрпљиво, и у томе процесу могу се разликовати четири фазе. Прва је била исцрпљивање непријатеља пустошећим нападима. Друга је била заметање одлучујуће битке у којој би бивала уништена главнина непријатељске војске, и која би отварала пут трећој фази, наметању вазалних обавеза потученоме непријатељу. Тек после одређеног времена које је поражена држава провела као турски вазал долазило је до њеног припајања Османском царству.⁵⁴¹ Турско ратовање против Угарске, од првих упада после Боја на Косову па све до турског освајања Београда 1521, може да се окарактерише као прва фаза освајања, и ни Мехмед Освајач ни, поготову, Бајазит II, нису намеравали да учине нешто више од слабљења непријатеља пустошећим походима, уз понеки покушај да се освоји какво важно гранично утврђење попут Београда или Јајца. Одлучујућа битка између Османског царства и Угарске се приметнула тек на Мохачком пољу 1526. У међувремену, Турци су на другим странама вршили освајања, и Османско царство се непрекидно ширило, богатило и јачало.

Да Матијино снажење централне власти у Угарској није било после његове смрти упропаштено, да су све територије које је освојио остале у рукама његових наследника, и да је Угарска избегла феудално расуло које је обележило владавину Јагелонаца - не чини се особито уверљивом претпоставка да би у томе случају Угарска доживела другачију судбину. Османско царство још није било досегло свој зенит, и није било могуће спречити његов продор у Панонску низију. Мађарски историчар Ђула Ражо је био у праву када је писао да је према Турској Угарска имала три могућности: офанзивну борбу попут оне коју је водио Јован Хуњади, мирољубиве односе уз јачање границе и евентуалне локалне сукобе, и,

---

⁵⁴¹ Rászó, *Die Türkenpolitik Matthias Corvinus*, 12.

најзад, ону коју је одабрао Матија Корвин, да освајањима прошири и ојача своју државу и тако је учини способном да се Османском царству са успехом супротстави. Али ова последња могућност је нужно носила са собом опасност да Угарска остане без савезника који би јој могли пружити помоћ у борби против Турака. Стога, закључио је Ђула Ражо, свака од ове три алтернативе неминовно је водила истоме исходишту: уништењу од стране османлијске силе.⁵⁴²

---

⁵⁴² Ibid., 49-50.

НАСЕЉА

Урбана насеља: градови и трговишта

Нису сва насеља која можемо назвати урбаним насељима, под чиме у условима средњовековне Угарске подразумевамо да су била насељена становништвом које се превасходно бавило трговином и занатством, имала једнаки статус. Међу урбаним насељима средњовековне Угарске можемо да разликујемо две главне врсте: градове (*civitas*) и трговишта (*oppidum*). Међутим, ова урбана насеља не треба дефинисати искључиво према њиховом правном статусу и томе да ли су њихови становници уживали статус слободних грађана, већ превасходно према структури занимања њиховог становништва и бројности људи који у њима живе, те стога урбаним насељима у средњовековној Угарској треба сматрати она насеља која су била средишта непољопривредних делатности, занатства и трговине, без обзира на то да ли су она добила од владара права слободног краљевског града, и да ли се њихови становници сматрају слободном грађанима или кметовима власника насеља.⁵⁴³

Слободних краљевских градова је у читавој Угарској било око 30, и ова насеља су уживала знатан степен самоуправе, а њихови становници су имали статус слободних грађана. Иако се до осме деценије XIV века у правној теорији уобичајило да се градовима сматрају само *civitates muratae*, односно она насеља која су окружена каменим зидовима, упркос напорима да се то доследно спроведе у стварности је било много насеља која су сачувала и у XV веку положај слободног краљевског града, а да нису испуњавала такав предуслов.⁵⁴⁴

Тако и је и Темишвар, најзначајније насеље Баната, сматран градом иако насеље није било у потпуности ограђено зидинама, већ су оне штитиле само његов мањи део. У изворима, ово место се од 1342. назива *civitas*. Нажалост, не

---

⁵⁴³ István Petrovics, *The Cities and Towns of Medieval Hungary as Economic and Cultural Centres and Places of Coexistence. The Case of Pécs*, Colloquia XVIII (2011), 9-10.

⁵⁴⁴ Engel, *The Realm of St Stephen*, 254; Крстић, *Банат у средњем веку*, 79.

знамо ништа поближе о његовом уређењу и правима која су уживали грађани Темишвара, јер нам није сачуван текст привилегија нити градски статут.⁵⁴⁵ Знамо да је, као што је то било уобичајено, градом управљали судија и градско веће, и сачувано је једно писмо темишварског судије из 1498. године.⁵⁴⁶ Међутим, пошто је самоуправа Темишвара, превасходно због његовог војног значаја, била знатно умањена у корист тамешког жупана који је такође имао своје седиште у овоме граду, Темишвар се, упркос томе што су му грађани уживали личну слободу, не може уврстити у слободне краљевске градове, јер његови грађани нису били подређени искључиво краљу, већ и тамешком жупану.⁵⁴⁷ Вероватно је то разлог што Бонфини, када је набрајао угарске жупаније и њихова седишта, за седиште Тамешке жупаније написао да је *oppidum*, а не *civitas*.⁵⁴⁸

У XIV и првој половини XV века, знатан број насеља која су добила од угарских краљева статус градова су спала на положај трговишта. Међу њима су били Ковин, Липова, Карансебеш, Лугош, Ходош и Мезешомљо. У овом случају, није се доследно поштовало правило да *civitas* мора да буде окружен зидовима, и изгледа да је давање градских права и додатних привилегија, какво је било ослобађање становника Ковина од плаћања царине и осталих које им је подарио краљ Жигмунд било подстицај овим насељима која су се налазила на трговачким путевима да се даље увећавају и насељавају, као и начин да се у њих привуку нови трговци и занатлије. Ослобађање од дажбина је такође имало и сврху јачања одбране, будући да ће грађани такве дужности лакше вршити буду ли ослобођени дажбина круни, па тако краљ Жигмунд у својој повељи Ковину из 1428. наглашава обавезу становника града да чувају пристаниште и прелаз преко Дунава, и ослободио их свих дажбина круни изузев две центе воска које су давали сваке године на празник Обрезања Господњег, тј. 1. јануара. Поред овога, краљ Жигмунд је становницима Ковина дао право да сваке недеље одржавају једна пазарни дан и право риболова у текућим водама у околини, а забранио је прелатима, баронима, кастеланима, жупанима и осталим представницима власти

---

⁵⁴⁵ Engel, *The Realm of St Stephen*, 254; Крстић, *Банат у средњем веку*, 79.

⁵⁴⁶ MNL OL, DF 245532. Снимак овог писма изузетно је мутан и нечитак.

⁵⁴⁷ István Petrovics, *The Bishopric of Csanád/Cenad and the Ecclesiastical Institutions of Medieval Temesvár/Timisoara*, *Transylvanian Review* XXII/4 (2013), 245.

⁵⁴⁸ Bonfini, *Rerum Hungaricarum decades libris XLV*, 27.

да их хапсе или им одузимају робу, и грађани Ковина су судски потпадали само под надлежност свог градског суда. Краљ је истицао да су ове привилегије дате како би се њима увећало становништво пограничног града, надајући се да ће оне подстаћи насељавање у Ковину.⁵⁴⁹ Међутим, турски напади су угрозили ове крајеве, омели трговину и довели до разарања, од којих је нарочито страдао Ковин, па су током времена ова насеља губила статус градова и постајала трговишта.⁵⁵⁰

Свој статус града најдуже је, уз Темишвар, одржала Липова, и тек пред крај владавине Матије Корвина Липову поново почињу да помињу као трговиште. Из писма које су грађани Липове послали Јовану Капистрану молећи га да дође у њихов град, може се видети да је на челу града био судија, са већем које су чинила дванаесторица људи. Такође се међу становницима разликују грађани, тј. мештани који уживају права грађана, и досељеници који су уживали посебан статус. Потпис овог писма, наиме, гласи: „*Iudex et duodecim iurati, ceterique cives et universi hospites de Lippa.*“⁵⁵¹

У сваком случају, треба имати на уму да градови у Угарској позног средњег века нису имали онолики значај и утицај као у оновременој западној и средњој Европи. Док је у Немачкој 10-15% становништва живело у градовима и сматрано слободним људима, у Угарској је такав друштвени положај уживало свега 3,8% становника. То је такође значило да већина владарских прихода није долазила од посредних дажбина, које су карактеристичне за градску привреду, већ од директног опорезивања кметова. Тако су, за Матијине владавине, непосредни порези доносили просечне годишње приходе од 385000 флорина, док су приходи од царине износили свега 50000 флорина годишње.⁵⁵²

Ни утицај грађана на државне послове није био онолики колики је био у западноевропским земљама. Док су у сталешким скупштинама Енглеске и

---

⁵⁴⁹ MNL OL, DL 12025; Miskei, *Ráckevei okmánytár*, 33-36; Динић-Кнежевић, *Словенски живаљ у урбаним насељима средњовековне јужне Угарске*, 26-27; Крстић, *Из историје средњовековних насеља југозападног Баната*, 35.

⁵⁵⁰ Крстић, *Банат у средњем веку*, 79-80.

⁵⁵¹ Adrian Magina, *Documentele autorităților urbane din Lipova (1455-1548)*, *Banatica* 23 (2013), 605; Petrovics, *The Cities and Towns of Medieval Hungary*, 6-7.

⁵⁵² Kubinyi, *Matthias Rex*, 37-38, 78-79.

Француске већ на почетку XIV века учествовали представници градова, у Угарској ће за то време сабори остати скупштине властеле, и тек ће 1445. слободни краљевски градови први пут послати своје представнике на угарски сабор. Чак и тада, грађани неће моћи да остваре ма какав већи утицај; у време Владислава II Јагелонца нису имали никакав утицај на доношење одлука и, узимајући у обзир и чињеницу да је тек неколицина прелата на саборима представљала свештенство, властела је на саборима имала потпуну и непомућену превласт над обема осталим слободним сталежима.⁵⁵³

Када је реч о градовима у Банату, морамо да нагласимо да нам ниједан статут банатских слободних краљевских градова није сачуван до данас. Стога немамо подробна сазнања о организацији градских власти и еснафа, и не можемо да будемо сигурни да ли је право ових градова следило немачке узоре и, ако јесте, који су то узор били. Такође остаје питање докле су се простирали градски дистрикти и која су насеља њима припадала, о чему извори из доба Матије Корвина ћуте. Да су градски дистрикти у Угарској XV века морали да постоје, сведочи нам то што је краљ Жигмунд дао грађанима Ковина у посед Баваниште и Скореновац, а 1411. се помињу имања града Сегедина у банатским местима Ђали и Светом Ивану.⁵⁵⁴ Сходно томе, можемо да закључимо да су и касније постојали градски дистрикти као и другде у Угарској, али нам поближа сазнања о њима нису сачувана.

Нарочита врста насеља која су носила назив *civitas* су била бискупска седишта, која су назив града носила и када нису имала утврђења нити привилегије.⁵⁵⁵ Једино такво место на подручју Баната је био Чанад, у коме је 1030. основана бискупија. Чак и када су бискупски градови била велика и богата насеља, какав је био Велики Варадин, њихово становништво није имало више самоуправе или привилегија од онога које је насељавало трговишта. На примеру Великог Варадина може се јасно показати како је овај назив града могао да завара,

---

⁵⁵³ Engel, *The Realm of St Stephen*, 288, 349.

⁵⁵⁴ MNL OL, DL 12025, DF 210892, DF 210893; Miskei, *Ráckevei okmánytár*, 33-36; Динић-Кнежевић, *Словенски живаљ у урбаним насељима средњовековне јужне Угарске*, 26-27; Крстић, *Из историје средњовековних насеља југозападног Баната*, 35; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza I*, 714; *Ibid. II*, 122.

⁵⁵⁵ Engel, *The Realm of St Stephen*, 254.

јер становници овога града нису уживали личну слободу и као зависно становништво су били подређени бискупу и Великоварадинском каптолу.⁵⁵⁶

Насеља која су називана трговиштима су била последица продора новчане привреде у дубоко аграрно друштво средњовековне Угарске, због чега су почела да се формирају насеља у којима су живеле занатлије и трговци, али која су била подређена феудалним господарима на чијим су поседима настајала, и чији су становници правно и даље имали положај кметова. Међутим, оно што их је одвајало од села, чак и у оним случајевима када их бројем становника нису надлазила, било је то што су у њима постојале тржнице, а значајнија трговишта су имала и право одржавања сајмова. Из извора знамо да су и она имала своје судије и већнике који су обављали свакодневне послове управљања трговиштем.⁵⁵⁷

Највећи број банатских трговишта налазимо дуж река и трговачких путева, и њихов распоред је гушћи у источном Банату него у равничарском западном делу. Она у равничарском Банату се увек налазе у близини важних водених токова, што указује на значај воденог саобраћаја у позном средњем веку; поред тога, извесно је да велике количине пољопривредних, посебно ратарских производа, који су морали да буду главни производи који би били из таквих места извожени, нису могле да се јефтино и лако превозе неким другим видом саобраћаја. Такође је упадљиво да су се у густо насељеној непосредној близини Темишвара налазила два трговишта: Шарад североисточно од града и Шашвар источно од њега. Осим њих, на нешто већој удаљености и југоисточно, налазило се трговиште Чери. Извесно је да су ова трговишта око Темишвара функционисала као посредници у трговини између града који је био привредно средиште Баната и сеоског становништва у његовом залеђу, које није обухватало само кметове, већ и сеоску властелу.

---

⁵⁵⁶ Ibid., 251; Petrovics, *The Cities and Towns of Medieval Hungary*, 8.

⁵⁵⁷ На пример, у већ поменутом писму које говори о нападу браће Јакшића на Јована Варјаша, потписници су судија, већници и сви становници Донатгорње, која се у изворима јавља као трговиште, никада као град. Види: MNL OL, DL 16153; Pesty, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara II*, 378-379; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza I*, 691. Судија трговишта Рекаша Марко и већник Рекаша Освалд су поменути у једном акту из 1447. Види: MNL OL, DF 254926; Pesty, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara II*, 189-190.

Један део оваквих трговишта је уживао какву-такву заштиту од напада захваљујући замковима који су били саграђени у њиховој близини. Таква трговишта су били Ковин, Храм, Пожежена, Оршава, Вршац, Мезешомљо, Кевежд, Иљед, Мехадија, Чери, Чак, Борзљук, Шарад, Рекаш, Циковашархељ, Лугош, Жидовар, Каран, Карансебеш, Ходош, Липова, Садија, Седи и Бечеј. Но, можемо да претпоставимо да и остала нису остала без какве заштите, и да су могла да буду утврђена палисадима или зидовима од насуте земље. Овај потоњи вид утврђења је могао да буде изненађујуће ефикасан, како нам то казује пример Шапца који се недељама успешно одупирао артиљерији угарског краља, а у равничарском Банату који је сиромашан каменом и дрвом ово је могао да буде најраширенији вид утврђивања. Да је у јужним крајевима Угарске збиља долазило до оваквих утврђивања трговишта говори нам пример Футога, трговишта у бачкој жупанији, које није имало замак, али Бонфини говори да је трговиште Футог било заштићено дрвеним зидом.⁵⁵⁸

На наредним страницама, биће изложени расположиви подаци о урбаним насељима у Банату у време владавине краља Матије Корвина.

Градови

Када се говори о градовима Баната, мора се увек почети од Темишвара, који је био највеће насеље између Дунава, Тисе и Мориша, и седиште тамешког жупана, а потом и генералног капетана Доњих Крајева. Налази се на средњем току реке Бегеј, у крају који је у то време био веома мочваран, и вероватно је настао као место које је требало да буде седиште Тамешке жупаније. У историјским изворима, Темишвар је први пут поменут средином XII века у делу арапског географа Ал-Идризија, који га већ тада описује као богато насеље, док га угарски извори први пут помињу 1212, а свој успон је започео када је био престоница краља Карла Роберта у време његове борбе против велможа олигарха, и 1342. је

---

⁵⁵⁸ Bonfinis, *Rerum Ungaricarum decades III*, 241; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 135, 137.

први пут поменут као краљевски град.⁵⁵⁹ У руке породице Хуњади је 1455. дошао темишварски замак који је саграђен напорима Јована Хуњадија, када им га је заложиио краљ Ладислав V, али не и град Темишвар, који је владар заложиио код Јована Хуњадија наредне године. Са доласком краља Матије на престо, Темишвар је поново постао владарски посед, и нема у изворима никаквих података да је Матија Корвин овај значајан град уступио било коме. Матија Корвин је боравио у Темишвару од 13. новембра до 6. децембра 1458, што можемо да закључимо на основу писама и повеља које је у то време издавао.⁵⁶⁰

О изгледу средњовековног Темишвара можемо да стекнемо представу на основу гравире која приказује опсаду града од стране војске трансилванијског кнеза за време Дугог рата, 1596 године. На њој се види тврђава коју је Хуњади подигао на основама ранијег анжујског замка који је подигао краљ Карло Роберт. Заправо, њу су чинила два утврђења идентичних димензија, смештена одмах једно до другога и повезана преко једне капије, зване Водена кула, док се између њих налазио канал који је испуњавала вода из реке. Западно утврђење је очигледно намењено за насељавање, јер су тамо приказане куће, док се у источном налазио замак. Оба утврђења су била потпуно опкољена јарковима испуњеним водом, преко којих се прелазило покретним мостовима. Северно од утврђења, на десној обали реке Тамиш, налази се пространо предграђе, које површином неколико пута надилази тврђаву, те се може закључити да је већина становника средњовековног Темишвара живела ван зида. Овакав општи распоред потврђује и аустријска карта Темишвара из 1718, која показује пространо градско насеље северно од средњовековне тврђаве, уз још једно мало предграђе на острву на Бегеју јужно од ње.⁵⁶¹

Колико је људи могло да живи у овом граду током позног средњег века можемо да закључимо на основу његових богомоља. Према були римског папе Бонифација IX од 1. јула 1402, у Темишвару су постојале три парохиске цркве, посвећене Светом Елигију, Светом Ђорђу и Светом Мартину, и две капеле,

---

⁵⁵⁹ Borovszky, *Temesvár*, 2, 10-17; Крстић, *Банат у средњем веку*, 73, 79; István Petrovics, *The Economic Activity of the Burghers of Medieval Temesvár/Timioara*, *Arheovest* I (2013), 909.

⁵⁶⁰ MNL OL, DF 270344, DF 281212.

⁵⁶¹ Borovszky, *Temesvár*, 21, 25; Țeicu, *Cetăți medievale din Banat*, 92, 111-112; Чемере, *Утврђења и фортификације*, 282-283. Такође види и прилог бр. 12.

посвећене Богородици и Светој Маргарети. Овоме треба додати богомоље двеју манастира који су припадали просјачким редовима, наиме доминиканску цркву посвећену Светом краљу Ладиславу, и фрањевачку цркву која је, уколико се на њу односи један помен цркве у Темишвару из 1405, била посвећена Богородици.⁵⁶² Укупно је, дакле, у Темишвару било седам богомоља, и ако узмемо да је просечна црква у XIV веку долазила на 300-360 верника,⁵⁶³ можемо да израчунамо да је почетком XV века у Темишвару живело између 2100 и 2520 становника католичке вере. Наравно, овај број треба схватити само као грубу процену, јер овде нису узети у обзир могуће одсељавање због турских напада и становништво града које је било православне вере, а о чијем се броју не може ништа поуздано казати, но може да се претпостави да се после пада Српске деспотовине и краљевих планских насељавања јужних крајева Угарске Србима оно у овом периоду бројем увећавало. Када је реч о црквеним установама у овом граду, треба поменути да су у Темишвару почетком XV века постојале и две болнице, које су 1433. уједињене у једну установу, за шта је била тражена дозвола од папе Евгенија IV.⁵⁶⁴

Липова, која се налази на Моришу, у подножју Липовског брега, припадала је Арадској жупанији. Ово место се током већег дела владавине краља Матије помиње као град,⁵⁶⁵ и само је у два повељама, из 1475. и 1483. године, названо трговиштем.⁵⁶⁶ Као што је речено, њиме су управљали судије и веће од дванаест чланова. Знамо да је 1479. судија Липове био Симеон Морсинаи, јер једна повеља палатина Михаила Орсага издата те године у целости наводи његово писмо у коме је известио да су двојица властелина споразумом решили свој спор.⁵⁶⁷ Три године касније, судија Липове је био Амброзије Нађ, што сазнајемо јер је сачуван налог који је 1482. издао удовици Јована Варјаша да грађанину Липове Ладиславу Радичу врати његову кћер коју је држала код себе, наглашавајући да су и отац и његова кћи слободни људи, а не буде ли то учинила, заточиће њене кметове докле

---

⁵⁶² *Monumenta Vaticana I/4*, 446; *The Bishopric of Csanád/Cenad and the Ecclesiastical Institutions of Medieval Temesvár/Timisoara*, 247-248; Čemere, *Srednjovekovni manastiri*, 139.

⁵⁶³ Andrić, *Čudesna svetoga Ivana Kapistrana*, 46.

⁵⁶⁴ István Petrovics, *The Bishopric of Csanád/Cenad*, 248.

⁵⁶⁵ Csánki, *Magyarország történelmi földrajza I*, 764.

⁵⁶⁶ MNL OL, DL 17660, DL 18791.

⁵⁶⁷ MNL OL, DL 18167; Magina, *Documentele autorităților urbane din Lipova*, 606.

год девојку не пусти њеном оцу.⁵⁶⁸ Сачувано је и писмо липовског судије Јована из 1492. године.⁵⁶⁹

За време владавине Матије Корвина, Липова је променила неколико господара. На почетку ње је била владарево власништво, па је Матија Корвин 16. децембра помиње као свој посед.⁵⁷⁰ Али је краљ већ 1462. даровао град Липову Јовану Јискри од Брандиса, који ће остати господар града све до своје смрти. Међутим, Јискри није дао и замак у Липови, који је остао краљево власништво. То нам је познато захваљујући повељи издатој 19. фебруара 1463, којом је краљ од властелинства замка у Липови одвојио поседе у два села које је даровао својој мајци; у тој повељи краљ Матија је изричито назвао замак у Липови својим замком.⁵⁷¹ Липова се после Јискрине смрти вратила у краљеве руке, али не задуго, јер ју је најкасније 1473. Матија Корвин даровао пожунском жупану Николи Банфију, који је доцније за десет хиљада флорина заложии овај град код Јована Понграца.⁵⁷² До 1485. Никола Банфи, који је у међувремену именован и за жупана арадске жупаније, је откупио Липову, што знамо јер је у писму писаном 23. јуна 1485. краљ Матија поменуо Липову и Шољмош као његове поседе; повод овог писму биле су жалбе грађана Сегедина да су изложени насиљу од стране Николе Банфија.⁵⁷³ Пошто је 1487. Никола Банфи пао у краљеву немилост, оптужен за неверу и лишен поседа, највероватније због тога што је био супруг најстарије кћери глоговског војводе Јована II Саганског, па је Матија Корвин то желео да искористи као изговор да Николи Банфију одузме његове огромне поседе и додели их своме сину Иванишу, краљ је 1. августа 1487. упутио наређење Петру Доцију и Стефану Јакшићу да заузму Банфијеве поморишке замкове Шољмош и Липову.⁵⁷⁴ Липова је заиста и била додељена Иванишу Корвину. У своме писму

---

⁵⁶⁸ MNL OL, DL 25394; Magina, *Documentele autorităților urbane din Lipova*, 606-607.

⁵⁶⁹ MNL OL, DF 245372.

⁵⁷⁰ MNL OL, DL 15423.

⁵⁷¹ MNL OL, DL 15814; József Teleki, *Hunyadiak kora Magyarországon XI*, Pesten 1855, 45-46; Bonfinis, *Rerum Ungaricarum decades III*, 240.

⁵⁷² MNL OL, DL 17486, DL 18601; Borovszky, *Temes vármegye*, 64; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza I*, 764.

⁵⁷³ MNL OL, DL 46014.

⁵⁷⁴ MNL OL, DL 19303; Adrian Magina, *Cum manibus armatis. Facets of violence in the medieval Banat*, *Banatica* 24-2 (2014), 50.

писаном 3. фебруара 1491, син краља Матије помиње замак у Липови као своје власништво.⁵⁷⁵

За замак у Липови се на основу аустријских планова из XVIII века зна да је био грађен у облику четвороугла. У изворима се помиње тек 1456, али је сигурно да је био саграђен много раније, још у XIV веку, јер се тада Липова помиње као град, што би било немогуће да у њој није постојало утврђење од чврстог материјала. Век касније, у време турске владавине, ово утврђење је знатно проширено и обухватило је цео град, ако је веровати ликовним приказима који су у то време настали.⁵⁷⁶

Од посебног значаја за Липову је било то што се у овом граду налазила комора соли, у коју је камена со из Трансилваније довожена низ реку Мориш, а која је први пут поменута 1357.⁵⁷⁷ Да је ова комора соли постојала и у време краља Матије Корвина нам казују два писма из осме деценије XV века. Деветнаестог октобра 1477, заменик коморника соли у Липови Мартин Тот је обавестио тамешког жупана Амброзија Нађа да му је за обављање његове службе додељено 5000 комада камене соли.⁵⁷⁸ То није било ништа необично, јер су угарски владари често исплаћивали своје службенике и војнике у соли. Годину дана касније, 6. децембра 1478, будимски препозит Урбан је писао властелину Јовану Чапију да му набави соли за 50 флорина, али не код марамарошке, већ код липовске коморе.⁵⁷⁹

Краљ Карло Роберт и његова супруга Јелисавета Пољска су 1325. основали у Липови фрањевачки манастир, а у XV веку се помиње и парохијска црква посвећена Светом краљу Стефану. У Липови је још пре Матијиног доласка на престо постојао знатан број православног становништва, Словена и Влаха. Разлог због кога су судија и грађани Липове позивали Јована Капистрана да дође међу њих било је то што, како су сами у писму фрањевачком проповеднику навели, међу њима живе „бројни пагани, шизматици и неверујући“, које Јован Капистран

---

⁵⁷⁵ MNL OL, DL 59803; Kubinyi, *Matthias Rex*, 122.

⁵⁷⁶ Крстић, *Банат у средњем веку*, 79-80; Поповић, *Срби у Војводини I*, 189; Теицу, *Cetăți medievale din Banat*, 102; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza I*, 764.

⁵⁷⁷ MNL OL, DL 51778.

⁵⁷⁸ MNL OL, DL 85974.

⁵⁷⁹ MNL OL, DL 81813.

може да преобрати у праву веру.⁵⁸⁰ Током рестаураторских радова у липовској православној цркви посвећеној Вазнесењу Богородице између 1928. и 1930, откривено је да је ова црква подигнута на основама старијег православног храма знатних димензија, чија је уздужна оса била дуга 27,50 метара, и који је био грађен по узору на српске православне цркве позног средњег века, и да је подигнута око 1400. године. Думитру Цејку, на основу њених димензија, сматра да је ова богомоља заправо била манастирска црква.⁵⁸¹ На основу овога, може да се утврди да је у Липови морало да у то време живи око 900-1080 људи.

Када је у својим *Декадама* набрајао угарске жупаније и њихова седишта, Бонфини говори о базилици града Чанада као о богомољи на гласу ("*Item Chanadiensis, cum civitate, & basilica non ignobili*").⁵⁸² Чанад, који се налази на левој обали Мориша у његовом доњем току, недалеко од ушћа ове реке у Тису код Сегедина, је од свих банатских градова био најстарији. Још пре угарског освајања Баната и Поморишја, био је престоница бугарског војводе Ахтума који је владао тим крајевима све док га није потукао и убио Чанад, један од војсковођа Светог Стефана. У то време називан је Моришким Градом (*Urbs Morisena*), да би касније био назван по угарском војсковођи Чанаду. У том граду је 1030. основана бискупија, којој Чанад дугује то што је у средњем веку називан градом. Поред тога што је био бискупско седиште, Чанад је био и седиште жупаније назване по њему. Краљ Матија Корвин је 10. децембра 1458. боравио у Чанаду, путујући из Темишвара за Сегедин где је требало да започне сабор, и у њему је тада издао једну повељу.⁵⁸³

И у Чанаду је, као и у Липови, постојала краљевска комора соли, што нам је познато захваљујући помену исте у једном акту Чанадског каптола из 1491. године.⁵⁸⁴

По ступању на чанадску бискупску столицу 1458, Алберт Хангачи је због учесталих турских напада подигао зидове како би заштитио град у коме се

---

⁵⁸⁰ Magina, *Documentele autorităților urbane din Lipova*, 605.

⁵⁸¹ Țeicu, *Geografia ecleziastică*, 77.

⁵⁸² Bonfini, *Rerum Hungaricarum decades libris XLV*, 27.

⁵⁸³ MNL OL, DL 74662.

⁵⁸⁴ MNL OL, DL 73031; Pesty, *A szörényi bánóság és Szörény vármegye története III*, 108.

налазило седиште његове бискупије.⁵⁸⁵ У своме писму од 25. септембра 1459, папа Пије II је подржао намеру чанадског бискупа да ради заштите од турских напада свој град утврди насипима, јарковима и зидовима.⁵⁸⁶ Једини опис средњовековне тврђаве у Чанаду је остао на карти коју је 1697. сачинио Луиђи Фердинандо Марсили, који показује тврђаву са два унутрашња дворишта, мањим али снажније утврђеним са источне стране, и пространијим са западне.⁵⁸⁷

Око Чанадске тврђаве морало је да се простире велико подграђе, и изгледа да је, судећи према броју богомоља које су се налазиле у њему, бискупски град Чанад био место које је бројем становника надилазило Липову, и није много заостајало за Темишваром; тврђава за коју знамо не би могла да обухвати целокупно насеље. У њему се помињу следеће католичке богомоље: столна црква бискупије посвећена Светом Ђорђу, са капелом Богородице, у којој је заседао Чанадски каптол док се није преселио у цркву посвећену Светом Спаситељу, која се у изворима насталим у последњој четвртини XIV века и током XV века помиње као чанадска каптолска црква;⁵⁸⁸ затим, помиње се црква Свете Јелисавете, парохиска црква Светог Јована Крститеља у којој је била уређена капела Светог краља Ладислава, Богородичина црква, црква Светог краља Освалда, и црква Светих Петра и Павла. Поред њих, при болници у Чанаду, која је пружала уточиште убогим, била је уређена капела посвећена трима светицама, Катарини, Јелисавети и Доротеји.⁵⁸⁹ Ако искључимо из ове рачунице цркву чанадског бенедиктинског манастира, која је била посвећена Богородици,⁵⁹⁰ капелу при болници, као и још две капеле, ону посвећену Богородици при цркви Светог

⁵⁸⁵ Borovszky, *Csanád vármegye története II*, 77-78; Чемере, *Утврђења и фортификације*, 324.

⁵⁸⁶ Theiner, *Vetera monumenta historica Hungariam II*, 339-340.

⁵⁸⁷ Dorel Micle, *The Situation of the Archaeological Findings in the Area of Cenad (Timiș County) in the Context of Debates on the Cultural Role of this Political, Administrative and Religious Centre in the Middle Ages*, *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 71 (2013), 207.

⁵⁸⁸ MNL OL, DL 29489; *Monumenta Vaticana I/1*, 514; *Ibid I/3*, Budapest 1889, 26; *Ibid. I/4*, 135; Pesty, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara II*, 211-218; Theiner, *Vetera monumenta historica Hungariam II*, 536; Adrian Magina, *Parohiile catolice din Banat în epoca lui Sigismund de Luxemburg*, *Analele Banatului, Serie nouă, Arheologie – istorie* 20 (2012), 181; Țeicu, *Geografia ecleziastică*, 114-115. И након што је своје седиште преместио у цркву Светог Спаситеља, Чанадски каптол је наставио да користи печат са коњаничком представом Светог Ђорђа како убија аждају. Као примере добро сачуваних печата Чанадског каптола из времена Јована Хуњадија и Матије Корвина, види: MNL OL, DL 14308, DL 14845, DL 14859, DL 14981, DL 18854. Такође види и прилог бр. 20.

⁵⁸⁹ *Monumenta Vaticana I/3*, 26; *Ibid. I/4*, 170; Magina, *Parohiile catolice din Banat*, 181-182.

⁵⁹⁰ Țeicu, *Geografia ecleziastică*, 60-62, 114, 116; Čemere, *Srednjovekovni manastiri*, 31, 33, 45, 122.

Ђорђа, и капелу Светог краља Ладислава при цркви Светог Јована Крститеља, јер су оне биле уређене као део тих цркава, а не као посебне грађевине, долазимо до закључка да је у Чанаду било седам богомоља, што нас наводи на закључак да је у овом граду у првој половини XV века живело, као и у Темишвару, 2100-2520 становника католичке вере. Међутим, број православних је у овом граду морао да буде знатно мањи него у Темишвару, како због удаљености од границе, тако и због тога што можемо да претпоставимо да чанадски бискуп сигурно није благонаклоно гледао на досељавање православних у град који је био његово власништво. Према турском попису Чанадског санџака из 1567. године, становништво града Чанада је било чисто мађарске народности.⁵⁹¹ Стога можемо да претпоставимо да је и у време краља Матије становништво Чанада морало да буде скоро чисто католичко, и како верски, тако и етнички хомогено. Тек су у наредном турском попису, из 1579, у овом граду поменути бројни становници српске народности, који у претходном попису уопште нису били помињани, док су Мађари почели да се исељавају.⁵⁹²

Карансебеш, у средњовековним изворима често називан и Себешом, и за који нема података да је за време владавине краља Матије Корвина припадао ма коме осим угарском краљу, је смештен у горњем току реке Тамиша, на месту где се у њега улива његова десна притока, речица Себеш, и био је још једно место у Банату за које можемо да кажемо да је у XV веку имало особине града. У изворима из тог столећа назива се градом, али и, и то чешће, трговиштем.⁵⁹³ Међутим, својим одликама Карансебеш је надилазио просечно трговиште, за шта би могао да захвали свом положају на главном путу који је спајао пут који је долазио из трансилванијског Хацега кроз банатска Гвоздена врата, да би се од Карансебеша, пратећи ток Тамиша, рачвао у два правца: на југ према Оршави, и на северозапад према Лугошу и Темишвару. Постојање трговишта Каран недалеко од њега још више потврђује значај овог места, које је било једна од важних трговачких станица у средњовековној Угарској. Поред тога што се у одлукама угарског сабора из 1498. помиње као једно од старих места на којима се наплаћује

⁵⁹¹ Káldy-Nagy, *A csanádi szandzsák*, 15-16.

⁵⁹² Ibid., 16-17. У Чанаду је 1567. живело 80 мађарских породица, а дванаест година касније 57. У попису из 1579. у Чанаду су већ биле забележене 23 српске породице. Види: Ibid; 17.

⁵⁹³ Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 21.

тридесетина,⁵⁹⁴ у нацрту споразума о примирју између Угарске и Османског царства који је 1449. по овлашћењу угарског сабора сачинио деспот Ђурађ Бранковић, Карансебеш је, заједно са Београдом, Ковином, Храмом и Северином поменут као једно од места на коме би требало да буде дозвољен долазак турским трговцима.⁵⁹⁵

Поред трговаца, у Карансебешу су живеле и занатлије, које су имале у овом месту велики углед, па су тако двојица од шесторице судија Карансебеша у другој половини XV века на које је сачуван спомен били занатлије: кројач Стефан поменут у акту градских власти од 25. јануара 1457, када је међу већницима поменут и грнчар Емерик, и ковач Блаж, поменут у акту градских власти од 5. јула 1474.⁵⁹⁶ Акт градских власти од 25. јануара 1457. помиње као једну од страна у спору о коме се расправљало Андрију Дана, претходног судију Карансебеша.⁵⁹⁷ У писму краља Матије од 29. новембра 1458. поменут је карансебешки судија Тома Њерев.⁵⁹⁸ Краљ Матија је 4. јула 1464. пресудио у корист грађана Карансебеша у спору са властелом која је спречавала грађане Карансебеша да користе две шуме у близини града, и том приликом је поменут судија Гашпар Нађ.⁵⁹⁹ Двадесет и четвртог октобра 1493, као судија Карансебеша поменут је Ладислав Сас („*Ladislaus Zaaz*“),⁶⁰⁰ а 27. маја 1494. Никола Лазар,⁶⁰¹ док се у једном акту будимских градских власти од 30. јуна 1498. помиње Стефан Иззовика, војвода и судија Карансебеша, што значи да је ова особа, поред своје цивилне функције, била и заповедник војног одреда који је био смештен у граду. Ова личност и Стефан Стојка, војвода и судија Карансебеша поменут 1505. године, су по свој прилици иста особа.⁶⁰² Још пре њега, цивилну и војну функцију

---

⁵⁹⁴ *Corpus Juris Hungarici*, 612.

⁵⁹⁵ MNL OL, DL 14259; Teleki, *Hunyadiak kora X*, 244; *Историја српског народа II*, 267.

⁵⁹⁶ MNL OL, DL 73028, DF 254935; Pesty, *A szörényi bánóság III*, 71, 85.

⁵⁹⁷ MNL OL, DF 254935; Pesty, *A szörényi bánóság III*, 72.

⁵⁹⁸ MNL OL, DF 254973; Pesty, *A szörényi bánóság III*, 73-74. Фриђеш Пешти је погрешно датирао ово писмо, писано дан уочи дана Светог апостола Андрије (који се славио 30. новембра), на 29. јануар 1458. Тома Њерев је 1457, пре него што је постао судија, био један од већника, а као становник Карансебеша поменут је у једној повељи Арадског каптала од 9. фебруара 1469; види: MNL OL, DL 105304, DF 254935; Pesty, *A szörényi bánóság III*, 71-72, 84.

⁵⁹⁹ MNL OL, DF 254942; Pesty, *Krassó vármegye története III*, 413-414.

⁶⁰⁰ Pesty, *A szörényi bánóság III*, 112.

⁶⁰¹ MNL OL, DF 254956; Pesty, *A szörényi bánóság III*, 115.

⁶⁰² MNL OL, DF 254964, DF 254980; Pesty, *A szörényi bánóság III*, 124-125, 152.

у Карансебешу је истовремено вршио Никола Лазар, који је 1494. поменут као капетан и судија („*Capitaneus et Iudex*“) ⁶⁰³

Премда се помиње као место у Тамишкој жупанији, Карансебеш је био подређен северинском бану, који је имао под својим заповедништвом тврђаву у Карансебешу и судску надлежност у овом месту. ⁶⁰⁴ Карансебеш је такође био седиште једног од осам влашких округа у планинском Банату чији су властела и кнежеви влашке народности добили 1457. значајне повластице, међу којима и право да буду изузети од жупанијских и банских судова, и да им се суди према њиховом обичајном праву, уз право жалбе на такве пресуде директно владару. ⁶⁰⁵

Само насеље први пут је поменуто 1290, док први помен утврђења у Карансебешу пада у 1325. годину. Као и у случају Чанада, како је изгледала средњовековна тврђава у Карансебешу нам је најбоље познато из планова који су настали касније. Тако један такав план из прве половине XVII века показује утврђени град са свих страна окружен подграђем, дуж чијих се бедема нижу једна округла кула на његовом северозападном углу и пет кула са четвртастом основом. Градска утврђења су у облику неправилног петоугла, што се слаже са описом Карансебеша из пера Евлије Челебије. Неуобичајен детаљ је унутрашње утврђење које се састојало од зида правилног десетоугаоног облика, са једном кулом четвртасте основе на југоисточном делу. ⁶⁰⁶

На овом плану су приказане две цркве, једна унутар зидова а друга у подграђу источно од тврђаве (у време када је план настао, Карансебеш је био под влашћу трансилванијских кнежева), и могуће је да су приказане две средњовековне цркве које су поменуте у изворима. У Карансебешу је за време владавине Лајоша I Великог основан фрањевачки манастир, и археолози су открили рушевине манастирске цркве у центру данашњег града Карансебеша 1988, а у изворима из времена владавине краља Жигмунда се помиње и

---

⁶⁰³ MNL OL, DF 254956; Pesty, *A szörényi bánóság III*, 115.

⁶⁰⁴ MNL OL, DL 21279, DL 30913; Pesty, *A szörényi bánóság III*, 68-69, 98-99.

⁶⁰⁵ Ових осам округа су набројани и привилегије тамошњих влашких првака наведене у повељи којом им је исте 1457. потврдио Ладислав V: MNL OL, DL 26615; Pesty, *Krassó vármegye története III*, 404-406; Pesty, *A Szörény vármegyei hajdani oláh kerületek*, 73-75. Види и: Magina, *From Custom to Written Law: Ius Valachicum in the Banat*, 72-74.

⁶⁰⁶ Țeicu, *Cetății medievale din Banat*, 92, 108-109. Види и прилог бр. 13.

парохијска црква посвећена Богородици.⁶⁰⁷ Тако да може да се претпостави да је у Карансебешу, као и у Липови, могло да живи око 600-720 католика, али би, због присуства многобројног влашког становништва које је било православне вере, град Карансебеш морао да има знатно бројније становништво, чији је тачан број немогуће утврдити јер нема никаквих података у изворима који би нам могли помоћи у томе.

Уопште, наведене цифре око броја становника ова четири града треба узети са знатном дозом резерве, али оне ипак говоре да ни ова највећа урбана насеља у Банату и Поморишју нису била особито велика ни у оквирима Угарске, која није спадала међу високо урбанизоване земље. По броју становника су у XV веку заостајали за оближњим Сегедином, највећим градом у јужној Угарској, који је имао између 7000 и 8000 становника, као и Печујом, који је имао 4000-5000 становника, а да не говоримо о Будиму, за који се процене крећу од минималних 8000, па све до вероватнијих процена од 12000 до 15000 становника највећег града средњовековне Угарске; Пешта је имала између 8000 и 10000 становника.⁶⁰⁸ Према категоризацији градских насеља у Угарској позног средњег века коју је извршио Андраш Кубињи, Темишвар би се могао сматрати мањим градом од другоразредног значаја, док би се Липова, Чанад и Карансебеш убројали у мале градове, блиске оним трговиштима са већим бројем урбаних функција.⁶⁰⁹

Трговишта у банатском Подунављу

На левој обали Дунава, између ушћа Тисе и ушћа Черне, налазило се у XV веку укупно шест места која су имала статус трговишта. То су били Панчево, Ковин, Храм, Пожежена, Кесег и Оршава.

---

⁶⁰⁷ Magina, *Parohiile catolice din Banat*, 181; Țeicu, *Geografia ecleziastică*, 58; Țeicu, *Cetăți medievale din Banat*, 92; Čemere, *Srednjovekovni manastiri*, 91-92, 137.

⁶⁰⁸ Andrić, *Čudesna svetoga Ivana Kapistrana*, 46; István Petrovics, *Urban development during the reign of King Matthias: the cases of Szeged and Debrecen*, Matthias and his legacy. Cultural and political encounters between East and West, Debrecen 2009, 218; Petrovics, *The Cities and Towns of Medieval Hungary*, 20.

⁶⁰⁹ András Kubinyi, *Városfejlődés és vásárhálózat a középkori Alföldön és a Alföld szélén*, Szeged 2000, 64, 75, 83, 89-90, 95.

Најважније и задуго најразвијеније од ових места је свакако био Ковин, који је први пут поменут у X веку под називом *castrum Keuee* као место где се војвода Глад, који је владао Банатом и Подунављем, склонио за време најезде Мађара, и које је потом освојила мађарска војска.⁶¹⁰ У XII веку је Подунавље, па и Ковин, било поприште борби између Угарске и Византије. У то време, Ковин је већ постао једно од најважнијих трговачких места на границама Угарске са балканским земљама, те га средином XII века Ал-Идризи описује као велики и богати град. Према Ал-Идризију, у Ковину су се налазиле бројне тржнице и занатске радионице, и трговачки промет овога града је био врло велик.⁶¹¹ Могуће је да је у ово време настала Ковинска жупанија, која се у изворима први пут помиње 1201. године. Међутим, опадање угарске трговине са земљама јужно од Дунава након пада Византије 1204, пустошења Монгола и Кумана, и преоријентација угарске трговине према средњоевропским и западноевропским државама су довели до опадања овог насеља, које је тек у време владавине краља Жигмунда добило повластице слободног града. Жигмунд је граду Ковину дао 1412. у посед пустаре Баваниште и Скореновац, које су већ 1428. забележене као села.⁶¹² Ма колико је главни мотив краља Жигмунда био да тако ојача одбрану своје државе, јер се Ковин налазио на важном прелазу из јужне Угарске у Србију, сигурно је да је у то време био у току и привредни препород Ковина, коме је особито допринело успостављање срдачних односа између угарског краља и деспота Стефана Лазаревића. Тада се у Ковину помиње колонија дубровачких трговаца, са својим конзулима и судијама. Дубровчанима је тада ишло на руку то што су браћа Таловци постали жупани Ковинске жупаније, а о интензивним привредним везама овог места са Српском деспотовином сведочи и помен ковинских занатлија у Новом Брду.⁶¹³ Повластице које су становници Ковина

---

⁶¹⁰ *Anonymi Belae regis notarii De gestis Hungarorum liber*, Viennae 1827, 173; Ғеицу, *Mountainous Banat in the Middle Ages*, 111.

⁶¹¹ Марко Вуксан, *Ковин град – средњовековно насеље и утврђење*, Рад Музеја Војводине 39 (1997), 176-177; Борис Стојковски, *Арапски географ Идризи о Јужној Угарској и Србији*, Зборник Матице српске за историју 79-80 (2009), 63-65.

⁶¹² Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 114-117, 120; Крстић, *Банат у средњем веку*, 71; Крстић, *Из историје средњовековних насеља југозападног Баната*, 33-35, 51-52.

⁶¹³ *Историја српског народа II*, 105; Динић-Кнежевић, *Дубровник и Угарска*, 175; Vogumil Hrabak, *Dubrovačke naseobine i poslovne stanice u Ugarskoj do 1526. godine*, Balkan i Panonija kroz istoriju, Novi Sad 2006, 102-103.

добили 29. новембра 1428. од краља Жигмунда означиле су највећи успон овог места, које је било на путу да се развије у право градско насеље.⁶¹⁴

Међутим, успон Ковина је нагло био прекинут 1439, када је турска војска разорила ово место, одвела велики број становника у робље, а многи од Срба који су преживели ово разарање су се трајно иселили и на дунавском острву Чепел низводно од Будима основао град Српски Ковин, чијим је становницима краљ Владислав I Јагелонац признао сва права која су и до тада уживали.⁶¹⁵

Ковин је због свог положаја на граници наспрам Смедерева и прелаза преко Дунава био и даље важно место на јужној угарској граници, преко кога је Јован Хуњади водио своју војску у борбу против Турака. Деспот Лазар Бранковић је успео да заузме Ковин без борбе, па 1457. ни тврђава ни насеље нису страдали, али је у потоњим годинама, за време владавине Матије Корвина, Ковин је још три пута био опустошен: 1458, када га је пленио Вук Гргуревић, потом 1460, када га је запосео Али-бег Михалоглу, и 1476, када су га Турци поново заузели, да би их Вук Гргуревић изгнао одатле. Иако је ковинска тврђава обнављана, па је тако и поменута као једно од важних утврђења за одбрану Угарске и у одлукама сабора 1478, насеље Ковин се није опоравило и поново досегло свој ранији значај, упркос томе што је и након 1439. остало битно трговачко место, о чему сведочи његов помен у деспотовом нацрту споразума о примирју из 1449.⁶¹⁶ Последњи пут је као град поменут у повељи краља Ладислава V, издатој у Бечу 1. јула 1455, којом је на молбу Ковинског судије Мартина и грађана Ђорђа и Варнаве потврдио привилегију грађана Ковина о ослобађању од свих редовних и ванредних намета.⁶¹⁷ Али ускоро потом су уследила два пустошења овог места у току само две године, 1458. и 1460, која су докрајчила сваку могућност да се Ковин обнови и досегне свој ранији значај. Упркос свему, становници Ковина су сачували своје привилегије, иако је за време владавине Матије Корвина њихово место у правном погледу спало на ранг трговишта. Поводом жалби ковинског грађанина Јована

---

⁶¹⁴ MNL OL, DL 12025; Miskei, *Ráckevei okmánytár*, 33-36.

⁶¹⁵ Thallóczy, Áldasy, *Magyarország és Szerbia*, 138-139; *Историја српског народа II*, 320; Динић-Кнежевић, *Словенски живаљ у урбаним насељима средњовековне јужне Угарске*, 25-29; Крстић, *Из историје средњовековних насеља југозападног Баната*, 34, 40.

⁶¹⁶ MNL OL, DL 14259; Teleki, *Hunyadiak kora X*, 244.

⁶¹⁷ Miskei, *Ráckevei okmánytár*, 48-49, 131.

Србина да католичке калуђерице са будимског Зечијег острва не поштују права грађана Ковина, краљ Матија је стао у заштиту грађана Ковина, и у писму краља Матије поводом овога случаја, писаном 15. јуна 1464, Ковин је назван трговиштем („...*novissime quendam Johannem Rascianum, civem scilicet nostrum in opido nostro Kewu residentem...*“).⁶¹⁸ Две године после турског освајања Баната, у турском попису из 1554/5, Ковин је наведен као варош.⁶¹⁹

Тврђава у Ковину се налазила на лесном узвишењу, коме су приступ са јужне стране отежавале мочваре са западне стране и Поњавица, пловни рукавац Дунава који је данас исушен, а пружао се јужно и источно од узвишења. Сходно томе, насеље се пружало северно од тврђаве. Тврђава је, према Марсиљијевом плану, имала два дела одвојена јарком, попут темишварске, од којих је већи био правоугаон, а мањи у облику неправилног троугла са издвојеним делом квадратне основе, која вероватно означава остатке неког објекта унутар зидина, али из Марсиљијевог плана није јасно да ли то може да буде донжон замка или место где се налазио заповедников двор. Међутим, резултати савремених археолошких истраживања су показали да је оријентација утврђења са Марсиљијевог плана погрешна, и да уздужна оса утврђења није ишла у правцу север-југ, већ у правцу исток-запад.⁶²⁰

У Ковину је за време владавине Лајоша I Великог био основан фрањевачки манастир, који је вероватно био уништен у турском нападу 1439. Такође, у време владавине краља Жигмунда у Ковину је основана католичка парохија, са црквом која је била посвећена Богородици, која је поменута у краљевој повељи грађанима Ковина из 1405. године. Католичка парохија се помиње и у повељи коју је краљ Жигмунд издао Ковину 1428, и у њој је грађанима дато право да сами бирају свога пароха.⁶²¹

Панчево, које се такође налазило у Ковинској жупанији, се у XV веку помиње само два пута: први пут у писму Матка Таловца од 10. децембра 1430.

⁶¹⁸ MNL OL, DL 16034; Thallóczy, Áldasy, *Magyarország és Szerbia*, 256-257.

⁶¹⁹ Engel, *A temesvári és moldovai szandzsák*, 80, 168; Крстић, *Из историје средњовековних насеља југозападног Баната*, 40.

⁶²⁰ Вуксан, *Ковин град*, 175-183; Teicu, *Cetăți medievale din Banat*, 100-101.

⁶²¹ MNL OL, DL 12025; Miskei, *Ráckevei okmánytár*, 13, 33-36; Magina, *Parohiile catolice din Banat*, 184; Čemere, *Srednjovekovni manastiri*, 137-138.

које је писано „у селу Панчал близу Торњишта“ („*in villa Panczal prope Thornistam*“),⁶²² а затим у спису Бертрандона де ла Брокијера, који га 1433. већ назива паланком, из чега може да се закључи да је до тада Панчево већ постало трговиште.⁶²³ Иако после тога, све до XVI века, нема помена Панчева у историјским изворима, може се сматрати основаним мишљење да је насеље не само опстало већ и да није изгубило на значају, јер се у турском попису Темишварског санџака из 1554/5. Панчево помиње као варош и седиште нахије.⁶²⁴

Храм, који се налазио у Крашовској жупанији, се најчешће помиње као замак због своје војне улоге на граници, па је тако поменут и у одлукама угарског сабора из 1478, али да је ту поред замка постојало и трговиште нам сведочи нацрт примирја из 1449, јер се у њему Храм помиње као место на коме ће турски трговци моћи да слободно долазе са својом робом.⁶²⁵ Према једноме извору из 1444, на који се позивао Деже Чанки, Храм је био седиште једног од влашких округа,⁶²⁶ али је до 1457. тај округ ишчезао, јер се не помиње у повељи Ладислава V из 1457.⁶²⁷ Могуће је да је за време владавине Матије Корвина овај округ обновљен, јер се округ Храм поново помиње 1473. године.⁶²⁸

Утврђење у Храму, које је први пут поменуто у Анонимовим *Делима Мађара* као једна од тврђава под влашћу војводе Глада,⁶²⁹ се налазило на пешчаној ади званој Сапаја на ушћу Караша у Дунав, и саграђено је на остацима ранијег римског утврђења. Замак у Храму је имао квадратну основу, спољашњих димензија 92,5 x 92 x 93 x 93 m, са округлим кулама на угловима, а археолошка истраживања вршена 1966-1970 су открила кулу правоугаоне основе на средини југозападног зида и кулу дебелих зидова и квадратне основе у јужном углу

---

⁶²² MNL OL, DL 54731; Thallóczy, Áldasy, *Magyarország és Szerbia*, 87-88; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 116-117.

⁶²³ Brokijer, *Putopis*, 122.

⁶²⁴ Engel, *A temesvári és moldovai szandzsák*, 104, 167; Крстић, *Из историје средњовековних насеља југозападног Баната*, 40.

⁶²⁵ MNL OL, DL 14259; Teleki, *Hunyadiak kora X*, 244.

⁶²⁶ Țeicu, *Mountainous Banat in the Middle Ages*, 185, 205; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 97.

⁶²⁷ MNL OL, DL 26615; Pesty, *Krassó vármegye története III*, 404; Pesty, *A Szörény vármegyei hajdani oláh kerületek*, 73.

⁶²⁸ Крстић, *Из историје средњовековних насеља југозападног Баната*, 42-43; Țeicu, *Mountainous Banat in the Middle Ages*, 185, 205; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 93.

⁶²⁹ *Anonymi Belae regis notarii De gestis Hungarorum liber*, 170; Țeicu, *Mountainous Banat in the Middle Ages*, 111.

утврђења, која је била зидом одвојена од остатка дворишта замка.⁶³⁰ Према тврдњи Евлије Челебије, имао је две капије, малу на јужном крају према Дунаву, од које се преко 20 степеница силазило до обале, и велику на источном зиду, код које се налазио покретни мост који је преко рукавца Дунава повезивао насеље и тврђаву.⁶³¹ Међутим, Евлија Челебија је погрешно приликом овог описа, јер план тврђаве који је 1716. израђен за аустријског гувернера Баната, грофа Клода Флоримунда Мерсија, показује да су две капије стајале једна насупрот другој, већа која је на плану названа Темишварском капијом у североисточном зиду, што је и логично јер се и насеље налазило према томе зиду, а мања, названа Дунавском капијом, у југозападном зиду.⁶³²

Пожежена, такође у Крашовској жупанији, место где су војске често прелазиле Дунав, је поменута као трговиште у Бонфинијевим *Декадама*.⁶³³ Тврђава, која је такође поменута у одлукама сабора из 1478, данас је потопљена водама Дунава, али из описа сачињеног 1880, знамо да је и она имала четвороугаону основу, и да је тада био сачуван један део бедема, 16 метара дуг и 8 метара висок.⁶³⁴

У близини Пожежене се налазило и трговиште Кесег, које се у XV веку помиње најпре када је војска Франка Таловца прешла Дунав код Пожежене 1434, а десет година касније, 1444, поменуто је као опустело трговиште које је Владислав I Јагелонац даровао тројици властелина влашког порекла: Мусини Дамшошу, Михаилу Чорнаију и Николи Бизереију, да би је они обновили и населили.⁶³⁵ Током времена, породица Бизереи је дошла у посед целог Кесега, који је Никола Бизереи 1472. заједно са још неколико поседа у Тамишкој жупанији за 1500 флорина заложиио код Веронике, супруге Ладислава Доција, и њене три кћери: Јелисавете, Софије и Урсуне. Пошто се у овој повељи Кесег

---

⁶³⁰ Даница Димитријевић, *Сапаја, римско и средњовековно утврђење на острву код Старе Паланке*, Старинар XXXIII-XXXIV (1984), 29-31, 35-36, 38; Крстић, *Из историје средњовековних насеља југозападног Баната*, 44; Țeicu, *Cetăți medievale din Banat*, 83-85.

⁶³¹ Evlija Čelebi, *Putopis*, 537-538.

⁶³² Димитријевић, *Сапаја, римско и средњовековно утврђење*, 31.

⁶³³ Bonfinis, *Rerum Ungaricarum decades IV*, 66.

⁶³⁴ Țeicu, *Cetăți medievale din Banat*, 106.

⁶³⁵ Fermendžin, *Acta Bosnae*, 142; Крстић, *Из историје средњовековних насеља југозападног Баната*, 45-46; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 97.

помиње само као посед, а не изриком као трговиште, неизвесно је да ли је његова обнова као трговишта успела, или је Кесег постао сеоско насеље.⁶³⁶

Оршава, која је припадала Тамишкој жупанији, налази се на Дунаву, на месту где се у њега улива река Черна. Тврђава у њој је била подређена северинском бану, који је имао и судску надлежност над овим местом.⁶³⁷ Као град, Оршава је поменута у повељи краља Жигмунда којом је 5. децембра 1428. потврдио привилегије манастира фрањеваца опсерваната у Черију, Карансебешу, Хацегу и Оршави.⁶³⁸ Ове привилегије је 26. јула 1478. потврдио краљ Матија Корвин, али је тада ова четири насеља назвао трговиштима.⁶³⁹ Као место на граници, Оршава је могла да постане важно трговачко место, али је у сфери међународне трговине остала у сенци оближњег Северина; у нацрту уговора о примирју из 1449. се као такво не помиње, и за трговце је била је само успутна станица између Северина и долине Тамиша.⁶⁴⁰

Утврђење у овом месту се помиње у *Делима Мађара* међу замковима војводе Глада.⁶⁴¹ Остаци тврђаве у Оршави до сада нису поуздано убицирани. Ситуацију додатно отежава то што је после градње хидроелектране на Ђердапу место на коме се налазила првобитна Оршава потопљено. Постоје тврдње да је Оршавска тврђава била саграђена на остацима једног римског кастела, док њен опис из пера Евлије Челебије казује о правоугаоном утврђењу од камена, налик на тврђаву у Храму.⁶⁴²

---

⁶³⁶ MNL OL, DL 17276; Крстић, *Из историје средњовековних насеља југозападнoг Баната*, 46; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 97.

⁶³⁷ MNL OL, DL 21279; Pesty, *A szörényi bánság III*, 137-139, 153-155.

⁶³⁸ MNL OL, DF 275475; Fermentžin, *Acta Bosnae*, 127-130.

⁶³⁹ MNL OL, DF 275475; Fermentžin, *Acta Bosnae*, 289-290.

⁶⁴⁰ MNL OL, DL 14259; Teleki, *Hunyadiak kora X*, 244.

⁶⁴¹ *Anonymi Belae regis notarii De gestis Hungarorum liber*, 115, 173. У новијој румунској историографији било је покушаја да се, без чврстих доказа, castrum Ursoua из *Дела Мађара* идентификује као Вршац; види: Крстић, *Вршац у средњем веку I*, 85; Teicu, *Mountainous Banat in the Middle Ages*, 111.

⁶⁴² Teicu, *Cetăți medievale din Banat*, 104-105.

Трговишта у планинском Банату

Ова трговишта су махом припадала Крашовској жупанији, изузев Комјата и Мехадије, који су припадали Тамишкој жупанији. Сва она су, осим Вршца, била у подножју планина, смештена у долинама које су са својим сливовима чиниле реке Нера, Караш, Моравица, Брзава и Поганиш.

Вршац, у угарским изворима средњег века помињан под именом Ердшомљо, је банатско место које је у народној традицији најчвршће везано за успомену на деспота Ђурађа Бранковића, али и насеље Вршац и тврђава, чија је изградња често приписивана српском деспоту,⁶⁴³ су знатно старији од његовог доба. Први пут је поменут 1227,⁶⁴⁴ а први помен вршачког замка пада у 1323. годину.⁶⁴⁵ Након археолошких истраживања вршених између 1997. и 2003, познато је да је знаменита Вршачка кула била донжон замка који се налазио на врху брега, чија је уздужна оса ишла правцем исток-запад; утврђење је пратило издужени облик врха брега на коме је саграђено, те је зато Евлија Челебија писао да је Вршачки замак био облика бадема. Димензије замка су биле 58 m дужине и на најширем делу 21 m, што је знатно мање од тврђаве у Храму. Поред до данас очуваног донжона на својој источној страни, замак је имао и једну округлу кулу на западној страни. Куле су биле повезане двома бедемима, северним и јужним, а на југоисточној страни, поред донжона, била је саграђена цистерна за воду. Поред

---

⁶⁴³ Први који је тврдио да је Вршачку кулу подигао деспот Ђурађ Бранковић је био Евлија Челебија, који је, након што је 1665. посетио Вршац, тврдио да ју је подигао „...један од српских краљева по имену Деспот.“ Феликс Милекер, који је најзаслужнији за популарисање ове тврдње у стручним круговима, је 1886. у *Повесници слободне краљеве вароши Вршца* опрезно писао „Но ко може данас казати, ко је назидео вршачку кулу? (...) Држи се да је вршачка кула назидана о државном трошку по наредби краља Жигмунда (1387-1437), да би се о њу разбијала турска навала.“ Међутим, после Првог светског рата, Милекер је почео одлучно да тврди, заснивајући своје тврдње на архитектонским сличностима Вршачке куле са кулама Смедеревске тврђаве, да је Вршачку кулу подигао деспот Ђурађ Бранковић после првог пада Деспотовине 1439. године. Уз дозу опреза, са Милекеровом тврдњом се још 2009. сложио Марјан Брмболић, а Аница Медаковић безусловно. Види: Evlija Čelebi, *Putopis*, 535; Марин Брмболић, *Вршачки замак*, Београд 2009, 107; Боривоје М. Дробњаковић, Феликс Милекер, *Летописи општина Подунавске области*, Панчево 1929, 168; Аница Медаковић, *Банатски српски устанак владике Теодора 1594. године*, Гласник музеја Баната 13/14 (2009), 110; Срећко Милекер, *Вршачки град. Историјско-археолошка скица*, Панчево 2011, 9-11; Срећко Милекер, *Повесница слободне краљеве вароши Вршца I*, Вршац – Панчево 2005, 34.

⁶⁴⁴ Georgius Fejer, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis III/2*, Budaе 1829, 100; Крстић, *Вршац у средњем веку I*, 86.

⁶⁴⁵ Крстић, *Вршац у средњем веку I*, 88-90.

цистерне се налазила палата у којој је боравио заповедник тврђаве. Капија кроз коју се улазило у замак се налазила у северном бедуу.⁶⁴⁶ Када је о Вршачком замку реч, треба нагласити да се тврдња да је ово утврђење 1456. освојила турска војска показала као нетачна. Турци су овај замак заузели тек у XVI веку.⁶⁴⁷

Насеље Вршац се налазило у подножју брега са његове западне и северозападне стране, које су најзаклоњеније од кошаве,⁶⁴⁸ на путу који је спајао Темишвар са Подунављем, и који је био, поред трговачке, и важна војна комуникација. Вести о овом насељу у писаним изворима врло оскудне. Познато нам је да је ово насеље добило статус града, највероватније за време владавине краља Жигмунда, који га у свом писму крашовском жупану и жупанијским племићким судијама од 18. августа 1416. помиње као *civitas*.⁶⁴⁹ Вероватно је да је Вршац, као и остали градови недалеко од границе због учесталих турских упада и ратовањем ометене трговине спао на ранг трговишта, но за то у малобројним сачуваним изворима који о њему говоре нема изричите потврде. Нешто више сазнања пружају материјални извори, који казују да су у Вршцу у позном средњем веку постојале занатске радионице, али сведоче и о увозу грнчарских производа и предмета од метала.⁶⁵⁰ Према Феликсу Милекеру, у Вршцу су откривени остаци средњовековне златарске радионице, а у парку данашње Специјалне болнице за неуропсихијатријске болести, која се налази на источном рубу данашњег града Вршца у подножју Вршачког брега, откривени су остаци стамбеног објекта, куће полуземунице која је датирана у период XV-XVI века.⁶⁵¹

Крајем XIII века, у Вршцу се помиње манастир доминиканских фратара. Католичка парохија у Вршцу је поменута 1429. године, и њена парохијска црква је била посвећена Богородици.⁶⁵² Остаци једне од средњовековних богомоља Вршца, са некрополом која ју је окруживала, откривени су 1979. године.⁶⁵³

---

⁶⁴⁶ Евлија Џељеби, *Ritoris*, 536; Брмболић, *Вршачки замак*, 19-62.

⁶⁴⁷ Крстић, *Вршац у средњем веку II*, 207-211.

⁶⁴⁸ Крстић, *Вршац у средњем веку I*, 92-93.

⁶⁴⁹ MNL OL, DL 92492; Крстић, *Вршац у средњем веку II*, 199-200.

⁶⁵⁰ Брмболић, *Вршачки замак*, 65-101; Крстић, *Вршац у средњем веку II*, 200-201.

⁶⁵¹ Дробњаковић, Милекер, *Летописи општина Подунавске области*, 169; Крстић, *Вршац у средњем веку II*, 201.

⁶⁵² Крстић, *Вршац у средњем веку I*, 86, 91-93; Magina, *Parohiile catolice din Banat*, 188.

⁶⁵³ Крстић, *Вршац у средњем веку I*, 93.

Вршац је био посед деспота Ђурђа Бранковића, и Јован Хуњади и Михаило Силађи су упорно настојали да га се домогну, но без трајног успеха. Тек после смрти деспота Ђурђа Бранковићи су изгубили Вршац и остале банатске поседе. На основу повеље краља Матије издате 20. августа 1458,⁶⁵⁴ Вршачки замак је са целим својим властелинством након пада Голупца под турску власт предат Михаилу Силађију, а када је Михаило Силађи погубљен, сви његови поседи су, будући да није имао деце, прешли у руке краља Матије. Краљ је држао вршачки замак у своме поседу све до 1472, када га је са поседима који су чинили његово властелинство предао Петру Доцију, који је тада био тамички жупан.⁶⁵⁵ У овој повељи се помињу само села која припадају вршачком замку, а не и градско насеље, које је, према овоме, морало да остане власништво владара. Вероватно је због тога Деже Чанки, коме није био познат помен Вршца као града из 1416, у својој *Историјској географији Угарске у доба Хуњадија* погрешно уврстио Вршац међу села.⁶⁵⁶ После смрти Петра Доција 1494, замак је поново постао краљевски посед, и као такав је поменут у предрачуницима припреманим за сабор 1504. године, у којима је наведено да би вршачки кастелан требало да добије 200 флорина, половину у новцу а другу половину у соли.⁶⁵⁷ На Лазаревој карти Угарске, Вршачки замак је приказан веома упечатљиво, као замак са четири куле на врху планине. Овакав, нетачан изглед Вршачког замка нам говори да Лазар Секретар ове крајеве није лично посетио, и да је податке о овом крају које је унео у своју карту добијао из друге или треће руке.

На обали Моравице, северно од Вршца, био је Мезешомљо, данашњи Велики Шемљуг, који је у XIV веку имао статус града, да би у наредном столећу пао на статус трговишта.⁶⁵⁸ Још 1409. га је у једној од својих повеља Филип Сколари поменуо као град, али 17. јуна 1424. Мезешомљо је поменут у једном акту крашовског поджупана као трговиште.⁶⁵⁹ Ово место је у првој половини XV

---

⁶⁵⁴ MNL OL, DL 15276; Bányai, *Torontálvármegye' hajdana*, II 15-16.

⁶⁵⁵ MNL OL, DL 45495.

⁶⁵⁶ Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 101.

⁶⁵⁷ MNL OL, DL 21279; Крстић, *Вршац у средњем веку II*, 206-207.

⁶⁵⁸ Крстић, *Банат у средњем веку*, 72, 79-80; Teicu, *Cetăți medievale din Banat*, 110, Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 96-97. Не може се сматрати за друго до за погрешку тврдња Думитра Цејкуа да се Мезешомљо налазио на обали Брзаве. И у средњем веку, као и данас, ово место је лежало на обали Моравице, што потврђује и аустријска карта Баната из 1769-1772.

⁶⁵⁹ Pesty, *Krassó vármegye története III*, 265, 306-307.

века било седиште Крашовске жупаније, у коме је заседао жупанијски суд. У њему је током XIII и XIV века постојао августински манастир, који је вероватно уништен приликом првих упада Турака у Угарску након Косовске битке. Католичка парохија, са црквом посвећеном Светом Мартину, поменута је 1432. године.⁶⁶⁰ Познато је да је у Мезешомљу постојао замак још у XIV веку, али није тачно утврђено где се налазио, и стога није ни археолошки истражен. Феликс Милекер је претпостављао да се замак налазио на 198 метара високом брду Шумиг североисточно од града, које би било врло погодно место за градњу замка. Међутим, претпоставка је да је замак могао да се налази и на месту данашњег села Мали Шемљуг, које је у изворима називано Варшомљо, што указује на постојање утврђења на том месту.⁶⁶¹ Утврђени Мезешомљо је, као и Вршац, врло упадљиво приказан на Лазаревој карти.

Међу брдима која чине подножје планине Семеник је на Моравици лежао Кевежд, на месту данашњег насеља Бокша, који је у XIV веку био седиште једног влашког округа који је био укинут на почетку владавине краља Жигмунда. Као трговиште је поменут 1432.⁶⁶² Потпуно је неутемељена тврдња Золтана Чемереа да се ово место, заједно са фрањевачким манастиром који је постојао у њему, налазило у околини Карансебеша.⁶⁶³ Манастир фрањеваца опсерваната је поменут у були којом је папа Евгеније IV 30. септембра 1433. потврдио привилегије фрањевцима босанске викарије. После тога се више не помиње у изворима, и можемо да претпоставимо да је страдао од турских напада.⁶⁶⁴

Замак у овом месту је био саграђен у XIV веку и налазио се на брду данас познатом под именом Буза Туркулуи, на око 250 метара надморске, а 207 метара релативне висине високом брду које се уздиже изнад десне обале Брзаве. Био је скромних димензија, свега 29 метара дужине и 32 метра ширине, и састојао се од зида са само једном кулом квадратне основе, која се налазила на северној страни,

---

⁶⁶⁰ Magina, *Parohiile catolice din Banat*, 187; Ćemere, *Srednjovekovni manastiri*, 142.

⁶⁶¹ Ţeicu, *Cetăți medievale din Banat*, 110-111.

⁶⁶² Ţeicu, *Mountainous Banat in the Middle Ages*, 199-201; Ţeicu, *Cetăți medievale din Banat*, 81; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 96-97.

⁶⁶³ Ćemere, *Srednjovekovni manastiri*, 139.

⁶⁶⁴ MNL OL, DF 275501; Fermendžin, *Acta Bosnae*, 139-140.

и у којој је била и капија замка.⁶⁶⁵ Почетком XVI века, овај замак је био власништво Николе и Фрање Македонијаија, којима је у предрачунима припреманим за сабор 1504. одређено да од владара добију 100 флорина у новцу и исто толико у соли како би се старали о овом замку.⁶⁶⁶

У подножју планине Анина са њене источне стране је био Иљед, данашња Илидија, која је поменута као трговиште 1428. у једној повељи краља Жигмунда, коју је овај владар издао 27. августа 1428, док је боравио у Иљеду, које назива „нашим трговиштем“, тако да можемо да будемо сигурни да је ово место тада било краљевски посед.⁶⁶⁷ Утврђења код Илидије потичу још из XII века, када је на брду Облица јужно од данашњег насеља подигнута кула, покрај које су били властелински двор и округла црква, док се насеље налазило у подножју северне стране овог брда. У XV веку, простор око округле цркве је служио као властелинска некропола, док се друга некропола налазила око камене четвороугаоне цркве на узвишењу североисточно од насеља, која је саграђена средином XIII века, али присуство гробова из старијег периода говори да је ту могла бити богомоља и у претходном столећу.⁶⁶⁸ У XIV веку се помиње нови Иљедски замак, чије се рушевине налазе на 656 метара високом брду југоисточно од данашњег насеља Илидија, а североисточно од села Соколари. Овај замак је био овалног облика и знатне величине, 180 метара дуг и 90 метара широк.⁶⁶⁹

Повеља краља Матије Корвина од 21. децембра 1471, којом је велике поседе Стефана Пошафија од Зера, властелина који је умро без мушког наследника, доделио своме палатину Михаилу Орсагу и Јовану Унгору од Надашда, помиње четири трговишта у Крашовској жупанији, о којима ранији извори не говоре. То су била трговишта Ађагош, Милош, Сењеш и Петерфалва.⁶⁷⁰ Феликс Милекер је Ађагош убицирао као данашње село Агадић, а Петерфалву као

---

⁶⁶⁵ Țeicu, *Cetăți medievale din Banat*, 79-81; 94-98.

⁶⁶⁶ MNL OL, DL 21279.

⁶⁶⁷ MNL OL, DL 30431; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 96-97.

⁶⁶⁸ Țeicu, *Mountainous Banat in the Middle Ages*, 40, 49, 55, 63-64; Țeicu, *Cetăți medievale din Banat*, 33-36, 44-46, 64, Золтан Чемере, *Мрежа средњовековних католичких сеоских цркава у Банату*, Гласник музеја Баната 8 (1998), 77.

⁶⁶⁹ Țeicu, *Cetăți medievale din Banat*, 85-86, 91.

⁶⁷⁰ MNL OL, DL 17273; Pesty, *Krassó vármegye története III*, 427-437.

данашње село Петрилово.⁶⁷¹ Ађагош би се према томе налазио у подножју Анине, близу леве обале Караша, а Петерфалва близу десне обале Нере.⁶⁷² Милош и Сењеш до сада нису поуздано убицирани. Иако је Феликс Милекер убицирао Милош источно од Чиклове, а Сењеш у околину Оравице, не делује нимало вероватно да би четири трговишта, ма колико она била мала, била начичкана једно до другог у западном подножју планине Анина, где за све њих не би било довољно великог привредног залеђа у околним селима, и то у крајевима свега око 20 километара северно од Пожежене, која је била место где су турски нападачи често прелазили у Банат. Посматрајући размештај трговишта Крашовске жупаније, примећују се празнине у горњем току Караша и средњем току Нере, који се не налазе високо у планинама и где би се насеља Милош и Сењеш могла налазити. Према повељи краља Матије, трговиште Сењеш је располагало властелинством од 4 села, док је властелинство Петерфалве обухватало 8 села, а помиње се и извештај округ као посед трговишта Милош, под чиме би требало подразумевати његову околину, а не један од влашких округа.⁶⁷³ Ратовање на простору јужног Баната у деценијама које су уследиле је довело до опадања Сењеша и Петерфалве који су стога изгубили статус трговишта, те се они у повељи Владислава II Јагелонца издатог 29. октобра 1506, којом је некадашње поседе Стефана Пошафија, међу којима и оне у Крашовској жупанији, доделио браћи Јовану и Ђорђу Пертеу од Гершеа, не помињу, док су поменути Ађагош и Менеш, који је идентичан са Милошем поменутих 1471.⁶⁷⁴ Узимајући у обзир да се ова насеља не помињу у другим изворима, можемо да закључимо да се радило о трговиштима малог значаја, која је само присуство трговаца у њима разликовало од већих села. Ни једно од ових места нису штитила утврђења.

Западно од Карансебеша, у горњем току реке Поганиш, налазило се трговиште Комјат, које се у изворима из XV века помиње као седиште влашког

---

⁶⁷¹ Милекер, *Банатске историје*, 173.

⁶⁷² Није јасно на основу чега је Андраш Кубињи, који се при томе позивао на збирку извора из трећег тома *Историје Крашовске жупаније* Фриђеша Пештија и *Историјску географију Угарске у доба Хуњадија* Дежеа Чанкија, убицирао и Ађагош и Петерфалву на обалама Караша. Трговишта Милош и Сењеш и он помиње као неубицирана места. Види: Kubinyi, *Városfejlődés és vásárhálózat*, 59, 77, 81, 89, 98, карта у прилогу.

⁶⁷³ MNL OL, DL 17273; Pesty, *Krassó vármegye története III*, 428, 433.

⁶⁷⁴ MNL OL, DL 93725.

округа.⁶⁷⁵ Краљ Ладислав V је 12. маја 1456. цео овај округ, који је припадао Тамишкој жупанији, даровао Јовану Хуњадију.⁶⁷⁶ До почетка XVI века, Комјат и округ чије је био седиште су доспели под надлежност северинског бана.⁶⁷⁷

Мехадија, у средњовековним изворима називана Михалд, се налазила на обали Беле реке недалеко од њеног ушћа у Черну, и на путу који је Северин и Оршаву преко долине Черне и Беле Реке и превоја између планина Царку и Семеник спајао са Карансебешом, те се стога налазио на месту које је имало не само привредни, већ и велики одбрамбени значај. Мехадија, која је припадала Тамишкој жупанији, је у XV веку била седиште једног влашког округа,⁶⁷⁸ а као трговиште је поменута у повељи краља Жигмунда издатој 1428. године.⁶⁷⁹ У Мехадији се налазио мали али неприступачан замак саграђен у време владавине краља Карла Роберта на брду званом Град, месту са кога се лако могао контролисати кланац Беле Реке, и које је са севера и истока било потпуно неприступачно. Најпре је тамо у XIV веку саграђен четвороугаони донжон, а крајем XIV или почетком XV века, за време владавине краља Жигмунда, мехадијски замак је проширен градњом кула и зидова око овог донжона. По завршетку ових радова, утврђење издуженог облика се пружало у правцу север-југ, са округлом кулом на јужном крају и кулом четвртасте основе на северном крају која је чувала улаз у замак, уз две мале куле квадратних основа дуж западног и источног зида. Унутар дворишта замка се, одмах до северне четвртасте куле, налазио шестоугаони донжон.⁶⁸⁰ Насеље се налазило северно од замка који га је штитио.

Међу трговиштима у планинском Банату, истицала су се само три: седиште Крашовске жупаније Мезешомљо, Вршац и Кевежд. Остала трговишта која су током владавине Матије Корвина постојала у планинском Банату су била мала места, на којима се одвијала трговина чисто локалног карактера, и која су се

---

⁶⁷⁵ MNL OL, DL 26615; Pesty, *Krassó vármegye története III*, 289, 404; Pesty, *A Szörény vármegyei hajdani oláh kerületek*, 73.

⁶⁷⁶ MNL OL, DL 37635.

⁶⁷⁷ MNL OL, DL 65451.

⁶⁷⁸ MNL OL, DL 26615, DL 31129; Pesty, *Krassó vármegye története III*, 404; Pesty, *A Szörény vármegyei hajdani oláh kerületek*, 73; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 18-19.

⁶⁷⁹ MNL OL, DL 31129.

⁶⁸⁰ Teicu, *Cetăți medievale din Banat*, 19, 54-56, 64-67, 103-104, 141-142, 147; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 13-14.

морала једва разликовати од сеоских насеља. Некима од њих је какав-такав значај давало само то што су била седишта влашких округа.

Трговишта у сливовима Тамиша и Бегеја

Спуштајући се из планинског у равничарски Банат низ реку Поганиш, недалеко од његог ушћа у Тамиш наишло би се на трговиште Чери, које је припадало Тамишкој жупанији, а налазило се на месту данашњег насеља Сакошул Турчешк.⁶⁸¹ Ово трговиште је било знаменито захваљујући свом фрањевачком манастиру, који је подигнут у време владавине краља Лајоша Великог.⁶⁸² Поред овог манастира, у првој половини XV века у Черију је забележена католичка парохија.⁶⁸³

Чери је било једно од места која се помињу као градови на почетку XV века, и тако је поменуто и у повељи краља Жигмунда којом је 1428. доделио привилегије банатским фрањевцима,⁶⁸⁴ али и оно је до средине XV века спало на статус трговишта.⁶⁸⁵ Краљ Жигмунд га је прве године своје владавине, 1387, даровао мачванском бану Стефану Корођију, и остало је посед ове породице све до смрти Стефановог унука Јована Корођија, који је такође био мачвански бан, када је поново постало краљевски посед, али не задуго.⁶⁸⁶ Краљ Матија Корвин је 24. априла 1459. даровао замак у Черију, заједно са трговиштем, 48 села и млиновима војводи Трансилваније Ладиславу Кањишком и његовом брату Николи.⁶⁸⁷ У поседу Кањишких Чери је остао дуже од деценије. До 1473, постао је

---

⁶⁸¹ Крстић, *Банат у средњем веку*, 80; Adrian Magina, *Estate and Fort of Chery in the Middle Ages, Interethnic Relations in Transylvania. Militaria Mediaevalia in Central and South Eastern Europe*, Sibiu 2015, 65.

⁶⁸² Andrić, *Čudesna svetoga Ivana Kapistrana*, 25; Magina, *Estate and Fort of Chery*, 67; Čemere, *Srednjovekovni manastiri*, 135-136.

⁶⁸³ Magina, *Parohiile catolice din Banat*, 182.

⁶⁸⁴ MNL OL, DF 275475; Fermendžin, *Acta Bosnae*, 128.

⁶⁸⁵ Fermendžin, *Acta Bosnae*, 289; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 17.

⁶⁸⁶ MNL OL, DL 7293; Magina, *Estate and Fort of Chery*, 64.

⁶⁸⁷ MNL OL, DL 15352; Pesty, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara II*, 323-324.

посед Јована Унгора од Надашда, и то је остао све до смрти овог властелина 1506.⁶⁸⁸

Замак у Черију је подигнут у време док је ово насеље било власништво породице Корођи, али тачно место на коме се налазио још није откривено. Једно место где би могао да се налази је потес Трамичи у околини Сакошул Турческа, где су откривени трагови зидова од цигле и некрополе. Нису нам сачувани никакви ликовни прикази овог замка, те стога не знамо ништа о томе како је изгледао.⁶⁸⁹

Близу Черија, са супротне стране Поганиша, се налазило трговиште Берењ. Оно је као трговиште први пут поменуто 1473. године, а 1507. је поменуто као место које је, као и Чери, због турских напада до тада скоро сасвим запустело.⁶⁹⁰

Низводно од ушћа Поганиша у њу, река Тамиш се на половини свога тока између данашњих насеља Уршени и Шаг рачвала у два корита, која су се поново спајала код данашњег насеља Рудна. На северном, главном току, налазило се трговиште Ујпеч, данашњи Печиу Ноу,⁶⁹¹ док је на јужном, који је после мелиорационих радова у XVIII и XIX веку постао посебна речица Мртви Тамиш, налазило трговиште Чак, данашње Чаково, на његовој левој обали.⁶⁹²

Чак у Тамишкој жупанији је био посед породице која је по њему носила име Чаки, а била је огранак рода Жидо, и која је била међу истакнутим властелинским породицама Угарске, умногоме захваљујући Николи Чакију који је био један од способних војсковођа у служби краља Жигмунда, и постао тамешки жупан, војвода Трансилваније и витез Змајевог реда.⁶⁹³ Замак на овом поседу се

---

⁶⁸⁸ MNL OL, DL 16167; Magina, *Estate and Fort of Chery*, 65.

⁶⁸⁹ Magina, *Estate and Fort of Chery*, 63-66-67; Ţeicu, *Cetăți medievale din Banat*, 78-79.

⁶⁹⁰ MNL OL, DL 21715; Крстић, *Банат у средњем веку*, 80; Милекер, *Банатске историје*, 173; Kubinyi, *Városfejlődés és vásárhálózat*, 62, карта у прилогу; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 15-16.

⁶⁹¹ Крстић, *Банат у средњем веку*, 80; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 22.

⁶⁹² Крстић, *Банат у средњем веку*, 80; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 11, 17.

⁶⁹³ MNL OL, DL 71432, DL 71433, DL 71439, DL 71453; Fejer, *Codex diplomaticus Hungariae X/4*, 687; Pesty, Ortway, *Oklevelek Temesvármegye és Temesvárváros történetéhez I*, 250; Szabó Bártfai, *Oklevéltár a gróf Csáky I*, 172, 209-210, 212, 214, 312; Милош Антоновић, *Десном Стефан Лазаревић и Змајев ред*, Историјски гласник 1-2 (1990-1992), 18; Borovszky, *Temes vármegye*, 34, Олга Путин, *Чаково у прошлости*, Рад Музеја Војводине 39 (1997), 307.

први пут помиње 1395, а 1421. насеље поред њега је поменуто као трговиште.⁶⁹⁴ Међутим, ова породица је до времена владавине краља Матије Корвина изгубила овај посед. Двадесет и петог маја 1462, судија краљевског двора Ладислав Палоци је издао налог Будимском каптолу да уведе Јована Сентгиролтија у посед његовог усвојитеља Николе Хађмаша од Бересгауа, врло имућног властелина који је поседовао 40 насеља, од којих су се 32, укључујући ту и Чак, налазила у Тамишкој жупанији. Међутим, из овог извора се може закључити и да Никола Хађмаш није дошао у посед Чаковског замка, јер се у њему никакви замкови не помињу.⁶⁹⁵

Остатак Чаковског замка који се до данас сачувао је веома добро очуван, импресиван троспратни донжон са четвороугаоном основом, саграђен од цигала, који је подигнут у XIV веку; 23,7 метара висок, највиша је до данас сачувана кула средњовековног утврђења у Банату. Налази се на обали Мртвог Тамиша.⁶⁹⁶

О Ујпечу, који је први пут поменут у изворима у XIV веку, знамо да је до 1406. добио статус трговишта јер је у једној повељи краља Жигмунда поменут као трговиште и краљевски посед, али у изворима из времена краља Матије Корвина ово место се не помиње, и не можемо да будемо сигурни да ли је оно овај статус задржало, посебно зато што није имало замак који би га штитио, а налазило се у крају који је особито био изложен нападима Турака.⁶⁹⁷

Код данашњег насеља Рудна, на десној обали Тамиша, у XV веку се налазило насеље Мараз, које је као трговиште поменуто 1417.⁶⁹⁸ Нетачно је мишљење Феликса Милекера да је Мараз 1396. био градско насеље, јер се он у повељи краља Жигмунда од 13. августа 1396. не помиње ни као град ни као трговиште.⁶⁹⁹ Краљ Ладислав V га је даровао Јовану Хуњадију, о чему сведочи

---

⁶⁹⁴ MNL OL, DL 71439; MNL OL, DL 71453; Pesty, Ortway, *Oklevelek Temesvármegye és Temesvárváros történetéhez I*, 250; Szabó Bátfai, *Oklevéltár a gróf Csáky I*, 172, 312.

⁶⁹⁵ MNL OL, DL 30319; Pesty, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara II*, 343-345.

⁶⁹⁶ Teicu, *Cetăți medievale din Banat*, 29-32, 37-44, 63, 125.

⁶⁹⁷ MNL OL, DL 8637; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 22.

⁶⁹⁸ MNL OL, DL 10618; Pesty, Ortway, *Oklevelek Temesvármegye és Temesvárváros történetéhez I*, 536; Крстић, *Банат у средњем веку*, 79; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 18.

⁶⁹⁹ MNL OL, DL 8176; Pesty, Ortway, *Oklevelek Temesvármegye és Temesvárváros történetéhez I*, 265. Милекер је такође погрешно убицирао Мараз у околину Малог Бечкерека. Види: Милекер, *Банатске историје*, 173.

краљева повеља од 12. маја 1456.⁷⁰⁰ Ово насеље је за време владавине Матије Корвина потпуно опустело, и помиње се у повељи Арадског каптола изdatoј 24. септембра 1478. као опустело место које је припадало властелинству Охад у Тамишкој жупанији.⁷⁰¹

На Тамишу је, између Мараза и ушћа Тамиша у Дунав код Панчева, постојало трговиште Борлод, данашње село Орловат. Борлод, насеље на десној обали Тамиша, је припадао Ковинској жупанији, и иако његово име није поменуто у изворима пре 1471, не би се могла, када се узме у обзир његов положај на овој реци и да је морао да се налази на неком важнијем путу како би могао да током времена стекне статус трговишта, сматрати неоснованом претпоставка да је управо ово место могло да буде оно неименовано село код којег је 1433. године Бертрандон де ла Брокијер скелом прешао Тамиш на свом путовању између Панчева и Бечерека.⁷⁰² Трговиште Борлод је поменут међу поседима који су припадали Стефану Пошафију, а које је краљ Матија доделио 1471. палатину Михаилу Орагу од Гута и Јовану Унгору од Надашда. И он је доспео у руке Јована Унгора, који га је држао све до своје смрти 1506. Из повеље краља Матије од 21. децембра 1471, сазнајемо да је Борлод имао своје властелинство које су чинила села Протосинац, Бозјаш и Сентђурђ, која су се налазила на знатној удаљености од њега, у околини Панчева.⁷⁰³

Бечкерек, данашњи град Зрењанин, био је једино трговиште које се налазило на Бегеју низводно од Темишвара, и до 1458. је био посед српских деспота. Налазио се у Торонталској жупанији. Већ га је Бертрандон де ла Брокијер, који је 1433. пропутовао кроз њега, назвао паланком и поменуо да је ово место било власништво деспота Ђурђа Бранковића,⁷⁰⁴ а као трговиште које је припадало деспоту Ђурђу ово место је поменуто у акту којим је краљ Жигмунд 4.

---

⁷⁰⁰ MNL OL, DL 37636.

⁷⁰¹ Szabó Bártfai, *Oklevéltár a gróf Csáky I*, 453.

⁷⁰² Brokijer, *Putopis*, 122.

⁷⁰³ MNL OL, DL 17273, DL 93725; Pesty, *Krassó vármegye története III*, 428, 430, 435; Крстић, *Из историје средњовековних насеља југозападног Баната*, 41. Протосинац није убициран, док се Бозјаш налазио на месту баре Бусијаш јужно од Глогоња, а Сентђурђ источно од Старчева. Види: Крстић, *Из историје средњовековних насеља југозападног Баната*, 51-52.

⁷⁰⁴ Brokijer, *Putopis*, 122.

јуна 1433. пресудио у спору између деспота и Ладислава Хађмаша.⁷⁰⁵ Такође, у фалсификованој повељи Будимског каптола за Павла Биринија из Вероне, датираној на 7. септембар 1442, којом је деспот Ђурађ наводно свом тобожњем рођаку Павлу Биринију, који се издавао за потомка Немањића и рођака српског деспота, даровао своје поседе у Угарској, а у којој су ови поседе подробно набројани, поменуто и трговиште Бечкерек.⁷⁰⁶ Касније се помиње и у Смедеревском уговору између Бранковића и Хуњадија, и у повељи краља Матије од 20. августа 1458.⁷⁰⁷ На основу ове повеље је, након пада Голупца, постао власништво Михаила Силађија, а после његове смрти је припао угарском краљу. За тврдње у монографији Торонталске жупаније Боровског, да је после тога Бечкерек припадао Павлу Селу, које су преузете из старије мађарске историографије, а после њега и, 1482, деспоту Вуку Гргуревићу,⁷⁰⁸ нема потврде у сачуваним изворима.

Иако је на Лазаревој карти Бечкерек приказан као утврђено место, у изворима насталим у XV веку нема помена бечкеречког замка, те стога не можемо да сматрамо сигурним да је Бечкеречка тврђава саграђена за време владавине Матије Корвина, премда се таква могућност не би могла ни сасвим искључити, узимајући у обзир да се Бечкерек налазио на раскрсници путева, и на превлаци између двеју језера која су штитила централне и северне делове Торонталске жупаније од напада са југа, за коју би се могло очекивати да буде место које би требало да буде утврђено како би се турским нападачима препречио пут за упаде у Торонталску жупанију и банатско Потисје. Први помени утврђења у Бечкерек у писаним изворима су везани за време владавине Владислава II Јагелонца. У повељи од 13. јула 1514. поменут је замак у Бечкереку који је краљ, заједно са трговиштем Бечкереком и другим поседима у Торонталској, Бачкој и Саболчкој

---

⁷⁰⁵ MNL OL, DL 30433.

⁷⁰⁶ MNL OL, DL 13686, DL 13686, Fejer, *Codex diplomaticus Hungariae X/6*, 502-504; Ђирковић, *О деспоту Вуку Гргуревићу*, 288-289. Пошто је Ђерђ Фејер ову повељу погрешно датирао у 1422. годину, Агоштон Барањ је на основу тога тврдио да је Бечкерек 1422. поменут као трговиште. Види: Fejer, *Codex diplomaticus Hungariae X/6*, 502-504; Bárány, *Torontálvármegye' hajdana*, 62, II 8-9.

⁷⁰⁷ MNL OL, DL 15276, DL 37614; József Teleki, *Hunyadiak kora Magyarországon X*, Pesten 1853, 305-312; Bárány, *Torontálvármegye' hajdana*, II 15-16.

⁷⁰⁸ Borovszky, *Torontál vármegye*, 557. Још је Феликс Милекер био посумњао у ове наводе, и није их укључио у своју монографију о историји овог града. Види: Feliks Mileker, *Istoriya varoši Veliki Bečkerek 1333-1918*, Zrenjanin 2011, 12.

жупанији, даровао своме врховном коморнику и пожунском жупану Јовану Подманицком, након што га је због невере одузео од Јована Соколија, који се сврстао на страну Дожиних побуњеника.⁷⁰⁹ Истога дана је краљ издао и повељу којом је наредио Тителском каптолу да Јована Подманицког уведе у поседе у Торонталској жупанији које му је доделио.⁷¹⁰ У светлу ових извора првог реда, може да се као домишљање неутемељено у ма каквим изворима одбаци мишљење Јенеа Сентклараија да је тврђаву у Бечкереку подигао Јован Запоља након пропасти покрета Јована Ненада, будући да Сентклараи није навео на којим је изворима засновао ове тврдње које је заступао у својој књизи *Бечкеречка тврђава*.⁷¹¹

Будући да је, према Бонфинију, Темишвар био окружен многобројним селима,⁷¹² није изненађујуће што су се два трговишта, Шарад и Шашвар, налазила у његовој непосредној близини. Ова трговишта су се налазила источно и североисточно од града, и указују да је у околини Темишвара насељеност била управо ту најгушћа, што је сасвим логично када се зна да су ту насеља била заштићена током Бегеја и близином утврђеног града и његове посаде од турских напада који су долазили са југа, а да су се западно од града пружале мочваре и Источно бечкеречко језеро. Поред тога, ова трговишта су се налазила на путевима који су град Темишвар повезивали са Поморишјем и Трансилванијом.

Код Ђармате, у околини данашњег насеља Пишкиа, се налазило трговиште Шарад.⁷¹³ Ово насеље, поменуто у XIV веку, припадало је породици Горјански све до 1479, када га је Јов Горјански продао Николи и Јакову Банфију, и том приликом је ово место поменуто као трговиште, које је имало властелинство од 16 села. До тада су Горјански код овог трговишта саградили замак, који је такође

---

⁷⁰⁹ MNL OL, DL 82407.

⁷¹⁰ MNL OL, DL 82408.

⁷¹¹ Szentkláray, *A becskereki vár*, 19-23.

⁷¹² Bonfini, *Rerum Hungaricarum decades libris XLV*, 27.

⁷¹³ Engel, *A temesvári és moldovai szandzsák*, 117, 163, карта у прилогу; Крстић, *Банат у средњем веку*, 80.

постао власништво Банфија.⁷¹⁴ После пада Николе Банфија у немилост, Шарад је припао Иванишу Корвину, и 1492. је поменут као његово власништво.⁷¹⁵

Шашвар се налазио на обали Бегеја, између Темишвара и Ремете, данашње Велике Ремете, и помиње се у XIV веку.⁷¹⁶ Од Ремете га је раздвајао поток Субсеу, десна притока Бегеја, која је дотицала са севера, и код чијег ушћа је на левој обали била Ремета, а на десној Шашвар; аустријска карта из 1769-1772. приказује да су у то време Шашвар (Seheswar) и Ремета били готово спојени у једно насеље. У литератури је овај Шашвар на Бегеју често погрешно поистовећиван са истоименим местом у горњоугарској Њитранској жупанији.⁷¹⁷ Када је краљ Матија 24. априла 1459. даровао замак Чери заједно са знатним бројем села трансилванијском војводи Ладиславу Кањишком и његовом брату Николи, у дар су биле укључене и две воденице које су се налазиле на обали Бегеја насупрот Шашвару.⁷¹⁸ Око Шашвара и крашовског замка су се парничили Ладислав Доци, који је у овој парници био тужилац, и Лаврентије Орсак, синовац тадашњег палатина. Њих двојица су се 1471. споразумели да спорне поседе поделе на једнаке делове.⁷¹⁹ У изворима нема података како је на власништво над Шашваром утицала удаја Јелисавете, најстарије кћери Ладислава Доција, за Лаврентија Орсага, нити када је и како ово место постало краљевски посед који је Матија Корвин између 1488. и 1490. дао у баштину Милошу Белмужевићу као награду за његове заслуге у Глоговском рату. Шашвар је први пут назван трговиштем у једној повељи краља Владислава II Јагелонца из 1492, што, наравно, не искључује могућност да је статус трговишта добио у последњој деценији владавине његовог претходника.⁷²⁰ Замак у Шашвару није био саграђен за време владавине Матије Корвина, нити доцније, док је ово трговиште било посед Милоша Белмужевића, јер се у изворима помиње тек средином XVI века.⁷²¹

---

⁷¹⁴ MNL OL, DL 18198; Pesty, *Krassó vármegye története III*, 448-449, 458-459.

⁷¹⁵ Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 20-21.

⁷¹⁶ Pesty, Ortvaу, *Oklevelek Temesvármegye és Temesvárváros történetéhez I*, 122; Крстић, *Банат у средњем веку*, 80; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 21.

⁷¹⁷ Лемајић, *Српска елита на прелому епоха*, 202; Поповић, *Срби у Војводини I*, 156.

⁷¹⁸ MNL OL, DL 15352; Pesty, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara II*, 323.

⁷¹⁹ MNL OL, DL 59592.

⁷²⁰ MNL OL, DL 19618.

⁷²¹ Adrian Magina, *Un nobil sârb în Banatul secolului al XV-lea: Miloš Belmužević*, *Analele Banatului*, Serie nouă, Arheologie – istorie 18 (2010), 137.

Најкраћи пут од Темишвара до Поморишја је водио уз реку Бергсау, десну притоку Бегеја, и завршавао се код Липове и трговишта Седија. Дуж овог пута, између Бергсауа и Мориша, налазило се трговиште Мачалака, које је припадало Арадској жупанији. Ово трговиште се налазило у околини данашњег насеља Машлок које се налази северозападно од Мале Ремете.⁷²² Мачалаку је 1426. краљ Жигмунд даровао Гаврилу Пошафију од Зера.⁷²³ Краљ Матија Корвин је трговиште Мачалаку са девет села која су припадала њеном властелинству доделио, заједно са осталим поседима Стефана Пошафија од Зера који је умро без мушког наследника, палатину Михаилу Орсагу и Јовану Унгору, да их они поделе на равне части. Мачалака је тада припала Јовану Унгору.⁷²⁴

Када би се кренуло Бегејом узводно од Шашвара, прво трговиште на које би се наишло било је Рекаш. Први пут је назван трговиштем у акту од 18. новембра 1447, којим су Никола Бизереи, Симеон Корлат и Тома Серјен посведочили да су Јован Мађар и његова супруга Катарина продали свој виноград Михаилу Чорнаију. Том приликом су поменути и рекашки судија Марко и већник Освалд.⁷²⁵ Рекаш је већ тада био подељен између више властелинских породица, и у време краља Матије је постао предмет многих спорова. Из повеље Ладислава V од 1. фебруара 1453. и повеље о увођењу у посед Арадског каптола издатој на основу исте, сазнајемо да је Рекаш био тада подељен у четири поседа, које су припале северинском подбану Михаилу Чорнаију, његовом сину такође по имену Михаило, брату старијег Михаила Блажу Чорнаију, и Николи Бизереију.⁷²⁶ У јулу 1470, када је краљ Матија доделио Рекаш, Икуш и Маржину Јовану и Андрији Данфију, при чему је Рекаш требао да припадне Андрији, бројна властела је протестовала против те краљеве одлуке код Чанадског и Арадског каптола.⁷²⁷ Међу онима који су се жалили, главну улогу су имали чланови породице Чорнаи: браћа Ђорђе, Никола и Михаило, синови Блажа Чорнаија, и Доротеја, удовица

---

⁷²² Csánki, *Magyarország történelmi földrajza I*, 765.

⁷²³ MNL OL, DL 93204.

⁷²⁴ MNL OL, DL 17273, DL 93725; Pesty, *Krassó vármegye története III*, 427-434.

⁷²⁵ MNL OL, DF 254926; Pesty, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara II*, 189-190.

⁷²⁶ MNL OL, DL 59436, DL 59680; Pesty, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara II*, 251-255.

⁷²⁷ MNL OL, DL 17037, DL 59579; Pesty, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara II*, 418-420.

Михаила Чорнаија. Овај случај је дошао до краљевског суда, те је Матија Корвин 26. новембра 1470. овластио протоногара краљевског двора да га разреши. Спор се на крају окончао у корист Андрије Данфија, коме су припале три четвртине спорног поседа у Рекашу, док је Чорнаијима припала једна четвртина. О овоме сведочи повеља краља Матије од 19. септембра 1472.⁷²⁸ У међувремену је Никола Бизереи свој део Рекаша заложено код Веронике, супруге Ладислава Доција, и њених кћери Јелисавете, Софије и Урсуле, што је потврдио акт Арадског каптола од 3. јануара 1472.⁷²⁹

Тројица синова Блажа Чорнаија и удовица њиховог стрица ни после ове одлуке нису одустали, и поново су 13. марта 1473. протестовали код Арадског каптола против увођења Андрије и Јована Данфија у посед Рекаша и суседних села које им је краљ Матија доделио.⁷³⁰ Краљ је 28. новембра 1476. поништио своју првобитну одлуку и прихватио захтев Ђорђа Чорнаија за поновним суђењем. Будући да је број села која се помињу у оквиру спорних поседа сада знатно мањи, само 5 наспрам 10 поменутих у акту Арадског каптола из 1473, изгледа да је међу парничарима дошло, барем што се тиче тог дела спорног поседа, до некаквог споразума. Том приликом је први пут поменуто да у Рекашу постоји и замак.⁷³¹

Након што је Ладислав Доци 1477. године погинуо у Аустрији, његова удовица Вероника се спорила са својим девером Емериком око великог богатства у поседима и покретној имовини које удовица није желела да дели. Том приликом је међу поседима који су били у рукама Веронике Доци поменуто и четвртина Рекаша, без сумње онај део трговишта који јој је заложено Никола Бизереи, што је поменуто у актима везаним за овај спор издатим 21. марта 1483.⁷³² Ипак је у рукама Николе Бизереија и после тога остао мали део његовог некадашњег поседа у Рекашу који није био заложен, јер је 1483. могао да од Фрање Харастаја позајми 32 флорина, гарантујући својим поседом у овом трговишту да ће му до дана

---

⁷²⁸ MNL OL, DL 45508; Pesty, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara II*, 423-430.

⁷²⁹ MNL OL, DL 17276.

⁷³⁰ MNL OL, DL 59605.

⁷³¹ MNL OL, DL 59630.

⁷³² MNL OL, DL 18784, DL 18785.

Светог арханђела Михаила вратити овај дуг, а споразум је краљ Матија потврдио својом повељом 12. јуна 1483. Није могуће да се овде ради о истом поседу који је заложио 1472, јер је Фрања Хараста био супруг Софије, средње кћери Ладислава Доција, и не би дозволио да буде преварен тако што ће као јемство узети већ заложено имање.⁷³³ Да део Рекаша који су Доцији 1472. узели у залог није ни уочи смрти краља Матије прешао у њихово пуно власништво сведочи и наредба краља Матије Корвина да се изврши истрага поводом тужбе коју је Фрања Хараста поднео у име своје супруге Софије, да је Никола Бизереи, син Николе који је 1472. код Доција заложио своје поседе за 1500 флорина, силом запосео део Рекаша који је његов отац заложио. Ову наредбу је краљ Матија издао 13. јануара 1490.⁷³⁴

Ладислав Доци, иначе, није био у добросуседским односима са Андријом Данфијем. Још је 1489. године Андрија Данфи водио спор против кћери Ладислава Доција: Јелисавете, тада супруге Лаврентија Орсага, Софије, супруге Фрање Хараста, и Урсуле, супруге Себастијана Абрамфија, од којих је, као наследница Ладислава Доција, захтевао одштету. Предмет тужбе било је то што је 18 година раније одред од 500 наоружаних људи Ладислава Доција похарао Данфијев посед Дубоз, начинивши штету у вредности од 2000 флорина, као и што су две године после напада на Дубоз људи Ладислава Доција похарали и Данфијев дом и поседе у Рекашу.⁷³⁵

Од зетова Ладислава Доција, северински бан Фрања Хараста је највише био заинтересован за Рекаш, и намера му је, очигледно, била да цело трговиште постане његово власништво. У то време, Рекаш је запао за око и браћи Јакшићима. Пошто је Андрија Данфи за 1200 флорина заложио свој део поседа Рекаш заједно са 14 села, Јакшићи су за исту суму продали своја права залогопримца над дотичним поседом Фрањи Хараста, и овај споразум је забележен у акту Чанадског каптола од 17. августа 1484.⁷³⁶ Пошто дуг није био исплаћен, краљ Матија је 22. марта 1486. наредио Чанадском каптолу да уведе Фрању Хараста у посед некадашњих поседа Андрије Данфија, укључујући ту и

---

⁷³³ MNL OL, DL 59710.

⁷³⁴ MNL OL, DL 59785.

⁷³⁵ MNL OL, DL 59777; Magina, *Cum manibus armatis*, 52, 56.

⁷³⁶ MNL OL, DL 59734.

замак у Рекашу; повељу о увођењу у посед каптол је издао 2. маја 1486.⁷³⁷ Крајем 1489, Михаило Чорнаи је своју трећину Рекаша, заједно са приходима од царина који су му припадали и млином на Тамишу, као и својим поседима у околним селима, продао за 3000 флорина Фрањи Харастују, његовој супрузи Софији и кћери Ани, а краљ Матија је одобрио ову купопродају својом повељом од 17. новембра 1489.⁷³⁸ Но, ни тада Фрања Харасту није сасвим заокружио своје власништво над Рекашом, јер је ускоро потом примио у залог делове поседа у трговишту Рекаш и селима Тамишке жупаније Шољмошу и Њогалмаду за 40 флорина од властелина Михаила Корлата из Рекаша.⁷³⁹

Судећи по огромним сумама које је Фрања Харасту потрошио како би дошао у посед целог овог трговишта, може да се донесе закључак да је Рекаш, који се налазио у близини Темишвара, на путевима који су овај град спајали са Поморишјем и, преко Карансебеша, са Трансилванијом и Северином, морао да буде и трговачко место које је доносило знатне приходе својим власницима. О томе како је изгледао замак у Рекашу који је, по свему судећи, подигао Андрија Данфи, не можемо ништа рећи, јер није познато где се тачно налазио, те га стога нису истражили археолози, а немамо ни сачуваних ликовних приказа овог утврђења, те стога за његово постојање знамо из писаних извора.⁷⁴⁰ Извори са краја XIV и из прве половине XV века, помињу постојање католичке парохије у овом месту, чија је црква била посвећена Светом Духу.⁷⁴¹

Из Рекаша, пут је водио уз десну обалу Бегеја до Циковашархеља, у изворима помињаног и под именом Вашархељ, који се налазио на месту данашњег села Тарговиште;⁷⁴² и у мађарском називу под којим је ово место у Тамишкој жупанији забележено у средњем веку, и у његовом данашњем називу, који је славизам у румунском језику, види се да је ово насеље од свога настанка било место на коме се трговало. Поменуто је 1480. као трговиште са замком, када је

---

⁷³⁷ MNL OL, DL 59740.

⁷³⁸ MNL OL, DL 59779.

⁷³⁹ MNL OL, DL 59781.

⁷⁴⁰ Teicu, *Cetăți medievale din Banat*, 107.

⁷⁴¹ MNL OL, DF 254926; *Monumenta Vaticana I/3*, 97-98; Pesty, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara II*, 189; Pesty, Ortway, *Oklevelek Temesvármegye és Temesvárváros történetéhez I*, 340, 575; Magina, *Parohiile catolice din Banat*, 186.

⁷⁴² Крстић, *Банат у средњем веку*, 80.

овај посед, који је до тада припадао браћи Сандрину и Јовану Цику, даровао Емерику Деренчину и Петру Тарноку.⁷⁴³ У њиховим рукама није остало дуго, јер га је осам година доцније тадашњи власник Вашархеља, Гаспар Бастаи, продао заједно са бројним другим поседима Фрањи Харастују, који је тада био северински бан. Сачувана је повеља краља Матије од 22. маја 1488. којом је одобрио ову купопродају, и из које знамо да је замак Паткоц у близини Вашархеља имао посед од 15 села.⁷⁴⁴ Замак код овог места се, наиме, није налазио у самом Циковашархељу, већ у суседном месту Паткоц. У то да нису постојала два замка један другоме у суседству можемо да будемо сигурни јер је 1510. изричито поменут као посед Фрање Харастуја „замак Вашархељ звани и именом Паткоц“ („*Castello Wasarhel alionomine Pathkocz vocato*“).⁷⁴⁵

Борзљук, данас ишчезло насеље које се налазило у горњем току речице Гертамош, североисточно од Рекаша,⁷⁴⁶ је од 1453. припадао Јовану Хуњадију, и власништво над њиме и бројним другим поседима му је 28. априла 1456. потврдио Ладислав V.⁷⁴⁷ Као породично имање Хуњадија, наследио га је Матија Корвин, који га је даровао Јовану Јискри од Брандиса. Јискра је 1468. код Матије Пана заложено Борзљук и још 31 село у Тамишкој и Арадској жупанији за 1000 флорина, о чему је Арадски каптол издао повељу.⁷⁴⁸ Пошто је Јискра умро не исплативши овај дуг, краљ Матија је 6. фебруара 1471. Заложено трговиште и 30 села дао у посед Матији Пану, његовој супрузи Варвари и њиховој кћери Катарини, те су они наредне године били уведени у посед ових места.⁷⁴⁹ Због ових поседа, Матија Пан се спорио са Николом Банфијем и његовим братом Јаковом, због чега је 13. марта 1477. од Арадског каптола добио потврду краљеве даровнице.⁷⁵⁰ Међутим, Борзљук је дошао у посед Банфија, о чему сведочи повеља краља Матије од 8.

---

⁷⁴³ Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 12, 76-77, 90.

⁷⁴⁴ MNL OL, DL 59761.

⁷⁴⁵ MNL OL, DL 57204

; Pesty, *Krassó vármegye története III*, 487; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 12, 56.

⁷⁴⁶ Engel, *A temesvári és moldovai szandzsák*, 63, 77, 85-86, 91, 106, карта у прилогу; Kubinyi, *Városfejlődés és vásárhálózat*, 62, 100, карта у прилогу; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 16-17.

⁷⁴⁷ MNL OL, DL 37629.

⁷⁴⁸ MNL OL, DL 17263.

⁷⁴⁹ MNL OL, DL 17155, DL 17304. У овим повељама се не помиње село Братимафалва, које је поменуто у повељи Арадског каптола из 1468.

⁷⁵⁰ MNL OL, DL 17928.

априла 1483, у коме се Борзљук помиње као посед браће Банфи, и из које знамо да су у њему Банфији саградили замак, јер је у тој повељи поменут кастелан Борзљука Матија.⁷⁵¹

У горњем току Бегеја, између Липовског брега и планине Појана Руска, једно насупрот другоме на његовим обалама су стајала трговишта Моноштор, на његовој десној обали, и Божор, на левој обали. Пут који је од њих водио уз Бегеј се настављао преко трговишта Маржина све до Поморишја. Средњовековни Моноштор, који је у XV веку помињан и под именом Визеш Моноштор, је данашње насеље Манаштур, а на месту Божора данас је село Трајан Вуја.⁷⁵² Оба ова места су поменута, заједно са Сугијом и Жупаном, као седишта влашких округа у Тамишкој жупанији које је краљ Ладислав V 30. јануара 1453. даровао Јовану Хуњадију.⁷⁵³ Божор је као трговиште био поменут 1446, а оба насеља су као трговишта поменута 1484. За време владавине Матије Корвина су била краљев посед, и као таква их је краљ Матија 1484. даровао своме сину Иванишу.⁷⁵⁴

Код Маржине, пут који је до тада пратио ток Бегеја се одвајао од њега и настављао се ка обали Мориша. Ово место је као трговиште поменуто најпре у писму краља Жигмунда тамишком жупану Стефану Розгоњију, писаном 8. априла 1433.⁷⁵⁵ Краљ Алберт је 1439. заложио за вредност 4000 флорина округе Маржину и Икуш код Јована Хуњадија као надокнаду за новац који је Хуњади из својих личних средстава потрошио за одржавање краљевских замкова на дунавској граници, и у повељи коју је тим поводом издао 27. септембра 1439. је поменуо Маржину као трговиште у Тамишкој жупанији.⁷⁵⁶ Заједно са Рекашом и Икушом, требала је да буде додељена Јовану и Андрији Данфију, против чега је

---

⁷⁵¹ MNL OL, DL 18791; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 11, 16-17.

⁷⁵² Крстић, *Банат у средњем веку*, 80; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 17, 19.

⁷⁵³ MNL OL, DL 37619; Teleki, *Hunyadiak kora X*, 362. Сугија је данашње село Леукушешти на Бегеју низводно од Манаштура, а Жупан данашње село Жупанешти на обронцима Појане Руске, источно од Трајан Вује. Види: Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 61, 72.

⁷⁵⁴ Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 17, 19, 82-83.

⁷⁵⁵ MNL OL, DF 244759; Pesty, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara II*, 34.

⁷⁵⁶ MNL OL, DL 13439; Pesty, *Krassó vármegye története III*, 370-371.

многобројна властела протестовала пред Чанадским каптолом.⁷⁵⁷ Знамо да је 1484. била краљевски посед, који је Матија Корвин даровао свом ванбрачном сину.⁷⁵⁸

Следећи, пак, ток реке Тамиш узводно од ушћа Поганиша, дошло би се до Лугоша, који је у XIV веку називан градом, када се помиње и постојање замка у њему, а у XV трговиштем.⁷⁵⁹ И ово трговиште је било седиште једног од влашких округа, и поменуто је као такво у повељи краља Ладислава V из 1457.⁷⁶⁰ Краљ Матија је трговиште Лугош 23. маја 1464. даровао трансилванијском војводи Јовану Понграцу и његовом брату, главном пехарнику Андрији Понграцу, као награду за њихове ратне заслуге. Након што је Андрија Понграц изгубио живот за време ратовања против Турака у Босни, 1464. године, његов брат Јован је постао једини власник Лугоша и Жидовара.⁷⁶¹

О замку који је постојао у Лугошу извори врло оскудно говоре. Из описа Евлије Челебије знамо да је средњовековно камено утврђење са једном капијом било заштићено и јарком, док на основу Марсиљијевог плана може да се закључи да се оно налазило на обали Тамиша.⁷⁶²

Узводно од Лугоша, и такође на десној обали Тамиша, налазило се трговиште Жидовар. Помени овог места у XV веку су најчешће везани за његов замак, који је у време краља Жигмунда био краљевски посед.⁷⁶³ Доцније је постао посед Ладислава Хађмаша, који га је 1444. дао Јовану и Михаилу Орсагу у замену за замак Шољмош у Арадској жупанији. Том приликом, издајући повељу, Јован Хуњади је 49 села, заједно са влашком властелом која је у њима живела, изузео из јурисдикције жидоварског кастелана и пренео их под надлежност карансебешког влашког округа. Ову одлуку Јована Хуњадија је потврдио својом повељом краљ Владислав I Јагелонац.⁷⁶⁴ До првих година владавине краља Матије Корвина,

---

⁷⁵⁷ MNL OL, DL 17037; Pesty, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara II*, 418-419.

⁷⁵⁸ Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 19.

⁷⁵⁹ Крстић, *Банат у средњем веку*, 79-80; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 13, 18.

⁷⁶⁰ MNL OL, DL 26615; Pesty, *Krassó vármegye története III*, 404; Pesty, *A Szörény vármegyei hajdani oláh kerületek*, 73.

⁷⁶¹ MNL OL, DL 15988; Kubinyi, *Matthias Rex*, 12, 179.

⁷⁶² Țeicu, *Cetății medievale din Banat*, 12-13, 102-103.

⁷⁶³ MNL OL, DF 254977; Pesty, *Krassó vármegye története III*, 168, 298.

⁷⁶⁴ MNL OL, DL 59745; Pesty, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara II*, 142-146; Țeicu, *Cetății medievale din Banat*, 87.

замак у Жидовару је поново постао краљевско власништво, јер га је 1464. краљ Матија заједно са Лугошем даровао Јовану и Андрији Понграцу.⁷⁶⁵ Рушевине овог замка, саграђеног у XIV веку, се налазе на брду недалеко од ушћа речице Надраг у Тамиш. Био је грађен од камена у облику неправилног петоугла, са, посебно на источној страни, заобљеним зидовима који прате конфигурацију врха на коме је саграђен, и две четвороугаоне куле, главне на западној страни утврђења и друге, одбрамбене куле знатно мањих димензија, на југоисточном углу утврђења.⁷⁶⁶

Да се током владавине Матије Корвина под Жидоварским замком развило трговиште нам је познато из једног налога Јелисавете, удовице Јована Понграца, који је она 20. октобра 1478. упутила судији, већницима и становницима жидоварског подграђа које је називано Варалија. Тада је удовица трансилванијског војводе заповедила становницима Варалије да више не повређују права становника села Перлев, будући да је јасно означено где је међа између Варалије и Перлева, који је био посед жидоварског кастелана Јакова Маркатија.⁷⁶⁷ Будући да је имало судију и већнике, ово насеље је морало да до тада стекне статус трговишта.

У акту Арадског каптола од 12. јуна 1482, забележено је да су Никола Банк од Банкфалве и Јован Банк продали северинском бану Фрањи Харастују за хиљаду флорина село Белинац, које је било део поседа који су припадали жидоварском замку, међутим у овом извору нема изричитог помена да су они држали и сам замак.⁷⁶⁸ Касније, крајем XV века, и Жидовар и Лугош су постали власништво Иваниша Корвина.⁷⁶⁹

Средњовековно место Каран, које не треба мешати са Карансебешом, налазило се на левој обали Тамиша, тамо где се данас налази место које је доцније носило име Караван све док 1973. није преименовано у Константин

---

⁷⁶⁵ MNL OL, DL 15988; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 15, 22.

⁷⁶⁶ Ţeicu, *Cetăţi medievale din Banat*, 86-88, 131-133.

⁷⁶⁷ MNL OL, DF 254952; Pesty, *Krassó vármegye története III*, 444-445.

⁷⁶⁸ MNL OL, DL 59686. Вреди скренути пажњу да се, када се у овом акту набрајају поседи који су били предмет продаје, не наводи да се они налазе у Тамишкој жупанији, већ у лугошком и карансебешком округу, под којима се несумњиво мисли на влашке округе.

⁷⁶⁹ Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 15, 18, 22, 83.

Даиковичиу.⁷⁷⁰ Последњи помени Карана као града падају у 1419. годину,⁷⁷¹ и после тога се непрекидно називао трговиштем. Као трговиште и краљево власништво је, заједно са Карансебешом, поменут и у писму краља Матије Корвина писаном 29. новембра 1458; у овом писму је поменут и карански судија Гргур.⁷⁷² Крајем XIV и почетком XV века, Каран је био седиште једног од влашких округа, који је до средине XV века припојен карансебешком влашком округу, и повеља Ладислава V из 1457. године га не помиње.⁷⁷³ У писаним изворима не налазимо помен о неком утврђењу које се на томе месту налазило, а за које, будући да је Каран почетком XV века поменут као град, можемо да будемо сигурни да је постојало.

Још једно трговиште у сливу Тамиша, које се налазило источно од Лугоша, било је Ходош, који се налази 8 километара југозападно од Лугоша. Ходош је као трговиште у коме се налазио замак поменуто 1428.⁷⁷⁴ Деветнаестог јануара 1456, замак у Ходошу је поменут у једном писму Јована Хуњадија.⁷⁷⁵ Ходош је припадао породици Пошафи од Зера, и после смрти Стефана Пошафија је био међу поседима које је краљ Матија доделио Михаилу Орсагу и Јовану Унгору, и припао је овом потоњем. У повељи којом је овој двојници велможа доделио некадашње поседе Стефана Пошафија, Ходош је поменут као трговиште код кога се налазио замак коме је припадало властелинство од 32 села.⁷⁷⁶

Трговишта у Поморишју

Дуж леве обале Мориша, налазила су се два трговишта. Узводно од Липове, насупрот Варадији, која и данас постоји и назива се Варадија на Моришу

---

⁷⁷⁰ Țeicu, *Cetăți medievale din Banat*, 87.

⁷⁷¹ Pesty, *Krassó vármegye története III*, 289-294; Pesty, *A szörényi bánóság III*, 19.

⁷⁷² MNL OL, DF 254937; Pesty, *A szörényi bánóság III*, 73.

⁷⁷³ MNL OL, DL 26615; Pesty, *Krassó vármegye története III*, 289, 293, 404; Pesty, *A szörényi bánóság III*, 15; Pesty, *A Szörény vármegyei hajdani oláh kerületek*, 73; Țeicu, *Mountainous Banat in the Middle Ages*, 201.

⁷⁷⁴ Țeicu, *Cetăți medievale din Banat*, 85.

⁷⁷⁵ MNL OL, DL 93264.

⁷⁷⁶ MNL OL, DL 17273, DL 93725; Pesty, *Krassó vármegye története III*, 427-434, 435-437.

(Vărădia de Mureș), налазило се на левој обали Мориша трговиште Садија у подножју Липовског брега. Друго трговиште у банатском Поморишју је било Седи, које се налазило између Липове и Арада, на месту где се налази данашње насеље Фрумушени.⁷⁷⁷

Садија и Варадија су била трговишта која су имала замкове, и биле су власништво потомака Николе Горјанског млађег, коме је краљ Жигмунд даровао ове поседе 1427.⁷⁷⁸ После смрти Николе Горјанског, Садију и Варадију су наследили његов син Ладислав и унук Јов Горјански. Трговишта су била у поседу Јова Горјанског све до 1479. године, када је ова трговишта и замкове, заједно са селима која су им припадала, продао Николи Банфију и његовом брату Јакову за 4000 флорина како би сакупио новац који је требао да исплати вацком бискупу Николи Баторију на име одштете после изгубљеног спора пред краљевским судом. Из повеље коју је краљ Матија издао тим поводом, познато је да је властелинство замка Садија, поред истоименог трговишта, обухватало 16 села, а властелинство замка Варадије трговиште Варадију и још 43 села.⁷⁷⁹ Пошто су Варадија и Садија биле једно насупрот другоме, може се сматрати сигурним да је ту постојао прелаз преко реке Мориш. До сада нису пронађени и испитани остаци утврђења која су се налазила у близини ових трговишта. Иако за то немамо потврде у изворима, можемо да претпоставимо да су Садија и Варадија након пада Николе Банфија у краљеву немилост делиле судбину осталих његових поседа, и постале власништво Иваниша Корвина.

Од 1426, када га је краљ Жигмунд доделио посед Седи Гаврилу Пошафију од Зера, ова властелинска породица га је држала, али се из ове повеље не види да ли је Седи 1426. већ био трговиште.⁷⁸⁰ Замак у Седију је поменут су у повељама краља Матије Корвина од 21. децембра 1471, које су и најранији помен истоименог насеља као трговишта. Они се тада се помињу међу поседима које је краљ доделио палатину Михаилу Орсагу и Јовану Унгору од Надашда након што је њихов претходни власник Стефан Пошафи од Зера умро без мушког

---

⁷⁷⁷ Крстић, *Банат у средњем веку*, 80; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza I*, 762-763, 765.

⁷⁷⁸ MNL OL, DL 11942.

⁷⁷⁹ MNL OL, DL 18198; Pesty, *Krassó vármegye története III*, 448, 458; Eubel, *Hierarchia catholica medii aevi II*, 261.

⁷⁸⁰ MNL OL, DL 93204.

наследника.⁷⁸¹ Овим поводом је дошло до великих сукоба, јер је родбина Стефана Пошафија сматрала да је овом краљевом одлуком оштећена, па је стога Чанадски каптол 25. јануара 1472. издао повељу која је забранила рођацима покојног Стефана Пошафија који су претендовали да наследе његове поседе да их самовољно запоседају и служе се њима.⁷⁸² Међутим, то није смирило све учеснике у спору око ових поседа, због којих је на крају и крв пала. Никола Силађи је 23. марта 1472. пред Арадским каптолом против ове краљеве одлуке протествовао у име Фружине, удовице Стефана Пошафија, и њене кћери Катарине. Удовицу и њене фамилијаре је, како сведочи ова повеља, напала војска најамника која је приликом напада на Седи користила чак и топове, и том притом је замак изгорео, а насталу штету је Никола Силађи процењивао на огромну суму од 20000 флорина.⁷⁸³ Виновник овог напада је био Јован Унгор, коме је приликом поделе додељених имања припао Седи; када је 1506. доделио некадашње поседе Стефана Пошафија у Арадској, Чонградској, Тамишкој и Крашовској жупанији Јовану и Ђорђу Пертеу, Владислав II Јагелонац је поменуо да је замак у Седију незаконито и насиљем запосео Јован Унгор.⁷⁸⁴

Спаљени замак је ускоро након овог инцидента обновљен, и већ у повељи Арадског каптола изdatoј 5. маја 1472. подовом увођења Матије Пана и његове супруге и кћери у посед трговишта Борзлука и мноштва села у Арадској и Тамишкој жупанији поменути су кастелани замка у Седију Ладислав Ершек и Ђорђе Деак.⁷⁸⁵ Из повеље Чанадског каптола од 25. јануара 1472, сазнајемо да се код Седија налазио прелаз преко Мориша.⁷⁸⁶ Була римског папе Бонифација IX, дате поводом молбе седијског пароха Андрије Гала да му се додели пребенда, помиње да је у Седију постојала црква посвећена Светом Стефану Првомученику.⁷⁸⁷

---

⁷⁸¹ MNL OL, DL 17273; Pesty, *Krassó vármegye története III*, 427, 429-431.

⁷⁸² MNL OL, DL 17282.

⁷⁸³ MNL OL, DL 93453. Међу члановима породице Силађи од Хорогсега није било никаквог Николе који би 1472. био одрастао човек, па не треба због његовог презимена мислити да се радило о неком блиском рођаку краља Матије Корвина; види: Kubinyi, *Matthias Rex*, 204.

⁷⁸⁴ MNL OL, DL 93724, DL 93725.

⁷⁸⁵ MNL OL, DL 17304.

⁷⁸⁶ MNL OL, DL 17282.

⁷⁸⁷ *Monumenta Vaticana I/1*, 454; Magina, *Parohiile catolice din Banat*, 183.

На овом месту, иако она нису географски припадала Банату, треба укратко поменути и трговишта која су се налазила на десној обали Мориша. Нађлак, који је припадао Чанадској жупанији, најпре је био посед Јелисавете Силађи. Ладислав Черей и Петар Чемеи су од краља Матије добили Нађлак 9. априла 1462, али га нису дуго држали, јер је ускоро ово трговиште постало посед браће Јакшића, и постало главни посед њихове породице. Јакшићи су Нађлак добили убрзо након што су се 1464. преселили у Угарску. Замак у Нађлаку, који помиње Ђорђе Сремац када говори о догађајима који су се одиграли за време устанка Ђорђа Доже, и који је приказан и на Лазаревој мапи, се не помиње у изворима из времена владавине краља Матије, тако да нема доказа који могу да потврде претпоставку да је тада био саграђен.⁷⁸⁸ Папи, на месту данашњег села Печка, код кога је постојао прелаз преко Мориша, припао је Јовану Хуњадију и његовом истоименом брату када им га је краљ Жигмунд заложио 1434. Краљ Алберт Хабзбуршки је Папи, заједно са селом Кингед, даровао 1439 Ђорђу Марцалију. Породица Марцали је ово трговиште заложила код Јована Хуњадија, и Папи је поново прешао у губернаторове руке када га је Ладислав V 12. маја 1456. даровао Јовану Хуњадију. Ово место није било утврђено.⁷⁸⁹ Напокон, на Моришу се налазило и трговиште Арад, седиште по њему назване жупаније, у коме се налазио каптол који је основао краљ Бела II (1131-1141). Овај каптол је био потчињен краљу, и изузет из надлежности чанадског бискупа. Изненађујуће је, са обзиром на његов значај и нарастајућу опасност од Турака, да се у сачуваним изворима из времена владавине Матије Корвина не помиње постојање неког утврђења у Араду. Утврђења у Араду су приказана тек на Лазаревој мапи.⁷⁹⁰

---

⁷⁸⁸ Сремац, *Посланица*, 38-39; Teleki, *Hunyadiak kora XI*, 28; Borovszky, *A Nagylaki uradalom története*, 14-19; Рокаи, *Елизабета Силађи*, 116, 257; Спремић, *Породица Јакшић у Банату*, 34-36; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza I*, 691-692.

⁷⁸⁹ MNL OL, DL 12574, DL 13367, DL 14588, DL 37616, DL 37634; Pesty, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara II*, 42-43; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza I*, 765.

⁷⁹⁰ Тибор Алмаши, *Главне институције писмености места с јавном вером у средњем веку на тлу данашње Војводине*, Средњовековна насеља на тлу Војводине. Историјски догађаји и процеси, Нови Сад 2013, 42-43; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza I*, 760, 765.

Трговишта у банатском Потисју и дуж тока Галацке

Кањижа, називана и Ревкањижом, данашњи Нови Кнежевац, се налазила у Чанадској жупанији, и била је важно место због прелаза преко Тисе који се тамо налазио. Ово место на десној обали Тисе се први пут помиње као трговиште у XIV веку. Према мађарском историчару Ђерђу Ђерфију, ту се налазио најважнији прелаз преко Тисе у време владавине Арпадове династије. И у доцнијим временима, Кањижа се налазила на важном копненом путу, који је називан Великим путем, а спајао је градове Сегедин и Темишвар.⁷⁹¹ Током целог XV века, Кањижа је припадала породици Чаки, који ју је 1401. добила од краља Жигмунда који ју је дао синовима Стефана Чакија, тамешком жупану Николи, Ђорђу, вишеградском кастелану, и Стефану, у замену за њихове поседе у Берешкој жупанији. Ова повеља говори и да су тада у Ревкањижи постојали комора соли и пристаниште, и да се тамо наплаћивала скеларина.⁷⁹²

На десној обали Тисе лежало је и трговиште Бечеј, данашњи Нови Бечеј, које је настало крај замка смештеног на једној тиској ади. Поменут у XIV веку као градско насеље, Бечеј је био међу поседима које је деспот Стефан Лазаревић добио од краља Жигмунда, и ово место ће, уз краће прекиде, остати власништво српских деспота скоро пола столећа, као и један од њихових најважнијих угарских поседа; у њега се 1456. пред турским насртајима на Српску деспотовину склонио деспот Ђурађ Бранковић. У време грађанског рата који се разбуктао након погубљења Ладислава Хуњадија, Михаило Силађи је освојио Бечејски замак. Замак и трговиште су после смрти деспота Лазара Бранковића и доласка Матије Корвина на угарски престо враћени Бранковићима, али њихова власт над њима није потрајала, јер је Бечеј био међу поседима који су одузети Бранковићима и додељени Михаилу Силађију након турског освајања Голупца. После погибије

---

⁷⁹¹ Крстић, *Банат у средњем веку*, 79; Петер Рокаи, „Бродови“ на Дунаву и притокама на подручју јужне Угарске у средњем веку, Пловидба на Дунаву и његовим притокама кроз векове, Београд 1983, 159-160; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza I*, 692; Золтан Чемере, *Средњовековни копнени и речни саобраћај у западном (потиском) делу Баната у светлу писаних и материјалних трагова*, Средњовековна насеља на тлу Војводине. Историјски догађаји и процеси, Сремска Митровица 2013, 226-230, 233-235.

⁷⁹² MNL OL, DL 71432; Szabó Bártfai, *Oklevéltár a gróf Csáky I*, 209-211; Рокаи, „Бродови“ на Дунаву и притокама, 159-160; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza I*, 692, 708.

Михаила Силађија, замак са својим властелинством и трговиште су припали краљу, и остали његово власништво до краја владавине Матије Корвина. Из путописа Бертрандона де ла Брокијера сазнајемо да се код Бечеја налазио прелаз преко Тисе, а овај прелаз се у изворима помиње и касније.⁷⁹³ Бечеј је, као трговиште са замком, у средњем веку био седиште Торонталске жупаније, у коме је, судећи према сачуваним изворима из прве половине XV века, одржан највећи број судских процеса пред жупанијским званичницима.⁷⁹⁴ Тиме се може разумети омашка Филипа Сколарија, који је у једној својој повељи из 1405. године торонталске поджупане Ђорђа и Матију назвао бечејским поджупанима (“*vicecomites de Beche*”).⁷⁹⁵

Замак који се налазио на ади је имао четвороугаону основу, са по једном четвороугаоном кулом на сваком од углова, и донжоном у средишту дворишта који је такође имао четвороугаону основу. Имао је само једну капију која се налазила у северном зиду, покрај северозападне куле. Према плану замка који је настао 1701, пре него што је био до темеља срушен у складу са одредбама Карловачког мира, ово утврђење је било потпуно окружено јарком са водом, а са обалом га је спајао мост, испред кога је мања утврда од палисада бранила приступ замку, но не можемо да будемо сигурни да ли је ово утврђење од палисада постојало и у средњем веку, или је настало тек за време турске владавине.⁷⁹⁶ До данас је ада на којој се налазио замак спојена са десном обалом Тисе, а утврђење је потпуно у рушевинама.⁷⁹⁷

Код Бечеја се у Тису уливала отока Мориша Галацка, на чијим обалама су се у XV веку налазила Арача, која је припадала Торонталској жупанији. Данас је позната по рушевинама романичке базилике која је саграђена у XIII веку на темељима старије цркве из XI века, а средњовековно насеље се налазило

---

⁷⁹³ MNL OL, DL 55597; Brokijer, *Putopis*, 122; Thallóczy, Áldasy, *Magyarország és Szerbia*, 204-206; *Историја Мађара*, 158-159; *Историја српског народа II*, 322, 328; Крстић, *Банат у средњем веку*, 69, 77, 79, 81-82; Рокаи, „Бродови“ на Дунаву и притокама, 154-155; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 124-126.

⁷⁹⁴ Ardian Magina, *Câteva documente privind comitatul Torontal în prima jumătate a secolului al XV-lea*, *Banatica* 22 (2012), 57, 52-76; Крстић, *Банат у средњем веку*, 69. Пада у очи да је из прве половине XV века сачувано мноштво аката које су издале торонталске жупанијске власти, али ниједан који је настао након 1451.

⁷⁹⁵ MNL OL, DL 29220; Pesty, *Krassó vármegye története III*, 249-250.

⁷⁹⁶ Поповић, *Срби у Војводини I*, 89-91.

⁷⁹⁷ Дероко, *Средњовековни градови у Србији*, 157.

југоисточно од ове богомоље. Према резултатима археолошких истраживања, поред базилике се већ у првој половини XIII века налазило богато насеље.⁷⁹⁸ Ктитор овог здања није познат, али је познато да је базилика 1378. постала црква фрањевачког манастира који је основала Јелисавета Пољска, удовица краља Карла Роберта и мајка Лајоша I Великог. До тада је сигурно служила као парохијска црква, на шта указује некропола која се налази око остатака манастирског комплекса.⁷⁹⁹

Археолошка истраживања вршена крајем XX и почетком XXI века у Арачи су на месту где се налазило насеље, и где су првобитне површинске опсервације указивале да би могла да се налази парохијска црква насеља, откриле остатке утврђења, о коме нема помена у сачуваним писаним изворима, а није унето ни на Лазареву карту. Састојало се од куле, која је служила и за становање властелина, а на коју су се настављале палисаде и ровови који су је штитили. Могуће је да ово утврђење није доживело XV век, јер су откривени трагови пожара, а новац који је у кули пронађен је кован у XIII веку, па је вероватно да је ова кула разорена за време монголских или куманских похара.⁸⁰⁰ Ако не можемо да будемо сигурни да ли су ова утврђења обновљена до XV века, са сигурношћу се може казати да је манастир био заштићен утврђењима, јер су приликом археолошких ископавања око рушевина базилике откривени остаци најмање једне одбрамбене куле пред улазом у манастирски комплекс и рова који га је окруживао.⁸⁰¹ Иако приликом ових истраживања није пронађена парохијска црква, извесно је да је постојала, јер је поменута у писму краља Жигмунда од 18. августа 1416. Приликом археолошких ископавања у Арачи, откривене су и житне јаме крушколиког облика укопане у лесу.⁸⁰²

Писмо краља Жигмунда из 1416. је, поред сведочанстава о историји Вршца и Араче, значајно јер је у њему поменута властелинска породица Арачких, између

---

⁷⁹⁸ Јермина Станојев, Небојша Станојев, *Нови Бечеј. Арача. Водич каталог*, Нови Сад 2013, 6-8; Чемере, *Средњовековна насеља на доњем току Галацке*, 357-359.

⁷⁹⁹ MNL OL, DL 6692; Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae IX/5*, 403; Небојша Станојев, *Арача. Цркве, некропола, манастир*, Нови Сад 2004, 35-75; Чемере, *Srednjovekovni manastiri*, 90, 134-135.

⁸⁰⁰ Ј. Станојев, Н. Станојев, *Нови Бечеј. Арача*, 7-8; Небојша Станојев, *Арача*, Монатур, Нови Сад 2012, 133-136.

⁸⁰¹ Станојев, *Арача. Цркве, некропола, манастир*, 78.

⁸⁰² Ј. Станојев, Н. Станојев, *Нови Бечеј. Арача*, 9-10.

којих се и водио спор око винограда у околини Вршца. Браћа Гал, Михаило и Петар Арачки, синови Марка Арачког, су оптужили своје рођаке, Јована Арачког и његовог сина Мартина, да су најпре три године бесправно уживали приходе од њиховог винограда, па потом исти виноград продали, и да је потом, док је мајка тужитеља била у парохијској цркви у Арачи на миси, Јован Арачки из њене куће украо повеље које доказују власништво њеног огранка породице над спорним виноградом.⁸⁰³

Изгледа да ова бројна и разграната породица која је добила назив по овоме месту није у ово време поседовала Арачу, јер знамо да је она дошла у посед српских деспота, што се могло догодити само ако је Арача у то време била краљевски посед. Често цитиран навод, да је Арача 1417. била посед деспота Стефана Лазаревића,⁸⁰⁴ не може да се прихвати као непобитна чињеница. У извору на који се поводом тога позивало, пресуди коју је у Арачи 3. марта 1417. донео поджупан Торонталске жупаније Брајан, вазал и заступник деспота Стефана Лазаревића који је био жупан Торонталске жупаније, нема ничега што би указивало да је ово трговиште тада било посед српског деспота, али ни нечега што би томе противречило: једноставно, забележено је да је пресуда донета у Арачи, без икаквог помена о томе коме је ово трговиште тада припадало.⁸⁰⁵ Ако не можемо да будемо сигурни да ли је Арача била међу поседима које је краљ Жигмунд дао деспоту Стефану Лазаревићу, можемо да са потпуном сигурношћу кажемо да је његов наследник, деспот Ђурађ Бранковић, држао Арачу, јер је у фалсификованој повељи за Павла Биринија из Вероне поменуто и трговиште Арача.⁸⁰⁶ После губитка својих угарскихседа у петој деценији XV века, деспот Ђурађ вероватно није успео да поврати Арачу, јер се она не помиње ни у Смедеревском уговору из 1451. године, ни у повељи којом је краљ Матија Корвин одредио да се Бечеј, Вршац и Бечкерек заплене и предају Михаилу Силађију у случају да Бранковићи предају Голубац Турцима.⁸⁰⁷ Не може се рећи ко је после Ђурђа Бранковића био господар овог трговишта, пошто о томе извори ћуте. Међутим, са сигурношћу се може казати да је значај Араче нарастао средином XV

⁸⁰³ MNL OL, DL 92492; Крстић, *Вршац у средњем веку II*, 199-200.

⁸⁰⁴ *Војводина I*, 159.

⁸⁰⁵ Pesty, Ortway, *Oklevelek Temesvármegye és Temesvárváros történetéhez I*, 531-532.

⁸⁰⁶ MNL OL, DL 13686; Fejer, *Codex diplomaticus Hungariae X/6*, 502-504; *Војводина I*, 138.

⁸⁰⁷ MNL OL, DL 37614, DL 15276; Bárány, *Torontálvármegye' hajdana*, II 15-16.

века, јер су у њој торонталски поджупани одржали бројна суђења.⁸⁰⁸ За све време владавине краља Матије је задржала статус трговишта, што знамо јер је као трговиште Арача поменута и 1514. године.⁸⁰⁹

Подаци у изворима из XV века о Башаиду, који се налазио недалеко од десне обале Галацке, на обали Источног бечкеречког језера, су веома оскудни. Башаид је поменут као трговиште које је припадало деспоту Ђурђу Бранковићу у фалсификованој повељи за Павла Биринија.⁸¹⁰ Поново је у изворима поменут тек 1514. године, али као село.⁸¹¹

Близу леве обале реке Златице, код данашњег села Мокрина, се налазио Сентелт, које је припадало Чанадској жупанији. Ово место су, као и његову околину на обалама Златице и Галацке, у XIII веку населили Кумани из клана Кор,⁸¹² којима је Сентелт био седиште, и као такво ово место, које је имало статус трговишта, је поменуто у једном акту Лаврентија Хедерварија, судије Кумана и Јаса, из 1429. године.⁸¹³ До времена краља Матије је ово место изгубило на значају, те се помиње као обично село када га је 1460. године краљ Матија Корвин даровао браћи Ладиславу, Петру и Емерику Доцију.⁸¹⁴

Деже Чанки је међу трговишта која су се налазила на овом простору уврстио и Бегење, које је убификовао на простору између данашњих насеља Кикинде, Комлоша, Жимболије и Црње.⁸¹⁵ По свој прилици је на такав закључак дошао на основу тога што се у повељи краља Жигмунда издатој 21. децембра 1408. помиње да се у Бегењу одржавао годишњи вашар на празник свете Маргарете.⁸¹⁶ Међутим, мало пре тога, „три Бегења“ су у овој повељи поменута међу селима, и стога може да се закључи да, упркос годишњем вашару, ово место није било правно имало статус трговишта. Израз „три Бегења“ („tribus Begenye“)

⁸⁰⁸ Magina, *Câteva documente privind comitatul Torontal*, 68-69, 74-76; Pesty, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara II*, 146-147, 222-223, 240-241.

⁸⁰⁹ MNL OL, DL 82407, DL 82408.

⁸¹⁰ MNL OL, DL 13686, Fejer, *Codex diplomaticus Hungariae X/6*, 502-504.

⁸¹¹ MNL OL, DL 82407, DL 82408.

⁸¹² Borovszky, *Csanád vármegye története I*, 99-100; András Pálóczi Horváth, *Pechenegs, Cumans, Iasians. Steppe peoples in medieval Hungary*, Budapest 1989, 57-58; Золтан Чемере, *Осврт на податке о Куманима око Кикинде*, Гласник музеја Баната 9/10 (2000), 66-68, 73.

⁸¹³ MNL OL, DL 12114.

⁸¹⁴ Pesty, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara II*, 328-330.

⁸¹⁵ Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 15.

⁸¹⁶ MNL OL, DL 9472; Pesty, Ortway, *Oklevelek Temesvármegye és Temesvárváros történetéhez I*, 401.

највероватније не значи да су на малом простору постојала три села са истим именом, већ да је једно село имало два засеока. На исти начин место је поменуто и у краљевим повељама од 20. јануара 1406. и 19. новембра 1409.⁸¹⁷ Из ових извора сазнајемо да је, када је Јован Калч од Коке умро без наследника, краљ Жигмунд придодео његове простране поседе краљевском домену, да би две године после знатан део на тај начин стечених поседа, међу којима и села Хорогсег и Бегење, даровао Ладиславу Силађију, оцу Јелисавете Силађи и деди краља Матије. „Три Бегења“ је израз употребљен и у повељама издатим поводом Жигмундовог даровања ових поседа Ладиславу Силађију и увођења у њих.⁸¹⁸ После помена у повељи краља Жигмунда 2. јуна 1411, у изворима више нема вести о Бегењу.⁸¹⁹

Села

У *Историјској географији Угарске у доба Хуњадија*, Деже Чанки је навео веома велики број топонима који су поменути током XV века у угарским писаним изворима, а који се односе на рурална места. Највише је остало забележено оваквих топонима који су се налазили у Тамишкој жупанији, укупно 990, потом 290 у Крашовској, 66 у Ковинској, а у Торонталској 52.⁸²⁰ У два поморишким жупанијама је, са обе стране Мориша, забележено: у Арадској жупанији 382 топонима, а у Чанадској 202.⁸²¹ Карактер и обим ове дисертације не омогућавају улажење у изношење података о сваком од наведених насеља понаособ, нити проверу да ли их је све Деже Чанки правилно убицирао. Стога, на овом месту ће бити пружен преглед података о ономе што се може сматрати општим одликама сеоских насеља у Банату у другој половини XV века, у светлу чињеница које су нам познате из писаних и материјалних историјских извора.

---

⁸¹⁷ MNL OL, DL 9153; Pesty, Ortway, *Oklevelek Temesvármegye és Temesvárváros történetéhez I*, 368-371.

⁸¹⁸ MNL OL, 71523; Pesty, Ortway, *Oklevelek Temesvármegye és Temesvárváros történetéhez I*, 403-415.

⁸¹⁹ Pesty, Ortway, *Oklevelek Temesvármegye és Temesvárváros történetéhez I*, 446-450.

⁸²⁰ Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 72, 290, 121, 128.

⁸²¹ Ibid. I, 707, 782.

Из писаних, превасходно дипломатичких извора, не може да се разлучи да ли су сви топоними који се у њима помињу били засебна села или се под њима, што је вероватније, требају подразумевати и засеоци. Угарски извори, писани на латинском језику, веома ретко користе израз „село“ (*villa*), и израз који се скоро редовно користи за руралне насеобине је „посед“ (*possesio*). Дешавало се да се као *possesio* забележе и насеља која су имала статус трговишта, те се тако и Рекаш, у повељи која помиње да га је Никола Бизереи заложо код супруге и кћери Ладислава Доција, помиње као „посед“.⁸²²

У сачуваним писаним изворима који говоре о насељима у Банату у столећу пре Мохачке битке нема ни изблиза оне исцрпности којом се одликују турски дефтери и *Катастиг Пећке патријаршије*, који пружају обиље сазнања о становништву Баната у време турске владавине. Једино што је опстало од тадашњих угарских извора што може да се пореди са детаљношћу ових пописа је регистар села Њек у жупанији Хонт, сачињен 1525. године.⁸²³ Ратна разарања која су задесила Банат у XVI веку, када је највећи део ове области пао под турску власт, и миграције које су пратиле ратове, чине немогућим да се стање које је забележено у османским пописима из XVI века прихвати као нешто што би нужно морало да буде демографско стање банатских села једно столеће раније.⁸²⁴ Сходно томе, морамо да прихватимо чињеницу да нам угарски извори не пружају податке који би нам могли помоћи да са приближно онаквом тачношћу какву нам дају турски пописи утврдимо средње величине банатског села у разним крајевима ове области у време владавине краља Матије Корвина, ни број кућа и становника у њему, нити да упоредимо разлике које би могле да постоје између величине села у равничарском и планинском Банату.

Међутим, писани извори и налази археолошких истраживања нам ипак допуштају да донесемо неке закључке о сеоским насељима, у којима је живела већина средњовековних људи. Истраживања демографије Угарске у позном средњем веку која су вршена у мађарској историографији, а за која се не сме

---

⁸²² MNL OL, DL 17276.

⁸²³ Engel, *The Realm of St Stephen*, 329-330.

⁸²⁴ О подацима турских пописа говоре следеће монографије: Engel, *A temesvári és moldovai szandzsák*; Káldy-Nagy, *A csanádi szandzsák*.

сметнути са ума да су само процене, су показала да је Банат био, и за угарске појмове,⁸²⁵ ретко насељена територија, и да се густина насељености смањивала од севера према југу, како се ближило граници преко које су проваљивали Турци, а удаљавало од Поморишја и важног трговачког пута између Трансилваније и Сегедина који је пролазио њиме. Као територија у Банату која је била најређе насељена издваја се Ковинска жупанија. Поред тога што је била најизложенија нападима Турака, слабој насељености ове жупаније су одлучујуће допринели и природни услови који су на њеном подручју владали: велики простор који је захватала Делиблатска пешчара, водоплавна подручја дуж обала Дунава и доњег тока Тамиша, и мочваре у њеном источном делу, у околини данашњих насеља Иланце и Алибунара. Отуда је у њој забележено тек незнатно више топонима него у Торонталској жупанији, чија је површина била готово три пута мања од Ковинске. Густина насељености у Ковинској жупанији је била мања од 5 људи по km². Нешто су гушће биле насељене Тамишка, Крашовска и Торонталска жупанија, где је густина насељености износила 5-9 људи по km², потом Арадска са 9-12 људи по km², а најгушће је насељена била Чанадска жупанија, у којој је живело 12-15 људи по km². Приметно је и да је на густину насељености морао да утиче и квалитет земљишта, који је био најбољи у крајевима између Мориша и Бегеја, који су захватили јужни делове Чанадске и Арадске, и северозападни део Тамишке жупаније.⁸²⁶

Најпрецизнији од извора су подаци о три банатска села у Тамишкој жупанији који су нам сачувани у пописима које је Столнобеоградски каптол по наређењу палатина Михаила Орсага сачинио 1478 поводом судског спора између Јова Горјанског и Николе Сечија, а у којима су подробно описани поседи обојице. Међутим, не треба сметнути са ума да се ради тек о малом делу територије

---

⁸²⁵ Просечна густина насељености Угарске је била 14,5 људи по km², при претпоставци да је у Угарској крајем средњег века живело 4,5 милиона људи; види: Engel, *The Realm of St Stephen*, 330. Као о земљи која је ретко насељена, о Угарској је говорио млетачки изасланик на двору краља Матије када је у своме опису Угарске приметио да је земља у Угарској добра и плодна, али да је много земљишта необрађено, јер недостаје људи („*La terra comunamente bona e fertile è terra asay molto più di quello bisogna a quelli populi. Avanza gran paexe, non si lavora per mancameto de homeni.*“). Види: *Descrizione dell' Ungheria*, 31-32.

⁸²⁶ Engel, *The Realm of St Stephen*, 328-330, 376; Mitchell, Kicošev, *Geographical and Economic Influences*, 20-25.

Баната, те се због тога ови подаци не могу сматрати репрезентативним ни за Тамишку жупанију, а камоли за цео Банат.

Међу том приликом пописаним поседима Јова Горјанског је био и Шарад у близини Темишвара, са три суседна села, и ово су једина рурална насеља о којима можемо да донесемо неке одређеније демографске закључке. Према прорачунима Андраша Кубињија, шарадски посед је имао површину од 62,1 km², и на њему је постојало укупно 57 домаћинстава. Узимајући у обзир процене за село Њек из XVI века, које помињу да је у домаћинству просечно живело 7,9 људи, густина насељености на Шарадском поседу Горјанског је износила 7,27 људи по km², што се слаже са горе поменутих проценама о густини насељености у Тамишкој жупанији.⁸²⁷

У три села која су се налазила на овом банатском поседу Горјанских налазило се укупно 19 домаћинстава: девет у Ченеју, шест у Иванфалви и четири у Фелсебатију. Према горњој рачуници, трговиште Шарад би са својих 38 домаћинстава требало да има приближно 300 становника, док би становништво околних села било знатно малобројније: у Ченеју би требало да је живела приближно 71 особа, у Иванфалви 47, а у Фелсебатију 32. Поред ових насеља, забележено је још 8 суседних поседа као пустаре (*predium*), на којима би тек по један или два кмета обрађивали део ових поседа. Када је реч о искоришћености обрадиве земље на овом поседу, у три наведена села је било чак 37 опустелих домаћинстава, или 66,07%. У Шараду је било пусто довољно земље за 96 домаћинстава, или 71,64%. На оволику запустелост поседа свакако је утицала депопулација коју су проузроковале две деценије турских упада, али пошто је у овим местима проценат запустелих домаћинстава био мањи него на неким поседима Јова Горјанског који су мање били изложени турским нападима, не би требало сматрати да су упади непријатеља били једини чинилац који је утицао на то што је велики део поседа у јужној Угарској остајао неискоришћен; у табеларном прегледу насељених и пустих газдинстава на поседима Јова Горјанског који је сачинио Андраш Кубињи, пада у очи да је највише запустелих

---

⁸²⁷ MNL OL, DL 18145; Engel, *The Realm of St Stephen*, 329; András Kubinyi, *A nagybirtok és jobbágyai a középkor végén az 1478-as Garai-Szécsi birtokfelosztás alapján*, *A Veszprém megyei Múzeumok Közleményei* 18 (1986), 219.

газдинстава, преко 80%, било на сеоским поседима који су се налазили на имањима Јова Горјанског у Бачкој и Чонградској жупанији, чије су територије тада Турци ретко узнемиравали.⁸²⁸ Но, вреди да се помене да је Ченеј 1478. имао мање становника него што је имао 1554, две године по турском освајању Баната, када је приликом првог турског пописа Темишварског санџака у њему пребројано 30 хана, тј. пореских глава. У Шараду, који је тада био варош, било је 90 хана; Фелсебатију је идентичан Горњи Батин, који је имао 10 хана, док Иванфалва није забележена ни као пустара.⁸²⁹

Села у равничарском Банату су настајала махом на уздигнутим теренима поред река, и то такође може да објасни већу насељеност северног дела равничарског Баната у односу на јужни, јер је у крајевима северно од Бегеја терен био на већој надморској висини и постоје и пространији лесни наноси на којима је становништво могло да потражи уточиште од поплава.⁸³⁰ У планинском Банату, села су се налазила на рекама и потоцима, и док су се у XIV веку налазила пре свега у областима која су се налазила испод 300 метара надморске висине, у току наредних две стотине година, приметно је да се насеља која су се налазила на западним падинама планине Семеник јављају и у зони између 600 и 900 метара надморске висине. Будући да је у планинском Банату владала несташница обрадивог земљишта, ово кретање насеља ка вишим областима сведочи да се становништво у овим крајевима морало да повећава и да тражи себи нова станишта у крајевима који су се налазили више у планинама, не само због природног прираштаја већ и због досељавања влашког становништва, које је до средине XV века постало преовлађујућа етничка група у планинском Банату. На основу турских пописа из XVI века се може донети закључак, који је сасвим

---

⁸²⁸ MNL OL, DL 18145; Kubinyi, *A nagybirtok és jobbágyai*, 204, 219.

⁸²⁹ Engel, *A temesvári és moldovai szandzsák*, 41, 68, 117, 162-3. У овим пописима се помиње једно село звано Иванфалва, али у питању је насеље истога имена у околини Рекаша, које је постојало и у време Матије Корвина. Не бисмо могли да га са сигурношћу идентификујемо са Иванфалвом из пописа посела Јова Горјанског.

⁸³⁰ Káldy-Nagy, *A csanádi szandzsák*, карта у прилогу; Крстић, *Из историје средњовековних насеља југозападног Баната*, 28-31; Mitchell, Kicošev, *Geographical and Economic Influences*, 20-25.

логичан и није одлика само Баната, да се просечан број људи који насељавају село све више смањује што се насеље налази на већој надморској висини.⁸³¹

Сеоска насеља су по правилу била поседи у власништву властеле, црквених установа, а и замкови и урбана насеља су имала своја властелинства. Било је сасвим уобичајено да се село и његов атар деле између двојице или више власника. Тако је Милош Белмужевић у своме тестаменту поменуо да је купио пола Шипсова и пола Мале Јармате.⁸³² О томе како су села и њихови атари могла да буду подељена у више поседа, и да и таква имања буду додељивана у посед од стране владара, сведочи повеља краља Матије Корвина од 29. јула 1461, којом је браћи Гаспару и Мелхиору, синовима Гаспара Злопне, доделио два суседна поседа у селу Беодри у Торонталској жупанији, која су раније припадала Михаилу Силађију.⁸³³ До овакве поделе села и њихових атара између властеле долазило је и када за то није било преке потребе, наиме и када би властела делила поседе који су обухватили већи број сеоских насеља. О томе сведочи пример трговишта Рекаша и околних села, која властелинске породице којима су ова места додељена нису између себе поделила тако да, ако не свако, а оно већина села има само једног власника, већ су између себе делиле посед сваког од ових села понаособ. Тако су села у околини Рекаша, попут Тикфалве, Иванфалве, Вуканфалве и Катола, била подељена између породица Бизереи, Чорнаи и Данфи.⁸³⁴

Када је реч о ситној властели, која је у Угарској била многобројна, било је сасвим уобичајено да такве породице не поседују цело село, већ само његов део. О томе да је у Угарској у XV веку постојало мноштво ситне властеле која у своме поседу није имала довољно кметовских сесија да би сами опремили коњаника-стрелца за одреде *militiae portalis*, па да је чак постојала и властела која је поседовала само мали земљишни посед без кметова, сведоче нам и одлуке угарских сабора из XV века.⁸³⁵ Сходно томе, можемо да закључимо да становништво које је живело у селима није обухватало само кметове и

---

⁸³¹ Engel, *The Realm of St Stephen*, 270-271; Engel, *A temesvári és moldovai szandzsák*, 169-173, 182-185, карта у прилогу; Magina, *From Swamp to Blessed Land*, 116; Ţeicu, *Mountainous Banat in the Middle Ages*, 141, 144-147.

⁸³² Ивић, *Неколико ћирилских споменика*, 93.

⁸³³ MNL OL, DL 15675.

⁸³⁴ MNL OL, DL 17276, DL 59740, DL 59779.

⁸³⁵ *Decreta regni Hungariae 1458-1490*, 113; *The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary III*, 11.

свештенство у сеоским парохијама, већ и знатан део ситне властеле, од које се она најсиромашнија начином на који је живела није битније разликовала од својих суседа кметова; главна разлика међу њима била је то што је сиромашни властелин поседовао ма какав комад земље.⁸³⁶

Како су изгледале сеоске куће у равничарском Банату можемо да сазнамо захваљујући резултатима археолошких истраживања. Најрепрезентативнији налази, који су временски најближи периоду који је предмет ове дисертације, су две сеоске куће настале у XIV-XV веку, од којих је једна откривена на локалитету Велике падине у југозападном Банату, између Делиблата и Баваништа, а друга у Потисју, на бачкој страни Тисе недалеко од Бечеја, у остацима средњовековног села Перлек. Због географске блискости и сличних природних услова, можемо да сматрамо да су и у остатку равничарског Баната куће грађене на сличан начин.

Кућа са локалитета Велике падине, који се налази у западном делу атара села Делиблато, је припадала типу полуземунице, и била је готово правилне квадратне основе, димензија 2,90 x 2,80 метара, а углови су јој гледали у правцу страна света. У северном углу се налазила земљана пећ, која је својим задњим делом излазила ван габарита куће, а под је био од набијеног жутог леса.⁸³⁷ Перлачка кућа је била четвороугаона, са само једном просторијом, димензија 3,20 x 1,90 метара. Била је 30 центиметара укопана у лес, зидови су били саграђени од лепа, а два дрвена стуба чији су отисци видљиви дуж краћих страна основа куће су носили кровну конструкцију. Део куће биле су и три јаме које су служиле као силоси.⁸³⁸ Овакав начин градње је сличан кућама из периода X-XI века откривеним у Панчеву, које су такође грађене као полуземунице, и са кућама из XV века које су откривене у околини Врбаса у Бачкој. У околини Врбаса је откривена и једна кућа већих димензија, 10,30 x 4 метара, која је била преградним зидом обликованим у лесу подељена на две једнаке просторије, и вероватно је припадала имућнијој сеоској породици или каквом сиромашном сеоском властелину, будући да су у њој нађени делови коњске опреме (потковица и

---

⁸³⁶ Engel, *The Realm of St Stephen*, 338-341, Kubinyi, *Matthias Rex*, 43-44.

⁸³⁷ Војислав Ђорђевић, *Археолошка налазишта и налази средњовековног периода на територији југозападног Баната*, Београд 2010, 27-28. (рад у рукопису)

⁸³⁸ Небојша Станојев, *Средњовековна сеоска насеља од V до XV века у Војводини*, Нови Сад 1996, 42, 63, 155; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 159.

коњске жвале) и оружје (бојни чекић).⁸³⁹ Средњовековна кућа, полуземуница која је откривена у Вршцу, је датирана у период XV-XVI века.⁸⁴⁰ Сходно томе, можемо сматрати овакав начин градње, произишао из жеље становника равнице да се заштите од јаких ветрова, и због недостатка дрвета и камена као грађевинског материјала, за типичан начин градње руралних стамбених објеката не само за равничарски Банат, већ и за цео јужни део Панонске низије у средњем веку, а који није био уобичајен само у средњем веку, већ и за време турске владавине над овим просторима.⁸⁴¹

Конструкција кућа у планинском Банату дели са кућама у његовом равничарском делу ту основну одлику, да су биле макар делимично укопаване у тло. Међутим, пошто је овај део Баната обиловао дрветом, оно је далеко чешће коришћено као грађевински материјал, што нам потврђују археолошки налази.⁸⁴² Овакви начини становања, који су у Панонској низији опстали све до XVIII века, су и по мерилима позног средњег века били примитивни: до XIII века, укопане куће су ишчезле са простора средње и западне Европе, док је камен смењивао леп и дрво као главни грађевински материјал.⁸⁴³

Иако нам је познато да су у селима постојали властелински дворови, археолошки налази нам за сада не пружају обимна сазнања о њиховом изгледу и економском устројству. До сада су откривене су три зграде које су биле властелинске резиденције, у Илидији на локалитету Облица, у Решици на локалитету Мороаса, и на локалитету на коме се налазило насеље Ремета које је било власништво породице Химфи, а који се налази на десној обали Брзаве код насеља Берзовија. Дакле, све три су се налазиле у планинском Банату. Ови дворови су настали у XIV веку, захватили су знатну површину, и грађени су на узвишењима. Док је властелинска резиденција у Ремети и даље била саграђена од дрвета, двор у Илидији су чинили објекти саграђени од камена и цигала, а резиденција властелина је била попречно подељена на пет просторија.⁸⁴⁴

---

⁸³⁹ Станојев, *Средњовековна сеоска насеља*, 85-89, 123, 125, 155.

⁸⁴⁰ Крстић, *Вршац у средњем веку*, 201.

⁸⁴¹ Поповић, *Срби у Војводини I*, 213-216.

⁸⁴² Теицу, *Mountainous Banat in the Middle Ages*, 38, 43-46, 51-54.

⁸⁴³ *Ibid.*, 45; Поповић, *Срби у Војводини II*, 238-239.

⁸⁴⁴ Теицу, *Mountainous Banat in the Middle Ages*, 40, 42, 48-50, 55-56.

Мало је археолошких налаза који могу да нам приближе како су изгледали економски објекти у сеоским домаћинствима и дворовима сеоске властеле. Од њих, добро су очуване само јаме које су се користиле као складишта, посебно за житарице. Оне су налажене како у сеоским насељима, тако и у трговиштима попут Араче, и могле су се налазити изван куће, али и унутар њених зидова. Складиштење жита у оваквим јамама забележено је још и у XVII веку, када је енглески лекар и путописац Браун забележио да сељаци у њима скривају пшеницу од разбојника и непријатељских војски.⁸⁴⁵

Утврђења

Већина банатских утврђења која се помињу у изворима, укупно 26 на броју, штитила су градове и трговишта, и о њима је у деловима овога рада чији су предмет била оваква насеља већ било опширно писано. На овом месту ће бити речи о оним замковима који нису били део оваквих насеља, а које су подизали краљ или властела.

Због учесталих турских напада, нужно је било да се подизањем утврђења пружи заштита становништву, међутим, поседовање замкова, поготово оних од камена или цигле, је пружало властели могућност да пркоси своме владару, те је због тога сваки средњовековни монарх коме је било стало до јачања сопствене власти настојао да спречи подизање замкова без његове дозволе. Због тога су 1403. године порушени дрвени замкови на поседима Николе Треутела, који су се налазили у селима Јобађ, Охад и Сепхељ у Тамишкој жупанији, и њихова грађа је превезена у Темишвар. Тада је поменуто и да је дрвени замак у Јобађу саграђен око цркве, што је једини помен да су у Банату постојале утврђене цркве, које ће у

---

⁸⁴⁵ *Лексикон српског средњег века*, 194-195, 349 (одреднице *Житне јаме* и *Кућа*); Поповић, *Срби у Војводини I*, 216; Ј. Станојев, Н. Станојев, *Нови Бечеј. Арача*, 9-10; Станојев, *Средњовековна сеоска насеља*, 63-64, 125-129, 131.

Трансилванији постати уобичајени начин на који је обезбеђивано уточиште од непријатељског напада становницима пограничних села.⁸⁴⁶

Прву линију одбране од непријатеља, која се пружала непосредно на граници, и даље је чинио систем утврђења који је почетком XV века подигао Филип Сколари, и о коме је већ говорено на претходним страницама ове дисертације. Данас је знатан део ових утврђења ишчезао, умногоме не само деловањем зуба времена, него и због подизања нивоа Дунава након изградње Ђердапске хидроелектране. Најбоље су очувани остаци замка Свиница, познатог и под именом Три Куле, који се налази код данашњег истоименог насеља. Куле овог утврђења, које је највероватније настало у време анжујске владавине, су четвороугаоне основе, и налазиле су се на врху узвишења које се уздизало над Дунавом. Данас, због вишег нивоа реке, подножја кула су потопљена. Поправке овог замка су забележене 1443, када је, заједно са замковима у Северину, Герену, Оршави, Пећи, Мехадији и Карансебешу поправљан и посада у њему издржавана захваљујући властели Михаилу и Василију Чорнаију, Николи Бизереју и Шандору и Моржини Дампосу којима је Владислав I Јагелонац као надокнаду за новац потрошен у те сврхе, укупно 5000 флорина, даровао Рекаш. У изворима из времена Матије Корвина, овај замак се није помињао, што не мора да значи да је тада био напуштен. Међутим, има основа да се сумња да је утврђење напуштено до времена када је Лазарева мапа штампана, јер Свиница на њој није приказана.⁸⁴⁷

Особито је морао да буде импресиван замак Свети Ладислав, који је краљ Жигмунд подигао 1428. на Дунаву наспрам Голупца, код данашњег места Коронини, на месту где се и средином XIII века налазило велико утврђење које је до Жигмундовога доба било запустело. Археолошка истраживања су пружила слику како је ово значајно утврђење морало да изгледа у XV веку. Саграђено на врху који се уздиже над Дунавом у облику неправилног трапеза, са 3 метра

---

⁸⁴⁶ MNL OL, DL 56505; Pesty, Ortvay, *Oklevelek Temesvármegye és Temesvárváros történetéhez I*, 317-318; Țeicu, *Cetățî medievale din Banat*, 87, 100, 104; Fügedi, *Castle and Society in Medieval Hungary*, 141; Чемере, *Утврђења и фортификације*, 302-303. Јобађ се налазио код данашњег насеља Толвадије, док је Охад данашње насеље Гилад, а Сепхелј данашњи Жебел. Види: Engel, *A temesvári és moldovai szandzsák*, 98, 167, карта у прилогу; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 43, 54, 65.

⁸⁴⁷ MNL OL, DL 59680; Pesty, *A szörényi bánóság III*, 44; Țeicu, *Cetățî medievale din Banat*, 50, 58, 67-68, 109-110. Думитру Цејку сматра да је овај замак могао да настане још у XIII веку; види: *Ibid.*, 50.

дебелим бедемима, на чијим угловима су се пружале једна округла, главна кула на југоисточном углу, и три куле четвороугаоне основе, а могуће је да се дуж јужног бедема, одмах поред округле куле, налазила још једна четвороугаона. Капија замка се налазила код округле куле. Јужна страна овог замка, према којој се пружа стрма падина која се спуштала према Дунаву, била је брањена и спољном четвороугаоном кулом коју је посебан зид спајао са остатком замка, док је са северне и североисточне стране замка, одакле је непријатељу прилаз био најприступачнији, био ископан одбрамбени јарак, и тај део бедема је био најбоље утврђен, јер су га браниле округла и две четвороугаоне куле.⁸⁴⁸

Поред ова два замка, проучени су још и остаци двеју тврђава које су сачињавале ову прву линију одбране, замка Дранко код данашње Дренкове, и Домба, који се налазио код данашњег села Дубовац. Од Дранка, замка насталог у време владавине краља Жигмунда, је остао само део бедема који извирује из вода Дунава које су поплавиле локалитет. Према истраживањима Феликса Милекера, а доцније и археолога који су ово место истражили пре него што ће бити поплављено, замак је био четвороугаону основу.⁸⁴⁹ Да се Домбо, замак који је први пут поменут 1323,⁸⁵⁰ налазио на обали Дунава код данашњег села Дубовац нам је познато захваљујући Леонарду Бему, који је 1880. регистровао постојање руинираног бедема, не додавши томе никаквих ближих детаља. У међувремену, и овај локалитет је потопљен.⁸⁵¹ Домбо је приказан на Лазаревој мапи, док Дранко није. Такође је откривено и место на коме се налазио замак Торњиште, на левој обали Тамиша недалеко од Панчева, 2,5 километара од места на коме је идентификована некропола из периода XIV-XV века, а овај локалитет је археолошки слабо истражен и документован.⁸⁵² У прву линију одбране могли бисмо да уврстимо и Вршац, који се није налазио непосредно на граници, али се налазио на важном путу преко којег је Темишвар био повезан са тврђавама на Дунаву.

---

⁸⁴⁸ Ibid., 49-50, 114-115, 117-120, 138-139, 142, 145.

⁸⁴⁹ Ibid., 81-82, 130.

⁸⁵⁰ MNL OL, DL 2201. У овом акту Будимског каптола не помиње се сам замак, већ његов кастелан Павле, који је био и управитељ краљевског двора у Старом Будиму.

⁸⁵¹ Teicu, *Cetăți medievale din Banat*, 82; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 115.

⁸⁵² Крстић, *Из историје средњовековних насеља југозападног Баната*, 39-40; Станојев, *Средњовековна сеоска насеља*, 123.

Друга линија утврђења, која је настала у време владавине Матије Корвина, се кроз Банат пружала се долином Тамиша, од Карансебеша преко Лугоша до Темишвара, одакле се настављала на утврђења у Срему.⁸⁵³ Сачињавале су је утврђења при тамошњим трговиштима, уз замак у Селхи на десној обали Бегеја северозападно од Лугоша, који је краљ Матија потврдио као посед Фрањи Харастију и његовом брату Гргуру 1488,⁸⁵⁴ и донжон који се и данас налази на десној обали реке Себеш источно од Карансебеша, а по коме је насеље које се налази на супротној обали добило име Турну Руиени. Изгледа да је овај 19 метара висок донжон, који су окруживали зид и јарак, вероватно подигнут у време владавине Анжујаца. У повељи Арадског каптола од 25. јула 1467. овај донжон је поменут као камена кула која припада тадашњем северинском бану Стефану Матницу и његовом брату Сандрину.⁸⁵⁵ Упадљиво је да на Бегеју низводно од Темишвара, све до његовог ушћа у Тису, и на Тамишу низводно од Македоније, уопште није било замкова. Изгледа да су потиске мочваре и бечкеречка језера представљала довољну препреку за сваки већи турски одред који би се запутио према срцу Торонталске жупаније, и да због тога није било потребно да се овде врши обимније утврђивање. Уосталом, од великих упада Турака у Банат, највећи се део, наиме они из 1463, 1476. и 1482. године, усмерио ка околини Темишвара. Тек се 1482. Турска војска окренула ка Торонталској жупанији, а и то тек након што је харала по селима у околини Темишвара.

Између ове две линије, налазила су се утврђења која су штитила тамошња значајна трговишта, замкови у долинама планинских река у Крашовској жупанији. Не можемо да будемо сигурни да ли су, пошто се не помињу у изворима из времена владавине краља Матије, и са обзиром на то да су били саграђени од дрвета и налазили се на путу османлијских продора ка Темишвару, и у другој половини XV века постојали замкови на Тамишу који се помињу у првој четвртини XV века, наиме замак у Македонији, поменут 1410, као и замак у

---

⁸⁵³ Kubinyi, *Matthias Rex*, 116; Szakály, *Phases of Turco-Hungarian Warfare*, 99.

⁸⁵⁴ MNL OL, DL 59764; Pesty, *Krassó vármegye története III*, 463-464; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 14. Данашњи назив Селхе је Коштеиу. Ова повеља је била потврда краљевског дара од 12. децембра 1479, када је иста места краљ Матија даровао Фрањи Харастију, али у овој даровници се не помиње постојање замка у Селхи, који је у времену између издавања ова два документа подигао Фрања Хараста, свакако уз владарево одобрење. Види: MNL OL, DL 59667; Pesty, *Krassó vármegye története III*, 453.

⁸⁵⁵ Pesty, *A szörényi bánság III*, 80-81; Teicu, *Cetății medievale din Banat*, 50-51, 59-60, 68-69, 126-129.

Сепхелју, који изгледа да упркос наредби није био срушен те се помиње 1424, заједно са дрвеним утврђењем у Варалеји (код данашњег Војтега, јужно од Жебела).⁸⁵⁶ Тако можемо да будемо сигурни да су се на путу између Темишвара и Храма налазили само замкови у Чакову и Вршцу.

Замак Крашофе, који је у време владавине Анжујаца саграђен на брду Град код данашње Карашове, у горњем току реке Караша, је постојао и у време владавине Матије Корвина. Његов кастелан је поменут још и 1520, али овог замка осам година касније нема уцртаног на Лазаревој мапи. По свом изгледу, био је сличан замковима у Кевежду, Жидовару и Иљеду.⁸⁵⁷ На Брзави су се, осим већ помињаног замка у Кевежду, који је сматран за војно значајно утврђење о чему сведоче предрачуни припремани за сабор 1504,⁸⁵⁸ у првој половини XV века налазили замкови Борзафе у горњем току ове реке, недалеко од данашње Решице, за који знамо да је још постојао 1452,⁸⁵⁹ као и Ђерђанош и Свети Ђорђе, који су се налазили низводно од њега,⁸⁶⁰ али ни за један од ових замкова не можемо да будемо сигурни да ли су још постојали у време Матије Корвина, јер се у изворима из његовог времена не помињу. Исто се може рећи и за замак Халмаш у горњем току Нере, који се налазио на брду Градиште код села Далбошец, а последњи пут је поменут 1437.⁸⁶¹ Замкови Халмаш, Крашофе и Борзафе су саграђени у седиштима влашких округа.⁸⁶² Уопште, замкови у Крашовској жупанији који се нису налазили на граници су, изгледа, полако бивали напуштани, и до времена Мохачке битке се на простору јужно од Тамиша, уколико су сазнања која нам пружа Лазарева карта тачни, створила велика празнина. Између Тамиша и појаса утврђења дуж Дунава су као утврђена места уцртана само три замка: Вршац, Мезешомљо и Мехадија.

---

⁸⁵⁶ MNL OL, DL 56629, DL 79869; Ernő Kammerer, *Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vasonkeo VIII*, Budapest 1895, 151-152; Pesty, Ortway, *Oklevelek Temesvármegye és Temesvárváros történetéhez I*, 301-302; Țeicu, *Cetățî medievale din Banat*, 87, 100, 103; Țeicu, *Cetățî medievale din Banat*, 87, 100, 103; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 13, 69, 76; Чемере, *Утврђења и фортификације*, 300, 302-303.

⁸⁵⁷ Țeicu, *Cetățî medievale din Banat*, 76-78, 89-90; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 13.

⁸⁵⁸ MNL OL, DL 21279.

⁸⁵⁹ Pesty, *A szörényi bánág III*, 64; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 95; Țeicu, *Cetățî medievale din Banat*, 75.

⁸⁶⁰ MNL OL, DL 53273, DL 85722; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 95-96; Чемере, *Утврђења и фортификације*, 300, 318-319.

⁸⁶¹ Țeicu, *Cetățî medievale din Banat*, 74; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 13.

⁸⁶² Pesty, *Krassó vármegye története III*, 404.

Одраз несигурности која је настала избијањем Турака на границу била је и изградња властелинских замкова у областима између Тамиша и Мориша. Поред већ поменутих замкова у Рекашу, Седију, Шараду, Садији, Борзљуку, Селхи и Циковашархељу, подигнути су такође и замкови у Галаду, Иђошу, Сарафалви, Кенез Рекесеу, Задорлаку и Керекеђхазу.⁸⁶³ Први међу њима, у Галаду, помиње се 1469, када је краљ Матија Корвин, 20. априла речене године, одобрио Јовану Сентгиролтију и Николи Хађмашу изградњу замка „са кулама, бедемима, јарковима и другим потребним грађевинама“.⁸⁶⁴ У Галаду, месту на коме се налазио прелаз преко реке Галацке, је подигнут замак квадратне основе, страница дугих 32 метра, саграђен од цигала и окружен јарком који је био напуњен водом из оближње Галацке.⁸⁶⁵ Замак у Иђошу, тада селу у Чанадској жупанији, саградио је Павле Кинижи. Он је овај замак, заједно са селима Иђошем и Холошом, 1489. продао за 1000 флорина Фрањи Харастују, а краљ је 5. новембра 1489. својом повељом потврдио ову купопродају.⁸⁶⁶ Замак у Керекеђхазу налазио се на јужној обали Мориша код истоименог села, а подигли су га Јакшићи, и први пут је поменут у акту судије краљевског двора Стефана Баторија од 1. децембра 1485, када је кастелан овога замка по имену Ладислав поменут као један од фамилијара Стефана Јакшића.⁸⁶⁷ Село Керекеђхаз се налазило на обали Мориша северозападно од Фелнака, и у турским пописима Темишварског санџака из XVI века забележено је под именом Керекџ.⁸⁶⁸ Замак у Сарафалви, у Чанадској жупанији, је вероватно саградио Ладислав Доци. Први помен овог замка је у акту Чанадског каптола од 17. јануара 1479, када су удовица и кћери Ладислава Доција оптужиле Емерика Доција да стоји иза напада његових фамилијара на посед Сарафалву, када су они хтели да обесе службеника на овом поседу и кастелана замка.⁸⁶⁹ Хиљаду четиристо осамдесет и девете године, пашенози Лаврентије

---

⁸⁶³ Csánki, *Magyarország történelmi földrajza I*, 691, 764; *Ibid. II*, 13; Чемере, *Утврђења и фортификације*, 300-301.

⁸⁶⁴ MNL OL, DL 30888.

⁸⁶⁵ Teicu, *Cetăți medievale din Banat*, 71-72, 83, 124; Чемере, *Утврђења и фортификације*, 305. Изгледа да је тада почео успон насеља Галад, које је у турским пописима Чанадског санџака из 1567. и 1579. било поменуто као варош и седиште нахије. Види: Káldy-Nagy, *A csanádi szandzsák*, 188, 193, карта у прилогу.

⁸⁶⁶ MNL OL, DL 59776; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza I*, 691.

⁸⁶⁷ MNL OL, DL 19090; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza I*, 691, 698, 773.

⁸⁶⁸ Csánki, *Magyarország történelmi földrajza I*, 773; Engel, *A temesvári és moldovai szandzsák*, 74, 164, карта у прилогу.

⁸⁶⁹ MNL OL, DL 59655.

Орсаг, Фрања Хараста и Себастијан Абрахамфи су поделили поседе Сарафалву у Чанадској и Чому и Сентандраш у Тамишкој жупанији. Приликом те поделе, замак у Сарафалви је припао Фрањи Харасту.⁸⁷⁰ Сарафалва се налазила код данашњег села Саравале.⁸⁷¹

Власништво Емерика Доција је био замак Задорлак у Арадској жупанији, први пут поменут у једном наређењу које је краљ Матија 29. маја 1480. упутио Арадском каптолу. Налазио се у селу на обали Мориша, које данас носи име Задарени.⁸⁷² Нешто раније, Емерик Доци је дошао у посед замка Кенез Рекесе у Тамишкој жупанији када му претходни власник, Гргур од Познада, није на време вратио позајмљени новац, што је потврђено актом Арадског каптола од 1. маја 1480.⁸⁷³

У Поморишју су такође значајна утврђења представљали цистерцитски манастир Егреш и бенедиктински манастир Бизере, који су забележени као утврђења на Лазаревој мапи. Оба манастира су се налазила на левој обали Мориша, Егреш југоисточно од Нађлака, а Бизере североисточно од данашњег села Фрумушени. Манастир Егреш је био добро утврђено место још у првим година владавине Беле IV (1235-1270), будући да знамо да су га у XIII веку задесиле две опсаде: прва у пролеће 1241, за време монголске најезде на Угарску, када је овај манастир био освојен и опљачкан, а друга 1282, када је избио велики устанак Кумана, који је окончан победом краљевске војске над побуњеним Куманима у бици код језера Ход у северном делу Чанадске жупаније. За време куманског устанка, у манастиру Егреш је била смештена владарска ризница, и због тога су побуњеници покушавали да га освоје, али су браниоци успели да одбију све њихове нападе.⁸⁷⁴

---

⁸⁷⁰ MNL OL, DL 59778.

⁸⁷¹ Csánki, *Magyarország történelmi földrajza I*, 691, 702.

⁸⁷² MNL OL, DL 18370; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza I*, 764, 781.

⁸⁷³ MNL OL, DL 18363. Кенез Рекесе се налазио на месту где је у XVI веку забележена пустара Градиште, западно од села Кенез, данашњег Сачинеза у Румунији. Види: Engel, *A temesvári és moldovai szandzsák*, 58, 74, карта у прилогу; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza I*, 698; *Ibid. II*, 44-45; Чемеде, *Утврђења и фортификације*, 318-319.

⁸⁷⁴ István Vásáry, *Cumans and Tatars. Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans 1185-1365*, Cambridge 2005, 106; Pálóczi Horváth, *Pechenegs, Cumans, Iasians*, 77-81; Čemere, *Srednjovekovni manastiri*, 49-51, 75, 123-124, 130-131; Чемеде, *Утврђења и фортификације*, 146-147, 149, 208-210.

Посматрајући размештај утврђења у Банату на карти, можемо да приметимо две карактеристичне појаве. Прва је да је највећи број тврђава био груписан у три линије, које су приближно пратиле правац од истока према западу, и кретале се дуж водених токова. Прва од ових линија следила је реку Дунав, и очигледно је настала ради одбране границе од непријатеља. Друга је следила ток Тамиша и Бегеја од Карансебеша, преко Лугоша, до Темишвара. На другој линији је, судећи по предрачунима трошкова одбране припреманим за сабор 1504, почивала основа одбране границе, јер су тврђаве у њему биле не само препреке непријатељу, него и базе покретних коњичких одреда који би се бацали у сусрет непријатељима и потеру за њима. Најзад, замкови подизани у Арадској и Чанадској жупанији су готово увек грађени на обали Мориша, где су се, може се претпоставити, налазили најбогатији поседи у тим крајевима, којима је због тога била потребна нарочита заштита. Утврђења на Моришу је, са изузетком замкова у Чанаду и Липови, и утврђења при манастирима, саградила властела, без сумње уз дозволу владара.

Друга појава која пада у очи је да се већина утврђења налазила у источној половини Баната. За то су постојала два разлога. Први је то што највећи део те области обухватају брда и планине, у којима је било знатно лакше доћи до материјала потребног за изградњу камених утврђења, те је стога било знатно лакше да се замкови од камена тамо граде. Други разлог би могао да буде то што су потиске мочваре и језера, Источно и Западно бечкеречко језеро, биле великим одредима непријатељске војске озбиљна препрека, која им је спречавала да продиру у средишњи и северни део Торонталске жупаније и део Чанадске жупаније који се простирао јужно од реке Мориш. Извори нам сведоче да су за време владавине краља Матије Корвина у тим крајевима била саграђена само четири нова утврђења: утврде града Чанада које је крајем шесте деценије XV века подигао бискуп Алберт Хангачи, замак Галад подигнут 1462, замак у Сарафалви који је морао да буде довршен до 1479, и Кинижијев замак у Иђошу, настао највероватније у последњим годинама владавине краља Матије, а свакако након именованја Павла Кинижија за генералног капетана Доњих Крајева 1479.

Уопште, можемо да уочимо да је изградња утврђења у Банату за време владавине краља Матије морала да буде предузимана или, када би изградњу замкова предузимала властела, одобрена од стране владара, и да је монархова тешка рука спречила да изградња утврђења добије такве облике које би могле да ослабе централну власт. Матија Корвин је свакако морао да вазда има на уму чињеницу да властелински замак није могао да буде само бедем османлијској најезди, него и могуће упориште побуне незадовољне властеле против владара. Већ је на сабору одржаном почетком јуна 1458. у Пешти била донета одлука да се разоре сва утврђења подигнута после смрти краља Алберта, изузев оних које је краљ на савет прелата и барона подигао ради одбране краљевства, а ко то не учини до дана Светог арханђела Михаила ће бити сматран за велеиздајника. Ова одлука је била обновљена на сабору одржаном 1464, при чему су од рушења изузети замкови у јужним крајевима неопходни за одбрану од турских упада, затим замкови у Бачкој и Бодрошкој жупанији, замак Лак који је припадао славонском бану Јовану Тузу и сви они замкови који су подигнути на темељима утврђења која су настала до времена владавине краља Жигмунда. Одлуке о рушењу замкова подигнутих без владареве дозволе поновљене су и на саборима одржаним 1468, 1471. и 1472; у одлукама сабора из 1468. наређује се рушење замкова који су подигнути без дозволе након избора Матије Корвина за краља Угарске, што се може сматрати за показатељ да су наредбе претходних сабора, подупрте све већом војном силом која је краљу Матији била на располагању, дале резултата, и да су замкови чије је рушење наређено збиља били срушени.⁸⁷⁵ Није сведочанство само опасности од Турака, већ и слабости Матијиних наследника из династије Јагелонаца, то што се на Лазаревој мапи може видети да су у времену између 1490. и 1528. године на простору између Мориша и Тамиша утврђена места ницала као гљиве после кише.

---

⁸⁷⁵ *Decreta regni Hungariae 1458-1490*, 101, 144-145, 175, 201, 205-206; *The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary III*, 6, 20, 27-28, 91.

Владареви поседи

Међу земљопоседницима у Банату на првome месту треба, како по достојанству тако и по величини поседа, поменути краља Матију, у чијим се рукама по доласку на престо нашло огромно богатство, које је поред краљевских поседа који су остали иза његовог претходника Ладислава V обухватало и велико богатство које је остало иза његовог моћног оца Јована Хуњадија. За време његове владавине, краљу нису на располагању била имања која су била његово власништво, већ и имања која су припадала његовој мајци Јелисавети Силађи.

Током више од три деценије Матијине владавине, обим краљевских имања у Банату се непрекидно мењао, јер је краљ стицао нова имања, али је и делио поседе својој властели. Знатан део је био дарован краљевим присталицама и властели која их је добијала као награду за заслуге у краљевим ратовима, или их је требало придобити даривањем поседа. Међу властелом која је добијала поседе од краља као најизразитије примере можемо да наведемо Јована Јискру, браћу Понграц, браћу Доци, браћу Јакшиће и Милоша Белмужевића. Такође, откако је краљ Матија стао да се бави мишљу да свог сина Иваниша одреди за наследника престола, почео је да му додељује све више и више поседа, међу којима и краљевске поседе у Банату. Краљеви поседи су бивали увећавани захваљујући чињеници да се наследност феудалних поседа у Угарској односила само на мушко потомство. Уколико би неки властелин умро без мушког наследника, јер би у томе случају сви поседи који су он сам или његови преци стекли на основу краљевских даровница бивали враћани владару. Таква судбина је снашла поседе краљевог ујака Михаила Силађија, као и имања Стефана Пошафија и Јова Горјанског. Са друге стране, дешавало се да краљ одузме неким од своје властеле поседе због њихове невере, као што је то био случај са Николом Банфијем који је пао у краљеву немилост уочи Глоговског рата, или браћом Жидо који су предали Ковин српском деспоту Лазару Бранковићу. Треба да се на овоме месту помене да је знатан део овако добијених поседа био потом дељен краљевим присталицама, те су тако, на пример, поседи Стефана Пошафија додељени Михаилу Орсагу и Јовану Унгору.

Сходно томе, можемо рећи да је у разматрању подручја која су краљевска имања заузимала најважније да се размотри који су то поседи којих се краљ Матија Корвин, након што се учврстио на власти, није желео да одрекне, те су они остали у владаревим рукама до краја његове владавине. Овде би требало да се уброје и поседи које је краљ Матија даровао своме сину Иванишу, будући да би они, да се краљева намера да га наследи његов јединац остварила, поново постали власништво владара Угарске.

Најважнији међу њима је свакако био град Темишвар, краљевски посед још од времена Анжујаца, који је дошао у посед породице Хуњади када га је 1456. краљ Ладислав Посмрче заложио код Јована Хуњадија. Поред самог града, Хуњади и његови потомци су добили достојанство тамишког жупана са свим краљевским поседима који су припадали овом граду; нажалост, будући да краљева повеља од 7. априла 1456. не набраја поименце насеља која су спадала у градски дистрикт, него помиње да се Јовану Хуњадију даје у залог Темишварски замак „са свим градовима, трговиштима, селима, њима припадајућим поседима и приходима који припадају овоме Нашем замку“, не можемо да утврдимо која су тачно насеља чинила овај дистрикт, а камоли да их поближе убицирамо.⁸⁷⁶ Такође, краљевски посед су били и град Карансебеш и њему суседно трговиште Каран. Ова насеља су имала значај не само као места од стратешке важности за одбрану земље, него и као раскрснице важних трговачких путева. У краљевим рукама је остао и појас утврђења на Дунаву која су штитила краљевство од турских напада.⁸⁷⁷

Поред ових места, можемо да уочимо да постоје још два подручја која су била у владаревом власништву. Прво је обухватало трговишта у горњем току Бегеја, Маржину, Моноштор и Божор, и села у влашким окрузима која су их окруживала, а које је Јован Хуњади добио од краљева Алберта Хабзбуршког и

---

⁸⁷⁶ MNL OL, DL 14981; MNL OL, DL 24764; Teleki, *Hunyadiak kora X*, 479-481, 497-498.

⁸⁷⁷ Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 81, 82, 111, 122.

Ладислава Посмрчета. Хуњадијима је, према томе, припадала цела долина у горњем току Бегеја, од гребена Појане Руске до гребена Липовског брега.⁸⁷⁸

Друго знатно подручје у поседу угарског краља су чинили некадашњи поседи српских деспота у Торонталској жупанији. Они су најпре били додељени Михаилу Силађију, да би после његове погибије дошли у краљеве руке. У изворима из времена владавине краља Матије немамо сведочанстава да је ове поседе, међу којима су били Бечеј и Бечкерек, краљ био ма коме даровао. Ови поседи су, као целина, за време владавине Владислава II Јагелонца дошли у посед породице Соколи, потомака тамешког жупана Петра Соколија који је 1463. потукао Али-бега у Срему, који су се око власништва над Бечејом 1498. парничили са Петром Геребом од Вингарта, сином Софије, млађе сестре Михаила и Јелисавете Силађи.⁸⁷⁹ На крају, остали су у рукама Соколија све до 1514, када их је, заједно са осталим његовим поседима, Владислав II одузео због невере Јовану Соколију, који је пристао уз Дожине устанике. Ове догађаје треба поменути и због тога што се у повељи којом је Владислав II одузео Јовану Соколију поседе у Торонталској жупанији као места која су му припадала помињу Бечеј, Бечкерек, Арача, Вегење и Башаид,⁸⁸⁰ иста насеља која су 1442. у фалсификованој повељи Павла Биринија поменута као имања деспота Ђурђа Бранковића.⁸⁸¹ На основу овога се може закључити да су поменута места у Торонталској жупанији била од стране владара Угарске третирана као један целовит комплекс поседа, који је најпре после погибије Михаила Силађија био владарево власништво а потом је, највероватније у првим годинама владавине Владислава II, додељен породици Соколи чији је члан тада био чанадски бискуп и један од поузданих присталица Матијиног наследника на угарском престолу. Будући да су се парнице вођене због власништва над Бечејом између Гереба и Соколија одиграле у последњој деценији XV века, можемо са разлогом сматрати да се прелазак ових пространих поседа у

---

⁸⁷⁸ MNL OL, DL 13439, DL 37619, DL 30191; Pesty, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara II*, 101-103, 255-256; Pesty, *Krassó vármegye története III*, 370-371; Teleki, *Hunyadiak kora X*, 362; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 6-7, 17, 19, 42, 63, 72, 82.

⁸⁷⁹ MNL OL, DF 265835; Крстић, *Вршац у средњем веку II*, 206-207; Kubinyi, *Mathias Rex*, 18-19, 204; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 125.

⁸⁸⁰ MNL OL, DL 82407, DL 82408.

⁸⁸¹ MNL OL, DL 13686, Fejer, *Codex diplomaticus Hungariae X/6*, 502-504.

Торонталској жупанији из владаревих руку у руке породице Соколија одиграо управо тада.⁸⁸²

Поседи краљеве мајке Јелисавете Силађи су се налазили у Поморишју, и од банатских насеља су обухватили половину поседа у селу Керекеђхаз и Нађфалу, која је краљ Матија 1463. одвојио од поседа Липовског замка и даровао их својој мајци, заједно са још неколико места која су се налазила у Арадској и Чанадској жупанији северно од Мориша. Керекеђхаз се, као што је већ поменуто, налазио на Моришу, северозападно од Фелнака, док је Нађфалу данашње насеље Сату Маре, које се такође налази на левој обали Мориша.⁸⁸³ Ови поседи се не помињу у повељи којом је 1484. краљ Матија некадашње поседе своје мајке,⁸⁸⁴ у складу са њеном последњом вољом, даровао своме сину Иванишу. Будући да се ова два села 1485. помињу као посед Јакшића, можемо сматрати, иако за то нема изричите потврде у изворима, да их је краљ раније одузео од своје мајке и даровао браћи Јакшићима.⁸⁸⁵

Поседи Римокатоличке цркве

У средњовековној Угарској је, као и у другим државама Европе, црква била један од највећих велепоседника, што је било плод како побожних даровања и

---

⁸⁸² Још у новембру 1492. су браћа Петар и Матија Гереб од палатина Стефана Запоље добили препис повеље краља Матије Корвина из 1458, којом је Михаилу Силађију доделио поседе Бранковића у случају да им исти буду одузети ако они предају Голубац Турцима; види: MOL OL, DL 71513; Szabó Bártfai, *Oklevéltár a gróf Csáky I*, 474-475. Из овога може да се закључи да су они већ тада полагали право на некадашње поседе њиховог рођака Михаила Силађија.

⁸⁸³ MNL OL, DL 15814; Teleki, *Hunyadiak kora XI*, 45-46; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza I*, 691, 694, 700, 711, 715, 769, 773-774, 779; Рокаи, *Елизабета Силађи*, 108, 115-116.

⁸⁸⁴ MNL OL, DL 19003; Рокаи, *Елизабета Силађи*, 161-163.

⁸⁸⁵ Иако се села Керекеђхаз и Нађфалу помињу као посед Јакшића 1485, дакле после смрти Јелисавете Силађи, која је наступила 1483. или 1484, аутор ове дисертације сматра разложним да закључи како су Јакшићи морали ове поседе да добију док је Јелисавета Силађи још била жива. Поред тога што је мало вероватно да би краљ Матија након смрти своје мајке одвајао села од поседа које је његова мајка завештала своме унуку, кога је краљ Матија већ тада могао да види као свога наследника на престолу, у прилог могућности да су ови поседи раније одузети краљевој мајци и дати Јакшићима говори и идентичан случај везан за Нађлак, који је био власништво Јелисавете Силађи до 1462, када га јој је њен син одузео и даровао Ладиславу Череију и Петру Чемеију. Види: MNL OL, DL 19090, DL 19092, DL 19093; Thallóczy, Áldasy, *Magyarország és Szerbia*, 259; Borovszky, *A Nagylaki uradalom története*, 15-17; Рокаи, *Елизабета Силађи*, 116, 163-165, 257, 264.

задужбинарства, тако и чињенице да су бискупи и опати значајних манастира захваљујући својим поседима били и феудални барони, који су активно учествовали у одбрани земље суделујући и лично у биткама, и који су могли да буду значајна потпора владарима и у позном средњем веку; тако је Католичка црква била пружала подршку и Матији Корвину, која му је била особито значајна на почетку његове владавине, а доцније и његовим наследницима Јагелонцима. Но, у поређењу са другим средњоевропским монархијама, удео црквених поседа у укупном власништву над земљом није био особито велик. У другој половини XV века, Римокатоличка црква је у Угарској држала у своме власништву тек 13,5% земљишта, што је тек незнатно више од 12% које је поседовала у време владавине Анжујаца.⁸⁸⁶ То је изузетно мали удео у поређењу са, на пример, њој суседном Чешком, у којој је уочи хуситских ратова црква била изузетно богата, и власник половине обрадивог земљишта и шума у краљевству.⁸⁸⁷

Лавовски део угарских црквених поседа, 40,74% њих, били су власништво надбискупа, бискупа и хоспиталерске приорије у Врани, који су давали своје бандерије за одбрану земље. Четрдесет и шест каптола разасутих по Угарској, од који 15 катедралних, су поседовали укупно 25,93% црквених поседа, док је остатак био власништво монашких редова.⁸⁸⁸ Оваква ситуација владала је и у Банату, где као главне црквене поседнике можемо да издвојимо пре свега локалне верске установе: Чанадску бискупију, катедрални каптол у Чанаду, колегијални каптол у Араду, бенедиктинске манастире Бизере и Булч, и паулински манастир Калодва, а поседе су на подручју Баната имали и Будимски каптол и Столнобеоградски каптол.

Територијални распоред ових поседа нам говори да се већина њих налазила у Поморишју, где су се појавили и прве монашке заједнице у овим крајевима јужне Угарске, и у коме су бенедиктински манастири цветали све до монголске најезде. Црквени поседи су постојали и у Тамишкој и у Торонталској жупанији, док се у подунавским жупанијама налазио само један посед који је припадао некој католичкој верској установи. То су била села Олнус и Халаз у Ковинској

---

⁸⁸⁶ Engel, *The Realm of St Stephen*, 334.

⁸⁸⁷ Дворник, *Словени*, 236.

⁸⁸⁸ Engel, *The Realm of St Stephen*, 334.

жупанији, која су у једном писму Франка Таловца, писаном у Београду 18. фебруара 1432, поменути као поседи Столнобеоградског каптола.⁸⁸⁹

Чанадска бискупија је имала поседе који су јој доносили знатне приходе. Поред бискупског града Чанада, њени поседи су били и бројна села. Из повеље краља Жигмунда издате 12. августа 1421, сазнајемо да су поседи Чанадске бискупије обухватили села Међ, Сентмиклош, Сентпетер и Латорјан у Чанадској жупанији, затим у Арадској жупанији Печк заједно са прелазом преко Мориша код њега, коме су припадале и пустаре Кендерфарк, Мајмат и Ковази, потом село у Торонталској жупанији звано Ковази, и села Зекзов, Держе, Ачад, Моњарош, Сентђерђ, Телек, Кана, Зомбор, Лукателек и Ирегд у Тамишкој жупанији.⁸⁹⁰ Сва она су се налазила у Банату, осим Латоријана и Печка.⁸⁹¹ Поседи бискупије у Поморишју су били проширени када је 1456. Блаж литерат, тадашњи кастелан замка Шољмош, склопио договор са чанадским бискупом Петром да се у чанадској цркви подигне олтар посвећен Светом мученику Влаху, где ће се за спас душе кастелана Блажа и његових родитеља четири пута недељно, сваког уторка, петка, суботе и недеље служити миса, а Блаж литерат је заузврат даровао бискупији два села, Јару у Чанадској и Бабош у Арадској жупанији, заједно са приходима од млина и винограда.⁸⁹²

Део ових посела је убициран, и сва насеља за које нам је познато где су се налазила, изузев Ирегда била су на простору између Мориша и Бегеја. Сентмиклош је данашње насеље Велики Сенмиклуш у Румунији, чији је румунски назив Санниколау Маре.⁸⁹³ Сентпетер је данашњи Санпетру Маре, Међ се налазио између Великог Сенмиклуша и Старог Бешенова, а Јара источно од Великог Сенмиклуша; у њеној близини се вероватно налазио и Бабош.⁸⁹⁴ Сви ови поседи

---

⁸⁸⁹ MNL OL, DL 54788; Thallóczy, Áldasy, *Magyarország és Szerbia*, 92-93; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 118-119, 121. Оба села су се налазила у данашњем атару Ченте, Олнус у потесу Олнаш, а Халаз у потесу Алас. Види: Крстић, *Из историје средњовековних насеља југозападног Баната*, 51-52.

⁸⁹⁰ MNL OL, DL 11118; Pesty, Ortway, *Oklevelek Temesvármegye és Temesvárváros történetéhez I*, 570-572; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza I*, 708.

⁸⁹¹ Латорјан се налазио у околини Семлака, а Печк је данашње насеље Печика у Румунији. Види: Csánki, *Magyarország történelmi földrajza I*, 699, 708, 777, 783.

⁸⁹² MNL OL, DL 15076.

⁸⁹³ Csánki, *Magyarország történelmi földrajza I*, 703.

⁸⁹⁴ Káldy-Nagy, *A csanádi szandzsák*, 106, карта у прилогу; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza I*, 698.

су били у непосредном суседству цистерцитског манастира Егреш. Сентђерђ, Кана и Лукателек су се налазили на реци Бергсау западно од Темишвара, а јужно од Малог Бечкерека, и забележени су и у пописима Темишварског санџака у XVI веку.⁸⁹⁵ Ачад и Держе су се налазили северозападно од Шарада, и такође су поменути као села у турским пописима, а у њиховој близини се налазио и Моњарош,⁸⁹⁶ док се Зомбор налазио између Сентандраша, данашњег Санандреја, и Малог Бечкерека.⁸⁹⁷ Ирегд се једини налазио јужно од Бегеја, на његовој левој обали, у околини данашњег села Груни, и у турским пописима је забележен под именом Ирек.⁸⁹⁸

Међу угарским бискупијама, Чанадска је била једна од имућнијих, и њени годишњи приходи су износили 900 флорина.⁸⁹⁹ Поређења ради, навешћемо приходе других архидијецеза и дијецеза у Угарској у XV веку, на основу података које је изнео Конрад Ојбел у другом тому свога дела *Католичка јерархија у средњем веку*. Највеће приходе је имао угарски примас, естергомски надбискуп, чија је дијецеза обухватала и део Трансилваније у коме су се налазили и најважнији саксонски градови, и они су износили 4000 флорина годишње, док су годишњи приходи калочког надбискупа износили 2000 флорина.⁹⁰⁰ Ради бољег прегледа, приходи дијецеза у Угарској ће бити дати у виду табеле, на основу података изнетих у поменутом делу Конрада Ојбела:⁹⁰¹

Табела бр. 1: Приходи угарских бискупија у XV веку

Назив бискупије	Приход (у флоринима)	Суфраган
Печујска	3300	Естергомске надбискупије
Великоварадинска	2000	Калочке надбискупије
Загребачка	2000	Калочке надбискупије
Трансилванијска	1500	Калочке надбискупије

⁸⁹⁵ Engel, *A temesvári és moldovai szandzsák*, 73, 85, 119, 126, карта у прилогу; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 44, 49, 51, 64.

⁸⁹⁶ Engel, *A temesvári és moldovai szandzsák*, 21, 46, 126, карта у прилогу; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 22, 33, 51.

⁸⁹⁷ Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 51.

⁸⁹⁸ Engel, *A temesvári és moldovai szandzsák*, 67, карта у прилогу; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 42, 51.

⁸⁹⁹ Eubel, *Hierarchia catholica medii aevi II*, 124.

⁹⁰⁰ Eubel, *Hierarchia catholica medii aevi II*, 132, 242; *Westermann Großer Atlas zur Weltgeschichte*, Braunschweig 1978, 88-89.

⁹⁰¹ Eubel, *Hierarchia catholica medii aevi II*, 82, 109, 124, 136, 167, 198, 204, 209, 219, 236-238, 254, 261-262, 266, 271; *Westermann Großer Atlas*, 88-89, 92-93.

Веспремска	900	Естергомске надбискупије
Чанадска	900	Калочке надбискупије
Ђерска	800	Естергомске надбискупије
Јегарска	800	Естергомске надбискупије
Вацка	500	Естергомске надбискупије
Њитранска	275	Естергомске надбискупије
Босанска	200	Калочке надбискупије
Сремска	133,33	Калочке надбискупије
Оточацка	80	Сплитске надбискупије
Сењска	50	Сплитске надбискупије
Крбавска	33,33	Сплитске надбискупије
Београдска	непознато	Калочке надбискупије
Северинска	непознато	Калочке надбискупије

Знатан део прихода Чанадске бискупије морао је да буде коришћен за издржавање бискупове бандерије, која је учествовала у одбрани Угарске. У време краља Жигмунда, чанадски бискуп је био дужан да ради одбране Баната од турских напада обезбеди одред од 200 коњаника, док се 1491. војсци Владислава II Јагелонца придружио са двоструко мањим одредом.⁹⁰² Свакако је знатан део бискупијских прихода морао да буде коришћен као материјално издржавање просјачких редова који су имали своје манастире на подручју бискупије, посебно оних који су се налазили у крајевима махом насељених православним хришћанима.

Поседи Чанадског каптола су се налазили у Поморишју и у делу Тамишке жупаније северно од Бегеја. У Чанадској жупанији припадало му је село Крстур, данашњи Српски Крстур,⁹⁰³ чије је становнике, на молбу чанадског препозита Атиле, краљ Ладислав V ослободио плаћања дажбина у Сегедину својом повељом коју је издао 5. децембра 1456. у Чанаду, а Матија Корвин је новом повељом коју је издао 12. марта 1458. у Будиму потврдио ову повластицу.⁹⁰⁴ У Арадској

⁹⁰² *Decreta regni Hungariae 1301-1457*, 427; Tubero, *Commentariorum De Rebus*, 84.

⁹⁰³ MNL OL, DL 29489; Pesty, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara II*, 211-218; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza I*, 698, 708.

⁹⁰⁴ MNL OL, DL 29286; Pesty, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara II*, 307, 312-314. Аутор ове дисертације не може да се сложи са мишљењем Ливије Мађине и Адријана Мађине, који су приредили други том Пештијевог *Дипломатара о историји Тамишке жупаније и Темишвара*, и тамо изнели мишљење да је ово место идентично селу Крстуру које се налази западно од Чанада: види: Pesty, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara II*, 307, 314. Блиске везе овог места са Сегедином указују на то да у овоме случају мора да се радило о

жупанији, каптол је стекао простране поседе када јој је 1471. породица Кеси даровала поседе у селима која су се налазила у Арадској и Тамишкој жупанији. Тек мањи део ових насеља је убициран, али међу онима која јесу, сви су се налазили на простору између Бегеја и Мориша.⁹⁰⁵ Западно од Темишвара, близу десне обале Бегеја, налазила су се села Међер, Тивантеке и Воте. У турским пописима, Међер је забележен под именом Међерић, Тивантеке као Тивантелек, док је име села Воте остало сачувано у називу пустаре Вотин.⁹⁰⁶ Арадској жупанији су припадала три насеља по имену Надашд, која су се налазила северозападно од Шарада, где је у XVI веку забележено насеље Надаш, а оно се налазило између данашњих села Мурани и Фибиш.⁹⁰⁷ У Арадској жупанији су такође била и села Удвари, чије је име забележено у турским пописима Темишварског санџака, када је на овом месту северозападно од данашњег села Винга још постојало село, као Одворин, а до 1723. ово село је ишчезло, а његово име је те године забележено као име потеса Дворин; потом Сансо, које се налазило код Липове, и Сент Миклош, доцније назван Малим Сенмиклушом, а ово насеље је данас југоисточно преграђе Арада.⁹⁰⁸ Село Кери је по свој прилици идентично селу Кеси, данашњем Кесинцу, који се налази југозападно од Липове, а Мљуфалва Миленфалви, која се налазила у близини Кесинца.⁹⁰⁹

Имања која су припадала Арадском каптолу и његовом препозиту су се налазила у Арадској и Тамишкој жупанији. Највећи део њихових поседа забележених у XIV и XV веку се налазио северно од реке Мориш, у околини Арада.⁹¹⁰ На левој обали Мориша су се налазила само три поседа, од којих су два

данашњем Српском Крстуру, који је одраније у историјским изворима поменут као посед Чанадског каптола, и налази се на реци Тиси, само 16 километара јужно од Сегедина.

⁹⁰⁵ Још увек неубицирана насеља су: Бифалва, два Етреа, два Партија, Зинтери, Залдобош, Дорс, Миселец, Тивошеђхаз, два Махуша, Хорпатака и Телке. Види: Csánki, *Magyarország történelmi földrajza I*, 769-770, 772, 775-776, 780, 785.

⁹⁰⁶ Engel, *A temesvári és moldovai szandzsák*, 68, 88, 137, 147, 150, 159, 162, карта у прилогу; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 50, 67, 71, 76.

⁹⁰⁷ Engel, *A temesvári és moldovai szandzsák*, 93, карта у прилогу; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza I*, 776; *Ibid. II*, 52-53.

⁹⁰⁸ Engel, *A temesvári és moldovai szandzsák*, 98, 143, карта у прилогу; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza I*, 778-780.

⁹⁰⁹ Csánki, *Magyarország történelmi földrajza I*, 774-775, 785.

⁹¹⁰ *Ibid.*, 764, 766-767, 769, 771, 773-776, 778-779, 785. Насеља северно од Мориша у којима је Арадски каптол имао имања током XIV и XV века, а која су припадала Арадској жупанији, су били трговиште Коваси, села Микалака, Чемперд, Милона, Абад, Герчењ, Батија, Сент Андраш (код данашњег Ђорока), Новак, Шег, Бодрог, Молнари, Сент Ђерђ (код данашњег

била у Арадској, а трећи у Тамишкој жупанији. Као посед Арадског каптола у Арадској жупанији је 1343. поменуто “*село Вонуч близу села Керекешхаз*”.⁹¹¹ Новак, село које је 1399. поменуто као посед овог каптола, налазило се на левој обали Тамиша југозападно од Арада, између њега и Задорлака.⁹¹² У тамишкој жупанији је, према Дежеу Чанкију, арадски препозит имао посед у селу Сентандраш.⁹¹³

Столнобеоградски каптол је, као што је већ поменуто, у првој половини XV века поседовао села Олнус и Халаз у Ковинској жупанији.⁹¹⁴ Будимски каптол је поседе у Банату почео да стиче тек у време краља Матије. Први међу њима је било село Темеркењ у Чанадској жупанији, које се налазило на обали Тисе, између данашњих насеља Чоке и Санада, које је Будимском каптолу продао властелин Јован Телегди.⁹¹⁵ Десет година доцније, поседи Будимског каптола у овим крајевима су се значајно увећали када му је удовица Димитрија Коње Агата, кћи Томе Постоша од Сајана, завештала своја имања у селима Сајан, Сот, Фалухељ, Бочар, Темердеђхаз, Ердеш, Комлош, Њолчсеђ, Петерд, Дамјанфалва, Сакалхаза, Кенез, Чичкед, Ече и Торњош у Чанадској жупанији, Мурон у Торонталској, и Бодзаштелек у Тамишкој жупанији.⁹¹⁶ Од ових места, она која се могу убицирати су Сајан, село које и данас постоји и налази се западно од Кикинде, затим Бочар, који такође и данас постоји и налази се југозападно од Кикинде, потом Комлош, данашњи Велики Комлош; Њолчсеђ, који се налазио у близини Комлоша; Темердеђхаз, који је у турским пописима забележен као пустара источно од Комлоша; Петерд, данашње Радојево; Кенез, који се налазио на левој обали Мориша, југозападно од Нађлака, и Ече, код данашњих насеља Мала Јеча и Велика Јеча, источно од Жомбоље.⁹¹⁷ Сот је, сматрао је Деже Чанки,

---

Владимирескуа), Мартоношлак, Харомфалу, Касакер, Кишфалуд, Шопроњ, Мађушторња и Сомбатхељ, а припадала му је и пустара Есертелек.

⁹¹¹ Ibid., 773, 781-782.

⁹¹² Engel, *A temesvári és moldovai szandzsák*, 95, 164, карта у прилогу; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza I*, 776, 782.

⁹¹³ Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 72.

⁹¹⁴ MNL OL, DL 54788; Thallóczy, Áldasy, *Magyarország és Szerbia*, 92-93.

⁹¹⁵ MNL OL, DL 106013; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza I*, 705.

⁹¹⁶ MNL OL, DL 16518, DL 106019, DL 106020.

⁹¹⁷ Engel, *A temesvári és moldovai szandzsák*, 135, карта у прилогу; Káldy-Nagy, *A csanádi szandzsák*, 24, карта у прилогу; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza I*, 694, 698-702, 705; Ibid. II, 55, 57.

морао да се налази на обали Тисе, јер је 1408. Забележен под именом Солтрев.⁹¹⁸ Фалухељ би могао да буде идентичан Фалухиду, поменутом у турским пописима Чанадског санцака из 1567. и 1579. као пустара, који се налазио северозападно од Бочара.⁹¹⁹

Манастирски поседи су се налазили дуж реке Мориш или недалеко од ње, и нису били особито велики, јер су у Банату постојала само четири манастира која су била уређена према *Правилу Светог Бенедикта* и један паулински манастир, који су се издржавали од својих земљишних поседа. О римокатоличком монаштву у Банату више ће бити речено у поглављу чији ће предмет бити Римокатоличка црква, те ће овом приликом бити само набројани манастири и поседи који су били у њиховом власништву.

Чанадски бенедиктински манастир је морао да у својој близини има неке поседе, али у изворима нису сачувани подаци о томе који су то поседи били; овај манастир је међу бенедиктинским манастирима био нешто неуобичајено, јер се налазио у самом граду Чанаду.⁹²⁰ Бенедиктинском манастиру Булч су припадала села Бата, Ујлак, Чура, Вадкерт, Хусна и Ђарбафала а имао је и винограде у околини града Липове, трговишта Ковасија и села Менеша. Сва ова места су се налазила у Арадској жупанији.⁹²¹ Сам манастир се налазио на месту данашњег села Булки, које се налази на левој обали Мориша, узводно од Липове.⁹²² Од набројаних поседа, у Банату су се налазили и села Бата, које и данас постоји и носи исто име, а налази се на левој обали Мориша, 3 километра западно од Булкија,⁹²³ и Ујлак, који је данашње село Фиритеаз јужно од Арада.⁹²⁴ Село Чура и виногради у Ковасију и Менешу који су припадали манастиру су се налазили северно од Мориша.⁹²⁵ И даље остају неубицирана села Вадкерт, Хусна и

---

⁹¹⁸ Csánki, *Magyarország történelmi földrajza I*, 702.

⁹¹⁹ Káldy-Nagy, *A csanádi szandzsák*, 173, карта у прилогу.

⁹²⁰ Ţeicu, *Geografia ecleziastică*, 60-62, 114; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza I*, 691; Ćemere, *Srednjovekovni manastiri*, 122.

⁹²¹ Csánki, *Magyarország történelmi földrajza I*, 767-769, 771-772, 780, 783.

⁹²² Ţeicu, *Geografia ecleziastică*, 56-58; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza I*, 768; Ćemere, *Srednjovekovni manastiri*, 128.

⁹²³ Csánki, *Magyarország történelmi földrajza I*, 767.

⁹²⁴ Ibid., 780.

⁹²⁵ Ibid., 764, 769, 775. Коваси је данашње село Ковасанц, Менеш село Миниш, а Чура се налазила код села Самбатени. Сва ова места су се налазила источно од Арада, а Самбатени је непосредно на обали Мориша.

Ђарбафала.⁹²⁶ Поседи бенедиктинског манастира Бизере, који су били село Везете и део села Сомбатхељ, такође у Арадској жупанији, и на десној обали Мориша, док се сам манастир налазио на левој обали, 3 километра североисточно од данашњег насеља Фрумушени, где су откривене његове рушевине, те се стога може одбацити претпоставка да се налазио код насеља Глоговац северно од Мориша.⁹²⁷ Цистерцитски манастир Егреш, који се налазио недалеко од данашњег села Игриш на левој обали Мориша југозападно од Нађлака, није имао поседе у Банату, већ у Трансилванији.⁹²⁸ Паулински манастир Калодва, који се налазио на једној моришкој ади низводно од Липове је имао поседе у селу Варјаш које се налази југозападно од Арада, са јужне стране Мориша, као и са северне стране те реке, у селима Сомбатхељ и Мартони.⁹²⁹

Најзначајнији поседници из редова властеле

Властелу која је чинила најзначајније поседнике у Банату у време владавине краља Матије можемо да поделимо на четири групе. Прву је чинила она властела која је своје најважније поседе у овом крају стекла за владавине ранијих владара, као што су били Горјански, Хађмаши, Чакији и Пошафији. Другу групу би чинила угарска властела која се уздиже у време владавине краља Матије, превасходно захваљујући својим ратничким заслугама, али и као краљеви миљеници и рођаци, и међу њих се могу убројати Силађији, као и Банфији, Доцији и Фрања Хараста. Трећу групу је чинила српска властела која се доселила са територија које су пале под власт Турака, а најзначајнији од српске властеле у Банату свакако су били Јакшићи и Милош Белмужевић. Напокон, особит је међу угарском властелом случај Иваниша Корвина, коме је у последњим годинама краљ дао знатне поседе припремајући га за свога наследника.

---

⁹²⁶ Ibid., 771-772, 780.

⁹²⁷ Țeicu, *Geografia ecleziastică*, 55-56; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza I*, 779, 781, 783. Сомбатхељ је данашње село Самбатени, а у његовој близини се налазило и село Везете.

⁹²⁸ Țeicu, *Geografia ecleziastică*, 70-71; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza I*, 695; Čemere, *Srednjovekovni manastiri*, 130-131, 157.

⁹²⁹ MNL OL, DL 13623, DL 29859; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza I*, 706, 775, 779, 785; Čemere, *Srednjovekovni manastiri*, 102-103, 142-143.

До доласка Матије Корвина на престо Угарске, једини мушки чланови породице Горјански који су још били у животу су били Ладислав Горјански и његов син Јов. После смрти Јова Горјанског 1482. године, породица Горјанских се угасила. Села Абоњ и Сентмиклош у Чанадској жупанији која су им припадала су се налазила на десној обали Мориша, између Печке и Семлака.⁹³⁰ У Банату, поседе које је ова моћна породица држала у време краља Матије су се налазили у Арадској и Тамишкој, а вероватно и у Торонталској жупанији. У Арадској жупанији, Јову Горјанском је припадало трговиште Садија, са селима Тис, Горња Каполна, Доња Каполна, Богорфалва, Зомаринфалва, Балтанагара, Черне, Заболат, Кечефалва, Доњи Талмађ, Горњи Талмађ, Верешмарт, Сигетфе, Селе, Марјан и Охаба.⁹³¹ Међу њима, данас су убицирани Верешмарт, данашњи Виришморт, као и Гоња и Доња Каполна, које су се налазиле код данашњег насеља Капалнаш, и Заболат, који се налазио код данашњег Бирхиша, који леже у северном подножју Липовског брега. Са јужне стране Липовског брега су се налазили Горњи и Доњи Талмађ, који су били код данашњег Дубештија, као и Охаба, која данас носи име Охаба Романа.⁹³²

Други значајан посед Јова Горјанског је било трговиште Шарад, са селима у његовој околини. У повељама везаним за продају овог трговишта поменуто је да је у његовој околини било 16 села: Ченеј, Сепхел, Иванфалва, Фигфалва, Визеш, Фелсебати, Алсобати, Левелеш, Рекато, Дарваш, Чебет, Етре, Пишки, Надашд, Кертвелеш и Кирвизаса.⁹³³ Пишки је данашње насеље Пишкиа, које се налази северно од Темишвара и Ђармате.⁹³⁴ Северно од њега био је Надашд, где је имања, поред Јова Горјанског, имао и Чанадски каптол.⁹³⁵ Ченеј се не може идентификовати са насељем које данас носи исто име, а налази се западно од Темишвара; турски пописи Темишварског санцака говоре о селу званом Ченеј које се налазило на десној обали реке Бересгау североисточно од Шарада, и које мора

---

⁹³⁰ MNL OL, DL 18198; Pesty, *Krassó vármegye története III*, 449; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza I*, 693, 703, 710.

⁹³¹ MNL OL, DL 18198; Pesty, *Krassó vármegye története III*, 448, 450-452, 458.

⁹³² Csánki, *Magyarország történelmi földrajza I*, 762-763.

⁹³³ MNL OL, DL 18198; Pesty, *Krassó vármegye története III*, 449, 458-459.

⁹³⁴ Engel, *A temesvári és moldovai szandzsák*, 107, карта у прилогу; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 20.

⁹³⁵ Engel, *A temesvári és moldovai szandzsák*, 93, карта у прилогу; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza I*, 776; *Ibid. II*, 52-53.

да буде онај Ченеј који се помиње о изворима који говоре о шарадском властелинству Јова Горјанског.⁹³⁶ У суседству Ченеја, северно од њега, налазио се Визеш, а западно, низ ток Бергсауга, Горњи и Доњи Батин, који су идентични са Фелсебатијем и Алсобатијем из XV века.⁹³⁷ Дарваш се налазио југоисточно од Шарада, на десној обали Бергсауга.⁹³⁸ Не може се са сигурношћу узети да су сва ова насеља заиста била села у 1479. години, када их је Јов Горјански продао, јер су тек нешто дуже од године пре тога, у пописима поседа Јова Горјанског сачињеним поводом његовог спора са Николом Сечијем, Дарваш, Чебед, Сепхел, Фигфалва, Визеш, Алсобати, Левелеш и Рекато поменути као пустаре.⁹³⁹

У Торонталској жупанији, краљ Жигмунд је даровао село Борђаш Јовану Горјанском, а 1422. је у овај посед уведен и његов брат Никола Горјански млађи, отац Ладислава Горјанског, о чему сведочи једна повеља Баношторског каптола.⁹⁴⁰ Ово село се налазило у данашњем потесу Борјаш на Тиси, јужно од Новог Бечеја, а постојало је и у наредном столећу, када је забележено у пописима Чанадског санџака.⁹⁴¹ Могуће је да су га Горјански држали и у време Матије Корвина, али за то нема потврде у изворима из тога времена, који ово село не помињу.

Међу најимућнијим банатским властелинима био је Никола Хађмаш, чији је отац Ладислав за време владавине краља Алберта био тамишки жупан, и држао је значајан замак Шољмош,⁹⁴² али га је изгубио када је у борбама за угарски престо после смрти краља Алберта подржао Хабзбурговце, те му је краљ Владислав I Јагелонац, због невере и напада његовог сина на поседе људи оданих јагелонској странци, овај замак одузео и дао га, заједно властелинством које му је припадало и са градом Липовом, Михаилу и Јовану Орсагу.⁹⁴³ Будући да није имао потомства, усвојио је Јована Сентгиролтија, и тим поводом је 25. маја 1462.

---

⁹³⁶ Engel, *A temesvári és moldovai szandzsák*, 41, карта у прилогу; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 20, 31.

⁹³⁷ Engel, *A temesvári és moldovai szandzsák*, 26, 148, карта у прилогу.

⁹³⁸ Ibid., 45, карта у прилогу; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 20.

⁹³⁹ MNL OL, DL 18145.

⁹⁴⁰ MNL OL, DL 11191.

⁹⁴¹ Káldy-Nagy, *A csanádi szandzsák*, 167-168, карта у прилогу; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 126.

⁹⁴² MOL OL, DL 13375.

⁹⁴³ MOL OL, DL 13597.

судија краљевског двора Ладислав Палоци издао наређење Будимском каптолу да уведе Јована Сентгиролтија у поседе његовог усвојитеља, у коме су ови поседи набројани.⁹⁴⁴

Велика већина њих се налазила у западном делу Тамишке жупаније, између Темишвара и западних граница жупаније према Торонталској, Чанадској, Крашовској и Ковинској жупанији. Имања која је имао Никола Хађмаш у Тамишкој жупанији су убицирана када је реч о следећим насељима: Бергсо, на левој обали реке Бергсау, по коме је породица добила свој предикат (ово место је данашњи Велики Бергсау), Сентјакаб (ишчезло насеље које се налазило северозападно од Великог Бергсауа, у XVI веку забележено као пустара), Кишбергсо (данашњи Мали Бергсау), Баба (ишчезло насеље на десној обали Бегеја, између Бергсауа и Утвина), Крстур (ишчезло насеље у околини Великог Бергсауа), Ваја (ишчезло насеље јужно од Великог Бергсауа), Силаш (ишчезло насеље јужно од Великог Бергсауа, на левој обали Бегеја), Печкерек (данашње село Мали Бечкерек), Кертвелеш (ишчезло насеље у околини Ченеја), Зованд (ишчезло насеље у околини Ченеја), Вејтех (данашње село Војтег, југоисточно од Чакова), Билед (насеље и данас постоји под истим именом, а налази се северозападно од Темишвара и Малог Бечкерек), Бак (ишчезло насеље, у XVI веку забележено као пустара између Биледа и Малог Бечкерек), Богарош (данашњи Бугаруш), Галадмоноштор (идентичан са насељем Галад, које ће доцније постати трговиште), Ревгалад (налазио се на десној обали Галацке насупрот Галаду), Вамхалом (ишчезло насеље северно од Галада, под именом Валхалом забележено у XVI веку као пустара), Чак (данашње Чаково), Кекенд (данашња Кикинда), Безд (ишчезло насеље у околини Гилада, јужно од Чакова), Герезнад (ишчезло насеље код данашњег Граничерија на левој обали Тамиша, насупрот данашњем насељу Јаша Томић), Кираљхалма (данашњи Краловац, источно од Темишвара), Теселд (данашња Кишода, која је у наше време англомерацијом постала једно од јужних предграђа Темишвара), и Толвајд (данашње село Ливезиле).⁹⁴⁵ Овај Сентандраш је до сада убициран као данашњи

⁹⁴⁴ MNL OL, DL 30319; Pesty, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara II*, 343-345.

⁹⁴⁵ MNL OL, DL 30319; Pesty, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara II*, 343-345; Engel, *A temesvári és moldovai szandzsák*, 23, 31, 124, 128, 160, 162, карта у прилогу; Káldy-

Санандреј, где је имао поседе и арадски препозит. Међутим, будући да је поменут после Силаша, а пре Белдана и Печкерека, и пошто знамо да је Силаш у турским пописима из XVI века помињан и под именом Свети Андријаш, можемо да закључимо да се ради о насељу које се налазило у околини данашњег Силаша, а не о Санандреју, и тиме дамо за праву Дежеу Чанкију, који је ово насеље убицирао у околину Великог Берегсауа.⁹⁴⁶ Насеља чије убицирање је неизвесно су Кереки, за које се претпоставља да се налазило код данашњег Печу Ноуа, затим Харастег у околини данашње Чебзе, и Верешегхаз у околини данашњег села Шандра.⁹⁴⁷ И даље нема трагова на основу којих би се могли иоле поуздано убицирати насеља Белдан, Тамашхаза, Кетбикамезеј и Пентеле.⁹⁴⁸

У Чанадској жупанији, Николи Хађмашу је припадало данас ишчезло насеље Кишбатка, које се налазило на обали Тисе насупрот данашњој Сенти.⁹⁴⁹ У Ковинској жупанији су му припадали село Бака (данашње село Бока на левој обали Тамиша) и њему суседна, ишчезла села Борзато и Рејд; ово потоње се налазило на десној обали Тамиша, на пола пута између Боке и Шурјана.⁹⁵⁰

Чакији су такође почели да своје банатске поседе стичу у време краља Жигмунда, који је тамишком жупану Николи Чакију, његовом оцу Стефану и брату Ђорђу најпре 1395. године даровао Чак, данашње Чаково, и Чузе, данашњу Чебзу, која се налази на левој обали Тамиша северозападно од Чакова.⁹⁵¹ Шест година доцније, поседи Николе Чакија и његове браће Ђорђа и Стефана у Банату су обухватили и трговиште Кањижу у Чанадској жупанији, и села Пордањ,

---

Nagy, *A csanádi szandzsák*, 185, карта у прилогу; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 13, 17, 25, 27-29, 39, 45, 47, 60, 64-66, 69-71, 80.

⁹⁴⁶ MNL OL, DL 30319; Pesty, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara II*, 343, 345; Engel, *A temesvári és moldovai szandzsák*, 128, 133, 162, карта у прилогу; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 63-64.

⁹⁴⁷ MNL OL, DL 30319; Pesty, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara II*, 343-345; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 40, 45, 70.

⁹⁴⁸ MNL OL, DL 30319; Pesty, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara II*, 343-345; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 27, 45, 56, 66.

⁹⁴⁹ MNL OL, DL 30319; Pesty, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara II*, 344-345; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza I*, 698.

⁹⁵⁰ MNL OL, DL 30319; Pesty, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara II*, 344-345; Engel, *A temesvári és moldovai szandzsák*, 24, 33, 113, 165, 167, карта у прилогу; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 117, 120.

⁹⁵¹ MNL OL, DL 71439; Pesty, Ortway, *Oklevelek Temesvármegye és Temesvárváros történetéhez I*, 250; Szabó Bártfai, *Oklevéltár a gróf Csáky I*, 172; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 32.

Урхиду и Тарнок у Ковинској жупанији.⁹⁵² Пордањ је данашње насеље Међа, Урхида је данашњи Јоханисфелд, који се налази на десној обали речице Тамишца, десне притоке Тамиша, и код ње се налазио прелаз преко ње (само име Урхида значи „господски мост“), док се Тарнок налазио на левој обали исте речице, јужно од Урхиде, на пола пута између ње и Фења.⁹⁵³ Из једног акта Љељешког конвента из 1455, сазнајемо да су 1455. потомци Николе и Ђорђа Чакија и даље држали Урхиду и Тарнок, а међу њиховим поседима помиње се и Икерхалом, који се вероватно налазио у близини Тарнока и Урхиде.⁹⁵⁴ Село Есен у Тамишкој жупанији, које се налазило западно од Рекаша, недалеко од данашњег Извина, поменуто је као посед Фрање Чакија, сина Ђорђа Чакија, 1453 године; док се Есен, данашњи Извин налази на десној страни Бегеја, који је у турским пописима забележен као Језвин, налазио на левој обали ове реке.⁹⁵⁵

За време владавине Матије Корвина, Чакији су се ородили са владаром када се Бенедикт Чаки, син Фрање, а унук Ђорђа Чакија, оженио Аполонијом Розгоњи, кћерком главног ризничара Јована Розгоњија, чија је мајка била Урсула Силађи, млађа сестра Јелисавете Силађи.⁹⁵⁶ Међу децом овог брачног пара били су и Никола Чаки, чанадски бискуп кога су 1514. у Нађлаку заробили устаници Ђорђа Доже и тамо га по наређењу свога вође погубили набивши га на колац, и Ладислав Чаки, који је у марту 1527. изгубио главу борећи се против Јована Ненада, против кога је повео поход након што је самозвани цар запосео Чому која је била његов посед.⁹⁵⁷ Поменути Бенедикт Чаки је био један од тројице браће којима је краљ Матија 1478, пошто је претходни власник охадског властелинства Петар Витез умро без мушког потомства, даровао ову пустару. Михаило Чаки, син

---

⁹⁵² MNL OL, DL 71433; Szabó Bártfai, *Oklevéltár a gróf Csáky I*, 212.

⁹⁵³ Engel, *A temesvári és moldovai szandzsák*, 67, 144, 185, карта у прилогу; Káldy-Nagy, *A csanádi szandzsák*, 131-132, 210-211, 216-217, карта у прилогу; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 120-121.

⁹⁵⁴ Szabó Bártfai, *Oklevéltár a gróf Csáky I*, 402; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 118.

⁹⁵⁵ MNL OL, DL 59436; Pesty, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara II*, 254-255; Engel, *A temesvári és moldovai szandzsák*, 71, карта у прилогу; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 55.

⁹⁵⁶ Kubinyi, *Matthias Rex*, 16, 20, 204.

⁹⁵⁷ Сремац, *Посланица*, 36-39, 93; Antonius Fekete Nagy, Victor Kenéz, Ladislaus Solymosi, Geisa Érszegi, *Monumenta rusticorum in Hungaria rebellium anno MDXIV*, Budapest 1979, 86; *Историја српског народа II*, 483; Eubel, *Hierarchia catholica medii aevi II*, 124; Ивић, *Историја Срба у Војводини*, 51-52, 73-74; Крстић, *Банат у средњем веку*, 85; Kubinyi, *Matthias Rex*, 16, 204; Поповић, *Срби у Војводини I*, 135.

Фрање Чакија, кога је краљ овим поседом наградио за његову верну службу, као и његова браћа Фрања и Бенедикт Чаки, уведени су у овај пространи посед који је, поред саме пустаре Охад, обухватао и опустела места Велику Чату, Малу Чату, Мађарђовад, Тотђовад, Тетеош, Лаубосег, Јакабфалву и Мараз.⁹⁵⁸ Од ових места, једино се прецизно могу убицирати Мараз, који је раније био забележен као трговиште, и Охад, који је под именом Оход забележен у XVI веку као варош у Чаковској нахији, а налазио се на месту данашњег насеља Гилад, јужно од Чакова.⁹⁵⁹ Велики Ачад и Чому, који су се налазили северно од Темишвара, Чакији су стекли 1498, за владавине Матијиног наследника Владислава II.⁹⁶⁰

Највећи део поседа који су у Банату држали у време краља Матије Корвина, породица Пошафи од Зера је добила још 1426. године од краља Жигмунда. У повељи коју је овај угарски краљ издао 3. фебруара 1426. у Будиму, као поседи које је даровао Гаврилу Пошафију од Зера набројани су Седи, Мачалака и Забран у Арадској жупанији, Ходош у Тамишкој, Борлод и Фејеређхаз у Ковинској и Ађагош и Минеш у Крашовској.⁹⁶¹ Сви ови поседи, осим Фејеређхаза, који није убициран, помињу се и у повељи издатој у Естергому 21. децембра 1471, којој је краљ Матија поседе Гавриловог потомка Стефана, који је умро без мушког наследника, доделио Михаилу Орсагу и Јовану Унгору. Али се зато у овој повељи помињу и трговишта Петерфалва и Сењеш, а набројана су и сва села у околини ових места која су припадала Стефану Пошафију.⁹⁶² Од бројних села у околини Ходоша, само три се могу са прецизношћу убицирати: Болдор, данашњи Болдур северно од Ходоша, затим Грон, данашњи Груин северозападно од Лугоша, и Секеш, који је Деже Чански сматрао истоветним са данашњим селом Сакошу Маре, које се налази југозападно од Ходоша; за два села по имену Чаба, као и Баракертвешеш и Гончафалву, Чанки је сматрао да су се налазила у околини Груина. Неубицирана и даље остају села Торњафалва, Баљашфалва, Каполна, Керестфалва, Балажфалва, Копорјаш, Мончафалва,

---

⁹⁵⁸ Szabó Bártfai, *Oklevéltár a gróf Csáky I*, 451-454.

⁹⁵⁹ Engel, *A temesvári és moldovai szandzsák*, 98, 167, карта у прилогу; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 18, 31, 39, 43, 48, 54, 66.

⁹⁶⁰ Engel, *A temesvári és moldovai szandzsák*, 21, 43, карта у прилогу; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 22, 31, 75.

⁹⁶¹ MNL OL, DL 93204.

⁹⁶² MNL OL, DL 17273; Pesty, *Krassó vármegye története III*, 427, 429-430, 432.

Станафалва, Нандортелек, Видафалва, Ујкег, Романфалва, Берендфалва, Гостефалва, Брачафалва, Саламонфалва, Ујфалу, Сенасек, Ибазо, Ругач, Мали Ходош, Белебор, Негланошфалва и Драганфалва.⁹⁶³

Слично као и у случају Ходоша, тек мањи број села која су окруживала трговишта која су припадала Стефану Пошафију могу да се убицирају. Од села која су се налазила око Мачалаке, убицирани су Ремета, данашња Мала Ремета југоисточно од Машлока, и Шиманд, Ердеглика и Халмош, који су се налазили у околини данашњег села Алиош. У краљевој повељи из 1471. године, његовој наредби Арадском каптолу да издатој истој дана да уведе Михаила Орсага и Јована Унгора у посед, и повељи Арадског каптола у увођењу у некадашње поседе Стефана Пошафија издатој 5. априла 1472. су помињане и две пустаре код Мачалаке, обе зване Забран, које су се налазиле на месту истоименог села које је поменуто у повељи краља Жигмунда из 1426, а које је доцније обновљено, и под истим именом постоји и данас. Код овог села налазила се и пустара Хидегфе. И даље остају неубицирани села Филиптелек, Елзебеткута, Харомолош, Бостош и Бикеш, као и пустаре Каса, Њаррев, Чералја, Мали Ходош, Ченфалва, Кер и Ароки.⁹⁶⁴ Осим истименог трговишта, замку седи са јужне стране Мориша нису припадала никаква друга насељена места или пустаре.⁹⁶⁵ О Борлоду, данашњем Орловату, и данас ишчезлим селима Протосинац, Бозјаш и Сентђурђ која су му припадала, поновоћемо да се Бозјаш налазио на месту баре Бусијаш код Глогова, а Сентђурђ источно од Старчева, док Протосинац није убициран.⁹⁶⁶

Најмање сазнања имамо о имањима Стефана Пошафија у Крашовској жупанији. Познато нам је да је Петерфалва данашње Петрилово, али места где су се налазила села која су јој припадала, наиме Козмафалва, Галанфалва, Варашфалва, Ховалфалва, Зиданица, Вег и Ач, и два села звана Несебер, остају и даље непозната, и у убицирању не могу помоћи ни турски пописи Крашовско-

---

⁹⁶³ Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 25, 27, 29-31, 35, 39, 42, 44-46, 51, 53, 60, 62-64, 68, 70.

⁹⁶⁴ MNL OL, DL 17273, DL 93204; Pesty, *Krassó vármegye története III*, 428, 430, 432-433; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza I*, 765-766, 771-772, 781.

⁹⁶⁵ MNL OL, DL 93204; Pesty, *Krassó vármegye története III*, 428, 430, 432.

⁹⁶⁶ MNL OL, DL 93204; Pesty, *Krassó vármegye története III*, 428, 430, 433; Крстић, *Из историје средњовековних насеља југозападног Баната*, 51-52.

вигелничке нахије из XVI века.⁹⁶⁷ Трговиште Сењеш остаје неубицирано, заједно са селима Ерошмег, Читоровиц и Соплакоровац која су му припадала, док се за неубицирани Милош, помињан у изворима и као Минеш и Менеш, помиње да је имао свој округ, али никакви топоними који су му припадали нису поменути, као ни када је реч о имањима која су припадала трговишту Ађагош, данашњем Агадићу.⁹⁶⁸

Када говоримо о властели која је своја имања почела да шири захваљујући краљу Матији Корвину, свакако на првоме месту треба поменути Силађије. Породица Силађи од Хорогсега је у Банату била присутна од 1408. године, када је краљ Жигмунд Ладиславу Силађију и његовом оцу Николи, браћи Гргуру, Михаилу, Алберту, Доминику и Себастијану, и брату од стрица Гргуру, доделио поседа по коме ће понети свој племићки предикат.⁹⁶⁹ Прави успон ове породице је почео тек у време када је зет Ладислава Силађија, Јован Хуњади, постао водећа личност Угарске. После погибије Михаила Силађија, више није било мушких чланова ове породице, али су, захваљујући женским потомцима Ладислава Силађија, Јован Хуњади и његов син Матија успео да успостави родбинске везе са важним угарским велможама.⁹⁷⁰

Заједно са Хорогсегом, који се налазио код данашњег Банатског Великог Села,⁹⁷¹ Силађији су 1408. добили и три Бегења, о којима је било више речи на претходним страницама ове дисертације, као и Мали Пожарош, Велики Пожарош, Бесермењ, Тосег и Мошото. Од ових насеља, може се поуздано убицирати Тосег, који се налазио на месту данашњег села Нови Козарци, и Мали и Велики

---

⁹⁶⁷ MNL OL, DL 93204; Pesty, *Krassó vármegye története III*, 428, 430, 433; Engel, *A temesvári és moldovai szandzsák*, 183-185; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 98, 100, 102-104, 108.

⁹⁶⁸ MNL OL, DL 93204; Pesty, *Krassó vármegye története III*, 428, 430, 433; Engel, *A temesvári és moldovai szandzsák*, 183-185; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*,

⁹⁶⁹ MNL OL, 71523; Pesty, Ortway, *Oklevelek Temesvármegye és Temesváros történetéhez I*, 403-404; Kubinyi, *Matthias Rex*, 15-16. У ово време, Силађији су га делили са Стефаном Гараздом од Крстура и његовом породицом; Стефан Гаразда и Ладислав Силађи су, када су добили ове поседе, заједнички вршили дужност кастелана Сребрника у Босни. Изгледа да је Ладислав био једини од многобројних синова Николе Силађија који је иза себе оставио потомство.

⁹⁷⁰ Kubinyi, *Matthias Rex*, 16-20, 204.

⁹⁷¹ Engel, *A temesvári és moldovai szandzsák*, 64, карта у прилогу; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza I*, 697.

Пожарош, који су се налазили између Хорогсега и Кикинде, где су у турским пописима из XVI века забележене пустаре по имену Пожарош.⁹⁷²

Михаило Силађи је још док је био у служби свога зета Јована Хуњадија почео да увећава своје поседе. Најпре је 1451. купио село Селеш у Чанадској жупанији од Ладислава Хађмаша за 600 флорина. Ово, данас ишчезло село се налазило на десној обали Галацке, североисточно од Кикинде, где је истоимено село поменуто и у пописима Чанадског санцака.⁹⁷³ Четири године касније, за 110 флорина је од Николе Котормана од Саланка купио његове поседе у селима Диош, Саланк и Верешеђхаза у Чанадској жупанији, о чему сведочи повеља Чанадског каптола од 11. фебруара 1455. Убицирање Верешеђхаза на простор између Чанада, Егреша и Старог Бешенова, како је сматрао Деже Чанки, није тачно. Ови поседи се нису налазили у Банату, већ са супротне, десне обале Мориша, где су у турским пописима Чанадског санцака забележене пустаре Саланка и Верешхаз у близини данас ишчезлога села Таламић, које се налазило између Шајтина и Семлака.⁹⁷⁴ Исте године је Силађи за 250 флорина од петорице чланова породице Сенчи од Пардања, Бенедикта, Николе, Андрије, Јована и Стефана, купио посед Багд, такође у Чанадској жупанији, који није убициран. Необично је што се у повељи Тителског каптола која говори о овој куповини, а која је издата на Никољдан, 6. децембра 1455, Михаилу Силађију даје предикат „од Крстура“ уместо „од Хорогсега“.⁹⁷⁵ Ово је очигледна погрешка писара, јер је посед под тим именом Михаило Силађи стекао тек три године касније, о чему ће на одговарајућем месту бити речи.

Када је Ладислав Хуњади заточио краља Ладислава Посмрчета у Темишвару, од свог краљевског сужња је за свога ујака, поред звања заповедника Београда, обезбедио и да добије поседе у Тамишкој и Ковинској жупанији, о чему сведочи повеља коју је краљ Ладислав V издао 30. новембра 1456. у

---

⁹⁷² Engel, *A temesvári és moldovai szandzsák*, 109, 139-140, 161, карта у прилогу; Káldy-Nagy, *A csanádi szandzsák*, 202, карта у прилогу; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 27, 52, 58, 67.

⁹⁷³ MNL OL, DL 14484, DL 14485; Káldy-Nagy, *A csanádi szandzsák*, 107-108, карта у прилогу; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza I*, 704, 715.

⁹⁷⁴ MNL OL, DL 14922; Pesty, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara II*, 286-287; Káldy-Nagy, *A csanádi szandzsák*, 43-44, карта у прилогу; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza I*, 695, 702, 706.

⁹⁷⁵ MNL OL, DL 49409; Pesty, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara II*, 296-297.

Темишвару.⁹⁷⁶ У Ковинској жупанији, Силађи је тада добио Максонд, Селеш и Херчекош. Максонд се налазио, што потврђују турски пописи Темишварског санцака, на месту данашњег Алибунара, тако да се може одбацити тврдња Феликса Милекера да је ово насеље ишчезло и да се налазило на брежуљку Мошонда Маре код данашњег села Владимировац.⁹⁷⁷ Селеш је данашњи Селеуш, северозападно од Алибунара, док се Херчекош не може сасвим поуздано убицирати, али се може сматрати сигурним да се налазио у близини Максонда и Селеша, и као и они, на рубу велике мочваре која се пружала ка северозападу. Феликс Милекер је био мишљења да се Херчекош налазио код данашње Хајдучице. Турски пописи у питању где се Херчекош налазио не могу да буду од помоћи, јер они овај топоним не помињу.⁹⁷⁸ Имања у Тамишкој жупанији које је тада добио Михаило Силађи су била Кисет, Тиселд, Холт, Егазашороз, Темелкењ, Сормеш, Верс и Карачоњтелек. Кисет је данашњи Кизатау на левој обали Бегеја, источно од Рекаша, док су се остала насеља која се могу убицирати налазила западно и југозападно од Темишвара. Тиселд је данашња Кишода, која је англомерацијом постала југозападно предграђе Темишвара, а остала насеља су ишчезла: Холт се налазио у околини Утвина, Егазоршороз код Санмихаиу Романа, Сормеш код Санмихаиу Германа, док је Верс под именом Вирш забележен као пуста јужно од Сенмартона, данашњег Српског Семартона, у пописима Темишварског санцака, док су Темелкењ и Карачоњтелек и даље неубицирани; Деже Чанки је сматрао да су се налазили у околини Утвина.⁹⁷⁹

Пошто је Михаило Силађи после смрти Јована и Ладислава Хуњадија постао једна од најмоћнијих личности у Угарској, његови поседи у Банату су се током 1458. године нагло увећавали захваљујући даровима његовог сестрића. Већ

---

⁹⁷⁶ MNL OL, DL 15114; Pesty, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara II*, 305-306;

⁹⁷⁷ Дробњаковић, Милекер, *Летописи општина Подунавске области*, 107; Engel, *A temesvári és moldovai szandzsák*, 21, карта у прилогу; Крстић, *Из историје средњовековних насеља југозападног Баната*, 29, 51; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 119.

⁹⁷⁸ Дробњаковић, Милекер, *Летописи општина Подунавске области*, 107; Pesty, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara II*, 306; Engel, *A temesvári és moldovai szandzsák*, 62-65, 118, 123, карта у прилогу; Крстић, *Из историје средњовековних насеља југозападног Баната*, 51; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 120.

⁹⁷⁹ Pesty, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara II*, 306; Engel, *A temesvári és moldovai szandzsák*, 76, 147-148, 166, 176, карта у прилогу; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 44, 46, 55-56, 66.

1. марта 1458, краљ Матија је даровао Силађију село Крстур у Тамишкој жупанији, које се налазило северозападно од Темишвара, у околини Биледа; југоисточно од Биледа се налазила у XVI веку пустара Кирстур, на месту до тада ишчезлог села.⁹⁸⁰ Само три дана доцније, 4. марта 1458, краљ је даровао свом ујаку села Иђош и Холош у Чанадској жупанији. Иђош постоји и данас под истим именом, док је Холош ишчезло село, које се налазило на левој обали Галацке, између данашњих насеља Кикинде и Накова.⁹⁸¹ Потом је, 9. маја 1458. Добио Омољицу, Ковачицу, Драгосинац, Деселинац, Болчиновац и Дерму, који су се налазили у Ковинској жупанији, које је краљ одузео Јовану и Антонију Жиду због предаје Ковина деспоту Лазару Бранковићу.⁹⁸² А већ на више места у овој дисертацији је помињана краљева повеља од 20. августа 1458. која је допустила Михаилу Силађију да заплени имања породице Бранковића у Торонталској и Крашовској жупанији: замкове у Бечеју и Вршцу, и трговиште Бечкерек, са свим поседима који су им припадали.⁹⁸³ Силађи се овим правом искористио после пада Голупца у руке Турцима. Најкасније 1458. Силађи је морао да постане власник села Варјаш у Арадској жупанији, које је те године даровао паулинском манастиру Калодви.⁹⁸⁴ Такође нам је, из једне повеље краља Матије од 29. јула 1461, познато да је Михаило Силађи имао и два имања у селу Беодри у Торонталској жупанији, данашњем Новом Милошеву.⁹⁸⁵ После погибије Силађија, који није имао потомства, сва ова имања су постала краљеве власништво. Краљ Матија је Хорогсег, заједно са оближњим Вирагатом, Великим и Малим Пожарошом, Великим и Малим Бесермењом и Тофеом, 1462. даровао Јовану Розгоњију и његовом брату Рајналду Розгоњију; Вирагат и Тофе су се налазили западно од Хорогсега, и забележени су као пустаре у турским пописима Темишварског санцака, Вирагат под истим именом, а Тофе као Тофин. Вирагат се

---

⁹⁸⁰ MNL OL, DL 15216; Pesty, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara II*, 311-312, 314-315; Engel, *A temesvári és moldovai szandzsák*, 76, 161, карта у прилогу; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 45.

⁹⁸¹ MNL OL, DL 15218; Káldy-Nagy, *A csanádi szandzsák*, 184-185, 201-202, карта у прилогу; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza I*, 691, 697.

⁹⁸² MNL OL, DL 15239; Ђирковић, *Прилози за историју Ковина*, 85-86.

⁹⁸³ MNL OL, DL 15276; Bárány, *Torontálmegye' hajdana*, II 15-16.

⁹⁸⁴ Csánki, *Magyarország történelmi földrajza I*, 706, 781, 785, 787; Čemere, *Srednjovekovni manastiri*, 142.

⁹⁸⁵ MNL OL, DL 15675.

налазио код данашњег Банатског Великог села, а Тофе северно од данашње Кече.⁹⁸⁶

Краљев миљеник Никола Банфи, који је најпре стекао звање пожунског жупана, а потом наследног жупана Арадске жупаније и Вировитичке жупаније,⁹⁸⁷ је добио у посед град Липову.⁹⁸⁸ Заједно са својим братом Јаковом, Никола Банфи је од Јова Горјанског купио бројне поседе, међу којима и Садиду и Шарад са околним селима.⁹⁸⁹ Око Борзлука, Банфији су се судили са Матијом Паном, и до 1483. су успели да дођу у посед овог трговишта, али нам извор који нам сведочи о томе да је Борзлук био посед Банфија не даје непорецив одговор на питање да ли су сва села која су припадала Борзључком властелинству док је оно било власништво Матије Пана припала Банфијима када су дошли у посед трговишта Борзлук, но нема ни основа да сумњамо да се то догодило.⁹⁹⁰ Данас се може убицирати само мањи број ових села, која су набројана у изворима који говоре о Борзлуку у време док је био власништво Матије Пана.⁹⁹¹ Станчофалва је данашња Станчова, Петерфалва данашње Петровосело, а Херњаковац данашња Херњакова; сва ова села се налазе северно и северозападно од Рекаша. Између њих се налазила данас ишчезла Степанфалва, у турским пописима забележена под именом Стефан Село, док се ишчезла Драгатафалва налазила недалеко од данашњег Надаша, северно од Рекаша, док се Мојшафалва налазила у околини Херњакове.⁹⁹² Када је Никола Банфи пао у немилост, и он и његов брат су изгубили све ове поседе. После 1488, Николи Банфију је краљ оставио једино наследно достојанство вировитичког жупана и поседе у тој жупанији.⁹⁹³

Занимљива је чињеница да властелин кога је краљ Матија одабрао да врши дужност генералног капетана Доњих Крајева није стекао велике поседе у области

---

⁹⁸⁶ MNL OL, DL 15744; Pesty, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara II*, 345-348, 351-352, 379-381; Engel, *A temesvári és moldovai szandzsák*, 137-138, 147, 160-161, карта у прилогу; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 67, 70, 88-89.

⁹⁸⁷ Kubinyi, *Matthias Rex*, 121-22, 141.

⁹⁸⁸ MNL OL, DL 17486, DL 18601; Borovszky, *Temes vármegye*, 64; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza I*, 764.

⁹⁸⁹ MNL OL, DL 18198; Pesty, *Krassó vármegye története III*, 448-449, 458-459.

⁹⁹⁰ MNL OL, DL 18791.

⁹⁹¹ MNL OL, DL 17155, DL 17304, DL 17928.

⁹⁹² Engel, *A temesvári és moldovai szandzsák*, 91, 106, 120, 131, 163, карта у прилогу; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 16-17.

⁹⁹³ Kubinyi, *Matthias Rex*, 122.

где се налазило његово седиште. Једини поседи Павла Кинижија у Банату су били села Иђош и Холош у Чанадској жупанији, некадашњи поседи Михаила Силађија, која је 1489. продао Фрањи Харастују.⁹⁹⁴

Четворица браће Доци, Ладислав, Петар, Емерик и Михаило, су се истицали међу властелом која је војевала за краља Матију. До највишег звања је дошао Ладислав Доци, који је на почетку владавине Матије Корвина био северински бан, дакле један међу баронима краљевства, али су се својим ратним подвизима, судећи према писању Бонфинија, највише истакли Петар и Емерик Доци, које од све четворице браће Матијин дворски историчар најчешће помиње у *Декадама*. Петар, у српској народној традицији назван Петар Дојчин, је био најистакнутији од браће после Ладислава, и служио је краља Матију као заповедник не само одреда копнене војске, већ и дунавске флоте и важних пограничних утврђења какви су били Ковин, Свети Ладислав и Београд, да би на крају досегао до звања тамишког жупана и, доцније, јајачког бана, а краљ га је слао и на дипломатске задатке, као посланика султану Мехмеду Освајачу.⁹⁹⁵ Браћа Доци су имала пространа имања у свим жупанијама Баната, осим у Ковинској, и Ладислав и Емерик Доци су се до краја владавине краља Матије нашли међу највећим поседницима у Банату.

У Чанадској жупанији, велике поседе је имао најстарији брат Ладислав Доци, који је тамо најпре, заједно са својом браћом Петром и Емериком, за своје заслуге од краља добио Сентелт, о чему сведочи краљева повеља од 27. јуна 1460.⁹⁹⁶ Шест година касније, Ладислав Доци је стекао села Сарафалву и Перјамош и пустаре Озколу, Фејеређхаз, и пола пустаре Патателек, које је добио од Николе и Јована Македонијаија, док се у акту Арадског каптола од 21. јануара 1480. као поседи који су некада припадали Ладиславу Доцију у Чанадској жупанији помињу, и то сви као села, Сарафалва, Пата (идентична са

---

⁹⁹⁴ MNL OL, DL 59776.

⁹⁹⁵ Bonfinis, *Rerum Ungaricarum decades IV*, 64-65, 81, 120; Pesty, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara II*, 328-329; Fraknoi, *Mátyás király levelei I*, 381-383, 419; Калић-Мијушковић, *Београд у средњем веку*, 197; Ljudevit Thallóczy, *Povijest (banovine, grada i varoši) Jajca 1450-1527*, Zagreb 1916, 112, 115-116, 233.

⁹⁹⁶ Pesty, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara II*, 328-329.

Патателеком), Озкола, Фејеређхаз и Ремета.⁹⁹⁷ О Сарафалви је већ речено да је она данашње село Саравале, у чијој близини су се налазили у Оскола и Патателек. Перјамош је данашње село Перјам источно од Саравалеа, док се Фејеређхаз налазио код данашњег села Песак. У околини Саравалеа била је и Ремета, поменута као посед Доција 1480.⁹⁹⁸

Емерик Доци је имао простране поседе у Арадској жупанији, где су му од 1470. припадала имања у Задорлаку, Ликију, Деску, Селешу и Сентмарији. Стекао их је, заједно са Чернезхазом у Тамишкој жупанији, склопивши договор са својим рођаком Михаилом Мезеђанијем да ће примити половину његових имања, а обавезује се да ће у случају да једна страна буде нападнута, друга јој пружити помоћ, као и да ће, умре ли ко од властелина који су склопили уговор без потомства, друга уговорна страна наследити имања преминулог, а договор је потврђен повељом коју је 18. октобра 1470. издао Арадски каптол. У остатак поседа у Задорлаку, Ликију, Деску и Селеушу, Емерика Доција је 3. маја 1474. увео Будимски каптол.⁹⁹⁹ Потом је, до 1482, стекао имања у селима села Апача и Удвари.¹⁰⁰⁰ Задорлак је данашње село Задарени, Лики и Деск су се налазили у околини Сечеанија, док је Селеш у турским пописима забележен под именом Селеуш и налазио се јужно од Задорлака а северозападно од Винге, док је Сентмарија забележена у турским пописима као пустара северозападно од Селеуша. Апача се налазила на месту села у XVI веку забележеног под именом Опатица, које се налазило на обали Мориша насупрот Араду, на месту где је данас арадска четврт Нови Арад.¹⁰⁰¹

Поседи који су Доцији имали у Тамишкој жупанији били су многобројни. Шестог априла 1470, краљ Матија је поручио Чанадском каптолу да уведе Ладислава и Петра Доција у поседе у три села: у Чоми и њој суседним

---

⁹⁹⁷ MNL OL, DL 16388, DL 18318; Pesty, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara II*, 390-392, 394-395.

⁹⁹⁸ MNL OL, DL 18318; Pesty, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara II*, 392; Káldy-Nagy, *A csanádi szandzsák*, 36-39, 81-82, карта у прилогу; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza I*, 696, 700-702.

⁹⁹⁹ MNL OL, DL 17076, DL 17572; Pesty, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara II*, 421-422.

¹⁰⁰⁰ MNL OL, DL 18548, DL 18619.

¹⁰⁰¹ Pesty, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara II*, 422; Engel, *A temesvári és moldovai szandzsák*, 21, 99, 123, 125, 152, карта у прилогу; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza I*, 764, 779, 781, 784; *Ibid. II*, 98.

Сентандрашу и Борсекељу. Борсекељ и даље није прецизно убициран.¹⁰⁰² Ладислав, Петар и Емерик Доци су, заједно са Петром Олахом и Јован Деж добили 12. маја 1470. од краља поседе у тамошњим селима Тофе, Кече, Ујфалу, Петерд, Нађут, Чатад, Ердешд, Надашд и Хетен да их поделе на равне части. Кече је данашња Кеча, Хетен данашњи Хетин, Надашд се налазио у околини данашње Жомбоље или Великог или Малог Комлоша, а Чатад на месту данашњег Ленаухајма, док су у турским пописима остала три места забележена као пустаре у околини Кече: Ујфалу и Ердешд су се налазили северно, а Нађут северозападно од ње.¹⁰⁰³

Ово властелинство браће Доци је доцније проширивано. Доцији су са тиме започели када је, како сведочи повеља Чанадског каптола од 24. јануара 1472, Емерик Доци за 600 флорина од Јелене, удовице властелина Петра Пана, купио њене делове имања у селима Хетину, Петерду, Нађуту, Чатаду и Ковачтелеку, које је наследила од свог првог супруга, Павла Затија од Тофеа; село Ковачтелек није убицирано.¹⁰⁰⁴ У наредби судије краљевског двора Стефана Баторија издатој 7. маја 1472. Будимском каптолу да уведе Емерика Доција у посед се, поред Петерда, Кекеа, Нађута и Чатада помињу и Папд, данашња Бобда источно од Жомбоље, и Чонкаеђхаз, који је у пописима из XVI века забележен као пустара Чанеђхаз у околини данашњег села Грабца.¹⁰⁰⁵ Једанаестог августа 1477, Арадски каптол је издао повељу о новом увођењу Ладислава, Петра и Емерика Доција у поседе у овим местима, али се сада, поред Тофеа, Ујфалуа, Петерда, Нађута, Чатада, Ердешда, Хетена и Чонкаеђхаза, помиње и село Тонаштелек, које није убицирано.¹⁰⁰⁶ Емерик Доци је и доцније проширивао ово властелинство. До 1481. додао му је Белшорабе, Кулшорабе, Темердекеђхаз, Торњош и Сакалхазу, који се помињу у акту Арадског каптола од 26. августа 1481. Од ових места се само Торњош, који се налазио недалеко од данашњег Грабца, може поближе

---

¹⁰⁰² Pesty, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara II*, 414-415, 420-421; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 30.

¹⁰⁰³ MNL OL, DL 17002, DL 17003; Pesty, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara II*, 415-417; Engel, *A temesvári és moldovai szandzsák*, 40, 51, 64, 80, 93, 143, карта у прилогу; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 31, 36, 41, 47, 52-53, 68.

¹⁰⁰⁴ MNL OL, DL 17279; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 77.

¹⁰⁰⁵ MNL OL, DL 17315; Engel, *A temesvári és moldovai szandzsák*, 40, 104, карта у прилогу; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 32, 56.

¹⁰⁰⁶ MNL OL, DL 17967; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 66.

убицирати.¹⁰⁰⁷ Годину дана потом, придодата му је Сентлеринцфалва на левој обали Галацке, данашње село Ловрин,¹⁰⁰⁸ а 1484. помиње се као власништво Емерика Доција у овом крају и Оролтхава, која није убицирана.¹⁰⁰⁹ Сва места прикључена овом властелинству након 1481. године се у изворима помињу као насеља која су припадала Тамишкој жупанији.

Мимо ових пространих поседа у северозападном делу Тамишке жупаније, Ладислав Доци је у Тамишкој жупанији од 1458. поседовао село Торно и њему ближу половину села Чобај; краљева повеља којом је добио ове поседе, уз још 4 села у Крашовској жупанији, издата је 1. октобра 1458. у Петроварадину, а 1. новембра 1458. Тителски каптол га је увео у посед. Торно остаје неубицирано, док се село Чобај налазило у околини данашње Фоље.¹⁰¹⁰ Од Николе и Јована Македонија је добио Осколу са целим округом коју су чинили села и пустаре Тотоскола, Кетпродан, Алталкерек, Чукот, Сумберек и Паповиц, и пола поседа у селу Македонији. Оскола је данашња Скуља на Брзави, северно од Гатаје, док се Македонија, која и данас носи исто име, налази западно од Чакова. Остали наведени топоними у округу Осколе се не могу убицирати.¹⁰¹¹ Са Лаврентијем Орагом, Ладислав Доци се 1471. споразумео да поделе Шашвар,¹⁰¹² а 1476. је за 100 флорина од Софије, удовице Јована Варана, купио њене поседе у селима Тамишке жупаније Ремети, Багду, Ђартјанушу, Доњем Ђартјанушу, Бекастоу, Сири и Сарташду.¹⁰¹³ Овај посед се простирао са обе стране Бегеја узводно од Темишвара; једино поменуто место које постоји и данас је Ремета, данас Велика Ремета на десној обали Бегеја. На истој обали, источно од ње, је био Бекасто, који је у турским пописима из XVI века забележен као пустара, а са супротне обале су се налазили Ђартјануш и Доњи Ђартјануш, на местима где су у турским пописима била забележена села Мали или Горњи Ђеркјанош и Велики (у претходном

---

¹⁰⁰⁷ MNL OL, DL 18545; Káldy-Nagy, *A csanádi szandzsák*, 77, карта у прилогу; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza I*, 705; *Ibid. II*, 59, 62.

¹⁰⁰⁸ MNL OL, DL 18620; Káldy-Nagy, *A csanádi szandzsák*, 75-77, карта у прилогу.

¹⁰⁰⁹ MNL OL, DL 19019.

¹⁰¹⁰ MNL OL, DL 59476; Pesty, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara II*, 315-317; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 32.

¹⁰¹¹ MNL OL 16388; Pesty, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara II*, 390-392, 394-395; Engel, *A temesvári és moldovai szandzsák*, 87, 129, карта у прилогу; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 49, 54.

¹⁰¹² MNL OL, DL 59592.

¹⁰¹³ MNL OL, DL 59625.

сталећу познат као Доњи) Ђеркјанош.¹⁰¹⁴ После његове погибије, у једном акту Арадског каптола из 1480. су као поседе у Тамишкој жупанији који су припадали Ладиславу Доцију поменути Чома, Сентандраш, Берсекел, Одон, Рекећеш, Шољмош, Рекаш, Оскола и Руда. Одон је данашњи Ходони, северозападно од Санандреја, Рекећеш се налазио североисточно од Јанове, а Руда је данашња Рудна на Тамишу.¹⁰¹⁵ Поседи Петра Доција у Тамишкој жупанији су били најмањи од оних којим су поменута тројица браће располагала. Он је 1. августа 1466. добио од краља Тамашфалву, за коју се претпоставља да се налазила у околини Жомбоље.¹⁰¹⁶

Емерик Доци је често узимао имања у залог од поседника из Тамишке жупаније, те је тако 1478. у залог од Валентина, Герхарда и Андрије Седечија, којима је позајмио 9 флорина, узео њихов део поседа у селу Седеч, који је, судећи по износу суме за коју су га заложили, морао бити врло скроман. Село Седеч се налазило југозападно од Биледа, а у XVI веку је забележено као пустара Ситеч.¹⁰¹⁷ За 50 флорина је 1488. узео у залог од Гргура Селешија од Боке његова имања у селу Палог у Тамишкој жупанији, и селима Висалд, Болдор и Азваг у Крашовској жупанији. Палог, у XVI веку забележен као пустара Балог, се налазио северозападно од Кече, док се Азваг налазио код данашњег Форотика, који лежи у југозападном подножју планине Догначка, а Болдор код села Германа, северно од Вршца, док се Висалд не може убицирати.¹⁰¹⁸

У Крашовској жупанији, Ладиславу Доцију је краљ Матија Корвин већ поменутом повељом издатом 1. октобра 1458. у Петроварадину даровао села Берек, Сенткираљ, Атон и Гече. Берек је данашња Берекуца на левој обали Брзаве, западно од Гатаје, а остала три села нису убицирана, али се може претпоставити

---

¹⁰¹⁴ Engel, *A temesvári és moldovai szandzsák*, 27, 60, 114, карта у прилогу; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 24, 26, 39, 60, 62, 65.

¹⁰¹⁵ MNL OL, DL 18318; Engel, *A temesvári és moldovai szandzsák*, 97, 114-115, карта у прилогу; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 60.

¹⁰¹⁶ MNL OL, DF 260785; Pesty, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara II*, 392-393; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 66.

¹⁰¹⁷ MNL OL, DL 18092; Engel, *A temesvári és moldovai szandzsák*, 128, карта у прилогу; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 63.

¹⁰¹⁸ MNL OL, DL 19406; Engel, *A temesvári és moldovai szandzsák*, 24, карта у прилогу; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 25, 98-99, 109.

да су се налазила у близини Берека.¹⁰¹⁹ Ладислав Доци је такође поседовао имања око замка Крашофе, а можда и само утврђење, будући да знамо да се 1471. договорио са Лаврентијем Орсагом да поделе тај посед.¹⁰²⁰ Петар Доци је краљевом повељом од 27. априла 1472. добио Вршачки замак са њему припадајућим властелинство, али која су села чинила ово властелинство не можемо да знамо, јер ни у тексту краљевске даровнице, ни у повељи Арадског каптола о увођењу Петра Доција у овај посед датираној на 26. јун 1472. ова насеља нису набројана именом.¹⁰²¹

Михаило Доци је имао најмање поседе, и они су се налазили у Торонталској жупанији. Према акту палатина Михаила Орсага од 4. марта 1482, обухватили су имања у селима Беодри, Сентешу и Сегу. Последња два насеља остају неубицирана, а вероватно су се налазила у околини Беодра. Из овога извора сазнајемо и да је Михаило Доци, поред ових у Банату, имао и имања у трансилванијској Хуњадској жупанији.¹⁰²²

Да је тачна оцена млетачког амбасадора да је граница на Дунаву била веома сигурна, сведочи то што је у последњој деценији владавине краља Матије Корвина један од његових истакнутих војсковођа богатство које је стекао у служби краља почео да троши на куповину имања у банатским и поморишким жупанијама. Фрања Хараста се први пут истакао у бици код Пожежене 1476, а Бонфини помиње и његово учешће у Глоговском рату; дошао је и до баронског положаја када је био именован за северинског бана, а са породицом Доци је био повезан брачним везом, као супруг средње кћери Ладислава Доција, Софије.¹⁰²³ До краја владавине краља Матије, у рукама Фрање Харастаја су се нашла бројна имања у Банату, од којих је мањи део стекао краљевским даром, а највећи део куповином или наслеђем, као један од зетова Ладислава Доција. Краљевским даровницама је 1479. стекао села Селху, где ће доцније саградити и замак, затим Сергед, Колдонешт, Ботин, Бенедекешт, Хегереш и Бињиш у Тамишкој

---

¹⁰¹⁹ MNL OL, DL 59476; Pesty, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara II*, 315-317; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 99, 102, 107.

¹⁰²⁰ MNL OL, DL 59592.

¹⁰²¹ MNL OL, DL 45495.

¹⁰²² MNL OL, DL 18627; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 126, 128-129.

¹⁰²³ MNL OL, DL 59777; Bonfinis, *Rerum Ungaricarum decades IV*, 64-65, 156; Kubinyi, *Matthias Rex*, 119; Popoviciu, *Istoria românilor bănățeni*, 220-221.

жупанији.¹⁰²⁴ У потврди овог даровања из 1488, када је право власништва над овим селима проширено и на Фрањиног брата Гргура Харастиија, помињу се уместо Бињиша два насеља, Горњи и Доњи Бињиш, док је Серкед поменут као пустара.¹⁰²⁵ Сва ова села су се налазила у околини Лугоша. Селха је данашње село Коштеиу, северозападно од Лугоша, а Хеђереш данашњи Хезериш, северно од Лугоша. Ишчезла насеља која су у овим изворима поменута су Бињиш, који се налазио у истоименом потесу код Хезериша, Бенедекшт, који се налазио између Коштеиуа и Хезериша, и неубицирани Сергед, Колдонешт и Ботин.¹⁰²⁶

У Чанадској жупанији Фрањи Харастиију је, поред поменутих насеља које је купио од Павла Кинижија, припао део села Сарафалве, заједно са тамошњим замком,¹⁰²⁷ док је у Арадској жупанији поседовао део села Апача и оближњу пустару Мали Удвар, која је такође у XVI веку као пустара забележена јужно од Опатице под именом Одворац.¹⁰²⁸ У Тамишкој жупанији, Фрања Харастии је стекао поседе у селима Чоми и Сентандрашу, данашњем Сенандреју, која је његова супруга наследила од свога оца.¹⁰²⁹ Од браће Банк је 1482. купио село Белинац које је припадало властелинству Жидоварског замка, те је морало да се налази у његовој близини.¹⁰³⁰ Стога овај Белинац не може да буде идентичан данашњем селу Балинцу на десној обали Бегеја северно од Лугоша, тим пре што је 1488. Горњи Балинц и Доњи Балинц, који су се налазили у околини Циковашархеља на месту данашњег Балинца, Фрања Харастии купио од Гаспара Бастаија. Тада је, осим Горњег и Доњег Балинца, купио и само трговиште Циковашархељ, заједно са селима које су припадала трговишту и оближњем замку. Део ових насеља је убициран, и на основу њега можемо да закључимо да се циковашархељско властелинство Фрање Харастиија пружало између Бегеја и гребена Липовског брега, и обухватало приближно ону територију коју је у другој половини XVI века захватала Трговишка нахија у Темишварском санџаку. Убицирана насеља су

¹⁰²⁴ MNL OL, DL 59667; Pesty, *Krassó vármegye története III*, 453-455.

¹⁰²⁵ MNL OL, DL 59764; Pesty, *Krassó vármegye története III*, 463-466.

¹⁰²⁶ Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 27-28, 31, 41, 63, 80-81.

¹⁰²⁷ MNL OL, DL 59778.

¹⁰²⁸ MNL OL, DI 19364; Engel, *A temesvári és moldovai szandzsák*, 97, 99, карта у прилогу; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza I*, 780. У светлу података које пружају турски пописи, може се одбацити Чанкијево поистовећивање Малог Удвара са селом Удвари које се налазило код данашње Винге.

¹⁰²⁹ MNL OL, DL 59778.

¹⁰³⁰ MNL OL, DL 59686; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 25, 27.

Фадинаг и Доњи Фадинаг, који су се налазили на месту данашњег села Фадинак северозападно од Трговишта, потом Горња, Доња и Средња Бапша, данашња Бабша западно од Трговишта, док се Охабица налазила на месту данашње Охаба Лунге. Турски пописи Трговишке нахије помињу од села која су припадала овом властелинству источно од Трговишта Кутину, потом Њергеш као Њерегиш, и Балажфалву као Блажовац. Југозападно од Трговишта, на обали Бегеја, помиње се и Дададија, западно од Трговишта Вокфалва као Воксинац, Бобатин као Боботинац, Хазијаг као Хазијаг, а Бокорфалва као Бокоровац, док је северозападно од Трговишта био забележен Кленовац. Турски пописи ћуте о селима Ројкафалва, Менеш, Ђула, Мајшафалва, Зусина, Прибовац, Крестинац, Ђертанош, Рекетјеш и Радфалва.¹⁰³¹

Највише новца је Фрања Хараста потрошио како би заокружио своје власништво над трговиштем Рекашом источно од Темишвара. Будући да је о споровима око Рекаша и променама власништва над њиме већ било речи, овом приликом ће се само набројати и убицирати села у његовој околини у којима је Фрања Хараста имао имања. Његово властелинство у околини Рекаша су чинила села Иванфалва, Михалфалва, Хедемер (поменут тим именом 1484. и 1489, док су 1486. поменути Горњи Хедемер и Доњи Хедемер), Себешфок, Милчфалва, Шољмош, Катол, Тикфалва, Мере, Волканфалва, Деметерфалва, Њуголмад, Сентелек и Пружинфалва.¹⁰³² Сва ова насеља су до данас ишчезла, али се првих седам могу убицирати; она су као села забележена и у турским пописима. Северозападно од Рекаша, између њега и Јенове, били су Иванфалва, Катол (у турским пописима Катова) и Шољмош, северно од Рекаша, код данашње Херњакове, Милчфалва (у турским пописима Милче Село), а североисточно од Рекаша, између данашњих Херњакове, Петровасела и Станчове, Хедемер (у турским пописима Хедемир). Између Бегеја и Тамиша били су Себешфок, који се налазио југоисточно од Рекаша, а Михалфалва је била југоисточно од Рекаша, прилично удаљена од њега, код данашњег села Мали Тополовац.¹⁰³³

¹⁰³¹ MNL OL, DL 59761; Engel, *A temesvári és moldovai szandzsák*, 23-25, 31, 33, 52, 77, 96, 98, 136, 149, 176-177, карта у прилогу; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 12.

¹⁰³² MNL OL, DL 59734, DL 59740, DL 59779, DL 59781.

¹⁰³³ Engel, *A temesvári és moldovai szandzsák*, 63, 68, 74, 88-90, 118-119, 162-163, карта у прилогу; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 19-20, 43, 50-51, 61. Захваљујући турским пописима,

Поседи које је за владавине Матије Корвина у Банату стекао Милош Белмужевић су се налазили у околини Темишвара и Печке на Моришу. Први поседи које је Милош Белмужевић добио од краља Матије су била села Мојша и Познад у Тамишкој жупанији, данас ишчезла насеља, која су се налазила на левој обали Бегеја између Темишвара и Утвина, са тим да је Мојша била низводно од Познада.¹⁰³⁴ У Тамишкој жупанији, краљ Матија је доцније дао Милошу Белмужевићу трговиште Шашвар, а војвода је за његове владавине куповином стекао Кокот у Тамишкој жупанији и Мунар и Гедуш у Чанадској жупанији. Кокот је у XVI веку забележен као Кокод, а налазио се северно од Темишвара, на месту данашње Орцишоаре, док су се Мунар и Гедуш налазили на левој обали Мориша, код данашњег Санпетру Германа. Село Мунар постоји и данас, под истим именом, а у турским пописима је забележена пустара Гедеш на месту некадашњег Гедуша, која се налазила на обали Мориша северно од насеља које је тада носило име Мали Сенпетре, а данас Санпетру Герман.¹⁰³⁵ Остали поседи за које у свом тестаменту војвода помиње да их је после добијања Шашвара за новац купио, а налазили су се у Тамишкој жупанији, то јест Јеново, пола Шипсова и пола Мале Јармате, су места за која не можемо да будемо сигурни да ли су у његове руке дошла у последњим годинама владавине краља Матије или након његове смрти; ова друга претпоставка се чини вероватнијом. Јенова је данашња Јанова која лежи североисточно од Темишвара, Мала Јармата се налазила у околини данашње Ђармате, док се Шипсов налазио јужно од Јанове, на десној обали Бегеја, и данас је ишчезло насеље. Ова три села су, према казивањима турских пописа из XVI века, и у то време била насељена.¹⁰³⁶

Када је реч о Јакшићима, у сачуваним изворима нема никаквог пописа њихових поседа налик на тестамент Милоша Белмужевића. Њихови банатски поседи су се налазили у Поморишју, са изузетком дела поседа у Рекашу и 14 села

може да се сматра за нетачно Чанкијево убицање Иванфалве између Фикатара и Охабе-Форгачи, који се налазе западно од Лугоша.

¹⁰³⁴ MNL OL, DL 26646; Ивић, *Неколико ћирилских споменика*, 93; Engel, *A temesvári és moldovai szandzsák*, 87, 91, 109, 160-161, карта у прилогу; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 50, 56, 73.

¹⁰³⁵ MNL OL, DL 19232; Ивић, *Неколико ћирилских споменика*, 93; Thallóczy, Áldasy, *Magyarország és Szerbia*, 281; Engel, *A temesvári és moldovai szandzsák*, 55, 77, 92, 160, 164, карта у прилогу; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza I*, 696, 700; *Ibid. II*, 44.

¹⁰³⁶ Ивић, *Неколико ћирилских споменика*, 93; Engel, *A temesvári és moldovai szandzsák*, 69-70, 119, 162, карта у прилогу; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 43, 60-61.

који су га окруживали које је Јакшићима дао у залог Андрија Данфи, а који, уосталом, нису дуго остали у њиховим рукама, јер су Јакшићи своја права залогопримца продали Фрањи Харастiju.¹⁰³⁷

По свом доласку у Угарску 1464, Јакшићи су од краља добили трговиште Нађлак на десној обали Мориша.¹⁰³⁸ Могуће је да су тада добили и село Ердеошкенец, које се граничило са Телеком, и одакле су долазили њихови људи који су бесправно запосели велики део Телека који је припадао Јовану Варјашу од Телека, те је стога 1470. краљ Матија донео пресуду у корист Јована Варјаша; ова села су се налазила са јужне стране Мориша, југозападно од Нађлака, на простору где су у турским пописима Чанадског санџака забележена села Кенези Телек и пустара Кнези, а припадала су Чанадској жупанији.¹⁰³⁹ Исти Јован Варјаш је 1472. код Љељеске препозитуре протествовао због одлуке краља Матије да четири његова поседа, међу којима и Телек, додели браћи Јакшићима.¹⁰⁴⁰ Међу банатским местима, Јакшићима припадали и поседи у селима Нађфалу и Керекеђхаз, некадашњим имањима Јелисавете Силађи,¹⁰⁴¹ потом Фелнак на Моришу, који и данас носи исто име, са суседним пустарама Серфешд и Фаркашд, од којих је потоња забележена под именом Фаркаштелек у турским пописима из XVI века југозападно од Фелнака,¹⁰⁴² као и Сечењ, данашње село Сечени јужно од Винге,¹⁰⁴³ а држали су и део Удварија.¹⁰⁴⁴

---

¹⁰³⁷ MNL OL, DL 59734.

¹⁰³⁸ Borovszky, *A Nagylaki uradalom története*, 14-19; Спремић, *Породица Јакшић у Банату*, 34-36; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza I*, 691-692.

¹⁰³⁹ MNL OL, DF 287452; Káldy-Nagy, *A csanádi szandzsák*, 23-24, карта у прилогу; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza I*, 705.

¹⁰⁴⁰ MNL OL, DL 19270; Thallóczy, Áldasy, *Magyarország és Szerbia*, 259; Спремић, *Породица Јакшић у Банату*, 36. Остали спорни поседи су били Багд, Кечкеш и Фелдвар; само два последња се могу поуздано убицирати. Фелдвар се налазио код данашње Орошхазе, а Кечкеш на месту истоимене пустаре која је у XVI веку забележена у пописима Чанадске нахије, и налазила се северно од Чанада и реке Мориша. Види: Káldy-Nagy, *A csanádi szandzsák*, 70, карта у прилогу; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza I*, 696.

¹⁰⁴¹ MNL OL, DL 19090, DL 19092, DL 19093; Thallóczy, Áldasy, *Magyarország és Szerbia*, 259; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza I*, 700, 711, 773.

¹⁰⁴² MNL OL, DL 29840; Thallóczy, Áldasy, *Magyarország és Szerbia*, 258-259; Borovszky, *A Nagylaki uradalom története*, 17; Engel, *A temesvári és moldovai szandzsák*, 52-53, 164, карта у прилогу; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza I*, 770, 778, 785.

¹⁰⁴³ MNL OL, DL 18370, DL 18973, DL 19090, DL 19092, DL 19093; Thallóczy, Áldasy, *Magyarország és Szerbia*, 259; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza I*, 779, 785.

¹⁰⁴⁴ MNL OL, DL 18973; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza I*, 780, 785.

Ван Баната, највећи део поседа браће Јакшића се налазио у северном делу Чанадске жупаније, у околини Батоње и Вашархеља, данашњег Хомедзевашархеља,¹⁰⁴⁵ и у Трансилванији. Краљ Матија им је 2. новембра 1467. даровао поседе у трансилванијској Клушкој жупанији,¹⁰⁴⁶ а 29. јуна 1476. им је доделио замак Корођ у Вуковској жупанији.¹⁰⁴⁷ Сходно томе, можемо да одбацимо као неверодостојну причу Турђа Сремца да је Корођ стекао Дмитар Јакшић када је као краљев заточник у двобоју убио чувеног немачког витеза који је под зидинама Беча изазивао угарску војску,¹⁰⁴⁸ јер је једини рат краља Матије против Хабзбурговаца у коме су Јакшићи могли да учествују почео годину дана касније. Са властелином Јованом Фаркашем су се Јакшићи 1478. спорили око села Инарч у Пештанској жупанији.¹⁰⁴⁹

Напокон, треба рећи нешто и о поседима у Банату које је Иваниш Ковин добио од свога оца. У Тамишкој жупанији је 1484. добио трговишта Божор, Маржину и Моноштор. Након што је Никола Банфи пао 1487. у краљеву немилост, добио је и град Липову у Арадској жупанији и трговиште Шарад у Тамишкој жупанији. Најзад, њему су припали и Лугош и Жидовар, који су раније били поседи браће Јована и Андрије Понграца.¹⁰⁵⁰ Овде ваља приметити да је краљ давао своје ванбрачном сину само оне поседе које су Хуњадији стекли као своју породичну имовину за време његовог оца, и оне, попут Липове, којих је и за свога живота био вољан да се одрекне. Ма колико то могло да буде од користи његовом будућем наследнику, није му дао ниједан од значајних крунских поседа у Тамишкој жупанији, као што су били Темишвар или Карансебеш. Разлог томе је што су ови крунски поседи били на располагању генералном капетану Доњих Крајева, који је носио и звање тамешког жупана, и стога били значајни за одбрану краљевства, те би њихов прелазак у ма чије руке сем краљеве ослабио заштиту границе.

---

¹⁰⁴⁵ Csánki, *Magyarország történelmi földrajza I*, 695, 697, 700, 711, 769.

¹⁰⁴⁶ MNL OL, DL 26897; Thallóczy, Áldasy, *Magyarország és Szerbia*, 258.

¹⁰⁴⁷ Ово даровање је поменуто у документу Великоварадинског каптола, издатом 13. априла 1596. Види: Thallóczy, Áldasy, *Magyarország és Szerbia*, 390.

¹⁰⁴⁸ Сремац, *Посланица*, 14-15.

¹⁰⁴⁹ MNL OL, DL 105852.

¹⁰⁵⁰ Csánki, *Magyarország történelmi földrajza I*, 786; *Ibid. II*, 15, 1719, 22, 83.

Разматрања о распореду велепоседа

Упечатљиво је, када се разматра како положај како црквених поседа, тако и оних који су припадали властели, да се велики поседи у Банату током друге половине XV века налазе готово увек у пределима северно од Тамиша. Управо у тим крајевима се налазе и она властелинства које властела највише настоји да прошири, као што је то био случај са имањем Доција у северозападном делу Тамишке жупаније између Галацке и Бегеја, или са рекашким властелинством Фрање Харастија. Објашњење ове појаве не можемо свести само на то што је у Ковинској и Крашовској жупанији била већа опасност од турских упада, већ морамо да размотримо и природне услове који су владали у том крају.

Крашовска жупанија је обухватала углавном планински терен, који властели заинтересованој за одржавање кметова земљорадника на својим поседима није могао да буде привлачан, па стога не видимо да се ико од великих поседника о којима је на претходним страницама било речи особито трудио да прошири своје поседе у тој жупанији. И у погледу два нова трговишта која се помињу на поседима Стефана Пошафија 1471, а која нису била поменута 1426, не можемо да будемо сигурни да ли је он у међувремену проширивао посед, или се у томе случају ради о местима која су током 45 година које дели ове две повеље које сведоче о његовим поседима постепено од села прерасла у трговишта, јер повеља из 1426. не помиње никакве топониме који се односе на сеоска насеља у околини Ађагоша и Милоша.¹⁰⁵¹ Природни услови у Ковинској жупанији такође нису били привлачни, због пространих мочварних предела у приобаљу Дунава, и Делиблатске пешчаре због које је у средишту ове жупаније владала пустош.

Са друге стране, поред заштићености од турских напада и повољнијем рељефу који одликује простор између Тамиша и Бегеја, треба имати у виду и да је најплодније земљиште у целом Банату оно које се пружа на простору који се простире у луку од Кикинде, преко Темишвара и Рекаша све до Лугоша, односно управо на месту где су се налазила поменута имања Доција и Харастија. Плодност

---

¹⁰⁵¹ MNL OL, DL 93204.

овог подручја свакако је била позната месном становништву, и није случајно што је баш на овом простору у XVIII веку била најинтензивније вршена колонизација становништва немачке народности, особито у периоду систематске колонизације након Седмогодишњег рата (1756-1763).¹⁰⁵² Стога, ову чињеницу можемо да сматрамо за још једно од објашњења због чега се већина великих властелинских поседа налазила управо на простору између Бегеја и Мориша.

Најзад, када говоримо о поседима Католичке цркве, не бисмо смели да, поред чињенице да је тамошња властела морала да буде сиромашнија и стога мање спремна да дарива цркву земљишним поседима, изузмемо из вида и то да је већ у првој половини XV века у јужном Банату преовлађивало православно, српско и влашко становништво, и да је то био још један разлог због чега су били ретки црквени поседи у том крају. Православна властела у Крашовској и Ковинској жупанији сигурно не би даривала Католичку цркву уколико је на то не би приморали, док ни Католичкој цркви не би одговарало да као кметове на својим поседима има људе друге вере, са којима би чешће могла да долази у сукоб него са кметовима католицима.

---

¹⁰⁵² Mitchell, Kicošev, *Geographical and Economic Influences*, 20-25; Поповић, *Срби у Војводини II*, 38-39, 24-43.

СТАНОВНИШТВО

Етничке заједнице: Мађари, Словени и Власи

У литератури која говори о средњовековном Банату се може наићи и на тврдње попут следеће, коју је у своме делу *Преглед прошлости Срба у Банату* изнео Јован Пејин:

„Краљ Матија Корвин признао је 1471. године Вука Гргуровића – Змај Огњеног Вука, унука Ђурђа Бранковића за деспота свих Срба у Угарској. За узврат, Срби су требали да буду жива препрека турским продорима.

*Банат је у ово време био чиста српска област у којој је продужен српски државни живот и где су се стално насељавали нови дошљаци са Балкана“.*¹⁰⁵³

Међу погрешкама које су се нашле у ова два кратка пасуса, највећа је свакако тврдња да је Банат био „чисто српска област“, наиме да је био готово потпуно насељен становништвом српске етничке припадности. Међутим, извори из друге половине XV века нам дају знатно другачију слику. На простору Баната у време владавине краља Матије Корвина постојале су три најбројније етничке групе, а то су били Мађари, Власи и Словени; међу овима потоњима можемо рећи да су преовлађивали Срби. Какав је тачно био етнички састав становништва Баната данас нам је немогуће да проценимо, јер Угарска није спроводила никакве иоле прецизне пописе попут оних које је вршило Османско царство, а ретки помени у изворима имена становника који су припадали нижим друштвеним сталежима, пре свега кметовима, који су у средњовековној Угарској чинили огромну већину становништва, нису довољни да би се могао донети некакав одређенији закључак о етничком саставу становништва када се говори о Банату као целини. Међутим, на основу извора, може се утврдити да су Мађари, који се срећу

---

¹⁰⁵³ Пејин, *Преглед прошлости Срба у Банату*, 42. Већ на следећој страници, Јован Пејин сам пориче сопствене, овде цитиране тврдње, тврдећи да су почетком XVI века у Банату постојале две зоне насељене претежно Србима, Поморишје и јужни Банат, док су простор између њих насељавали претежно Мађари. Види: *Ibid.*, 43.

на целој територији Баната, били особито бројни у крајевима северно од Тамиша; затим, да су места где је број Срба био највећи и њихов утицај најјачи били крајеви у равничарском Банату јужно од Тамиша и Поморишје, али да их је било и у осталим крајевима равничарског Баната и долини Черне и Беле Реке, као и да су нови српски досељеници знатно увећали број словенског и православног становништва; и напokon, да су Власи били нарочито бројни у висејским крајевима, у којима су још у XIV веку основали своје округе као установе етничке самоуправе, чије су постојање и посебан положај у односу на локалну угарску управу признавали и краљеви ове земље.

Добар показатељ где се у Угарској налазило становништво мађарске народности је где су се налазиле парохје Католичке цркве, јер су Мађари у средњем веку листом били католици; када се у изворима говори о православнима, никада се не помињу Мађари, већ само Власи и Словени. Међутим, треба се чувати приликом доношења закључака, и не поистовећивати Мађаре и католике, пошто је у Банату постојало и словенско становништво које је било католичке вероисповести. Не треба сматрати да је на подручју које су покривале католичке парохје постојало само католичко становништво, али ни одлазити у супротну крајност и, на основу чињенице да је број насељених места надилазио број католичких парохја тврдити да је то показатељ да је у позном средњем веку већина становништва Баната била православне вере, као што је у већ поменутом делу учинио Јован Пејин.¹⁰⁵⁴ Села су у средњем веку обично била, за данашње појмове, мала места од најчешће стотинак становника, и није било ништа необично да једна парохја захвата више насеља. На пример, на шарадском властелинству Јова Горјанског, које је обухватало једно трговиште и три села, и било настањено превасходно мађарским становништвом, забележене су само две цркве, једна у Шараду, а друга у Ченеју.¹⁰⁵⁵

Мађарско становништво се, у периоду између досељавања Мађара у Панонску низију и краја владавине Анжујаца у Угарској, ширило у северном и

---

¹⁰⁵⁴ Ibid., 34. Примера ради, Јован Пејин тврди да је, позивајући се на дело *Војводство Трансилванија* румунског историчара Штефана Паскуа (које је аутору ове дисертације остало недоступно), у Чанадској жупанији у XIV веку било 149 насеља и 37 католичких парохја доказ да је становништво ове жупаније било у већини православно.

¹⁰⁵⁵ MNL OL, DL 18145.

средњем Банату, тако да је чинило преовлађујуће становништво на подручју равничарског Баната северно од линије која би се пружала између Бечкерека и Вршца, док су јужно од ње живели измешани са бројним Словенима, бивајући све малобројнији што се више ближило обали Дунава. Ако је мишљење Јована Ердељановића, који је анализирајући топониме који су се до XV века јављали у Банату дошао до закључка да је становништво Баната у раном средњем веку било већином словенског порекла, а да се за време владавине Анжујаца, поготово у другој половини XIV века, јавља све више и више мађарских топонима тачно, можемо да на основу тога тврдимо да је у време владавине Карла Роберта и Лајоша Великог дошло до великог насељавања становништва из унутрашњости Угарске на територију која је била тешко пострадала у претходном веку, најпре од монголске провале, а потом и од куманске побуне. Досељавање Мађара током целог периода од освајања Баната у време владавине Светог краља Стефана, па до краја XIV века, свакако је довело и до тога да у крајевима где је ово становништво било бројно дође до хунгаризације малобројнијих етничких група, попут Кумана или Словена.¹⁰⁵⁶ Особито је значајно да је огромна већина властеле у Банату била мађарског порекла, што значи да су Мађари и католици преовлађивали у сталежу који је надилазио остале по свом политичком значају,¹⁰⁵⁷ и што су властелинске породице немађарског порекла биле склоне да се захваљујући брачним везама са мађарском властелом помађаре: за ово нема речитијег примера од Хуњадија, који су били влашког порекла, па је још и краљ Жигмунд називао Јована Хуњадија Влахом.

Јачање новчане привреде је свакако олакшало долазак насељеника у банатске градове и трговишта, и можемо да будемо сигурни да је током XIV и XV века међу становницима два најважнија банатска града мађарски живаљ бројем преовлађивао. У поглављу ове дисертације које се бавило градовима већ је поменуто да је становништво Чанада и на почетку турске владавине остало готово

---

¹⁰⁵⁶ Золтан Ђере, *Скица промена етничког састава становништва на тлу данашње Војводине 1526-1910 године*, Истраживања 15 (2004), 106-108; Јован Ердељановић, *Трагови најстаријег словенског слоја у Банату*, *Niedrluv sbornik*, Прага 1925, 280-281; Крстић, Банат у средњем веку, 79; Крстић, *Из историје средњовековних насеља југозападног Баната*, 31-32; Душан Ј. Поповић, *Срби у Банату до краја осамнаестог века. Историја насеља и становништва*, Београд 1955, 17-25; Zoltan Čemere, *Srednjovekovni manastiri*, 73-74.

¹⁰⁵⁷ Види спискове поседника у: Csánki, *Magyarország történelmi földrajza I*, 707-717, 782-788; *Ibid.* II, 72-92, 109-113, 121-123, 129-130.

чисто мађарско,¹⁰⁵⁸ док нам извори који помињу имена грађана Темишвара током XIV и XV века наводе личности чија имена углавном одају мађарско порекло, и тек изузетно понекога који би могао да буде словенског порекла.¹⁰⁵⁹ И у Карансебешу, Мађари су чинили знатан део градског становништва, те се тако у актима градских власти помињу као становници овог града градски судија Тома Њерев, грнчар Емерик, Стефан Мачо, Егидије Шомљаи и Михаило Мезеи, који су ван сваке сумње били мађарске народности,¹⁰⁶⁰ као и месар Михаило, чије је занимање у једном акту градских власти из 1474. најпре наведено у латинском облику („*carnifex*“), а потом и у мађарском („*Mezarus*“).¹⁰⁶¹

Осим у самом Темишвару, мађарско становништво је било бројно и у руралним насељима у његовој околини. Попис шарадског властелинства Јова Горјанског нам открива да се за скоро све кметове чија су имена наведена у овом попису може са сигурношћу рећи да су били Мађари.¹⁰⁶² Иако су се током владавине краља Матије Корвина и након њега многобројни Срби населили у околину Темишвара, међу сведоцима у једном судском спору између српске властеле који се водио 1523. због једног имања у селу Шипсову, међу сведоцима који су именовани особе мађарске народности бројем су двоструко надилазиле број Срба који су том приликом сведочили.¹⁰⁶³ Исто тако, и већина кметова са поседа Фрање Чакија у Ревкањижи који су 1449, предвођени фамилијарима Фрање Чакија Албертом Сафаром и Петром Чепијем, уз претњу оружјем спречили чанадске канонике да лове рибу у своме рибњаку званом Екенд на каптолском поседу у Крстуру, отевши им притом чамце, мреже, двоја кола и осам волова, да би затим изловили и однели велику количину рибе из тога рибњака, били Мађари.¹⁰⁶⁴

---

¹⁰⁵⁸ Káldy-Nagy, *A csanádi szandzsák*, 15-17.

¹⁰⁵⁹ István Petrovics, *The Burghers of Medieval Temesvár/Timișoara in the Light of Written Sources*, *Analele Banatului*, Serie nouă, Arheologie – istorie XII-XIII (2004-2005), 318-320.

¹⁰⁶⁰ MNL OL, DL 73028, DF 254935, DF 254942, DF 254973; Pesty, *Krassó vármegye története III*, 413; Pesty, *A szörényi bánság III*, 71-74, 85.

¹⁰⁶¹ MNL OL, DL 73028; Pesty, *A szörényi bánság III*, 85.

¹⁰⁶² MNL OL, DL 18145. О ретким изузецима, за које је могуће да су били словенског порекла, биће више речи на следећим страницама.

¹⁰⁶³ MNL OL, DL 26685.

¹⁰⁶⁴ MNL OL, DL 29489; Pesty, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara II*, 211-218. Поводом овог случаја, губернатор Јован Хуњади је наредио Арадском каптолу да изврши истрагу, која је потврдила оптужбу. Ни четири године касније није донета пресуда у овом случају;

Почев од првих турских навала на Угарску након одлучујућег пораза Моравске Србије у Боју на Косову, мађарско становништво Баната је почело да се смањује, и главни разлози томе су управо турске провале, које су уништавале иметак како властеле тако и кметова, и биле праћене одвођењем људи у робље. Нашавши се у таквоме положају, становништво које би се спасло турских пустошења бивало је у искушењу да се одсели и потражи уточиште у дубини Панонске низије. На место пострадалог и одсељеног мађарског становништва насељавали су се Власи из планинских крајева и Срби који су у Угарској тражили спас од турске власти, те је стога за време владавине краља Матије равничарски део Баната почео да поново поприма лик области насељене у већини словенским живљем, што ће бити окончано након турског освајања.¹⁰⁶⁵

Најчвршће језгро насељено мађарским живљем у Банату је била Чанадска жупанија, најгушће насељена, најближа главнини територије насељене Мађарима у средишту Паноније, и место где су се налазили важни поседи Католичке цркве, међу којима и град Чанад. Турски попис Чанадског санцака из 1567. нам сведочи да је до тога времена српско становништво било чинило већину у насељима некадашње Торонталске жупаније и јужним насељима која су припадала Чанадској жупанији. На основу турских пописа, приметно је да је до тога времена, петнаест година након што су Турци освојили те крајеве, у троуглу између Мориша и Тисе и даље постојала компактна територија насељена Мађарима чије су јужне међе, према турском попису Чанадске нахије из 1567, били град Чанад и села Оросланош (данашње Банатско Аранђелово) и Кањижа, некадашње трговиште Ревкањижа. Као енклава насељена претежно Мађарима остало је тада на Бегеју село Итебеј.¹⁰⁶⁶

Млетачки посланик на двору краља Матије је, описујући угарско краљевство, поменуо и следеће: „У једном делу овога краљевства живе Словени и Срби, који су се повукли и доселили из Србије и Славоније у ово краљевство да

краљ Ладислав V је 18. новембра 1453. наложио Арадском каптолу да изврши поновну истрагу, и да се парничари појаве пред његовим судом када буде заседао на богојављенску октаву. Види: MNL OL, DL 30828; Pesty, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara II*, 261-265.

¹⁰⁶⁵ Бере, *Скица промена етничког састава*, 108-111.

¹⁰⁶⁶ Káldy-Nagy, *A csanádi szandzsák*, 15-154, 217-220.

живе у провинцији која је одвојена од других“.¹⁰⁶⁷ Под овом провинцијом, млетачки посланик је вероватно мислио на просторе Срема и источне Славоније, где је простор на подручју које би заузимала Вуковска жупанија на Лазаревој карти Угарске обележен именом „Ratzn“, што значи „Срби“. Поред овог простора, Срби су били особито бројни у Банату и Поморишју, где су Поморишје и банатско Подунавље у историографији одавно препознати као главна подручја њиховог насељавања. Банат је био и главно подручје планских насељавања Срба за време владавине краља Матије, и у то време су учестали помени Срба не само у Поморишју и јужном Банату, већ и у његовим централним деловима, у Тамишкој жупанији. Можемо чак слободно тврдити да је у време владавине краља Матије, захваљујући његовим насељима десетина хиљада Срба на овим просторима, начињен одлучујући замах ка поновној словенизацији равничарског Баната, и повратку правоверног хришћанства источног обреда на ове просторе.

Док се мађарско становништво Баната смањивало, на његово место су се непрекидно досељавали Срби. Поред стихијског пресељавања Срба на просторе северно од Дунава, последње деценије владавине краља Матије је обележила владарева намера да словенско становништво са Балканског полуострва, а пре свих Србе, пресељава у опустошене јужне крајеве своје државе, како би ове области изнова биле насељене. Том намером се може објаснити и политика верске трпељивости према православнима, која владавину краља Матије толико разликује од времена Лајоша Великог, Жигмунда и Јована Хуњадија. Како би привукао нове српске насељенике, краљ Матија је најпре од папе Сикста IV добио подршку својој помирљивој политици према православнима, коју је папа изразио својом енцикликом од 28. јануара 1477. упућеној угарским прелатима и свештенству.¹⁰⁶⁸ Три године потом, угарски краљ је молио папу да му, како би могао да насели крајеве опустеле због турских упада, допусти да људе ухваћене на непријатељској територији може да силом доведе у своју државу како би их тамо населио, или да их држи у ропству, подстакнут на ову молбу тиме што су неки од његових заповедника одбијали да узимају људе у плен. Толика је била

---

¹⁰⁶⁷ „In alguna parte de dito regno habitano Schiavi et Serviani, i quali se Servia e Schiavonia se anno retrati e reduti in dito regno ad habitare in certa provincia seperada da le altre.“ Види: *Descrizione dell' Ungheria*, 31.

¹⁰⁶⁸ Theiner, *Vetera monumenta historica Hungariam II*, 454; *Историја српског народа II*, 443.

потреба јужне Угарске за новим насељеницима да је краљ, као што се овом приликом види, био спреман да је утажи и најгрубљом силом.¹⁰⁶⁹

Напокон, у време када се други велики поход Павла Кинижија на Србију већ био припремао, уследило је заседање сабора у Будиму, које је закључено 15. јула 1481, на коме су се два од седамнаест чланова саборског декрета тicali положаја православних Срба. Трећи члан говори да се од Срба и других православних у Угарској неће захтевати плаћање десетине Католичкој цркви, да их жупани неће терати да то чине, нити да ће католици бити стављани под интердикт због тога што православни не плаћају десетину. Међутим, наглашено је у четвртоме члану саборских одлука и то да православни неће бити заувек ослобођени десетине, већ само док се у угарским земљама не буду имовински опоравили, и да ова мера има за сврху да привуче нове насељенике да напусте Турску и преселе се у Угарску. Изричито помињање имена српског народа у овим саборским одлукама говори да је краљ Матија тада кројио план да управо Србе насели у јужној Угарској.¹⁰⁷⁰

Пре ових потеза краља Матије, којима је политика насељавања Срба у јужној Угарској досегла свој највиши домет, и властела у јужним угарским жупанијама је настојала да на своје поседе привуче православне Србе. Властела је у покушају да их привуче и задржи на својим имањима посезала за истом мером за којом ће доцније посегнути и њихов краљ, покушајем да се њихови православни кметови ослободе црквене десетине, која не само што им је била знатно материјално оптерећење, већ је сигурно дирало и у њихова религијска осећања. Један извор из времена краља Матије који сведочи о Србима у Банату и о угарској властели која је покушавала да их ослободи плаћања десетине је писмо чанадског бискупа Јована Соколија упућено католичком пароху поморишког трговишта Седи, које је било посад Стефана Пошафија од Зера, и осталим паросима на имањима овог угарског барона. Писмо је било писано 16. марта 1469, и у њему је бискуп писао да је одлучио да до октаве после Ускрса, која је те

---

¹⁰⁶⁹ Fraknói, *Mátyás király levelei II*, 51; *Историја српског народа II*, 433.

¹⁰⁷⁰ *Decreta regni Hungariae 1458-1490*, 247; *The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary III*, 36-37; Макушев, *Историјски споменици јужних Словена II*, 102-103, *Историја српског народа II*, 440-442.

године падала 9. априла, суспендује интердикт под који је ставио Стефана Пошафија, његову породицу и све његове поседе у чанадској бискупији, и дозволио је тамошњем католичком свештенству да до тога датума служи мисе и дели свете тајне. Разлог стављања под интердикт била је црквена десетина који је бискуп желео да наплати од Срба на поседима Стефана Пошафија: у овом писму се изричито помиње „*interdictum propter decimas Rascianrum*“.¹⁰⁷¹

Који су разлози због којих се Стефан Пошафи супротставио чанадском бискупу, чак и по цену овако тешке црквене казне, можемо да нагађамо, јер они у овом писму нису поменути. Тешко је, пак, замислити неко убедљивије објашњење овог поступка од велможине жеље да на своје поседе привуче што више српских насељеника. Бискуп Јован Соколи је очигледно имао мање разумевања за муке властеле да поново населе своје поседе него Јован Чесмички, који се 1466. споразумео са Матијом Моровићким да се црквена десетина Србима досељеним на његове поседе у Срему не наплаћује одмах у пуном износу, како се они не би осетили преоптерећенима због те обавезе и напустили његове поседе.¹⁰⁷² Управо је због оваквих случајева на угарском сабору одржаном 1481. донета одлука да се католици не кажњавају стављањем под интердикт зато што православни не плаћају десетину, под чиме се у првом реду мислило на јужноугарску властелу која је на својим поседима имала кметове православне вере.¹⁰⁷³

Присуство српског становништва у јужном Банату посведочено је у изворима из времена владавине Анжујаца. У првој половини XIV века, пописи парохија који су настали приликом сакупљања папске десетине у Угарској између 1332. и 1337. нам сведоче да је тада на подручју Чанадске бискупије католичко становништво било малобројно у јужним крајевима Торонталског архиђаконата, који је обухватао Ковинску жупанију, и у Крашовском архиђаконату. Парохије су биле далеко малобројније него у остатку бискупије, и њихови приходи су били нижи, а на простору највећег дела Ковинске жупаније, између Дунава, Храма, Вршца, Боке, Опова и Ченте их уопште није било, што је сведочанство да су те

---

¹⁰⁷¹ MNL OL, DL 93401; *Историја српског народа II*, 442.

¹⁰⁷² *Историја српског народа II*, 441-442; Петер Рокаи, *Прилог познавању положаја Срба у Угарској у XV веку*, Зборник Матице српске за историју 6 (1972), 87-91.

¹⁰⁷³ *Decreta regni Hungariae 1458-1490*, 247; *The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary III*, 36.

области још тада биле насељене православним, српским и влашким становништвом.¹⁰⁷⁴ Ови крајеви су били посебно поменути у време када је краљ Лајош I Велики интензивирао своју политику на Балканском полуострву, која је досегла свој зенит стварањем кратковечне Бугарске бановине. Тада је предузео обимна насилна покрштавања православног живља у јужним крајевима своје државе. Међу мерама које је краљ тада предузео, било је и да на Илиндан, 20. јула 1366, изда наредбу властели и грађанима из Ковинске и Крашовске жупаније да се лише слободе „словенски, или шизматички свештеници који живе међу њима“ („*Sclavos, sive Schismaticos sacerdotes apud se residentes*“), и заједно са својим супругама, децом и имовином предају Бенедикту Химфију, који је тада био жупан тих жупанија и бан Бугарске бановине, или његовом брату Петру Химфију. Упадљиво је да се у овој наредби Лајоша Великог не помиње Тамишка жупанија, чији је жупан тада такође био Бенедикт Химфи, што нам говори да православно становништво у тој жупанији средином XIV века није било особито бројно.¹⁰⁷⁵ Тако да се може сматрати сигурним да су у време Анжујске владавине већину становника у овим жупанијама чинили православни хришћани, већином словенског порекла у Ковинској, а влашког у Крашовској.

Сведочанства о Србима у Ковинској жупанији бивају знатно бројнија у XV веку, када је, за време владавине краља Жигмунда, Ковин постао важно место на јужној граници, а српска властела почела да добија поседе у јужноугарским жупанијама. Ковин је био насељен углавном српским становништвом које се, приликом турског освајања града 1439. разбежало по широком простору, од Бачке до острва Чепел.¹⁰⁷⁶ Своје поседе на југу Баната су у првој половини XV века имали и српски властелини: војвода Владислав, који је поседовао село Жељ, које се налазило између данашњих насеља Опова и Сефкерина, а на кога се 1429. ковински судија Петар жалио краљу Жигмунду да не поштује привилегије

---

¹⁰⁷⁴ *Monumenta Vaticana I/1*, 145-161; Крстић, *Банат у средњем веку*, 75-76.

¹⁰⁷⁵ Georgius Fejer, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis IX/3*, Budae 1834, 543-544; Engel, *The Realm of St Stephen*, 151, 165-166, 172, 186; Крстић, *Банат у средњем веку*, 76; Поповић, *Срби у Војводини I*, 55.

¹⁰⁷⁶ MNL OL, DF 274892; Miskei, *Ráckevei okmánytár*, 31-32; Thallóczy, Áldasy, *Magyarország és Szerbia*, 138-139; *Историја српског народа II*, 105, 319-320; Динић-Кнежевић, *Дубровник и Угарска*, 174-176; Динић-Кнежевић, *Словенски живаљ у урбаним насељима средњовековне јужне Угарске*, 25-30; Крстић, *Банат у средњем веку*, 80-81; Крстић, *Из историје средњовековних насеља југозападног Баната*, 36.

ковинских грађана;¹⁰⁷⁷ у једној повељи краља Алберта издатој 31. марта 1438. се као поседи који су припадали деспотовој властели, челнику Радичу и протовестијару Богдану, помињу Шаруд у Тамишкој и Физиг у Ковинској жупанији. Физиг, забележен под именом Физић у турским пописима Темишварског санџака из XVI века, налазио се југозападно од села Бока, на месту где се данас налази потес Визићи, а Шаруд се налазио у његовој близини, и у турским пописима је забележен као село које се налазило североисточно од Конака.¹⁰⁷⁸ На овим поседима, властела је сигурно насељавала кметове Србе, у време пада деспотовине могли су да буду уточиште народу који је спас тражио са леве обале Дунава и, напokon, за време Матије Корвина не би се могли наћи други насељеници који би обновили опустошене крајеве у банатском Подунављу до Срба који су живели на турској територији.

Словени су такође живели и у крајевима планинског Баната који су били под управом северинских банова. У првој половини XV века, помиње се словенско становништво и властела словенског порекла у околини Мехадије и Карансебеша, и у Тердапској клисури. Краљ Жигмунд је својом повељом издатом 13. новембра 1428. у Мехадији донео пресуду у спору у коме су оптужени били Стефан, син Радослава, Рајо и Добра, кнезови у селу Кералмези у округу Мехадија, а међу властелом која је учествовала у решавању овог спора су поменути Никола син Будислављев, Фаркаш (Вук) син Богданов и Драгомир.¹⁰⁷⁹ У повељи Јована Хуњадија издатој 26. марта 1447. се као властела која су имала поседе у овом округу поменути и следећи Словени: Дејан и Вукан синови Ивчини, Деса и Новак синови Вељкови, као и неименовани синови двојице властелина који су се звали Братко и Тешан, син Југин.¹⁰⁸⁰ У повељи Арадског каптола, издатој 8. фебруара 1452. поводом увођења северинског бана Михаила Чорнаија, његовог брата Блажа

---

¹⁰⁷⁷ Miskei, *Ráckevei okmánytár*, 14-16; Thallóczy, *Áldasy, Magyarország és Szerbia*, 85; Динић-Кнежевић, *Словенски живаљ у урбаним насељима средњовековне јужне Угарске*, 27; Крстић, *Из историје средњовековних насеља југозападног Баната*, 35, 51.

¹⁰⁷⁸ MNL OL, DL 44241; Pesty, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara II*, 85-86; Thallóczy, *Áldasy, Magyarország és Szerbia*, 124-126; Engel, *A temesvári és moldovai szandzsák*, 53, 118, карта у прилогу; Крстић, *Из историје средњовековних насеља југозападног Баната*, 51; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 60.

¹⁰⁷⁹ MNL OL, DL 31129; Pesty, *A Szörényi vármegyei hajdani oláh kerületek*, 59-62; Динић-Кнежевић, *Словенски живаљ у урбаним насељима средњовековне јужне Угарске*, 32-33.

¹⁰⁸⁰ MNL OL, DL 30810; Pesty, *A Szörényi vármegyei hajdani oláh kerületek*, 70-72; Динић-Кнежевић, *Словенски живаљ у урбаним насељима средњовековне јужне Угарске*, 33.

и сина Николе, као и Николе Бизереија, у посед замка Дранко и њему припадајућих околних села у Ђердапској клисури којима је 7. јуна 1451. власништво над њима потврдио Јован Хуњади, као њихов сусед поменут је Вучина из Оросје.¹⁰⁸¹ У околини Карансебеша, краљ Жигмунд је 1430. дао поседе шесторици властелина, од који се за петорицу може рећи да су ван сваке сумње били словенског порекла. То су били Јован син Вуксанов, Вуксан син Богданов, Петар син Стојанов, Лацко син Југин и Новак син Неготин; шести властелин који је тада добио поседе био је Ђорђе син Петров, за кога се не може утврдити да ли је био Словен или не, јер су имена и њега и његовога оца календарска имена.¹⁰⁸² У повељи Арадског каптола од 25. маја 1481. поменут је властелин Блашко од Плуговице; врло је могуће да су он и Блаж од Плуговице, који је између 1489. и 1492. био северински подбан а 1493. и 1494. један од двојице кастелана замка у Карансебешу, иста личност.¹⁰⁸³

У акту који су Блаж из Плуговице и Михаило Лазар, тадашњи кастелани Карансебеша који су, по овоме судећи, били и племићке судије, издали 15. маја 1494, поменут је као заступник властелина Ладислава Фијата српски властелин Петар Вукашин, који је био житељ Крашофеа, код данашње Карашове.¹⁰⁸⁴ Ово би могло да буде најранији помен једнога од Крашована, словенских становника Карашове и околине, који говоре веома архаичним старосрпским говором. Они су, према мишљењу Јована Ердџановића, потекли од најстаријег слоја словенског становништва који се још од Велике сеобе народа одржао у томе крају, да би потом био појачаван досељеним Србима из косовско-ресавског језичког подручја и долине Тимока, а на ову потоњу област указују елементи Торлачког дијалекта у говору Крашована. Насупрот Ердџановићу, Јован Цвијић је сматрао да су преци Крашована дошли у околину Карашове током XIV века из долине Тимока. Међу самим Крашованима постојало је предање да су се њихови преци доселили из околине Липове, Карансебеша и Лугоша. Иако су током времена преведени у католичанство, Крашовани су дуго задржали многе од древних обичаја који

¹⁰⁸¹ MNL OL, DL 14472; Pesty, *A szörényi bánóság III*, 58-62, 64-66.

¹⁰⁸² Pesty, *A Szörényi vármegyei hajdani oláh kerületek*, 62-64; Динић-Кнежевић, *Словенски живаљ у урбаним насељима средњовековне јужне Угарске*, 33.

¹⁰⁸³ MNL OL, DL 65432, DL 65435, DL 65438, DL 73032, DL 73033, DF 254956; Pesty, *A szörényi bánóság III*, 92, 99, 108, 110, 112, 113-116.

¹⁰⁸⁴ MNL OL, DL 65438; Pesty, *A szörényi bánóság III*, 114-115.

указују да они потичу од православног живља, попут слављења крсне славе и коришћења јулијанског календара.¹⁰⁸⁵

Имајући у виду ове честе помене словенског живља у јужном Банату, тврдња из папске потврде привилегија фрањеваца босанске викарије из 1433. године, да су у околини њихових манастира у Ковину, Храму, Оршави, Кевежду, Черију, Карансебешу и Хацегу живели многобројни „јеретици и шизматици“ међу којима су ови фрањевци требали да врше јеванђељску мисију, још у већој мери важила за време Матије Корвина, када су захваљујући новим досељавањима Срба становништво овог дела Баната, поготово у његовом низијском делу који се налазио на обали супротној територији некадашње деспотовине, још у већој мери морали да чине православни Срби.¹⁰⁸⁶

У другом крају Баната у коме су Срби били особито бројни, у Поморишју, прве вести које би могле да говоре о њиховом присуству у том крају су скоро цело столеће старије од досељавања браће Јакшића у те крајеве. *Будимска хроника* нам сведочи да православно словенско становништво у време владавине Анжујаца није живело само у јужном Банату, већ и да га је било и у дубини угарске територије. Писац *Будимске хронике*, када говори о успесима краља Лајоша Великог у привођењу католичкој вери патаренских јеретика, али и православних хришћана, помиње да су у липовском округу тада живели Словени православне вере, које назива тврдоглавим народом („*dure cervicis populus*“) који је у време Лајоша Великог преведен у католичанство и крштен по католичком обреду, али да су, како се говори, до времена када је хроника писана, дакле до времена када је Матија Корвин владао Угарском, „*поново пали у отпадништво од вере и своје пређашње заблуде, и постали много гори него што су раније били*“ („*...in apostasiam et pristinum errorem sunt illapsi, et multo peiores essent.*“)¹⁰⁸⁷

---

¹⁰⁸⁵ *Историја српског народа II*, 528; Петар Влаховић, *Краишовани – Карашевци. Прилог етничкој историји*, Рад Музеја Војводине 41-42 (2000), 75-83; Ердељановић, *Трагови најстаријег словенског слоја у Банату*, 293-300; Љубивоје Церовић, *Срби у Румунији*, Темишвар 2000, 38-39.

¹⁰⁸⁶ MNL OL, DF 275501; Fermeđzin, *Acta Bosnae*, 139-140; Крстић, *Банат у средњем веку*, 77-78.

¹⁰⁸⁷ *Chronicon Budense*, Vudae 1838, 337. *Дубничка хроника* понавља овај навод *Будимске хронике*, ништа му не додајући нити одузимајући. Види: *Chronicon Dubnicense*, 190. Ови догађаји су се по свој прилици догодили у 1366. години, када је краљ Лајош I Велики, за време свог боравка у Липови, издао и наређење да се лише слободе словенски православни свештеници који су живели

Постојање бројне заједнице православних Словена, за које се не може искључити могућност да су били Срби, у околини Липове пре владавине краља Матије и током ње потврђују и други извори. Тако знамо да је злогласни инквизитор Јаков из Марки, који је у јужној Угарској проповедао против хусита и православних и фанатично их прогањао, два пута боравио у Чанадској бискупији, у јесен 1436. и пролеће 1437. године.¹⁰⁸⁸ Већ је поменуто да су судија, већници и католички грађани Липове 1455. тражили од Јована Капистрана да дође у њихов град и проповеда и против бројних православних који су живели међу њима, а судећи према наводима *Будимске хронике*, међу овим православнима нису били само Власи, већ и Словени.¹⁰⁸⁹ На овом месту треба поменути и да је као грађанин Липове у једном акту градског судије из 1482. поменут Ладислав Радич, чије презиме указује на српско порекло, али се на основу имена, уколико је тачно записано, може закључити да су његови преци били међу онима који се, после преласка у католичанство, нису вратили православљу.¹⁰⁹⁰

Чинилац који је свакако морао да допринесе да се православни у Липови толико одрже упркос притисцима који су на њих били вршени морало је да буде снажно присуство српске властеле у оближњем Вилагошу у време владавине Жигмунда Луксембуршког и његових наследника. Још је у време Жигмундове владавине Димитар Мрњавчевић, син краља Вукашина који је 1394, дакле још за живота свога брата краља Марка, напустио Македонију заједно са братом Андрејашем и прешао у Угарску, где га извори из периода између 1404. и 1407. године помињу као жупана Зарандске жупаније и кастелана Вилагоша.¹⁰⁹¹ Касније је, после првог пада Смедерева, Вилагош заједно са оближњим рудницима и властелинством које је бројало преко стотину села краљ Алберт Хабзбуршки

у тим жупанијама. Види: Fejer, *Codex diplomaticus Hungariae IX/3*, 543-544; Engel, *The Realm of St Stephen*, 172; Крстић, *Банат у средњем веку*, 76; Поповић, *Срби у Војводини I*, 55.

¹⁰⁸⁸ Dominik Deman, *Jakov Markijski u srednjovjekovnoj Ugarskoj*, *Godišnjak za znanstvena istraživanja Zavoda za kulturu vojvođanskih Hrvata* 2 (2010), 18-23; Rokai, *Poslednje godine balkanske politike kralja Žigmunda*, 94-95.

¹⁰⁸⁹ Magina, *Documentele autorităților urbane din Lipova*, 605.

¹⁰⁹⁰ MNL OL, DL 25394; Magina, *Documentele autorităților urbane din Lipova*, 606-607. Не може се одбацити могућност да је његово име заправо било Владислав; име српског војводе Владислава који је поседовао Жељ у Ковинској жупанији је забележено као „*magnifico Ladislao vaivodae regni Rasciae baroni*“. Види: Miskei, *Ráckevei okmánytár*, 14.

¹⁰⁹¹ Thallóczy, Áldasy, *Magyarország és Szerbia*, 45-46, 48-49; *Историја српског народа II*, 54, 321, 326.

даровао деспоту Ђурђу Бранковићу, који је у овом крају насељавао Србе који су служили као заповедници тврђаве и њена посада.¹⁰⁹² У акту којим је судија краљевског двора Ладислав Палоци 3. децембра 1453. наредио Будимском каптолу да изврши истрагу поводом жалби каноника Арадског каптола да су три године раније људи деспота Ђурђа вршили насиље над њима, а које је дошло до тога да су их деспотови људи наоружани мачевима и бодежима спречили да утврде међу поседа, и пљачкали њихове кметове, те су двојицу и убили а двојицу отели, међу окривљенима се помињу кастелан Вилагоша Влатко, његов заменик Брајислав и неколицина неименованих Срба („*nonnullis Rastianis*“).¹⁰⁹³ Као деспотов посед Вилагош је поменут и у Смедеревском уговору из 1451.¹⁰⁹⁴

Да ли су можда ови православни Словени из околине Липове били разлог због којег је чанадски бискуп ставио Стефана Пошафија од Зера под интердикт јер је осујетио његову намеру да наплати десетину од Срба је нешто што је примамљиво помишљати, али се на то питање не може са сигурношћу потврдно одговорити. Будући да је у инскрипцији бискуповог писма међу паросима на поседима Стефана Пошафија посебно истакнут парох Седија, који се налазио недалеко од Липове, могуће је да је до сукоба око десетине дошло најпре на овом поседу, али исто тако би разлог за такву инскрипцију могло да буде и то што је Седи био најважнији од поседа Пошафија, где се налазио један од два замка који су припадали Стефану Пошафију, и на коме је вероватно он имао своје седиште и са својом породицом проводио највише времена. На овом месту се треба сетити колико је супрузи Стефана Пошафија, Фружини, било стало да после смрти свога мужа управо овај посед сачува у својим рукама, што је довело до тога да се између ње и најамника које је против ње послао Јован Унгор заметнуо окршај у коме је спаљен замак у Седију.¹⁰⁹⁵ Овде се мора бити опрезан, и остати при оцени да је овај сукоб између чанадског бискупа и једног од највећих поседника у Банату могао да буде заподенут на ма коме од многобројних Пошафијефих банатских и поморишких поседа.

---

¹⁰⁹² MNL OL, DL 13433, DL 24822; Thallóczy, Áldasy, *Magyarország és Szerbia*, 132; *Историја српског народа II*, 324-326, 435

¹⁰⁹³ MNL OL, DL 29809; Thallóczy, Áldasy, *Magyarország és Szerbia*, 172-174; *Историја српског народа II*, 324.

¹⁰⁹⁴ MNL OL, DL 37614; József Teleki, *Hunyadiak kora Magyarországon X*, Pesten 1853, 305-312.

¹⁰⁹⁵ MNL OL, DL 93401; MNL OL, DL 93453.

Значајно сведочанство о Србима на поморишким поседима браће Јакшића, који су постали једно од значајних места окупљања српског народа у Угарској, су извори који сведоче о сукобима Јакшића са Емериком Доцијем. Међу људима Стефана Јакшића који су под оружјем провалили на посед Емерика Доција у Задорлаку, начинили знатну штету и украли 60 коња, многи су носили српска имена. У наредби судије краљевског двора Стефана Баторија коју је 1. децембра 1485. жупану и поджупану Арадске жупаније да изврше истрагу поводом ових оптужби, међу оптуженима су поменути Срби Димитрије Прибег, Радич Бошњак, Дача Рацко, Јован Рацко, Милин Радич и Патантовић из Сечења, затим Тодор Вереш, Павле Богдан, Радиша Рацко и Стефан Рајко из Керекеђхаза и Ђурашин из Нађфалуа. Међу Србима са поседа Јакшића северно од Мориша тада су били оптужени Јован Маршић, Радоша Вукић, Радоња, Марко син Милатов и Никола Хлапић из Домбеђхаза, Марко из Кунаготе, и Ђорђе Врдован и Ђока из Мезеиђоша. Свакако, овај извор не може да буде сматран за репрезентативан приказ када је реч о етничком саставу поседа Стефана Јакшића у Поморишју, али из њега можемо да закључимо да су тада у том крају Срби чинили значајан део становништва. Међу окривљенима, помиње се 40 Мађара, 19 Срба, 3 Рома и још тројица људи чију етничку припадност није могуће тачно утврдити (Бого, Јован и Аврам Словен). Од банатских места, међу окривљенима је у Сечењу набројано 6 Срба, 4 Мађара, 1 Ром и 1 особа чија се етничка припадност не може тачно утврдити (Бого), у Керекеђхазу 20 Мађара, 3 Србина и 1 особа неутврђене етничке припадности (Јован), и у Нађфалуу 8 Мађара, 1 Србин и 1 особа неутврђене етничке припадности (Аврам Словен).¹⁰⁹⁶

Последња деценија владавине краља Матије је била време када су се оформиле и српске насеобине у средишњем Банату, у околини Темишвара. Наговештај да је тамо било и у првој половини XV века словенског становништва је помен да је Рекаш некада држао властелин по имену Станислав у повељи којом је 1443. краљ Владислав I доделио Рекаш Михаилу и Блажу Чорнаију, Николи

---

¹⁰⁹⁶ MNL OL, DL 19090, DL 19092, DL 19093; Thallóczy, Áldasy, *Magyarország és Szerbia*, 259; Спремић, *Породица Јакшић у Банату*, 40.

Бизереју и Шандору и Моржини Дампсосу.¹⁰⁹⁷ Судаћи по његовом имену, овај властелин Станислав вероватно није припадао некоме од јужнословенских народа, већ западнословенских. Пошто не располажемо изворима који би нам нешто више рекли о њему, залудно би било нагађати како се он обрео у Банату.¹⁰⁹⁸ За време владавине краља Матије, словенско становништво у околини Темишвара је постало многобројније захваљујући досељавању Срба. Када је тврдио да су се Срби који су 1481. прешли у Угарску са војском Павла Кинижија населили у околини Темишвара, Алекса Ивић се служио логичким домишљањем. Међутим, да се макар део ових Срба морао населити управо тамо, говори нам то што су први поседи Милоша Белмужевића били села Мојша и Познад у околини Темишвара, а војвода је и касније куповао имања у околини најзначајнијег банатског града. Његови поседи су, попутседа Јакшића у Поморишју, постали место окупљања српских насељеника. Својим тестаментом, Милош Белмужевић је своја имања завештао не само својој мајци, супрузи и кћери Милицы, већ је део њих оставио и српским племићима Степану Прибеновићу, Марку Радановићу, и Јови, чије презиме није наведено, а који су сигурно били Белмужевићеви рођаци или фамилијари.¹⁰⁹⁹ У једном доцнијем извору, из 1516. године, који говори о догађајима из времена устанка Ђорђа Доже, помиње се српска ситна властела која је живела у Тамишкој жупанији: Андрија Станиша, Михаило Белота, Петар Теодор, Павле Теодор и Радич. Они су се затекли у Моноштору када су Дожини устаници заузели ово трговиште, и били су присиљени да им се придруже.¹¹⁰⁰

Када је реч о самоме граду Темишвару, нема разлога да се, узимајући у обзир постојање српске властеле у околини града, не претпостави да је и у самом Темишвару у време владавине Матије Корвина било српског становништва, али први поуздани помени Срба који су били становници Темишвара падају у 1523. годину. Тада су као грађани Темишвара, међу сведоцима у једном спору око

---

¹⁰⁹⁷ MNL OL, DL 59680; Pesty, *A szörényi bánág III*, 44; Pesty, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara II*, 130-131; Динић-Кнежевић, *Словенски живаљ у урбаним насељима средњовековне јужне Угарске*, 33.

¹⁰⁹⁸ Међу многобројним становницима Новог Брда чија су имена забележена у књизи Михаила Лукаретића из 1434, нема ни једнога који се звао Станислав. Види: Михаило Динић, *Из Дубровачког архива I*, Београд 1957, 107-108.

¹⁰⁹⁹ Ивић, *Неколико ћирилских споменика*, 94.

¹¹⁰⁰ Fekete Nagy, Kenéz, Solymosi, Érszegi, *Monumenta rusticorum in Hungaria rebellium*, 385; *Историја српског народа II*, 464.

поседа између српске властеле у Шипсову поводом којег је Арадски каптол вршио истрагу по налогу краља Лајоша II, поменути Срби Радич, Војтин и Павле Твртко из Темишвара. Стране које су се том приликом парничиле су биле Ладислав и Јован Станко из Шипсова, који су тужили браћу Радичка и Михаила из истога села да су запосели њихово имање. Ово имање у Шипсову је већ неколико деценија, још од владавине краља Матије или недуго након његове смрти морало да буде власништво Срба, јер је један од сведока у овом спору, Радиша из села Кер, изјавио да су родитељи обеју страна добили од краља спорно имање након похода Павла Кинижија на Србију, из чега се може закључити да је ово имање доспело у руке српске властеле између 1480. и 1494, и да је било део оне половине Шипсова коју војвода Милош Белмужевић није купио.¹¹⁰¹

Исти извор је и сведочанство да су се Срби заиста насељавали на некадашњим поседима Милоша Белмужевића источно од Темишвара, јер су у њему поменути и Јован војвода, Радич Поповић Рајчин и Радоша Иловчевић из Шашвара, потом Добра, удовица Рајка Љубића из Шипсова, као и Михаило војвода, Ђорђе Рогачевић, Угљеша Лазаровић и Ђорђе син Радованов из Јенове, а та места су била Белмужевићеви поседи. Од Срба су поменути и Раја Лазовић из Велике Јармате, која се налазила покрај Мале Јармате, у којој је Милош Белмужевић такође имао имање. Такође су поменути и Срби Марко Недељковић и Радич из Језвина, Јован Ђуркић из Рекаша, Раја из Енке, и Катарина, супруга Радовида из Бачког Бешенова. Такође су, поред већ поменутог Радише, као житељи села Кер које се налазило између Шипсова и Јенове поменути Срби Рајко Ракочевић и Радивоје, а из села Копача, које се налазило код Кера, је био Ђорђе Лупшић.¹¹⁰²

Једно питање на које се не може дати потпуно прецизан одговор је који је био обим српског насељавања у Торонталској жупанији, и да ли је и њено становништво до краја XV века добило претежно српски карактер. Током прве половине XV века, све до 1458, највећи део Торонталске жупаније је био власништво српских деспота, али нам оскудица извора о њој, поготово када је реч о другој половини XV века, онемогућава да утврдимо да ли су и тада ови поседи

¹¹⁰¹ MNL OL, DL 26685; Petrovics, *The Burghers of Medieval Temesvár/Timișoara*, 319.

¹¹⁰² MNL OL, DL 26685; Engel, *A temesvári és moldovai szandzsák*, 71, 74, карта у прилогу.

били средишта насељавања Срба у Угарској. Можемо да будемо сигурни да је тог насељавања било, имајући у виду да су српски деспоти своје сународнике насељавали на својим имањима у Поморишју и Срему, и нема ничега што би указивало да би њихови поседи у Торонталској жупанији морали да у том погледу буду изузетак, а у изворима који говоре о Торонталској жупанији у време када је деспот Стефан Лазаревић био њен жупан поменути су у два наврата становници који су били Срби. Као поджупан Торонталске жупаније помиње се 1417. године деспотов вазал Брајан, чије име јасно указује на његово српско порекло, а у писму које је Чанадски каптол поводом једног спора који је требао да буде решен пред судијом краљевског двора упутио краљу Жигмунду 3. јануара 1422, као једна од страна у спору поменута је још једна таква особа, Никола, син Ђуке из Бикача.¹¹⁰³ Поджупани Торонталске жупаније су се, према једном акту који су 17. јануара 1448. издали у Арачи, звали Димитрије и Југа, и за потоњег се са потпуном сигурношћу може рећи да је био Србин.¹¹⁰⁴ Две године потом, 1450, торонталски поджупан се звао Новак, и сачуван је један његов акт који је издао 16. децембра те године у Арачи.¹¹⁰⁵ Пошто је деспот Ђурађ Бранковић 1456. пред турском војском која је ишла на Београд и Смедерево потражио уточиште у Бечеју, може се основано сматрати да је то учинило и мноштво његових поданика из Србије.¹¹⁰⁶

Када је реч о становништву Торонталске жупаније у време владавине краља Матије, суочавамо се са великом оскудицом извора који би могли да нам пруже обавештења о тој жупанији. Једина иоле подробнија обавештења нам пружају збирке чуда Јована Капистрана, које нам сведоче да је у Арачи и Бикачу живело католичко становништво, које је ходочастило на Капистранов гроб у Илоку.¹¹⁰⁷ Одређеније податке о етничкој структури становништва некадашње Торонталске жупаније стичемо тек на основу турских пописа Чанадског санџака из 1567. и 1579. Они нам говоре да је тада на некадашњим деспотским поседима у Торонталској жупанији који су у то време и даље били насељена места, наиме у

---

¹¹⁰³ MNL OL, DL 54180; Magina, *Câteva documente privind comitatul Torontal*, 66-67; Pesty, Ortvay, *Oklevelek Temesvármegye és Temesvárváros történetéhez I*, 531-532.

¹¹⁰⁴ MNL OL, DL 55368.

¹¹⁰⁵ MNL OL, DL 44588; Pesty, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara II*, 222-223.

¹¹⁰⁶ MNL OL, DL 55597; Thallóczy, *Áldasy, Magyarország és Szerbia*, 204-206.

¹¹⁰⁷ Andrić, *Čudesna svetoga Ivana Kapistrana*, 224, 237, 239, 241, 321-322, 328-343.

Бечеју, Бечкерек, Ечки, Арачи, Башаиду и Светом Краљу (села које се налазило северно од данашњег села Кумана), живело скоро чисто српско становништво, и да су, када је реч о набројаним насељима, Мађари живели само у Бечеју и Бечкерек, где су били далеко малобројнији од Срба.¹¹⁰⁸ На подручју некадашње Торонталске жупаније је у време када су ови пописи Чанадског санџака сачињени већина становништва била српске народности. Ова чињеница наводи на закључак да су се Срби током XV века насељавали и у овој жупанији, и да су им места која су била поседи српских деспота морали да буду главна места насељавања, али не због постојања посела српских деспота, јер њих у Торонталској жупанији после 1458. више није било, већ зато што су на некадашњим деспотским поседима већ боравили њихови сународници. Пошто су турски упади у време краља Матије у ову жупанију били ретки, она је морала да буде привлачно место за нове насељенике.

Поред православних Срба, постоје индиције да је у јужној Угарској живео у то време и изван број словенског становништва, па и Срба, који су били католичке вере, или су били њихови потомци. Ово можемо да тврдимо јер се за време владавине краља Матије у изворима помињу и људи чија презимена говоре да су они били словенског и српског порекла, од којих се за многе са сигурношћу може казати да су биле католичке вере. У питању су особе које су носиле презимена „Тот“, које указује на словенско порекло, будући да је то у мађарском језику био назив за Словена,¹¹⁰⁹ и „Рац“, који долази од „Rascianus“, то јест Рашанин, под чиме се подразумевају Срби. Будући да се ради о особама чија су имена календарска, немогуће је рећи одређено да ли је ово становништво у време када је њихово постојање посведочено у изворима било хунгаризовано, или је очувало своју словенску етничку посебност.

Међу кметовима из Ревкањиже који су 1449. напали и опљачкали чанадске канонике, поменути су Јован Тот, Андрија Тот и Освалд Тот. У овом случају не можемо бити сигурни да се радило о људима који нису били хунгаризовани, јер су сви остали учесници у овом делу, изузев кмета Томе Циганина, били људи који

---

¹¹⁰⁸ MNL OL, DL 13686; Fejer, *Codex diplomaticus Hungariae X/6*, 502-504; Káldy-Nagy, *A csanádi szandzsák*, 154-158, 163-164, 173-175, 199-200, 245-250, 258-259.

¹¹⁰⁹ Engel, *The Realm of St Stephen*, 23-24.

су носили мађарска презимена.¹¹¹⁰ Исто се може рећи и за прилике на шарадским поседима Јова Горјанског, где је 1478. забележено неколико људи са презименом Тот: Доминик Тот и Петар Тот у Ченеју, Гал Тот који је обрађивао земљу на пустари Дарваш, и Петар, Симандије и Гргур Тот на пустари Рекато. Истом приликом је у Ченеју забележен Ладислав Рац, што је очигледан етноним који указује на српско порекло овога човека који би, судећи према календарском имену, требало да је био католик.¹¹¹¹ Такође, у првој збирци чуда Јована Капистрана, написаној 1460, помиње се грађанин Темишвара Ђорђе Словен, и то два пута: најпре као „*Georgius Slavus*”, а потом и као „*Georgius Thot*”. Пошто није поменуто његово занимање, нити ма шта што указује на то да је могао да припада властели, можемо да закључимо да се радило о једноме од сиромашних становника града, вероватно физичком раднику.¹¹¹² Као житељ Темишвара је у једном акту из 1498. становник Темишвара Брикијус Тот („*Briccius Thot*“).¹¹¹³ Гргур Тот је 1464. био грађанин Карансебеша.¹¹¹⁴ Међу људима Стефана Јакшића који су 1485. напали посед Емерика Доција у Задорлаку поменут је Аврам Словен.¹¹¹⁵

Помињање особа са истоветним презименима у већ поменутој збирци чуда Јована Капистрана нам говори да оваква презимена нису била типична само за Банат. У њој су забележене следеће особе са презименима Тот, поред већ поменутог Ђорђа из Темишвара: два човека истога имена, Фабијан Тот, из Титеша у Бачкој Жупанији који се налазио код данашње Бачке Паланке, потом Ана, Јован, Ђорђе и Алберт Тот из Илока, Ђорђе, Мартин и Тома Тот из Великог Кера, данашњег Змајева у Бачкој, као и Лука Тот, као сведок пред којим је сведочено о чуду, а за кога није извесно одакле је био.¹¹¹⁶ Као Словени су, поред Ђорђа из

---

¹¹¹⁰ MNL OL, DL 29489; Pesty, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara II*, 211-218.

¹¹¹¹ MNL OL, DL 18145. И овде треба допустити могућност да је његово име могло да буде Владислав, као у раније поменутом случају Ладислава Радича из Липове.

¹¹¹² Mažuran, *Čudesá Ivana Kapistrana*, 71, 74, 167, 171. Први помен говори да је Ђорђе Словен из Темишвара 13. октобра 1459. ходочастио на гроб Јована Капистрана испуњавајући завет да ће то учинити ако његов син Димитрије, који је патио од слепила и суманутости, буде излечен. Тада је посведочио и да је један неименовани крзнар из Темишвара, који је више од годину дана био слеп, прогледао када су га довели до гроба Јована Капистрана.

¹¹¹³ Petrovics, *The Burghers of Medieval Temesvár/Timișoara*, 319.

¹¹¹⁴ MNL OL, DF 254942; Pesty, *Krassó vármegye története III*, 413.

¹¹¹⁵ MNL OL, DL 19090, DL 19092, DL 19093; Thallóczy, Áldasy, *Magyarország és Szerbia*, 259.

¹¹¹⁶ Mažuran, *Čudesá Ivana Kapistrana*, 39, 56, 59-60, 81, 129, 147, 153, 181.

Темишвара, поменути и Матија из Илока и Ана, удовица Емерика Словена из Баноштора.¹¹¹⁷ Најзад, поменуто је и пет личности са презименом Рац: грађани Илока Бенедикт и Јован, грађанин Будима Михаило Рац, и Јелисавета, удовица Михаила Раца из Титеша у Бачкој.¹¹¹⁸ Већина ових личности је живела на просторима јужне Угарске који су били насељени словенским становништвом, и њихов помен, поготово оних са презименом Рац, говори у прилог томе да напори угарских краљева Лајоша Великог и Жигмунда да се православно словенско становништво јужне Угарске преведе у католичанство нису потпуно остали без резултата, и да стога не можемо нужно стављати знак једнакости између католичког становништва у јужној Угарској и становништва мађарске народности.

Досељавање великог броја Срба је у време краља Матије и његовог наследника Владислава II довело и до балканизације угарских трупа које су браниле јужну границу краљевства. Срби су у угарској војсци најчешће служили као лако наоружани коњаници и као шајкаши, а у терминологији везаној за војску на јужној граници улазило је све више израза словенског порекла, јер се она све више попуњавала досељеницима из Србије и Босне. Тако се, у предрачунима трошкова за издржавање трупа које су штитиле јужне границе Угарске припреманим за сабор из 1504. године помињу „хусари“, „прибези“, „стражари“, „војводе“ и „војници“.¹¹¹⁹ Међутим, треба се чувати исхитрених закључака, и не помишљати да су због своје бројности у војсци краља Матије Срби као етничка заједница имали некакав посебан друштвени положај, нити да су захваљујући досељавању Срба у јужној Угарској створени „живи бедем“ или „жива препрека Турцима“ као некаква претеча Војне крајине, јер би то било преношење у XV век прилика које су на том простору владале у XVIII веку. Нема никаквих назнака да је угарско становништво у пограничном појасу имало ма какве олакшице у односу на кметове који су живели у дубини земље, или да је било повлашћено на основу своје етничке припадности.

---

¹¹¹⁷ Ibid., 44, 72, 133, 169.

¹¹¹⁸ Ibid., 31, 37, 46, 51, 119, 125, 137, 143.

¹¹¹⁹ MNL OL, DL 21279; Бабац, *Српски хусар*, 11-23; Поповић, *Срби у Војводини I*, 188-195.

Иако су сведочанства о појединачним искуствима Срба који су у то време живели у Банату изузетно оскудна, и једини такав извор настао по казивању неког Србина је тестамент Милоша Белмужевића, на основу грађе којом располажемо можемо да закључимо да су се Срби успешно уклопили у феудално друштво Угарске. Српска властела је на двору краља Матије уживала углед не само због свог војног значаја, већ јој је краљ задавао и дипломатске дужности, те су тако по његовом овлашћењу преговоре са султаном водили најпре Вук Гргуревић, а потом Дмитар Јакшић. Деспоти Србије су били убрајани у бароне угарског краљевства.¹¹²⁰ Наследник Вука Гргуревића, његов брат од стрица Ђорђе Бранковић, је са краљем Матијом био повезан и породичним везама када је склопио брак са Изабелом, рођаком краљице Беатриче Арагонске.¹¹²¹ Вук Гргуревић се такође оженио католикињом, Варваром Франкопан, а Петар, син Дмитра Јакшића, Катарином Чаки.¹¹²² Уопште, изгледа да односи између српске властеле у Угарској и мађарске властеле углавном нису били рђави, упркос разликама у вери и језику, и да је српска властела без знатнијих трзавица прихваћена у редове угарске властеле. Јакшићи су међу својим фамилијарима имали и Мађаре, попут Ладислава, кастелана Керекеђхаза, Фориса од Бешенова и Јована Закалоша од Филдеака, а један од сведока тестаментa војводе Милоша Белмужевића био је Мађар, Јанош Сибињи.¹¹²³

Запустела територија на којој су се насељавали свакако је погодовала оном многобројном делу српског становништва из Смедеревског санцака које је у њему имало статус влаха да се и по пресељењу у Угарску баве својим дотадашњим главним занимањем, сточарством,¹¹²⁴ али су се српски кметови бавили и земљорадњом, и притом ступали у ортаклук са кметовима католицима. О томе сведочи и четврти члан одлука угарског сабора из 1481. у коме се говори да ће се, ако земљу заједнички обрађују католик и православац, десетина наплаћивати само

---

¹¹²⁰ MNL OL, DL 19339; József Teleki, *Hunyadiak kora Magyarországon XII*, Pesten 1857, 375.

¹¹²¹ *Историја српског народа II*, 447; Новаковић, *Последњи Бранковићи II*, 22-24.

¹¹²² *Историја српског народа II*, 447; Dinić-Knežević, *Sremski Brankovići*, 18-19; Спремић, *Породица Јакшић у Банату*, 54, 61.

¹¹²³ MNL OL, DL 19090, DL 19092, DL 19093; Ивић, *Неколико ћирилских споменика*, 94; Thallóczy, *Áldasy, Magyarország és Szerbia*, 259.

¹¹²⁴ *Историја српског народа III-1*, 65-70. Према попису из 1476/7, у Смедеревском санцаку је било око 7600 влашких кућа наспрам око 11400 кућа на спахијским поседима. Види: *Ibid.*, 68.

на онај део приноса који припадне католику.¹¹²⁵ Нема ни најмањег наговештаја да су Срби настојали да створе своје округе и да у њима стварају своју етничку аутономију, као што су то чинили Власи.

Први изричито помени Влаха у Банату у средњем веку је казивање Анонима, који је у *Делима Мађара* писао да су војсци војводе Глада када се на Тамишу сукобио са Мађарима у помоћ дошли Кумани, Бугари и Власи.¹¹²⁶ Ово је једини помен Влаха у Анонимовом делу, и на основу њега се не може закључити да су ови Власи у то време били житељи Баната. Но, поуздано знамо да су у време владавине Анжујаца планински крајеви Баната били насељени Власима, који су се особито интензивно насељавали у првој половини XIV века, када су почели да се јављају и њихови окрузи. У Банату, Власи се најпре помињу у Крашовској жупанији, која ће бити њихово главно упориште, 1319. године, а за време владавине Карла Роберта помињу се и у Арадској жупанији, 1337. У Тамишкој жупанији Власи се помињу 1343.¹¹²⁷

Захваљујући поменима влашких округа у изворима, имамо врло јасну представу где се у Банату простирало влашко становништво. Осим у висијама планинског Баната, до средине XV века Власи су се увелико населили и у долинама река, те су тако основали своје округе у горњем току Тамиша и Бегеја, као и у долинама Нере и Караша. Најстарији влашки округ који је поменут у Банату је Илидијски округ, чији први помен пада у 1342. годину.¹¹²⁸ Поред округа Илидија, планине и њихова подножја у југоисточном делу Баната су у XIV и првој половини XV века обухватили окрузи Алмаш, Брзава, Крашофе, Кевежд, и Храм у Крашовској, и Комјат, Љубораждија, Мехадија, Каран и Карансебеш у Тамишкој жупанији.¹¹²⁹ Поред њих, који су били посведочени још у XIV веку, постојали су и влашки окрузи у горњем току Бегеја, између Појане Руске и Липовског брега. Ту су се налазили окрузи Моноштор, Божор, Жупан, Сугија и Турд. Свих ових пет

---

¹¹²⁵ *Decreta regni Hungariae 1458-1490*, 247; *The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary III*, 36-37.

¹¹²⁶ *Anonymi Belae regis notarii De gestis Hungarorum liber*, 171.

¹¹²⁷ Engel, *The Realm of St Stephen*, 270-271.

¹¹²⁸ Крстић, *Банат у средњем веку*, 75.

¹¹²⁹ *Ibid.*, 75; Țeicu, *Mountainous Banat in the Middle Ages*, 189-209; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 13, 18-19, 21, 95-97.

округа добио је Јован Хуњади од Ладислава V током 1453. године.¹¹³⁰ Насеље Жупан се налазило на месту данашњег села Жупанешти, Сугија је данашње село Леукушешти, док се Турд налазио у на месту данашње Фардее, која је у турским пописима Темишварског санцака забележена под именом Фирдена и, као и Моноштор и Божор, била седиште нахије, чије су се границе поклапале са границама турдског властелинства поменутог 1464, када су Петар Деши од Темешхеља, и сам влашког порекла, и Никола Балотаи уведени у посед овога властелинства које им је краљ Матија Корвин даровао као награду за верну службу, па се може сматрати да су границе овога властелинства вероватно биле и границе тог влашког округа.¹¹³¹ За постојање влашког округа у околини Рекаша знамо захваљујући томе што је у повељи Чанадског каптола од 1. марта 1444. поменут рекашки кнез Петар, а у акту о продаји једног винограда у околини тога трговишта који је сачињен 18. новембра 1447. су међу сведоцима поменути влашки кнезови из рекашког округа: Јован Рахоај, Михаило Мерев, Доминик из Ходеница и Љубан из Пружинфалве.¹¹³² Поред наведених, постојао је и Лугошки влашки округ.¹¹³³ Осим поменутих области које су захватили влашки окрузи, знамо и да су средином XV века Власи живели и у околини Липове, јер је Јован Хуњади 6. фебруара 1456. у том граду упутио писмо кастеланима Шољмоша, Хуњада и Деве да све влашке свештенике које је рукоположио православни владика из Хуњада, а који се после проповеди које је требао да им одржи фратар Михаило Секел не би приклонили Римској цркви, протерају са поседа који припадају породици Хуњади.¹¹³⁴ До почетка XVI века, Власи су почели да се насељавају и у граду Темишвару, јер је 1523. као становник Темишвара поменут Јован Влах, а исте године је као становник Рекаша поменут Валентин Станчул.¹¹³⁵

---

¹¹³⁰ MNL OL, DL 14725, DL 37619; Teleki, *Hunyadiak kora X*, 362, 405.

¹¹³¹ MNL OL, DL 30206; Pesty, *Krassó vármegye története III*, 414-416; Engel, *A temesvári és moldovai szandzsák*, 53, 141, 177-178, 181; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 68.

¹¹³² MNL OL, DL 59284, DF 254926; Pesty, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara II*, 138, 190.

¹¹³³ MNL OL, DL 26615; Pesty, *Krassó vármegye története III*, 404; Pesty, *A Szörény vármegyei hajdani oláh kerületek*, 73.

¹¹³⁴ Wadding, *Annales minorum seu trium ordinum XII*, 316. У то време је Јован Хуњади, подстакнут на то од стране Јована Капистрана, отпочео прогон православних на својим поседима у Трансилванији и Банату, о чему ће бити више речи на наредним страницама ове дисертације.

¹¹³⁵ MNL OL, DL 26685, DF 245811; Petrovics, *The Burghers of Medieval Temesvár/Timișoara*, 319.

Могуће је да су округ Рекаш, пет влашких округа у горњем току Бегеја, као и округ Храм на Дунаву, били средином XV века укинати. Пет округа у горњем току Бегеја се, након што су поменути у повељама Ладислава V којима их је даровао Јовану Хуњадију, више не помињу у изворима. Када је Терд са околином додељен Петру Дешију и Николи Балотаију, у повељи краља Матије којом им је овај посед додељен и повељи Арадског каптола у увођењу у посед не помиње се да припадају неком округу, већ само да се налазе у Тамишкој жупанији. Могуће је да су ови влашки окрузи били укинати управо стога што су се нашли међу породичним поседима Јована Хуњадија, и стога владар није могао да стане у заштиту њихових права, као што је то био случај са онима јужно од њих, који су остали краљевско власништво.¹¹³⁶ Округ Храм је, као што је то напред речено, поменут 1444, али га нема међу влашким окрузима којима је краљ 1457. доделио повластице, но зато је поново поменут 1473. године,¹¹³⁷ у време када је краљ Матија морао да води толерантнију политику према пограничном становништву од оне коју је водио његов отац. После акта о продаји винограда из 1447, нема у изворима више никаквих помена који би могли да посведоче о постојању влашког округа у околини Рекаша. У 32. члану одлука угарског сабора из 1518. помињу се окрузи Маржина, Сугија и Моноштор, за које се каже да не припадају ни Угарској ни Трансилванији, а који су том одлуком требали да буду припојени Тамишкој жупанији ако се нађу докази да су јој припадали, јер су због овог нерешеног питања становници ових округа изложени многим недаћама и опасностима. У овој саборској одлуци нема ничега што би подупрло тврдњу Георге Поповићиуа да је овде реч о влашким окрузима који су опстали до тога времена.¹¹³⁸ Иако за то нема изричне потврде у изворима, познајући обичаје угарских велможа,

---

¹¹³⁶ MNL OL, DL 14725, DL 30206, DL 37619; Pesty, *Krassó vármegye története III*, 414-416; Teleki, *Hunyadiak kora X*, 362, 405.

¹¹³⁷ MNL OL, DL 26615; Pesty, *Krassó vármegye története III*, 404; Pesty, *A Szörény vármegyei hajdani oldh kerületek*, 73; Крстић, *Из историје средњовековних насеља југозападног Баната*, 42-43; Teicu, *Mountainous Banat in the Middle Ages*, 185, 205; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 93, 97.

¹¹³⁸ *Corpus Juris Hungarici*, 768; Popoviciu, *Istoria românilor bănăţeni*, 196. Део члана који се односи на ове округе у целости гласи: „*Districtus Monostor, Sagya et Morsina, alias ad comitatum Themesiensem pertinentes qui in praesens nec Transylvaniae, nec Hungariae deserviunt rursus ad comitatum Themesiensem, si testimonium evidens exinde produci poterit, remittantur, et reducantur. Quia de medio inhabitatorum eorundem ditricium, plurima damna et pericula regnicolis inferuntur.*“ Ова Сагија је идентична Сугији. Сва три наведена места се након турског освајања у XVI веку помињу као седишта нахија у Темишварском санџаку. Види: Engel, *A temesvári és moldovai szandzsák*, 120, 179-181.

вероватније је да је до оваквог спора око тога којој жупанији припадају поменути окрузи могло да дође зато што је Иваниш Корвин ове округе, који су били његови поседе, на основу краљеве дозволе бар на неко време прикључио трансилванијској Хуњадској жупанији у којој је од свога оца добио замак Хуњад и пространа имања. У прилог томе говори што се Маржина, Моноштор, Божор, Сугија, Терд и Икеш 1514. помињу међу местима са којих се сакупљају приходи за замак Хуњад.¹¹³⁹

Осам влашких округа у јужним крајевима Тамишке жупаније и у Крашовској жупанији, наиме окрузи Лугош, Карансебеш, Мехадија, Алмаш, Крашофе, Брзава, Комјат и Иљед, су добили признање својих права од стране краља Ладислава V, који је то учинио када су му Михаило Деши од Темешхеља и Стефан сина Шишманов од Бозјаша изложили молбу влашких властелина и кнезова, и уопште Влаха који су живели у овим окрузима. Краљ је одлучио да Власима као награду за заслуге које су чинили његовим претходницима на угарском престолу и њему самоме, бранећи прелазе преко Дунава од турских провала и подносећи притом велике жртве, додели права, која су у суштини били признање ранијих привилегија које је влашко становништво у овим окрузима имало. Када се обрати пажња на датум када је ова повеља издата, 29. август 1457, тешко је отети се утиску да је Ладислав Посмрче могао да, осим јачања одбране од Турака, има и других намера да управо тада потврди права Влаха у планинском Банату. То је време када је у Угарској беснео грађански рат између хабзбуршке и хуњадијевске странке, и краљу је, премда то у повељи није изражено, морало да буде стало да Влахе из осам банатских округа приволи да се у овоме сукобу ставе на његову страну.¹¹⁴⁰

Власи из округа Комјат нису жалили средстава да се ослободе власти породице Хуњади, и разлог томе је сигурно било то што сматрали да под Хуњадијима неће моћи да сачувају права која су до тада уживали, и своје обичајно право. Пошто је њихов округ још краљ Жигмунд заложиио код Јована Хуњадија за 2750 флорина, влашка властела и кнезови из тога округа су сакупили

---

¹¹³⁹ Pesty, *Krassó vármegye története III*, 499-500.

¹¹⁴⁰ MNL OL, DL 26615; Pesty, *Krassó vármegye története III*, 404; Pesty, *A Szörény vármegyei hajdani oláh kerületek*, 73.

новац који је била потребна краљу како би округ откупио од Хуњадија. Намера им је била да на тај начин омогуће да се њихов округ врати међу краљевске поседе и поново повеже са седам округа који су и даље били краљево власништво, а од којих су били одвојени још од Жигмундовога времена. Краљ Ладислав V им је изашао у сусрет, о чему сведочи његово писмо које је упутио властели и кнезовима округа Комјат 29. августа 1457.¹¹⁴¹

Ладислав Посмрче је својом повељом коју је 29. септембра 1457. издао у Бечу обећао да ће ових осам влашких округа увек чинити једну целину, и да неће ни један од њих појединачно дати у посед некоме другом (свакако су обе стране притом посебно имале у виду случај округа Комјат, који је краљ Жигмунд zaloжио), нити ће краљ даровати поседе у њима без сагласности месне властеле. Влашка властела и кнезови, народне старешине које су овим уведене у редове племства, су били ослобођени свих намета. Судски имунитет је свакако био најважнија од привилегија која је призната влашком становништву у ових осам округа, јер су захваљујући њој Власи могли да своје спорове решавају у складу са својим обичајним правом, и нашли су се ослобођени јурисдикције ма којих судова осим сопствених, на чије су пресуде имали право жалбе краљевским судовима, када би такви случајеви, према повељи краља Ладислава V долазили пред судију краљевског двора. Ова привилегија није било ништа ново, јер је још 1430. поменуто да су неки од становника ових округа судски подређени једино владару, и били су се супротставили тевтонском заповеднику Николи фон Редвицу, позивајући се на то да само краљевски суд може да им суди. Поред тога, само су влашке судије имале право да извршавају пресуде које су донели. Према румунском историчару Адријану Мађини, банатски Власи су покушавали да се организују као посебна заједница са етничком аутономијом, *universitas*, по узору на трансилванијске Саксонце.¹¹⁴² Захваљујући овим привилегијама добијеним од Ладислава V, влашко обичајно право је у овим крајевима опстало још пуна два века, све до времена када су Турци заузели горњи ток Тамиша и највећи део

---

¹¹⁴¹ MNL OL, DF 254936; Pesty, *A Szörény vármegyei hajdani oláh kerületek*, 75-76; Țeicu, *Mountainous Banat in the Middle Ages*, 215.

¹¹⁴² MNL OL, DL 26615; Pesty, *Krassó vármegye története III*, 404-406; Pesty, *A Szörény vármegyei hajdani oláh kerületek*, 73-75; Magina, *From Custom to Written Law: Ius Valachicum in the Banat*, 72-73, Țeicu, *Mountainous Banat in the Middle Ages*, 217.

планинског Баната, који је након османлијског запоседања Угарске био препуштен трансилванијским кнежевима све до 1658.¹¹⁴³

Ови окрузи нису увек деловали сваки за себе, већ су одржавана и окупљања судија из влашких округа ради заједничких послова, а место где су се окупљали је био град Карансебеш. У писму Јована Хуњадија, писаном 22. јануара 1452, тражено је од племићких судија из седам влашких округа да се сакупе и пред канонцима Арадског каптола изјаве шта знају о поседу Михаила, Блажа и Николе Чорнаија и Николе Бизереија над замком Дранко и његовом околином, будући да су им ти поседи, које су раније запосели и опустошили Турци, требали да буду враћени, а повеља краља Алберта који им је ове поседе даровао том приликом уништена. Влашке племићке судије из округа Алмаш, у коме се налазио поменути замак, као и округа Карансебеш, Лугош, Крашофе, Брзава, Мехадија и Комјат су се састали у Карансебешу, који је тада поменут као главно судско седиште седам влашких округа („*ad Opidum Sebes vocatum Sedem scilicet Judiciariam principalem Septem Sedium Nobilium Walachicalium*“), и дале Арадском каптолу изјаву о томе да се тројица Чорнаија и Никола Бизереи могу мирно увести у посед замка и његове околине који им заиста припадају још од времена владавине краља Алберта.¹¹⁴⁴ У овоме граду, где је постојало знатно влашко становништво, Влах по имену Андрија Дан је био и градски судија.¹¹⁴⁵

У време владавине краља Матије, влашки окрузи у планинском Банату су опстали, и суђења по влашком праву се помињу и за време његове владавине, и за време владавине његових наследника. Један пример како су вршена суђења по њима су сачувана у повељи који су 19. новембра 1478. издали северински подбанови Јаков Маргаи и војвода Рајн, а у којој је описано суђење против властелина Ђорђа Гамана, сина Ладислава Гамана, које је одржано у Карансебешу пред властелинским судијом округа Андријом Варалијом и окупљеном властелом. Ђорђа Гамана је оптужен од стране Копаза да је на наговор свога оца „*попут Турчина*“ („*more Turcorum*“) запалио његов млин на реци Бистри који је изгорео

¹¹⁴³ Magina, *From Custom to Written Law: Ius Valachicum in the Banat*, 73.

¹¹⁴⁴ MNL OL, DL 14473; Pesty, *A szörényi bánóság III*, 61-64.

¹¹⁴⁵ MNL OL, DF 254935; Pesty, *A szörényi bánóság III*, 72. Овај извор из 1457. године га помиње као претходног судију Карансебеша („*circumspectus vir Andreas dan alias Judex de predicta Karansebes*“).

до темеља, и тако му нанео штету у вредности од 60 флорина. Ђорђе Гаман се одбранио од ове оптужбе на начин „у складу са древним и допуштеним законом округа влашких заједница“ („*iuxta antiquam et aprobatam legem districtuum volahicalium universonum*“), тако што се дванаесторо људи заклело да он то дело није учинио и да његов отац ништа о тој паљевини није знао, после чега је сматран оправданим пред законом. На овом месту треба истаћи сличност овог поступка из влашког обичајног права са установом пороте у Србији из времена Немањића, онаквом каква је описана у 151. члану *Душановог законика*, према коме порота није била део суда који доноси одлуку да ли је оптужени невин или крив, већ једна врста доказног средства, а поротници клетвеници од којих се очекивало да под заклетвом потврде да ли је оптужени починио дело које му се ставља на терет.¹¹⁴⁶

За Влахе у Банату се може казати да су успели да, барем на простору омеђеним рекама Карашом и Брзавом, околином трговишта Лугоша и гребеном планине Појане Руске, сачувају своју аутономију и своје округе у којима су своје спорове и даље решавали у складу са својим обичајним правом. У томе је највећа разлика у положају између њих и словенског становништва, јер нема ничега што би могло да укаже да су се банатски Срби повели за примером својих влашких суседа, и покушали да створе неку врсту етничке аутономије и одржавају правне форме које су донели из свога завичаја. Међутим, у времену пре Матије Корвина, нетрпељивост према православнима је морала да представља извор невоља и за једне и за друге. Краљ Жигмунд је, покушавајући да у последњој деценији своје владавине силом сузбије православу веру и приведе становништво планинског Баната католичанству, донео мере против православног становништва у округу Карансебеш када је у том граду, 5. децембра 1428, потврдио привилегије фрањевцима Босанске викарије. Том приликом, угарски краљ је потврдио ранију наредбу Лајоша Великог да у овом округу нико ко није истински католик не може да поседује земљу, чиме је покушао да православне натера да бирају између одрицања од православља и губитка имања и сталешких привилегија, као и Лајош

---

¹¹⁴⁶ MNL OL, DL 65428; Pesty, *A Szörényi vármegyei hajdani oláh kerületek*, 82-83; *Лексикон српског средњег века*, 723 (одредница *Судство*); Magina, *Cum manibus armatis*, 55.

Велики у нади да ће влашко племство и кнезови, када буду стављени пред такав избор, прећи у католичанство.¹¹⁴⁷

Нема доказа да је ова Жигмундова наредба била спровођена у време владавине Матије Корвина, али да је доцније била коришћена да би се властели одузимала земља, и да је морала да, вероватно још за време Жигмундовог живота, буде протегнута и на друге округе, сведочи нам случај двојице српских властелина из округа Мехадија, Николе и Михаила Кукавице из Пореча, којима су 1500. били одузети поседи јер су, како је наведено у повељи Владислава II Јагелонца која говори о том случају, „*презирући хришћанску веру, држали су се штеточинске шизматичке секте Влаха или Срба*“ („*contempta Religione fidei Christiane, dampnabili secte scismatice Wolachorum siue Rascianorum adhesisse dicuntur*“).¹¹⁴⁸ Упркос Матијиној трпељивој политици према православнима, и потребама Владислава II Јагелонца да се на њих ослања ради одбране земље, положај православних у јужним крајевима Угарске не треба идеализовати, јер нам овај случај даје пример како су овакве старе наредбе против православних и у последњој години XV века могле да буду искоришћене као повод да би се неке властелину одузело његово имање.

Малобројне етничке заједнице

Поред ова три најбројнија народа тадашњег Баната, у позном средњем веку су на овом подручју боравили и неки народи који су из њега временом ишчезли. Још за време владавине Арпадове династије, у Угарској су се насељавали степски номадски народи, Печењези и Кумани, који су се насељавали и у Чанадској жупанији, где су се њихови потомци одржали до XV века.

---

¹¹⁴⁷ MNL OL, DF 275475; Ferrendžin, *Acta Bosnae*, 128-129.

¹¹⁴⁸ Pesty, *A szörényi bánóság III*, 128; Динић-Кнежевић, *Словенски живаљ у урбаним насељима средњовековне јужне Угарске*, 33-34; Тејсу, *Mountainous Banat in the Middle Ages*, 225. Презиме ове властеле очигледно не указује на влашко порекло ове двојице властелина, како је тврдио Думитру Цејку, већ на словенско.

Присуство Печењега у Угарској може да се прати још од X века, да би се њихов број увећао након пораза који су им 1091. нанели Кумани, и у првој половини XII века помињу се њихови одреди који су се борили као претходница угарске војске. Као места на којима ће се насељавати, Печењези су као места на којима су се насељавали бирали мочварне области које нису биле привлачне ратарима, али су номадским сточарима пружале пашњаке за њихове крда. Међу таквим областима, биле су и области реке Златице на северозападу Баната, где се у XIV веку помињу печењешка насеља.¹¹⁴⁹ Краљ Лајош I Велики је 7. августа 1369. издао повељу печењешкој властели насељеној у селима Сап, Демевар, Верешдоб, Кохија, Томпа, Валкањ, Иђош Валкањ и Велики Валкањ поред реке Златице у Чанадској жупанији, којом им је доделио повластицу да су изузети из надлежности жупанијског суда, и да сви спорови у које они буду укључени спадају у надлежност краљевског суда. У овој повељи, Лајош Велики је поменуо да је његов отац, краљ Карло Роберт, доделио поменута места у посед печењешкој властели.¹¹⁵⁰

Успомену на присуство Печењега у овим крајевима чува име насеља Старо Бешеново, које и данас постоји, а оно је под именом Бешеново поменуто још 1230. године.¹¹⁵¹ У њему су и у XV веку живели потомци печењешке властеле којима је краљ Лајош I изузео од надлежности жупанијских судова, и они су љубоморно чували ову важну повластицу. Краљ Жигмунд је им је 29. априла 1435. потврдио повластице које су њихови преци добили од Лајоша Великог,¹¹⁵² а то је 1495. учинио и Владислав II Јагелонац.¹¹⁵³

Кумани из клана Кор су се у XIII веку насељавали на обалама Златице и Галацке, и њихово седиште је било насеље Сентелт у Чанадској жупанији.¹¹⁵⁴ Последњи помен Сентелта као куманског седишта је у повељи краља Алберта од

---

¹¹⁴⁹ Pálóczi Horváth, *Pechenegs, Cumans, Iasians*, 27-32.

¹¹⁵⁰ MNL OL, DL 36622.

¹¹⁵¹ Csánki, *Magyarország történelmi földrajza I*, 694, 706. Данашње, румунско име овог места је Дудешти Вехи.

¹¹⁵² MNL OL, DL 36622.

¹¹⁵³ Pálóczi Horváth, *Pechenegs, Cumans, Iasians*, 33.

¹¹⁵⁴ Borovszky, *Csanád vármegye története I*, 99-100; Pálóczi Horváth, *Pechenegs, Cumans, Iasians*, 57-58; Чемере, *Осврт на податке о Куманима*, 66-68, 73.

30. марта 1438. године.¹¹⁵⁵ Банатски Кумани су до времена Матије Корвина прешли на седелачки начин живота, јер се у повељи којом је 1460. краљ Матија доделио Сентелт тројници браће Доци ово насеље помиње као обично село, и Кумани се не помињу ни у краљевској повељи којом је наређено да се Доцији уведу у овај посед, нити у повељи Чанадског каптола о увођењу у посед.¹¹⁵⁶ Уопште, XV век је био време опадања за Кумане и Јасе, који су чак и у самој Куманији након смрти краља Матије изгубили своје древне повластице, и претворени у краљевске кметове.¹¹⁵⁷ Могуће је да су Кумани живели и у Торонталској жупанији, у околини Бечеја, где су турским пописима Чанадског санџака из 1567. године први пут поменути село Куманић, данашње село Кумане, које је тада било насељено српским становништвом, и у његовој околини пустара Куман Мумара.¹¹⁵⁸

Током позног средњег века, на подручју Баната су се насељавали и Секељи, чији је помен сачуван у називима села која се помињу у XV веку. То су била села Секељшег у Чанадској жупанији,¹¹⁵⁹ у Тамишкој жупанији Борсекељ код Сентандраша (данашњег Санандреја) и Горњи Секељ и Доњи Секељ код Борзлука,¹¹⁶⁰ и село Секељ поменуто 1432. у једном акту Франка Таловца, за које се не може утврдити да ли се налазило у Ковинској или Крашовској жупанији,¹¹⁶¹ као и пустара Секељтелек у Тамишкој жупанији.¹¹⁶² Међутим, сами Секељи се не помињу у изворима који говоре о Банату, изузев оних који су се борили под заповедништвом војводе Трансилваније Јована Понграца у бици у којој је 1463. потучен Али-бег Михалоглу. Будући да је Јован Понграц тада био и гроф Секеља, извесно је да је овај одред знатне снаге морао да буде састављен од Секеља из Трансилваније, а не од њихових саплеменика насељених у Банату.

---

¹¹⁵⁵ MNL OL, DL 13165.

¹¹⁵⁶ Pesty, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara II*, 328-330.

¹¹⁵⁷ Engel, *The Realm of St Stephen*, 357.

¹¹⁵⁸ Káldy-Nagy, *A csanádi szandzsák*, 165-167.

¹¹⁵⁹ MNL OL, DL 18973, DL 19090, DL 19092; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza I*, 702; Čemere, *Ognjišta u močvari*, 62. Секељшег је данашње село Секусигиу на обали Мориша.

¹¹⁶⁰ MNL OL, DL 17155, DL 17304, DL 18318; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 23, 30, 37, 63; Čemere, *Ognjišta u močvari*, 62, 73.

¹¹⁶¹ MNL OL, DL 54798; Pesty, *Krassó vármegye története III*, 343-344; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 107, 120. Золтан Чемере је ово место убицирао као данашње село Сакуле; види: Čemere, *Ognjišta u močvari*, 62.

¹¹⁶² MNL OL, DL 71512, DL 71514, DL 71521; Szabó Bártfai, *Oklevéltár a gróf Csáky I*, 473, 477, 495; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 63; Čemere, *Ognjišta u močvari*, 62.

Уопште, имајући у виду малобројност извора о Секрељима у Банату, о којима говори једино топономастика, која се своди на укупно шест топонима расутих на широком простору од Мориша до Дунава, а од којих су се четири налазила северно од реке Бегеј, не може се прихватити да је тврдња Золтана Чемера да су Секрељи у овом периоду насељавани у Банату како би тамо били ангажовани у одбрани границе заснована на чврстим доказима.¹¹⁶³

О присуству Немаца у Банату током позног средњег века се може говорити на основу трагова који се налазе на две супротне стране Баната, у Карансебешу и у Чанаду. Карансебеш је био близу Трансилваније, у којој је од XII века постојало многобројно саксонско становништво, чији су се припадници били насељавали и у Карансебешу, те се тако у овом граду 1493. као његов судија помиње Ладислав Сас, а међу већницима Лудвиг Сас.¹¹⁶⁴ У Карансебешу је 1474. поменут још један већник који би могао да буде Немац, Јован Данх или Данч („*Johannes Danch*“).¹¹⁶⁵ Двадесет година касније, 1494, као један од већника трговишта Карана је поменут Никола Франк Донх („*Nicolaus Frank Donch*“).¹¹⁶⁶ Будући да су ове особе поменуте као судије и већници, морале су да буду угледне међу својим мештанима, и по своме занимању су били трговци или имућне занатлије, што није изненађујуће, јер се немачко становништво у Угарској насељавало углавном у градовима. Међутим, за разлику од трансилванијских и спишких градова, као и Будима или Пожуна, у којима је већина становника била немачке народности,¹¹⁶⁷ ови Немци су у долини горњег Тамиша, где су их бројем далеко надмашивали Власи и Мађари, очигледно чинили изразиту мањину, и отуда их извори ретко помињу.

Још један траг присуства немачког становништва би могао да буде помен цркве посвећене Светом краљу Освалду у Чанаду.¹¹⁶⁸ У први мах, делује изненађујуће да је у Банату постојала црква посвећена једном англосаксонском светитељу. Међутим, култ Светог Освалда у средњем веку није био ограничен на

---

¹¹⁶³ Čemere, *Ognjišta u močvari*, 62.

¹¹⁶⁴ Pesty, *A szörényi bánáság III*, 112-113.

¹¹⁶⁵ MNL OL, DL 73028; Pesty, *A szörényi bánáság III*, 85.

¹¹⁶⁶ Pesty, *A szörényi bánáság III*, 116.

¹¹⁶⁷ Engel, *The Realm of St Stephen*, 260-262, 331.

¹¹⁶⁸ Magina, *Parohiile catolice din Banat*, 181.

Енглеску, већ је био раширен и на континенту, а посебно у немачким земљама. На континент су култ овог светитеља донели још англосаксонски мисионари који су ширили хришћанство међу германским народима у VIII веку, а нови замах култа је отпочео у другој половини XII века у Баварској, у околини Регенсбурга, са представљањем краља Освалда као победоносног ратника и узора витештва, у том погледу умногоме налик на угарски култ Светог краља Ладислава.¹¹⁶⁹ Не може се искључити да су немачки досељеници донели у Угарску и култ овога светитеља који је био раширен у њиховом завичају, и да је под њиховим утицајем подигнута ова чанадска парохијска црква. Постојање парохијске цркве посвећене Светом Освалду би могло да указује да се у Чанаду до почетка XV века населила знатнија немачка заједница, од барем стотину људи, која је могла да постигне да се у бискупском граду подигне парохијска црква посвећена светитељу чији је култ био раширен међу њима. Чанад, други по величини банатски град, који се налазио у близини великог урбаног средишта Сегедина, и на путу који је спајао Сегедин са Трансилванијом, свакако би био место на коме би немачки трговци и занатлије желели да се населе.

На територији Угарске су у XV веку живели и Роми, а о њима је у своме опису Угарске млетачки посланик оставио сведочанство, у коме пада у очи да је он, иако их није поистовећивао са Јасима, погрешно сматрао да ове две етничке групе воде једнак начин живота, и да и једни и други живе у посебној провинцији, под којом је свакако подразумевао Јаски округ који се налазио у жупанији Хевеш у средњој Угарској. О Ромима и Јасима је записао следеће: *„Насељавају ово краљевство, у одвојеној провинцији, Цигани и Филистејци, и из поменуте угарске провинције крећу и лутају светом, као што је то код њих обичај, на путу се баве трговином, а жене враџбинама, и краду да би се издржавали.“*¹¹⁷⁰

---

¹¹⁶⁹ Klaniczay, *Holy Rulers and Blessed Princesses*, 86, 168-170.

¹¹⁷⁰ „*Habitano in dito regno in provincia separata Zingari e Filistei, e de dita provincia de Ungaria se partino e vano peligrinando per el mondo come fano, e qual peligrinazo fano de viazo de marchantia cum questi mezi e de incanti de femene e de robare usano sustentare beloro vite.*“ *Descrizione dell' Ungheria*, 31. Јаси су у угарским средњовековним изворима готово редовни називани Филистејцима; Андраш Палоци Хорват је сматрао да је разлог томе што су Јаси, када су се населили у Угарској, били многобошци. Види: Engel, *The Realm of St Stephen*, 105; Pálóczi Horváth, *Pechenegs, Cumans, Iasians*, 62-68.

О томе да је Рома било и на подручју Баната сведоче имена неких особа из нижих сталежа која су забележена у изворима. Тако је међу људима са посуда Фрање Чакија у Ревкањижи који су 1449. напали и опљачкали чанадске канонике код крстурског рибњака, као један од Чакијевих кметова који су у овоме чину суделовали поменут Тома Циганин („*Toma Czigán*“).¹¹⁷¹ Такође, у актима судије краљевског двора Стефана Баторија издатим поводом случаја када су 1485. људи Стефана Јакшића напали и похарали имање Емерика Доција у Задорлаку, међу починиоцима су поменути и Павле Циганин („*Paulo Czygan*“) из банатског села Сечења, и Ладислав Циганин и Урсан Циганин („*Ladislao Czygan, Ursan similiter Czygan*“) из села Домбеђхаза.¹¹⁷² Судаћи по ретким поменима у изворима, може да се закључи да су међу становништвом Баната у то време Роми били малобројни, али и да је тада било и припадника ове етничке заједнице који су напуштали номадски начин живота и трајно се насељавали, постајући тако кметови на имањима властеле.

Појава стално насељених Рома је забележена и на почетку периода турске владавине над Банатом. И пописима Чанадског санцака из XVI века, Роми су поменути међу стално насељеним становницима. Ни тада нису чинили значајнији удео у становништву, јер је 1567, када су били посебно пописани као заједница на нивоу санцака, у овом попису поменут само 41 одрасли ромски мушкарац, од тога 40 пописаних као заједница, и још један међу становницима села Кањиже, некадашњег трговишта Ревкањиже.¹¹⁷³ У наредном попису, 1579. године, када Роми нису, као претходни пут, пописани као заједница на нивоу санцака, поменуто је 11 одраслих ромских мушкараца, који су живели у варошима Бечеју и Модошу и селу Великом Бикачу.¹¹⁷⁴ Оволика разлика међу бројем пописаних могла би да указује да је турски попис из 1579. пропустио да забележи оне Роме који су и даље живели номадски.

---

¹¹⁷¹ MNL OL, DL 29489; Pesty, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara II*, 211-218.

¹¹⁷² MNL OL, DL 19090, DL 19092, DL 19093; Thallóczy, Áldasy, *Magyarország és Szerbia*, 259. Село Домбеђхаз се налазило у околини данашње Батоње, северно од Мориша. Види: Csánki, *Magyarország történelmi földrajza I*, 769.

¹¹⁷³ Káldy-Nagy, *A csanádi szandzsák*, 64, 233.

¹¹⁷⁴ *Ibid.*, 157, 181, 205.

Римокатоличка црква

Чанадска бискупија је једна од најстаријих бискупија у Угарској. Основана је након угарског освајања Баната у време Светог Стефана. Када је Краљевина Угарска 1030. освојила Ахтумову државу, јавила се потреба за оснивањем нове дијецезе, која би обухватила ову територију, на коме су до тада византијски свештеници вршили мисију. Бискупија је основана 1035. године, а њен први бискуп, Герард, проглашен је светим након што је страдао као мученик у време паганске побуне 1046. Још од времена оснивања, Чанадска бискупија је обухватала целу територију Баната, и била је подређена Калочкој надбискупији.

У време владавине краља Матије Корвина су се на чанадској столици сменила двојица бискупа. Бискуп Петар, који је пре него што је 30. априла 1438. постао бискуп ове дијецезе био препозит Чанадског каптола, умро је непосредно пред избор Матије Корвина за краља Угарске. Петра је наследио Алберт Хангачи од Ветеша, који је 1458. најпре постао бискуп Њитре, али је врло брзо након тога, већ 21. марта 1458, преузео упражњену чанадску дијецезу, којом је управљао наредних осам година, све до своје смрти. Наследио га је Јован Соколи, који је постао бискуп 27. октобра 1466, и био на челу дијецезе до 1493, када се повукао са бискупске столице и остатак живота провео као паулински монах у диошђерском манастиру тога реда.¹¹⁷⁵ Ове личности су поред своје духовне службе учествовале и у државним пословима. Алберт Хангачи је, пре него што је постао бискуп, био за време владавине Ладислава V на челу суда краљевског присуства, и на овом положају га је затекао и избор међу угарске прелате. Због његове блискости са Михаилом Силађијем, краљ Матија га је 1459. сменио са овога положаја, али далеко од тога да је тада чанадски бискуп пао у немилост. Он је доцније, 1462. године, враћен на тај положај, на коме је остао до 1465. Поред ових судских дужности, краљ Матија му је поверавао и дипломатске.¹¹⁷⁶ Алберт се такође постарао да његово бискупско седиште буде заштићено утврђењима. Албертов наследник Јован Соколи је био члан изасланства које је на граници Угарске

¹¹⁷⁵ Eubel, *Hierarchia catholica medii aevi II*, 124, 204; Borovszky, *Csanád vármegye története I*, 360-363.

¹¹⁷⁶ MNL OL, DL 61030; Kubinyi, *Matthias Rex*, 70-71, 75-76.

дочекало тек изабраног краља Владислава II, и до његовог крунисања чување свете круне је било поверено управо њему.¹¹⁷⁷

О унутрашњој организацији Чанадске бискупије у време краља Матије, ближа сазнања имамо из пописа папске десетине у XIV веку и из повеља које је, као место са јавном вером, издавао њен каптол. У овим су повељама често набрајани чланови каптола, те знамо да су исти сачињавали препозит, који је био на челу каптола, затим кантор, кустос, и архиђакони бискупије: Чанадски, Тамишки, Арадски, Прекоморишки, Торонталски, Себешки и Крашовски. Према пописима папске десетине сачињеним између 1332. и 1337, Чанадски архиђаконат је обухватао области Чанадске жупаније јужно од Мориша, и парохију Фигед, која се налазила на десној обали те реке, североисточно од Нађлака. Остатак подручја Чанадске жупаније северно од Мориша припадао је Прекоморишком архиђаконату.¹¹⁷⁸ Арадски архиђаконат је, поред подручја Арадске жупаније, захватао и у североисточни део Тамишке, у горњем току Бегеја, па се Моноштоска парохија помиње као подређена овом архиђаконату.¹¹⁷⁹ Тамишки архиђаконат је био највећи, и обухватао је готово целу Тамишку жупанију, осим горњег тока Тамиша, где су околина Лугоша, Карансебеша, Крашофеа и Черија припадале Себешком архиђаконату.¹¹⁸⁰ Парохије у делу Крашовске жупаније који није потпадао под Себешки архиђаконат су биле подређене Крашовском архиђаконату,¹¹⁸¹ док су Торонталском архиђаконату, поред подручја Торонталске жупаније, биле подређене и католичке парохије у Ковинској жупанији. Као подређене торонталском архиђакону, помињу се парохије на средњем току Тамиша које су припадале Ковинској жупанији, као што су то биле жељска, итебејска, модошка, бокинска и урхидска парохија.¹¹⁸² Нажалост, из каснијег периода средњовековне угарске историје не постоји више никакав сличан попис парохија Чанадске бискупије, и стога не можемо да будемо сигурни колико је

---

¹¹⁷⁷ Bonfinis, *Rerum Ungaricarum decades IV*, 184, 195.

¹¹⁷⁸ *Monumenta Vaticana I/1*, 147-148, 154, Káldy-Nagy, *A csanádi szandzsák*, 44-45, карта у прилогу; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza I*, 696.

¹¹⁷⁹ *Monumenta Vaticana I/1*, 146, 161.

¹¹⁸⁰ *Ibid.*, 148-149, 151-153, 156-160.

¹¹⁸¹ *Ibid.*, 153.

¹¹⁸² *Ibid.*, 153-154, 158.

католичких парохија постојало у време владавине краља Матије, и где су се тачно оне налазиле.

Оно што знамо о католичким парохијским богомољама у позносредњовековном Банату је да су оне биле, судећи према остацима таквих цркава које су откривене у Бизереу, Керњачи, Берзовји, Карану, Мехадији, Илидији и Решици, једноставне једнобродне грађевине са најчешће четвртастом основом. Изузетак је црква која је била део властелинског двора у Илидији, која је била округле основе, и саграђена у XII или XIII веку. Слична црква је морала да постоји и у поморишком селу Керекеђхаз, које је у изворима понекад бележено под именом Округла Црква (*Rotunda Ecclesia*).¹¹⁸³ Цркве откривене у Решици, Керњачи, Берзовји и Мехадији биле су веома једноставе конструкције, и нису имале торањ, и изгледа да је то код сеоских парохијских цркава било сасвим уобичајено. У попису шарадског властелинства Јова Горјанског поменуто је да су обе цркве на томе поседу саграђене од камена, и да немају торањ.¹¹⁸⁴

Поред Чанадског катедралног каптола, на подручју Чанадске бискупије је постојао још један каптол који је имао статус установе са јавном вером. Налазио у Араду, а основао га је краљ Бела II, који је владао између 1131. и 1141. Као краљевски зборни каптол, био је ван јурисдикције чанадских бискупа, и био подређен владару, а право надзора над њиме, као и над осталим колегијалним каптолима које су основали владари, имао је естергомски надбискуп. Уобичајено је у средњовековној Угарској било да, изузев манастира витезова хоспиталаца у Столном Београду и колегијалних каптола у Столном Београду и Будиму, чија се надлежност као места са јавном вером простирала на целој територији Угарске, остале установе са јавном вером покривају само суседне жупаније.¹¹⁸⁵ Тако се може, на основу повеља које су у другој половини XV века издале установе са јавном вером, уочити да је подручје источног Баната, које су чиниле Арадска, Крашовска и највећи део Тамишке жупаније покривао Арадски каптол, док су

---

¹¹⁸³ Țeicu, *Geografia ecleziastică*, 109, 111-113, 136, 142, 151-153; Țeicu, *Mountainous Banat in the Middle Ages*, 89-98, 101-106; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza I*, 773.

¹¹⁸⁴ MNL OL, DL 18145; Țeicu, *Mountainous Banat in the Middle Ages*, 103-105.

¹¹⁸⁵ Алмаши, *Главне институције писмености места с јавном вером*, 38-39, 42-43; Engel, *The Realm of St Stephen*, 123. Овим трима установама је 1498. придружен и Босански катедрални каптол.

Чанадска и Торонталска жупанија биле покривене од стране Чанадског каптола, са тим што су у крајевима који су гравитирали реци Тиси понекад на тим пословима били активни и каноници Тителског каптола. Ковинска жупанија је спадала у надлежност Тителског каптола, који јој је био и најближи. Уколико би дошло до спора у коме је једна од страна била нека од установа са јавном вером, било је потпуно природно да нека друга таква установа која у спору није заинтересована спроведе истрагу, без обзира на то каква јој је иначе јурисдикција. Тако је, на пример, када су 1449. фамилијари и кметови Фрање Чакија из Ревкањиже оробили чанадске канонике код Крстура, Јован Хуњади наредио Арадском каптолу да изврши истрагу.¹¹⁸⁶

Када је реч о монашким редовима католичке цркве на територији Баната, цео XV век представља време када је велико доба поморишког бенедиктинског монаштва одавно прошло, и од манастира који су покрај Мориша напредовали од владавине Светог Стефана па све до монголског напада на Угарску мало је дочекало владавину краља Матије. Време великог пропадања бенедиктинских монашких заједница у Поморишју и Банату је XIII век, када су они били лишени своје привредне основе. Бенедиктински манастири су, као творевине феудалног друштва, издржавали земљишни поседи и рад зависних сељака који су живели на њима. Међутим, два велика пустошења која су погодила ове крајеве у XIII веку су нанела бенедиктинцима ударце од којих се никада нису у потпуности опоравили. Прво велико пустошење била је монголска најезда на Угарску 1241-1242. Поред тога што су тада поморишки бенедиктински манастири похарани, монголско пустошење је упропастило и њихове поседе. Ако је тврдња да су Монголи у Чанадској жупанији уништили 80% насеља тачна,¹¹⁸⁷ није никакво изненађење што многи од бенедиктинских манастира нису обновљени, а и они који јесу никада нису досегли некадање богатство и значај. Четири деценије доцније, 1282, Поморишје је поново било опустошено у великој побуни Кумана, а то је довело до новог гашења бенедиктинских заједница, док су преостале биле у озбиљним материјалним тешкоћама. Бенедиктински манастири Булч и Бизере су у четвртој

---

¹¹⁸⁶ MNL OL, DL 29489; Pesty, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara II*, 211-218.

¹¹⁸⁷ Zoltan Čemere, *Srednjovekovni manastiri*, 73-74.

деценији XIV века стављени под управу световњака, комендатора Стефана, и тек 1342. су бенедиктинци успели да поврате ова два манастира, у којима за време комендаторове управе није било монаха, јер је Стефана занимало само да за себе присвоји приходе са манастирских имања.¹¹⁸⁸ Уопште, без стабилних манастирских економија заснованих на великим поседима, бенедиктински и цистерцитски манастири нису могли да опстану, и због тога након монголске најезде није основан ни један једини нови бенедиктински нити цистерцитски манастир у Чанадској епископији. Сви наведени разлози поготово важе и за време након 1390, када је јужна Угарска била изложена нападима Османлија.

Први бенедиктински манастир у Чанадској бискупији био је основан у самом Чанаду, када су из овог места калуђери источног обреда након угарског освајања Баната пресељени у Оросланош. Чанадски бенедиктински манастир је био посвећен Богородици, и у њега су 1054. пренесене мошти Светога Герарда, који га је основао. Упркос својој старини и угледу који је имао као почивалиште једног од првих угарских светитеља, чанадски бенедиктински манастир је у XV веку био у рђавим материјалним приликама, те су га зато 1493. преузели фрањевци.¹¹⁸⁹ Осим чанадског манастира, бенедиктинском реду су за време краља Матије припадала још два поморишка манастира, оба такође смештена на левој обали Мориша: манастири Бизере и Булч. Булч, такође посвећен Богородици, је у време Матије Корвина био најбогатији од бенедиктинских манастира у Поморишју, и припадала су му села Бата, Ујлак, Чура и Вадкерт, а имао је и винограде у околини Липове, Ковасија и Менеша. У првој половини XV века, овај манастир је био у материјалним невољама, те је због тога морао да 1443. заложу село Ујлак, али до владавине краља Матије се опоравио, и 1478. држао је у своме поседу села Хусну и Ђарбафалу у Арадској жупанији.¹¹⁹⁰ Још једна потврда да се материјално стање опатије у Булчу у ово време знатно поправило је то што је, ако су наводи Шандора Маркија на које се у својој монографији *Средњовековни манастири Баната и Поморишја* позива Золтан Чемере тачни, године 1807. у рушевинама овог манастира пронађено 235 килограма тешко бронзано звоно, које

---

¹¹⁸⁸ Ibid., 80.

¹¹⁸⁹ Țeicu, *Geografia ecleziastică*, 60-62; Čemere, *Srednjovekovni manastiri*, 122.

¹¹⁹⁰ Țeicu, *Geografia ecleziastică*, 56-58; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza I*, 767, 769, 771-772, 780, 783.

је према натпису на њему у манастиру постављено 1468. године, када је њиме управљао опат Доминик. Сећања на ово велико манастирско звоно, тврдио је Шандор Марки, било је сачувано и у предањима народа из тога краја, која су говорила да је краљ Матија Корвин боравио у овоме манастиру и да се из лова у његовој околини враћао у манастир када би зачуо дубоки и гласни звук звона које је у предању названо „биком из Булча“.¹¹⁹¹ Поседи манастира Бизере, који је исто био посвећен Богородици, су били знатно мањи, и чинили су га село Везете и део села Сомбатхел, такође у Арадској жупанији.¹¹⁹² Судајући према Лазаревој карти Угарске, манастир Бизере је био заштићен утврђењима, док Булча или није био утврђен, или су му зидине тада биле у лошем стању, пошто на поменутој карти није забележен.

У целој Чанадској бискупији постојао је у XV веку само један, али важан, цистерцитски манастир. То је био манастир Егреш, посвећен Богородици, и смештен на левој обали Мориша, југоисточно од Нађлака. Основао га је краљ Бела III 1179, и овај манастир је припадао цистерцитској породици Понтињија, а његови најважнији поседи су се налазили у Трансилванији. Покрај овихседа је, у Керцу, основан огранак овог манастира. Свој врхунац манастир Егреш је доживео за време владавине Андрије II, који га је утврдио зидинама, дао му нове поседе, и изабрао га за место на коме ће бити сахрањен. У овом манастиру је две године пре смрти Андрије II сахрањена и његова друга супруга, Јоланда од Куртенеа. Манастир Егреш је био разорен за време монголске најезде, али је после ње обновљен, но никада није досегао ни богатство ни значај који је имао пре ње. Најтежи период доживео је средином наредног века, када су у њему, по сведочанству његовог опата које је дао визитатору свога реда 1357, у њему боравила само двојица-тројица монаха.¹¹⁹³ Да се ни до времена Матије Корвина стање у манастиру Егреш није битније поправило, говори случај покушаја светотатства који се у манастиру догодио, према Золтану Чемереу, 1486 године, а према румунским историчарима Хаџегану, Болдеи и Цејкуу, у децембру 1480. Тада су нико други до опат и неколицина монаха имали намеру да покраду

---

¹¹⁹¹ Čemere, *Srednjovekovni manastiri*, 129.

¹¹⁹² Țeicu, *Geografia ecleziastică*, 55-56; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza I*, 779, 781, 783.

¹¹⁹³ *Westermann Großer Atlas*, 87; Hațegan, Boldea, Țeicu, *Cronologia Banatului II/2*, 26, 44-45, 50; Țeicu, *Geografia ecleziastică*, 70-71; Čemere, *Srednjovekovni manastiri*, 50-51, 130-131.

манастирске драгоцености. Павле Кинижи је због тога опсео манастир, заробио опата и одвео га у Будим пред папског легата; опат је ослобођен тек након што је платио откупнину од стотину и педесет флорина.¹¹⁹⁴ Манастир Егреш је забележен као утврђење на Лазаревој карти Угарске.

Пре преласка на излагање о просјачким редовима и њиховим манастирима, треба поменути да су и паулини, пустињачки монашки ред који настао управо у Угарској и добио име по своме патрону, Светом Павлу Тивејском, имали своје манастире у Поморишју. Од њих је у XV веку био активан манастир Калодва, основан крајем XIII века и смештен на једној ади на Моришу, низводно од Липове. За овај манастир се зна да су га даривали краљ Жигмунд и Михаило Силађи.¹¹⁹⁵

Римокатоличко монаштво Баната од XIV до XVI века сачињавали су превасходно фратри, припадници просјачких редова, који су се издржавали од прилога а не од земљишних поседа, и стога им је било лакше да се у овом крају одрже. Од просјачких редова, први су се на простору Баната појавили фратри из Реда браће проповедника, познатијег под називом доминиканци. Доминикаци су 1221. основали своју провинцију Угарску, и за време владавине истог владара су основали свој манастир у Вршцу. Овај манастир је надживео монголску најезду, и крајем тринаестог века се у једном тада написаном житију Светог Доминика помиње као значајно католичко светилиште у тим крајевима и место ходочашћа, јер је у њему чувана честица моштију оснивача реда. Хиљаду тристо треће године га је у свом попису доминиканских манастира у Угарској поменуо Бернард Гуи. Поред вршачког манастира, доминиканци су на подручју Баната основали само још један манастир, у његовом најважнијем градском насељу, Темишвару. Темишварски доминикански манастир, чија је богомоља била посвећена Светом краљу Ладиславу, је основан за време владавине Карла Роберта Анжујског, и први пут је поменут 1323. године.¹¹⁹⁶

---

¹¹⁹⁴ Hațegan, Boldea, Țeicu, *Cronologia Banatului II/2*, 273; Ćemere, *Srednjovekovni manastiri*, 130-131. Извори и литература на коју се позивају аутору ове дисертације су остали недоступни, те се стога у овом случају може ослонити само на њихово излагање.

¹¹⁹⁵ Ćemere, *Srednjovekovni manastiri*, 142-143; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza I*, 785.

¹¹⁹⁶ Fejer, *Codex diplomaticus Hungariae VIII/2*, 479-480; Крстић, *Вршац у средњем веку I*, 86-87, 91-92; Ćemere, *Srednjovekovni manastiri*, 67-68, 90, 140-141.

Разлог због којег су доминиканци основали само ова два манастира била је ширење фрањевачког реда у јужним крајевима Угарске након што су мала браћа однела победу у спору који су у првој половини XIV века водили фрањевци и доминиканци. Наиме, све чешћи спорови око тога који од ова два реда треба да врши мисионарске и инквизиторске делатности у Босни добио је своје разрешење 1327. Папа Јован XXII је тада донео одлуку у корист фрањеваца, и доделио њиховом реду искључиво право да врши инквизицију у Босни. Доминиканци сигурно нису лако прихватили такву одлуку, када је 1330. папа морао да им изда наређење да не ометају фрањевце у овој делатности. Ова папска одлука није имала последице само непосредно на Босну, већ и на све јужне пограничне области Угарске, будући да су све ове области биле обухваћене истом фрањевачком викаријом. После посете генерала фрањевачког реда Герарда де Одониса Босни 1340, основана је Босанска викарија, која је обухватила огроман простор од Истре па све до Црног мора, и којој је главни задатак било ширење католичке вере међу становништвом јужних крајева Угарске и њој суседних балканских земаља.¹¹⁹⁷ Због ове одлуке у корист фрањевачког реда су доминиканци остали на оснивању само два манастира у Банату, док је број фрањевачких манастира у овој области био знатно већи.

Када су се у Угарској за време владавине Анжујаца појавили фрањевци опсерванти, своју делатност су усредсредили на Банат и остала погранична подручја Угарске. Међу манастирима које су основали у пограничном подручју у седмој деценији овога века, четири од укупно осам се налазило у Банату. Међу њима на првом месту треба поменути манастир Чери недалеко од Темишвара, о чијој важности сведочи и то да су фрањевци опсерванти у Угарској били међу народом познати и под именом фратора Черијеваца. Остали манастири фрањеваца опсерваната у Банату су били у Ковину, Оршави и Карансебешу. Још два су основана у близини Баната, у Јенопољу и трансилванијском Хацегу.¹¹⁹⁸

До краја владавине Лајоша Великог, број фрањевачких манастира у Банату се доцније повећао, што је сведочанство да мисионарски рад фрањеваца опсерваната није јењавао, већ се до краја периода владавине Анжујаца чак и

¹¹⁹⁷ *Лексикон српског средњег века*, 163-164, 769-771 (одреднице *Доминиканци* и *Фрањевци*).

¹¹⁹⁸ *Andrić, Čudesna svetoga Ivana Kapistrana*, 25.

појачавао, будући да су оснивани и нови фрањевачки манастири. Из једног пописа манастира Босанске викарије, сачињеног 1384, знамо да су тада постојале две кустодије које су обухватале фрањевачке манастире у Банату: Ковинска кустодија, којој су припадали манастири у Ковину, Храму и Ермењешу (на Тамишу, узводно од Карансебеша), и Бугарска кустодија, којој су припадали манастири у Северину, Черију, Карансебешу, Оршави и Гавождјији (на Тамишу, између Карансебеша и Лугоша). Пред крај XIV века основан је и фрањевачки манастир у Кевежду (данашњој Бокши, северозападно од Решице).¹¹⁹⁹ Манастир опсервантских фрањеваца је постојао и у Темишвару.¹²⁰⁰

Упадљиво је да су два фрањевачка манастира од првобитних основана на самој граници (ковински и оршавски), а један у њеној близини (карансебешки), како би вршили мисију у крају насељеном православним живљем, а исто тако и преко граница Угарске, у Србији, Влашкој и Бугарској. У ову групу манастира би могли бити убројани сви манастири Ковинске кустодије, и сви из Бугарске кустодије. Четири манастира, гавождјијски, карансебешки, ермењешки и оршавски, нанизани су дуж пута који уз Тамиш води од Темишвара ка Оршави, и граници према Влашкој низији и источној Србији. Манастири у Храму, Карансебешу и Кевежду били су смештени у дистриктима у којима је живело влашко становништво¹²⁰¹. То се сасвим слаже са чињеницом да су ови манастири припадали фрањевачкој Босанској викарији, основаној ради мисије католичанства у балканским земљама.

Иако су просјачки редови били појава која је била последица полета градова у позном средњем веку и јачања новчане привреде, у случају банатских фрањевачких манастира је карактеристично да су се чак два манастира, они у Ермењешу и Гавождјији, налазили у сеоским срединама, што потврђује да је намера са којом су основани била да послуже као средишта из којих ће се ширити верска мисија како би се околно становништво преводило у католичку веру. Успех ове мисије свакако није био завидан у крајевима који су били густо насељени православним живљем, о чему сведочи то што се у време краља

---

¹¹⁹⁹ Крстић, *Банат у средњем веку*, 76, 78; Ćemere, *Srednjovekovni manastiri*, 93, 104.

¹²⁰⁰ Ćemere, *Srednjovekovni manastiri*, 139.

¹²⁰¹ Крстић, *Банат у средњем веку*, 75.

Жигмунда помиње само једна нова парохија у јужном крају Ковинске жупаније, она у граду Ковину, где је услед добијених привилегија и значаја овог места за трговину између Угарске и Србије дошло и до насељавања католичког становништва, међу којима и Дубровчана,¹²⁰² и једна у Крашовској жупанији, у Кевежду. Обе су настале у непосредној близини фрањевачких манастира, и то што нема помена других парохија сведочи да утицај фрањеваца међу становништвом у њиховој околини није допирао много даље од места у којима су се налазили њихови манастири.¹²⁰³

Краљ Жигмунд је повељом коју је издао 5. новембра 1428. потврдио привилегије фрањевачким манастирима у Черију, Карансебешу, Хацегу и Оршави, поменувши притом у овој повељи да је у карансебешком округу велики број шизматика, и да многи међу властелом толеришу делатност православних свештеника, па су предвиђене и казнене одредбе у циљу сузбијања ширења православља.¹²⁰⁴ Када је папа Евгеније IV потврдио 30. септембра 1433. привилегије фрањеваца босанске викарије, поменуо да се њихови манастири налазе у земљи у којој су бројни јеретици и шизматици, и да им је задатак да врше јеванђељску мисију. Том приликом, поменуо је да су се фрањевачки манастири налазили у Ковину, Оршави, Черију, Кевежду, Оршави, Карансебешу и Хацегу.¹²⁰⁵ То је уједно био и последњи помен манастира у Ковину и Храму у историјским изворима. По свој прилици, ковински фрањевачки манастир је уништен 1439. приликом турског освајања Ковина, и после тога није обнављан. Изгледа да је иста судбина задесила и манастире који су се налазили у Храму и Кевежду, најкасније до прве деценије владавине краља Матије, јер се ни они у доцнијим изворима не помињу.¹²⁰⁶ Манастири у Ермењешу и Гавожђији су, можемо да будемо сигурни у то, до 1433. престали да постоје, вероватно из истог разлога, пошто их Евгеније IV није поменуо.

---

¹²⁰² *Monumenta Vaticana I/1*, 153-154, 158; Miskei, *Ráckevei okmánytár*, 13; Magina, *Parohiile catolice din Banat*, 184.

¹²⁰³ *Monumenta Vaticana I/1*, 148-149, 153; Magina, *Parohiile catolice din Banat*, 184.

¹²⁰⁴ MNL OL, DF 275475; Fermendžin, *Acta Bosnae*, 127-130.

¹²⁰⁵ MNL OL, DF 275501; Fermendžin, *Acta Bosnae*, 139-140.

¹²⁰⁶ Čemere, *Srednjovekovni manastiri*, 136-139.

Краљ Матија Корвин је потврдио привилегије које је фратрима у Хацегу, Черију, Карансебешу и Оршави доделио његов претходник Жигмунд, па захваљујући томе знамо да су ти фрањевачки манастири били активни 1478. године.¹²⁰⁷ Поред опсервантских фрањеваца, у Банату су своје манастире имали и фрањевци конвентуалци, те је забележено постојање два њихова манастира, у Липови и Арачи, који су припадали бачкој кустодији конвентуалаца.¹²⁰⁸ Манастир конвентуалаца у Липови, који је био први фрањевачки манастир у Банату, основали су 1325. краљ Карло Роберт и његова супруга Јелисавета Пољска, а био је посвећен Светом Лују Тулуском, кога су угарски Анжујци веома поштовали,¹²⁰⁹ док је манастир у Арачи основан 1378, када су, уз дозволу римског папе, у Арачи насељена дванаесторица фрањевачких фратара. Ктитор фрањевачког манастира у Арачи, који је настао око базилике која је на том месту саграђена у XIII веку, је била краљица Јелисавета Пољска. Арачки манастир, заједно са липовским, поменут је заједно са осталим њеним задужбинама у тестаменту ове угарске краљице. Својим тестаментом мајка Лајоша Великог је арачком манастиру даровала 500 златних флорина ради изградње манастирског комплекса, раскошну одору од атласа украшену бисером и сребрне предмете за богослужење, док је манастиру у Липови даровала златан путир украшен бисерима и драгим камењем.¹²¹⁰ Да је Арача била значајно светилиште, сведочи и остава новца која је у близини рушевина манастира пронађена приликом пољских радова 1946. Није могуће утврдити ко је сакрио овај новац. Могуће је да је припадао манастиру, пошто је остава нађена у његовој близини, али исто тако и да се ради о новцу који је припадао неком богатом житељу овог трговишта. Оставу је чинио ћуп у коме је пронађена велика количина сребрних угарских денара, од којих је Народном

---

¹²⁰⁷ MNL OL, DF 275475; Fermendžin, *Acta Bosnae*, 289.

¹²⁰⁸ Čemere, *Srednjovekovni manastiri*, 69.

¹²⁰⁹ MNL OL, DL 38469; *Chronica Picta*, 140 (https://web.archive.org/web/20120304111134/http://konyv-e.hu/pdf/Chronica_Picta.pdf; приступљено 17. јануара 2017); Fejer, *Codex diplomaticus Hungariae IX/5*, 404; Klaniczay, *Holy Rulers and Blessed Princesses*, 326; Čemere, *Srednjovekovni manastiri*, 90, 133-134.

¹²¹⁰ MNL OL, DL 6692; Fejer, *Codex diplomaticus Hungariae IX/5*, 403; Melina Rokai, *Poverty and the Franciscan Order in Southeast Europe*, Истраживања 22 (2011), 148-149; Станојев, *Арача. Цркве, некропола, манастир*, 76, 125; Čemere, *Srednjovekovni manastiri*, 90, 134-135. Уз овако недвосмислено помињање манастира у Арачи у историјском извору првог реда какав је тестамент Јелисавете Пољске, сачињен 6. априла 1380, може се рећи да поуздано не стоји тврдња археолога Небојше Станојева да је манастир у Арачи настао тек у последњим деценијама XV века, коју Станојев заснива само на покретном археолошком материјалу пронађеном унутар остатака манастирског комплекса. Види: Станојев, *Арача. Цркве, некропола, манастир*, 76-81, 125, 127.

музеју у Зрењанину налазач Пал Папди предао 2321 новчић, док је мању количину до тада био поклатио или продао. То је била вредност од нешто више од 23 флорина, јер је од владавине Матије Корвина па до 1521, када је дошло до кварења новца, један флорин вредео 100 сребрних денара. Међу новчићима који су могли да буду датирани, открити су примерци новца кованог за време краљева Матије Корвина (укупно 936 новчића), Владислава II (укупно 1122 новчића) и Лајоша II (укупно 229 новчића). Сакриван је само новац који је сматран добрим, јер су само два новчића у остави искомана након 1521, а кривотвореног новца уопште нема. Новац је највероватније закопан након што су у Арачу стигле вести о исходу Мохачке битке.¹²¹¹

Мисионарска делатност просјачких редова у јужном Банату, упркос томе што је била праћена насилним мерама за време владавине Лајоша Великог и Жигмунда, није донела неког значајног успеха у оним крајевима где су оснивани опсервантски манастири, а који су били густо насељени православнима. Сведочанство томе је што из времена владавине краља Жигмунда имамо помен само две нове католичке парохије у Крашовској и Ковинској жупанији. Стање у погледу вршења католичке мисије је за време владавине краља Матије, који је био принуђен да води много еластичнију политику према Православној цркви у Угарској од својих претходника, морало да за банатске фрањевце постане још безнадежније. За Католичку цркву у Чанадској бискупији, доба Матије Корвина је време када је она била у потпуној дефанзиви пред доласком десетина хиљада православних са Балкана, којима је ишла на руку краљева трпељива верска политика, која је задобила и подршку самога папе Сикста IV, и потврђена саборским одлукама. Коначно су се тада окончала времена када су нестрпљиви и фанатични проповедници попут Јакова из Марки и Јована Капистрана могли да буду сигурни да ће средства присиле која су на располагању световним моћницима бити, у случају потребе, аргумент који ће подупрети њихове проповеди и натерати православне да се приклоне Римској цркви, па макар то било и из страха за своје животе и добра.

---

¹²¹¹ Kubinyi, *Matthias Rex*, 77; Ференц Молнар, *Остава средњевијековног новца из Араче*, Рад Музеја Војводине 2 (1953), 151-153.

Потврда трвдњи да је католичанство тада у овом крају јужне Угарске узмицало је и то да нема ни најмањег трага да је ма који од пет опсервантских манастира који су услед турских напада ишчезли икада био обнављан, чак ни када су се у последњој деценији владавине Матије Корвина прилике на јужној граници коначно смириле и мир са Османским царством био склопљен. Без овоземаљске силе, банатским фрањевцима није могло помоћи ни то што су узели учешћа у ширењу култа Јована Капистрана. Како је приметила Мелина Рокаи, пишући о обнови процеса канонизације за који је била заслужна Јелисавета Силађи, у збиркама чуда Јована Капистрана сачињеним у току процеса његове канонизације нема помена да је ма ко од људи који су ходочастили на Капистранов гроб у Илоку био неко ко је прешао из православља у католичанство, те се стога речи мајке угарског краља да ће канонизација Јована Капистрана подстаћи српске шизматике из околине Илока да се приклоне Римској цркви не могу сматрати за ма шта друго до пригодне реторике која је требала да убеди папу да саборца Јована Хуњадија канонизује.¹²¹²

Стварање култа Јована Капистрана и банатски фрањевци

Делатност банатских фрањеваца била је повезана и са процесом канонизације њиховог сабрата Јована Капистрана. Процес његове канонизације је отпочео готово одмах након Капистранове смрти у Илоку, и имао је подршку двеју значајних личности тадашње Угарске: краља Матије Корвина, који је чуду Јована Капистрана приписивао своје избављење из заточеништва у Чешкој, и Николе Илочког, славонског бана и будућег титуларног краља Босне, коме је свакако било стало да се на његовом поседу створи ново место ходочашћа. Акцију проглашења Јована Капистрана за светитеља подржавала је и утицајна краљева мати Јелисавета Силађи, која је 1473. покушала да код папе обнови процес

---

¹²¹² Рокаи, *Елизабета Силађи*, 152, 207-208. Иронија судбине је да је Јован Капистран решио да, осећајући да му се ближи смрт, је дочека у Илоку, како би тиме подстакао сабраћу из свога реда да остану у средини у којој су живели „јеретици и шизматици“, и, чврсто уверен у сопствену светост, у нади да ће његова смрт међу „јеретичима и шизматичима“ подстаћи ове да се покатоличе. Види: Andrić, *Čudesna svetoga Ivana Kapistrana*, 57-59.

канонизације. Међутим, до ове канонизације није било дошло ни за живота краља Матије Корвина, ни задуго после његове смрти. Јован Капистран је канонизован тек 1724.¹²¹³

У збиркама чуда које су ради припремања канонизације састављане у XV веку, помињу се најмање 32 чуда приписана деловању Јовану Капистрану на подручју банатских жупанија (укупно је забележено 504, готово сва на територији Угарске), од којих 12 у Чанадској, 11 у Тамишкој, 8 у Торонталској и једно у Арадској жупанији. У два случаја, на основу топонима (Cheri), Станко Андрић је сматрао да није јасно да ли је чудо везано за Чери у Тамишкој жупанији или село Чер у Бачкој жупанији, јер су имена оба ова насеља у XV веку записана у изворима као Cheri. Међутим, за једно од њих можемо са скоро потпуном сигурношћу да тврдимо да је било баш у Черију у Тамишкој жупанији, јер се ради о избављењу из турског ропства, и помиње се довођење робља у близину Дунава одакле би били преведени у Турску, па се на основу тога може казати да је потпуно сигурно да се тако нешто догодило у Банату, који је био далеко изложенији турским нападима, него у Бачкој, и где је Дунав представљао границу према Турској. За још једно чудо није сигурно да ли се догодило у Чаку у Тамишкој жупанији, или у Чаковцима у Хрватској.¹²¹⁴

Приметно је да су чуда везана за Чанадску жупанију, у којој није било манастира фрањевачког реда, географски разбацана, али је ипак већина њих била у близини поседа који су припадали чанадском бискупу и Чанадском каптолу, док су у осталим двома жупанијама усредсређена на Темишвар и Арачу, где су такви манастири постојали. Када је реч о Чанадској жупанији, можемо да приметимо да се чуда дешавају у самом граду Чанаду (два), и још девет у местима која се налазе у Банату, а налазе се недалеко од бискупског седишта, и у близини ушћа Мориша у Тису: три у Ревкањижи, два у Међу, и по једно у Крстуру, Сајану, Великом Бешенову и Фејеређхазу, селу које се налазило источно од Ревкањиже. Од једанаест чуда из Тамишке жупаније, осам се догодило у Темишвару, девето у

---

¹²¹³ Andrić, *Čudesna svetoga Ivana Kapistrana*, 75-87, 139-151; Рокаи, *Елизабета Силађу*, 60-61, 152-153.

¹²¹⁴ Andrić, *Čudesna svetoga Ivana Kapistrana*, 321-322, 328-343; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 17, 146.

селу Палог, десето у селу Хорогсег, а једанаесто је било избављење столара Павла из Черија. Девет од њих су, дакле, повезана са местима у којима су постојали фрањевачки манастири. Седам чуда која су се догодила у Торонталској жупанији везана су за трговиште Арачу, а осмо за село Бикач, које је веома близу Араче.¹²¹⁵ То су свакако била места у којима је утицај Католичке цркве био најјачи због близине бискупског седишта и црквених поседа, као и интензивног рада просјачких редова у непосредној околини њихових манастира. Није у вези са овим без значаја ни то да је Капистран крајем 1455. и почетком 1456. боравио у Банату, и при томе два пута посетио Темишвар, јер је у време када су сакупљана сведочанства о чудима сећање ову упечатљиву личност код многих тамошњих католика сигурно још увек било веома живо.¹²¹⁶ Због свега тога је управо у тим местима почело да се јавља поштовање Јована Капистрана као светитеља и пре његове формалне канонизације. А где је веровање у нечију светост, ту је и вера у чуда која Бог преко светитеља чини, и приписивање избављења из недаћа светитељевој помоћи.

Познати су случајеви да су католици из Баната ходочастили до Капистрановог почивалишта у Илоку ради излечења. Тако је, на пример, забележено чудотворно исцељење епилептичног, слепог и немог дечака Јована из села Бикача (између Башаида и Араче), који је почео да показује знаке опоравка након што се његова мати заветовала да ће га одвести на ходочашће у Илок, а након извршеног завета је, на путу кући, потпуно оздравио. Житељка Араче по имену Јелена била се заветовала да ће ходочастити на гроб Јована Капистрана ако њена смртно болесна кћер буде излечена.¹²¹⁷ Треба на овом месту скренути пажњу да је знатан број чуда забележен у околини Араче, где се налазио манастир фрањеваца конвентуалаца, што говори да су се, премда су припадали конкурентском огранку фрањевачког реда, и ови фратри озбиљно и искрено укључили у процес канонизације опсерванта Јована Капистрана.

---

¹²¹⁵ Andrić, *Čudesasvetoga Ivana Kapistrana*, 328-343; Káldy-Nagy, *A csanádi szandzsák*, 47-48, карта у прилогу.

¹²¹⁶ О итинерару Јована Капистрана у Угарској пред опсаду Београда 1456. види: Andrić, *Čudesasvetoga Ivana Kapistrana*, 31; Johannes Hofer, *Johannes Kapistran. Ein Leben im Kampf um die Reform der Kirche I*, Heidelberg 1965, 527.

¹²¹⁷ Andrić, *Čudesasvetoga Ivana Kapistrana*, 224, 237, 239, 241.

Вреди, такође, приметити и сразмерно велики број случајева када је чудо приписано посредовању Јована Капистрана било избављење из турског заробљеништва, што је још једно сведочанство о томе колико је на почетку владавине краља Матије становништво у овим крајевима било изложено оваквим недаћама, и колико су дубоко акинцијске чете упадале у Банат, стижући до Поморишја и околине Темишвара. Од 32 случаја, оваквим чудима припадају три, која се односе на властелина Димитрија Коњу из Сајана, столара Павла из Черија, и Јакова из Великог Бешенова, села поред Чанада; Јаковљево занимање није забележено, нити ком је сталежу припадао.¹²¹⁸ Премда на први поглед то делује мало, ова три случаја чине 9,37% свих забележених случајева, више него двоструко у односу на удео који избављења из заробљеништва имају у свим чудима Јована Капистрана које извори помињу, а то је 4,6%. И ако изузмемо случај Димитрија Коње, који није заробљен од стране акинција него у Силађијевом походу на Турке, проценат чудесних избављења за подручје Баната и даље износи 6,25%, знатно више од укупне просечне вредности.¹²¹⁹

Из извора везаних за канонизацију Јована Капистрана, можемо видети да у Ковинској и Крашовској жупанији нема ни једног јединог сведочанства о чудима. У Тамишкој и Тотонталској жупанији, места која се у њима помињу су са леве обале Тамиша; сва су усредсређена у северозападној четвртини Баната. У први мах то може деловати нелогично, будући да су у овом крају постојала два активна фрањевачка манастира, у Оршави и Карансебешу; осим тога, немирне прилике у банатском Подунављу могле су да понуде обиље приповести о чудотворном избављењу из турског ропства. Исељавање народа из крајева које су опустошили Турци није довољно да би се ова појава објаснила; поред тога, постоји идентичан случај са Сремом, у којој су приче о Капистрановим чудима углавном везане за Илок и његову околину, док их у највећем делу Срема, поготово у јужном и источном, скоро да нема.¹²²⁰ Објашњење ове појаве може бити једино то да је у седмој деценији XV века становништво Срема и јужног Баната било у већини православне вере.

¹²¹⁸ Ibid., 320-322, 326; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza I*, 694.

¹²¹⁹ Andrić, *Čudesna svetoga Ivana Kapistrana*, 258, 320-322, 326.

¹²²⁰ Ibid., 291-298, 327-344.

Православна црква

Банат је имао бројно православно становништво које се бројем повећавало и просторно ширило у другој половини XV века, и које је било словенског и румунског порекла. Њихово ширење у Банату и лагано потискивање мађарског и католичког становништва према Моришу значило је и јачање цркве источног обреда у Банату, након четири столећа током којих су православни у овој области били под притиском Римске цркве.

Византијски мисионари су у X веку ширили хришћанство на простору Баната и Трансилваније. Извори помињу Јеротеја, који је 953/4 отишао у Турску, како су Византинци тада називали крајеве Панонске низије у ком је живело мађарско становништво, и који је тамо постао епископ чија је епархија била потчињена Цариградској патријаршији. Према мишљењу које поткрепљују и археолошки налази, Јеротеј је ширио хришћанство у северозападном Банату, наиме у Поморишју, као и на простору између Мориша и Кереша и на северу Бачке, где је живела знатна група мађарског становништва. Међу предметима који су пронађени у мађарским насељима из тога периода су византијски новац и накит, међу којим и нагрудни крстови који указују да је наступило покрштавање тог становништва.¹²²¹ У првој половини XI века, када је цео простор између Кереша и Дунава био под влашћу Ахтума, кнеза бугарског порекла, који је био паганин све до 1002, када дошао у византијски Видин где се покрстио, помиње се у једном попису епископија које су биле потчињене Охридској архиепископији, а који је сачињен 1020, и епископија Дибискон, чије име долази од античког назива за Тамиш, које на латинском гласи Tibiscus, или од Tibiscum, како се у време римске владавине Дакијом називало једно насеље које се налазило недалеко од данашњег Карансебеша, тако да се може сматрати сигурним да је у Банату у то време постојала барем једна епископија источног обреда.¹²²² Ова епископија се након овога више не помиње, и може се сматрати сигурним да је убрзо након

---

¹²²¹ Hațegan, Boldea, Țeicu, *Cronologia Banatului II/2*, 15; Silviu Oța, *The Mortuary Archaeology of the Medieval Banat (10th-14th Centuries)*, Leiden 2015, 27-28.

¹²²² *Westermann Großer Atlas*, 38-39; Hațegan, Boldea, Țeicu, *Cronologia Banatului II/2*, 16; Čemere, *Srednjovekovni manastiri*, 27, 45.

угарског освајања Баната 1030. нестала. Напокон, добро је познато да се за време Ахтумове владавине у Моришком Граду, који ће после угарског освајања Ахтумове државе добити име Чанад, налазио манастир грчких калуђера, посвећен Светом Јовану Крститељу, који су после освајања премештени из Моришког Града у Оросланош, где су подигли нови манастир источног обреда, који је освештао сам чанадски бискуп Герард. Не можемо да знамо колико је дуго опстала ова заједница монаха источног обреда, али знамо да су средином XIII века манастир Оросланош држали бенедиктински католички монаси. Манастир Оросланош је био угашен крајем XIII века, а његове рушевине се налазе код села Мајдан, северозападно од Банатског Аранђелова.¹²²³

Ово указује да су током раног средњег века мисију међу становништвом које је живело између Дунава, Тисе, Мориша и Карпата започели свештеници источне цркве, и да је у време угарског освајања у хришћанство преведен знатан број тамошњих житеља, чим извори помињу да у тим крајевима постоје епископија и монаштво. Међутим, до XIV века, католичко свештенство ће довршити покрштавање Баната, и православно становништво ће се у знатнијем броју сретати на периферији Баната која је гравитирала ка Србији, Влашкој и Бугарској, али и у околини Липове.

Православни хришћани Баната су били под утицајем два верска средишта која нису нужно једно другоме била супротстављена, и која су у позном средњем веку припадали оном делу православља који је следио словенско богослужење. Прво од тих средишта била је српска патријаршија; њена Београдска митрополија се, након што је деспот Ђурађ Бранковић морао да преда град у коме је било њено столно место, нашла на подручју којим су владали угарски краљеви.¹²²⁴ Друго такво подручје била је Угровлашка митрополија, тако названа да би се разликовала од балканске влашке Тесалије, основана у Влашкој 1359, и која није била аутокефална, већ потчињена Цариградској патријаршији. У непосредној

---

¹²²³ Engel, *The Realm of St Stephen*, 41-42; Ćemere, *Srednjovekovni manastiri*, 27-29, 33, 57-59 119-121.

¹²²⁴ Калић-Мијушковић, *Београд у средњем веку*, 306-310.

близини Баната налазила су се два важна света места у Олтенији, манастири Тисмана и Водица.¹²²⁵

Током стотину година пре доласка Матије Корвина на угарски престо, његови претходници су неколико пута настојали да православне у Банату преведу у католичанство, не либећи се притом ни насилничких мера. Као што је то на претходним страницама речено, Лајош Велики је за време својих похода против Бугарске и Влашке у седмој деценији XIV века настојао да православно становништво Баната приведе Римској цркви, али без успеха, јер је већ за његовог живота, око 1379, викар Босанске викарије Вартоломеј из Аверне позивао угарског краља да крене у рат против шизматика, тврдећи да тврдоглаве православне Словене и Румуне треба правој вери приводити више мачем него речима, али није успео да краља покрене у нови покушај да преобрати православне.¹²²⁶ Краљ Жигмунд је такође 1428. прибеглао присили, када је, дајући привилегије фрањевачким манастирима, наредио да се у карансебешком округу деца морају ради крштења да воде католичким, а не православним свештеницима, претивши да ће они који то чине изгубити своја имања, и то не само у карансебешком, већ и хацешком и мехадијском округу. Такође је обновио забрану Лајоша Великог да ма ко поседује земљу ако није католик, да племство и кнезови на својим поседима држе православне свештенике, и склапање бракова између православних и католика. Краљ Жигмунд је тада чак поменуо да православни свештеници преводе прост католички народ у своју веру.¹²²⁷ Судајући према положају ових округа, у овде је по свој прилици реч о православном влашком становништву и њиховом свештенству. Непуну деценију касније, по одобрењу истог владара је у Чанадској бискупији делао инквизитор Јаков из Марки, али се није у њој особито дуго задржао, јер му је пажња била усредсређена на сремске хусите. Јаков из Марки је у Чанадској бискупији боравио у октобру 1436. и у априлу 1437.¹²²⁸

---

¹²²⁵ Јорга, *Историја Румуна*, 151-156.

¹²²⁶ László Makkai, András Mócsy, *History of Transylvania I*, New York 2001, 586-587.

¹²²⁷ MNL OL, DF 275475; Fermentžin, *Acta Bosnae*, 128-130.

¹²²⁸ Deman, *Jakov Markijski u srednjovjekovnoj Ugarskoj*, 18-27; Rokai, *Poslednje godine balkanske politike kralja Žigmunda*, 93-95, 107.

Најјачи удар на православне после прогона које је предузео Лајош Велики је извршио Јован Хуњади који је 1456, на подстицај Јована Капистрана, стао да прогони влашко православно свештенство на својим поседима, и уништио епископију коју је Угровлашка митрополија основала у Хуњаду.

Јован Капистран је 1455. дошао у Угарску како би проповедао крсташки рат против Турака, али је такође намеравао да искористи прилику да покатоличи православне. Већ први његов покушај да то оствари, када је у Ђеру наговарао деспота Ђурђа Бранковића да пређе у католичанство, претрпео је потпун неуспех. Међутим, Капистран је успео да придобије Јована Хуњадија и његову супругу Јелисавету, који су већ били прекршили једну важну одредбу Смедеревског уговора из 1451. Наиме, како сазнајемо из Капистрановог писма папи Каликсту III писаном 4. јула 1455. у Ђеру, које је окончао набрајајући у 18 тачака све што сматра грешкама православних Срба, где се нашло и мноштво гласина, народних прича које је прогласио учењем Православне цркве, па и очигледних измишљотина попут оне да приликом обреда крштења православни свештеници постављају питања попут „одричеш ли се вере латинске“, Јован Хуњади је до тада био са свога растерао православне свештенике и пратњу своје снахе Јелисавете Цељске, прве супруге Матије Корвина, која је потом преведена у католичку веру.¹²²⁹

Капистран је стигао у Чанад, где је боравио од 18. до 22. септембра 1455, одакле се запутио у Темишвар. Не зна се да ли је боравио у Липови, чији су га грађани позивали да дође међу њих, и Араду, одакле су му дошла два каноника тамошњег каптола који су му донели писмо у коме су га позивали да дође у њихов град, где је католичка црква „због Турака и шизматика“ у жалосном стању. Крајем октобра је био у Карансебешу, из кога је отишао за Хуњад, одакле га је Јелисавета Силађи још у септембру 1455. позивала да дође и својим молитвама помогне њеној тешко болесној снахи. У Хуњад је коначно стигао почетком децембра 1455, али Јелисавети Цељској није било помоћи.¹²³⁰

¹²²⁹ Fermeđžin, *Acta Bosnae*, 224-226; Andrić, *Čudesа svetoga Ivana Kapistrana*, 31; Спремић, *Десном Ђурађ Бранковић*, 530-531; Hofer, *Johannes Kapistran II*, 349-352.

¹²³⁰ Andrić, *Čudesа svetoga Ivana Kapistrana*, 31; Рокаи, Елизабета Силађи, 58-60; Fraknói, *Mathias Corvinus*, 25; Hofer, *Johannes Kapistran I*, 527; *Ibid. II*, 356-358.

У Хуњаду је тада било седиште једне православне епископије, и Капистран је стао да се носи мишљу да њеног владика Јована од Кафе („*de Capha*“) и вернике, међу којима је владика уживао велики углед, приволи да прихвате унију. Не можемо да будемо сигурни да ли је проповедао Власима у Хуњаду, али можемо да претпоставимо да јесте и да се то није окончало успехом, јер су се у јануару 1456. Капистран и Хуњади против ових православних хришћана послужили насиљем. Пошто је крајем децембра 1455. био у Алба Јулији, а потом је кренуо пут Хацега и Темишвара како би стигао у Будим, где је требало да се одржи угарски сабор, где је стигао крајем јануара или почетком фебруара, не делује врло вероватним да је Капистран био у Хуњаду када је, средином јануара 1456, Јован Хуњади спалио владичин двор, а самога владика Јована заточио и послао га Капистрану, који је у писмима папи и кардиналу Фирману казивао да је владика успео да убеди да прихвати унију, да је владика потом на сопствену молбу крштен према католичком обреду, и послат назад у Трансилванију да тамо буде унијатски епископ.¹²³¹

За тему дисертације је од значаја то што је Јован Хуњади наредио 6. фебруара кастеланима Шољмоша, Хуњада и Деве да оне православне свештенике које је епископ Јован рукоположио а које који не буду хтели да се приклоне римској цркви протерају, што значи да се ова православна епископија простирала на барем делу Поморишја у коме су живели Власи. Овоме владици сигурно није било подређено православно свештенство које је морало да постоји на поседима Јована Хуњадија у Тамишкој жупанији, иначе би он сигурно ово наређење послао и тамошњим кастеланима.¹²³² Претпоставку да је овај владика могао да буде београдски митрополит треба одбацити као нетачну.¹²³³ У писмима Јована Капистрана и Јована Хуњадија која говоре о овом догађају нема ни најмањег помена Београда нити Срба. Она изричито помињу да се овде ради о влашком свештенству. У свом писму кастеланима, Јован Хуњади говори о влашким свештеницима које је рукоположио владика („*presbyteros Valachorum per*

---

¹²³¹ Wadding, *Annales minorum seu trium ordinum XII*, 315-317; Hofer, *Johannes Kapistran I*, 527; Ibid. II, 359.

¹²³² Wadding, *Annales minorum seu trium ordinum XII*, 316.

¹²³³ Спремић, *Деспот Бураж Бранковић*, 533.

Wladicam ordinatos“),¹²³⁴ а Јован Капистран у писму кардиналу Фирману каже да је владика „*био први међу шизматичима и јересијарх међу неверничким Власима*“ („*esset princeps Schismaticorum & heresiarcha inter Valachos infideles*“)¹²³⁵ На основу овога, и чињенице да је њено седиште било у Трансилванији, може се донети закључак да је ова епископија морала да буде подређена Угровлашкој митрополији.

Овај догађај је био последњи велики прогон православних у средњовековној Угарској. Већ исте те године, Хуњади и Капистран су морали да се пред султаном који је напредовао ка Београду окану прогона православних, и у овој невољи доскорашњи прогонитељ православља и јеврејства Капистран је говорио да су крсташима пријатељи сви који су спремни да им помогну у борби против Турака, па и расколнички Срби, Власи, и чак и Капистрану до опсаде Београда нарочито мрски Јевреји и јеретици.¹²³⁶ Са изласком Османског царства право на турске границе и огромном депопулацијом пограничних крајева коју су изазвали турски упади, син Јована Хуњадија је морао да води толерантнију политику према православнима. Краљ Матија је знао да му у противном неће бити лако да привуче православне Србе, који су му били потребни као насељеници и ратници, да се преселе у његово краљевство, и то је био главни разлог његовој трпељивости према православнима. О мерама којима је краљ Матија настојао да побољша положај православних, као што је привремено ослобађање од црквене десетине и обезбеђивање папске енциклике која је угарско католичко свештенство обавезивала на трпељивији однос према православнима већ је било више речи на претходним странама ове дисертације. На овом месту, још треба поменути да је велико увећање православних становника Угарске учинило да они стекну изузетан значај за одбрану земље, те је стога 1495. угарски сабор ослобађање од црквене десетине, које је краљ Матија сматрао за привремену меру, претворио у трајну. Четрдесет петим чланом одлука овога сабора, православни Срби, Власи и Рутени су трајно били ослобођени плаћања десетине Католичкој цркви.¹²³⁷

¹²³⁴ Wadding, *Annales minorum seu trium ordinum XII*, 316.

¹²³⁵ Ibid., 317.

¹²³⁶ Ibid., 352; Andrić, *Čudesna svetoga Ivana Kapistrana*, 32.

¹²³⁷ *Corpus Juris Hungarici*, 588.

Након обнове Пећке патријаршије, у XVI и XVII веку се помиње мноштво православних епископија у Банату: Липовска митрополија, као и епископије у Бечкереку, Вршцу и Темишвару. Међутим, у изворима који говоре о Банату у XV веку нема помена да је нека од поменутих, нити ма каква друга православна епископија тада тамо постојала.¹²³⁸ Упркос великом насељавању православног живља на просторима јужне Угарске у деценијама након пада Српске деспотовине, тамо није основана ниједна епископија. Међутим, православно свештенство које је служило на том простору морало је да буде рукоположено од неког архијереја, и можемо да закључимо да је архијереј коме су православни у јужној Угарској били подређени био београдски митрополит. Београдска митрополија је била, уз Смедеревску, најближа јужној Угарској, и још од предаје Београда у руке краљу Жигмунду је опстајала под угарском влашћу.¹²³⁹ Не можемо да прихватимо мишљење Љубивоја Церовића, који је у својој монографији *Срби у Румунији* тврдио да је 1479. постојала православна Угарска митрополија на челу са митрополитом Дионисијем, чије се седиште налазило у Јенопољу, и која је била викарна епархија подређена београдском митрополиту, јер је ова Церовићева монографија издата без напомена, тако да није јасно на основу којих извора и литературе је он заснивао ову своју тврдњу коју, колико је аутору ове дисертације познато, нико други у српској историографији није поткрепио ослањајући се на казивања извора.¹²⁴⁰ Исто тако непоткрепљена изворима се показала и тврдња, заступана у румунској историографији између светских ратова, да је у XV веку у Карансебешу постојала влашка православна епископија са епископом Партенијем на челу.¹²⁴¹

Сачуван је препис једне повеље коју је краљ Матија издао 20. марта на молбу београдског митрополита Јоаникија, у којој је ослободио влашко православно свештенство у Марамарошкој жупанији свих редовних и ванредних намета, укључујући ту и оне који су били плаћани марамарошкој краљевској комори соли. У тексту ове повеље је упадљиво да краљ помиње да су ови влашки свештеници били подређени београдском митрополиту, тако да митрополитова

¹²³⁸ *Историја српског народа III-2*, 58; Țeicu, *Geografia ecleziastică*, 112.

¹²³⁹ Калић-Мијушковић, *Београд у средњем веку*, 306-310.

¹²⁴⁰ Церовић, *Срби у Румунији*, 45.

¹²⁴¹ Țeicu, *Geografia ecleziastică*, 122.

молба није била израз саосећања према једноверној браћи, већ настојање архијереја да своје свештенство ослободи од намета.¹²⁴² Ова повеља је не само јак аргумент тврдњи Јованке Калић да је београдски митрополит био духовни вођ свих православних у тадашњој Угарској, без обзира на њихову народност,¹²⁴³ већ на основу ње можемо и да закључимо да, ако су београдском митрополиту били потчињени влашки свештеници у удаљеној Марамарошкој жупанији, морали су да му буду потчињени и православни српски свештеници у Банату, који се налази у непосредном суседству Београда. Пошто нема никаквих помена неких православних епископија у Банату, можемо да закључимо да су банатски, као и сремски православни, били непосредно потчињени београдској митрополитској столици.

Поред већ поменутог Јоаникија, из времена краља Матије Корвина нам је сачуван помен још једног од београдских митрополита, Филотеја, који је, према запису у једном јеванђељу писаном 1481, те године био рукоположен.¹²⁴⁴

Православно монаштво у Банату је у време владавине краља Матије постојало, али су извори о овим манастирима веома оскудни, и ниједан не пада у време владавине Матије Корвина. Јован Капистран је, пишући папи Каликсту III о деспоту Ђурђу Бранковићу, поменуо да је српски владар од папе Николе V добио булу да може у угарском краљевству да подигне девет манастира, где деспот жели да доведе грчке, тј. православне калуђере. Није сигурно да ли је деспот своју намеру да на својим поседима у Угарској подигне српске манастире и остварио: Капистраново писмо папи говори о деспотовој намери да подигне манастире, а не да их је већ подигао. Он је тада Каликсту III писао о деспоту Ђурђу следеће: „Хвале се да је чак од поменутог претходника Ваше Светости добио булу да може да подигне девет места (тј. манастира, прим. аут.) у краљевству Угарској, где жели да доведе грчке калуђере...“ („*Gloriantur proinde habuisse a praefato praedecessore vestrae sanctitatis bullam aedificandi novem loca in regno Hungariae, ubi manutenere vult calogeros graecos...*“)¹²⁴⁵ Капистран, дакле, не помиње да је

---

¹²⁴² MNL OL, DL 36886.

¹²⁴³ Калић-Мијушковић, *Београд у средњем веку*, 310.

¹²⁴⁴ Ibid., 310.

¹²⁴⁵ Fermendžin, *Acta Bosnae*, 225.

деспот неки од ових манастира већ подигао, него да тек намерава да то уради. Остаје могућност да је бар понеки православни манастир био основан на деспотским поседима у Угарској током кратког периода између сусрета Јована Капистрана са деспотом Ђурђем и деспотове смрти, али нема писаних извора који би могли да чврсто поткрепе ову хипотезу, поготово када је реч о банатским манастирима.¹²⁴⁶ Такође, невоље које су га затекле пред сам крај живота не би оставиле деспоту довољно средстава нити времена да се занима подизањем манастира у Угарској, у којој су се баш тада Хуњади и Капистран обрушили на православне хришћане.

Народна предања, који оснивање неких од ових манастира, попут Месића, Златице и Базјаша приписују Светом Сави,¹²⁴⁷ су непоуздана и не треба да буду нешто за чиме се у оскудици извора треба поводити. Турски пописи Темишварског и Чанадског санџака из 1569. и 1579. помињу мноштво православних манастира на подручју Баната, међутим, нису сви они постојали и век раније.¹²⁴⁸

Празнину у писаним изворима могу да попуне археолошка истраживања, која, иако не могу да пруже тачан одговор на то ко је био ктитор манастира или тачну годину његовог оснивања, могу да нам укажу на постојање православних богомоља у другој половини XV века. У прилог да се ради о православним богомољама највише говоре њихове архитектонске одлике, које су типичне за православне богомоље које су настале у Србији. За почетак XV века, наиме, типично је да су и градитељи влашких богомоља захваљујући везама које су постојале између српске и влашке цркве преузели из Србије триконхалну цркву као основни план сакралне грађевине,¹²⁴⁹ и стога не можемо да на основу архитектонских карактеристика будемо потпуно сигурни да ли су неки од манастира у југоисточном Банату подигли српски или влашки монаси. Не треба да се заборави да су се у близини Баната налазили важни влашки православни

---

¹²⁴⁶ У *Историји српског народа*, Радован Самарџић је, позивајући се на археолошка истраживања, тврдио да су тада настали фрушкогорски манастири Шишатовач и Хопово. Види: *Историја српског народа III-2*, 32.

¹²⁴⁷ Миодраг Јовановић, *Српски манастири у Банату*, Београд – Нови Сад 2007, 14, 51, 73.

¹²⁴⁸ Engel, *A temesvári és moldovai szandzsák*, 21-22, 26, 29, 56, 76, 79, 82, 91, 105, 124, 128, 133-134, 147, 149, карта у прилогу; Káldy-Nagy, *A csanádi szandzsák*, 175, карта у прилогу.

¹²⁴⁹ Teicu, *Mountainous Banat in the Middle Ages*, 99.

манастири Тисмана и Водица, па је стога веома могуће да је део банатских православних храмова из XV века чији су остаци откривени подигнут управо захваљујући влашким монасима.

На Дунаву, између Храма и Оршаве, постојала су у време краља Матије три православна манастира. Најисточнији од њих био је манастир Мракоња, који се данас налази на самој обали Дунава захваљујући подизању нивоа ове реке након изградње Ђердапске хидроцентрале, док се у XV веку налазио око 2 километра далеко од обале. Манастир је посвећен Светом пророку Илији. Локална традиција говори да су га подигли српски монаси избегли преко Дунава након Боја на Косову, али за то нема потврде ни у писаним ни у материјалним изворима. У XVI веку се као његов ктитор помиње северински бан Никола Грлиштеану, али нам археолошка истраживања говоре да је овај мали манастир морао да буде барем век старији, и да је манастирска црква саграђена у првој половини XV века.¹²⁵⁰ Могуће је да су његово братство у време настанка чинили влашки монаси, чему иде у прилог не само што је у XVI веку један влашки велможа био његов ктитор, већ и архитектонске сличности манастирских цркава манастира Мракоње и Сириније са црквом манастира Водице, које истиче Думитру Цејку.¹²⁵¹

Манастир Сиринија је данас ишчезао, а налазио се у на истоименој речици, близу њеног ушћа у Дунав источно од Дранка. Налазио се и недалеко од Љубораждије, која је била средиште влашког округа, и стога за овај манастир са више сигурности него када је реч о Мракоњи можемо да кажемо да су његови оснивачи били влашки православни монаси. Иако је у писаним изворима овај манастир први пут поменут у 1569. у турском попису Молдовског санџака, када је поменуто да је био посвећен Светом Николи, археолошка истраживања његових остатака су указала да је манастирска црква саграђена у првој половини XV века.¹²⁵²

Трећи манастир на Дунаву је био манастир Базјаш, који се налази низводно од места на коме се некада налазио утврђени Храм. Данас је посвећен Ваведењу

¹²⁵⁰ Ibid., 99; Јовановић, *Српски манастири у Банату*, 181-182; Țeicu, *Geografia ecleziastică*, 81.

¹²⁵¹ Țeicu, *Geografia ecleziastică*, 81; Țeicu, *Mountainous Banat in the Middle Ages*, 99, 107.

¹²⁵² Engel, *A temesvári és moldovai szandzsák*, 128, 182; Țeicu, *Geografia ecleziastică*, 91; Țeicu, *Mountainous Banat in the Middle Ages*, 99, 107.

Богородице, али је у прошлости, према сведочењу турских пописа Темишварског санцака, био посвећен Светом Илији. Археолошка истраживања извршена између 2002. и 2004. су потврдила претпоставку да је манастирска црква, која такође има триконхални план и уклапа се у архитектонска решења пренета из Србије, подигнута у првој половини XV века, штавише, на основу сличности са црквама из Србије и Олтеније, закључено је да је црква саграђена око 1400. Током поменутих истраживања је у близини цркве откривена и средњовековна некропола, коју чини 20 гробова који су распоређени северно и јужно од цркве. Могуће је да су оснивачи Базјаша били српска или влашка властела; у XV веку је крај у коме се налазио припадао влашком округу Храм.¹²⁵³

Отприлике у исто време када и Базјаш, настао је североисточно од њега манастир Кусић, на левој обали Нере код села Златица, и данас је напуштен, умногоме захваљујући томе што се нашао на самој граници Румуније према Србији. Археолошка истраживања овог манастира су 1991. открила да је саграђен на основи знатно старије грађевине, такође триконхалног плана, која је подигнута око 1400. године. Као осниваче овог манастира, који је био посвећен Рођењу Богородице, традиција наводи последње Бранковиће, али они, као што се може закључити из резултата археолошких истраживања, нису могли да буду оснивачи овог манастира. Думитру Цејку је изнео хипотезу да га је могла саградити и влашка властела, јер је село Кусић у XIV веку припадало властелинској породици влашког порекла Јанк.¹²⁵⁴

У јужном подножју Вршачког брега налази се манастир Месић, посвећен Светом Јовану Крститељу. Традиција његово оснивање приписује деспоту Јовану Бранковићу, и у овоме случају, традиција би могла да буде макар донекле тачна, јер се манастир налази у близини Вршца, где су у XV веку били поседи Бранковића. Ако га је одиста основао неко од чланова ове породице, то не би могао да буде деспот Јован, него деспот Ђурађ, јер после 1458. Вршац више није био посед српских деспота. Радови на рестаурацији манастира су 1949. открили

---

¹²⁵³ Engel, *A temesvári és moldovai szandzsák*, 26; Јовановић, *Српски манастири у Банату*, 73-75; Țeicu, *Geografia ecleziastică*, 52-53; Țeicu, *Mountainous Banat in the Middle Ages*, 98-99, 109.

¹²⁵⁴ Јовановић, *Српски манастири у Банату*, 83-85; Поповић, *Срби у Банату*, 29; Țeicu, *Geografia ecleziastică*, 63-65; Țeicu, *Mountainous Banat in the Middle Ages*, 98, 109.

његову првобитни изглед, и тада је постало извесно да се ради о манастиру који је био подигнут у XV веку. Први помен овог манастира у писаним изворима је у турском попису из 1567.¹²⁵⁵

Због тога што су поистовећивали Ердшомљо, тј. Вршац, са Мезешомљом, неки међу српским историчарима, међу којима и Јован Радонић и Миодраг Јовановић су закључили да и манастир Сарака код Малог Шемљуга, посвећен Преображењу Господњем, задужбина сремских Бранковића. Будући да никада нису држали Мезешомљо, није нарочито вероватна хипотеза да су Бранковићи подигли овај манастир. Последњи Бранковићи га нису могли основати, јер су Кантакузино, Синигалија и Мошеску, проучавајући малу цркву овога манастира, дошли до закључка да је она подигнута у првој половини XV века, и по узору на српске манастире.¹²⁵⁶

Најсевернији од православних манастира у Банату који су постојали у време краља Матије, манастир Ходош-Бодрог, који постоји и данас, налази се на десној обали Мориша западно од Фелнака Извори из XII и XIII века помињу поморишки католички манастир Ходош, последњи пут поменут 1278, који је највероватније био уништен и опустео за време устанка Кумана.¹²⁵⁷ На месту овог манастира је настао православни манастир, чије оснивање традиција везује за Дмитра Јакшића млађег, другог сина Дмитра Јакшића, који је по тој традицији основао манастир 1498. Манастир Ходош-Бодрог се налази у близини Фелнака и Керекеђхаза, поседа Јакшића у Поморишју, те је стога очигледно како је ова традиција могла да настане. Не може се искључити да су Јакшићи помагали овај манастир, или га обновили ако је током XV века био услед непријатељских напада запустео, али археолошки налази нам говоре да је овај манастир деценијама старији од доласка Јакшића у Банат. У најстаријем слоју манастирске цркве, румунски археолози Попа, Мошеску и Русу су препознали архитектонске одлике типичне за моравску школу градње, што би његово оснивање стављало у прву

---

¹²⁵⁵ Engel, *A temesvári és moldovai szandzsák*, 82; Јовановић, *Српски манастири у Банату*, 83-85; Крстић, *Вршац у средњем веку II*, 205; Țeicu, *Geografia ecleziastică*, 63-65; Țeicu, *Mountainous Banat in the Middle Ages*, 98, 109.

¹²⁵⁶ Јовановић, *Српски манастири у Банату*, 155-156; Поповић, *Срби у Банату*, 29; Țeicu, *Geografia ecleziastică*, 93-94.

¹²⁵⁷ Țeicu, *Geografia ecleziastică*, 69; Čemere, *Srednjovekovni manastiri*, 144-145, 153.

половину XV века, ако не и у последње деценије XIV века. Ова прва претпоставка се чини основанијом, јер је српских насељеника у овом делу Поморишја који би припадали властели и могли да обезбеде средства за подизање манастирске цркве морало бити више у XV но у XIV веку, па је стога вероватније да је манастир тада настао. У доцнијим вековима, манастир је постао важно средиште Срба у Поморишју, где су се 1542. окупили српски прваци, а после Велике сеобе Срба био је седиште арадског епископа.¹²⁵⁸

Поред ових манастира за које можемо да на основу археолошких истраживања будемо сигурни да су постојали у Банату у време краља Матије, постоје бар још шест за које можемо да претпоставимо да су у то време могли да настану. Деспоту Јовану Бранковићу предање приписује оснивање манастира у Средишту, у северном подножју Вршачког брега, и Свети Ђорђе на десној обали Брзаве западно од Гатаје. Археолошки налази потврђују да су цркве ових манастира заиста биле подигнуте крајем XV или почетком XVI века, те се не може потпуно искључити да је њихово оснивање могло да се догоди за време владавине краља Матије.¹²⁵⁹ Крајем XV века подигнута је и црква манастира Златице, који се налази у близини Кусића, на истој обали Нере низводно од њега, и посвећен је Светом Сави.¹²⁶⁰ На потесу Манастириште крај обале Дунава, источно од Ковина, откривен је покретни археолошки материјал, керамика из XV и XVI века.¹²⁶¹ Пошто је пронађен материјал из XVI века, мало је вероватно да се ради о рушевинама ковинског фрањевачког манастира који је уништен 1439, већ се на овом месту вероватно налазио манастир Светог Димитрија, који је посведочен у турском попису Темишварског санцака из 1579.¹²⁶² Ако је ова претпоставка тачна, манастир на овом месту би такође могао да настане и знатно раније од његовог помена у писаним изворима. Код села Мокериш, које се налази на десној обали Нере у подножју планине Семеник, су на 450 метара високом врху, на месту које се назива Црковица, пронађени остаци цркве из средњег века,

---

¹²⁵⁸ Јовановић, *Српски манастири у Банату*, 145-146; Поповић, *Срби у Банату*, 29-30; Поповић, *Срби у Војводини I*, 282; Спремић, *Породица Јакишић у Банату*, 39, 41, 46, 60; Țeicu, *Geografia ecleziastică*, 69-70.

¹²⁵⁹ Јовановић, *Српски манастири у Банату*, 45; Țeicu, *Geografia ecleziastică*, 90, 92.

¹²⁶⁰ Engel, *A temesvári és moldovai szandzsák*, 29, 152-153, 184; Јовановић, *Српски манастири у Банату*, 51-54; Țeicu, *Geografia ecleziastică*, 99-100.

¹²⁶¹ Țeicu, *Geografia ecleziastică*, 76.

¹²⁶² *Ibid.*, 76; Engel, *A temesvári és moldovai szandzsák*, 133.

а изолованост овог локалитета указује на то да се вероватно радило о неком православном манастиру о коме нема помена у писаним изворима.¹²⁶³ Најзад, црква манастира Војловице код Панчева посвећена арханђелима Михаилу и Гаврилу, чији је ктитор према народној традицији био деспот Стефан Лазаревић, има архитектонских сличности са црквама Месића, Сараке и православне цркве из Липове, па се не може сасвим искључити да је и овај манастир основан на почетку XV века, али за сада није нађен за то непобитан писани или материјални доказ; први помен овог манастира у писаним изворима пада у 1542. годину.¹²⁶⁴

Простирање банатских православних манастира потврђује наша сазнања о томе у којим су крајевима ове области православни чинили знатан део становништва. Сви манастири за које можемо да будемо сигурни да су настали до краја владавине Матије Ковина, изузев манастира Ходош-Бодрог, налазе се у јужном Банату. Од шест манастира у јужном Банату, три су се налазила на самом Дунаву, а још један, Кусић, у близини ове реке. Постојање Ходош-Бодрога у Поморишју још у првој половини XV века је снажна потврда да је и на овом простору православно становништво било веома бројно.

Када је реч о временским интервалима у којима су грађени православни манастири у Банату, може се приметити да су сви они за које смо сигурни да су постојали у време краља Матије били саграђени у првој половини XV века. Затим настаје један период када, у другој половини овог века, долази до престанка градње манастира да би потом, крајем XV или почетком XVI века, били саграђени манастири Свети Ђорђе и Средиште. Разлог овоме су највероватније прилике које су владале у пограничном појасу Угарске у првим деценијама након коначног пада Српске деспотовине под турску власт. Крајеви непосредно на граници, у којима је православно становништво било најбројније, трпели су од турских упада, и њихово становништво се такође расељавало или било одвођено у робље. Због овога је сиромашила и српска и влашка властела из ових крајева. Са друге стране, српској властели која се за време владавине краља Матије досељавала у Угарску, чак и када је реч о угледним породицама попут Бранковића или Јакшића,

---

¹²⁶³ Teicu, *Geografia ecleziastică*, 80.

¹²⁶⁴ Ibid., 97-98; Јовановић, *Српски манастири у Банату*, 31-35; Поповић, *Срби у Војводини I*, 281-282.

требало је више од деценије по њиховом досељавању да стекну значајне поседе који би могли да им обезбеде довољна средства да би могли да помажу и оснивају манастире. Тек када је српска властела средила своје материјалне прилике, и граница постала знатно безбеднија од турских напада после оснивања звања генералног капетана Доњих Крајева, а посебно након склапања мира са Османским царством 1483, створени су услови да се саграде нови манастири.

Није нам остало много остатака православних парохиских цркава. Једину представу како су оне могле да изгледају нам пружа градска црква у Липови, која је била знатних димензија и саграђена око 1400. године. Велике димензије су навеле историчара Думитра Цејкуа на закључак да је ова црква могла да заправо буде манастирска црква, и одиста, она је, са дужином своје уздужне осе од 27,50 метара већа од цркава горе поменутих манастира, и премашује и највећу до сада откривену католичку парохиску цркву, ону у селу Карану, па је њена уздужна оса за готово цео метар дужа од уздужне осе базилике у Арачи, која је дугачка 26,64 метара. На најстаријем слоју фресака, који је откривен приликом рестаурације вршене од 1928. до 1930, откривени су прикази Светог Теодосија и Светог Пахомија, типични за црквену уметност у Влашкој, па се може на основу тога закључити да су оснивачи ове цркве били влашки православни хришћани.¹²⁶⁵

Избегла српска властела је и у Угарској наставила да негује везе са средиштем православног монаштва. За једног од најистакнутијих српских властелина у Банату, Милоша Белмужевића, знамо да је одржавао везе са Светом гором. То нам је познато из тестаментa који је Белмужевић, слутећи да му се ближи смрт, саставио 8. септембра 1500. Он је тестаментом наложио калуђеру Тимотеју да однесе у Свету гору сто дуката („*И уставих калџгерџ Тимотею ѿ мархе ·р· дџкат да ѿнесе ѝ С(в)тџ Горџ*“). Наравно, из ове реченице не можемо сазнати ком је манастиру или манастирима био намењен његов дар. Важно је напоменути да калуђер Тимотеј, који је пре састављања тестаментa исповедио Милоша Белмужевића, а у самом тестаменту је наведен и међу сведоцима, није био монах

---

¹²⁶⁵ Teicu, *Geografia ecleziastică*, 51, 77; Teicu, *Mountainous Banat in the Middle Ages*, 95-96, 106.

из неког од православних манастира у Угарској, нити из Србије, већ светогорац који је у то време боравио код Белмужевића.¹²⁶⁶

Бранковићи не само што су очували своје везе са манастиром Хиландаром, него су се примили и ктиторства над њиме. Ктиторство је прихватио деспот Ђорђе Бранковић, и тај чин је потврдио повељом коју је издао у Купинику 20. марта 1486. У овој повељи се не помиње никакво одређено даривање манастира, ни у земљи ни у новцу; деспот Ђорђе у вези са тиме каже само „*а ми ћемо да помажемо и старамо се колико је у нашој моћи*“ („*а ми да помагамо и шкромляемо елико по силѣ нашеи*“).¹²⁶⁷ Десет година касније, Бранковићи су обећали у новој повељи Хиландару дар од хиљаду дуката годишње.¹²⁶⁸ Осим са Хиландаром, деспоти Ђорђе и Јован су одржавали везе и са светогорским манастиром Светог Павла, који је за њихову породицу имао посебан значај јер је један обновитеља овог манастира био Никола Радоња Бранковић, у монаштву Герасим, старији брат Вука Бранковића, чији су деспоти Ђорђе и Јован били праунуци.¹²⁶⁹ Манастир Свети Павле можда је био и место где је после своје смрти у турском заробљеништву био сахрањен Вук Бранковић.¹²⁷⁰ Сремски Бранковићи су повељу Светом Павлу издали 3. новембра 1495, такође у Купинику. Необично је што у овој повељи као оснивача манастира помињу не Герасима, већ свога деду, деспота Ђурђа Бранковића, покушавајући да, поредећи Ђурђево наводно оснивање Светог Павла са оснивањем Хиландара, направе паралелу између њихове породице и Немањића, и на тај начин нагласе сопствени континуитет са својим претком деспотом Ђурђем, али и са светородном династијом Немањића. Повељу су потписали деспот Ђорђе, који ју је саставио, и његов млађи брат, деспот Јован, потоњи са благословом њихове мајке Ангелине. Дар износи пет стотина златника годишње. Отац Ђорђев и Јованов, деспот Стефан Бранковић, већ се помиње као светитељ, а у повељи се помиње и игуман Светога Павла кир Никон, о коме се говори да је пре свог замонашења био властелин и служио у палати деспота

---

¹²⁶⁶ Ивић, *Неколико ћирилских споменика*, 94.

¹²⁶⁷ Катарина Митровић, *Повеља деспота Ђорђа Бранковића о ктиторству над Хиландаром*, *Стари српски архив* 5 (2006), 229-239.

¹²⁶⁸ *Ibid.*, 236.

¹²⁶⁹ Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић*, 22-23.

¹²⁷⁰ Марко Шуица, *Вук Бранковић, славни и велможни господин*, Београд 2014, 168.

Стефана Бранковића.¹²⁷¹ Осим овим двама манастирима, деспот Јован Бранковић је и Есфигмену, још једном светогорском манастиру са којим су Бранковићи били повезани од времена деспота Ђурђа, повељом обећао да ће га помагати у складу са својим могућностима, и да ће, буде ли успео да поново постане владар Србије, манастиру доделити све што је му је његов деда Ђурађ Бранковић доделио.¹²⁷²

Најважнији српски манастир на Светој Гори су помагали и Јакшићи. Јелена Јашкић, кћи Стефана Јакшића, након смрти свог првог супруга, деспота Јована Бранковића, је својом повељом издатом 11. јуна 1503. у Будиму обећала манастиру Хиландару да ће му докле год буде у животу сваке године даровати сто дуката. Три године касније, 26. маја 1506, њена мајка Милица Јакшић је, са својим синовима, војводама Стефаном и Марком Јакшићима, издала повељу Хиландару, којом су се Јакшићи прихватили да буду ктитори Хиландара и сваке године му дарују по 130 дуката, а заузврат ће имати „*помен као и ранији свети ктитори*“.¹²⁷³

Разуме се да дарови које су светогорски манастири добијали од српске властеле у Угарској нису могли да се мере са оним даровима које су даривали Немањићи или деспот Стефан Лазаревић. Све три најистакнутије породице, и Бранковићи, и Јакшићи, и Белмужевићи, даривали су манастире, али никада земљишним поседима, већ једино новцем. За ово се могу наћи два разлога. Први је тај што је ова властела располагала далеко мањим поседима него њихови преци, тако да би одрицање од неког дела ових поседа како би се даровао неки манастир морало да за њих буде лишавање драгоцених материјалних средстава. Такође, важно је знати да су ове породице своје поседе држале као феуде, и нису могле да потпуно слободно располажу њима. Примера ради, када је остао без мушког наследника, пошто је његов млађи син Марко умро, а старији Вук погинуо, Милош Белмужевић је од краља Владислава II Јагелонца тражио да му допусти да може своје поседе завештати коме жели, и тек после те молбе су претворени у алодијално власништво. Да то није учинио, његови мајка, удовица и кћи не би

---

¹²⁷¹ Miklosich, *Monumenta Serbica*, 539-541; Катарина Митровић, *Повеља деспота Ђурђа, Јована и Ангелине Бранковић манастиру Светог Павла*, Стари српски архив 6 (2007), 209-217.

¹²⁷² Miklosich, *Monumenta Serbica*, 542-543.

¹²⁷³ Катарина Митровић, *Повеља деспотице Јелене Јакшић манастиру Хиландару*, Стари српски архив 7 (2008), 195-199; Спремић, *Породица Јакшић у Банату*, 44-46, 60-61.

могле да његове поседе наследе. Али, ни након што су његови поседе били претворени у алод, Белмужевић није ни комад земље одвојио за дар некој верској установи, већ је све имање поделио породици и себи блиској српској властели, док је светогорским манастирима наменио дар у новцу.¹²⁷⁴ Морамо, поред материјалних прилика српске властеле, да имамо на уму и да је Угарска била католичка земља, у којој даривање земљишних поседа православним манастирима сигурно не би било добро примљено, поготову ако би то били манастири који су се налазили на територији непријатељског Османског царства. Вреди, на овом месту, поменути да се испоставило да је повеља деспота Јована Бранковића,¹²⁷⁵ којом је он наводно завештао своја имања манастиру Крушедолу, фалсификована, што је доказао Иларион Руварац.¹²⁷⁶

---

¹²⁷⁴ Ивић, *Неколико ћирилских споменика*, 94; Крстић, *Нови подаци о војводи Милошу Белмужевићу*, 171-174; Magina, *Un nobil sârb în Banatul*, 136-137, 139.

¹²⁷⁵ Miklosich, *Monumenta Serbica*, 541-542.

¹²⁷⁶ Мирослав Тимотијевић, *Манастир Крушедол I*, Београд 2008, 17.

ПРИВРЕДА И САОБРАЋАЈ

Рурална привреда

Премда је већина становника средњовековне Угарске живела на селу и бавила се пољопривредом, у изворима је о њиховом животу остало мало сведочанстава. Писци наративних извора су обраћали пажњу на властелу и свештенство, док се повеље најчешће баве поседовним односима, али врло ретко пружају одређенија обавештења о томе како су ти поседи обрађивани. Стога се и при покушају да се одреде битне одлике руралне привреде у средњовековном Банату такође мора ослањати и на материјалне изворе које су открили и проучили археолози. Такође, морамо да се помиримо са тиме да не можемо да сазнамо колики су били приноси житарица и других култура на имањима.

О величини површине коју је обрађивала кметовска породица сазнања нам пружа попис шарадског властелинства, где је, од 46 домаћинстава која су обрађивала земљу, само једно обрађивало целу кметовску сесију. Осам је обрађивало половину сесије, а огромна већина, 37 домаћинстава, тек по једну четвртину сесије.¹²⁷⁷ Ово значи да би, барем на овом властелинству, већина кметова, да су се бавили једино ратарством, били сиромаси који су једва могли да своје домаћинство издржавају од приноса са имања која су обрађивали, упркос томе што се властелинство на којем су живели налазило у делу Баната у коме је земља била најплоднија. У Угарској крајем XV века, уобичајена површина земље коју су обрађивали кметови је била половина сесије, и она је била тек толико довољна да обезбеди основне егзистенцијалне потребе кметовској породици која ју је обрађивала. Уобичајена површина кметовске сесије у тадашњој Угарској је била између 20 и 30 краљевских јутара.¹²⁷⁸ Краљевско јутро је, наиме, било главна мера за површину земљишта у средњовековној Угарској, и оно је износило, према

---

¹²⁷⁷ MNL OL, DL 18145; Kubinyi, *A nagybirtok és jobbágyai*, 203.

¹²⁷⁸ Engel, *The Realm of St Stephen*, 327; Kubinyi, *A nagybirtok és jobbágyai*, 205.

Андрашу Кубињију, 8442,38 m².¹²⁷⁹ То би значило да је на шарадском властелинству једно домаћинство обрађивало приближно око 16,8-25,2 хектара земље, осам домаћинстава 8,4-12,6 хектара, а 37 само 4,2-6,3 хектара. Међутим, шарадско властелинство се не може, као што је већ раније истакнуто, узети као репрезентативан узорак за цео Банат. Штавише, треба се чувати да се, само на основу површина које су ови кметови обрађивали, донесе закључак да су они морали да живе у бедности. На наредним страницама ће се говорити о томе да на овом властелинству главна пољопривредна делатност није било ратарство, већ виноградарство, које је не само морало да буде важан извор прихода Јова Горјанског, већ је и рад на властелинским виноградима сигурно био значајна допуна прихода његових кметова.

До времена Матије Корвина, у Банату је било постало уобичајено коришћење плуга, иначе средњовековног изума, као главног средства за обраду земље. У атару Башаида су пронађени раоник и цртало плуга које су археолози датирали у период између XIV и XVI века, а једно цртало плуга из истог периода пронађено је и у атару Руског Села, које се налази југоисточно од Кикинде.¹²⁸⁰ Плуг је био скупо оруђе, о чему нам сведочи и један случај из 1418, када су се краљу Жигмунду жалили Стефан, син Петра Химфија од Ремете и његови синови Емерик и Ладислав да је Петар Бенке од Бенкефалве кметовима из њиховог села Бачтевисе у Крашовској жупанији отео не само волове, већ и плугове којима су орали.¹²⁸¹

Производња житарица је изискивала њихову прераду у млиновима, а млинови су у позносредњовековној Угарској били власништво властеле, и представљали су им важан и сигуран извор прихода, јер су њихови кметови морали да своје житарице мељу у властелинском млину и за то дају део брашна као ушур. Били су вредна својина, о чему сведочи и раније помињани спор када је властелин Копаз оптужио Ђорђа Гамана да је спалио његову воденицу на реци

---

¹²⁷⁹ Kubinyi, *A nagybirtok és jobbágyai*, 199.

¹²⁸⁰ Весна Манојловић-Николић, *Оруђа са средњовековних археолошких локалитета у Војводини*, Истраживања 15 (2004), 29, 38-39.

¹²⁸¹ MNL OL, DL 54037; Pesty, *Krassó vármegye története III*, 289; Тејси, *Mountainous Banat in the Middle Ages*, 157. Село Бачтевисе се, према мишљењу Дежеа Чанкија, налазило у околини Вршца. Види: Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 98.

Бистри, и захтевао да му се као одштета исплати 60 флорина.¹²⁸² У повељама којима су властели додељивани поседи се редовно истиче да им припадају и млинови на њиховим имањима.

У XV веку, на просторима Угарске су постојале две врсте млинова. Суваче, које су покретали упрегнути коњи или волови, нису изричито забележене у изворима који говоре о Банату, и стога не можемо да будемо сигурни да ли су постојале, али да су такви млинови постојали у Угарској знамо захваљујући Антонију Бонфинију који је, описујући снагу Павла Кинижија, записао како је он у млину који је припадао његовом оцу са лакоћом окретао млински камен који би и запрега тешко покренула.¹²⁸³ Воденице су, изгледа, биле далеко бројније захваљујући мноштву текућих вода које су могле да их покрећу, па се тако на поседима у околини Черија које је краљ Матија 1459. доделио Ладиславу и Николи Кањишком, а које су чинили трговиште Чери са замком и 48 села, налазило 20 до 24 млинова, од којих је за два, који су се налазили на реци Бегеју насупрот Шашвару, поменуто да су сазидани од камена. Оволики број воденица није нешто зачуђујуће ако знамо да су кроз подручје овог властелинства које се налазило југоисточно од Темишвара протицале реке Бегеј, Тамиш, Поганиш и Шургани. Ово мноштво млинова сведочи и да су на овом властелинству приноси житарица морали да буду високи.¹²⁸⁴ Када је реч о конструкцији банатских воденица, Думитру Цејку сматра да је преовлађивао тип воденице са усправним точком, који се ширио захваљујући монашким редовима који су долазили са запада, и за какву је у једном извору из 1378. поменуто да се налазила на реци Караш код села Воја.¹²⁸⁵ Исти аутор претпоставља да су у планинском Банату такође постојале воденице које су имале водораван точак, а да је такав начин градње дошао у ове крајеве из Византије и балканских земаља, позивајући се на

---

¹²⁸² MNL OL, DL 65428; Pesty, *A Szörényi vármegyei hajdani oláh kerületek*, 82-83; Magina, *Cum manibus armatis*, 55.

¹²⁸³ Bonfinis, *Rerum Ungaricarum decades IV*, 27. Читаоци Бонфинијевих *Декада* су касније из ове реченице погрешно закључили да је отац Павла Кинижија био млинар, а не властелин који је на своме имању имао млин.

¹²⁸⁴ MNL OL, DL 15352; Pesty, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara II*, 323-324. Повеља је оштећена, па се не може са потпуном сигурношћу рећи да ли су у помен 20 млинова укључени и они претходно поменути, 2 камена млина код Шашвара, и 2 млина који су млели за замак у Черију.

¹²⁸⁵ MNL OL, DL 42089; Pesty, *Krassó vármegye története III*, 147; Țeicu, *Mountainous Banat in the Middle Ages*, 159.

хидролошке одлике неких делова планинског Баната у коме би такве воденице могле да буду грађене, као и на етнолошка истраживања, али притом истиче да за такву врсту млина нема помена у писаним изворима.¹²⁸⁶ Постојале су и воденице са два точка, попут оне у Урхиди, коју помиње један акт Јегарског каптола написан 1435. или 1436. године.¹²⁸⁷ Воденице су биле многобројне у Банату све до прве половине XVIII века, када су аустријске власти наредиле да се оне, и то пре свега пловеће воденице, униште јер су ометале речни саобраћај, посебно на Моришу, или како би се дуж обала река направило места за рибаке.¹²⁸⁸

Право на риболов је такође било право које је у средњем веку припадало властелину, а у Угарској, богатој равничарским рекама, али и стајаћим водама, барама и ритовима, почело је да се тада јавља и рибогојство. Владари, властела и црквене установе су имали право да држе рибаке, и да је њих било у Банату, знамо захваљујући повељи краља Жигмунда Ковину, у којој је грађанима допустио да лове рибу у текућим водама, али не и у рибањацима, на којима је право риболова припадало краљевском замку у Ковину,¹²⁸⁹ као и актима који говоре о сукобу око права на рибањак Екенд код Крстура између Чанадског каптола и људи Фрање Чакија.¹²⁹⁰

Када је реч о сточарству, у изворима се највише помиње крупна стока, коњи и говеда, јер је она представљала већу вредност од ситне стоке, и зато што је могла да буде коришћена за вучу и као јахаће животиње. Простране равнице равничарског Баната су погодовале гајењу коња и рогате стоке.¹²⁹¹ Због тога што је могао да буде јахан, и његовог значаја у рату, коњ је био веома цењена животиња међу властелом. Богата властела је располагала правим ергелам, а толико мноштво коња им није било потребно само ради њихових домаћинстава, већ и ради опремања коњичких одреда које су предводили у ратовима. Знамо да

---

¹²⁸⁶ Teicu, *Mountainous Banat in the Middle Ages*, 160-161.

¹²⁸⁷ Pesty, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara II*, 433.

¹²⁸⁸ Livia Magina, *Molendinis, piscinis et piscaturis: The Utilisation of Water Resources in the Banat in the Medieval and Early Modern Periods*, Government and Law in Medieval Moldavia, Transylvania and Wallachia, London 2013, 68- 69.

¹²⁸⁹ MNL OL, DL 12025; Miskei, *Ráckevei okmánytár*, 33-36; Крстић, *Из историје средњовековних насеља југозападног Баната*, 35.

¹²⁹⁰ MNL OL, DL 29489, DL 30828; Pesty, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara II*, 211-218, 261-265.

¹²⁹¹ Adrian Magina, *Multitudo pecorum: consideratii asupra creșterii animalelor în Banatul medieval*, Studii de istorie medievala si moderna. Omagiu profesorului Avram Andea, Cluj-Napoca 2014, 260.

су људи Стефана Јакшића са поседа Емерика Доција у Задорлаку 1485. украли 60 јахаћих коња.¹²⁹² Раније, када се сам Емерик Доци парнично са својом снахом Вероником, удовицом његовог брата Ладислава, поменуто је да је од имовине свога супруга Вероника за себе задржала 16 јахаћих коња, од којих је један, сигурно најбољи, имао опрему украшену сребром и златом, али и 16 вучних коња, што нам казује да властела која је располагала довољним богатством није морала да се ослања на воловске запреге.¹²⁹³ Имућна властела је такође располагала јахаћим коњима племените пасмине, попут војводе Милоша Белмужевића, који у своме тестаменту помиње своја три јахаћа коња, која је завештао својим рођацима или фамилијарима. Ту је поменуо коња алибеговца, који је, судећи по имену, морао да буде неки коњ арапске или турске пасмине, и најбољи од свих његових коња, јер је међу овима поменут на првоме месту, као и коња ракаса и коња жиндију. Не можемо да будемо сасвим сигурни да ли су алибеговац, ракас и жиндија имена раса ових коња, или лична имена која им је њихов господар наденуо.¹²⁹⁴

Дубничка хроника сведочи да су на простору Баната и Поморишја у великом броју гајена говеда, јер помиње да су, када су у лето 1474. робили између Дунава и Белог Кереша, Турци запленили мноштво волова и друге стоке.¹²⁹⁵ На основу анализа костију говеда гајених у позном средњем веку, може да се закључи да су то биле, за данашње појмове, мале животиње, просечне висине око 1,2 метра, и да је већина њих, 60-70%, била заклана тек након четврте године живота, што значи да су ове животиње најпре биле коришћене у домаћинству ради добијања млека и као радне животиње, да би тек потом биле убијане ради меса и коже.¹²⁹⁶ Значај волова је био особит као запрежних животиња које су вукле кола и плугове, јер за разлику од западне и средње Европе, где је у XIII веку коњ заменио вола као главна радна животиња у пољопривреди, у јужној Угарској је то и даље, као и у средњовековној Србији, остао во.¹²⁹⁷ Помени волова нису

---

¹²⁹² MNL OL, DL 19090, DL 19092, DL 19093; Thallóczy, Áldasy, *Magyarország és Szerbia*, 259.

¹²⁹³ MNL OL, DL 18784, DL 18785.

¹²⁹⁴ Ивић, *Неколико ћирилских споменика*, 94.

¹²⁹⁵ *Chronicon Dubnicense*, 199.

¹²⁹⁶ Magina, *Multitudo pecorum*, 261; Теџу, *Mountainous Banat in the Middle Ages*, 164.

¹²⁹⁷ *Лексикон српског средњег века*, 238 (одредница *Земљорадња*); Magina, *Multitudo pecorum*, 260-262; Теџу, *Mountainous Banat in the Middle Ages*, 157.

ретки у изворима јер су ове животиње представљале знатну вредност, и често су биле предмет крађе.¹²⁹⁸

Од ситне стоке, у изворима се помињу свиње, овце и козе. Свиње су биле гајене ради хране, и остеолошке анализе показују да је, судећи према количини свињских костију нађених приликом археолошких истраживања, њихово месо било, после говеђег, најчешће конзумирано.¹²⁹⁹ Анализе ових костију су показале да су тадашње свиње биле 70-80 центиметара високе, са дугачким њушкама, и да се није водило рачуна да се селективним укрштањем створи нека посебна раса.¹³⁰⁰ Гајење оваца је било распрострањено у планинском Банату, али да су овце и козе биле гајене и у равници нам говори један акт Чанадског каптола из 1436, који говори о томе да су са поседа у Сарафалви и Перјамошу, поред 26 грла крупне стоке, једног коња, живих свиња и 25 табли сланине, украдено и 383 оваца и коза.¹³⁰¹ Сведочанство о величини стада оваца у планинском Банату је и један извор који говори о сукобима између влашких кнезова Алмаша и Илидије са породицом Химфи у првој половини XV века, где је поменуто да је влашким кнежевима украдено укупно 500 оваца, 60 свиња, 80 говеда, 10 коња и чак 1200 кошница са пчелама.¹³⁰² Један акт крашовског поджупана, писан у Мезешомљу 6. априла 1437, даје нам сазнање да су и кметови могли да буду власници бројне стоке. У њему је поменуто да је један кмет са имања Франка Химфија од Ремете имао 50 оваца, 12 свиња и две стеоне краве.¹³⁰³

Виноградарство и винарство је у средњем веку било уносна делатност и, мада банатска вина у средњем веку нису била на гласу као сремска, и у Банату је вино гајено не само ради домаће употребе, већ и као трговински артикал. На основу писаних и материјалних историјских извора, можемо да утврдимо постојање три области у Банату у којима је у XIV и XV веку било развијено гајење винове лозе и производња вина. Драгоцене податке нам и овде пружа попис шарадског властелинства Јова Горјанског. Завршетак пописа садржи тачну

---

¹²⁹⁸ Magina, *Multitudo pecorum*, 260; Țeicu, *Mountainous Banat in the Middle Ages*, 156.

¹²⁹⁹ Țeicu, *Mountainous Banat in the Middle Ages*, 164.

¹³⁰⁰ *Ibid.*, 164; Magina, *Multitudo pecorum*, 263.

¹³⁰¹ MNL OL, DL 55024; Pesty, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara II*, 60-61; Magina, *Multitudo pecorum*, 262-263; Țeicu, *Mountainous Banat in the Middle Ages*, 163-165.

¹³⁰² MNL OL, DL 56716; Magina, *Multitudo pecorum*, 266.

¹³⁰³ Pesty, *Krassó vármegye története III*, 357-358; Magina, *Multitudo pecorum*, 266.

структуру употребе земљишта, при чему је површина изражена у краљевским јутрима. Преглед ових података је дат у доњој табели:

Табела бр. 2: Употреба земљишта на шарадском властелинству 1478.¹³⁰⁴

Земљиште под:	Површина (у краљевским јутрима)	Површина (у хектарима)
Ораницама	900	760
Виноградима	3000	2533
Шумом	3000	2533
Ритовима	100	84

Најупадљивије је у овој табели да је највише култивисаног земљишта било под виноградима, много више него што је било под ораницама на којима су гајене житарице неопходне за исхрану становништва на овом властелинству. Површине под виноградима су чиниле 42,9% укупне површине земљишта, и на поседима Горјанског у овом погледу су једино сремски поседи који су обухватили Черевих и његову околину надилазили шарадске поседе Горјанских, како по укупној површини која се налазила под виноградима, која је тамо износила 4414 краљевских јутара, тј. 3726 хектара, тако и по уделу у укупној површини имања, који је тамо износио 58,9%. На осталим поседима Јова Горјанског, удео винограда је био упадљиво мањи, и после черевихког и шарадског, највећи је био на шиклошком властелинству у Барањи, где је износио свега 5,8%.¹³⁰⁵ Овакав однос површина нам речито говори да је на шарадском властелинству главни пољопривредни производ било вино, и да се оно производило ради продаје, јер су количине добијене са овог поседа, на коме је површина земљишта под виноградима била већа него у целом данашњем вршачком виногорју, где се под плантажним виноградима данас налази 2000 хектара земље,¹³⁰⁶ морале да буду огромне, и никако нису могле да буду потрошене само на овом властелинству, те стога квалитет вина које се тамо правило сигурно није био на рђавом гласу. Данас

¹³⁰⁴ MNL OL, DL 18145; Kubinyi, *A nagybirtok és jobbágyai*, 208.

¹³⁰⁵ MNL OL, DL 18145; Kubinyi, *A nagybirtok és jobbágyai*, 208, 210; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 232, 235, 257.

¹³⁰⁶ Види податке на интернет презентацији предузећа Вршачки виногради АД, на страници *O nama* (http://www.vvinogradi.co.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=3&Itemid=2; приступљено 17. јануара 2017).

можемо једино да жалимо што се у изворима није сачувало више сазнања о шарадском властелинству, и где се вино произведено на њему продавало.

Вршачко виногорје је било друга област у Банату где је гајена винова лоза. Први, и једини помен средњовековних винограда у околини Вршца у писаним изворима је писмо краља Жигмунда из 1416, у коме је поменут виноград на брду у атару града.¹³⁰⁷ За тврдњу Феликса Милекера да је 1494. ризничар Владислава II платио буре вршачког вина 10 ½ златних флорина¹³⁰⁸ се испоставило да је груба грешка, јер у изворном тексту се помиње да је вино о коме је реч купљено за двор у Вировитици (“*in Vereche*”), а не у Вршцу.¹³⁰⁹ Међутим, потврду да је у позном средњем веку у Вршцу и његовој околини интензивно гајена винова лоза нам пружају материјални извори, јер су археолози на подручју Вршца пронашли три косира какви се користе у виноградарству. Од ових косира, један је датиран у период XII-XIII века, други у период XIV-XVI века, док је трећи, пронађен у самом вршачком замку, датиран у период XV-XVI века.¹³¹⁰ Вршачко виноградарство није било угушено за време турске владавине, када су муслиманске власти из сопствених верских разлога неблагонаклоно гледале на производњу грозђа и вина, јер је у XVII веку Евлија Челебија забележио да је цела источна падина Вршачког брега, од вароши у његовом подножју па све до замка, обрасла виноградима. Постојање оволико пространих винограда у времену турске владавине указује да је још одраније у околини Вршца постојала традиција виноградарства и винарства.¹³¹¹

Више сазнања имамо о виноградима који су се налазили на обали Мориша у Арадској жупанији, где су се виногради налазили у околини Арада, Липове и Шољмоша. Као што је већ поменуто, тамо су се, у околини Липове, Ковасија и Менеша налазили виногради који су били власништво манастира Булч. Поморишки виногради били су власништво не само властеле, већ је било и оних

---

¹³⁰⁷ MNL OL, DL 92492; Крстић, *Вршац у средњем веку II*, 200.

¹³⁰⁸ Felix Milleker, *Geschichte des Weinbaues im Banat vor 1716*, Wrschatz 1925, 6.

¹³⁰⁹ Johann Christian Engel, *Geschichte des ungarischen Reichs und seiner Nebenländer I*, Halle 1797; Крстић, *Вршац у средњем веку II*, 210.

¹³¹⁰ Брмболић, *Вршачки замак*, 97-98; Весна Манојловић Николић, *Прилог проучавању виноградарства у средњем веку – археолошки подаци*, Балкан и Панонија кроз историју, Нови Сад 2006, 90, 93.

¹³¹¹ Evlija Čelebi, *Putopis*, 536.

чији су власници били богати грађани. Грађанин Липове Ладислав Чанади је 1414. купио за 500 флорина виноград у селу Паулиш на десној обали Мориша.¹³¹² Симеон Морсинаи, судија града Липове је 21. фебруара 1479. известио палатина Михаила Орсага да су се властелини Себастијан Орсаг и Димитрије Леокеош споразумели око винограда званог Домомал, и да је Себастијан Орсаг препустио Димитрију виноград пошто му је овај исплатио шест флорина и врч вина.¹³¹³ Имајући у виду да би ово била веома ниска цена за виноград, у овом случају се можда није радило о продаји, него о давању винограда у закуп. Емерик Доци, Ладислав Тоти, Ладислав Вадаш, Стефан Кецер, Михаило Танцош и Јохан Каса, власници винограда у селима Лики и Кер која су се налазила у околини Арада јужно од Мориша, и Иванхазе, Касе и Деска северно од ове реке, жалили су се 1487. на пожунског жупана Николу Банфија, власника замка Шољмош и трговишта Липове. Када је грађен замак Шољмош, губернатор Јован Хуњади је одредио да се у ту сврху користи приход од деветине на наведене винограде; поменута властела је тврдила да је Никола Банфи и 1487. убирао деветину од ових винограда. Њихова тужба није успела, јер се зна да је 1494. Иваниш Корвин уступио доживотно уживање десетине на вино из винограда у Деску и Ликију, које је до тада и даље припадало замку у Шољмошу, Маргарети, удовици Емерика Доција, као признање за заслуге њеног супруга. Своје винограде на брдима покрај Липове и у Ковасију северно од Мориша помињао је Стефан Харасте, који се жалио да кастелани Вилагоша Стефан Хорват и Јован Вербечи желе да од њега наплате деветину на вино на коју немају права, и да му прете како ће му, не буде ли им дао шта од њега траже, уништити винограде.¹³¹⁴

Ван ових крајева је, свакако, било гајења винове лозе, али не можемо да будемо сигурни у којим размерама. Винова лоза је гајена и на доњем току Тамиша, недалеко од данашње српско-румунске границе, што знамо захваљујући наредби коју је краљ Карло Роберт 1338. издао Чанадском каптолу да се утврде међе атара поседа Борзатобака, који се простирао у Тамишкој и Ковинској жупанији, и Алаксега у Ковинској жупанији; оба ова места су се налазила на левој

---

¹³¹² Milleker, *Geschichte des Weinbaues*, 6-7.

¹³¹³ MNL OL, DL 18167; Magina, *Documentele autorităților urbane din Lipova*, 606.

¹³¹⁴ Milleker, *Geschichte des Weinbaues*, 7-8.

обали Тамиша.¹³¹⁵ Међу топонимима који су приликом утврђивања граница поседа поменути је и брежуљак Селешхолм, чије име значи „Брдо на коме расте грожђе“.¹³¹⁶ Да је у овом крају заиста гајено грожђе потврђује то да је у атару оближњег места Јаша Томић, које се налази на десној обали Тамиша, пронађен косир датиран у период XIV-XVI века.¹³¹⁷ Један виноград у околини Рекаша су Јован Мађар и његова супруга Катарина 1447. продали северинском бану Михаилу Чорнаију за 32 флорина. Из истог извора знамо да је у суседству тог винограда постојао још један, који је припадао рекашкој католичкој парохијској цркви Светог Духа.¹³¹⁸

Због прихода које је доносила производња вина, али и великог труда које је изискивало гајење винове лозе, куповина винограда није била јефтина, и коштали су знатно више него друга обрадива земљишта. Већ поменути грађанин Липове Ладислав Чанади је виноград купио за 500 флорина, док је његова суграђанка, удовица Павла Киша, свој виноград у околини Сомоље платила 400 флорина.¹³¹⁹

Напокон, када је реч о руралној привреди, треба поменути и постојање сеоских занатлија, који су подмиривали најпрече потребе својих мештана за предметима које је сеоско становништво користило у својим свакодневним пословима. Међу овим занатлијама, можемо да истакнемо коваче и грнчаре, који су производили предмете неопходне у свим домаћинствима тога доба. О сеоским ковачима је остало мало обавештења, како у писаним документима, тако и у до сада откривеним материјалним изворима. У околини села Перлез пронађен је средњовековни наковањ који је датиран у XII-XIII век, док један акт Лаврентија, сина Доминиковог, крашовског поджупана и кастелана Храма, који је настао 21. априла 1362, помиње ковача Антонија из Средишта, као и тамошњег кожара

---

¹³¹⁵ Pesty, Ortway, *Oklevelek Temesvármegye és Temesvárváros történetéhez I*, 56-59. Борзубатебака је данашње село Бока на Тамишу, док је Алакзег ишчезло насеље које се налазило у атару Боке. Види: Csánki, *Magyarország történelmi földrajza II*, 117.

¹³¹⁶ Pesty, Ortway, *Oklevelek Temesvármegye és Temesvárváros történetéhez I*, 59; Milleker, *Geschichte des Weinbaues*, 4-5.

¹³¹⁷ Манојловић Николић, *Прилог проучавању виноградарства*, 93.

¹³¹⁸ MNL OL, DF 254926; Pesty, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara II*, 189.

¹³¹⁹ Milleker, *Geschichte des Weinbaues*, 6-7.

Јована.¹³²⁰ Ови извори су, свакако, настали далеко пре времена Матије Корвина, али ако је тада у Банату било сеоских ковача, нема разлога да не закључимо да их је морало бити и у другој половини XV века. Када је реч о грнчарству у руралним крајевима, археолози су открили мноштво керамике, међу којом и емајлиране, која потиче из локалних грнчарских радионица.¹³²¹

Привреда у урбаним насељима

Занатлије средњовековног Баната и њихов живот и рад остају нам далеко мање познати него што бисмо то желели, јер су извори који о њима говоре веома оскудни. Као што нам није сачуван ниједан статут банатских градова, тако није сачуван ни ма који статут неког од занатлијских еснафа који су постојали у њима. Да је оваквих удружења занатлија исте струке било, знамо захваљујући помену столарског еснафа у Темишвару 1372.¹³²² Ово је једини еснаф за који поуздано знамо да је постојао, али о начину на који је био организован немамо никаква сазнања, те га не можемо ни поредити са другим таквим установама које су постојале у угарским градовима. Такође, не можемо да сазнамо у каквим су односима били градски еснафи са занатлијама које су обављале истоветне делатности у трговиштима и на селима, а које су могле да буду необухваћене еснафском организацијом и стога необавезане правилима о квалитету производа, те су због тога могли да градским занатлијама представљају неугодну конкуренцију. Да ли је тако заиста и било мора да остане у сфери нагађања, јер не располажемо изворима који би на ово могли да баце више светла.

Занатлије које су поменуте у средњовековном Темишвару у времену пре Мохачке битке су биле столари, седлари, крзнари и кројачи, а презиме првог познатог судије Темишвара, Михаила Постоша, који је ту дужност обављао крајем XIV и почетком века, указује да је он могао да буде сукнар или трговац

---

¹³²⁰ MNL OL, DL 51956; Манојловић-Николић, *Оруђа са средњовековних археолошких локалитета у Војводини*, 31, 43; Теицу, *Mountainous Banat in the Middle Ages*, 167.

¹³²¹ Теицу, *Mountainous Banat in the Middle Ages*, 168-170.

¹³²² Kubinyi, *Városfejlődés és vásárhálózat*, 90; Petrovics, *The Economic Activity*, 914.

тканинама, будући да мађарска реч „posztó“ која је у корену његовог презимена значи „тканина“. Међу студентима Бечког универзитета је 1511. поменут Никола, син кројача из Темишвара.¹³²³ Иштван Петровић сматра да би се исто што и за Михаила Постоша могло рећи и за грађанина Темишвара Ладислава Месароша, поменутог 1507, али се аутору ове дисертације чини вероватнијим да је овај Ладислав Месарош могао да носи презиме по оцу који се бавио овим занатом, а да је сам био богати трговац, или је можда чак успео да дође и до каквог земљишног поседа. На овакав закључак наводи то што знамо да се 1507. овај грађанин Темишвара парнично са Фрањом Харастејем. На основу наредбе краља Владислава II Јагелонца упућеној тамешком жупану, поджупанима и племићким судијама, која сведочи о овом случају, вредност штете за коју је Ладислав Месарош тврдио да ју је претрпео од Фрање Харастеја је износила баснословних 32000 флорина, због чега је суд краљевског присуства преузео овај случај од жупанијског суда. И ако претпоставимо да је страна која је претрпела штету ову значајно прецењивала, чак и десетоструко, немогуће је да би један занатлија из не особито великога града могао да располаже толиким богатством.¹³²⁴

Од занатлија који су у XV веку живели у Карансебешу познати су нам кројачи, грнчари, ковачи и месари.¹³²⁵ Извори из XV века не говоре о липовским занатлијама, али их доцнији помињу. Један акт градских власти Липове од 24. марта 1514. године помиње међу већницима следеће занатлије: седлара Фрању, златара Гашпара и грнчара Емерика. Из два акта од 24. децембра 1520. сазнајемо да је тада судија Липове био ковач Петар, и да су златар Гашпар и грнчар Емерик и тада били већници. Нема ничега што би говорило против претпоставке да је и у време Матије Корвина у Липови било људи који су се бавили овим занатима.¹³²⁶

---

¹³²³ MNL OL, DF 259886; Mažuran, *Čudesna Ivana Kapistrana*, 60, 74, 154, 171; Pesty, Ortway, *Oklevelek Temesvármegye és Temesvárváros történetéhez I*, 195, 319; *Magyar Katolikus Lexikon*, одредница *posztó* (<http://lexikon.katolikus.hu/P/poszt%C3%B3.html>; приступљено 17. јануара 2017). Petrovics, *The Burghers of Medieval Temesvár/Timișoara*, 318-319; Petrovics, *The Economic Activity*, 914-915.

¹³²⁴ MNL OL, DL, 59966; Petrovics, *The Economic Activity*, 915-916. Овде треба, ради стицања јасније представе о коликој се суми у овом случају ради, поменути да је за потребе одбране целе Трансилваније њен војвода требало да 1504. године добије 12000 флорина, и да су приходи од царине за време владавине краља Матије Корвина у целој Угарској износили укупно 50000 флорина. Види: MNL OL, DL 21279; Kubinyi, *Matthias Rex*, 78.

¹³²⁵ MNL OL, DL 73028, DF 254935; Pesty, *A szörényi bánság*, 71, 85-86.

¹³²⁶ MNL OL, DL 38454, DL 38462, DL 38463; Magina, *Documentele autorităților urbane din Lipova*, 601, 607-609.

Пословна књига Дубровчанина Михаила Лукаревића, вођена током четврте деценије XV века, као његове дужнике помиње двојицу занатлија из Ковина, клобучара Добросава и месара Богдана Новаковића.¹³²⁷ Овде треба поново поменути столара Павла из Черија, који је 1461. ходочастио на гроб Јована Капистрана.¹³²⁸ Најзад, у списку прихода који су сакупљани за замак Хуњад између Ђурђевдана 1513. и дана Обрезања Господњег 1514, поменуто је да су тада у трговишту Маржини постојали грнчари.¹³²⁹ Захваљујући налазима археолога, знамо да су златари током XIV-XV века постојали и у Вршцу.¹³³⁰ Нажалост, немамо никаквих сазнања о занатлијама из бискупског града Чанада, као и из готово свих банатских трговишта.

Из ових података можемо да видимо да су у Банату у позном средњем веку постојали разноврсни занати, али и да се већина занатлија, попут месара, ковача или грнчара, бавила оним делатностима које су производиле предмете који би већини њихових суграђана били потребни у свакодневном животу. Тек за понеке од њих, наиме за седларе, златаре или темишварског крзнара, можемо да претпоставимо да су израђивали оне предмете којима су купци били имућни људи, или за које су се могли надати да ће наћи купце и ван њиховог непосредног окружења.

Током последњих деценија постојања Хабзбуршке монархије, тадашња Крашовско-северинска жупанија, која се простирала на највећем делу средњовековне Крашовске жупаније, источном делу Темишварске, и југоисточном делу Арадске жупаније, је била једно од индустријски најразвијенијих области Угарске захваљујући рудном богатству које је откривено у банатским планинама.¹³³¹ Експлоатација ових руда је почела још време римске владавине, и обновљена је у позном средњем веку, али је тада ова рударска делатност била ниског интензитета, а руде које су вађене нису садржале племените метале, и стога ово рударство није могло да да знатнији подстрек

---

¹³²⁷ Динић, *Из Дубровачког архива I*, 66.

¹³²⁸ Andrić, *Čudesna svetoga Ivana Kapistrana*, 321-322.

¹³²⁹ Pesty, *Krassó vármegye története III*, 500.

¹³³⁰ Дробњаковић, Милекер, *Летописи општина Подунавске области*, 169; Крстић, *Вршац у средњем веку II*, 200; Тејсц, *Mountainous Banat in the Middle Ages*, 168.

¹³³¹ *Историја Мађара*, 507.

урбанизацији ових крајева. У планинама Догначка и Анина су постојали рудници гвожђа, али је њихова делатност до позног средњег века постепено јењавала, и помени рудника у изворима су веома ретки, а из времена краља Матије их нема, што може да наведе на закључак да је несигурност у пограничном подручју омела развој рударства и металургије у тадашњој Крашовској жупанији.

Археолози су открили да су ископавање и обрада руда у банатским планинама, коју су након одласка Римљана из ових крајева замрли, поново јављају у XII веку, али су поново почела да јењавају када се, у XIV и XV веку, тамошњи рудници поново помињу у писаним изворима.¹³³² Средњовековна рударска окна и ходници су откривени на источним падинама планине Догначка, у околини данашњих насеља Догначка и Окна де Фиер, и сведочанства су да се експлоатација гвоздене руде није свела на површинске копове. Планине богате гвозденим рудом у околини замка Кевежд су поменута у повељи краља Жигмунда од 14. фебруара 1395, а 1437. се помињу рудници у околини Чиклове, у подножју планине Анина.¹³³³ У горњем току Бегеја, до злата се долазило испирањем из наноса реке и потока, што знамо захваљујући списку прихода замка Хуњад из 1514, у коме су поменути трагачи за златом (*aurifossores*) из Маржине.¹³³⁴

Због свог средишњег положаја у Банату, Темишвар је био раскрсница путева који су се ка њему пружали од Дунава, Трансилваније, Поморишја и Сегедина, и сасвим је природно да је стога овај град био и трговачко средиште. Знамо да је Темишвар био једно од средишта трговине тканинама у средњовековној Угарској, и да су у XV веку трговци тканинама из Сибиња били забринути због делатности својих конкурената из Темишвара, као и да су сибињски трговци који су покушавали да продају своје тканине у Темишвару због тога били малтретирани.¹³³⁵ Врло је могуће да су ове тканине биле месни производ, али нам недостатак помена ткачког еснафа у изворима не допушта да то изричито тврдимо. Поред тканина, грађани Темишвара су у XIV и XV веку

---

¹³³² Țeicu, *Mountainous Banat in the Middle Ages*, 166-167.

¹³³³ MNL OL, DL 71439, DL 71453; Pesty, Ortway, *Oklevelek Temesvármegye és Temesvárváros történetéhez I*, 250; Szabó Bártfai, *Oklevéltár a gróf Csáky I*, 172; Țeicu, *Mountainous Banat in the Middle Ages*, 166.

¹³³⁴ Pesty, *Krassó vármegye története III*, 500.

¹³³⁵ Pesty, Ortway, *Oklevelek Temesvármegye és Temesvárváros történetéhez I*, 492-495; Petrovics, *The Economic Activity*, 913-914.

трговали и вином, живом стоком и производима од животиња, и пословали са трговцима како из западне, тако и из источне Угарске.¹³³⁶ Најбогатији међу њима, којима је Темишвар већ постајао премали за њихове разгранате послове, су се селили у велике градове Угарске, па се тако за трговца по имену Михаило Бодо, који је рођен у Темишвару и бавио се трговином вином, зна да се преселио у Пешту и, о томе сведочи његов тестамент сачињен 1510, стекао велико богатство захваљујући којем је, између осталог, купио камене куће у Пешти, Печују и Великом Варадину. Он је своју каријеру свакако морао да започне у време владавине краља Матије Корвина.¹³³⁷ Мартин Темешвари је у Пешти стекао кућу, и постао један од већника овог града, те је као један од њих поменут 1512.¹³³⁸ Поред ових трговаца на велико, наравно, постојали су и продавци на мало који су снабдевали потрепштинама грађане Темишвара, те су тако у првој збирци чуда приписиваних Јовану Капистрану поменути Доротеја, супруга темишварског трговца на мало Емерика, која је била кћи градског судије, („*Dorothea, uxor Emerici institoris de Themesuar, filia judicis civitatis*“), и Јелена, супруга трговца на мало Јована из Темишвара („*Elena uxor Johannis institoris de Temesuar*“).¹³³⁹

Карансебешки већник Ђорђе је такође изричито поменут као трговац у акту градских власти од 5. јула 1474.¹³⁴⁰ Ниједан од липовских трговаца из времена краља Матије нам није познат по имену. Први који је именом поменут је Никола Чеке, трговац и грађанин Липове, поменут у једном акту Фрање из Липове, гвардијана липовског фрањевачког манастира, из 1526. године.¹³⁴¹ Вероватно је да су грађани Чанада који се помињу у писму краља Жигмунда судији, већницима и грађанима Чанада од 29. јуна 1421. били трговци. Повод краљевог писма је било то што ова два грађанина Чанада нису вратила позајмљени новац Муселу, Јеврејину из Будима, па је зато краљ захтевао да ови грађани свој дуг врате.¹³⁴² После овога, у изворима нема помена о грађанима Чанада који би могли да буду трговци. Као и у случају занатлија, немамо сазнања

---

¹³³⁶ Petrovics, *The Economic Activity*, 914, 916.

¹³³⁷ MNL OL, DL 61980; Petrovics, *The Economic Activity*, 916.

¹³³⁸ MNL OL, DL 105885; Petrovics, *The Economic Activity*, 916.

¹³³⁹ Mažuran, *Čudesá Ivana Kapistrana*, 33, 73, 121, 169.

¹³⁴⁰ MNL OL, DL 73028; Pesty, *A szörényi bánáság III*, 85.

¹³⁴¹ MNL OL, DL 38469.

¹³⁴² MNL OL, DL 239431; Ármin Friss, *Monumenta Hungariae Judaica I*, Budapest 1903, 154-155.

о трговцима који су живели у банатским трговиштима, али можемо да претпоставимо да су, ако не сви, сигурно већина њих били трговци на мало који су куповали робу од градских трговаца и потом је препродавали својим мештанима.

Особита врста трговине је била трговина каменом сољу која је била вађена у карпатским рудницима. Владар је имао монопол на експлоатацију и продају камене соли, која је складиштена и продавана у краљевским коморама соли, те су тако краљевске дажбине на со годишње доносиле Матији Корвину 80000 флорина прихода.¹³⁴³ Со је продавана на краљевским коморама соли, одакле је превожена у друга насеља до својих крајњих потрошача, и оваквих комора је у време Матије Корвина у Банату било најмање три. Сигурни смо да су се тада коморе соли налазиле у Липови, Чанаду и Ревкањижи.¹³⁴⁴ Знамо да је 1397. постојала комора соли у Ковину, али не можемо да будемо сигурни да ли је она преживела бројна разарања која су овај град задесила између 1439. и 1476.¹³⁴⁵ Не можемо ни да се безусловно сложимо са мишљењем Андраша Кубињија да је у Карансебешу постојала комора соли, које је он изнео у својој монографији „Развој градова и трговачке мреже у средњовековном Алфелду и на његовим рубовима“.¹³⁴⁶ Извор на који се он том приликом позивао не помиње комору соли у Карансебешу, већ се ради о наредби краља Алберта од 9. септембра 1439 да се Ладиславу Кендеу од Маломвиза да 5000 комада камене соли из салцбуршке коморе соли ради одржавања моста „на путу званом Гвоздена врата који се из Трансилваније пружа према Карансебешу, а којим возари наше краљевске соли превозе нашу со у наше краљевство Угарску“ („*in via Vaskapu vocata de partibus Transilvanis versus Karansebes tendente existentem per quem conductores salium nostrum regalium sales nostros ad partis regni nostri Hungariae conducere consuevissent*“).¹³⁴⁷ Дакле, у овом извору, на који се Кубињи позивао, се не помиње да је у том граду постојала

---

¹³⁴³ Kubinyi, *Matthias Rex*, 78.

¹³⁴⁴ MNL OL, DL 71432, DL 73031, DL 81813, DL 85974; Kubinyi, *Városfejlődés és vásárhálózat*, 64, 72, 75; Pesty, *A szörényi bánóság III*, 108; Szabó Bártfai, *Oklevéltár a gróf Csáky I*, 209-211.

¹³⁴⁵ Крстић, *Из историје средњовековних насеља југозападног Баната*, 36; Kubinyi, *Városfejlődés és vásárhálózat*, 73; Рокаи, „Бродови“ на Дунаву и притокама, 141.

¹³⁴⁶ Kubinyi, *Városfejlődés és vásárhálózat*, 83.

¹³⁴⁷ Gustav Gündisch, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen V*, Bukarest 1975, 41. Овде се, наравно, не мисли на Ђердап, већ на банатска Гвоздена врата која се налазе између планина Царку и Појане Руске.

комора соли, али се њено постојање не може ни одлучно порећи. Помињање возара краљевске соли који је Трансилваније преко Гвоздених врата копненим путем превозе ка Угарској свакако наводи на закључак да се у југоисточном Банату могла налазити нека комора соли, а ако је то био случај, значајан град на раскрсници путева какав је био Карансебеш делује као највероватније место на коме би таква комора могла да се налази.

Заповедници и војска на јужној граници су често део својих плата добијали у каменој соли уместо у новцу. Немамо помена о томе у изворима, али није тешко закључити да су они део камене соли који им је био сувишан морали да даље продају за новац, или су је са локалним трговцима трапили за робу која им је била потребна.

Напоследку, треба поменути да су Дубровчани, који су се још у време владавине Лајоша Великог насељавали у Ковину, почетком XV века у овом банатском месту имали своју колонију и свога конзула. Ковин им је морао да буде привлачан за насељавање из више разлога. Налазио се на важном трговачком путу, у близини Београда и долине Мораве, а после смрти деспота Стефана Лазаревића је у његовој близини изникла нова престоница српских деспота. Становницима Ковина је краљ Жигмунд давао велике повластице, које су морале да привуку многе Дубровчане који су пословали у Угарској да се населе управо тамо. Не треба ни да се заборави да су пред крај Жигмундове владавине у Ковинској жупанији господарили браћа Таловци, који су морали да буду предусретљиви према својим земљацима. Међутим, разарање Ковина 1439. је окончало и тамошњу дубровачку колонију. Извори не помињу да су у време краља Матије Корвина Дубровчани икада досегли такав успон, значај и бројност какве су имали за време владавине Жигмунда Луксембуршког у Ковину.¹³⁴⁸ Да ли је било дубровачких трговаца у Темишвару или неком другом банатском граду не знамо, јер их извори из средњег века не помињу. Шестог фебруара 1582, двадесеторица дубровачких трговаца из Темишвара су упутила писмо папи Гргуру XIII, и, упркос ћутњи сачуваних средњовековних извора, можемо да

---

¹³⁴⁸ Динић-Кнежевић, *Дубровник и Угарска*, 174-176; Динић-Кнежевић, *Словенски живаљ у урбаним насељима средњовековне јужне Угарске*, 25-29; Ћирковић, *Прилози за историју Ковина*, 83-85.

претпоставимо да, ако је Темишвар, који је под турском владавином опадао, тада био место у коме су живела двадесеторица Дубровчана, највећи банатски град је морао и да један век пре тога такође буде место које су дубровачки трговци походилили.¹³⁴⁹

Саобраћај

Куда су се кроз Банат у XV веку пружали главни правци копнених саобраћајница можемо да сазнамо на основу помена путева у писаним изворима, и то не само средњовековних, него и оних који су настали у времену турске владавине, затим и на основу тога где су се налазили градови и трговишта, као и по описима куда су се кретале војске у својим походима, како у средњовековној Угарској тако и у доба турске владавине, а такође и на основу описа путовања кроз ове крајеве које је оставио Бернардон де ла Брокијер, и праћења итинерера Јована Капистрана када је 1455. и 1456. пролазио кроз Банат.¹³⁵⁰

Ђеновљани су још у XIV веку помињали да се Банат налазио на једном важном трговачком путу. Они 1349. помињу пут који од Будима, преко Темишвара, води до Оршаве, која је тада била важно трговачко место на угарској граници према балканским земљама. Последњи део тога пута, који је пролазио кроз Карпате од Карансебеша преко Мехадије до Оршаве, пратио је путању старог пута саграђеног још у време када су тим крајевима владали Римљани.¹³⁵¹ Није немогуће да је овај пут био део система трговачких путева који је у то време

---

¹³⁴⁹ Fermeňđin, *Acta Bosnae*, 320-321; Petrovics, *The Burghers of Medieval Temesvár/Timişoara*, 319-320, 323. Занимљиво је да је ово писмо папи на српском језику. О опадању Темишвара у првим деценијама турске владавине сведоче пописи, који 1554. бележе 300 хана, 1569. године 277 хана, а 1579. тек 193 хане. Види: Engel, *A temesvári és moldovai szandzsák*, 159.

¹³⁵⁰ Мрежу путева у Панонској низији источно од Дунава реконструисао је Андраш Кубињи у једној од карата у прилогу свога дела „Развој градова и трговачке мреже у средњовековном Алфелду и на његовим рубовима“. Репродукција ове карте је дата у прилогу бр. 10. Види: Kubinyi, *Városfejlıődés és vásárhálózat*, карта у прилогу.

¹³⁵¹ Westermann *Großer Atlas*, 38-39; Ţeicu, *Mountainous Banat in the Middle Ages*, 172.

повезивао Угарску, преко Трансилваније и Влашке, са Црним морем и Левантом.¹³⁵²

Овај пут је био најзначајнији трговачки правац у Банату. Од Оршаве је водио ка Карансебешу, где се спајао са путем који је водио из Трансилваније кроз банатска Гвоздена врата, па је потом, следећи ток Тамиша, преко Лугоша и Черија долазио до Темишвара. Одатле је, преко Хорогсега, Иђоша и Сентелта, излазио на Тису код Ревкањиже, где се, пошто би се пребродила река, спајао са главним путем који је дуж бачке обале Тисе од Сегедина ишао у правцу југа, ка Тителу и Срему. Тако се на северозападном крају овог пута који је пролазио кроз Банат налазио Сегедин, највећи и најбогатији град у јужној Угарској. Овај Велики пут (*Magna Via*), који је повезивао Темишвар и Сегедин, такође се помиње у изворима још у времену Анжујаца.¹³⁵³ Можемо, дакле, да закључимо да се најважнији сувоземни пут у Банату пружао од северозапада ка југоистоку, и да се код Карансебеша рачвао, повезујући се на тој тачци на истоку са Трансилванијом, а са југа са Оршавом. Значај овог пута истиче и то што су се дуж њега крајем XIV века налазила чак 4 опсервантска фрањевачка манастира: у Гавожђији, Карансебешу, Ермењешу и Оршави. Да је Карансебеш био важна раскрсница, потврђује нам, поред помена пута који је кроз Гвоздена врата водио из Трансилваније у Банат у горе поменутој наредби краља Алберта, још и то што је преко Карансебеша Јован Капистран путовао из Темишвара у Хацег и даље пут Хуњада, затим што је, спремајући се за одлучујући окршај са Мехмедом Освајачем 1456. Јован Хуњади позвао трансилванијске Саксонце да се са својом војском окупе у Карансебешу, као и помени Карансебеша у нацрту уговора о миру из 1449. као места на коме би био дозвољен долазак турским трговцима, и у одлукама сабора из 1498. као места у коме се од старине наплаћује тридесетина. Од банатских градова, у овој тачци саборских одлука се као такво место помиње још једино Темишвар.¹³⁵⁴

---

¹³⁵² Zsigmond Pál Pach, *Levantine trade and Hungary in the Middle Ages (Theses, Controversies, Arguments)*, Budapest 1975, 20-24.

¹³⁵³ Kubinyi, *Városfejlesztés és vásárhálózat*, карта у прилогу; Чемере, *Средњовековни копнени и речни саобраћај*, 226-230, 234.

¹³⁵⁴ MNL OL, DL 14259; *Corpus Juris Hungarici*, 612; Teleki, *Hunyadiak kora X*, 244, 525-526; Andrić, *Čudesá svetoga Ivana Kapistrana*, 31; Hofer, *Johannes Kapistran I*, 527.

Помен да се само у та два града наплаћује тридесетина је сведочанство да су стара трговачка средишта на обали Дунава пропала после пада Српске деспотовине. Још у нацрту уговора о миру из 1449. се помиње да ће турским трговцима, осим у Београд и у Карансебеш, бити дозвољено да долазе и у Северин, Храм и Ковин. Скоро пола века доцније, 1498, угарски сабор као места где се у Банату наплаћује тридесетина помиње само Темишвар, који је био седиште наплаћивања царине, и огранак овога седишта у Карансебешу. Можемо да закључимо да су деценије војевања на дунавској граници довеле до привредног пропадања не само неколико пута плењеног Ковина, већ и других трговишта у банатском Подунављу, и да је трговина у њима замирала.¹³⁵⁵

Од Темишвара, путеви су се у виду зракова ширили у правцу Поморишја, горњег тока Бегеја и јужног Баната. Најважнији правац ка јужном Банату је водио преко Вршца до Храма, одакле се настављао према Ковину и Београду. Овај пут је био коришћен и у времену турске владавине.¹³⁵⁶ Управо тим путем су у своје походе на Србију предводили своје војске краљ Жигмунд, Јован Хуњади и Павле Кинижи. Турски извори из XVII века помињу постојање пута који је повезивао Београд и Темишвар преко Панчева, да би потом следио ток Тамиша до Рудне, па потом преко Утвина настављао ка Темишвару. Према мишљењу Андраша Кубињија, овај пут у позном средњем веку није ишао истим правцем, већ се од Темишвара преко Ујпеча и Мараза кретао јужно од Источног бечкеречког језера, и у Бечкереку спајао са путем којим је 1433. путовао Бертрандон де ла Брокијер.¹³⁵⁷

Ка Моришу, дуж чије је десне обале такође ишао пут, су се од Темишвара пружала чак четири пута. Најзападнији је ишао према Перјамошу и Чанаду, и ово је пут којим је 1455. Јован Капистран стигао из Чанада у Темишвар. Други се, преко Чоме, пружао ка Араду, а трећи, поменут и у турским изворима из XVII

---

¹³⁵⁵ MNL OL, DL 14259; *Corpus Juris Hungarici*, 612; Teleki, *Hunyadiak kora X*, 244. Упадљив је контраст са околином Београда, Мачвом и Сремом. У Београду је 1498. постојало седиште прикупљања тридесетине, коме је било подређено девет огранака у околини Београда, Срему и Мачви. Види: *Corpus Juris Hungarici*, 612.

¹³⁵⁶ Олга Зиројевић, *Мрежа турских путева (копнених и водених) на подручју данашње Војводине и Славоније*, Историјски часопис XXXIV (1987), 121; Јованка Калић, *Београд у међународној трговини средњег века*, Београд 1970, 47; Kubinyi, *Városfejlődés és vásárhálózat*, карта у прилогу.

¹³⁵⁷ Brokijer, *Putopis*, 122; Зиројевић, *Мрежа турских путева*, 120; Kubinyi, *Városfejlődés és vásárhálózat*, карта у прилогу.

века, уз реку Бергсау преко Шарада до Липове. Најзад, још један пут се кретао дуж леве обале Бегеја, преко Шашвара, Рекаша, Циковашархеља и Моноштора, после чега се код Фачета рачвао у два крака, од којих је један излазио на Мориш код Садије, а други, пошто би прошао кроз Маржину, у близини данашњег насеља Добра. Са овим последњим путем се код Моноштора спајао пут који је, преко Божора и Лугоша, спајао овај пут у горњем току Бегеја са путем који је ишао дуж горњег тока Тамиша ка Карансебешу.¹³⁵⁸

Копнени пут којим је Бертрандон де ла Брокијер прошао од Београда до Бечеја већ је на претходним страницама ове дисертације описан. Он је почињао у Панчеву, прелазио Тамиш код једног села, највероватније Борлода, да би се затим преко Бечкерека завршавао у Бечеју, одакле је Брокијер прешао у Бачку и наставио ка Сегедину путем који се простирао дуж десне обале Тисе. Према Андрашу Кубињију, код Борлода се овај пут рачвао, и његов источни крак је настављао ка Бечкереку, а западни ка прелазу преко Тисе насупрот Тителу. Ово је сасвим уверљиво, пошто знамо да је прелаз преко Тисе тамо одиста постојао.¹³⁵⁹

На јавним путевима је била наплаћивана путарина. Ово сазнајемо из једног акта Торонталске жупаније од 20. фебруара 1442, који говори да је утврђено да се случај насиља над кметом са поседа Ђорђа Химфија и удовице Јакова Чепија коме је један фамилијар Ладислава Хађмаса отео двоја натоварена кола и осам волова, десио на споредном путу. Овде је поменуто да је главни, јавни пут, ишао од Иђоша и одатле даље ка Сентелту и Ревкањижи, док се код Иђоша од главног пута одвајао споредни у правцу Беодре, и да је на том споредном путу дошло до пљачке. У овом акту поменуто и да је путарина наплаћивана у Вамхалому, који се налазио на главном путу. Вамхалом је за тако нешто био погодно место, јер су путници код њега морали да пређу преко реке Галацке, па нису могли да га лако заобиђу.¹³⁶⁰ Овај извор је сведочанство да се од главних путева рачвала мрежа споредних, који су повезивали мање значајна трговишта и села.

---

¹³⁵⁸ Зиројевић, *Мрежа турских путева*, 121; Kubinyi, *Városfejlődés és vásárhálózat*, карта у прилогу.

¹³⁵⁹ Brokijer, *Putaris*, 122; Kubinyi, *Városfejlődés és vásárhálózat*, карта у прилогу; Рокаи, „Бродови“ на Дунаву и притокама, 166.

¹³⁶⁰ MNL OL, DL 55247; Magina, *Câteva documente privind comitatul Torontal*, 72-73; Pesty, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara II*, 126-127; Káldy-Nagy, *A csanádi szandzsák*, 185, карта у прилогу; Чемере, *Средњовековни копнени и речни саобраћај*, 228, 234.

Уобичајено превозно средство на тадашњим банатским путевима била су воловска запрежна кола. У оваква кола су редовно била упрегнута по четири вола, а разлог томе може бити не само то што теглећа стока није била неке особите снаге, већ и тадашњи рђави путеви, који су се по лошем времену морали претварати у праве каљуге, због чега је требало упрезати већи број животиња. Да су у кола морала да буду упрегнута по четири вола, сазнајемо захваљујући изворима из средине XV века, који помињу пљачке у којима су украдени кола и волови, где број украдених животиња четвороструко надмашује број кола које су вукле.¹³⁶¹

Преко река се могло прелазити бродовима, скелама или мостовима. Лађе су биле најсигурнији начин преласка преко великих река, па су их стога и угарска и турска војска користиле како би се пребацивале на супротну обалу Дунава. Мостови нису били чести на банатским рекама, и једини недвосмислени помен моста на некој од њих је у Брокијеровом опису путовања Банатом, када је поменуо да је код Бечкерека прешао „*преко две реке мостом*“.¹³⁶² Треба бити опрезан када је реч о местима која у своме имену имају реч „хид“, која на мађарском значи „мост“, као што су Башаид или Урхида, и не схватати такав назив буквално. Он може да, уместо грађевине, једноставно означава да је на томе месту био прелаз преко реке. Тако, на пример, код Урхиде није постојао мост (pons) већ скела, („*vadi portus ipsius fluvii*“), о чему нам сведочи већ поменута повеља Јегарског каптола из 1435. или 1436.¹³⁶³ Скеле су биле најчешћи начин прелаза преко река. Постојала су устаљена места на којима се њима преко река прелазило, а владар је властели уступао приходе од скеларине. Тако је, на пример, краљ Жигмунд половину прихода од скеле код трговишта Папи на Моришу уступио Јовану Хуњадију.¹³⁶⁴

Места где су се у XV веку налазили прелази преко река нам сведоче да Тиса није била препрека за интензивне контакте становништва Баната и Бачке, јер

---

¹³⁶¹ MNL OL, DL 29489, DL 55247; Magina, *Câteva documente privind comitatul Torontal*, 73; Pesty, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara II*, 127, 218.

¹³⁶² Brokijer, *Putopis*, 122.

¹³⁶³ Pesty, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara II*, 433.

¹³⁶⁴ MNL OL, DL 12574; Pesty, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara II*, 42-43.

је на њој било мноштво прелаза. Идући од њенога ушћа узводно ка Сегедину, са банатске стране су се низали прелази код Бечеја и Ревкањиже, а са бачке стране код Титела, Перлека, Петерревеа (данашњег Бачког Петровог Села) и Сенте.¹³⁶⁵ Са сигурношћу можемо да кажемо да је такав прелаз морао да постоји и код Сегедина, јер је овај град имао поседе у Банату.¹³⁶⁶ Дунав се могао прећи код Панчева, о чему сведочи Брокијер, као и код Ковина, Храма и Северина, који су у нацрту мировног уговора из 1449. били одређени као места где могу да долазе турски трговци, те се на основу тога може закључити да се код ових подунавских места путници прелазили преко Дунава.¹³⁶⁷ На Моришу, извори бележе прелазе код Папија, Новака и Седија.¹³⁶⁸ Будући да је у Чанаду постојала комора соли, нема смисла закључити да је у близини овог града постојало пристаниште где су се заустављали бродови натоварени сољу, а не и прелаз преко реке.¹³⁶⁹

Прелази преко река у унутрашњости Баната се помињу знатно ређе. Осим на мосту код Бечкерека, Бегеј се у XV веку могао прећи и на скелама код Ечке и код Сент Ђерђа, данашњег Житишта.¹³⁷⁰ На Тамишу се налазило село код којег је Брокијер прешао ову реку, а које је највероватније било Борлод.¹³⁷¹ Посведочен нам је у изворима и прелаз преко Тамишца код Урхиде.¹³⁷² У XIV веку поменут је прелаз преко Златице код села Хомокрев.¹³⁷³ Ово свакако не можемо сматрати потпуним списком, и више је него извесно да су се прелази преко река налазили и на многим другим местима, попут већ поменутог Вамхалома на Галацки.

Ратни бродови се често помињу приликом борби које су вођене између Угарске и Турске у време краља Матије, али су подаци о трговачком речном

---

¹³⁶⁵ Рокаи, „Бродови“ на Дунаву и притокама, 155, 162, 166, 170. У XIII веку су поменути прелази на Тиси код Борђоша и Санада у Банату, а у XIV и прелаз код Мола у Бачкој. Види: *Ibid.*, 155, 161, 168.

¹³⁶⁶ MNL OL, DF 210892, DF 210893; Csánki, *Magyarország történelmi földrajza I*, 714.

¹³⁶⁷ MNL OL, DL 14259; Teleki, *Hunyadiak kora X*, 244. Брокијер, *Putopis*, 122; Рокаи, „Бродови“ на Дунаву и притокама, 159, 160.

¹³⁶⁸ MNL OL, DL 12574, DL 13367, DL 30797, DF 261895; Pesty, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara II*, 43, 75, 91, 320.

¹³⁶⁹ MNL OL, DL 73031; Pesty, *A szörényi bánság III*, 108.

¹³⁷⁰ Рокаи, „Бродови“ на Дунаву и притокама, 156, 168.

¹³⁷¹ Брокијер, *Putopis*, 122; Чемере, *Средњовековни копнени и речни саобраћај*, 233-234.

¹³⁷² Pesty, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara II*, 433; Рокаи, „Бродови“ на Дунаву и притокама, 167.

¹³⁷³ Рокаи, „Бродови“ на Дунаву и притокама, 159; Чемере, *Средњовековни копнени и речни саобраћај*, 231.

саобраћају из тога времена оскудни. Зато што се ток Дунава између Београда и Северина нашао у жаришту битака током скоро три деценије, сва је прилика да је, заједно са трговиштима на њему, замрла и трговачка пловидба на овом делу те реке. Међутим, то не значи да је трговачка пловидба другде на подручју које је предмет ове дисертације била прекинута.

Коморе соли за које смо сигурни да су у XV веку постојале су се налазиле, што је упадљиво, у близини обала река: липовска и чанадска на Моришу, ревкањишка на Тиси, а ковинска на Дунаву. Сасвим је за очекивати да се, где год је то било могуће, за превоз кабасте робе попут камене соли користио бродски превоз. Још 1183, помиње се да је бенедиктински манастир Бизере поседовао три лађе за превоз соли.¹³⁷⁴ Река Мориш је, дакле, још вековима раније била важна саобраћајница преко које се камена со превозила из трансилванијских рудника, те је разумљиво да су две банатске коморе соли настале баш на њој. Бродови са оваквим теретом и касније су пловили по Моришу и Тиси. Енглески путописац Браун је у XVII веку записао да Тисом плове бројне лађе које превозе камену со из трансилванијских и угарских рудника, и логично је претпоставити да су оне из Трансилваније морале свој пут до Тисе започети на Моришу. Као пречица ка Тиси и Дунаву, коришћени су токови Галацке и Златице.¹³⁷⁵ Познато је да су на рекама које омеђују Банат у XV веку постојала пристаништа за бродове у Ковину, Новаку и Ревкањижи, а можемо да закључимо да су сигурно морала да постоје и у Липови и околини Чанада како би се тамошње коморе соли снабдевале сољу, а сва је прилика да је пристаништа морало бити и знатно више.¹³⁷⁶ Наравно, није само камена со превожена бродовима, већ и друга роба. Тако Золтан Чемере помиње да је Михаљ Фукс, који је руководио ископавањем рушевина оросланошког манастира, у кориту отоке Мориша зване Погањ открио остатке средњовековног брода који је био натоварен житарицама.¹³⁷⁷

---

¹³⁷⁴ Чемере, *Средњовековни копнени и речни саобраћај*, 238.

¹³⁷⁵ Зиројевић, *Мрежа турских путева*, 126; Чемере, *Средњовековни копнени и речни саобраћај*, 238-239.

¹³⁷⁶ MNL OL, DL 12025, DL 30797, DL 71432; Miskei, *Ráckevei okmánytár*, 33-36;

Pesty, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara II*, 75; Szabó Bártfai, *Oklevéltár a gróf Csáky I*, 209.

¹³⁷⁷ Чемере, *Средњовековни копнени и речни саобраћај*, 238.

Речни саобраћај је сигурно постојао и на Бегеју и Тамишу. Пловидба овим двама рекама помиње се у турским изворима из XVI и XVII века, али у изворима из средњег века немамо много сазнања о њој.¹³⁷⁸ Један акт ковинског поджупана и племићких судија од 21. новембра 1342. сведочи о томе да је, када се одржавао вашар у Сент Ђерђу, бечкеречки сеоски старешина Доминик Вамош са својим људима упао у Сент Ђерђ, где су Бечкеречани, између осталог, опљачкали из царинарнице 3000 сребрних денара и 500 комада соли, и отели три брода натоварена житарицама.¹³⁷⁹ Овај извор сведочи о интензивном речном саобраћају на Бегеју у време владавине Анжујаца, но, захваљујући оскудици извора, не можемо да будемо сасвим сигурни да ли је тако било и у наредном веку. Можемо, пак, закључити да Брокијеров помен моста на Бегеју указује да у његово време Бегејом нису пловиле велике лађе опремљене јарболима, којима не би било лако да прођу испод моста, те да је речни саобраћај Бегејом у његово време био вршен мањим пловилима као што су чамци и барже.

---

¹³⁷⁸ Зиројевић, *Мрежа турских путева*, 127.

¹³⁷⁹ MNL OL, DL 40898; Mileker, *Istorija varoši Veliki Bečkerek 1333-1918*, 9-10; Чемере, *Средњовековни копнени и речни саобраћај*, 238.

ЗАКЉУЧАК

Матију Ковина је његов долазак на престо затекао у часу када се одбрани Угарске од турске најезде спремао најјачи ударац до тада. Током првих пет година владавине новог краља Угарске, султан Мехмед II Освајач је успео да уништи цео појас вазалних држава који је од времена владавине краља Жигмунда штитио Угарску са југа, тако што је Српску деспотовину и Краљевину Босну освојио и, припојивши их својем царству, претворио у османлијске санџаке, док је у Влашкој на престо довео владара који ће бити одани турски вазал. Угарска се сада нашла непосредно изложена турским нартајима и, иако још није био спреман да се са њоме ухвати укоштац ради одлучујућег обрачуна, Мехмед Освајач је почео да Краљевству Светог Стефана задаје све јаче и јаче ударце.

Јован Хуњади је, будући да је пре свега био војник и свој утицај и богатство стицао својим способностима заповедника, био склон да се заноси надама да може да протера Турке из Европе, и због тога је предузео походе који су се окончали катастрофалним поразима код Варне и на Косову. Његов син Матија је био знатно ширих видика и са више способности да прилике сагледа онаквим какве оне заиста јесу. Због тога, Матија Корвин је у својој политици према Турској приступао далеко опрезније од свога оца, постављајући себи као главни циљ заштиту својег краљевства од непријатељских напада, и настојао је да тај циљ оствари онаквим поступцима за које је могао да буде сигуран да ће бити успешно окончани. Стога су ратни походи краља Матије и његових заповедника на јужним границама увек имали јасно одређен и ограничен циљ, и вођени су у периодима јесени и зиме, када је било најмање вероватно да ће се сударити са главнином турске војске коју би предводио сам султан. До краја периода Матијиног ратовања са Турском, угарско војевање на јужној граници је узело облик активне одбране, у виду похода на непријатељско земљиште коме главни циљ није био заузимање територије, већ њено пустошење како би тако ослабили снагу турских пограничних санџакбегова и превели што више хришћанског становништва у Угарску.

Политику краља Матије према Турској не треба одвајати од његове средњоевропске политике, јер су оне на више начина биле међусобно зависне. Полазећи на походе против Чешке и Хабзбурговаца, Матија Корвин је видео прилику да стекне богате територије које ће његовом краљевству да омогуће да се успешније супротстави Османском царству. Ова идеја о повезивању средњоевропских држава ради тога циља није била његова оригинална замисао: већ је раније покушано да се преко персоналне уније уједине снаге Пољске и Угарске ради борбе против Османлија, што се на крају окончало без успеха када је Владислав I Јагелонац пао у бици код Варне. Међутим, последица борбе против Чешке и Хабзбурговаца било је то што је Матија Корвин ретко када могао да усредсреди своју снагу на југу ради борбе против Турака. Штавише, често је морао да одреде лаке коњице које су предводили српски властелини и друга властела из јужне Угарске, попут браће Доци, повлачи са јужних граница како би их ангажовао на ратиштима централне Европе.

Због ратова у средњој Европи, дошло је до тога да одбрана јужне границе у првој половини осме деценије XV века постане озбиљно запостављена. Под таквим околностима, Али-бег Михалоглу је могао да 1474. похара Велики Варадин, дубоко у унутрашњости Угарске, а да му се ни при доласку ни при повратку нико није озбиљно супротставио. Похара Великог Варадина морала је да буде велики психолошки шок за краља Матију и његове војсковође, који су се после тога догађаја, чим је био окончан рат који су угарском краљу наметнули Јагелонци, озбиљно посветили вођењу активне одбране на јужним границама, а краљ је до краја те деценије створио систем одбране који је задуго успевао да одбрани Угарску турских напада. Тада је заповедништво над целом јужном границом између Трансилваније и бановине Славоније било обједињено у рукама генералног капетана Доњих Крајева, чије је седиште било у Темишвару. Ова чињеница, да је Темишвар био одабран као седиште генералног капетана Доњих Крајева, и да су војсковође које су носиле ово звање скоро редовно добијале и звање жупана Тамишке жупаније, говори да је Банат имао у одбрамбеној стратегији Матије Корвина нарочит значај.

Банат је, иначе, био и она област средњовековне Угарске која је прва била изложена нападима Турака, већ годину дана након што је Моравска Србија после Боја на Косову морала да постане вазал султана Бајазита I. Сведочанства писаних извора насталих у XV веку, у којима се као име ове области користи мађарски назив Темешкез, нам сведочи да је већ тада ова географска област била препознавана као посебна целина, која је са првим турским нападима добила нарочити значај у одбрамбеној политици краљева Угарске. Већ тада се јавила замисао да се заповедништво на том делу границе обједини ради ефикасније одбране, и одбрану границе на доњем Дунаву краљ Жигмунд Луксембуршки је поверио најпре Филипу Сколарију, а потом браћи Таловцима. Захваљујући Сколарију, саграђен је низ тврђава на обали Дунава које су служиле као упоришта угарске одбране и у наредних стотину година, па су тако и за време краља Матије представљале прву линију утврђења која је штитила границу. Међутим, Жигмунд се највише уздао у појас вазалних држава, и када је њега нестало, угарска је била непосредно изложена акинцијском харању. После рушења овог појаса вазалних држава, Угарска је у одбрани од Турака могла да рачуна једино на сопствену снагу.

Стиче се утисак да се све до осме деценије XV века није пронашао успешан одговор на овакву ситуацију. Турци су, према тврдњи самог краља Матије, за прве три године његове владавине одвели из Угарске 200000 хиљада људи у робље, а као области које су нарочито биле изложене непријатељским нападима, краљ Матија је 1464. помињао оне које се налазе уз Дунав, дакле Банат и Срем. Тврдње угарског краља нам потврђују хагиографски и дипломатички извори који говоре о томе да су, и мимо великих похода турских санџакбегова који су остали забележени у наративним изворима, групе акинција упадале на подручје Баната и Поморишја и тамо хватале људе које би продавали у робље или, ако се радило о властели, покушавали да од њихових породица добију откуп. Турски упади и осећање несигурности које су они стварали код месног становништва и које их је гонило на иселјавање су довели до велике депопулације Баната, која се могла надокнадити само досељавањем становништва са Балканског полуострва. У походима на Србију 1480. и 1481, многобројно српско становништво које се придружило угарској војсци је било насељавано у Банату,

што речито говори да је баш ова област била у претходним деценијама нарочито пострадала од турских напада, и да је планско насељавање Срба тада било усмерено првенствено ка њој.

Одбрамбени систем који је настао у време владавине краља Матије се састојао од две линије утврђења, једне непосредно на граници, а другог у дубини територије. Када је о Банату реч, можемо да видимо да је он био осмишљен како би се у случају потребе лако пружила помоћ утврђењима на граници, и да би могли да се пресећу и гоне турски одреди који би покушали да пређу Дунав. У утврђењима на другој линији одбране били су смештени коњички одреди, које су се у великој већини чинили лако наоружани хусари који су се одликовали великом брзином, те су се у случају потребе могли лако бацити у потеру за акинцијама. Оклопници, који су били веома убојити у биткама на отвореном пољу, због својих тешких оклопа нису имали брзину која им је била неопходна да би се успешно бацали у потеру за акинцијама, али, када би им се пружила прилика да се укључе у битке на отвореном пољу, њихов удар је био уништавајући по турске одреде и одлучујући чинилац победе, што се јасно видело у бици код Бечеја 1482. Уколико би, пак, Турци покушали да насрну на неко утврђење на граници, ови коњички одреди су могли да се лако окупе и да притекну у помоћ посади. Наиме, на првој линији одбране, непосредно на граници, у предрачуницама за сабор из 1504. не помињу се никакви покретни одреди, што значи да су посаде ових утврђења морале да броје тек онолико војника колико је било неопходно потребно за одбрану у случају опсаде како би задржали непријатеља до доласка помоћи, и за извиђање границе. Коњички одреди свакако нису имали чисто одбрамбену улогу, него су били коришћени и за продоре на турску територију. Овако организован систем одбране се током наредне четири деценије показао као успешан, и у време краља Матије Корвина се испоставило да су угарски погранични заповедници потпуно способни да се сами успешно ухвате укоштац са турским пограничним санџакбеговима, чак и у случају великог напада попут оног који се завршио тријумфом угарског оружја на Хлебном пољу. Треба, додуше, признати и да је у тој бици ратна срећа била веома склона угарској војсци: да Павле Кинижи са војском из Баната није стигао у последњем часу, извесно је да би трансилванијска војска била потучена од бројнијег непријатеља.

Нема сумње да је Београдска тврђава чинила кључ одбране Угарске, и да је она била место на њеној јужној граници од највећег значаја и у време владавине краља Матије Корвина, о чему речито сведочи одлука угарског сабора из 1459, које су обавезале сву угарску властелу да у случају великог напада непријатеља на Београд и околна утврђења лично узме учешћа у њиховој одбрани. Можемо слободно да сматрамо да значај Баната није много заостајао за значајем Београда, наиме, да је после Београда ово био најважнији одсек одбране Угарске.

Важан аргумент у корист ове претпоставке је чињеница да је седиште генералног капетана Доњих Крајева, када је то звање било уведено 1479. године, постао Темишвар, и да су генерални капетани и у време краља Матије и у време Владислава II били тамишки жупани. Седиште генералног капетана, као што се види, није се налазило, како би се то могло очекивати, негде у средишту области која му је била поверена, а која је обухватала Банат, Срем и највећи део данашње Славоније. Уместо у Срему и источној Славонији, генерални капетан је столовао у Банату, и разлог томе је што је ова област била особито изложена турским нападима, и зато је захтевала јако војно присуство и да врховни заповедник војске буде спреман да се брзо лично укључи у борбу против Турака који би прешли Дунав или да притекне у помоћ Београду у случају великог непријатељског напада.

Велики турски напади на Банат почињали су на делу Дунава код Пожежене и узводно од ње, одакле су се акинције лако могле да залећу у банатску равницу; не треба да се заборави да је турске одреде који су упадали у Угарску чинила лака коњица, која је била у равници много бржа, покретљивија и убојитија него у планинама. Турци су се највише устремљивали ка Темишвару, јер су у његовој околини и северно од њега биле најбогатије области Баната, а и пут ка Торонталској и Чанадској жупанији турској коњици су препречила језера у околини Бечкерека и мочваре покрај обала Дунава и Тисе, кроз које се коњица не би могла лако да нађе пут.

Од почетка своје владавине, краљ Матија је покушавао да јача одбрану угарске освајањем важних утврђења јужно од Саве и Дунава, како би на тај начин ојачао одбрану своје државе и лишио непријатеља места која су могла да служе

као почетне тачке за нападе на Угарску и друге европске земље. У томе није био потпуно неуспешан када је реч о територијама јужно од Саве: Славонију су од турских напада из Босне штитила утврђења у Јајачкој и Сребреничкој бановини, док је после освајања Шапца 1476. у Мачви створен угарски мостобран који је пружао заштиту Срему, и штитио западне крајеве Угарске од напада из тог правца. Да се створи такав мостобран и на Дунаву је било покушано када је крајем 1476. опседано Смедерево. Да је некадашња престоница деспота Ђурђа тада пала у угарске руке, ово снажно утврђење би штитило барем један, осетљив део подунавске границе, и турски напади на Банат и, преко њега, целу источну Угарску, били би знатно отежани.

Међутим, Смедерево је било најважније и највеће погранично утврђење које су Турци тада држали, и о његовом значају речито говори чињеница да је Мехмед Освајач 1476, противно свим османлијским обичајима ратовања, по цичи зими са главнином своје војске похитао Смедереву у помоћ и разбио угарску опсаду. Ова чињеница наглашава и друге разлоге, осим честих турских напада, због чега је седиште генералног капетана било управо у Темишвару. Банат се налазио у суседству Београда, коме би генерални капетан лако могао да притекне у помоћ у случају потребе. Близина Смедерева, које је било најважније турско утврђење, такође је допринело томе. Напокон, Банат се налази у суседству долине Мораве, којом је и тада ишла најважнија саобраћајница Балканског полуострва, због свог војног значаја још од старих Римљана названа Војним путем, којом су се све османлијске војске кретале у својим походима ка Панонској низији. Способан владар, Матија Корвин је свакако био свестан тога, и после неуспешне опсаде Смедерева је тежиште одбране јужне границе усредредио на Београд и Дунав. У прилог овоме говори и писмо деспота Вука Гргуревића султану Бајазиту II, у коме се као места концентрације угарске војске, где ће их он зауставити ако и турска војска стане у Нишу или Крушевцу, помињу Сегедин и Темишвар. Краљевска војска је на путу из средње Угарске ка Београду морала да прође кроз Сегедин, а у Темишвару се, по свој прилици, окупљала војска генералног капетана Доњих Крајева.

Два су разлога због чега су генерални капетани постајали и жупани Тамишке жупаније. Свакако треба имати у виду да је ово била најпространија банатска жупанија, притом и богата, па су генерални капетани могли да као жупани располажу делом њених прихода који би им олакшали да врше своју дужност. Други разлог је њен средишњи положај у Банату, и да су главни турски напади долазили преко околине Темишвара, што јој је давало велики одбрамбени значај. Значај ове жупаније за одбрану Угарске био је, како је већ речено, препознат још у време краља Жигмунда, а био га је свестан и Матија Корвин, који је за њене жупане постављао људе који су пре свега били искусни заповедници, попут Петра Соколија, Јована Понграца од Денгелега, Петра Доција, Амброзија Нађа и, свакако најзнаменитијег међу овим прекаљеним ратницима, Павла Кинижија. Генералном капетану су били подређени северински банови, којима су били потчињени јужни делови Тамишке жупаније, око Оршаве, Мехадије и Карансебеша. И на ову дужност Матија Корвин је постављао искусне војнике, међу којима се највише истакао Фрања Хараста.

Политика краља Матије Корвина према Православној цркви је била уско повезана са потребама одбране земље и насељавања опустошених крајева, и због тога је она толико различита од оне коју су водили његови претходници. Црква источног обрета је у Банату опстајала још од X века, упркос томе што се након 1030. Банат нашао у држави чији су владари били католици. Свакако, број православних се током векова смањивао, али је морао да и у другој половини XIV века остане знатан, када је краљ Лајош I Велики против православних Словена морао да се служи насиљем не би ли их привео Римској цркви, а исто је чинио и краљ Жигмунд према православним Власима и Србима у периферним областима на југоистоку Баната. Када је реч о Жигмундовим мерама, упадљиво је да су оне пре свега усмерене према властели, о чему говори забрана да некатолици поседују земљу. Краљ Жигмунд се морао надати да ће, ако влашка властела пређе у католичанство, и нижи друштвени слојеви да следе њен пример. Премда је заиста било влашке властеле која је прелазила у католичанство, а најистакнутији међу њима били су сами Хуњадији, нема трага да су покушаји поменуте двојице владара да се православни приведу Римској цркви дали значајније резултате, посебно када је реч о нижим сталежима. Последњи прогон православних у

Угарској је наступио 1456, када је Јован Хуњади потпао под утицај харизматичног проповедника Јована Капистрана и стао да прогони влашке православне свештенике на својим поседима.

Син Јована Хуњадија је, пак, био свестан да опустошене крајеве своје државе не може да поново насели другачије до пресељавањем становништва са Балкана, што је било главни узрок његове трпељивости према православнима. После пада Српске деспотовине 1459, све више Срба је прелазило Саву и Дунав како би се населили у хришћанској држави Угарској, а изгледа да су на њих нарочито утицао успешан поход краља Матије на Јајце 1463, јер наредне године су у Угарску прешли Вук Гргуревић и Јакшићи. До краја те деценије, знатан број Срба је морао да се насели у Срему и Банату, међу којима и много ситне властеле, будући да је одред од 1000 српских лаких коњаника учествовао 1468. у походу краља Матије против хуситске Чешке. Већ тада су православни Срби постали битан војни чинилац у Угарској, њихов војни значај ће се још више увећати новим досељавањима Срба у Угарску у потоњим деценијама, а банатска властела, пре свих Доцији и Јакшићи, ће се наћи међу најистакнутијим угарским заповедницима у ратовима које је краљ Матија водио. Јунаштво српских ратника морало је да ојача краља у његовој намери да јужне крајеве насели становништвом из Србије, коју је почео да озбиљно спроводи након 1476, када је за такву политику тражио и добио подршку папе Сикста IV.

Замисао да се православни ослободе, барем привремено, плаћања десетине Католичкој цркви изгледа да није потекла од краља, већ од властеле којој је такође било у интересу да се Срби населе као кметови на њиховим поседима које су опустошили Турци. Међутим, све до сабора из 1478, ослобођење од десетине је зависило од добре воље локалних бискупа, а, како смо видели, чанадски бискуп Јован Соколи није имао за ове потребе властеле много разумевања, јер није презао да једног од барона краљевства који је гордо носио титулу *magnificus* стави под интердикт јер је хтео да своје православне кметове са посуда у Банату поштеди плаћања десетине. Енциклика Сикста IV од 28. јануара 1477. која је обавезала угарско католичко свештенство на трпељивост према православнима и одлуке сабора из 1478. које су биле у корист православних хришћана, пре свега Срба,

имале су за циљ да наведу православно становништво са Балкана да се пресели у Угарску, а ускоро потом су кренули и походи Павла Кинижија на Србију 1480. и 1481, којима је главни циљ био да се што више Срба пресели у турским нападима пустошени Банат.

Велика досељавања Срба на простор северно од Дунава су одлучујуће утицала на измену како етничке, тако и верске структуре становништва у Банату, која је, први пут после много столећа, почела да се креће у корист словенског живља и источног обреда. Док се у ранијим столећима, посебно током владавине Анжујаца, у Банат досељавало мађарско и католичко становништво које је постало већинско у крајевима северно од Тамиша, сада се ситуација преокренула, и почев од владавине Матије Корвина, кренуло је да се увећава словенско становништво у равничарском Банату. Досељавања Срба, како у стихијским сеобама тако и у онима које су биле плод краљеве политике, довела су до тога да се зона словенског утицаја у Банату знатно прошири. Поред југозападног Баната, у коме је још у XIV веку преовладало православно и словенско становништво, Срби су постајали све бројнији у Поморишју, где су средишта њиховог окупљања постали поседи њихових сународника Јакшића, а бројно српско становништво се населило и у средишњем Банату, у околини Темишвара, а сва је прилика да се за време владавине Матије Корвина интензивно насељавало и у Торонталској жупанији, где су до 1458. постојали поседи српских деспота. Осим у овим крајевима, извори сведоче о томе да је Словена било и у планинском Банату, наиме у околини Мехадије, Карансебеша, Крашофеа и у Ђердапској клисури.

Овде је прилика да се истакне да у Банату после 1458. није било поседа који су припадали породици Бранковића. Нема никаквог помена у изворима да је Вуку Гргуревићу, нити његовим наследницима, деспотима Ђорђу и Јовану, краљ Матија дао ма који од некадашњих банатских поседа српских деспота. Поготово не стоје тврдње да је у Банату био обновљен српски државни живот. Такве тврдње су плод неразумевања праве природе деспотске титуле у Угарској. Вук Гргуревић и његови наследници су били само титуларни деспоти, који нису под својом влашћу имали никакву стварну државу, те стога у стварности нису били више српски деспоти него што је Никола Илочки био краљ Босне, а Рене Анжујски

краљ Јерусалима. Последњи Бранковићи су се могли надати да ће, уз помоћ Угарске, ослободити своју дедовину од турског ига, али у изворима нема трага да је било каква нова српска држава створена у јужној Угарској, па ни у Банату. Сећање на Српску деспотовину и њену славу није исто што и постојање државе.

Уопште, Срби су се, и то како властела тако и кметови, врло добро уклопили у феудално друштво Угарске, и нема никаквог трага да су настојали да створе неку етничку аутономију по узору на Влахе. Влашко становништво је било особито бројно у планинском Банату, али је и оно почело да се у XV веку спушта у равницу, те се тако помиње влашки округ у Рекашу. Када говоримо о зони влашког утицаја, треба разликовати крајеве у којима су Власи били бројни од оних у којима су успели да сачувају своје округе као вид етничке аутономије који је опстајао још од времена владавине Анжујаца. На основу изворне грађе, можемо да закључимо да је влашко становништво било бројно у крајевима који су били источно од линије која се од Липове спуштала на југ ка Темишвару, а одатле ка доњем току Караша и Храму.

Средином XV века, највећи део овог простора, наиме све крајеве јужно од Липовског брега су захватили влашки окрузи, али су се до владавине краља Матије Корвина одржали само они окрузи који су припадали Крашовској жупанији и јужним деловима Тамишке жупаније, којима је повластице потврдио краљ Ладислав V. Његов наследник на престолу Матија Корвин је, имајући у виду значај тамошњег влашког становништва за одбрану границе на Дунаву, поштовао ове повластице, од којих су најважније биле судски имунитет влашког становништва које је могло да своје спорове решава у складу са својим обичајним правом и пред сопственим судовима, и то што се владар обавезао да без сагласности влашке властеле из ових округа неће никоме даровати поседе на територији истих.

Док се влашко и, посебно, словенско становништво Баната бројем непрестано увећавало и насељавало на све пространијим територијама, мађарско и католичко становништво се, пред нападима турских акинција, повлачило у правцу Мориша. Мађара је било на територији целог Баната, али су нарочито бројни били у градовима, и на територијама северно од реке Бегеја, а као најчвршће језгро

мађарског живља у Банату се показао простор крај ушћа Мориша у Тису у близини бискупског града Чанада.

Поред ова три најбројније етничке заједнице, чији припадници и данас чине већину становника Баната, у изворима коришћеним приликом израде ове дисертације се помињу и мање бројне етничке заједнице, попут Печењега и Кумана у северозападном Банату, Немаца у Карансебешу и Карану и, врло је вероватно, Чанаду, као и Рома, за које знамо да су у другој половини XV века живели у Потисју и Поморишју.

Са узмицањем мађарског становништва, узмицала је и Католичка црква на простору Чанадске бискупије. Њене вернике су Турци одводили у робље, или су они сами бегали у унутрашњост Угарске како би избегли такву судбину. Краљева политика верске трпељивости према православнима је значила да световне власти више неће својом силом пружати подршку превођењу православних у католичанство, те су се ионако скромни изгледи за успех мисије коју су од времена Лајоша Великог фрањевачки опсервантски фратри вршили међу православним Словенима и Власима Баната још више смањили. Упркос томе што је до краја владавине краља Матије јужна граница постала знатно безбеднија, ниједан од фрањевачких манастира који су основани у XIV веку, а потом били уништени турским упадима у Угарску, није био обновљен, што речито говори колико је труд фрањеваца Босанске викарије да придобију нове вернике био узалудан. Култ Јована Капистрана, у чијем су стварању банатски фрањевци узели учешћа, и који није остао без одзива међу банатским католицима, нимало није помогао превођењу православних у католичанство. Мало је вероватно да би култ Јована Капистрана, који се у последњој години свога живота истакао нетрпељивошћу према православнима у Угарској и подстицао Јована Хуњадија да их прогони, могао да утиче на православне хришћане да приђу католичанству.

Насупрот томе, православни манастири који су у Банату постојали одраније су опстали, и крајем XV и почетком XVI века уследио је нови талас оснивања манастира. Изузев манастира Ходош-Бодрог, који се налазио у Поморишју, сви остали банатски православни манастири за које поуздано знамо да су основани до краја владавине Матије Корвина, као и они за које само

претпостављамо да су тада могли да настану, налазили су се у крајевима јужно од Тамиша, у којима је удео православног становништва морао да буде највећи. На основу сачуваних извора, може да се закључи да су православни у Банату били подређени Београдској митрополији.

Имајући све ово у виду, можемо да кажемо да су у време владавине краља Матије Корвина ресловенизација Баната досељавањем словенског живља са Балкана и са њом уско повезано јачање православне вере у тој области узели маха, да се српско становништво учврстило и бројем увећало на местима где су се налазили поседи српске властеле попут Белмужевића и Јакшића, или где је раније било српских досељеника, као у јужном Банату и на некадашњим деспотским поседима у Торонталској жупанији, те да је тада, на тај начин, постављена основа за процес даљег насељавања Срба и Влаха у времену када је Банат пао под турску власт. У времену после пада Баната у турске руке, скоро целокупно католичко становништво се иселило из тога краја, и Срби су преовлађивали у равничарским, а Власи у планинским крајевима, но овај процес је, као што се да видети, отпочео још много раније, одмах након првих турских победа над средњовековним српским државама, да би у време владавине Матије Корвина нарочито узео маха, јер је насељавање нових становника са Балкана постало део владареве политике.

Гледајући становништво Баната као целину, може се приметити да су насеља све бројнија, а густина насељености већа, како се креће од Дунава према Моришу. Одмах се намеће објашњење да су узрок томе били турски напади, међутим, право објашњење ове појаве лежи у географским одликама ових крајева. Највећи део Крашовске жупаније су чиниле висије, у којима није могло да опстане особито бројно становништво, јер оно не би имало ресурса да се прехрани. Са друге стране, велики део равничарске Ковинске жупаније су заузимале мочваре које су се пружале дуж обале Дунава и огромна, неплодна Делиблатска пешчара, те у таквим условима ни становништво овог краја није могло да буде нарочито бројно. Са друге стране, у најгушће насељеним крајевима, између Бегеја и Мориша, обрадива земља је била плоднија него ма где другде у Банату, па је стога становништво тамо било најбројније. Још једна потврда ове

чињенице је то што су банатски велепоседници најчешће настојали да шире и заокружују баш она своја имања која су се налазила између те две реке.

У време владавине Матије Корвина појављују се нови велики поседници међу банатском властелом. Уз старе породице које су своје банатске поседе стекле у доба краља Жигмунда, као што су били Горјански, Хађмаши, Чакији и Пошафији, појављују се нови велики поседници, који своја имања стичу као краљеви блиски рођаци, као што је то био случај са Михаилом Силађијем, потом као владареви миљеници, попут Николе Банфија, или као награду за своје ратне заслуге, попут браће Доци, или Фрање Харастиа. У тадашње нове поседнике се може убројати и српска властела којој је краљ Матија доделио поседе у Банату, међу којима су најважнији били браћа Јакшићи и војвода Милош Белмужевић. Ови нови поседници, пре свих Доцији и њихов рођак Фрања Харастиа су у претпоследњој и, нарочито, у последњој деценији владавине краља Матије Корвина настојали да куповином прошире и заокруже своје банатске поседе, што је још једна потврда да је Матијина нова организација одбране границе дала резултате.

Угарска чак ни по средњовековним мерилима није била високо урбанизована земља, па се ни за Банат то не може казати. Највећи градови, Темишвар и Чанад, су према најсигурнијим проценама до којих је аутор дисертације могао да дође имали око 2100-2520 становника, што је мали број у поређењу са важним урбаним средиштима средњовековне Угарске као што су били Будим, Пешта или Сегедин. У овим градовима, живеле су занатлије многих струка и трговци, али сазнања о њима која нам пружају историјски извори су оскудни. Нажалост, до данас међу изворном грађом није откривен ни један једини статут банатских градова или еснафа који су у њима постојали, тако да ћемо за поближа сазнања о многим важним појединостима градског живота у Банату током XV века по свој прилици заувек остати ускраћени. Поред ова два места, градовима се могу назвати још једино Липова и Карансебеш. Осим њих, по Банату се простирала мрежа трговишта, чији су становници по правном положају најчешће били кметови власника њихових насеља, а у којима се одвијала трговина локалног карактера.

Развоју банатских градова је шкодило то што су се нашли у зони сукоба две моћне државе, посебно када је 1459. пала Српска деспотовина и Банат постао непосредно изложен нападима Османлија. Деценијско војевање је довело до пропадања важних трговачких места на Дунаву; посебно је страдао некада богати и напредни Ковин, који су за време владавине краља Матије непријатељи Угарске заузимали чак три пута. Упркос томе што су становници овог града и у време Матије Корвина сачували привилегије које им је дао краљ Жигмунд, њихово насеље више никада није досегло некадашњи значај. Међутим, велико опадање банатских градова је наступило тек после турског освајања Баната у XVI веку, када турски пописи Темишвара и Чанада сведоче о великом паду броја становника, који се може објаснити превасходно исељавањем католичког становништва које није желело да живи под муслиманском влашћу. Док је Темишвар, захваљујући свом централном положају на раскрсници најважнијих путева који су водили кроз Банат, успео да се одржи и да остане и до данас најзначајнији банатски град, Чанад је од пада под турску власт непрекидно опадао, тако да се на месту некадашњег бискупског града данас налази тек једно веће село.

На селима је живела већина становника Баната у позном средњем веку, и то не само кметови већ и властела са малим поседима, која је у Угарској била веома бројна, и својим начином живота често се мало разликовала од својих суседа кметова. Већина становника села се бавила ратарством, које је давало извор основних животних намирница, и сточарством, а најуноснија пољопривредна делатност свакако је било винарство. Велики виногради су се налазили у околини Шарада, Липове и Вршца, и сигурно је да се, узимајући у обзир количине вина које би могле да се направе од овог грозђа, банатским винима трговало не само у Банату, него и у другим крајевима Угарске, али нас оскудица извора спречава да о томе донесемо неки одређени закључак.

Аутор ове дисертације сматра да је својим радом осветлио једну географску област која је била важно поприште борби између двеју великих средњовековних држава, Угарске, чија се моћ ближила заласку, и Османског царства, које је израстало у силу којој се задуго није нашао достојан такмац. У

своме раду, настојао је да пружи што обимнију и подробнију слику живота људи који су у то време насељавали Банат, и да тако попуни једну од празнина у досадашњој српској медијевистици. Како је Банат схватан као једна одређена географска целина, тако је и живот и делатност његових становника схватан као неразлучива целина коју је потребно у својој потпуности приказати на основу изворне грађе којој се приступало критички, и са становишта савремене медијевистике. Ово истраживање је довело до расветљавања непознаница и заблуда које су до данас биле укорењене у историографији, и допринело ширењу сазнања о прошлости једнога краја на рубу Панонске низије, који је у време краља Матије Корвина пролазио кроз преображај чије су се последице одржале и до нашега времена.

БИБЛИОГРАФИЈА¹³⁸⁰

Извори

Необјављени извори:

Дипломатичка грађа из Magyar Nemzeti Levéltár, Magyar Országos Levéltár, Mohácsolótti gyűjtemény (MNL OL).

Објављени извори:

Anonymi Belae regis notarii De gestis Hungarorum liber, Viennae 1827.

Adolf Bachmann, *Urkundliche Nachträge zur österreichisch-deutschen Geschichte im Zeitalter Kaiser Friedrich III*, Wien 1892.

Albert Berzeviczy, *Aragoniai Beatrix magyar királyné életére vonatkozó okiratok*, Monumenta Hungariae historica, Diplomataria XXXIX, Budapest 1914.

Ivan Biliarsky, *Une page des relations magyaro-ottomanes vers la fin du XVe siècle*, Turcica 32 (2000), 291-305.

Antonius Bonfini, *Rerum Hungaricarum decades libris XLV comprehensae ab origine gentis ad annum MCCCCXCV*, Lipsiae 1771.

Anthוניус de Bonfinis, *Rerum Ungaricarum decades III*, Leipzig 1936.

Anthוניус de Bonfinis, *Rerum Ungaricarum decades IV*, Budapest 1941.

Бертрандон де ла Брокијер, *Путонис. Путовање преко мора кроз Палестину, Малу Азију, Србију и Француску*, Београд 2002.

---

¹³⁸⁰ Будући да је дисертација писана на српском језику, библиографија је дата азбучним редом.

Luca Wadding, *Annales minorum seu trium ordinum a S. Francisco Institutorum XII*, Romae 1735.

Gustav Gündisch, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen V*, Bukarest 1975.

Descrizione dell' Ungheria nei secoli XV, et XVI, Budapest 1881.

Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns. 1301-1457, Budapest 1976.

Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns. 1458-1490, Budapest 1989.

Михаило Динић, *Из Дубровачког архива I*, Београд 1957

Ioannis Dlugossii, *Annales seu Cronicae Incliti Regni Poloniae. Liber Duodecimus 1462-1480*, Varsaviae 2005.

Johann Christian Engel, *Geschichte des ungarischen Reichs und seiner Nebenländer I*, Halle 1797.

Алекса Ивић, *Неколико ћирилских споменика из XVI. и XVII. века*, Vjesnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskoga arkiva XV/2 (1913), 92-103.

Nicolaus Isthuanffi, *Regni hungarici historia post obitum gloriosissimi Mathiae Corvini regis*, Coloniae Agrippinae 1724.

Ernő Kammerer, *Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vasonkeo VIII*, Budapest 1895.

Ernő Kammerer, Ferencz Döry, *Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vasonkeo XI*, Budapest 1915.

Вук Стефановић Караџић, *Српске народне пјесме II*, Београд 1969.

Александар Крстић, *Документи о угарским поседима деспота Ђурђа датим у залог Јовану Хуњадију 1444. године*, Мешовита грађа (Miscellanea) XXXIII, Београд 2012, 125-156.

The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary III, 1458-1490, Los Angeles 1996.

Adrian Magina, *Documentele autorităților urbane din Lipova (1455-1548)*, Banatica 23 (2013), 599-617.

Ardian Magina, *Câteva documente privind comitatul Torontal în prima jumătate a secolului al XV-lea*, Banatica 22 (2012), 55-76

Ive Mažuran, *Čudesna Ivana Kapistrana (Miracula Ioannis de Capistrano, ILOK A. D. 1460)*, Osijek 1972.

Вићентије Макушев, *Историјски споменици јужних Словена и околних народа II*, Београд 1882.

Franc Miklosich, *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae Bosnae Ragusii*, Београд 2006.

Antal Miskei, *Ráckevei okmánytár*, Ráckeve 2015.

Катарина Митровић, *Повеља деспота Ђорђа Бранковића о ктиторству над Хиландаром*, Стари српски архив 5 (2006), 229-239.

Катарина Митровић, *Повеља деспота Ђорђа, Јована и Ангелине Бранковић манастиру Светог Павла*, Стари српски архив 6 (2007), 209-217.

Катарина Митровић, *Повеља деспотице Јелене Јакишић манастиру Хиландару*, Стари српски архив 7 (2008), 195-203.

Константин Михаиловић, *Јаничарове успомене или турска хроника*, Београд 1986.

Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia I/1, Budapest 1887.

Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia I/3, Budapest 1889.

Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia I/4, Budapest 1889.

Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia I/6, Budapest 1891.

Ivan Nágy, Albert Nyáry, *Magyar diplomacziái emlékek Mátyás király korából (1458-1490) I-IV*, Monumenta Hungariae Historica, Acta Extera IV-VII, Budapest 1875-1878.

Frigyes Pesty, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara. Oklevelek temesvármegye és Temesvár város történetéhez II, 1430-1470*, Cluj-Napoca 2014.

Frigyes Pesty, *Krassó vármegye története III*, Budapest 1882.

Frigyes Pesty, *A szörényi bánság és Szörény vármegye története III*, Budapest 1878.

Frigyes Pesty, *A Szörény vármegyei hajdani oláh kerületek*, Budapest, 1876.

Frigyes Pesty, Tivadar Ortway, *Oklevelek Temesvármegye és Temesvárváros történetéhez I, 1183–1430*, Pozsony 1896.

Никола Радојчић, *Пет писума с краја XV века*, Јужнословенски филолог XX 1-4 (1953-1954), 343-367.

László Szabó Bártfai, *Oklevéltár a gróf Csáky család történetéhez I*, Budapest 1919.

Ђурађ Сремац, *Посланица о пропасти угарског краљевства*, Београд 1987.

Љубомир Стојановић, *Старе српске повеље и писма II*, Београд 2006.

Љубомир Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, Београд – Сремски Карловци, 1927.

József Teleki, *Hunyadiak kora Magyarországon X-XII*, Pesten 1852-1857.

Ludovicus Tubero, *Commentariorum De Rebus, Quae Temporibus Eius In Illa Europae Parte, Quam Pannonii & Turcae eorumq; finitimi incolunt, gestae sunt, Libri Undecim*, Francofurti 1603.

Lajos Thallóczy, Antal Aldásy, *A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára 1198-1526*, Monumenta Hungariae historica, Diplomataria XXXIII, Budapest 1907.

Augustino Theiner, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia II*, Osnabrück 1968.

Johannes de Thurocz, *Chronica Hungarorum*, Budapest 1985.

Georgius Fejer, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis III/2*, Budae 1829.

Georgius Fejer, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis VIII/2*, Budae 1832.

Georgius Fejer, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis IX/5*, Budae 1834.

Georgius Fejer, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis X/4*, Budae 1841.

Georgius Fejer, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis X/6*, Budae 1844.

Antonius Fekete Nagy, Victor Kenéz, Ladislaus Solymosi, Geisa Érszegi, *Monumenta rusticorum in Hungaria rebellium anno MDXIV*, Budapest 1979.

Eusebius Fermendžin, *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum regestis ab anno 925 usque ad annum 1752*, Zagrabiae 1892.

Vilmos Fraknói, *Mátyás király levelei. Külügyi osztály. 1458-1490. I-II*, Budapest 1893-1895.

Ármin Friss, *Monumenta Hungariae Judaica I*, Budapest 1903.

Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytar 1000–1526, Budapest 1899.

Ioachim Cureus, *Gentis Silesiae annales*, Witebergae 1571.

Chronica Picta (https://web.archive.org/web/20120304111134/http://konyv-e.hu/pdf/Chronica_Picta.pdf)

Chronicon Budense, Budae 1838.

Chronicon Dubnicense, Cum Codicibus Sambuci Acephalo et Vaticano, Chronicisque Vindobonensi Picto et Budensi Accurate Collatum, *Historiae Hungaricae fontes domestici, Pars prima, Scriptores III, Quinque-Ecclesiae* 1884.

Evlija Čelebi, *Putopis. Odlomci o jugoslavenskim zemljama*, Sarajevo 1967.

Картографски извори:

Tabula Hungariae (http://lazarterkep.oszk.hu/lazar_scroller_enhu/scroller_en.php)

Topografske karte Srbije, Hrvatske, BiH, Crne Gore, Slovenije i Makedonije; SFRJ – KARTOGRAFIJA (http://www.kartografija.ba/v3/php/menu/karte/tk/tk50/srbija/tk50_srbija.php)

Francesco GRISELINI - BANAT OF TEMESWAR: Tabula Banatus Temesiensis a Geometris S.S.M.M.I.I. et R.A. confecta, quam in minoren formam reduxit, gradusque (http://www.pahor.de/media/catalog/product/cache/2/pahor_original/9df78eab33525d08d6e5fb8d27136e95/6/2/62553.jpg)

Historical Maps of the Habsburg Empire. The Third Military Survey (1869-1887) (http://mapire.eu/en/map/hkf_75e/)

Historical Maps of the Habsburg Empire. The First Military Survey (1763-1787) (<http://mapire.eu/en/map/firstsurvey/>)

Литература

Тибор Алмаши, *Главне институције писмености места с јавном вером у средњем веку на тлу данашње Војводине*, Средњовековна насеља на тлу Војводине. Историјски догађаји и процеси, Нови Сад 2013, 29-47.

Stanko Andrić, *Čudesa svetoga Ivana Kapistrana*, Slavonski Brod – Osijek 1999.

Милош Антоновић, *Деспот Стефан Лазаревић и Змајев ред*, Историјски гласник 1-2 (1990-1992), 15-23.

Viorel Achim, *Locul Ordinului teuton în istoria Banatului de Severin*, Banatica 24/2 (2015), 37-46.

Душан Бабац, *Српски хусар*, Београд 2010.

Франц Бабингер, *Мехмед Освајач и његово доба*, Београд 2010.

Ljiljana Bailović, *Kako je Banat dobio ime*, Banat je kao priča, Zrenjanin 2011, 15-17.

- Ágoston Bárány, *Torontálvármegye' hajdana*, Buda 1845.
- Samu Borovszky, *Magyarország vármegyéi és városai: Temes vármegye*, Budapest 1914.
- Samu Borovszky, *Magyarország vármegyéi és városai: Temesvár*, Budapest 1914.
- Samu Borovszky, *Magyarország vármegyéi és városai: Torontál vármegye*, Budapest 1912.
- Samu Borovszky, *A Nagylaki uradalom története*, Budapest 1900.
- Samu Borovszky, *Csanád vármegye története 1715-ig I-II*, Budapest 1896-1897.
- Leonhard Böhm, *Geschichte des Temeser Banats I-II*, Leipzig 1861.
- Марин Брмболић, *Вршачки замак*, 2009.
- Бранислав Букуров, *Воде*, Војводина, знаменитости и лепоте, Београд 1968, 46-69.
- István Vásáry, *Cumans and Tatars. Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans 1185–1365*, Cambridge 2005.
- Андрија Веселиновић, *Држава српских деспота*, Београд 2006.
- Westermann Großer Atlas zur Weltgeschichte*, Braunschweig 1978.
- Петар Влаховић, *Крашовани – Карашевци. Прилог етничкој историји*, Рад Музеја Војводине 41-42 (2000), 75-83.
- Војводина I. Од најстаријих времена до Велике сеобе*, Нови Сад 1939.
- Vršачki vinogradi. O nama* (http://www.vvinogradi.co.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=3&Itemid=2)
- Марко Вуксан, *Ковин град - средњовековно насеље и утврђење*, Рад Музеја Војводине 39 (1997), 175-184.
- Славко Гавриловић, *Срби у Угарској, Славонији и Хрватској у борбама против Турака од XV до XVIII века*, Срби у европској цивилизацији, Београд 1993, 41-53.

Тивадар Гаудењи, Млађен Јовановић, *Лазарева карта Угарске*, Зборник радова Географског института „Јован Цвијић” САНУ 62/2 (2012), 117-131.

Franz Grisellini, *Versuch einer politischen und natürlichen Geschichte des temeswarer Banats in Briefen an Standespersonen und Gelehrte I-II*, Wien 1780.

Френсис Дворник, *Словени у европској историји и цивилизацији*, Београд 2001.

Dominik Deman, *Jakov Markijski u srednjovjekovnoj Ugarskoj*, Godišnjak za znanstvena istraživanja Zavoda za kulturu vojvođanskih Hrvata 2 (2010), 9-31.

Александар Дероко, *Средњовековни градови у Србији, Црној Гори и Македонији*, Београд 1950.

Даница Димитријевић, *Сапаја, римско и средњовековно утврђење на острву код Старе Паланке*, Старице XXXIII-XXXIV (1984), 29-62.

Жарко Димић, *Велики бечки рат и Карловачки мир 1683-1699*, Београд 1999.

Михаило Динић, *Балкан од 1018. до 1499*, Из српске историје средњег века, Београд 2003, 17-60.

Михаило Динић, *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни*, Из српске историје средњег века, Београд 2003, 455-668.

Душанка Динић-Кнежевић, *Дубровник и Угарска у средњем веку*, Нови Сад 1986.

Душанка Динић-Кнежевић, *Словенски живаљ у урбаним насељима средњовековне јужне Угарске*, Зборник Матице српске за историју 37 (1988), 7-42.

Dužanka Dinić-Knežević, *Sremski Brankovići*, Istraživanja 4 (1975), 5-47.

Боривоје М. Дробњаковић, Феликс Милекер, *Летописи општина Подунавске области*, Панчево 1929.

Золтан Ђере, *Скица промена етничког састава становништва на тлу данашње Војводине 1526-1910 године*, Истраживања 15 (2004), 105-123.

Војислав Ђорђевић, *Археолошка налазишта и налази средњовековног периода на територији југозападног Баната*, Београд 2010. (рад у рукопису)

Милан Ђуканов, *Бечкерек до доласка Турака 1551. године*, Рад Музеја Војводине 39 (1997), 333-338.

Pal Engel, *The Realm of St. Stephen. A History of Medieval Hungary, 895-1526*, London – New York 2005.

Pál Engel, *A temesvári és moldovai szandzsák törökkori települései 1554-1579*, Szeged 1996.

Јован Ердељановић, *Трагови најстаријег словенског слоја у Банату*, *Niedrlův sborník*, Praha 1925, 275-308.

Conradus Eubel, *Hierarchia catholica medii aevi II*, Regensburg 1914.

Олга Зиројевић, *Мрежа турских путева (копнених и водених) на подручју данашње Војводине и Славоније*, *Историјски часопис XXXIV* (1987), 119-129.

Олга Зиројевић, *Смедеревски санџакбег Али-бег Михалоглу*, *Зборник Матице српске за историју 3* (1971), 9-27.

Олга Зиројевић, *Турско војно уређење у Србији 1459-1683*, Београд 1974.

Zrenjanin, Zrenjanin 1966.

Александар Д. Иванов, *Војвода Милош Белмуџевић у Шлеској*, *Зборник Матице српске за историју 94* (2016), 19-27.

Алекса Ивић, *Историја Срба у Војводини*, Нови Сад 1929.

Алекса Ивић, *Историја Срба у Угарској од пада Смедерева до сеобе под Чарнојевићем (1459-1690)*, Загреб 1914.

Халил Иналџик, *Османско царство. Класично доба 1300-1600*, Београд 2003.

Güneş Işiksel, *Friendship and the principle of good neighbourhood between Bayezid II and Matthias Corvinus*, *Matthias Corvinus und seine Zeit*, Wien 2011, 33-36.

Историја српског народа II-III, Београд 1994.

Константин Јиречек, *Историја Срба I-II*, Београд 1988.

- Миодраг Јовановић, *Српски манастири у Банату*, Београд – Нови Сад 2007.
- Никола Јорга, *Историја Румуна и њихове цивилизације*, Вршац 1935.
- Gyula Káldy-Nagy, *A csanádi szandzsák 1567. és 1579. évi összeírása*, Szeged 2000.
- Јованка Калић, *Београд у међународној трговини средњег века*, Београд 1970.
- Јованка Калић, *Дунав у ратовима XV века*, Пловидба на Дунаву и његовим притокама кроз векове, Београд 1983, 110-127.
- Јованка Калић, *Најстарија карта Угарске*, Зборник радова Византолошког института 24-25 (1986), 423-435.
- Јованка Калић-Мијушковић, *Београд у средњем веку*, Београд 1967.
- Antonín Kalous, *Bohemians and Moravians in the Court of Matthias Corvinus*, Matthias Corvinus the king: tradition and renewal in the Hungarian Royal Court, Budapest 2008, 65-75.
- Vjekoslav Klaić, *Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX stoljeća II-IV*, Zagreb 1988.
- Gábor Klaniczay, *Holy Rulers and Blessed Princesses*, Cambridge 2002.
- Александар Крстић, *Банат у средњем веку*, Банат кроз векове, Београд 2010, 65-90.
- Александар Крстић, *Вршац у средњем веку I део: од раног средњег века до 14. столећа*, Историјски часопис LIX (2010), 77-102.
- Александар Крстић, *Вршац у средњем веку II део: од почетка 15. до средине 16. столећа*, Историјски часопис LX (2011), 193-212.
- Александар Крстић, *Из историје средњовековних насеља југозападнoг Баната (15. век - прва половина 16. века)*, Зборник Матице српске за историју 73 (2006), 27-55.
- Александар Крстић, *Нови подаци о војводи Милошу Белмужевићу и његовој породици*, Иницијал. Часопис за средњовековне студије 1 (2013), 161-185.

Александар Крстић, *Смедеревски крај у другој половини 15. и почетком 16. века*, Смедеревски зборник 2 (2009), 45-71.

Филип Крчмар, *Торонталска жупанија и њено наслеђе*, Зрењанин 2015.

András Kubinyi, *Városfejlődés és vásárhálózat a középkori Alföldön és a Alföld szélén*, Szeged 2000.

András Kubinyi, *Matthias Rex*, Budapest 2008.

András Kubinyi, *A nagybirtok és jobbágyai a középkor végén az 1478-as Garai-Szécsi birtokfelosztás alapján*, A Veszprém megyei Múzeumok Közleményei 18 (1986), 197-226.

E. Laszowski, *Prinos historiji bosanskih porodica. Pripadnici roda »Divjak«*, Vjesnik Kr. Državnog arkiva u Zagrebu 7 (1937), 27-34.

Лексикон српског средњег века, Београд 1999.

Ненад Лемајић, *Српска елита на прелому епоха*, Сремска Митровица - Источно Сарајево 2006.

Lexikon zur Geschichte Südosteuropas, Wien – Köln – Weimar 2004.

Adrian Magina, *Estate and Fort of Chery in the Middle Ages*, Interethnic Relations in Transylvania. Militaria Mediaevalia in Central and South Eastern Europe, Sibiu 2015, 65-73.

Adrian Magina, *Multitudo pecorum: consideratii asupra creșterii animalelor în Banatul medieval*, Studii de istorie medievala si moderna. Omagiu profesorului Avram Andea, Cluj-Napoca 2014, 255-267.

Adrian Magina, *Parohiile catolice din Banat în epoca lui Sigismund de Luxemburg*, Analele Banatului, Serie nouă, Arheologie – istorie XX (2012), 173-188.

Adrian Magina, *Un nobil sârb în Banatul secolului al XV-lea: Miloš Belmužević*, Analele Banatului, Serie nouă, Arheologie – istorie XVIII (2010), 135-142.

Adrian Magina, *From Swamp to Blessed Land: Transforming Medieval Landscape in the Banat*, *Banatica* 25 (2015), 115-121.

Adrian Magina, *From Custom to Written Law: Ius Valachicum in the Banat*, *Government and Law in Medieval Moldavia, Transylvania and Wallachia*, London 2013, 71-77.

Adrian Magina, *Cum manibus armatis. Facets of violence in the medieval Banat*, *Banatica* 24-2 (2014), 47-64.

Livia Magina, *Molendinis, piscinis et piscaturis: The Utilisation of Water Resources in the Banat in the Medieval and Early Modern Periods*, *Government and Law in Medieval Moldavia, Transylvania and Wallachia*, London 2013, 65- 69.

Magyar Katolikus Lexikon (<http://lexikon.katolikus.hu>)

László Makkai, András Mócsy, *History of Transylvania I*, New York 2001.

Весна Манојловић-Николић, *Оруђа са средњовековних археолошких локалитета у Војводини*, *Истраживања* 15 (2004), 25-48.

Весна Манојловић Николић, *Прилог проучавању виноградарства у средњем веку – археолошки подаци*, *Балкан и Панонија кроз историју*, Нови Сад 2006, 87-93.

Робер Мантран, *Историја Османског царства*, Београд 2002.

Hermann Markgraf, *Johann II. (Herzog von Glogau und Sagan)*, *Allgemeine Deutsche Biographie* 14, Leipzig 1881, 402-409.

Аница Медаковић, *Банатски српски устанак владике Теодора 1594. године*, *Гласник музеја Баната* 13/14 (2009), 109-138.

Rejmond Mekneli, Radu Floresku, *U potrazi za Drakulom*, Beograd 2006.

Срећко Милекер, *Вршачки град. Историјско-археолошка скица*, Панчево 2011.

Срећко Милекер, *Повесница слободне краљеве вароши Вршица I*, Вршац – Панчево 2005.

Феликс Милекер, *Банатске историје*, Вршац 2003.

Feliks Mileker, *Istorija varoši Veliki Bečkerek 1333-1918*, Zrenjanin 2011.

Felix Milleker, *Geschichte des Weinbaues im Banat vor 1716*, Wrschatz 1925.

Felix Milleker, *Kurze Geschichte des Banats. Nach glaubwürdigen Quellen geschildert*, Wrschatz 1925.

Катарина Митровић, *Вук Гргуревић између Мехмеда II и Матије Корвина (1458-1465)*, Браничевски гласник 2 (2003), 19-31.

Катарина Митровић, *Пет писама деспота Вука Гргуревића*, Браничевски гласник 3/4 (2006), 63-83.

Bruce Mitchell, Saša Kicošev, *Geographical and Economic Influences on the Colonisation of the Banat*, Geographica Pannonica 2 (1998), 20-25

Dorel Micle, *The Situation of the Archaeological Findings in the Area of Cenad (Timiș County) in the Context of Debates on the Cultural Role of this Political, Administrative and Religious Centre in the Middle Ages*, Procedia - Social and Behavioral Sciences 71 (2013), 206 – 215.

Ференц Молнар, *Остава средњовековног новца из Араче*, Рад Музеја Војводине 2 (1953), 151-153.

Karl Nehring, *Matthias Corvinus, Kaiser Friedrich III. und das Reich*, München 1975.

Стојан Новаковић, *Последњи Бранковићи, у историји и у народном певању 1456-1502 I-III*, Летопис Матице српске 146-148 (1886).

Агнеш Озер, *Мађарска историографија 19. века о Банату*, Банат кроз векове, Београд 2010, 647-661.

Silviu Oța, *The Mortuary Archaeology of the Medieval Banat (10th-14th Centuries)*, Leiden 2015.

András Pálóczi Horváth, *Pechenegs, Cumans, Iasians. Steppe peoples in medieval Hungary*, Budapest 1989.

Zsigmond Pál Pach, *Levantine trade and Hungary in the Middle Ages (Theses, Controversies, Arguments)*, Budapest 1975.

Јован М. Пејин, *Преглед прошлости Срба у Банату*, Београд – Зрењанин – Кикинда – Панчево 2003.

István Petrovics, *The Bishopric of Csanád/Cenad and the Ecclesiastical Institutions of Medieval Temesvár/Timisoara*, *Transylvanian Review* XXII/4 (2013), 240-252.

István Petrovics, *The Burghers of Medieval Temesvár/Timișoara in the Light of Written Sources*, *Analele Banatului, Serie nouă, Arheologie – istorie XII-XIII (2004-2005)*, 317-323.

István Petrovics, *The Economic Activity of the Burghers of Medieval Temesvár/Timișoara*, *Arheovest* I (2013), 909-919.

István Petrovics, *John Hunyadi, Defender of the Southern Borders of the Medieval Kingdom of Hungary*, *Banatica* 20-2 (2010), 63-75.

István Petrovics, *Urban development during the reign of King Matthias: the cases of Szeged and Debrecen*, *Matthias and his legacy. Cultural and political encounters between East and West, Debrecen 2009*, 213-226.

István Petrovics, *The Cities and Towns of Medieval Hungary as Economic and Cultural Centres and Places of Coexistence. The Case of Pécs*, *Colloquia* XVIII (2011), 5-26.

Душан Ј. Поповић, *Срби у Банату до краја осамнаестог века. Историја насеља и становништва*, Београд 1955.

Душан Ј. Поповић, *Срби у Војводини I-II*, Нови Сад 1990.

George Popoviciu, *Istoria românilor bănățeni*, Lugoj 1904.

Олга Путин, *Чаково у прошлости*, Рад Музеја Војводине 39 (1997), 307-317.

Martyn Rady, *Jiskra, Hussitism and Slovakia, Confession and Nation in the Era of Reformations: Central Europe in Comparative Perspective*, Prague 2010, 59-72.

Martyn Rady, *Nobility, Land and Service in Medieval Hungary*, Basingstoke – New York, 2000.

Martyn Rady, *Customary Law in Hungary: Courts, Texts, and the Tripartitum*, Oxford 2015, 121.

Gyula Rászó, *Die Türkenpolitik Matthias Corvinus'*, Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae 32 (1986), 3-50.

Мелина Рокаи, *Елизабета Силађи*, Београд 2013. (рад у рукопису)

Melina Rokai, *Poverty and the Franciscan Order in Southeast Europe*, Истраживања 22 (2011), 145-151.

Петар Рокаи, *Краљ Жигмунд и Угарска према Србији после Косовске битке*, Глас САНУ 378 (1996) 145-150.

Петар Рокаи, Золтан Ђере, Тибор Пал, Александар Касаш, *Историја Мађара*, Београд 2002.

Петер Рокаи, „Бродови“ на Дунаву и притокама на подручју јужне Угарске у средњем веку, Пловидба на Дунаву и његовим притокама кроз векове, Београд 1983, 139-177.

Петер Рокаи, *Последње године балканске политике краља Жигмунда (1435-1437)*, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду XII/1 (1969), 89-109.

Петер Рокаи, *Прилог познавању положаја Срба у Угарској у XV веку*, Зборник Матице српске за историју 6 (1972), 87-91.

Ferenc Szakály, *Phases of Turco-Hungarian Warfare Before the Battle of Mohács (1365-1526)*, Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungariae XXXIII/1 (1979), 65-111.

Jenő Szentkláray, *A becskerekéi vár*, Budapest 1886.

Момчило Спремић, *Борбе за ослобођење Смедерева (1459-1485)*, Смедеревски зборник 3 (2012), 13-29.

Момчило Спремић, *Деспот Бурађ Бранковић и његово доба*, Београд - Бања Лука 1999.

Момчило Спремић, *Породица Јакшић у Банату*, Банат кроз векове, Београд 2010, 33-63.

Јермина Станојев, Небојша Станојев, *Нови Бечеј. Арача. Водич каталог*, Нови Сад 2013.

Небојша Станојев, *Арача*, Монатур, Нови Сад 2012, 117-138.

Небојша Станојев, *Арача. Цркве, некропола, манастир*, Нови Сад 2004.

Небојша Станојев, *Средњовековна сеоска насеља од V до XV века у Војводини*, Нови Сад 1996.

Александар Станојловић, *Петровград (Велики Бечкерек)*, Петровград 1938.

Велимир Стефановић, *Краљ Матија и српска деспотовина*, Нови Сад 1932.

Велимир Стефановић, *Краљ Матија према Влашкој и Босни*, Нови Сад 1932.

Борис Стојковски, *Арапски географ Идризи о Јужној Угарској и Србији*, Зборник Матице српске за историју 79-80 (2009), 59-69.

Борис Стојковски, *Правни положај муслимана у средњовековној Угарској*, Зборник радова/Правни факултет у Новом Саду 44 (2010), 171-179.

Јорјо Тадић, *Нове вести о паду Херцеговине под турску власт*, Зборник Филозофског факултета VI-2 (1962), 131-152.

Dumitru Țeicu, *Geografia ecleziastică a Banatului Medieval*, Timișoara 2007.

Dumitru Țeicu, *Mountainous Banat in the Middle Ages*, Cluj-Napoca 2002.

Dumitru Țeicu, *Cetăți medievale din Banat. Medieval fortifications in Banat*, Timișoara 2009.

Мирослав Тимотијевић, *Манастир Крушедол I*, Београд 2008.

Милан Туторов, *Мала Рашка а у Банату*, Зрењанин 1991.

- Ljudevit Thallóczy, *Povijest (banovine, grada i varoši) Jajca 1450-1527*, Zagreb 1916.
- Сима Ћирковић, *Властела и краљеви у Босни после 1463. године*, Историјски гласник 3 (1954), 123-131.
- Сима Ћирковић, *Голубац у средњем веку*, Пожаревац 1968.
- Сима Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, Београд 1964.
- Сима Ћирковић, *О деспоту Вуку Гргуревиху*, Зборник Матице српске за ликовне уметности 6 (1970), 283-290.
- Сима Ћирковић, *Прилози за историју Ковина у средњем веку*, Зборник Матице српске за историју 1 (1970), 83-86.
- Сима Ћирковић, *Сеобе српског народа у Краљевину Угарску у XIV и XV веку*, Сеобе српског народа од XIV до XX века, Београд 1990, 37-46.
- Сима М. Ћирковић, *Civitas Sancti Demetrii*, Сремска Митровица: у част двадесетпетогодишњице ослобођења града, Сремска Митровица 1969, 59-71.
- Wilhelm Fraknoi, *Mathias Corvinus, König von Ungarn 1458-1490*, Freiburg im Breisgau, 1891.
- Erik Fügedi, *Castle and Society in Medieval Hungary (1000-1437)*, Budapest 1986.
- Joseph von Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches II*, Pest 1828.
- Joseph von Hammer-Purgstall, *Historija Turskog (Osmanskog) carstva I-III*, Zagreb 1979.
- Ioan Hațegan, Ligia Boldea, Dumitru Țeicu, *Cronologia Banatului II/2. Banatul între 934-1552*, Timișoara 2006.
- Johannes Hofer, *Johannes Kapistran. Ein Leben im Kampf um die Reform der Kirche I-II*, Heidelberg 1965.
- Bogumil Hrabak, *Dubrovačke naseobine i poslovne stanice u Ugarskoj do 1526. godine*, Balkan i Panonija kroz istoriju, Novi Sad 2006, 99-114.

Богумил Храбак, *Османлијска морнарица у поречју средњег Дунава 1428-1566*, Годишњак града Београда XXVI (1979), 15-44.

Љубивоје Церовић, *Срби у Румунији*, Темишвар 2000.

Dezsö Csánki, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I-II*, Budapest 1890-1894.

Enikő Csukovits, *Miraculous Escapes from Ottoman Captivity, Ransom Slavery Along the Ottoman Borders*, Leiden – Boston 2007, 1-18.

Золтан Чемере, *Мрежа средњовековних католичких сеоских цркава у Банату*, Гласник музеја Баната 8 (1998), 63-78.

Zoltan Čemere, *Ognjišta u močvari. Prilozi za srednjovekovnu istoriju kikinjskog kraja i Vojvodine*, Kikinda 2007.

Золтан Чемере, *Осврт на податке о Куманима око Кикинде*, Гласник музеја Баната 9/10 (2000), 65-73.

Золтан Чемере, *Средњовековна насеља на доњем току Галацке*, Attendite. Гласник Историјског архива у Кикинди 8 (2011), 353-365.

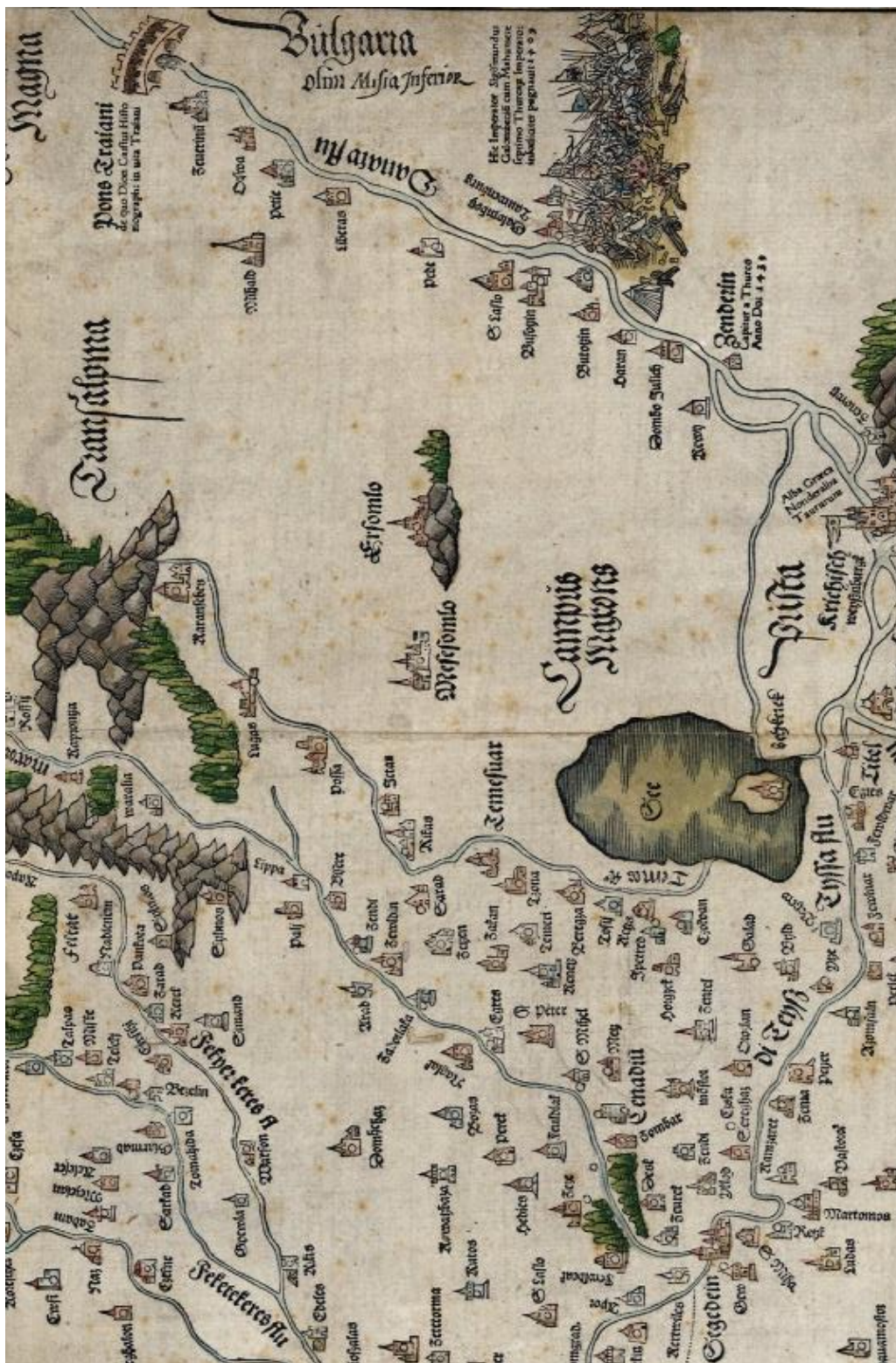
Золтан Чемере, *Средњовековни копнени и речни саобраћај у западном (потиском) делу Баната у светлу писаних и материјалних трагова*, Средњовековна насеља на тлу Војводине. Историјски догађаји и процеси, Сремска Митровица 2013, 225-242.

Zoltan Čemere, *Srednjovekovni manastiri Banata i Pomorišja*, Kikinda 2008.

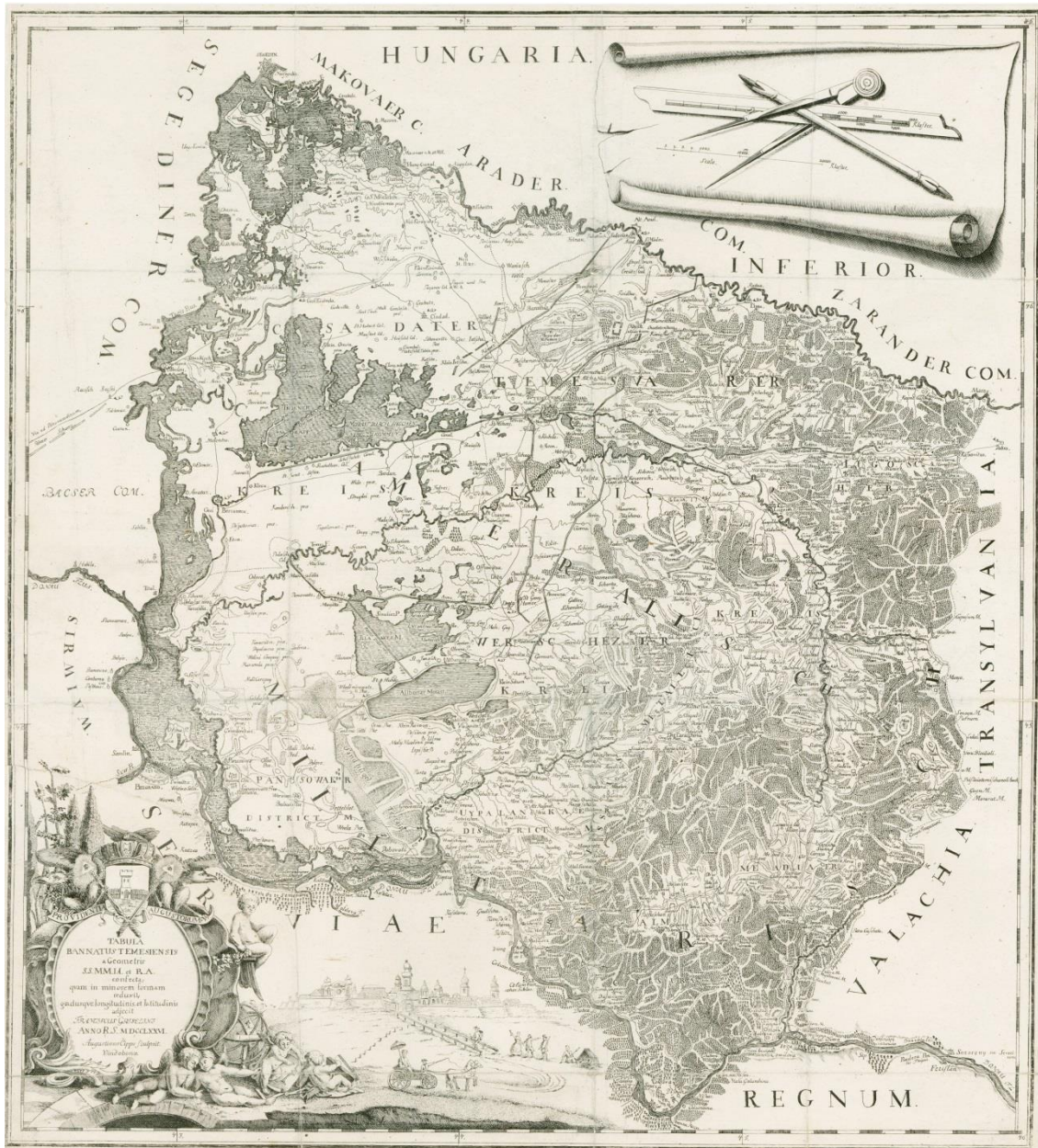
Золтан Чемере, *Утврђења и фортификације на тлу Баната од 10. до 16. века*, Нови Сад 2016. (рад у рукопису)

Марко Шуица, *Вук Бранковић, славни и велможни господин*, Београд 2014.

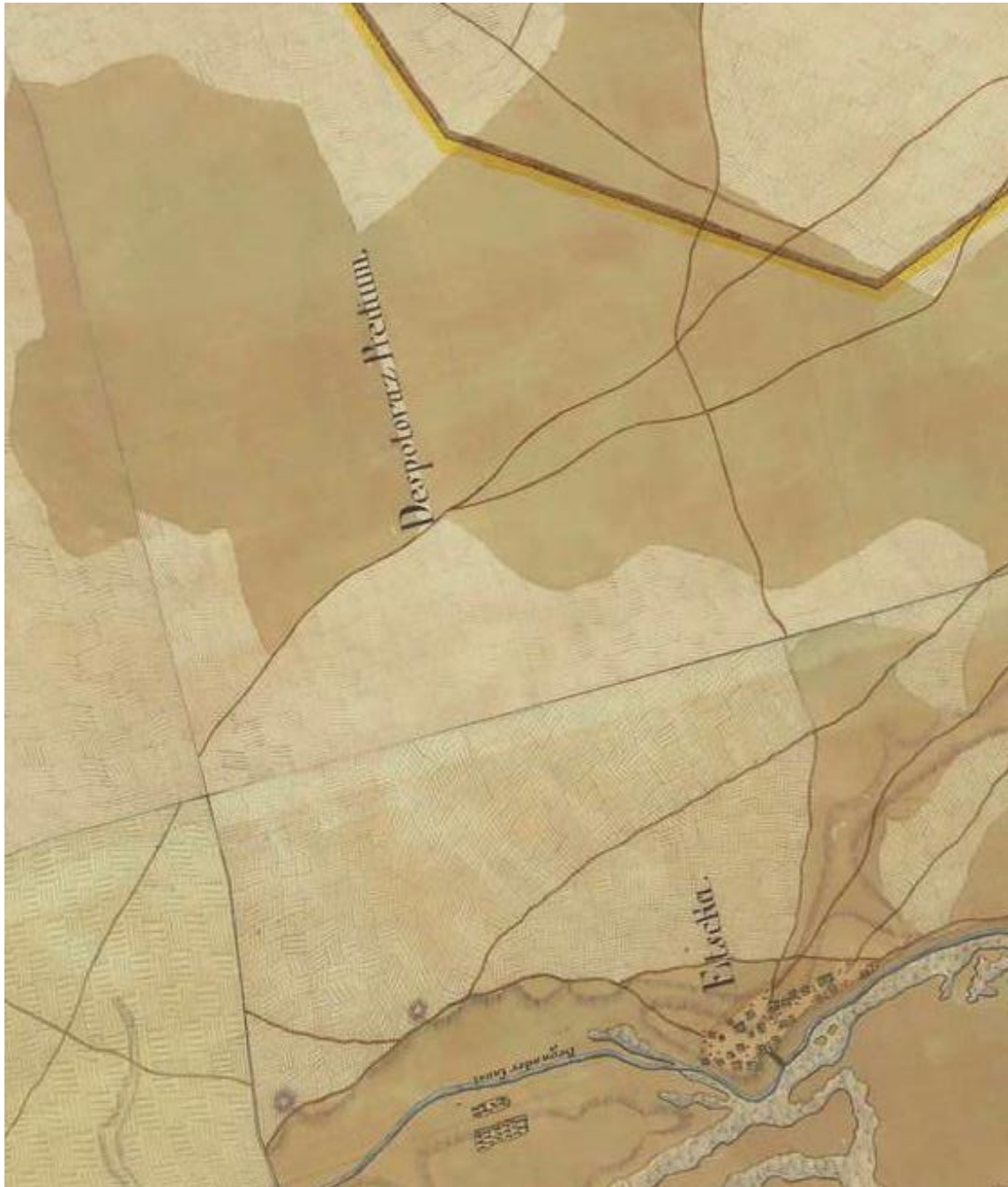
ПРИЛОЗИ

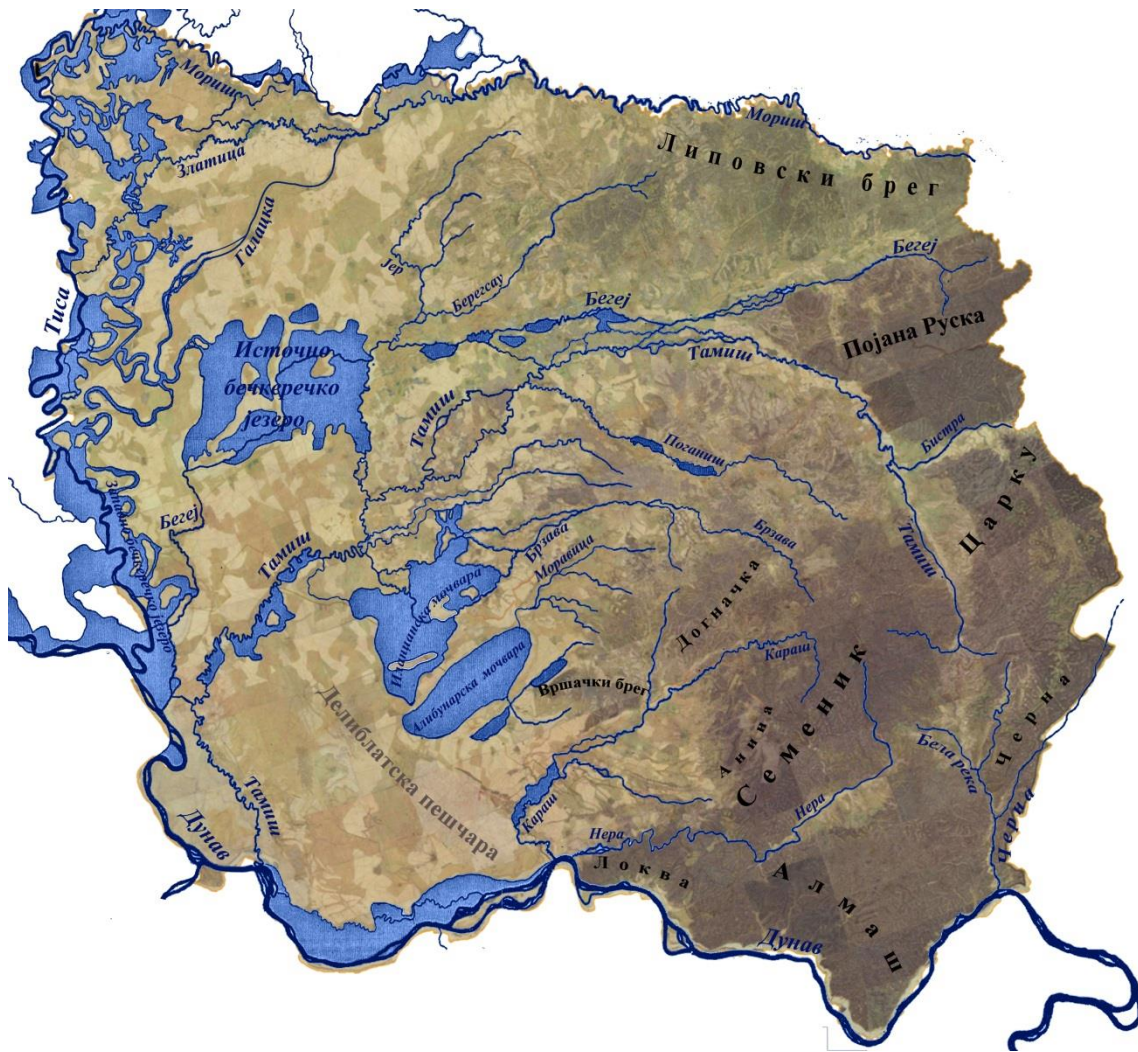
Прилог бр. 1: Банат на Лазаревој карти из 1528. године (преузето са: *Tabula Hungariae* (http://lazarterkep.oszk.hu/lazar_scroller_enhu/scroller_en.php)).

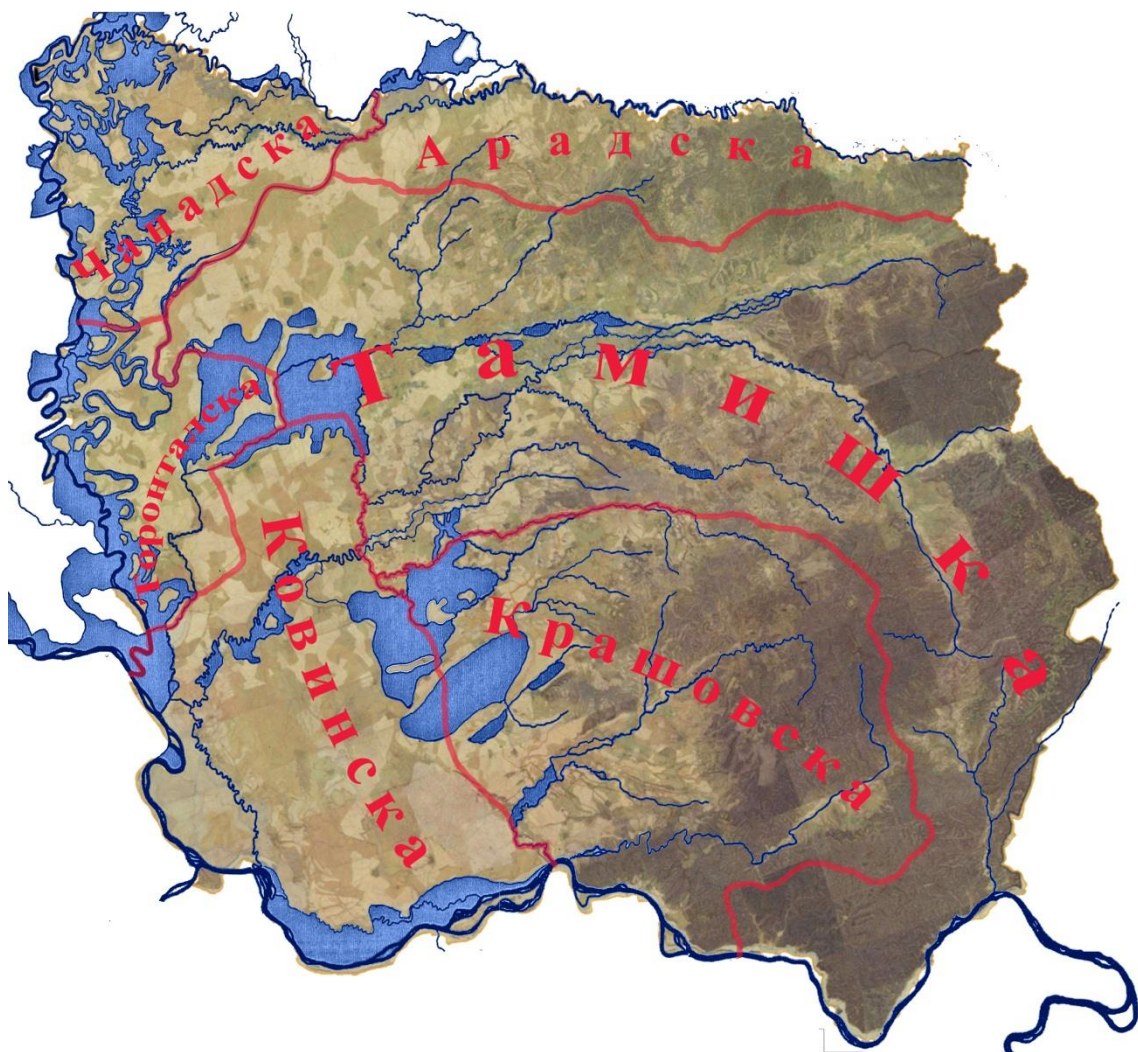
Прилог бр. 2: Карта Баната Франческа Гризелинија из 1776. године (преузето са: *Francesco GRISELINI - BANAT OF TEMESWAR: Tabula Banatus Temesiensis a Geometris S.S.M.M.I.I. et R.A. confecta, quam in minoren formam reduxit, gradusque* (http://www.pahor.de/media/catalog/product/cache/2/pahor_original/9df78eab33525d08d6e5fb8d27136e95/6/2/62553.jpg)).

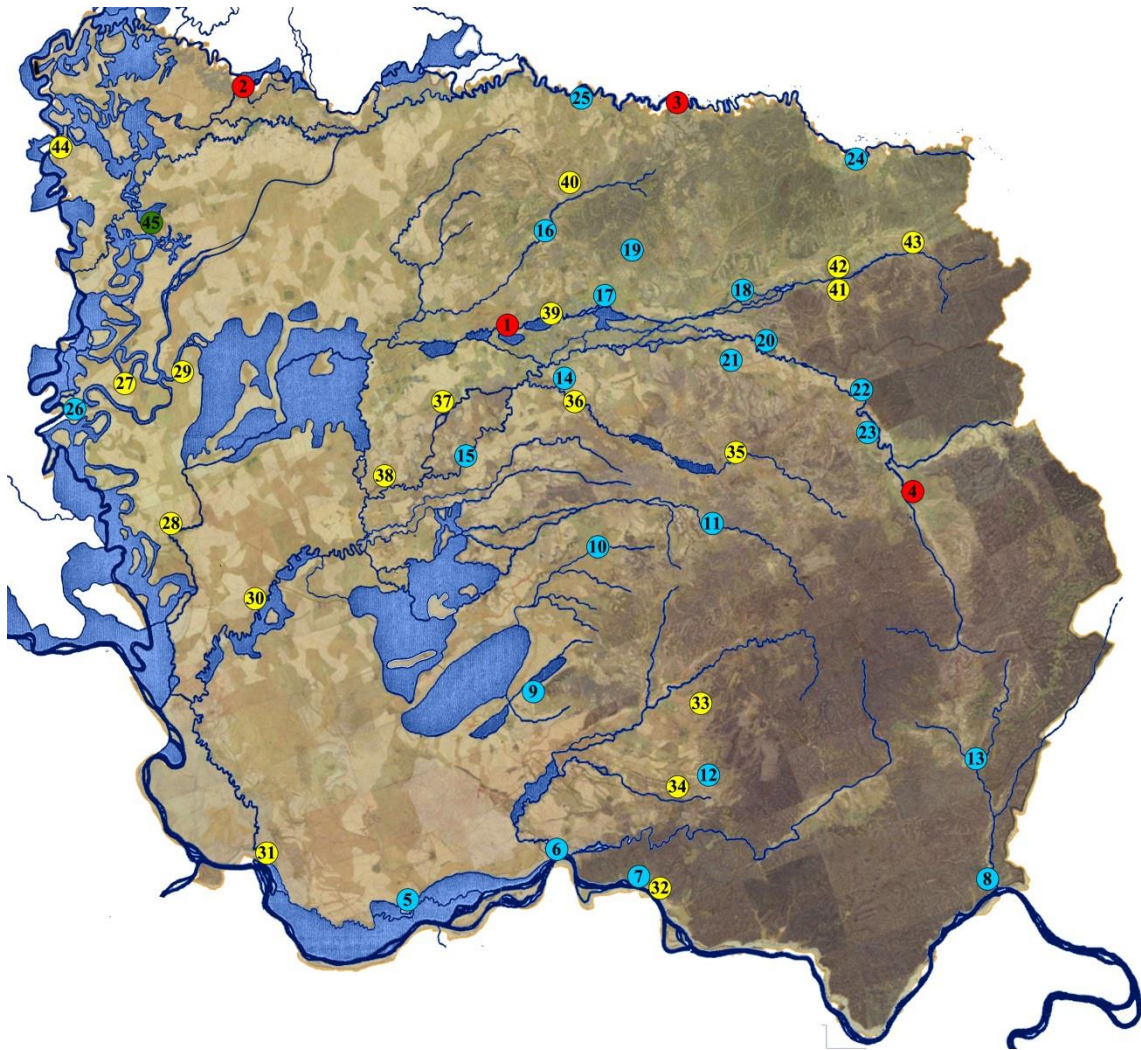
Прилог бр. 3: Пустара Деспотовац у близини Ечке, забележена на аустријској војној карти из 1769-1772. (преузето са: *Historical Maps of the Habsburg Empire. The First Military Survey (1763-1787)* (<http://mapire.eu/en/map/firstsurvey/>)).

Прилог бр. 4: Воде и рељеф Баната у позном средњем веку.

Прилог бр. 5: Жупаније у Банату у XV веку.

Прилог бр. 6: Градови и трговишта у Банату у другој половини XV века.

Легенда уз прилог бр. 6

 - Градови

 - Трговишта заштићена замком

 - Трговишта без замка

 - Насеља која су изгубила статус трговишта

1 – Темишвар

16 – Шарад

31 – Панчево

2 – Чанад

17 – Рекаш

32 – Кесег

3 – Липова

18 – Циковашархељ

33 – Петерфалва

4 – Карансебеш

19 – Борзљук

34 – Ађагош

5 – Ковин

20 – Лугош

35 – Комјат

6 – Храм

21 – Ходош

36 – Берењ

7 – Пожежена

22 – Жидовар

37 – Ујпеч

8 – Оршава

23 – Каран

38 – Мараз

9 – Вршац

24 – Садија

39 – Шашвар

10 – Мезешомљо

25 – Седи

40 – Мачалака

11 – Кевежд

26 – Бечеј

41 – Божор

12 – Илидија

27 – Арача

42 – Моноштор

13 – Мехадија

28 – Бечкерек

43 – Маржина

14 – Чери

29 – Башаид

44 – Ревкањижа

15 – Чак

30 – Борлод

45 – Сентелт

Прилог бр. 7: Утврђења у Банату у XV веку.

Легенда уз прилог бр. 7:

 - Утврђени градови

 - Трговишта заштићена замком

 - Остали замкови

 - Утврђени манастири

1 – Темишвар

2 – Чанад

3 – Липова

4 – Карансебеш

5 – Ковин

6 – Храм

7 – Пожежена

8 – Оршава

9 – Вршац

10 – Мезешомљо

11 – Кевежд

12 – Илидија

13 – Мехадија

14 – Чери

15 – Чак

16 – Шарад

17 – Рекаш

18 – Циковашархелъ

19 – Борзљук

20 – Лугош

21 – Ходош

22 – Жидовар

23 – Каран

24 – Садија

25 – Седи

26 – Бечеј

27 – Торњиште

28 – Домбо

29 – Свети Ладислав

30 – Пећ (код Св. Јелене)

31 – Љубораждија

32 – Дранко

33 – Станиловац

34 – Свиница (Три куле)

35 – Пећ (код Дубове)

36 – Халмаш

37 – Крашофе

38 – Борзафе

39 – Ђерђанош

40 – Свети Ђорђе

41 – Македонија

42 – Охад

43 – Сепхель

47 – Галад

51 – Керекеђхаз

44 – Јобађ

48 – Иђош

52 – Задорлак

45 – Селха

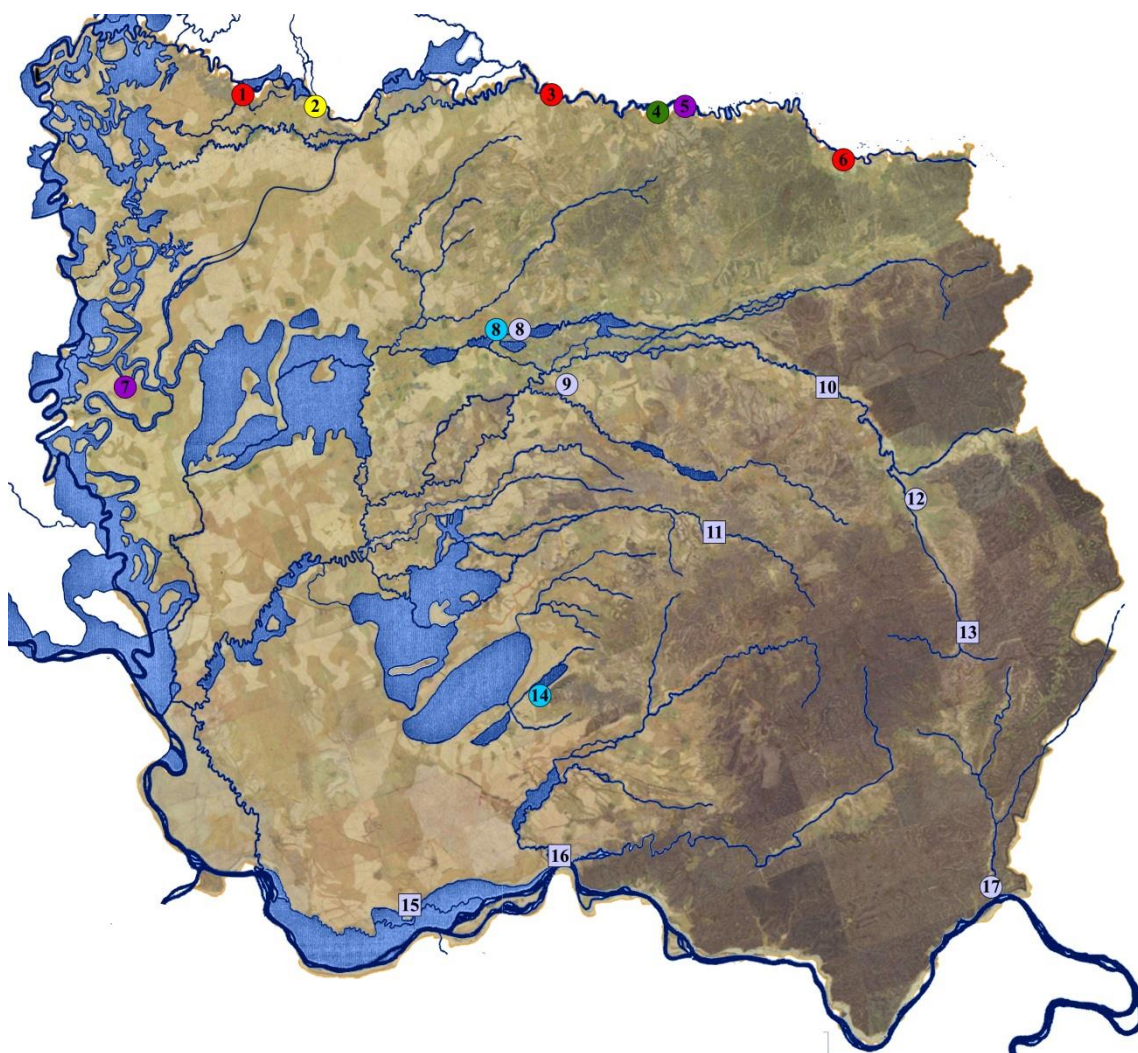
49 – Сарафалва

53 – Егреш

46 – Турну Руиени

50 – Кенез Рекесе

54 – Бизере

Прилог бр. 8: Католички манастири у Банату у XV веку.

Легенда уз прилог бр. 8

 - Бенедиктински манастири

 - Цистерцитски манастири

 - Паулински манастири

 - Доминикански манастири

 - Манастири фрањеваца конвентуалаца

 - Манастири фрањеваца опсерваната који су постојали за време владавине Матије Корвина

 - Манастири фрањеваца опсерваната који су ишчезли до почетка владавине Матије Корвина

1 – Чанад

10 – Гавождија

2 – Егреш

11 – Кевежд

3 – Бизере

12 – Карансебеш

4 – Калодва

13 – Ермењеш

5 – Липова

14 – Вршац

6 – Булч

15 – Ковин

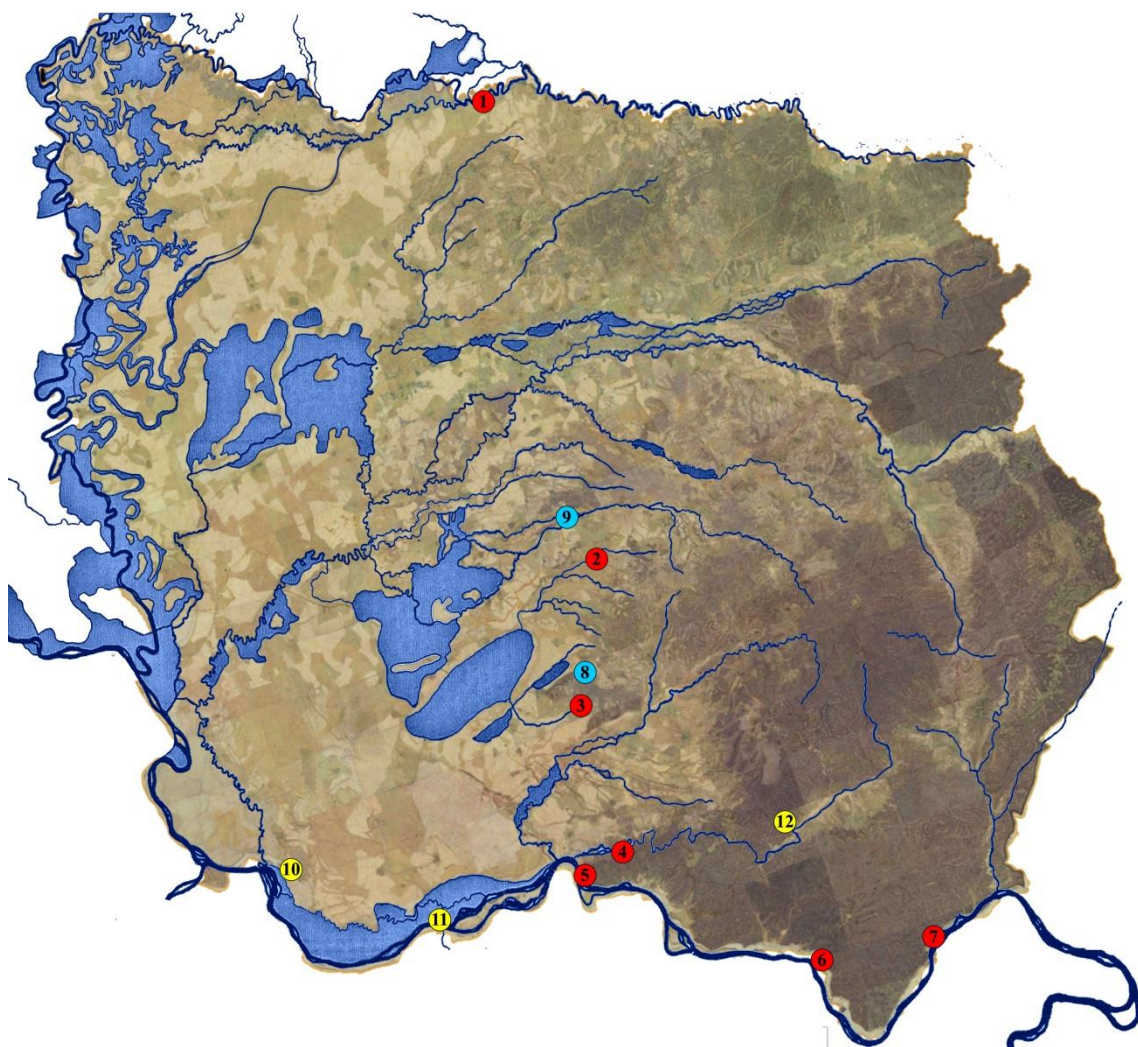
7 – Арача

16 – Храм

8 – Темишвар

17 – Оршава

9 – Чери

Прилог бр. 9: Православни манастири у Банату у XV веку.

Легенда уз прилог бр. 9

- - Манастири који су извесно основани до 1490.
- - Манастири који су основани крајем XV или почетком XVI века
- - Манастири за које се не може искључити да су постојали током XV века

1 – Ходош-Бодрог

7 – Мракоња

2 – Сарака

8 – Средиште

3 – Месић

9 – Свети Ђорђе

4 – Кусић

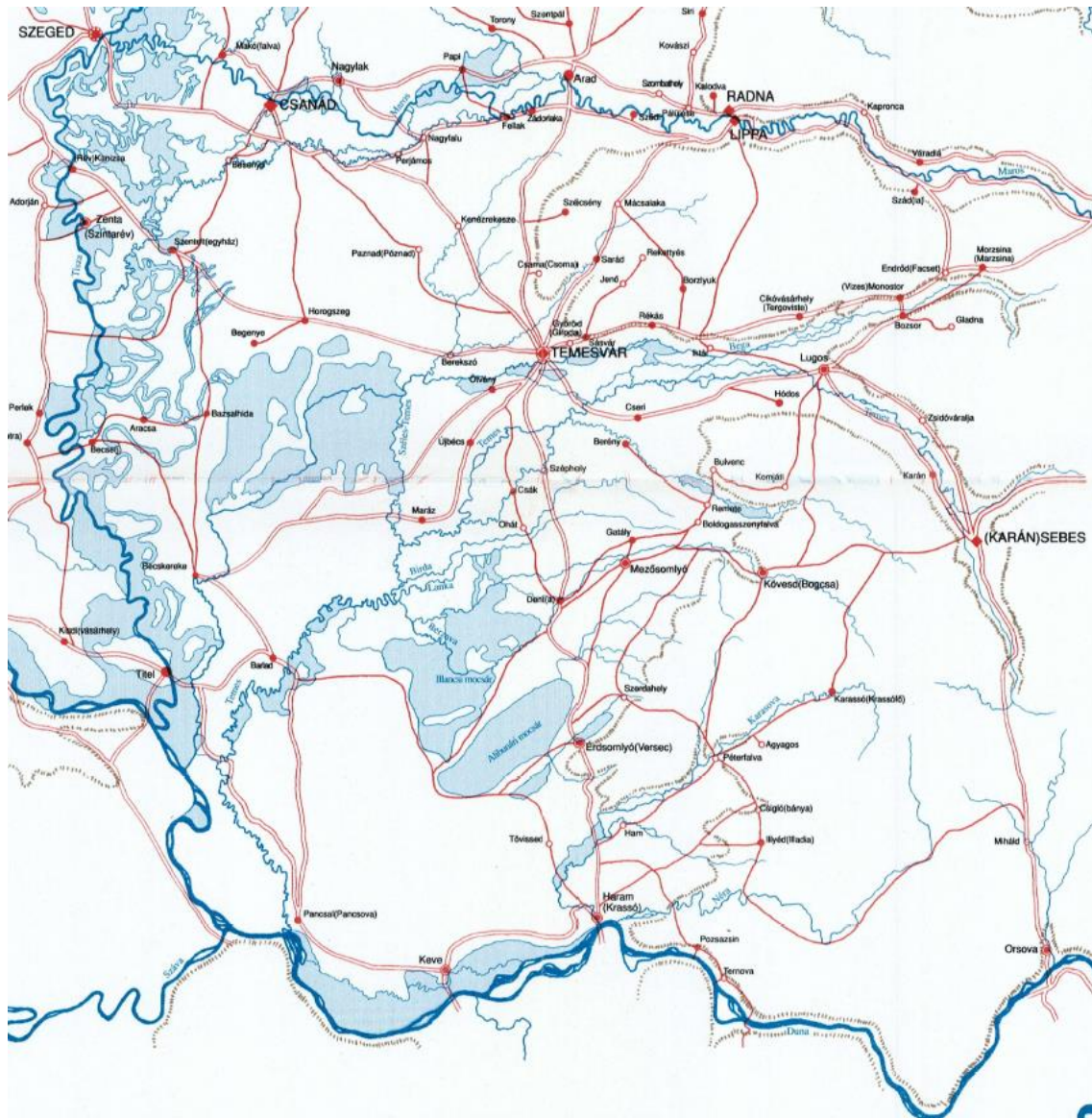
10 – Војловица

5 – Базјаш

11 – Свети Димитрије

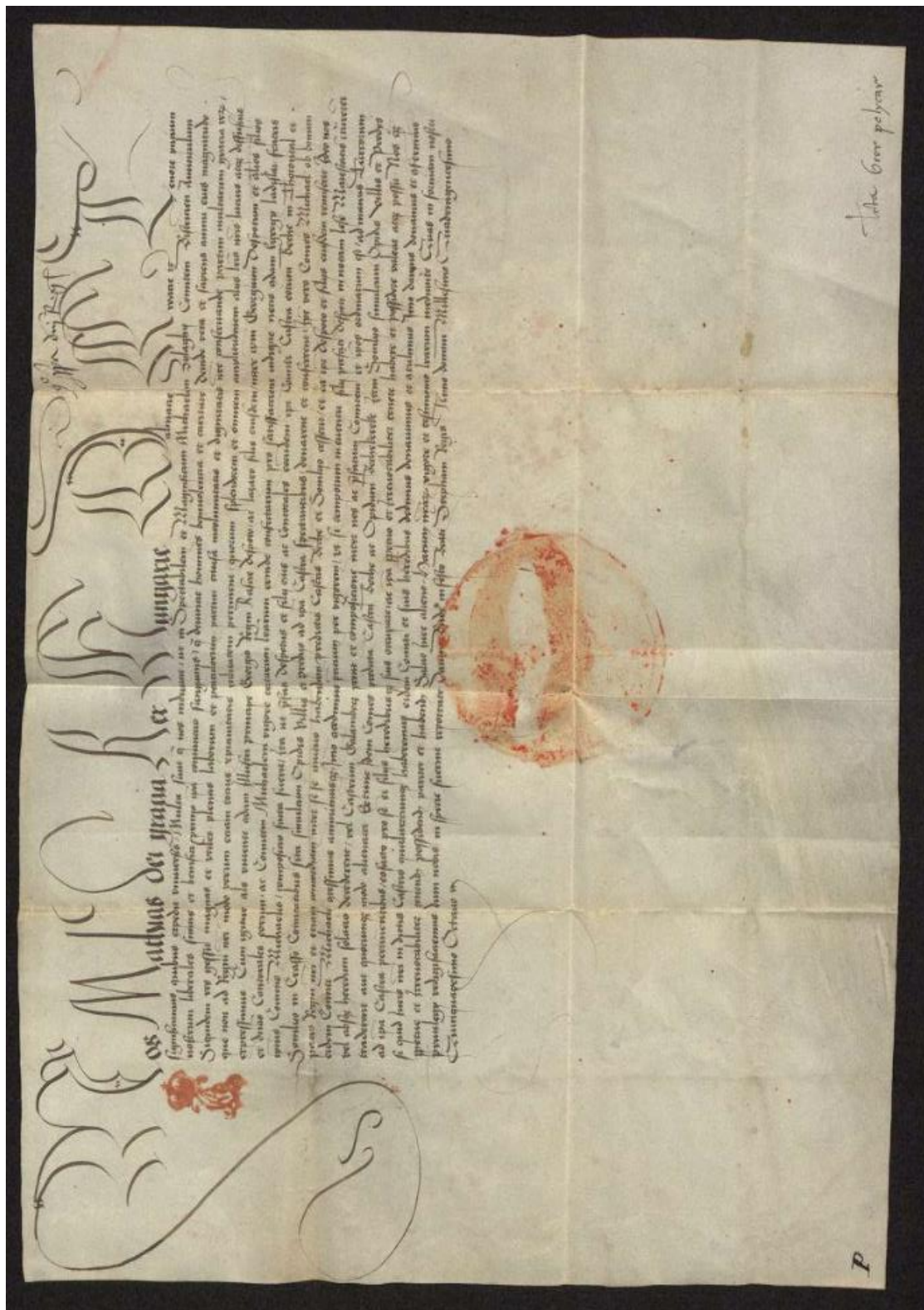
6 – Сиринија

12 – Црковица код Мокериша

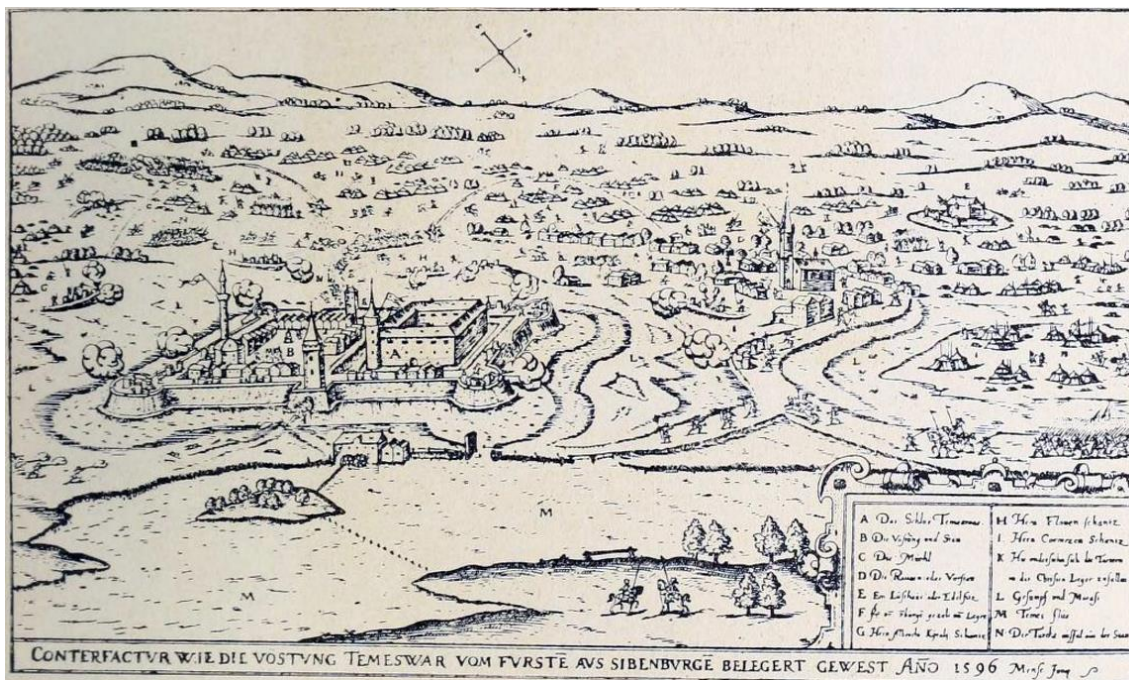

Прилог бр. 10: Копнени путеви у Банату у позном средњем веку (преузето из: Kubinyi, *Városfejlődés és vásárhálózat*, карта у прилогу).

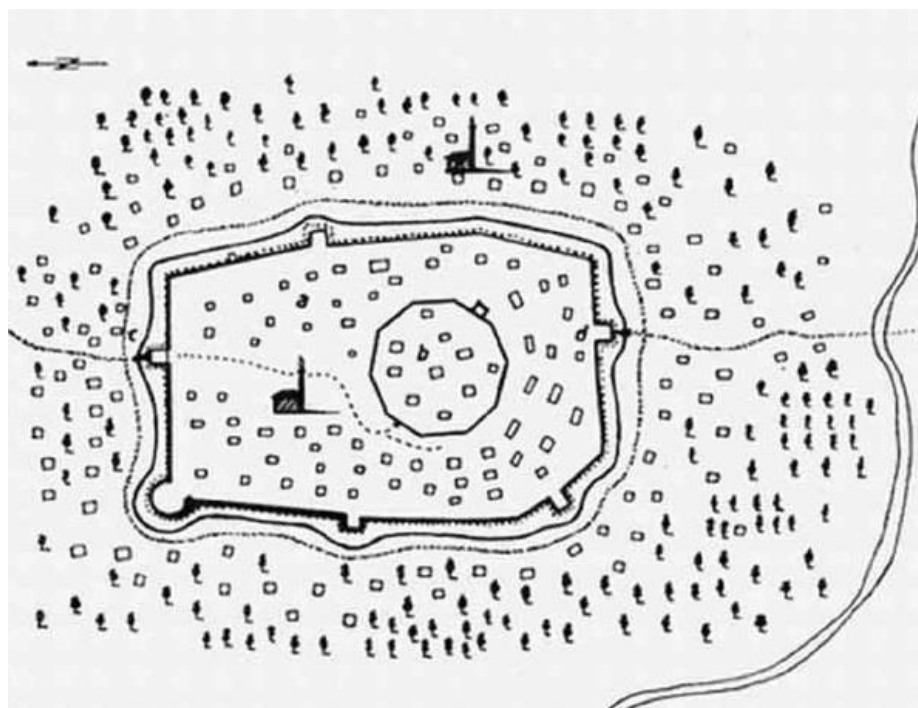

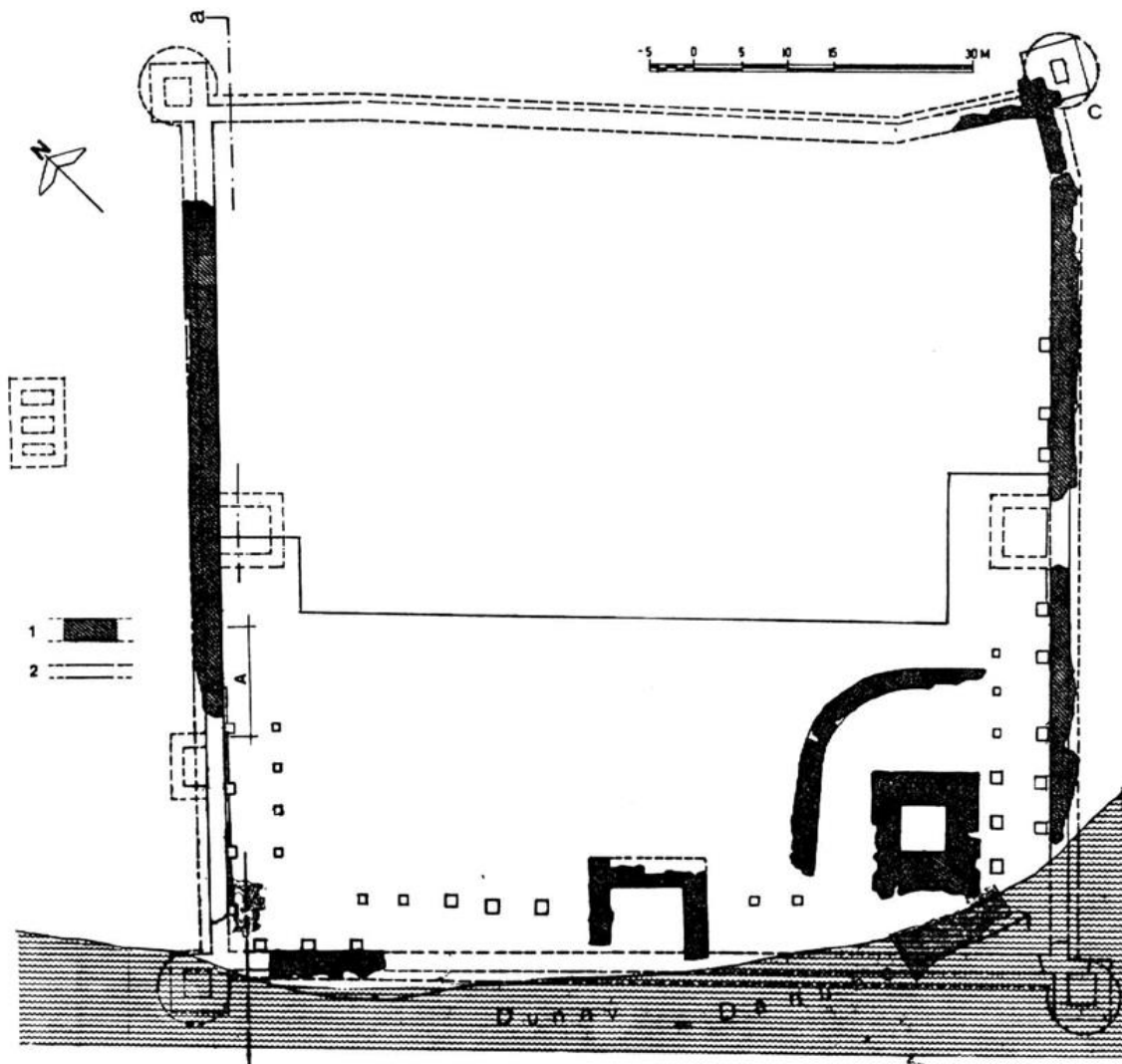
Прилог бр. 11: Факсимил повеље краља Матије Корвина од 20. августа 1458. године (MNL OL, DL 15276).

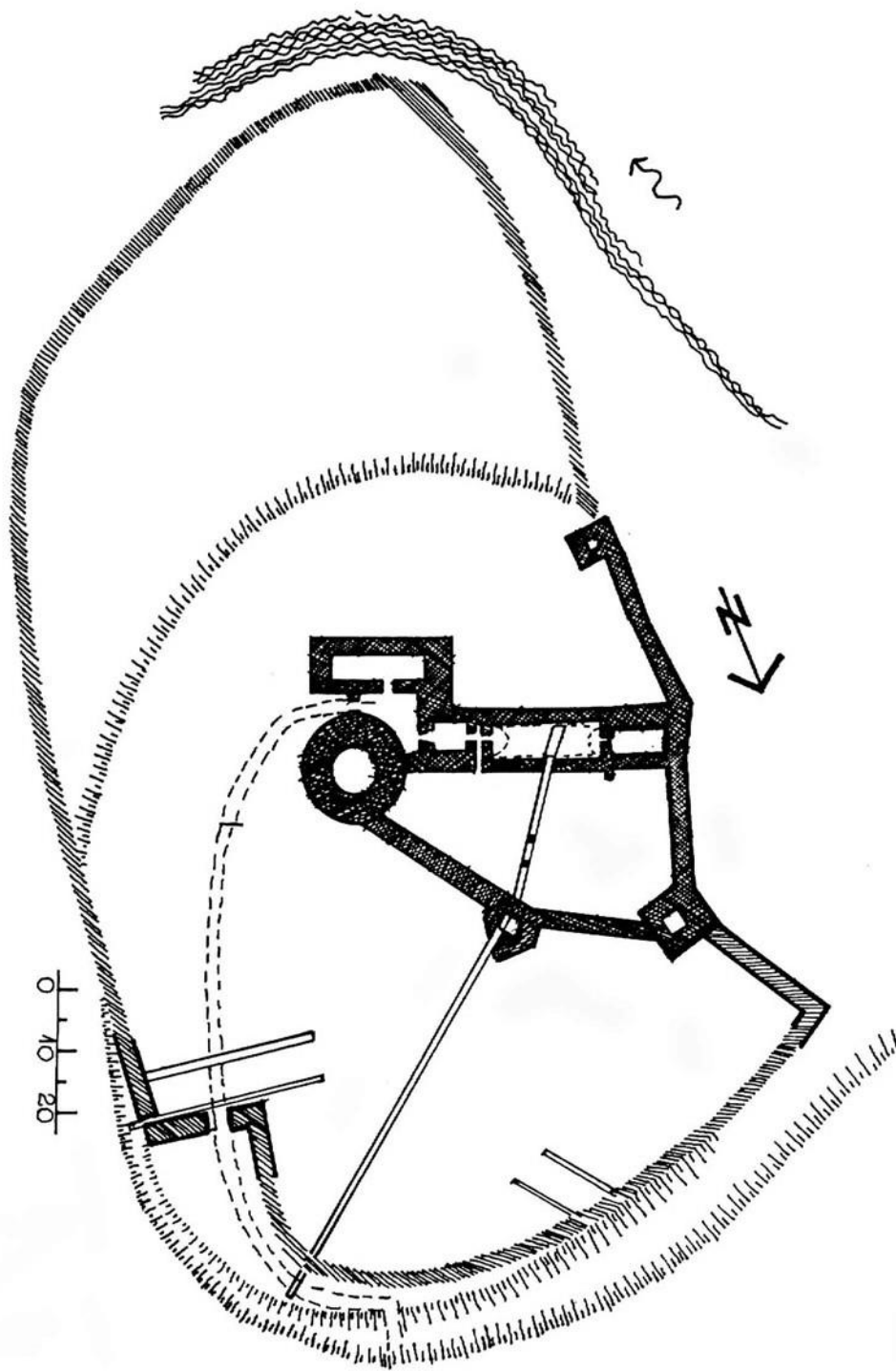
Прилог бр. 12: Град Темишвар на гравирани из 1596. године (преузето из: Borovszky, *Temesvár*, 25).

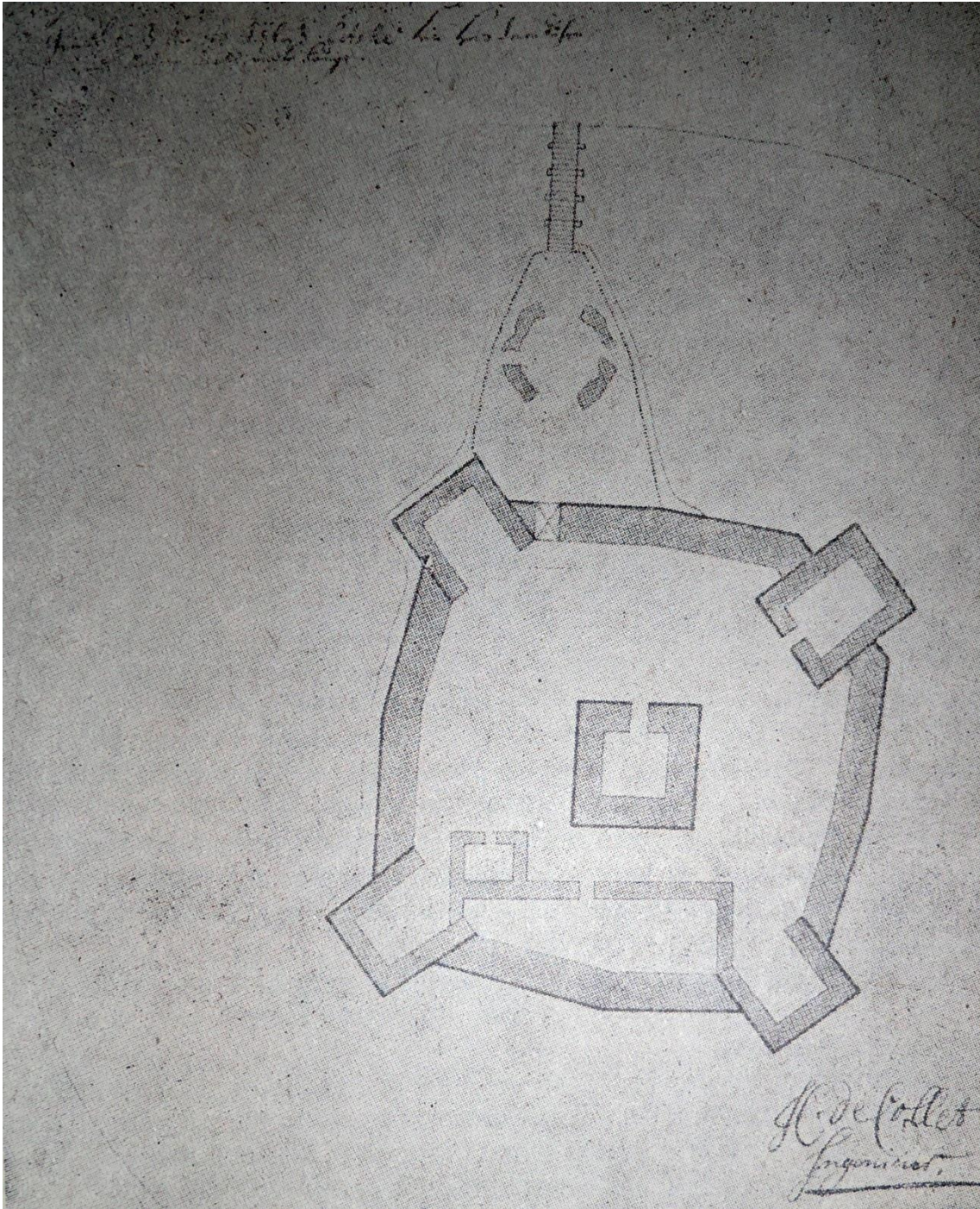
Прилог бр. 13: План града Карансебеша из прве половине XVII века (преузето из: Țeicu, *Cetăți medievale din Banat*, 92).

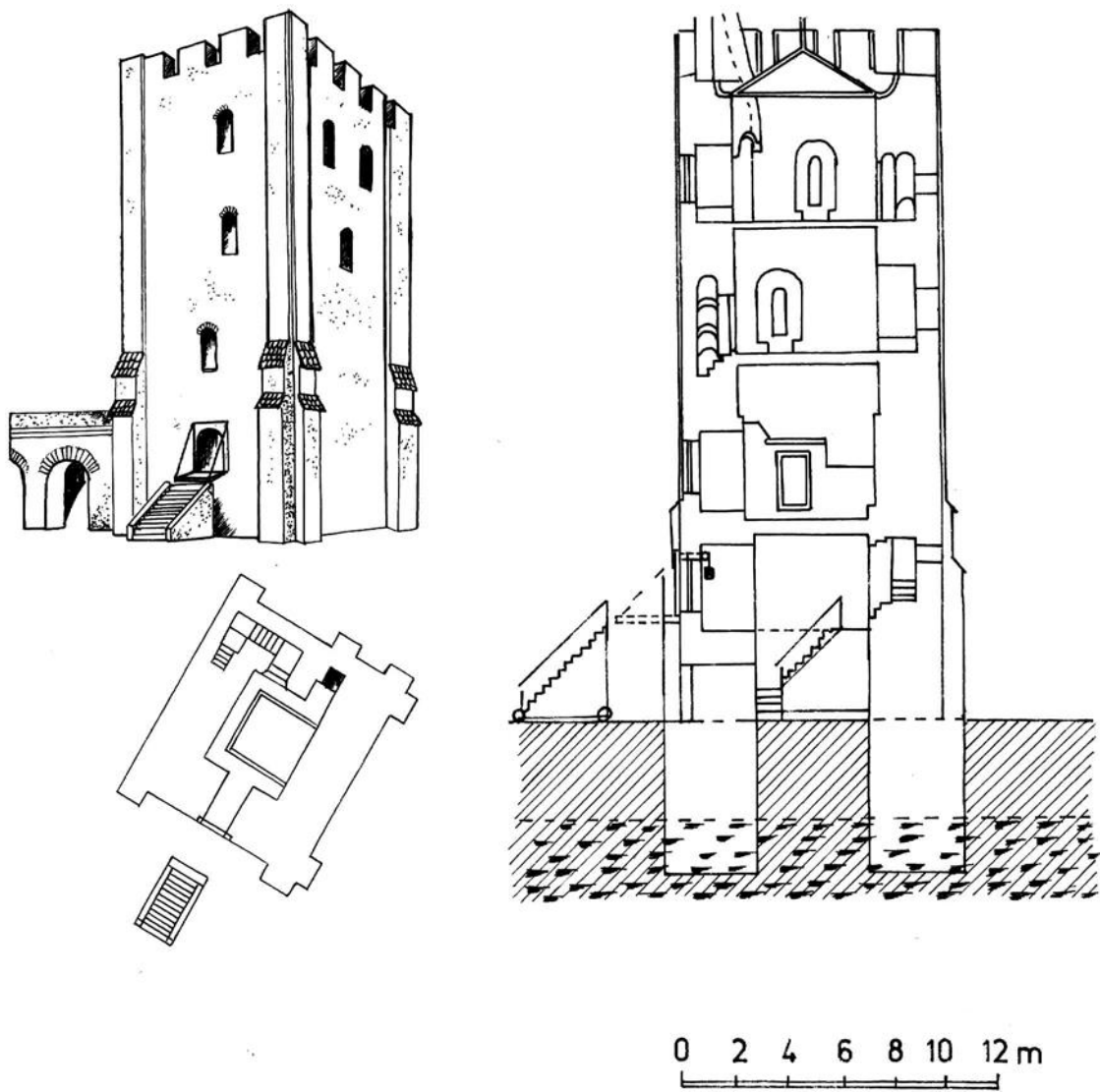
Прилог бр 14: План средњовековне тврђаве у Храму: 1 – истражена средњовековна архитектура; 2 – античка фаза са идејном реконструкцијом (преузето из: Димитријевић, *Сапаја, римско и средњовековно утврђење*, 31).

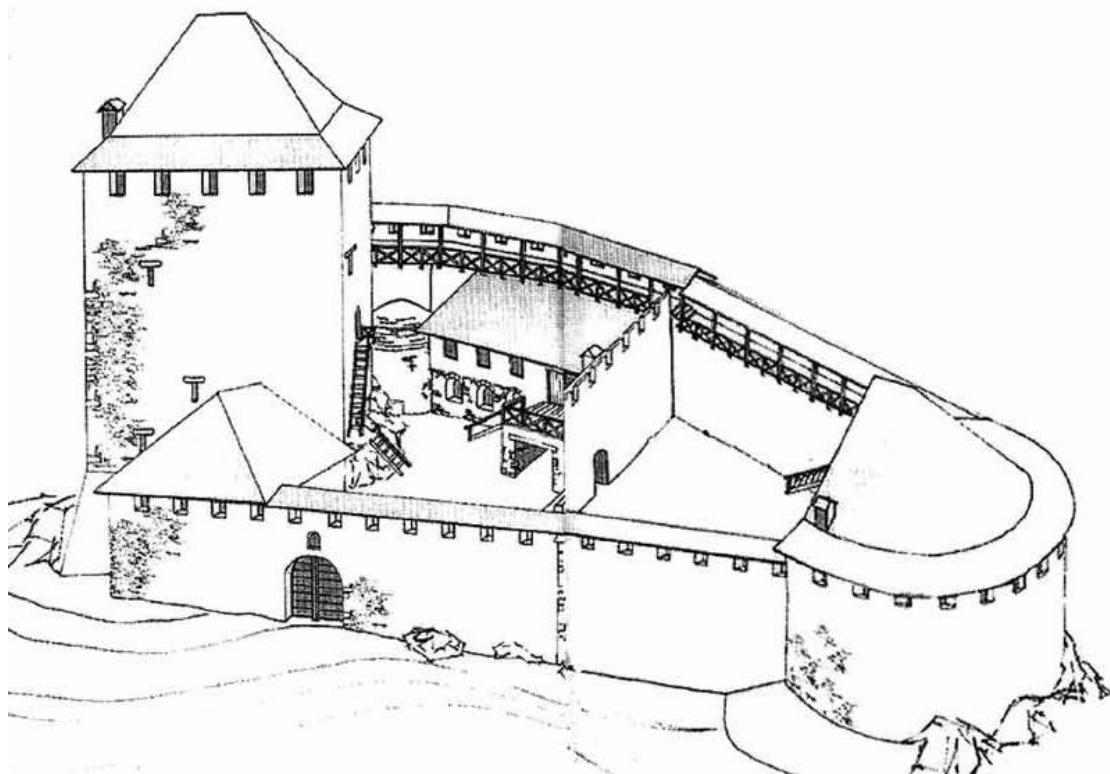
Прилог бр. 15: План замка Свети Ладислав (преузето из: Țeicu, *Cetăți medievale din Banat*, 119).

Прилог бр. 16: План Бечејског замка из 1701. године (преузето из: Поповић, Срби у Војводини I, 90).

Прилог бр. 17: Донжон у Чакову (преузето из: Țeicu, *Cetăți medievale din Banat*, 41).

Прилог бр. 18: Идеална реконструкција Вршачког замка (преузето из: Брмболић, *Вршачки замак*, 110-111).

Прилог бр. 19: Висећи печат Чанадског каптола (MNL OL, DL 14981).

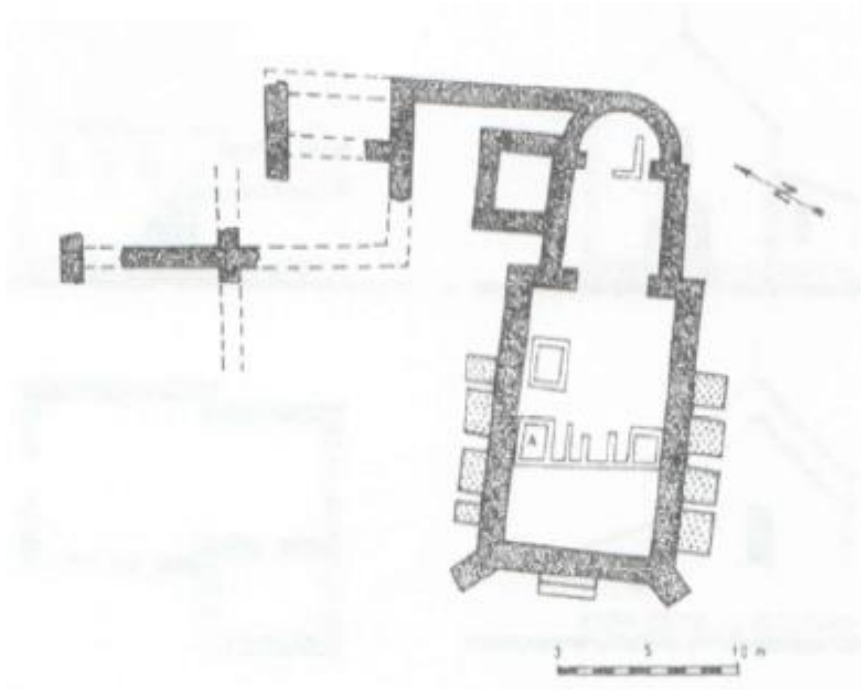

Прилог бр. 20: Рушевине базилике у Арачи; поглед са југозападне стране (лична колекција аутора, фотографију снимио Душан Маринковић).

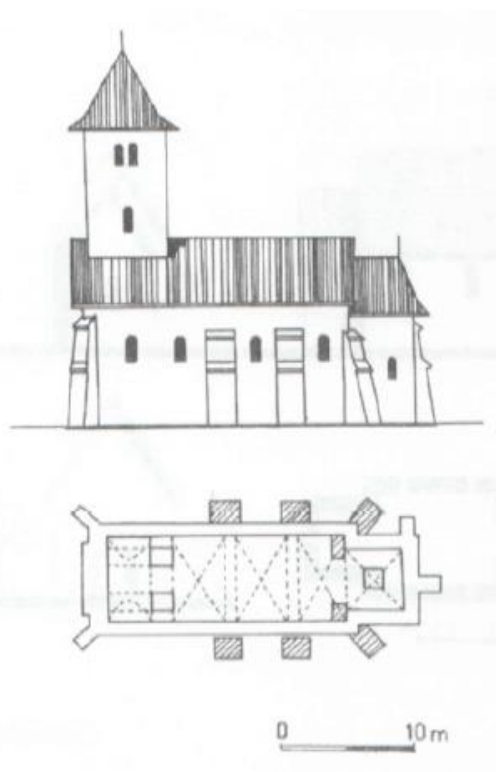

Прилог бр. 21: Рушевине базилике у Арачи; поглед са северне стране (лична колекција аутора, фотографију снимио Душан Маринковић).

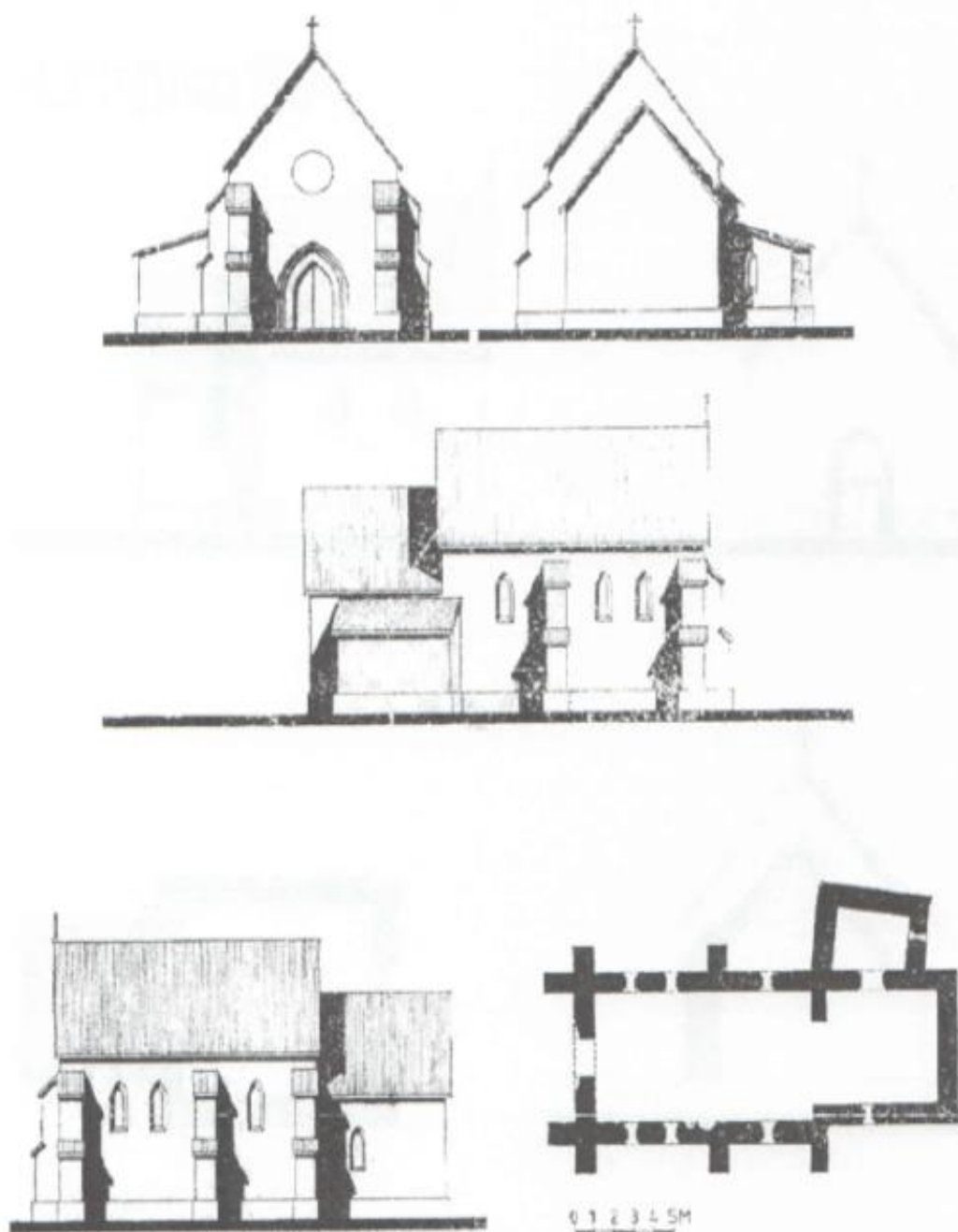

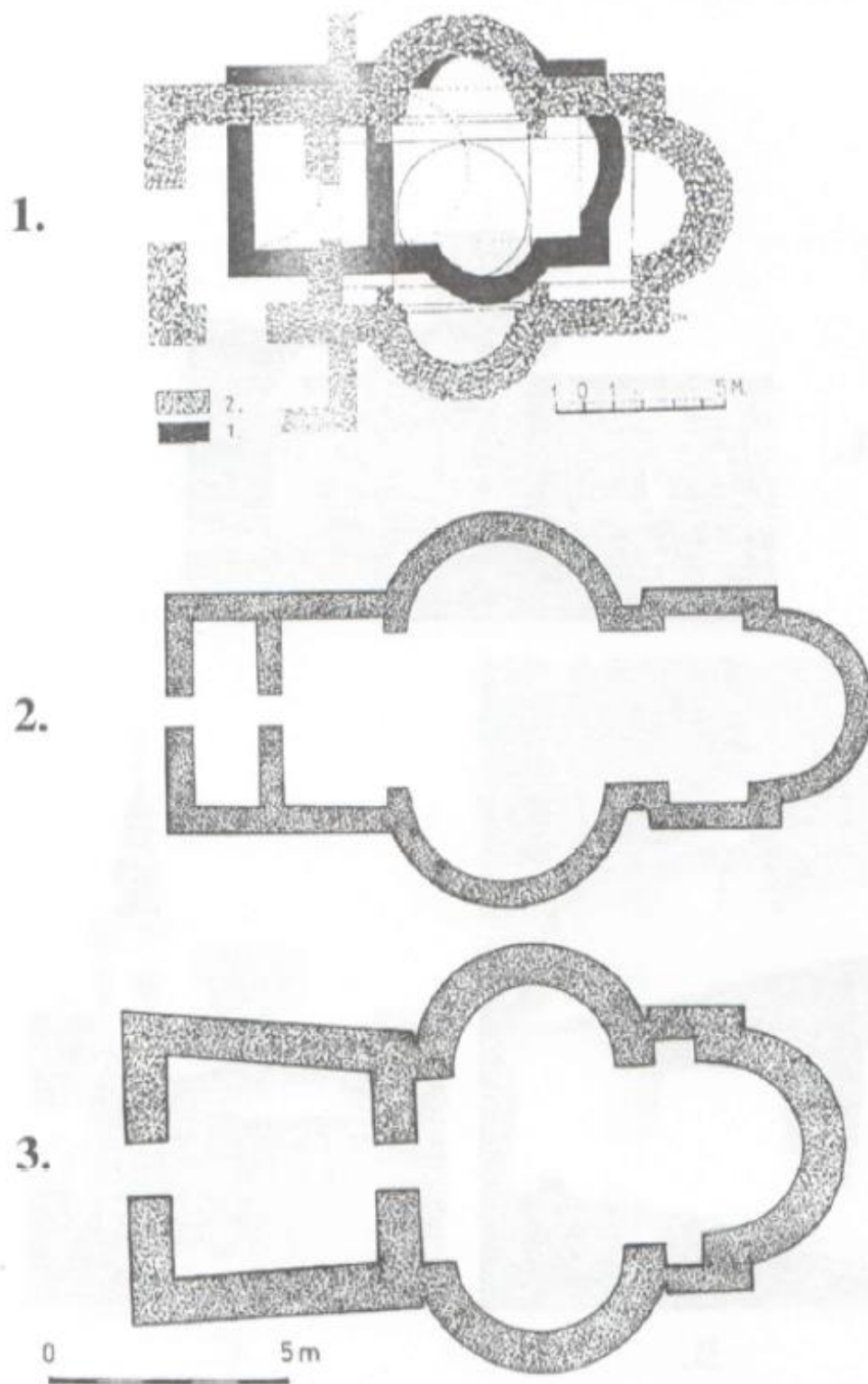
Прилог бр. 22: План цркве фрањевачког манастира у Карансебешу (преузето из: Țeicu, *Mountainous Banat in the Middle Ages*, 106).

Прилог бр. 23: Идеална реконструкција и план градске цркве у Карану (преузето из: Țeicu, *Mountainous Banat in the Middle Ages*, 106).

Прилог бр. 24: Идеална реконструкција и план католичке парохијске цркве без торња из Берзовије (преузето из: Ћеицу, *Mountainous Banat in the Middle Ages*, 104).

Прилог бр. 25: Планови триконхалних цркава православних манастира: 1 – Водица; 2 – Мракоња; 3 – Сиринија (преузето из: Ћешић, *Mountainous Banat in the Middle Ages*, 107).

Прилог бр. 26: Црква манастира Месић (преузето са:
<http://www.eparhijabanatska.rs/manastiri/mesic/>)

Прилог бр. 27: Црква манастира Ходош-Бодрог (преузето са:
<http://www.crestinortodox.ro/biserici-manastiri/mitropolia-banatului/manastirea-hodos-bodrog-68064.html>)

БИОГРАФИЈА АУТОРА

Александар Д. Иванов је рођен 4. септембра 1980. у Зрењанину. Основну школу и гимназију (природно-математички смер) је завршио у родном месту. Основне студије историје на Одељењу за историју Филозофског факултета у Београду је уписао 1999. године, и завршио их је са просечном оценом 9,00 када је 25. октобра 2004. са највишом оценом одбранио дипломски рад *Хенри II Плантаџенет и Ирска*. На истом одељењу је 2004. уписао магистарске студије, са којих је 2009. прешао на докторске студије, модул Европа у средњем веку.

Као приправник-волонтер радио је у Народном музеју Зрењанин 2005-2006, и 24. новембра 2008. је у Музеју Војводине у Новом Саду положио стручни испит и стекао звање кустоса-историчара. Од 2011. до данас радио је као наставник историје у више основних школа у Средњебанатском округу. Тренутно предаје у ОШ „Стеван Алексић“ у Јаши Томићу, ОШ „Вук Караџић“ у Конаку и ОШ „Жарко Зрењанин“ у Боки. Испит за дозволу за рад наставника, васпитача и стручних сарадника (лиценцу) је положио у Новом Саду, 5. новембра 2015. године.

Од 2009. ради као хонорарни сарадник Матице српске на пројекту *Српски биографски речник*, у коме је објављено неколико његових прилога. До сада је објавио стручне радове у часописима *Рад Музеја Војводине* и *Зборник Матице српске за историју*.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора Александар Д. Иванов

Број индекса 5И090012

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Банат у доба краља Матије Корвина (1458-1490)

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, 3. II 2017.

Александар Д. Иванов

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора Александар Д. Иванов

Број индекса 5И090012

Студијски програм Докторске студије историје

Наслов рада Банат у доба краља Матије Корвина (1458-1490)

Ментор проф. др Милош Антоновић

Потписани Александар Д. Иванов

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањена у **Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, 3. II 2017.

Александар Д. Иванов

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Банат у доба краља Матије Корвина (1458-1490)

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.
Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

У Београду, 3. II 2017.

Потпис аутора

Александар Д. Милошевић

1. **Ауторство.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. **Ауторство – некомерцијално.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. **Ауторство – некомерцијално – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. **Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. **Ауторство – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. **Ауторство – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.